ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ
ŞI
STATISTICA BISERICEASCĂ

de

EUSEVIU POPOVICI

Profesor la Facultatea Teologică din Cernăuţi

Curs oral în limba germană, ţinut pentru ultima oară în anul academic 1909, revăzut şi mai adăugit ulterior

---

TRADUCERE

de

ATANASIE MIRONESCU

Fost Mitropolit Primat

CARTEA INTÂIA

Dela întemeierea Bisericii până la desbinarea dintre partea ei de Răsărit şi cea de Apus (1054)

EDIŢIA II-a

TIPOGRAFIA CĂRŢILOR BISERICEŞTI

FILIALA DIN

MÂNĂSTIREA CERNICA

1926

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Volumul II

Dela victoria Creştinismului în imperiul Roman
până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit şi una de Apus
312—1054

Domniei Sale

Domnului Alexandru A. Plagino

Fost senator al României ș. c. l.

Ca omagiu

Prințului iubitor de literatură bisericească
și generos

Inchină volumul acesta

30 August 1926

Traducătorul

PRECUVÂNTARE

Volumul acesta, cu care se'ncheie partea întâi a Istoriei Bisericeşti Universale, după împărţirea ei de către autor, expune faza culminantă a desvoltării Bisericii în epoca clasică a unităţii sale, cheia de boltă a edificiului său.

Popoare barbare nouă îmbrăţişară creştinismul, la a cărui şcoală se civilizară şi progresară după legea de progres continuu şi ilimitat a Evangheliei, ce zice: «Fiţi desăvârşiţi, precum şi Tatăl vostru cel ceresc desăvârşit este».

Biserica se consolidează în respectul unităţii sale prin sinoadele ecumenice, provocate de controverse şi eresuri mari. Sinoadele ecumenice sau generale şi mai multe din cele particulare fixează pentru creştinătatea din toată lumea norma credinţei şi a vieţii religioase, cultul divin şi disciplina Bisericii.

E timpul în care s'au definit şi proclamat dogmele, ce conţin esenţa creştinismului; e timpul în care s'au produs cele mai mari lucrări de dogme şi de moral creştinesc, de legislaţie, de ştiinţă şi literatură bisericească; e timpul în care cultul divin, operile de caritate, arta religioasă, muzica, pictura şi arhitectura primesc formele cele mai strălucite.

Secolele următoare vor imità, vor comentà, vor recapitulà, vor egalà poate aceste monumente prin înfăţişări asemănătoare, dar nu le vor întrece.

Iată roadele ce produce religiunea creştină cât timp ierarhia bisericii ià aminte la inspiraţiunile sf. Duh, cel trimis de Mântuitorul spre a povăţui Biserica Sa la tot adevărul şi cât timp împrejurări din afară nu împiedică răspândirea ei.

S'a petrecut însă şi contrarul.

Ierarhia bisericii n'a mers totdeauna pe calea Evangheliei,

pe calea smereniei, a dragostei și a jertfirii, ci dominată de patimi, de egoism și de orgoliu, a căutat mai mult slava lumească decât slava cea de la Dumnezeu, ceace nu putea fi decât în prejudiţiul unei desvoltări normale a Bisericii. Totastfel împrejurări protivnice din afară au adus Bisericii pierderi foarte mari de teren și de credincioși.

Pretenţiunile de supremaţie ale scaunului Romei, care bizuit pe ele n'a ezitat a innovà chiar în dogme, au produs în sfârșit ruptura dintre partea de apus și cea de răsărit a Bisericii, au distrus unitatea ei. Dealtă parte mohamedanismul brutal și pustiitor, îndată ce se ivi, n'a încetat a dà Bisericii loviturile cele mai destrugătoare.

Firește că unde este desbinare înăuntru și vin calamităţi dinafară nu ne putem aștepta la o stare prosperă și iată de ce Biserica creștină, acest așezământ dumnezeiesc de continuu progres, începând mai ales dela jumătatea a doua a secolului al 9-lea fu din ce în ce mai stînjinită în activitatea ei binecuvântată pentru îmbunătăţirea sufletească a popoarelor și spre mântuirea lor.

Acesta este în linii generale cuprinsul volumului de faţă. La traducerea textului din el am adaus supt linie mai multe note bibliografice și chiar explicative pe unde textul erà prea concis. E prima lucrare stiinţifică ce iesă din teascurile tipografiei înfiinţate la an. 1923 în mănăstirea Cernica. Deși noua tipografie nu e încă suficient asortată cu material tipografic, nici nu are personal strict necesar, d. e. corectori, totuș lucrarea a eșit în condiţii mai bune și în mai puţin timp decât primul Volum. Aceasta se datorește în o bună parte stăruinţei Domnului Ștefan Popescu, Director General în Ministerul Cultelor și Artelor, pentru care'i aducem aici mulţumiri.

TRADUCATORUL.

TABLA MATERIEI

DIN

Volumul II.

De la victoria creştinismului în imperiul Roman până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit şi una de Apus

313—1054

INTRODUCERE.

PAGINA

CAPITOLUL III.

PAGINA

CAPITOLUL IV

CAPITOLUL V

PAGINA

CAPITOLUL VI

Periodul III

INTRODUCERE

CAPITOLUL I

PAGINA

CAPITOLUL II

CAPITOLUL III

PAGINÀ

CAPITOLUL IV

CAPITOLUL V.

CAPITOLUL VI.

PERIODUL II

Dela convertirea lui Constantin cel Mare până la fuga lui Mohamed.

(312—622).

INTRODUCERE.

§. 53. Starea politică în general.

A. Imperiul Roman.

In Periodul I mai tot teatrul istoriei politice și bisericești a fost imperul roman. Acesta se mărginea la Rin și Dunăre cu popoare germanice necivilizate și puțin organizate, iară la răsărit cu Parții supt Arsacizi, apoi (dela 226) cu Perșii și imperul medio-pers supt Sasanizi și cu Armenii. Situația aceasta s'a schimbat în Periodul II și anume la Apus.

La începutul Periodului II imperul roman se afla în aceeași situație ca și înainte; dar în cursul Periodului el se împarte în un imperiu de Răsărit și de Apus; în anul 476 imperiul de Apus e destrus și pe ruinile lui se înființează state germanice nouă.

La începutul acestui Period imperiul roman avea de suveran pe Constantin cel Mare cu coregenții săi și cu pretendeți, cari la început erau 5, dar până la 313 Constantin îi înlătură pe toți afară de Liciniu, cumnatul său, cu care domni împreună până la 323. Atunci Constantin înlătură și pe Liciniu, care între acestea devenise inimic al său, și rămase singur suveran în imperiul roman, iar în 337, când muri, îl lăsă fiilor săi. Rămânând singur

stăpânitor al întregului imperiu, Constantin îl reorganiză. Spre acest scop el luă de bază împărțirea făcută de Diocletian, care distribuise imperiul între doi Auguști și doi Cesari, deci îl împărți în 4 Prefecturi (guvernăminte superioare): prefectura Orientului, a Iliricului, Italiei și Galiei. In fruntea fiecărei prefecturi puse câte un prefect (guvernator superior) și împărți fiecare prefectură în dieceze (teritorii adminisitrative, guvernăminte), iar diecezele, în provincii. După oarecari modificări, urmate în cursul secolului al 4-lea, la capătul acestui secol prefectura Orientului se împărția în dieceza Egipt cu capitala Alexandria, dieceza Orient cu cap. Antiohia (aceste două dieceze formară până pela 380 numai o dieceză, a Orientului), dieceza Pont cu cap. Cezaria, dieceza Asia cu cap. Efes și dieceza Tracia mai întâi cu cap. Eraclia, iar curând apoi cu cap. Bizanț, anume dela 330, când Constantin alese acest oraș ca reședință imperială și-l numi Roma nouă sau Constantinopole. Constantin împărți prefectura Iliricului în 3 dieceze: Iliricul propriu sau de apus cu capitala Sirmiu (Mitrovița de azi în districtul Sirmiei), Dacia poate cu cap. Sardica (Sofia de azi), care supt Iustinian 527—565 fu înlocuită cu Iustiniana prima numită și Iustinianea prima sau Iustinianopole, locul nașterei lui Iustinian, vechiul Tauresiu (acest oraș era situat lângă Köstendil de azi, sau poate lângă Scopia sau Skoplie sau Uscub (Űscüb) de azi, vechiul Scopi sau Scupi în partea peninsulei balcanice numită azi Macedonia, alții zic că era situat lângă actuala Prokoplje din Serbia, nu însă lângă Ahrida sau Ohrida, vechiul Lychnidus, departe spre miazăzi apus de Prokoplje, cum s'au crezut uneori din eroare; Iustiniana prima dispărù în sec. 7 din cauza invaziei Avarilor și apoi a Bulgarilor), în sfârșit dieceza Macedonia, la care aparținea atunci și Grecia, cu cap. Tesalonic. Prefectura Iliric a rămas întreagă numai până la 379 și ținea toată de Apus; iar dela 379 fu numai o prefectură, Iliricul răsăritean, compusă din două dieceze: Macedonia și Dacia; această prefectură trecù la imperiul de Răsărit, pe când dieceza Iliricul apusean, ce rămase și mai departe în imperiul de Apus, fu încorporată definitiv la prefectura Italia. Chiar o parte din dieceza Macedonia, dar mai cu seamă dieceza Dacia, sau dieceza Daciei Aureliene, ce se mărginea cu Dacia Traiană, era populată, ca și Dacia Traiană, cu descendenți ai numeroaselor colonii romane, ce se contopiră cu populația aborigenă și mai târziu, după ce invadară în aceste teritorii la început Germanii, apoi Slavii, acei descendenți fură

numiţi de Germani şi Slavi, iar abià după aceştia şi de Greci: Vlahi sau Valahi (Βλάχοι) sau Români, cum se numesc ei înşişi[1]; limba lor de azi este atestată acolo încă dela sfârşitul sec. 6[2]. Prefectura Italia, înainte de a fi mărită cu dieceza: Iliricul apusean (379), se compunea deasemenea din 3 dieceze: Italia de miazănoapte sub numele Italia, cu cap. Mediolan, Italia de mijloc şi de miazăzi sub numele Roma sau şi greceşte Romania (Ῥομανία) cu cap. Roma şi Africa cu capitala Cartagine. Prefectura Galia consista tot din 3 dieceze: Galia, de care ţineau ambele Germanii, spre apus de Rin, la început cu cap. Treveri (Trier), apoi (dela 418) cu cap. Arelate (Arles), dieceza Spania, poate la început cu cap. Hispalis (azi Sevilla), apoi cu cap. Toletum (azi Toledo) şi dieceza Britannia cu cap. Eboracum (York). Căpetenia fiecărei dieceze era un Vicar (locotenent al Guvernatorului superior, Guvernator). Diecezele se împărţiau iarăşi în provincii sau eparhii, cum numiau Grecii provinciile; în fruntea acestora erau Prezidenţi, Praeses (Praesides) sau Proconsuli. Provinciile, la început 116, iar pe la an. 400 în număr de 120, erau în mare parte mult mai mici decât provinciile cele după vechea împărţire a imperiului, ce consistau imediat din teritorul italic şi din provincii. După vechea împărţire se aflau în anul 117, afară de Italia numai 45 provincii, inclusiv Asiria, Armenia şi Dacia, trei provincii, cari mai târziu au fost părăsite.

Dar în 337, Constantin cel Mare la moartea lui împărţi imperiul între cei trei fii ai săi: Constanţiu obţinù partea de Răsărit cea mai mare, pe când Constant şi Constantin II obţinură partea de Apus. Constantin II muri în 340 şi Constant în 350, iară Constanţiu îi moşteni pe amândoi, trăind până la 361 şi în ultimii 11 ani fu singur împărat. După Constanţiu domni 2 ani (361—363) vărul său Iulian, cu supranumnle „Apostatul" (Ἀποστάτης), pentru că s'a lepădat de religia creştină, pe care o prefesa Constantin cel Mare şi fiii săi, precum şi Iulian însuş mai înainte; el fu

[1] Ei primiră numele „Vlahi" sau „Valahi" în împrejurările următoare: Germanii numiau Wali, Walchen, Walachen, Wälsche mai întâi pe Gali, cari atunci erau deja romanizaţi şi cu cari veniseră mai curând în contact, apoi şi pe alte popoare romanizate, între cari mai târziu şi pe Italieni şi pe Români; iară mai întâi Slavii, cari veniră după Germani şi în parte se aşezară chiar pe teritoriile ce ocupase aceştia, formară din numirele de mai sus numele Walachi spre a denumi pe Români şi Italieni, apoi Grecii, numele Wlahi (Βλάχοι) spre a denumi pe Români în particular.

[2] „Retorna fratre. Torna, Torna fratre etc." Xenopol, Istoria Românilor, Ediţia populară. Vol. 1 pag. 196 scv. (N. Tr.).

ultimul împărat păgân. După dânsul urmă Jovian, un general proclamat împărat, domnind 1 an (363—364). Iovian lăsă imperiul celor 2 fii ai săi, anume lui Valentinian I (364—375) Apusul cu reşedinţa în Mediolan şi lui Valent (364—378) Răsăritul. Valentinian I muri 375 lăsând imperiul fiilor sei Graţian, ucis 383 şi Valentinian II, ucis 392. La Răsărit Valent muri (378) fără fii, deaceea se sui aici pe tron iarăş un general, Teodosiu c. Mare în 379; după moartea lui Graţian şi Valentinian II rămânând vacant (392) şi tronul imperiului de Apus, dela care Iliricul oriental trecuse 379 la Răsărit, Teodosiu împăratul Răsăritului deveni suveran şi peste Apus, după ce respinse pe uzurpatorii acestuia şi în 394 uni tot imperiul roman până la 395. Dar înainte de a muri el îl împărţi iarăş la cei doi fii ai săi: Arcadiu (395—408) obţinu Răsăritul iar Onoriu (395—423) Apusul.

Imperiul roman de Răsărit, sau imperiul greco-roman sau bizantin cum se numì el acum, din cauza grecizărei sale progresive şi a reşedinţei împăraţilor în Constantinopole, vechiul Bizanţ, avu să întâmpine hârţueli din afară, precum invazia provizorie a Vizigoţilor (376) din Dacia-Traiană îu Mezia şi Tracia, după aceea invazia durabilă, începând dela sec. 5, a numeroşi Slavi, cari năvăliră dela miazănoapte-răsărit în Iliric în tot cursul Periodului; cu toate aceste împrejurări, ce şi în timpul următor au fost de acelaş fel şi cu toată decadenţa lui continuă şi crescândă, imperiul de Răsărit se menţinù încă mult timp după Periodul acesta, anume până la 1453; iar în sec. 6 el se bucură de o putere nu neînsemnată, ba chiar de oarecare splendoare, pe când imperiul roman de Apus căzù la 476 în urma strămutării popoarelor, ce a urmat dela ultimul pătrar al sec. 4 în Europa dela Răsărit la Apus. Imperiul Roman de Apus ca şi cel de Răsărit se numia simplu numai imperiu roman şi se considera numai ca două părţi ale unui şi acelaş imperiu.

La Răsărit Arcadiu domni până în an. 408; lui îi scuceda mai întâi fiul său Teodosiu II sau cel tânăr până la 450; apoi cumnatul acestuia Marcian, soţul Pulheriei (450—457), după care urmă Leon I (457—474), iar după el ginerile său Zenon (474—491), la început (474) ca coregent al lui Leon II, fiul său, nepot de fiică a lui Leon I, apoi ca singur împărat, după moartea timpurie a fiului său, cu o întrerupere de câteva luni (476—477) din cauza uzurpatorului Vasilisc, apoi Anastasiu I (491—518), Iustin I de origine ţăran din Iliric (518—527), după el, nepotul său

Iustinian I (527—565), care ca şi unchiul său e privit de unii Slavi mai noui, anume mai întâi în Dalmaţia dela sec. 16, ca slav cu numele Uprauda, însă fals. Lui i-a urmat nepotul său Iustin II (565—578); Tiberiu II (578—582); Mauriciu (582—602); după acesta, crudul său asasin Foca (602—610); în fine Eracliu (610—641), care răsturnă pe Foca; supt el se încheie Periodul II al istoriei bisericii la 622 adică la începutul domniei lui Mohamed şi începutul mohamedanismului. La Apus Onoriu (395—423), care luă reşedinţa iarăş în Roma, dar mai târziu o strămută la Ravenna, avù de succesor, după un interegn de 2 ani, pe nepotul său Valentinian III (425—455). Incă supt ei imperiul mergea cu paşi repezi spre cădere şi pierdea provincie după provincie la triburi germane. Lui Valentinian III i-au succedat în timp de 20 ani 9 împăraţi, cărora li mai rămăsese numai Italia şi dintre cari mai mulţi (456—472) au fost instalaţi şi răsturnaţi de un generalism german, Ricimer, principele Suevilor; ultimul dintre ei, Romul Augustulus fu răsturnat de alt generalism german, Odoacru, principele Herulilor şi Rugilor (476) şi astfel s'a stins imperiul roman de Apus. Italia deveni regat supt dominaţia Herulilor şi Rugilor cu principele lor Odoacru, iară dela 493, când Odoacru fu învins şi ucis, sub dominaţia Ostrogoţilor cu regele lor Teodoric c. Mare († 526) şi Ravenna fu sediul permanent al suveranilor şi guvernului Italiei. In sec. 6 Iustinian împăratul Răsăritului reuşi a cuceri pentru imperiul roman de Răsărit unele făşii foaste ale imperiului roman de Apus, anume Africa (534), Italia cu Iliricul apusean (536—555) şi Spania de sud (554)[1]. Dar încă dela 568 Longobarzii sau Langobarzii, alt trib german, răpiră o mare parte din Italia, şi dela 624 Vizigoţii, posesorii germani de odineoară a Spaniei de miazăzi, o cuceriră pe aceasta iarăşi dela imperiul roman de Răsărit. Restul imperiului roman de Apus fu înlocuit de state nouă ale popoarelor germanice. Unul din ele, statul Rugilor, care unise în sine pe Rugi, Heruli, Skiri şi Turcelingi în Noric (azi Salzburg, Carintia, Stiria şi Austria de Sud până la Dunăre) a fost însă sdrobit de Odoacru, originar din sânul său, pe când domnià peste Italia în 487.

B. Statele Barbare.

Popoarele germanice încercară a năvăli în imperiul roman şi

[1] Supt Iustinian s'au adus în Europa, anume la Constantinopole şi viermii de mătasă şi s'au început astfel industria mătăsei, ce până atunci se importà dela Perşi. Isambert, Histoire de Justinien, Paris, 1856, pag. 645 (N Tr.).

începură a-l împresura încă din Periodul precedent. Am văzut că în sec. 3 Goții răpiră romanilor Dacia Traiană și împăratul Aurelian (270—275) fu silit a retrage peste Dunăre legiunile romane, lăsând însă acolo partea cea mai mare a coloniilor romane. Aceste năvăliri din partea Germanilor deveniră acum cu mult mai intensive, din cauză că Hunii, popor mongol nomad, cari viețuiau atunci între Marea Neagră și Caspică, spre capătul sec. 4 înaintară de-aici cu o putere elementară, năvăliră peste Goți și-i împinseră mai departe ca și pe alte popoare germanice. Până la capătul sec. 4 Hunii pătrunseră în Dacia și Panonia, unde se stabiliră împreună cu Ostrogoții, după ce alungară pe Vizigoți în Mezia și Tracia (376) și exercitară o dominație de teroare asupra țărilor vecine supt regele lor Atila (433—453), când stâtul hun ajunsese în culmea puterei sale, iară după moartea lui Atila a mers curând spre ruină. Acum Hunii fură din ce în ce respinși și la capătul Periodului îi vedem iarăși între Marea Neagră și Caspică în vechile lor ținuturi.

După Huni ocupură Dacia și Panonia Gepizii, trib german înrudit cu Goții; ei se stabiliră aici mai întâi cu Ostrogoții, iar dela 493, când Ostrogoții deveniră stăpâni pe Italia, singuri până după jumătatea sec. 6 (454—566) și apoi, după un scurt interegn (566—568) al Longobarzilor sau Langobarzilor, popor german de origine suevică, care trecu în Italia, făcură loc Avarilor, popor de origină tartară, ce năvăli dela răsărit și ocupă acest teritoriu până la capătul sec. 8 (797).

Dar Hunii, cum am spus, năvăliră spre capătul sec. 4 peste Goți și alte popoare germanice și-i alungară mai departe spre miazăzi și apus. Intre aceste popoare au fost întâi Vizigoții, cari încă pe timpul lui Valent, împăratul roman de Răsărit, înaintară în Mezia și Tracia (376) devenind aici un flagel pentru imperiul roman de Răsărit; nemulțămiți cu atât ei invadară la începutul sec. 5 în Apus. Vizigoții s'au dus supt Alaric mai întâi în Italia 401 și apoi după moartea lui Alaric, în Galia 410—412, stabilindu-se în Galia de miazăzi-apus, unde deja înainte de ei venise alte popoare germanice. Acestea erau Suevii, Alanii, Vandalii și Burgunzii, dintre cari Burgunzii au rămas în Galia de miazăzi. Alanii curând se contopiră cu Vandalii, iară Vandalii și Suevii ocupară Spania 409. Din Spania Vandalii își îndreptară privirea asupra Africii și trecând în ea o stăpâniră mai mult de 100 ani, până la 534. Abiâ Belizar, generalul lui Iustinian I (527—565), a pus ca-

păt statului lor (534). In expediţia lor spre Africa şi chiar acolo, precum şi în expediţiile lor de pradă afară din Africa, Vandalii au răspândit teroare prin devastările lor, aşa că dela ei furia sălbatică de a devasta se numeşte până azi vandalism.

Suevii, cari au rămas în Spania, fură împinşi în partea de miazănoapte-apus a Spaniei de către Vizigoţi, cari din Galia de miazăzi-apus invadară mai târziu pela 480 în Spania şi pela capătul Periodului (585) au distrus şi acest rest al dominaţiei Suevilor. Dar şi ei înşişi fură respinşi din Galia de miazăzi-apus de alt popor germanic năvălitor, adică de Franci, aşa că la începutul sec. 6 (507) pierdură dominaţia lor acolo, rămânând stăpâni numai pe Spania. Burgunzii veniseră din centrul Germaniei de-odată cu Suevii şi Vandalii în Galia de miazăzi-răsărit şi se stabiliră aici fundând un stat, ce în jumătatea întâi a sec. 6 (534) trebui să se supună dominaţiei Francilor, acum amintiţi.

Dar la începutul sec. 5, când avură loc invaziile Vizigoţilor, Suevilor, Alanilor, Vandalilor şi Burgunzilor în Galia, Francii erau aşezaţi la gurile Rinului şi pe malurile lui; de aici ei invadară treptat dela jumătatea sec. 5 în Galia, unde în partea de miazănoapte şi de mijloc se mai menţinură legiuni romane supt generalul Siagriu şi anume chiar după destrugerea imperiului roman de Apus (476) încă 10 ani şi abia la 486 Francii supt Clodovic (Chlodowic) Merovingul respinseră pe generalul roman Siágriu şi ocupară Galia de miazănoapte şi de mijloc. Clodovic însă nu se mulţămi numai cu atât. El întinse curând cuceririle sale spre răsărit şi miazăzi: încă înainte de sfârşitul sec. 5 el cuceri în 496 la răsărit statul Alemanilor sau Alamannilor, cel puţin partea de miazănoapte a lui, apoi în 507 la miazăzi, partea Vizigoţilor din Galia. Dar succesorii lui cucerіră curând (530—534) încă statul Turingilor şi al Burgunzilor, precum şi statul Baivarilor (Bajoari, Bavari).

Astfel se înfiinţă în Europa de Apus statul Francilor, care la sfârşitul Periodului ocupa toată Galia şi Germania, exceptând ţara Frizilor şi a Saxonilor, ce rămasă independentă. Acest stat a durat şi după moartea lui Clodovic sub Merovingi, însă nu fără a fi împărţit. El fu divizat în 4 părţi cu suverani proprii: partea de miazănoapte-răsărit (Austrasia), de miazănoapte-apus (Neustria), de miazăzi-răsărit (Burgundia) şi de miazăzi-apus (Acvitania).

Pe când acestea se petreceau pe continentul apusan al Europii, se fundă şi pe insula Britanniei un stat germanic şi anume

statul anglo-saxon, compus din 7 state parţiale sau eptarhia ,anglo-saxonă. Legiunile romane, ce susţineau mai dinainte aici dominaţia romană, au trebuit a se retrage încă în 410 spre a apăra ţările de baştină ale imperiului roman; Britanii ajungând astfel liberi fură mult hărţuiţi de Picţi, vecinii lor despre miazănoapte şi de Scoţi, cari invadară din Hibernia (Irlanda) în ţara Picţilor şi dădură mai târziu ţărei întregi, ce se numea înainte Caledonia, numele Scoţia; Britanii însă, desvăţăţi de a mânui armele, chemară în ajutor 445 pe Angli şi Saxoni din părţile de miazănoapte ale Germaniei. Aceştia respinseră pe Picţi şi Scoţi, dar ocupară ei ţara şi fundară dela anii 446—449 eptarhia anglo-saxonă, pe când Britanii se retraseră în părţile de apus, muntoase, ale insulei şi se menţinură aici câtva timp încă neasimilaţi. O parte a Britanilor, amestecaţi cu coloniştii romani, se retrăsese încă maí de mult dinaintea Anglo-Saxonilor în Galia de miazănoapte-apus şi fundară aici Britania mică, azi Bretagne.

Intre acestea imperiul roman de apus căzu (476) supt Heruli şi Rugi cari 'i dădură lovitura de moarte; dar şi dominaţia lor în Italia fu înlăturată curând de alte dominaţii streine, cum am zis mai sus, anume de a Ostrogoţilor (493), apoi de a Bizantinilor 555 şi la urmă de a Bizantinilor şi Langobarzilor de odată (568).

După ce Vizigoţii părăsiră Dacia Traiană 376 şi ocupară Mezia şi Tracia, năvăliră acolo Ostrogoţii şi vieţuiră supt supremaţia Hunilor. Dar după sfărâmarea puterei Hunilor dela 453, Ostrogoţii îşi întinseră dominaţia spre Panonia şi curând fură atât de puternici, că după căderea imperiului roman de Apus ei trecură în Italia la 488 supt Teodoric cel Mare, care domniă dela 475, respinseră pe Heruli şi Rugi din stăpânirea Italiei şi fundară aici în 493 un stat Ostrogot, ce se întinse apoi încă şi spre răsărit peste Iliricul apusan, spre miazănoapte peste Rhaetia de miazăzi (adică Tirolul de miăzăzi şi Elveţia de miazăzi-răsărit) iar spre apus peste coasta de miazăzi-răsărit a Galiei (aşa zisa „Provincia", cea mai veche provincie romană din Galia) azi Provence. Statul Ostrogoţilor ajunse supt Teodoric chiar la mare înflorire; dar după moartea lui (526) decăzu şi atunci Narses, generalul lui Iustinian I, putu în sfârşit (552—555) pune capăt acestui stat, pe care Belizar începuse a-l cuceri încă dela 536, unind Italia cu imperiul bizantin. Insă bizantinii nu putură stăpâni mult timp întreaga Italie. Narses amărât de împărăteasa

Sofia din Bizanţ[1] şi distituit din demnitatea de guvernator al Italiei, chemă peste câtva timp în imperiu pe Langobarzi, cari venind în 568 din Panonia cuceriră Italia de miazănoapte şi chiar făşii late şi lungi din Italia de mijloc şi de jos, fundând aici statul lor, ce de atunci fu pentru romanii de Răsărit un vecin foarte supărător. Deşi Ravenna, Roma, capătul de miazăzi, insulile şi alte părţi ale Italiei rămaseră în mânile bizantinilor, totuş Langobarzii necontenit îi hărţuiau. Cu Langobarzii se încheie şirul popoarelor germanice, ce emigrară dela miazănoapte la miazăzi.

Dar în părţile Europei părăsite de Germani invadară Slavii dela miazăzi-răsărit, aşa că chiar în acest Period vedem pe Cehi şi Ljahi sau Leşi (Poloni) în teritoriile lor actuale. Ba încă dela sec. 5 Slavii se răspândiră nu numai spre apus ci şi spre miazăzi pe teritoriul dela miazănoapte şi miazăzi de Dunărea de jos, unde locuiau descendenţii coloniilor romane amestecaţi cu populaţia aborigină, adică Românii, Valahii sau Vlahii (Βλάχοι), chiar până în Grecia şi cuceriră locuinţi şi ţinuturi, introducând în limbele ce întâmpinau şi mai ales în cea română elemente slavice, dar totodată cea mai mare parte din ei ori unde se amestecau cu populaţia indigenă, pierdeau limba lor şi între români se românizară, iar între latini şi greci se latinizară şi se grecizară.

După Slavi veniră dela Volga triburi mongole-turce, deasemenea Bulgarii, de aceiaşi origină cu Finii de azi, ca şi cu Ungurii de azi (Ugrii, Maghiarii), pe când alte triburi de ale lor rămaseră în patrie, ocupară ţara dintre Don şi Nistru; dar dela 562 fură siliţi ca şi Slavii vecini a primi supremaţia Avarilor, cari invadară printre ei spre Panonia şi sta chiar în afinitate cu ei ca trib mongolo-tătar, începând şi a se slaviza în urma înaintărei lor progresive pe teritoriul Slavilor.

Intre acestea spre răsărit şi miazăzi de imperiul roman au fost puţine modificări. Statul Perşilor continuă să existe şi avea dese răsboaie cu Romanii, mai târziu în particular cu Romanii de Răsărit sau Bizantinii. Armenii deasemenea avură să sufere mult din partea Perşilor şi dela 429 deveniră supuşii lor. Dinpotrivă spre miazănoapte de Armenia populaţiile de pe coasta răsăriteană a Mărei Negre veniră în cursul acestui Period supt domi-

---

[1] Aceasta era soţia lui Iustin al II-lea, nepot şi succesor a lui Iustinian; voind a umili pe Narses împărăteasa l-a pus să scarmene şi să toarcă lână cu servitoarele ei. Narses s'a supus zicând, că are să ţese pentru împărăteasă o pânză, pe care să n'o poată rupe cât va trăi. (N. Tr.)

naţia imperiului roman de Răsărit, iară spre capătul Periodului şi Iberii (Grusînii sau Georgienii), cari mai înainte avuseră a suferi repeţite înfrângeri din partea Perşilor. Dealtăparte Arabii încep încă de acum a nelinişti imperiul roman de Răsărit în partea de miazăzi-răsărit, şi anume mai întâi tribul Saracinilor din Arabia de miazănoapte, care înainta spre Siria şi Palestina, venind aici în sec. 4 în contact cu Romanii, mai întâi ca inimici, totuş apoi (dela 372) şi ca amici, pe când în Arabia de miazăzi se făcu remarcabil statul Omeriţilor sau Imiariţii (Homeritae, Himjaritae) în particular prin relaţiile lor comerciale. Etiopia din Africa situată spre răsărit în faţa statului Omeriţilor şi în afinitate de rassă cu ei şi Nubia, situată spre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns, adică spre miazănoapte de Abisinia de azi, de asemenea eşiră mai mult la iveală în acest Period.

CAPITOLUL I.

Consolidarea creştinismului şi propagarea lui.

§. 54. Privire generală.

Creştinismul se consolidă şi se propagă cu foarte mare avânt în Periodul II. Incă dinainte el se răspândise foarte departe, aşa că existau comunităţi creştine nu numai în toate părţile imperiului roman ci şi peste hotarele lui. Acum însă încep a se converti la creştinism popoare şi state întregi. In această privire încă la capătul Periodului I apucă înainte Armenia, de oarece încă la începutul sec. 4 (302), unii zic chiar la sfârşitul sec. 3 (pe la 295), nu chiar mult timp, însă totuş înainte de convertirea lui Constantin c. Mare, Tiridat III regele Armeniei fu decis de Grigoriu Luminătorul (ὁ Φωστήρ, ὁ Φωτιστής, Illuminator) nu numai a primi creştinismul, ci şi a-l face religie de stat. După vre-o 10, respectiv 17 ani creştinismul avu un succes încă cu mult mai mare în imperiul roman, unde la 312 împăratul Constantin c. Mare deasemenea se converti la creştinism şi-l făcu apoi treptat religie de stat, anume dela 323, când deveni singur împărat. Acest exemplu fu urmat apoi de alte state şi popoare la răsărit-miazăzi precum şi la apus şi miazănoapte de imperiul roman.

§. 55. Convertirea lui Constantin cel Mare şi creştinarea imperiului roman.

Persecuţia lui Diocletian, cea din urmă şi cea mai crâncenă, bântuise cu furie în imperiul roman opt ani (303—311). Ea fusese înfrânată pe cât posibil numai în Galia, Spania şi Britannia supt Constanţiu Hloru şi fiul său Constantin c. Mare. Dar în sfârşit însuş Galeriu, inimicul şi persecutorul cel mai crud al creştinilor, recunoscu pe patul morţei (311) că creştinismul nu poate fi exterminat şi că el apucase o cale greşită. Deaceea dictă toleranţă religiei creştine cu condiţie ca creştinii să se roage Dumnezeului lor pentru împărat şi pentru imperiu. Acest edict de toleranţă îl acceptară prin subscriere şi împăraţii din Apus, Constantin şi Liciniu. După un an Constantin şi Liciniu decretară asemenea toleranţă şi în Apus. Aşa afirmă cel puţin unii istorici mai noi, pe când alţii contestă faptul. Dar Constantin curând se converti el însuş, anume în urma unei videnii şi a unui vis, ce avù, cum narează panigiristul său Euseviu, Părintele istoriei bisericii, nu chiar în istoria bisericii, ci în scrierea sa „Viaţa lui Constantin," dar faptul îl confirmà în parte şi alţii, aşa cu deosebire un alt contemporan, anume Lactantiu, sau altul, care e autor al cărţei „De mortibus persecutorum" şi care ştie cel puţin că un vis a lui Constantin a fost motivul convertirei sale. După spusa lui Euseviu, însuş Constantin a comunicat, asigurând chiar cu jurământ, că în an. 312, el având răsboiu cu Maxentiu, rivalul său la imperiu, era foarte ingrijat despre succes, căci forţele adversarului erau cu mult mai superioare decât ale sale. Dar încă fiind pe drum deodată i s'a arătat la amiazi deasupra soarelui o cruce strălucitoare, pe care citi cuvintele: τούτῳ νίκα în traducere latină: „hoc signo vince" adică„ Cu acest semn vei birui" In noaptea ce urmă i s'a arătat apoi Hristos în vis şi l-a invăţat să facă acest semn ceresc insigniu de răsboiu. Impăratul ordonă degrab a face un steag, pe vârful căruia fu fixată o cruce în forma monogramei lui Hristos, adică în forma:

El dispuse a fixa acest semn şi pe coiful şi scutul său şi pe cele ale ostaşilor. In timpul recent unii pretind că acest semn e un simbol ce poate avea semnificare păgână[1].

---

[1] Aşa, între alţii P. Hochard, „Etudes d'histoire religèuse" Paris. 1890 pag. 317 comp. p. 315 et pass, Comp. şi Gaston Boissier, La Fin du Paganisme, Paris 1891. Tom I p. 11 scv. Id. Dúchesne, Histoire ancienne de l' Église T. II pag. 59 scv (N. Tr.).

In lupta, ce avu apoi cu Maxentiu, Constantin a biruit iar Maxentiu luând fuga se înnecă în Tibru. Constantin intră în Roma şi când Romanii îi ridicară o statuă, el dispuse a i se pune în mână pe aceasta o lance în formă de cruce sau poate noul steag, descris mai sus, vexillum labarum, greceşte Λάβειρον; aşa cetim atât în „Viaţa lui Constantin" cât şi în „Istoria bisericii" de Euseviu, deşi unii sunt de opinie că faptul dat aici s'a interpolat mai târziu. In timpul recent mulţi contestă că naraţia lui Euseviu ar fi istorică[1].

Dar oricum ar sta lucrul în această privire, sunt necontestate cele ce urmează: In anul 313 Constantin a dat în Milan împreună cu Liciniu un edict nou, în care acordă creştinilor deplină libertate de cult şi ordonă a li se restitui bunurile răpite mai înainte. Numai Maximin, care domni la Răsărit încă 2 ani după moartea lui Galeriu, continuă persecuţia şi anume prin aprobarea, ba chiar prin întărâtarea populaţiei păgâne de a nu tolera pe creştini, prin condamnarea multor dintre aceştia la munci silnice, de obşte în mine şi prin publicarea de pamflete asupra lui Hristos, cu titlul: „Acta Pilati." El ordonă chiar ca copii să înveţe în şcoale aceste „Acta Pilati." Dar Maximin, învins de Liciniu, fu curând înlăturat aşa că dela 313 numai Constantin şi Liciniu, amicii creştinilor, erau părtaşi la sceptrul imperiului roman. La început ei vieţuiră amândoi în pace, mai ales că dela întâlnirea în Mediolan (Milan) 313 deveniseră cumnaţi; dar curând (316) se născu gelozie între dânşi. Liciniu, care domnià peste Răsărit cu reşedinţa în Nicomedia, se sculă contra lui Constantin, care domnià peste Apus cu reşedinţa în Mediolan. De oarece Constantin favorizà pe creştini, Liciniu se făcu căpetenia partidei păgânilor şi luă măsuri în defavoarea creştinilor, depărtându-i din toate dregătoriile şi chiar din armată. Dar în 323 cumnatul său îl privă de tron şi după un an îl execută, probabil pentru că nu sta liniştit. Furia feroce de persecuţie a păgânilor era continuu gata a izbucni din

---

[1] Textele respective şi critica lor s'au publicat în timpul cel mai recent cu ocazia centenarului al 16-lea dela victoria creştinismului a upra păgânismului. Comp.: Dr. B. Aufhauser, Konstantins Kreutzesvision in ausgewählten Texten, Bonn 1912; id. Heinrich Schrörs, Konstantins des Grossen Kreutzerscheinung, Bonn 1913. El conchide că acest caz nu este istoric. Alţi autori consideră viziunea despre care raportează Euseviu ca o minune dumnezeească. Aşa dintre catolicii romani profesorul de istorie bisericească din München Alois Knöpfler în Historisch politische Bläter pe 1908, iară dintre ortodoxi răsăriteni teologul V. Şesan in Die Religionspolitik der christlich römischen Kaiser u. s. w. Czernowitz 1911 B. I S. 96 f. u. 337—348 (N. Tr).

nou. Dovadă despre aceasta sunt martiriile în massă, ce s'au putut executa supt Liciniu şi despre cari avem destule mărturii. El ordonase la 320 a pune pe ostaşi să sacrifice zeilor. La Sevasta în Armenia Mică 40 de soldaţi creştini refuzară a sacrifica. Drept pedeapsă ei fură ţinuţi toată noaptea spre 9 Martie în un ezer îngheţat, iar a două zi trupurile lor îngheţate au fost arse.

Cu înlăturarea lui Liciniu şi începutul Monarhiei (323) ajunse şi creştinismul la victorie definitivă în imperiul roman. El fu declarat religie de stat inviolabilă: Constantin c. Mare adică făcuse creştinismul treptat religie de stat încă mai înainte în Apus unde el domnià dela 312, dar în tot imperiul, dela 323, invitând pe toţi supuşii lui a lăsà superstiţia păgână şi a trece la creştinism. Totuş el acordă încă păgânilor continuu libertatea cultului interzicând numai oraculele şi sacrificiile publice de animale, dar nu execută aceste dispoziţii, aşa că în realitate chiar zisele acte de cult au fost tolerate. Negreşit el puse a dărâma unele temple şi anume acelea, în cari se practicà un cult imoral, alte temple au fost despoiate de averi în favoarea bisericilor, ce el construi în Roma nouă (Constantinopole) şi în alte părţi. Altă violenţă nu i se poate imputa contra păgânismului. El ajută creştinismul şi prin favoarea ce arătà tuturor celor convertiţi şi prin privilegiile, ce acorda cetăţilor creştine, iar creştinilor săraci dispuse a li se împărţi grâne, pământ şi bani. Constantin a permis să poată face orcine bisericilor legate pioase şi donaţii, a alocat bisericilor subvenţii din veniturile statului, a scutit clerul de dări şi de prestaţii, a îngrijit în parte şi pentru întreţinerea lui şi a dispus a se clădi biserici. Muma lui Elena, convertitită la creştinism pela 313, făcu tot aşa în Ierusalim şi Betleem, unde'şi strămută domiciliul în 326; ea muri pela 330. Constantin conferi creştinilor cele mai multe servicii publice, dădù episcopilor o situaţie respectabilă, puse supt conducerea lor instituţiile publice de binefăcere şi le acordă o jurisdicţie civilă proprie (audientia episcopalis) aşa că cei împricinaţi puteau pertracta procesele lor şi înaintea episcopilor. El se interesà pentru propagarea creştinismului deasemenea prin înmulţirea de còpii bune ale sfintei Scripturi şi prin împăcarea disputelor religioase. In acest scop el intervenia personal, convocând şi adunări bisericeşti, între acestea chiar una, la care pentru prima oară fu reprezentată biserica întreagă, adică primul sinod ecumenic dela Nicea 325. Totuş la împăcarea disputelor religioase Constantin apucă şi căi greşite în

ultimii 10 ani de domnie. El însuş rămase până aproape de moarte catehumen, purtă continuu titlul împăraţilor păgâni „Pontifex maximus" şi chiar în viaţa lui n'a fost nepătat. El se purtă aspru şi crud nu numai cu rivalii săi la tron, ci chiar cu familia lui, căci după Liciniu, cumnatul său şi Licinian fiul acestuia 324, el a ucis chiar pe propriul său fiu Crisp 326, unii zic că şi pe Fausta, a doua lui soţie 327, pe când alţii contestă aceasta. Ce priveşte catehumenatul lui Constantin, prelungit până la sfârşitul vieţii, încă din Periodul I era uz, cu atât mai mult în secolul său, ca cei convertiţi să amâne botezul un timp îndelungat, iar unii chiar până aproape de moarte. Biserica nu încuviinţa uzul acesta şi excludea dela preoţie pe ceice se botezau în timp de boală grea, de oarece se putea crede că ei amânau botezul cu intenţia de a mai putea fi liberi a păcătui încă un timp, de şi alţii amânau botezul numai cu intenţia de a se pregăti cuviincios pentru el, sau cu intenţia, ca prin botezul la sfârşitul vieţii să se curăţe de toate păcatele din viaţa lor pământească şi astfel să treacă în viaţa ceealaltă cu totul curaţi de păcate. Constantin se justifică pentru amânarea botezului său declarând că a nutrit dorinţa să se boteze în Iordan, însă trebile statului l-au împiedecat a călători acolo. El se boteză abia în an. 337 la Nicomedia de Episcopul locului Eseviu, ruda lui (deosebit de Eusebiu din Cesaria, Părintele istoriei bisericii) şi muri curând după aceea. Biserica de Răsărit recunoscătoare l-a aşezat pe el şi pe muma lui Elena între sfinţi, căci Constantin şi Elena au pentru răspândirea creştinismului un merit, ce egalează încâtva pe al Apostolilor, deaceea se şi numesc „Impăraţi întocma cu Apostolii". Biserica dela Apus făcu această onoare numai Elenei, împărătesei mume. Despre botezul lui Constantin abià în anul 337 la Nicomedia atestă contemporanii şi istoricii, cari vieţuiră curând după el. Cu toate acestea la Roma s'a format mai târziu legenda, că Constantin a fost până la 324 mare persecutor al creştinismului, din care cauză Dumnezeu l-a pedepsit cu lepră, aşa că nu se putea vindeca prin nici un medicament. In această suferinţă a lui i s'au arătat în vis Apostolii Petru şi Pavel şi l-au trimis la Silvestru, episcopul Romei. Impăratul chemă la sine pe Silvestru, care 'i recomandă botezul, ca un mijloc sigur de vindecare. Botezat de Silvestru, el în adevăr se şi vindecă de lepră. In sec. al 6-lea Grigoriu Turoneanul, episcop franc, adoptă această legendă în scrierile sale şi ea află apoi credinţă în tot apusul, iară mai târziu şi cu un alt adaus. **In sec. 8 regii francilor Pipin cel Mic 756 şi Carol cel Mare 774**

donară episcopilor Romii ca „moştenire a sf. Petru", „Patrimonium sancti Petri" teritoriile din Italia, răpite dela bizantini de Langobarzi şi dela aceştia de Franci; cu aceste teritorii au pus început statului de mai târziu, zis bisericesc. Atunci bizantinii reclamară aceste teritorii ca fiind ale lor. Dar scaunul Romei fireşte nu le-a mai cedat şi spre a câştigă asupră-le un titlu juridic ieşi din Roma vorbă că încă Constantin cel Mare a dăruit aceste teritorii lui Silvestru, episcopul Romei, drept recunoştinţă pentru botezul şi vindecarea lui; se zicea că i-a dăruit Roma şi Italia întreagă şi că s'a dus la Constantinopole tocma fiindcă dăruise Roma, împăraţi posteriori de sigur luaseră treptat înapoi pe nedrept această donaţie, până ce Pipin şi Carol cel Mare restituiră scaunului roman o parte din drepturile lui. Cu timpul se plăzmui chiar un document de donaţie asupra ziselor teritorii şi scaunul Romei comunică atare document în sec. 11 şi Grecilor. Timpul era aşa de lipsit de senz critic că Grecii deasemenea crezură în această donaţie[1]. Abia în sec. 15 Laurenţiu Valla, canonic din Florenţa şi bărbat cu spirit critic, acelaş, care demonstră că „Simbolul apostolic" nu provine dela Apostoli, cuteză să afirme că nici un cuvânt din zisul document nu e adevărat[2]; aşa ceva era însă pe atunci atât de neauzit, că Laurenţiu era cât pece să sufere moarte pe rug, cum se întâmpla des în acel timp, când înfloria incviziţia, adică tribunalul bisericesc din evul mediu apusean, ce pedepsea cu moarte pe ereticii reali sau presupuşi. Deşi cercetări de mai târziu au dat lui Laurenţiu tot dreptul, dar încă în sec. 16 Baroniu, istoric al bisericii romane (+ 1607) şi în sec. 17 iezuitul Schelstrate 1692 tot mai putură menţine legenda romană, cel puţin relativ la botezul lui Constantin de către Silvestru. Astăzi nici cel mai fervent catolic roman nu se mai hazardează a declara că toate acestea au măcar posibilitate de adevăr.

§. 56. Consolidarea creştinismului şi propagarea lui în imperiul roman supt succesorii lui Constantin c. Mare. Stingerea păgânismului în imperiu cu toată reacţiunea împăratului Iulian Apostatul (361—363).

Fii lui Constantin c. Mare merseră mai departe decât tatăl lor în noua politică religioasă a imperiului. Ei proibiră direct cultul

[1] Renumitul canonist grec Balsamon a înscris documentul respectiv în Sintagma lui (N. Tr.)

[2] Pretinsul document al donaţiunii lui Constantin cu critica lui de Laurenţiu Valla e tradus întâia oară în limba franceză şi publicat în paralel cu textul latin cu o introducere istorică critică de Alcide Bonneau, Paris 1879. Dintre istoricii români cel întâi, care a atăcat acest document e Gheorghe Şincai (N. Tr.).

păgân şi au tins a reprima păgânismul mai radical şi a răspândi creştinismul mai cu zel, ceeace produse însă chiar antipatie între opozanţi. In an. 361 când Constanţiu muri şi-i succedă vărul său Iulian, deasemenea dintre opozanţi, acesta se declară restaurator al păgânismului, religia antică a statului şi adversar al creştinismului, de aici vine şi numele său ὁ Ἀποστάτης sau ὁ παραβάτης" Apostatul, renegatul! Iulian era fiul lui Iuliu Constant, fratele lui Constantin c. Mare. Bănuitorul şi tiranul Constanţiu ordonă a fi ucis atât unchiul său propriu Iuliu Constant, cât şi familia lui, excepţie de doi fii ai săi, Gallus, care muri în 354, moarte naturală[1] şi talentatul Iulian, pe care-l destină mai întâi pentru cariera bisericescă, dar apoi când văzu că nu are moştenitori îl pregăti ca să-i susceadă la tron. Natural că Iulian nutri în inima lui o profundă ură secretă contra lui Constanţiu şi a tot ce el iubià şi proteja. Amărât astfel căută consolare în literatura şi filozofia greacă, pe care o iubi până la entuziasm. Preceptorii lui, păgâni, îi infiltrară iubire pentru păgânismul clasic şi ură către noua stare de lucruri, adică faţă de creştinism şi faţă de biserică.

Când Iulian se urcă pe tron în etate de 30 ani în urma morţei subite a lui Constanţiu, aruncă voios masca şi începu reacţiunea contra politicii religioase a lui Constantin cel Mare şi a fiilor săi. Dar el tinse a regenera şi păgânismul, spre a-l face capabil să poată susţine lupta cu creştinismul, a cărui forţă o cunoştea bine. El căută să curăţe pe cât posibil păgânismul de toate elementele absurde şi imorale, şi să'l ridice chiar adoptând într'însul instituţii creştine, adaptându-l astfel cu spiritul timpului. Iulian se sili mult a restabili cultul păgân şi află nu puţini, cari aplaudau acum restabilirea păgânismului, după ce supt Constantin sau supt fii săi îmbrăţişase creştinismul. El nu persecută creştinismul cu violenţă, ca Diocletian şi alţii, căci înţelesese bine că sângele martirilor e numai sământă pentru noui creştini. Dar Iulian căută să-l extermine sistematic mai mult indirect şi în acest scop înlătură pe toţi creştinii din dregătoriile publice, puse în locul lor păgâni şi interzise creştinilor chiar cariera de învăţători ai literaturii şi filozofiei clasice, zicându-le: „Pavel al vostru spune că înţelepciunea omenească este nebunie la Dumnezeu". El abrogă toate privilegiile acordate bisericilor mai înainte, despoiă bisericile de ornamentele lor în favoarea templelor păgâne şi încă le persi-

[1]. Unii istorici, d. e. Lamè, spune că şi Gallus a fost ucis (N. Tr.).

flà zicând că bogaţii nu vor intrà în împărăţia lui Dumnezeu. Deasemenea respingea pe creştinii nedreptăţiţi de autorităţi sau de populaţie, zicându-le: „Voi înşi-vă învăţaţi că veţi fi fericiţi dacă suferiţi prigoniri". El reînnoi contra creştinilor şi vechea perfidie păgână, inventată de Maximin Daza sau Daja 308, dând ordin a stropi toate lucrurile de hrană din piaţă cu libaţii dela idoli[1]. Iulian declară că creştinismul este un iudaizm infidel originii lui, că Christos, ce e drept, a fost un medic, însă cu totul departe de înţelepciunea unui Escalop, de asemenea că religia creştină este un sistem, ce absolut nu susţine comparaţie cu filozofia păgână, ba nici măcar nu e capabil a civilizà pe oameni, un sistem despre care el, imitând cuvintele lui Iuliu Cesar: „Veni, vidi, vici" zicea în derâdere: „L'am citit, l-am cunoscut şi l-am osândit (ἀνέγνων, ἔγνων, κατέγνων"). Iulian aşternu aceste păreri ale sale şi în scris, căci el a lăsat mai multe scrieri, din care o parte sau păstrat până astăzi, cu deosebire, în cele 3 cărţi: „Contra Galileenilor sau a Creştinilor," ce s'au pierdut, însă astăzi s'au reconstituit în parte[2]. Spre a nimici creştinismul prin el însuş Iulian rechemă pe toţi episcopii şi învăţătorii bisericeşti, ortodoxi şi eretici, cari fusese exilaţi supt împăraţii precedenţi, pentru dispute relgioase, ca să se combată şi să se distrugă reciproc; iară pe Atanasiu cel Mare, episcopul Alexandriei, care lucrà pentru pacificare, l-a exilat iarăş din această cauză; El a tins să atragă şi pe Iudei în luptă cu creştinii; spre a face de minciună profeţia lui Hristos, că templul lor din Ierusalim va rămâne deapururea destrus, Iulian a permis Iudeilor a-l rezidi şi le-a dat subvenţii pentru aceasta, aşa că ei se apucară

[1] După tradiţia posterioară a bisericii, Iulian a dat acest ordin în 362, pentru săptămâna întâi a postului Paştelor. Atunci s'ar fi arătat în vis episcopului de Constantinopole, Eudoxiu (care fiind de partida arianilor, atunci foarte puternică, aceasta îl instalase cu forţa în 360 şi el ocupă scaunul până la 379) sf. Teodor Tiron (Τόρων, latineşte Tiro, recrut), martir în persecuţia lui Diocletian şi l'ar fi învăţat ca creştinii să se nutriască toată săptămâna numai cu grâu fiert îndulcit cu miere, cu aşa zisa Κόλυβα. Această tradiţie a dat ocazie că în biserica de Răsărit amintirea sf. martir Teodor Tiron se sărbează nu numai în ziua de 17 Fevruarie, când el muri, ci şi în Sâmbăta săptămânei întâi a postului Paştelor, când e unită cu binecuvântarea Colivei în seara precedentă. Tot de atunci în biserica de Răsărit Coliva deveni o hrană solemnă de post şi de întristare, deci se făcea şi la ospeţele în amintirea morţilor.

[2]. Reconstiutirea acestor cărţi dupe citatele, ce făcù din ele sf. Chiril, patriarhul Alexandriei, care le-a combătut, e dată în: Oeuvres complètes de l'empereur Julien, traduction nouvelle, par Eugéne Talbot, Paris 1863 **pag. 361 scv. (N. Tr.)**

de a zidi din nou templul. Iudeii lucrau cu entuziasm, însă nu putură merge înainte cu zidirea, căci, cum referă chiar un contemporan păgân, Ammian Marcellin, întâi lucrarea fu destrusă de un uragan, a doua oară, de un cutremur, a treia oară, de o neexplicabilă explozie de foc; în curând muri şi Iulian după 2 ani de domnie, aşa că Iudeii nu mai putură gândi să reînceapă clădirea, după a treia dărâmare a ei. Iulian se dusese la răsboiu contra Perşilor şi căzù aici de o săgeată, păgânii presupun, că de săgeata unui creştin[1]. Dar creştinii zic, că el, încă în agonie plin de furie contra lui Hristos, aruncă sângele său cu mâna spre cer exclamând: „Ai învins în sfârşit, Galileene". Astfel încetă reacţia acestui împărat, de care însă învăţătorii bisericii din acel timp nu se îngrijau, căci contemporanul lui Iulian, Atanasiu c. Mare, care dela 328 fu Episcop al Alexandriei şi muri la 373, declară; „Acesta este numai un nouraş, ce se va şterge curând!"

In adevăr norul s'a şters degrab. Impăratul Iovian (363—364) deşi nu persecută păgânismul, însă, proclamă creştinismul iarăş religie de stat şi aşa a rămas acesta pentru totdeauna în imperul roman. Fii lui Iovian, Valentinian I (364—375) şi Valent (364—378) deasemenea nu dictară interdicţii severe contra păgânismului; cu toate acestea, exceptând Roma, unde păgânismul rezistă mai îndelungat, el apuse cu totul în oraşe, aşa că se mai ţineá numai prin sate, deaceea aderenţii lui începură a se numi latineşte „pagani" adică locuitori în sate[2], iară cultul idolesc, „paganismus" adică religie din sate. Până aici Creştinii numiau pe păgâni ca şi iudeii de obiceiu: elini, graeci, Ἕλληνες. sau neamuri, gentes, nationes, gentiles, ethnici ἔθνη, ἐτνικοί, popoare adică popoare strèine sau streini, cu numire de reproş, negreşit însă şi închinători de idoli, idololatre, εἰδολολάτραι. Dar Teodosiu c. Mare (379—395), care succedă mai întâi lui Valent la Răsărit, apoi lui Valentinian II la Apus, decretă acum pedeapsa cu moarte pentru practica cultului păgân şi chiar în Roma încă

[1]. Această versiune e dată in Cronica Pascală din Alexandria şi anume că sf. Mercurie, martir din Cesaria Capadociei, ar fi săgetat pe Iulian. Comp. Talbot, op. c. p. XXX. Versiunea aceasta a trecut şi în Proloagele bisericeşti, d. e. în Prologul de Neamţu pe ziua de 9 Aprilie şi 23 Octomvrie şi în Hronograf, Neamţu 1837 la sfârşit: Adunare pre scurt din Sinopsul Slavonesc, pag. 24 (N. Tr.).

[2]. Expresia „pagani" înseamnă însă şi oameni, cari nu sunt ostaşi, căci locuitorii din sate de regulă nu erau soldaţi; deaceea unii cred, că creştinii, cari se priveau pe sine ca „milites Christi„ „Ostaşi ai lui Hristos" nu dădeau celorce nu erau creştini numele de „ostaşi ai lui Hristos", ci-i numiau păgâni".

supt Graţian (375—383) şi Valentinian II (383—392 ca singur împărat) fură înlăturate monumentele religiei păgânilor. Când altarul zeiţei Victoria fu scos din sala senatului, Symmachus, senator păgân şi prefect al Romei (praefectus urbi), interveni cu zel în numele senatului la împăratul Graţian, apoi la Valentinian II, pentru readucerea ei, dar în zadar. Impăraţii următori păşiră din ce în mai deciziv la înlăturarea ultimelor resturi ale păgânismului. Teodosiu I ordonă a închide templele păgâne, ce mai rămăseseră şi chiar dărâmă pe unele, între cari la 391 şi pe măreţul Serapion sau Sarapion din Alexandria (latineşte: Serapeum sau Sarapeum, templul zeului egiptean Serapis sau Sarapis). Iustinian I (527—565) ordonă a închide chiar şcoalele filozofice ale păgânilor, anume şcoalele neoplatonicilor din Atena 529, după ce încă predecesorii săi interziseră filozofilor a combate creştinismul. Insă păgânismul nu fu persecutat în felul cum fusese odinioară creştinismul, excepţie de execese sporadice ale populaţiei, cum a fost în Alexandria la 415, când populaţia creştină asasină în mod crud şi barbar pe Hypatia, învăţătoare de filozofie neoplatonică.

Cu toate acestea creştinismul şi în Periodul acesta avu să susţină o luptă vehementă cu păgânismul. Incă împăratul Iulian (361—363) reluă polemica păgânilor contra creştinismului în cele 3 cărţi ale sale „Contra Galileenilor sau Creştinilor". Retorii şi filozofii păgâni continuară a combate creştinismul sau cel puţin a apăra păgânismul contra lui; în modul întâi procedară mai ales neoplatonicii, în modul al doilea cu deosebire Libaniu, celebru retor grec (-|- 393), supt Iulian Apostatul şi succesorii săi până la Teodosiu I. Libaniu, plângându-se contra creştinismului şi a creştinilor şi apărând păgânismul, s'a adresat de repeţite ori la împăraţi cu cererea de a nu lăsà să apună religia clasică a păgânismului, ci a o menţine. Alţi scriitori păgâni, ca istoricii Eunapiu, Olimpiodor şi Zosim la sfârşitul sec. 4 şi începutul sec. 5 priviau calamităţile publice din acel timp numai ca pedeapsa zeilor, atrasă de creştinism, aşa că scriitori creştini, între cari mai întâi Paul Orosiu (-|- după 417) şi Augustin (-|- 430) se văzură siliţi a apără creştinismul contra acestor atacuri prin scrieri apologetice speciale. Contra atacurilor cu impilări şi defăimări ale lui Iulian Apostatul deasemenea se ridicară mai mulţi scriitori bisericeşti din sec. 4 şi 5, în special dintre răsăriteni Grigoriu din Nazianz (-|- 389 sau 390 contra impilărilor, iară Chiril cel Mare (-|- 444), contra defaimărilor. Dar neoplatonicii, anume în special Proclu (-|- 485) şi pe

timpul lui Iustinian (527—565) Simplicius († 549) neîncetând de a atacà aprig creştinismul, împăratul Iustinian uză contra lor de cea mai mare rigoare şi-i făcù în sfârşit, prin închiderea şcoalei din Atena (529), să emigreze în Persia, rigoare, ce din cauza consecinţei sale fu dezavuată chiar de unii învăţători bisericeşti. La sfârşit în imperiul roman, unde înşişi Slavii, cari invadase din sec. 5, curând deveniră creştini, mai rămaseră puţini păgâni numai în Sicilia, Sardinia, Corsica şi în munţii Peloponezului chiar după Periodul II, în unele părţi chiar mai mult timp, aşa Mainoţii, adică locuitorii peninsulei Maina din sudul Peloponezului, până la 867. Insă învăţători ai bisericii creştine au tins a concilia neoplatonismul cu creştinismul în acelaş mod, cum făcuseră învăţătorii bisericeşti mai vechi cu platonismul. Iudeii provocară în acest Period încă multe tumulturi contra creştinilor, în particular în Alexandria, unde erau foarte numeroşi şi puternici, ceeace decise pe Chiril cel Mare episcopul Alexandriei (412—444), la început cam intolerant, a obţine dela împăratul Teodosiu II (sau cel Tânăr) alungarea Iudeilor din această cetate. Dar lui Chiril i se impută, că el, prin purtarea lui intolerantă, e de vină, că celebra filozofă păgână Hypatia din Alexandria a fost asasinată de populaţia creştină 415 (pentru că era inimica creştinismului). Deşi acest asasinat nu s'a comis absolut din ordinul lui, totuş pornirea fanatică a poporului, ce fu cauza acelui asasinat, se atribue provocărilor lui intolerante, pe cari el însuş le recunoscu mai târziu ca erori, ce trebue înlăturate pe viitor.

Pe când păgânismul îşi da sufletul şi creştinismul progresa victorios se iviră şi mici corporaţii religioase, intermediare între păgânism, creştinism şi iudaism. Aşa erau unele, ce vedeau bine absurditatea păgânismului şi declarau că sunt pentru monoteismul creştinismului, dar formau secte religioase raţionaliste, semipâägne şi profesau numai adorarea unui Dumnezeu, ca fiinţă spirituală supremă. Atari secte de sincretişti, adică combinători de religii, se aflau în sec. 4 mai multe, precum Hypsistarii, adoratori ai Celui prea înalt, τὸ ὕψιστον, în Capadocia, Massalienii necreştini (dela rădăcina aramaică, צְלָא sēla, adică a se ruga), sau a Euheţilor ori Euhiţilor (εὐχέται, εὐχῖται) adică rugători în Siria şi Palestina, dar unii consideră această sectă identică cu o sectă de eretici creştini, omonimă şi contemporană; mai departe, aşa zişii cinstitori de Dumnezeu (Θεοσεβεῖς) în alte ţări şi adoratorii ceru-

lui (Coelicolae) în Africa. Toate aceste secte dispărură mai târziu în cursul acestui Period.

§. 57. Consolidarea Creştinismului şi propagarea lui peste hotarele imperiului roman.

I. Consolidarea creştinismului şi propagarea lui în general.

In acest Period creştinismul deveni nu numai religia imperiului roman întreg, ci după Armeni, cari începură a se converti încă dela capătul Periodului precedent adică dela 302 sau chiar dela 295, în cursul acestui Period se creştinară şi popoare de peste hotarele imperiului roman, precum şi cele mai multe state fundate pe ruinele imperiului roman de Apus, pe când în alte state şi între alte popoare creştinismul cel puţin fu mai bine cunoscut şi mai răspândit.

Dintre popoarele răsăritene, după Armeni, cari începură a se converti, cum am zis, încă dela capătul Periodului precedent, dar complet abia la începutul acestui Period, se mai convertiră în cursul Periodului, în sec. 4 de o parte vecinii lor Iberii (Grusinii sau Georgienii de azi) şi Albanii, vecinii acestora despre răsărit, iar de altă parte, Mesopotamii de miazăzi, cari nu făceau parte, ca Mesopotamii de miazănoapte, din imperiul roman ci din Persia, Etiopenii în sens mai strâns sau Abisinienii (spre miazăzi de Egipt, şi Nubia), Homeriţii sau Himjariţii din Arabia Fericită, faţă în faţă cu Etiopia, deasemenea Saracinii sau Arabii de miazănoapte (între Iordan şi Eufrat), iar în jumătatea întâi a sec. al 6-lea şi Lazii, Abasgii şi Ţanii de pe coasta de răsărit a Mărei Negre, spre miazănoapte de Iberi, apoi în jumătatea a doua a sec. 6 şi Nubii cu vecinii lor despre miazăzi şi miazăzi-apus de Egipt şi despre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns. Pe lângă acestea, creştinismul în Periodul II fu foarte răspândit în Persia; deasemenea şi în India anterioară un călător anume Cozma Indicoplevstul află în sec. 6 un episcop şi 3 comunităţi creştine.

Dintre popoarele apusene au îmbrăţişat creştinismul mai întâi Vizigoţii şi Ostrogoţii, după ei Vandalii, Alanii, Burgunzii, Suevii, Irlandezii, Herulii, Rugii, Gepizii, Francii, Langobarzii, Scoţienii şi Anglosaxonii, apoi şi o mare parte dintre Germanii emigraţi în Noric, Rhaetia şi în ţerile vecine din Alpi, anume Bajoarii (Bavarezii) şi Alemanii (Alzacienii, Şvabii şi Elveţienii). Dinpotrivă

Hunii rezistară la orice îndemn de a fi convertiţi şi în expediţiile lor de pradă distruseră comunităţi creştine mai slabe, ce întâlneau în cale. O legendă posterioară, dar cel puţin enorm de exagerată, spune că sf. Ursula fecioara, fiica unui rege creştin al Britanilor, în timpul Hunilor, s'a dus pe Rin cu corabia împreună cu alte 11 mii de fecioare creştine în pelerinaj la Roma şi la întoarcere a fost măcelărită lângă Colonia împreună cu toate tovarăşele ei de Hunii păgâni. Tot aşa Avarii, cari la capătul Periodului ocupară locul Hunilor în Panonia, precum şi Slavii şi Bulgarii spre miazănoapte de imperiul bizantin, o parte liberi, iar o parte supuşi Avarilor, au rămas păgâni. Iară coloniile de Slavi, ce pătrunseră în imperiul bizantin se creştinară, dar se şi latinizară şi grecizară.

Descendenţii coloniilor romane din Dacia Traiană, cari nu se vor fi creştinat mai dinainte, cu atât mai puţin au putut rămâne păgâni acum, când negreşit a trebuit să aibă înrâurire asupră-le exemplul consângenilor lor din Iliricul roman, cu care ei neapărat erau în relaţie. Aici Nechita sau Niceta (formă latină a numelui grec Νικήτας), mort după 402, poate la 414, scriitor latin şi episcop de Remesiana, cetate în Dacia mediteraneă (nu departe de Pirotul de azi şi pe locul actualei Bjela Palanka din Serbia), fu un misionar foarte zelos şi cu mult succes între Daci, Geţi (vecini despre răsărit şi în foarte strânsă afinitate cu Dacii, cari se numiau şi Geţi de apus), Sciţi (în Dobrogea sau Dobruja de astăzi, numită atunci Scitia) şi Bessi (sau Besseni, în Tracia de miazănoapte-răsărit)[1]. Apoi descendenţii coloniştilor romani din Dacia Traiană au stat în comunicaţie mult timp şi cu Goţii creştini, iar limba lor actuală prezintă dovezi neîndoioase că ei au îmbrăţişat creştinismul, când domina elementul latin, înainte de Slavi.

Totuş în răspândirea lui creştinismul n'a fost scutit nici în Periodul II de persecuţii. Acestea au fost foarte aspre cu deosebire în Armenia, Iberia, apoi la Homeriţi şi la Goţi, iar în Persia ele au fost încă şi de lungă durată.

II. Răspândirea creştinismului în special.

1. Armenii se convertiră cu concursul armeanului Grigoriu Luminătorul (Lŭsaworitz, Φωστήρ, Φωτιστής, illuminator). Acesta

[1] Izvoare vezi la V. Pârvan, opera citată la noi în Vol I pag. 46; datele din această operă referitoare aici se află pe pag. 50 secv. şi not. 222, pag. 115 pass, nota 227. A se consulta şi E. Fischer, Die Herkunft der Rumänen, Bamberg 1904, pag. 20, 27, 33 scv. (N. Tr.)

descindea din neam regal, ca copil doica lui îl scapă de un măcel crâncen în care pieri familia lui și s'a dus în Capadocia, unde cunoscù și iubi creștinismul și apoi ca predecator al lui se întoarse în Armenia (286). Aici Grigoriu mai întâi fu crud persecutat de regele Tiridat (Terdat) III, până când acesta, sguduit de niște împrejurări și întâmplări extraordinare, îmbrățișă el însuș religia creștină în an. 302, alții zic că chiar în 295 și trimise pe Grigoriu la Cesaria Capadociei spre a fi hirotonit episcop. Grigoriu hirotonit de Leonțiu al Cesariei s'a întors în 302 și ca mitropolit al Armeniei (-|- 332) converti la creștinism întreaga națiune a Armenilor. Deși Armenia începù a se creștinà încă cu 10 respectiv cam 17 ani înainte de începutul Periodului II, totuș ea se creștină întreagă abia după începutul Periodului. Pela anul 410 Armenii aveau chiar o traducere a Bibliei după textul sirian, îndreptată în 432 după textul grec. Ea fu făcută de Mesrop, inventatorul literilor Armenești, susținut de Isaac sau Sahac cel Mare, mitropolitul Armeniei (390—440). Acum începu la Armeni o vie activitate literară, în care pe lângă Mesrop s'au făcut celebri mai ales discipolii lui: Eznic, ca teolog polemic, iar Elișe (Eliseu) și Moisi din Chorene (sau Chorni) și ca istorici, primul pe bază de scrieri cu totul autentice, secundul și pe baza unor scrieri supozate, cum se susține în general[1]. Biserica armenească apără creștinismul ei cu mare statornicie și cu mult curaj, atât contra unor regi apostați ai Armeniei, cât și contra inimicilor din afară; așa încă la 311, contra lui Maximin împăratul romanilor. care din dușmănie către creștini făcu războiu lui Tiridat III, rege creștin al Armeniei, dar fu bătut; apoi în sec. 5, contra Perșilor, cari dela 420 subjugară Armenia de repețite ori, iar dela 429 durabil și voiră dela 447 a extermina creștinismul, așa că Armenii avură a suferi mult pentru credință. Dar cu tot răsboiul nefast a lui Vardan (451), eroul lor național și religios, Armenii ieșiră în sfârșit victorioși și la 485 obținură libertatea cultului. Totuș la ei aflăm cel puțin mai târziu unele uzuri iudaice, așa o anume predilecție pentru ereditatea preoției și un fel de jertfe animale. Căpetenia bisericii Armenești dela început avù scaunul în capitala Vagharsapat sau Valarsapat, fundată aproape de vechea capitală Artaxata, lângă biserica Egimiazin, adică biserica pogorârii Mântu-

---

[1]. Moisi din Chorene, unde a fost patriarh, s'a născut în Anio (Armenia de sus). A murit în an. 487 (N. Tr).

itorului din cer; această biserică mai târziu, după introducerea monahismului şi în Armenia, fu unită cu o mânăstire. Aici rămase căpetenia bisericii Armene şi după ce Perşii dărâmară Vagharsapatul sprè capătul sec. 4, până la 452, când îşi strămută reşedinţa mai întâi în Devin (Dovin, Thein), apoi în alte cetăţi, până când în sfârşit dela 1441 se reîntoarse în mod stabil iarăş la mânăstirea Egimiazin.

2. Din Armenia creştinismul trecù pe timpul lui Constantin c. Mare 326 în Iberia sau Grusia ori Georgia, cum se numeşte ea în timpul mai nou. Se povesteşte că Nunia (Nino, Nune), o femee creştină din Armenia, vindecă pe regina Iberiei de o grea boală prin chemarea numelui lui Hristos şi astfel o făcù creştină. Apoi regele Mıreu sau Mirian rătăcind la o vânătoare şi neputând nimeri drumul, îşi aduse aminte de vindecarea soţiei sale şi invocă deasemenea numele lui Hristos; aflând atunci drumul dela care rătăcise, crezù şi el, se boteză şi decise şi pe poporul său a primi credinţa creştină, care de altfel era dejà răspândită pretutindeni în imperul roman şi în Armenia. Mitropolitul Antiohiei Eustatiu, trimis de Constantin c. Mare, după cererea lui Mirian, hirotoni Iberilor pe primul lor episcop Ioan. Creştinismul în Iberia avù să sufere oarecari restricţii dela unii succesori apostaţi ai lui Mirian şi din cauza cuceririlor şi persecuţiilor Perşilor: cu toate acestea el se întări destul de răpede şi dădù ţării în sec. 6 odată cu traducerea completă a sf. Scripturi şi a cărţilor liturgice în limba Iberică şi începuturi de literatură. Dela Iberi creştinismul pătrunse curând la Albani, şi apoi la Lazi, Ţani, Abasgi şi alţi vecini; dar aceştia se creştinară complet abia în sec. 6 sub influenţa împăraţilor romani bizantini Iustin I (518—527) şi Iustinian (527—565.)

3. Spre miazăzi de Armenia deasemenea îmbrăţişară creştinismul supt Constantin c. Mare dela Mesopotamii de miazănoapte, supuşi imperului roman, Mesopotamii de miazăzi, cari nu erau supuşi Romanilor ci Perşilor, şi sta în cea mai de apropape vecinătate despre miazănoapte cu Babilonenii. Apostolul lor fu Iacov din Nisibi, numit şi Iacov c. Mare († 338), episcop foarte venerat al Mesopotamiei de miazănoapte.

4. In restul Persiei, creştinismul cunoscut şi sădit aici încă din Periodul precedent, se răspândi acum foarte răpede. Biserica principală a Persiei fù cea din Selucia sau mai corect din Ctesi-

fon, cetate soră cu Selucia şi capitala Babiloniei dela dărâmarea Seluciei (165). Biserica din Ctesifon se servià de limba siriană şi avea deasemenea înclinaţie către uzanţe din Testamentul Vechiu dar magii, adică preoţii perşi şi Iudeii cari erau numeroşi în Persia, se arătară foarte ostili creştinismului. Cât a trăit încă Constantin c. Mare (337) şi a stat în amiciţie cu statul pers şi cu regele Sapor II (Şapur II, 309—379) creştinii se bucurară de toleranţă, ba chiar de oarecare protecţie. Dar situaţia lor se schimbă după moartea lui Constantin c. Mare. Constanţiu intrând în rivalitate cu Sapor II, începù dela 343 în Persia o persecuţie a creştinilor, ce dură 35 ani, fiindcă Perşii priviau pe creştini ca aliaţi ai Romanilor, iar magii şi Iudeii întreţineau acest prepus. In această persecuţie se zice că au murit martiri vre-o 16.000 de creştini sau chiar 16.000 clerici, ceeace pare exagerat. Abià în an. 378 Sapor II (-|-379) dete un decret de toleranţă în favoarea creştinilor. Dar după o linişte de 40 ani, în an. 418, supt domnia lui Iezdegerd I (399—420), care era cu deosebire amic al creştinilor, episcopul Abdos din capitala Suza avù ideia nefastă de a incendia templul Perşilor, spre a extermina astfel păgânismul şi a răspândi creştinismul. Această faptă nesocotită a unui episcop atrase după sine o nouă persecuţie (418—450), aşa că creştinii din Persia fură persecutaţi iarăş, cu oarecare întrerupere, mai mult de 30 ani, o persecuţie, ce uneori şi anume supt Varanes IV (Bahram IV, 421—438) crescù mult în intenzitate. Această persecuţie avù o întrerupere pela a. 425 şi iată cum: episcopul Acachiu de Amida (azi Diarbekr) răscumpără atunci cu bani de-ai bisericii 7000 captivi Perşi, ce deveniseră sclavi la Romani, şi-i trimise înapoi în patria lor. Această binefacere mişcă pe Varanes sau Bahram, regele Persiei, aşa de mult că el încetă câtva timp a mai persecuta pe creştini. Dela 450 creştinii din Persia s'au bucurat de favoarea guvernului deşi nu cei ortodoxi, ci nestorienii eterodoxi, cari erau persecutaţi în imperul roman şi deaceea sta în duşmămănie cu acesta. Un nou vrăjmaş mare al creştinilor ortodoxi, fu războinicul rege Hosru (Hosroe) II la capătul acestui Period (590—628). El pela 614 se sculă cu războiu asupra imperului roman, declarând că voeşte a purta războiu nu atât contra împăratului Eracliu (610—641), cât contra lui Hristos. Cu această ocazie el cuceri şi Ierusalimul şi profană sanctuarele creştine, prigonind pe creştini pretutindeni cu fer şi cu foc, până ce la 622

îl părăsi norocul armelor, întorcându-se de partea lui Eracliu, care-i şi răsplăti în 628[1].

5. Spre miazăzi de peninsula Arabiei, în aşa zisă Arabia Fericită, Iemen (Yemen), faţă în faţa cu Etiopia, exista un stat arab, statul Homeriţilor sau Himjariţilor, numit şi al Sabeilor, dela vechiul stat Saba, care a fost înainte de statul Himjariţilor. Imperiul roman sta în strânse relaţii comerciale cu Homeriţii şi se bucura de mare consideraţie la ei. De aici urmă că nu numai Iudeii ci şi creştinii fură primiţi între Homeriţi şi deveniră foarte numeroşi; faptul acesta decise pe împăratul Constanţiu pe la 350 a recomanda regelui Homeriţilor religia creştină. Ca trimis în acest scop îi servi Teofil, un episcop născut în Diu. (Dioscoris), insulă spre miazăzi de Arabia, alţii zic în Diu. insulă spre miazăzi de India. Teofil converti pe rege şi pe popor, aşa că regatul Homeriţilor deveni creştin. Dar Iudeii, numeroşi aici, aveau ură pe creştini şi erau destul de puternici spre a traduce ura lor în faptă. La anul 522 Iosif Dunaan (Dhu-Nowas), un iudeu, reuşi chiar a se urca pe tron şi atunci izbucni o persecuţie cruntă contra creştinilor. Se zice că el a ucis la 20,000 creştini. Dar creştinii aşa de persecutaţi chemară în ajutor la 523 pe coreligionarul lor Elesbaan sau Eleesban, regele Etiopiei, care răsturnă pe regele iudeu şi liberă pe creştini. Din acel timp Homeriţii avură iarăş regi creştini până la capătul Periodului, când parsismul, care invadă dela Perşi cu violenţă şi în Periodul următor, când mohamedanismul, care dela 622 începù a păşi victorios în Arabia, puseră capăt cu forţa creştinismului între Homeriţi.

6. In India creştinismul se va fi răspândit încă din Persia, mai înainte de ce Teofil, apostolul Homeriţilor, întreprinse călătoria sa misionară aici, căci el a predicat evanghelia şi în India. Dar despre aceasta nu avem informaţii sigure; totuş creştinii indieni chiar mai târziu erau dependenţi de biserica persană. Pela 535, când Cozma Indicoplevstul (Ἰνδικοπλεύστής călător în India), neguţător roman răsăritean din Alexandria, vizită India, află aci trei comunităţi creştine şi un episcop, despre care ne dă ştiri în o scriere a lui. Urmaşi ai acestor creştini se află chiar până azi în

[1] Publicaţii recente precum: Le Comte Couret, *La prise de Jérusalem par les Perses* en 614. Trois documents nouveaux, Orlean, 1897, apoi: *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales*, Pars prior Ed. L. Cheiko, 1906 in Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, au adus multă lumină asupra acestui eveniment, pe care documentele din acel timp, cum e Cronica Pascală pela 630 şi Teofan Cronograful, numai îl înregistrează (N. Tr.).

India şi se numesc Creştinii sfântului Toma, fiindcă ei venerează pe apostolul Toma, ca primul învăţător creştin al lor.

7. Exemplul Arabilor de miazăzi îl urmară şi Arabii de miazănoapte, Saracinii. In urma unui războiu cu împăratul Valent, ei, la încheierea păcei în 372, cerură prin Mauvia, principesa lor, predicatori creştini, mai ales dintre eremiţi, pe cari ei îi cunoscură în pustie şi-i venerau. Saracinii primiră pe eremitul Moisi ca episcop al lor şi astfel se convertiră. Dar la începutul Periodului III deveniră şi ei mohamedani ca şi consângenii lor din statul Hira, cari fusese convertiţi la creştinism după ei.

8. Pe când acestea se petreceau în Asia, un mare popor se converti şi în Africa, anume în Abisinia sau în Etiopia, anumită Etiopia în senz mai strâns. Cam pe la 316 o corabie romană cu Meropiu, filozof din Tir, acostă în Abisinia sau în Etiopia, cum se numea în decomun ţara în vechime. Etiopii uciseră echipajul corabiei lăsând vii numai doi tineri creştini, Frumentiu şi Edesiu, pe cari-i aduseră la rege. Aceşti tineri plăcură regelui aşa de mult, că nu numai le dărui viaţa şi libertatea, ci-i primi şi la curtea lui. Prin ştiinţa şi înţălepciunea lor ei câştigară o influenţă aşa de mare, că după moartea regelui deveniră tutorii noului rege minor, Aizana. Prin această mare influenţă, ce aveau amândoi, răspândiră creştinismul în Etiopia cu mult succes. Când junele rege deveni major, ei voiră a se întoarce în patrie şi părăsiră Etiopia (328). Călătorind spre patrie Frumentiu veni în Alexandria, unde tocma atunci fu ales episcop Atanasiu. Povestind acestuia întâmplările şi succesele lor în răspândirea credinţii creştine Atanasiu decise pe Frumentiu a primi dela el hirotonia de episcop, şi a se întoarce în Abisinia ca episcop, spre a converti intreaga ţară. Regele Aizana asupra căruia, ce e drept, va fi influenţat şi autoritatea şi exemplul imperiului roman, primi amical pe Frumentiu reîntors, şi astfel Etiopia fu convertită. Aceasta se întâmplă în 330, unii zic că abia pe la 350. In consecinţă etiopenii sau abisinienii venerează pe Frumentiu ca apostolul lor, ca al lor Abu-Salama, adică părintele păcei, sau al împăcărei lor cu Dumnezeu, iar pe biserica Alexandriei, ca biserica mumă a lor. Etiopenii după ce se convertiră, deasemeni obţinură curând o traducere a Bibliei în limba etiopiană. Dar între ei trăiau mulţi Iudei, dela cari creştinii adoptară unele uzuri, precum tăierea împrejur, sărbarea Sâmbătei alături cu a Duminicii, preceptele mozaice despre mâncări şi o disciplină elastică despre căsătorie, tolerând

chiar poligamia, ce fu în uz până târziu în sec. 19, iară celelalte uzuri se menţin până astăzi. Simpatia pentru coreligionari decise la 323 pe Eleesban, regele Etiopiei, a veni în ajutorul Homeriţilor creştini contra regelui iudeu Dunaan.

9. Supt împăraţii romani de Răsărit Iustinian (527—565), Iustin II (565—578) şi Tiberiu II (578—582) îmbrăţişară creştinismul (pela 550—580) şi Nubienii, Blemienii (Blemmyi), Nabatenii (Nabadeeni) despre miazănoapte de Etiopia în sens mai strâns şi Alodeenii despre miazăzi-apus de Egipt: ei fură convertiţi de misionari egipteni după recomandare imperială, dar în Periodul III deveniră mohamedani.

10. Cât priveşte popoarele germanice şi celtice despre miazănoapte, miazănoapte-apus şi despre apus de imperiul roman, dintre ele Vizigoţii primiră cei întâi creştinismul. Insă Goţii au intrat cei întâi în relaţie mai de aproape cu Romanii după ce încă din sec. 3 dominau în Dacia (270). Goţii încă din sec. 3 cunoscură mai bine creştinismul, de nu poate chiar dela coloniştii romani din Dacia, de sigur însă cel puţin dela captivi romani din părţile de miazănoapte ale Asiei Mici, aduşi de ei în Dacia, când invadau în acele părţi spre a prădà. Curând apoi creştinismul se răspândì aşa de mult între Goţi, că la începutul Periodului prezent un episcop got Teofil, episcop al capitalei Goţilor, putu lua parte la primul sinod ecumenic din Nicea. Dar poporul în majoritate era tot păgân; căci abià dela Constantin c. Mare (312—337) şi nu fără concursul lui creştinismul începu a se răspândi mai mult între Goţi, deşi nu fără persecuţii din partea Goţilor păgâni. Aşa din cauza persecuţiei violente în patria lor încă la 350 o parte din Goţii creştini cu episcopul lor Ulfila (Wulfila = Lupuşor) emigrară în Tracia; apoi Fritigern (Fridigern), regele Goţilor fu creştin pe la 370, dar Atanaric, regele Goţilor, în acelaş timp persecuta pe creştini. Ca martiri celebri din timpul său (372) se numără Nichita (Νικήτας), un nobil şi Sava (Σάββας), un ţăran; cel întâi fu ars, iar acest din urmă, înnecat. Propagator zelos al creştinismului între Vizigoţi dela 341 sau 343 fu, episcopul lor Ulfila, hirotonit în Constantinopole; el deaceea şi fugi peste Dunăre în an. 350 împreună cu mulţi connaţionali creştini, cum am spus mai sus; el inventă şi alfabetul gotic şi traduse sf. Scriptură în limba gotică. Ulfila îş dobândì cultura greacă mai înainte în Constantinopol şi împreună cu ea răspândise mult şi creştinismul între Goţi, anume mai întâi între cei dea-

proape, iar apoi şi între cei dedeparte, când prin intervenirea lui toţi Vizigoţii obţinură la an. 376 supt Valent învoirea de a trece Dunărea şi a-şi alege ca ţări de locuit Mezia şi Tracia, fiindcă năvălise peste ei Ostrogoţii, precum peste aceştia, Hunii; Valent le-a dat învoirea cerută cu condiţia ca să îmbrăţişeze creştinismul; ei consimţiră şi aşa toţi deveniră creştini. Ulfila muri în an. 381 sau 383, înainte de ce Vizigoţii părăsiră aşezarea lor din Mezia şi Tracia (401) şi plecară la Apus, unde au mers ca creştini formaţi.

De la Vizigoţi creştinismul se răspândi curând între Ostrogoţi, aşa că aceştia erau de mult creştini, când veniră în Italia la 489 şi întemeiară şi aici la 493 un stat Ostrogot.

11. Nu mult timp apoi îmbrăţişară creştinismul şi Alanii, Vandalii, Burgunzii, Herulii, Rugii şi Gepizii, mai târziu şi Suevii, urmând astfel exemplul Goţilor şi supt influenţa contactului cu populaţia creştină din imperiul roman, în care aceste popoare năvălise. Alanii şi Vandalii erau creştini la 409, când veniră în Spania şi când Vandalii, cu cari se contopiră Alanii, trecură în Africa la 429. Burgunzii se zice că de groaza Hunilor, care-i jăfuiau se deciseră a se pune supt scutul Dumnezeului creştinilor, adorat de imperiul roman, atunci încă destul de puternic spre a-i încuraja astfel la adorarea aceluiaş Dumnezeu; la 417 ei erau creştini. Dinpotrivă Suevii îmbrăţişară creştinismul abia în Spania, cam dela 450. De altfel însă convertirea acestor popoare e învăluită în întuneric.

12. Britannia era creştinată complet in sec. 4, fiindcă făcea parte din imperiul roman. Dimpotrivă Irlanda (Hibernia, a cărei parte de miazănoapte se numia Scoţia) încă în al patrulea deceniu a sec. 5 era păgână. Spre a converti pe Irlandezi (Hiberni, din cari făcea parte şi Scoţienii) Celestin, episcopul Romei, trimise mai întâi la 431 pe Paladiu, un preot din Roma, consacrat episcop Irlandezilor; dar acesta muri după un an fără nici un succes. Atunci s'a dus acolo în 432 împreună cu 24 companioni Patriciu, monah britan, unii zic că era gal († 465, după alţii † în 493). Acesta, consacrat episcop în Galia, converti pe toţi Irlandezii, deaceea e venerat ca apostolul lor. Numeroase mânăstiri se înfiinţară în această de curând convertită ţară, deaceea şi primi numele de „Insula sfinţilor". Monahii din ea spre capătul sec. 6 (563—597) convertiră şi Scoţia, numită odinioară Caledonia şi abia mai târziu Scoţia, dela Scoţi, cari invadară aici din Ir-

landa). Toate aceste trei biserici celte, adică cea britannică, irlandeză și scoțiană, erau în legătură una cu alta, dar după încetarea dominației imperiului roman de Apus asupra Britanniei (410), ele, în desvoltarea lor de apoi izolată, pierdură contactul cu celelalte biserici din Apus, restabilindu-l abià spre capătul sec. 7, când încetară de a mai fi izolate.

13. Francii erau încă păgâni la 486, când ocupară partea de miazănoapte a Galiei, unde trecură dela Rinul de jos; însă Clodovic, regele lor, se căsătorise cu Clotilda, princesă creștină burgundă și cu toate că el rezistă mult timp inzistențelor ei de a se boteză, dar în lupta decizivă cu Alemanii la Tolbiac 496 el invocă ajutorul Dumnezeului creștinilor, făgăduind, că de-i va ajuta să biruiască îl va adorà împreună cu statul său. Ieșind biruitor din luptă și supunând pe Alemani sub dominația lui, se botează la Reims (Remi) odată cu 3.000 de camarazi ai săi. El fu botezat și miruit de Remigiu, episcop de Reims. Legende posterioare ale Francilor spun că o porumbiță a adus din cer mirul pentru ungere într'un vas, și că vasul acela cu mir s'a păstrat și pentru ungereà regilor franci și francezi. Puternicul Clodovic prin exemplul și influența lui reușì curând a creștinà tot statul Francilor.

14. Ceva mai târziu decât Francii îmbrățișară creștinismul Langobarzii, poate prin contactul lor cu Gepizii în Panonia (454—566). După nimicirea Gepizilor în patria comună la 566 Langobarzii trecură în Italia la an. 568 supt ducele lor Alboin, fiind atunci în mare parte creștini și aici se făcură toți creștini. In această privire lucră cu mult succes Teodolinda, regină longobardă (589 până pe la 623) și Gregoriu c. Mare episcopul Romei (590—604).

15. Dimpotrivă în Germania proprie și în Elveția nici o regiune nu îmbrățișă întreagă creștinismul până la sfârșitul Periodului. Numai în Noric (Carintia, Stiria, Austria, Salzburg), în Rhaetia (Tirol, Voralberg și Elveția răsăriteană) și în țările vecine cu Alpii, unde populația mai veche romană, era creștină, câți-va misionari predicară creștinismul și la Germani, cari năvălise în aceste regiuni și se înființară aici și așezăminte creștine ale Germanilor, în deosebi mânăstiri. In Noric un atare misionar fu spre capătul sec. 5 Severin († 482), bărbat foarte respectat de creștinii și păgânii din aceste regiuni și venerat ca sfânt. El se zice că a binecuvântat și pe Odoacru, ducele Herulilor și Rugilor, când acesta făcea expediția în Italia, unde mai târziu (476) răs-

turnă imperiul roman de Apus și înființă un stat al Herulilor și Rugilor, ce dură până la 493, după ce la an. 487 distruse vechiul stat al Herulilor și Rugilor dela Dunăre. La sfârșitul Periodului prezent aflăm că predică evanghelia în Elveția de azi, între Germanii locali, mai precis între Alemani, Columban, monah irlandez (610—612) și după el Gall, discipol al său. Dela acest din urmă provine mânăstirea St. Gallen. In Bavaria sau Bajoaria familia princiară deasemenea era creștină spre sfârșitul sec. 6 și Teodolinda, regina prea creștină a Langobarzilor (589 până pela 623) era o princesă bavareză.

16. Pe când Britanii erau toți creștini de mult și se punea deja la cale convertirea Irlandezilor, legiunile romane au trebuit în an. 410 a se întoarce din Britannia, pentru a apără patria lor; din această cauză biserica britanică, precum și cea irlandeză, fundată mai apoi (dela 432) rămaseră treptat izolate de biserica romană și de celelalte biserici de pe continent. Afară de aceasta peste Britannia veniră curând vremi grele, mai întâi din cauza Picților, vecinii săi despre miazănoapte și a Scoților, cari năvăliau pe teritoriul ei din Irlanda și cari apoi dădură țărei, numită mai înainte Caledonia, numele Scoția adică țara Scoților, rămând în sfârșit numai cu acest nume, apoi (445—449) din cauza Anglilor și a Saxonilor sau a Anglosaxonilor, cari veniseră în Britannia ca aliați ai Britanilor contra Picților și a Scoților, iar curând se transformară în cuceritori și fundară treptat 7 state anglo-saxone. Anglo-Saxonii erau păgâni și plini de fanatism contra creștinilor. Britanii creștini au fost siliți a se refugia în munții despre apus ai insulei ca să'și salveze libertatea lor naținoală și religia de barbaria Anglo-saxonilor. In munți ei trăiră și mai izolați ca până acum, iar între Anglo-Saxoni și Britani era un așa abiz că Anglosaxonii se apropiau de Britani numai că să-i persecute, iar Britanii nutriau numai ură contra Anglosaxonilor. Nici nu încercară a predica Anglosaxonilor creștinismul, ceiace de altfel făcuseră la alți vecini, așa la Picții dupre miazăzi încă în 412, prin episcopul lor Ninian. Dimpotrivă clericii irlandezi, anume monahul Columba, numit astfel pentru blândețea lui și soții săi din o mânăstire depe una din insulile Hebride, anume Iona sau Hye (pronunță Hai), predicară evanghelia după jumătatea sec 6 la Picții și Scoții din întreaga țară și înființară aici biserica scoțiană. Această biserică înființată astfel a stat mai mult timp împreună cu episcopii săi sub jurisdicția

zisei mânăstiri, pecând altfel tocmai invers mânăstirile sunt supuse jurisdicției episcopilor. Biserica britanică, irlandeză și scoțiană, curând după înființarea acestora din urmă, stà în comunicație una cu alta, nu însă și cu altele, anume cu biserica Romei. Clerul forma o clasă, ce se numia clasa servitorilor sau a oamenilor lui Dumnezeu, Kuldei (Kelide), de aici și vechea biserică a Britanilor, Irlandezilor și Scoțienilor se numia biserica Kuldeilor. Dar pela sfârșitul sec. al 6-lea, Ethelbert din Kent, regele Anglosaxonilor, se căsători cu Berta, princesă creștină a Francilor; de acest prilej profită la 596 episcopul Romei Grigoriu c. M. care încă înainte de a deveni episcop se decisese a converti pe Anglosaxoni, fiindcă odată niște tineri anglosaxoni, expuși în piața Romei ca sclavi prin nobila fizonomie și statură a lor, îi atraseră atenția în mod favorabil națiunei lor. Ales episcop, el trimise la curtea regelui pe un abate Augustin împreună cu 40 monahi ca misionari. Regele spre a face pe plac Bertei primi amical pe acești misionari și ei avură curând un succes bun. Regele precum și poporul său îmbrățișară lesne creștinismul: o legendă veche atribue acest fapt împrejurărei, că Grigoriu ar fi dat lui Augustin regule păstorale foarte înțelepte. Așa o tradiție, atestată de Beda Venerabilul (-|-734), unul din primii istorici bisericești ai Anglosaxonilor, zice că Grigoriu ordonă lui Augustin prin o epistolă adresată lui, a nu desființa așezămintele și datinile păgâne, ci ale transforma în așezăminte și datini creștine, templele în biserici, idolii, în chipuri de-ale sfinților, ospețele păgâne, în agape (ἀγάπαι), și altele asemenea. Astfel poporul nu fu jignit în iubirea lui către vechile uzuri naționale și deci se converti mai lesne; dar această epistolă e considerată azi mai de toți neautentică și afară de aceasta a durat încă un secol, până ce creștinismul izbuti să ajungă dominant între Anglo-Saxoni. Ei se creștinară chiar cu oarecare luptă și cu moarte de martiri. Dar Kûldeii, adică eclesiasticii britani, irlandezi și scoțieni mult timp nu voiră a sta în comuniune cu clerul anglo-saxon adică cu misionarii romani și cu succesorii lor; căci Kuldeii, pe lângă ura veche națională contra Anglo-saxonilor, aveau încă vechi uzuri creștine, ce nu se potriviau cu cele romane de atunci. Așa ei sărbau Paștile în alt timp, nu ca misionarii romani; aceștia recunoșteau de căpetenia lor pe episcopul Romei; pe când Kuldeii nu-l recunoșteau. Apoi clericii britani își tundeau părul de la frunte ca cei mai mulți răsăriteni, pe când clericii romani și

anglo-saxoni de atunci îşi tundeau creştetul, lăsând în jurul lui o cunună de păr. Intâiul fel de tundere se numià „tonsura Pauli" (deasemenea „tonsura Ioannis" şi „tonsura Iacobi"), iară cel din urmă „tonsura Petri"[1]. Preoţii de mir ai Kuldeilor puteau încă a fi căsătoriţi, iară clerul roman şi anglosaxon încă de atunci era celibatar. Şi a fost o luptă de aproape un secol, până ce bisericile Kuldeilor intrară în comunitate cu cele anglosaxone şi se asimilară cu ele. Abià spre capătul sec. 7 Anglo-Saxonii reuşiră a aduce pe Kuldei la comunitate cu ei şi a-i face să renunţe la vechile lor uzuri creştine.

CAPITOLUL II

Constituţia bisericei sau organizarea ei ierarhică.

§. 58. Raportul între biserică şi stat.

Constituţia şi administraţia bisericii se desvoltă în acest Period mai ales sub influenţa a două împrejurări, cari sunt: raportul nou între biserică şi stat şi o formă nouă de viaţă creştină, adică monahismul.

Ce priveşte prima împrejurare, în Periodul precedent statul se află cu biserica în aşa relaţie, că el ignorà biserica sau o persecutà. Abià în Periodul II biserica intră în un raport pozitiv şi amical cu statul; cevà mai mult, creştinismul deveni chiar religie de stat, biserica şi statul intrară în un raport de reciprocitate, prin care biserica obţinù multă influenţă în stat, dar şi statul obţinù multă influenţă în administraţia bisericii. Am amintit încă la istoria convertirei lui Constantin c. Mare, că bisericii i s'au acordat

---

[1] Astfel de tundere se numi a lui Petru după o tradiţia, ce zice că păgânii din Antiohia răsese în batjocură atât barba cât şi creştetul apostolului Petru, care s'a dus acolo, pe când era în luptă cu Simon Magul; iară celălalt fel se numi tunderea lui Pavel fiindcă acesta era cu capul pleşuv la frunte, cum îl descrie cartea apocrifă „Actele lui Pavel şi ale Teclei" şi tot aşa se zice că era Ioan şi Iacov. Precum în timpul mai vechiu „tonsura Pauli" se vedea tot aşa şi la Apus, astfel era menţionată „tonsura Petri" şi la Răsărit, chiar în secolele posterioare, sub numele „στεφάνη", „cunună" corespunzând cu numele ei de la Apus „corona", dar negreşit numai ca tunderea obişnuită la Apus, pe când prin numele „γάῤῥαρα" sau „παπαλήθρα" (dedus de la „παπᾶς," tată, părinte) se înţelege tunderea obişnuită atât la Răsărit cât şi la Apus. Tunderea părului la frunte, obişnuită în vechime la Răsărit negreşit foarte mult, fu înlocuită mai târziu la Răsărit prin o simplă pieptenare a părului dela frunte spre ceafă, pe când la Apus raderea creştetului s'a menţinut până astazi în dimensiune cu atât mai mare, cu cât clericul e mai superior în treaptă.

în statul roman toată favoarea şi sprijinul, atât în privinţa materială cât şi în cea morală. Statul avea grijă a construi biserici şi ale înzestra, cum şi a întreţine clerul; el creă clerului o situaţie respectabilă şi-i acordă privilegii. Episcopii obţinură chiar în afaceri civile o jurisdicţie cu numele de *audientia episcopalis*, adică o atribuţie de judecători, prin care dela an. 331 aveau competenţă, îndată ce una din părţile înpricinate se adresà la ei, iară mai târziu dela an. 398 negreşit numai o atribuţie de arbitri, cari da sentinţi valabile, când ambele părţi consimţiau a aduce pricina lor înaintea episcopului. Ba încă episcopii obţinură şi dreptul de a priveghià asupra intereselor celor săraci şi abandonaţi; precum şi asupra institutelor de binefacere publică. Clerul fu scutit de jurisdicţia civilă şi de dările către stat, ce ar fi fost apăsătoare pentru dânsul. In general biserica obţinù dela stat în Periodul acesta multe libertăţi sau imunităţi şi anume : imunităţi locale, imunităţi reale şi imunităţi personale. In virtutea imunităţii locale se acordà localului bisericesc inviolabilitate, ce s'a lărgit aşa, că şi dreptul de azil, ce-l aveau mai înainte unele temple păgânė, fu transmis la biserici, aşa că cine se refugià în încinta bisericii, nu putea fi răpit de aici; prin acest drept clerul avea putinţa de a interveni pentru atare om, sau a-i acordà vre-o protecţie oarecare. Negreşit acest drept de multe ori fu abrogat şi restrâns, dar iarăş acordat mai mult sau mai puţin ; el fu menţinut în spiritul legilor bisericeşti în acest Period şi parţial încă şi în Periodul următor. In virtutea imunităţei reale, cea mai principală, averile bisericii fură scutite de sarcinile publice ; această imunitate deasemenea fu restrânsă mai târziu pentru biserici avute, totuş ea rămase în vigoare cel puţin parţial. In virtutea imunităţei personale, clericii nu numai fură scutiţi de serviciile personale către stat. pe cari trebuia să le împlinească fiecare cetăţean, ci ei fură treptat exempţi şi de jurisdicţia civilă, devenind supuşi în totul celei bisericeşti, excepţie de mari crime, ce remaseră de competinţa justiţiei civile. Impăratul Constanţiu (337—361) fu celdintâiu, care decretă scutirea clerului de justiţia civilă şi acordă astfel clerului *privilegium fori*, privilegiu de instanţă judiciară sau un tribunal privilegiat. El scoase pe episcopi de supt jurisdicţia civilă, supunându-i sinodului în orice procese civile şi criminale. Dar curând se desvoltă de aici un drept, la care şi biserica ţinea strict, ca clericii în genere cel puţin între sine să nu poată reclamà la tribunale civile, ci numai la epis-

copii lor şi în instanţă superioară, la sinoade. De aici se desvoltă dela jumătatea sec. 5 încă un drept, pe care apoi în sec. 6 Iustinian (527—563) îl generaliză în legile sale, că şi civilii aveau să reclame de regulă contra unui cleric la episcopul său. Pe când deci statul acum creştin acordà bisericii şi clerului aceste privilegii şi altele, împăraţii romani şi după exemplul lor şi regii Germanilor barbari pretindeau dealtăparte pentru sine influenţă în administraţia bisericii şi în afaceri bisericeşti. Constantin c. Mare declară episcopilor, că el îi considera pre ei ca episcopi în afacerile interne ale bisericii, iar pre sine ca episcop în cele externe („'επίσκοπος τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας“). Uneori însă partidele bisericeşti în dispută atrăgeau ele singure statul şi în afacerile interne ale bisericii. Impăraţii începură a influenţà asupra împărţirii circumscripţiilor bisericeşti, asupra rangului scaunelor bisericeşti şi a ocupărei lor, asupra convocărei sinoadelor, a conducerii şi închiderii lor, în special a celor ecumenice, asupra legislaţiei bisericeşti, a împăcării disputelor bisericeşti, ba chiar asupra introducerii şi fixării sărbătorilor, iar în sfârşit şi asupra stabilirei dogmelor, influenţă ce mai ales în acest din urmă punct a trecut mult peste marginile legitime şi a adus mari daune bisericii. Până după jumătatea sec. 5 împăraţii romani încă evitau a se amestecà direct în dogme; dar în an. 475 uzurpătorul Vasilisc dădù la Răsărit un edict dogmatic şi de atunci şi împăraţii următori, iar în special Zenon (477—491) şi Iustinian (527—565) interveniră imperativ în definiţii dogmatice.

§ 59. Inceputul monahismului.

A doua împrejurare, ce avù influenţă asupra organizării şi administraţiei bisericii după Constaatin c. M., a fost monahismul. Influenţa lui se afirmă şi în Perioadele următoare; deaceea în istoria organizaţiei bisericii din Periodul acesta şi din cele următoare vom trata şi despre istoria monahismului, deşi el propriu zis face parte din istoria pietăţii creştine; în legătură cu aceasta l'am şi expus noi în Periodul I.

Monahismul, această formă nouă de viaţă creştină la începutul Periodului II, este propriu zis o desvoltare mai mare a vieţii ascetice şi eremitice, care voea să practice sfaturi ale lui Hristos şi ale Apostolilor, spre a ajunge la o perfecţiune morală mai înaltă, cum am arătat în istoria Periodului I. Dimpotrivă e cu totul nefundat a deduce monahismul dela Te-

rapeuţii iudaici, cum credeau scriitori vechi, sau dela cultul lui Serapis sau Sarapis dìn Egipt, sau dela buddhismul indian, sau dela neplatonicii greci, cum crede critica nouă extremă[1]. Părintele monahismului e celebrul eremit Antoniu c. M. născut pela 251 în Egiptul de Sus, în satul Coma, din părinţi coptici adică egipteni şi retras în pustie dela an. 285. Pela capătul Periodului I (311) el eşì din pustie şi se duse la Alexandria, spre a trece în rândul luptătorilor pentru credinţă contra persecuţiei de după Diocletian, ce se apropia de şfârşit şi fu admirat de toţi, iar după ce sfârşi lupta curând, fără a câştiga cununa de martir, cum doria el, se întoarse în pustie. Atunci se luară după dânsul cârduri de creştini, cari voiau să vieţuiască în acelaş mod. Aceştia se aşezară pe lângă dânsul în colonii şi astfel el întemeiă în jumătatea I a sec. 4 două colonii de eremiţi, cea întâi lângă un braţ al Nilului la Faium (Fajjum) în Tebaida, iar a doua la poalele muntelui Colzim, pe coasta Mărei Roşii. Aceşti eremiţi trăiau în colibi mici devotându-se după instrucţia lui rugăciunii, abstinenţei în toate direcţiile şimuncii Curând ei se numiră monahi μοναχοί, solitari, fiindcă trăiau singuratici, iar coloniile lor se numeau lavre, λαῦραι, cum se numiau în Alexandria cartierele sărace, ce consistau din colibi împrăstiate. Colibile monahilor se numiau fie-care chilii, κέλλια, κελλία (cellae), sau mănăstiri ori locuinţi de eremiţi μοναστήρια, sau locuri de meditaţie, φροντιστήρια. Antoniu c. M. muri în vârstă de 105 ani (356)[2]. El se bucură de o trecere extraordinară chiar la Constantin c. M. şi fii lui, dar ca ascet adevărat refuză favorurile lor. Prin coloniile de monahi, ce înfiinţă, el fu părintele monahismului, dar nu încă în forma posterioară a acestuia, căci monahii lui trăiau încă tot câte unul şi de sine, supunându-se în comun numai conducerii lui. Totuş unul din ucenicii lui, anume Pahomiu, înfiinţă pela an. 340, unii zic chiar pela 330, o colonie proprie la Tabenna, insulă pe Nil în Egiptul de Sus şi întruni aici pe monahii săi, în aceiaş curte, spre o viaţă perfect comună, ca chinovie,

---

[1]. De această părere eronată e şi Dora D'Istria, o romancă savantă în scrierea ei antimonastică sub titlu; „La vie monastique dans l'ègli̇se orientale, Paris 1855. Comp. însă „Das morgenländische Mönchtum" von Dr. Stephan Schiwietz. Mainz 1904. 1 Band s. 44 f. Cf. şi „*Bis. Ort. Rom.*" din an. I. (1874) p. 284 şi 367 (N. Tr).

[2]. In timpul recent (1877) protestantul Weingarten a negat că Antoniu ar fi o persoană istorică; a contestat şi autenticitatea biografiei lui Antoniu scrisă de Atanasiu c. M. (-|- 373), zicând că ea e compusă de un autor posterior şi numai supozată lui Atanasiu. Dar alţi critici protestanţi au demonstrat că această ipoteză n'are nici o bază.

„Κοινόβιον“ (Coenobium), adică casă pentru viaţă de obşte, deaici şi colonia lui se numi aşa, adică chinovie şi erà deja mănăstire, μοναστήριον, monasterium, casă de eremiţi (loc închis, claustrum), în senzul de mai târziu al cuvântului. Cu modul acesta Pahomiu, care muri (-|- 349) mai curând decât Antoniu, fu părintele monahismului cu viaţa de obşte, aşa dar părintele monahismului chinovial sau mănăstiresc. Alţi ucenici şi imitatori ai lui Antoniu deasemenea întemeiară colonii de monahi şi mănăstiri. Ammoniu sau Amun (-|- între an. 350 şi 355), fu întemeitorul monahismului pe munţii nitrici, adică munţi conţinând sodium, pucioasă (acid nitric) în Egiptul de Jos, unde după el a lucrat pentru înflorirea monahismului în special Macariu din Alexandria (-|- 394). Macariu c. M. sau Egipteanul (-|- 390) fu părintele monahilor zişi schitici, adică monahi din o pustie a Egiptului de Jos numită Schit (Σκῆτις). Ilarion (-|- 371), a dus monahizmul în Palestina şi a înfiinţat o colonie de monahi în regiunea Gazei, iar Eustatiu (-|- 380), care după 350 şi înainte de 360 fu episcop de Sevasta în Armenia Mică, răspândi monahismul în Asia Mică. Atanasiu cel Mare (-|- 373), mitropolitul Alexandriei, contemporan, admirator şi biograf al lui Antoniu, precum şi panigirist al monahismului, se zice că a dus monahismul în Italia la an. 340, când fugi acolo de persecuţia vrăjmaşilor săi şi aşa îl făcù cunoscut în Apus. Dar şi un cuntemporan al lui Atanasiu, adecă Euseviu, episcop de Vercelle (azi Vercelli) din Italia de sus, exilat în 355 la Tebaida din Egiptul de Sus, întorcându-se de acolo la an. 362, răspândi monahismul în Apus. La început monahii erau numai admiraţi în Apus, însă curând avură şi imitatori. Incă înainte de sfârşitul sec. 4 propagă aici monahismul foarte mult Ambrosiu, celebrul episcop de Mediolan (Milan, 374—397), iar în Roma (între anii 382—385), Ieronim (-|- 420), presviter şi învăţător al bisericii, vieţuitor aici. In răspândirea monahismului cu deosebire Ieronim întimpină la început în Roma o mare opoziţie, dar ea curând fu înfrântă. In Galia, părintele celebru şi fecund al monahismului pela sfârşitul sec. 4 fu Martin episcop de Tours (Turones, Martinus Turonensis. -|- 397 sau 401), care era pretutindenea venerat ca sfânt. La începutul cec. 5 răspândi monahismul în Galia de sud Onorat, mai târziu episcop de Arelate (-|- 428), iar în Africa, Augustin, celebru învăţător bisericesc şi episcop de Iponia (Hippo -|- 430); cel întâi înfiinţă în an. 410 o mănăstire celebră pe insula Lerin

(Lerinum sau Lirinum aproape de Nisa de azi)[1]. Dar dela 415 monahismul fu răspândit încă și mai mult în regiunea Marsiliei (Massilia) de presviterul Ioan Cassian († pela 435), care crescuse între monahii dela Răsărit[2]. Toți întemeitorii coloniilor de monahi din acest timp primitiv au dat monahilor lor regule proprii. Acestea însă toate au ca unul din cele dintâi precepte comune ale lor obligația monahilor de a se supune de voe conducerii superiorilor lor duhovnicești, pe care-i numiau Părinți sau Avà (dela cuvântul „ἀββᾶς" Părinte), precum și igumeni sau conducători „ἡγούμενοι", sau superiori „Superiores" sau arhimandriți, „ἀρχιμανδρίται". Cuvântul arhimandrit derivă dela egiptenescul „mandra" staul de oi și înseamnă propriu mai marele staulului adică a mănăstirei, comparată în senz biblic cu un staul de oi. La început putea purta tilul acesta fiecare superior de mănăstire, dar mai târziu, numai superiorul unei mănăstiri importante sau un igumen de rang superior. In Apus igumenul obținù titlul obișnuit „Abate" (avà), iar locțiitorul său, titlul „Prior" (înainte stătător). Toate regulele cereau apoi ca monahii să se silească a trăi în cea mai mare înfrânare, în rugăciune neîncetată, în sărăcie evanghelică de bună voe, a nu se căsători toată viața, a petrece necurmat în mănăstire și a lucrà pentru întreținerea lor proprie și pentru ajutorul celor săraci. Abstinența de orice necesități era extraordinară la monahii din Răsărit, mai moderată la cei din Apus, cari nu puteau imità pe cei răsăriteni. Dar monahismul desigur s'ar fi sălbătăcit răpede în pustiile răsăritului, unde fu înființat, dacă un mare admirator al său, care vedea în el o formă de înaltă filozofie practică, nu l-ar fi adus din pustie în apropiere de sate și de cetăți și nu i-ar fi dat (între anii 360—370) o regulă, ce-l făcù în stare de a exista durabil. Acest mare admirator al monahismului fu Vasiliu c. M. învățător bisericesc din Capadocia, iar dela an. 370 mitropolit al Cesariei, capitala Capadociei († 379). El reformă monahismul în senzul de a fi o filozofie creștină practică, cum zicea el, și de a putea aduce monahilor mântuirea sufletului, iar omenirei folos. Regulele monahale ale lui se răspândiră în tot Răsăritul și fură primite aici de toți, deaceea ele au rămas în biserica de Răsărit până astăzi ca regule principale

---

[1]. Insula Lerin e mult mai aproape, chiar vis-à-avis de Cannes, stațiune de iarnă, foarte frecventată, de pe coasta de azur a Franciei (N. Tr).

[2]. Comp. Montalembert, Les moines d'occident 7 Tom. Paris, în deosebi Tom I, ed. 7-a, Paris 1892 p. 42 scv. (N. Tr).

pentru mănăstiri. Vasiliu compuse aceste regule în o formă mai pe scurt și în una mai pe larg; deaici e vorba despre regulele pe scurt și regulele pe larg ale lui Vasiliu. Monahii din Apus nu puteau urmà regulele venite dela Răsărit și deaceea curând începù dezordine în monahismul apusean. El aflà tocma în sec. 6 un reformator în Benedict de Nursia (în Umbria), născut în Nursia la an. 480, decedat la 543. El încă find băiat de 14 ani și aflându-se la Roma pentru educație fu cuprins de așa dor de viață eremită, că fugi dela perceptorii săi și trăi în pustie ca eremit între păstori, câștigând astfel o mare reputație. La an. 529 el înființă pe numele Cassin (monte Cassino) în Campania o mănăstire, căreia'i dădù regule proprii foarte potrivite, ce erau mai ușoare ca cele dela Răsărit. El muri încunjurat de o mare venerație și regulele sale deveniră regule pentru toți monahii din Apus, ca ale lui Vasiliu la Răsărit. Dar deaici nu rezultă imediat un ordin sau o tagmă de monahi vasilieni și una de monahi benedictinii, cum zic unii apuseni. Tocma mai târziu și numai la Apus putù fi vorba despre ordine, când aci se iviră diverse regule monastice și monahii începură a vieţui, unii după unele din aceste regule ori ordine, alții după altele[1]. Apusenii dela sfârșitul evului mediu și din timpul modern, numind pe monahii greci Vasilieni în opoziție cu diverse ordine din Apus, transmit în Răsărit situații apusene sau consideră monahismul răsăritean din punctul de vedere al catolicismului roman, pe care-l iau de normă.

§. 60. Desvoltarea monahismului în timpul următor. Specii și degenerări ale lui. Influența lui asupra desvoltării bisericii în genere și asupra clerului în special.

După ce monahismul fu întemeiat și aflà ecou în întreaga biserică, la Răsărit și la Apus, se înființară pretutindenea comunități de monahi, numite în decomun mănăstiri, μοναστήρια (case de monahi) sau, de erau mai mici, schituri, ἀσκητήρια (în neoelina: σκῆτια, σκῆται) case de asceți, iar la Apus monasteria sau claustra (dela clausura sau locul închis, retras, în care se aflau ele), mai târziu și Instituta simplu. Se aflau și corporații, ce uniau traiul în comun chinovial sau sinodic cu cel anahoretic, adică cu

[1]. Comp.: Histoire des ordres monastiques... et de congrégations seculièrs, fără nume de autor, Paris 1721 în 8 tonuri cu gravuri, tratând despre monahismul răsăritean și despre cel apusean, cu toate regulele date de fundatorii lui și cu portul lui (N. Tr).

cu traiul solitar. Aceste corporații se numiau la Răsărit Lavre (λαῦραι), cum se numiseră coloniile de monahi ale lui Antoniu. Ele erau chiar mănăstiri propriu zise, μοναστήρια, dar monahii din ele mai perfecți, viețuitori încă de mult în chinovii și probați în ascetismul lor, obțineau permisiunea de a viețui ca anahoreți retrași în chilii aparte ce se numiau sehăstrii, ἡσυχαστήρια, locuri de liniște sau chilii de pustnici, iară toate împreună se numiau și lavră în senz mai strâns, însă ținând de mănăstire. Unii pustnici de acestia sau sehastri (ἡσυχασταὶ viețuitori în liniște) se închideau tot restul vieți în chiliile lor, numite astfel κέλλια κλειστά, κελλία κλειστά (cellae clausae, chilii închise) și deaceea se numiau și monahi închiși (ἔγκλειστοι, inclusi, reclusi).

Ceice solicitau a fi primiți in o comunitate de monahi trebuiau să fie puși la probă sau ispitire un timp și se numiau la Răsărit începători (ἀρχάριοι), mai târziu rasofori (ῥασοφόροι) dela haina monahală, numită rassă (ῥάσα, ῥάσος sau ῥάσον), ce și ei puteau purta, iar la Apus, noviți (novitii). Timpul de probă nu era tocma ușor; el durà la Răsărit 3 ani la Apus 1 an. După trecerea timpului de probă candidatul era admis a dà făgăduința monahală. Aceasta se numià la Răsărit omologhie ὁμολογία, la Apus: profesie, professio, votum, iar făgăduinți mai multe sau pentru mai mulți, vota. Cel ce da făgăduință, promitea solemn a păzi regulele monahale. La început făgăduința, monahală se dà numai în termeni generali. Mai târziu se făcù uz, a divizà această făgăduință în 3 juruințe speciale: juruința castității pe viață. ὁμολογία παρθενίας, σωφροσύνης, ἁγνείας votum castitatis; prin aceasta se legà a viețui în castitate celibatară până la moarte; juruința sărăciei absolute ὁμολογία ἀκτημοσύνης, πτωχείας votum paupertatis; în sfârșit juruința de a se supune fără împotrivire ordinelor superiorului mănăstirei sau juruința ascultărei absolute ὁμολογία ὑπακοῆς, votum obedientiae; la acestè juruințe se mai adăogi și juruința de a sta în mănăstire până la moarte, ὁμολογία τῆς τῷ μοναστηρίῳ παραμονῆς, votum stabilitatis. La Răsărit cineva putea fi monah și la vârsta de 16 sau 17 ani, mai târziu chiar de 10 ani, la Apus abià la vârsta de 18 sau chiar de 25 ani. Monahii se numiau persoane canonice sau regulare, fiindcă viețuiau după regule (Κανόνες), determinate. La Răsărit ei se numiră mai târziu popular călugări, καλόγηροι sau καλόγεροι, bătrâni buni, cuvioși. Monahii se împărțiau în monahi simpli sau monahi ai chipului celui mic (μικρόσχημοι), și monahi cu regule foarte aspre sau

monahi ai chipului mare (μεγαλόσχημοι) popular şi schivnici, σχημμόναχοι, σχημόναχοι sau σχημνικοί, după cum observau numai regulele monahale cele simple şi purtau veşmântul mic, cel pentru toţi monahii, cari au dat făgăduinţă, adică mantia mică (τὸ μικρόν σχῆμα), mantia obişnuită a monahilor (ὁ μανδύας, τὸ μανδύον), sau dimpotrivă, când ei după o încercare îndelungată în viaţa de monahi simpli, se obligau la o viaţă mai riguroasă, reînnoind făgăduinţa lor cea dintâi şi ca semn despre aceasta primiau un veşmânt deosebit, aşa zisa mantie mare, chipul îngeresc (τὸ μέγα σχῆμα, τὸ ἀγγελικόν σχῆμα), cuculiul adică mantiă cu gugiu (τὸ κουκούλιον). Monahii dela Răsărit postiau riguros şi nu li era permis a mânca niciodată carne; cei dela Apus erau în această privinţă ceva mai îngăduiţi şi monahii bolnavi şi bătrâni aveau voe la Apus a mânca şi carne. Monahii nu puteau poseda nici un fel de avere şi tot ce câştigau se întrebuinţa atât spre întreţinerea comunităţei cât şi în scopuri de binefacere. Monahii mai erau obligaţi a'şi petrece timpul în exerciţii ascetice şi în rugăciuni: la rugăciuni erau destinate 6—7 intervale din zi, sau ceasuri canonice (ὧραι, horae), ce trecură mai târziu din uzul mănăstirilor şi în uzul general al bisericii. Monahul infidel făgăduinţei sale erá privit ca păcătos şi supus la epitimii.

Imbrăcămintea monahilor, de regulă neagră, consistă în cursul acestui Period mai ales din o tunică fără mânici, numită coloviu (κολόβιον, colobium) şi din o mantie sau malotea de piele de oaie sau de capră, numită melotă (μηλωτή, melota). Mai târziu s'a introdus la Răsărit următorul port monahal: 1. O haină sau talar pentru toţi monahii, inclusiv începătorii sau noviţii, numită rassă (ῥάσα, ῥάσος, ῥάσον) şi o tichie, la început în formă semieliptică, apoi în forma cilindrică sau şi în o formă de mijloc între aceste două un fel de pălărie fără margine, numită camilaucă (καμηλαύχιον sau καμηλαύκιον, dar şi καλημμαύχιον), care în forma semieliptică se mai numeşte şi scufie (σκουφία). Aceste două bucăţi de port, rassa şi scufia de monah, în timpul următor, când monahismul exercită o influenţă normativă asupra clerului, deveniră la sfârşit articole de port pentru tot clerul; 2. Pelângă acestea, monahii care au dat făgăduinţa simplă sau cei cu rânduială chipului mic, purtau o mantie fără mâneci (τὸ μαντύον, ὁ μανδύας) şi o invălitoare peste scufie atârnând pe spate ca un văl cu aripi: invălitoarea capului, perichefaleia (περικεφαλαῖα), numită

și epirriptariu sau epanocamilavhiu (ἐπιῤῥιπτάριον, ἐπανωκαμηλαύχιον); această învelitoare în timpul recent, când ea se dă și rasoforilor sau noviților, primì numele de „camilaucă" (καμηλαύχιον) simplu, iar scufia purtată supt ea și numită odinioară ea însăși camilaucă, primì acum alt nume, de origină locală, variind după limbi și țări, între altele și numele „culion (κουκούλιον)", ce avea la început cu totul altă însemnare; 3. Monahii, cari au reînnoit făgăduința sau cei cu rânduiala chipului mare, purtau un învăliș de mantie, la capăt cu un gugiu, culionul în senzul original al cuvântului (κουκούλιον), nume ce se dădù mai târziu numai gugiului și scufiei tuturor monahilor sau unei forme speciale a ei, mai purtau pe spate un scut deasupra rassei, numit analav (ἀναλάβιον) luarea jugului sau luarea crucii lui Hristos, analavul se mai numește și paraman (παραμάνδιον adaus la mantie), simbol al jugului monahal sau al crucii lui Hristos, luată de monah: acest obiect însă îl poartă în unele mănăstiri chiar monahii cu făgăduință simplă și-l numesc paraman (παραμάνδιον, adaus la mantia de monah), pe când monahii chipului mare îl poartă duplu, adică atât pe spate cât și pe piept sau mai bine ca pe un epitrahal, atârnând pe piept și pe spate și peste mantie, în această formă a lui îl numesc analav (ἀναλάβιον, jugul sau crucea lui Hristos, ce au luat ei). Monahii la intrarea în cinul acesta erau tunși la cap ca semn al datoriei lor de supunere fără împotrivire, cum erau tunși sclavii și penitenții. Dela monahi tunderea părului sau tonzura deveni uz și la intrarea în cler. Cu chipul acesta clericii ca și monahii aveau tunderea sau tonzura lor specială, care în timpul următor se desvoltă mai departe altfel la Răsărit și altfel la Apus, cum am văzut încă cu ocazia istoriei despre convertirea Anglosaxonilor. Așa la Apus intrà în uz raderea creștetului în dimensiune cât mai mare și aceasta se numi *tonsura Petri*, fiindcă o tradiție dela Apus spune că păgânii din Anatiohia, spre a-și bate joc de apostolul Petru, care venise aici spre a combate pe Simon Magul, i-au ras tot părul de pe creștet, lăsând numai o cunună de păr împrejur (corona). La Răsărit dinpotrivă se tundea de obicei numai părul capului dela frunte, și tunderea aceasta se numia „*Tonsura Pauli*", fiindcă „Actele lui Pavel și ale Teclei" spun că Pavel era pleșuv în partea dinainte a capului. Monahii dela Apus, în semn de renunțare la toate drepturile lor de bărbați își rădeau și barba. Dela ei raderea bărbii se obișnui și în clerul apusean, mai ales că tra-

diţia mai sus menţionată spune că păgânii din Antiohia au ras şi barba apostolului Petru. Acest uz în Periodul III fu criticat de răsăriteni, ca neconform tradiţiei apostolice, dar la Apus el fu menţinut de regulă totdeauna ca uz canonic, deşi aici excepţional chiar în timpul modern au fost şi papi cu barbă (în particular între anii 1534 şi 1700), iar episcopi, preoţi şi ordine monahale întregi, cari poartă barbă, se aflau nu numai în timpul anterior ci se află şi astăzi.

Afară de mănăstirile bărbăteşti sau de monahi erau şi mănăstiri de femei. Locuitoarele acestor mânăstiri se numiau în limba coptică nonne, adică fecioare, la Greci μοναχαί sau μονάστριαι monahe adică solitáre, sau femei, cari trăesc în singurătate, mai târziu popular şi călugăriţe, καλογραῖαι, καλογρίαι bătrâne bune, cuvioase, la Latini, mai întâi ca şi la Copţi, nonnae, iar apoi şi sanctimoniales, femei cu traiu sfânt sau şi moniales adică monahe. Superioara se numia în Egipt ἀμμᾶς, ἀμμᾶ adică maică, la Apus abatissa, abatesă; la Greci ἡγουμένισσα igumenă. Maicile nu duceau ca monahii din început o viaţă eremită, cel puţin înainte de sfârşitul sec. 3 nu se ştie nici un caz despre vre-o femeie, care să fi trăit ca eremită. Mai târziu aflăm atari cazuri: un exemplu celebru în această privinţă este Maria Egipteanca, mai întâi păcătoasă publică, apoi penitentă timp de 48 ani în pustia de peste Iordan († 421 unii zic † 321 sau 521 sau chiar 621). E foarte dubios că sora lui Antoniu c. Mare şi sora lui Pahomiu, în special cea dintâi, ar fi fost igumene ale primelor mănăstiri de maici înfiinţate de fraţii lor. E sigur însă că curând după jumătatea sec. 4 exístau mănăstiri de maici aproape de cetăţi şi de sate cu aceleaşi regule ca şi mănăstirile de monahi.

Dar pe lângă monahismul obişnuit, cel chinovial şi anahoretic, se formară treptat încă diverse specii de monahi şi unele chiar degenerate.

O specie celebră de monahi chinoviali sunt achimiţii (ἀκοίμητοι) sau monahii neadormiţi. Aceştia aveau dela sec. 5 în Constantinopole o mănăstire întemeiată de un oarecare Alexandru († 430) şi ei vieţuiau aşa, că în mănăstirea lor niciodată nu încetă serviciul divin, ci o treime dintre monahi totdeauna făceau rugăciuni, pe când altă treime lucrà, iar alta se repauză. Pela 460 Studius, un roman, întemeià în Constantinopole o mânăstire, despre cari unii zic că era achimită, iar alţii neagă aceasta. Mănăstirea primi dela el numele Studion; monahii din ea, studiţii, de-

veniră foarte respectaţi, căci ei pelângă un traiu monahal riguros se ocupau diligent şi cu studìul teologiei[1].

O specie foarte remarcabilă de monahi anahoreţi a fost dela sec. 5 Stiliţii (στυλῖται) adică stâlpnicii sau monahi care trăiau pe câte un stâlp. Primul exemplu de acest fel de traiu particular l-a dat un anahoret şi anume Simeon cel bătrân din ţinutul Antiohiei († 459). El vieţui în pustia Siriei 30 ani pe vârful unui stâlp înalt de 36 coţi şi avea mare trecere nu numai la creştini ci şi la păgâni din vecinătate, aşa că locuitorii păgâni din Liban şi Antiliban veniau la el în pelerinaj spre a-i cere sfat în nevoile lor şi la urmă se făcură creştini după sfatul său. Prin felul lui de traiu Simeon fu respectat chiar de împăraţi, ca Teodosiu II (408—450) şi fu imitat şi de alţi anahoreţi, dar fără să fi ajuns aşa de renumiţi ca dânsul. Imitatori ai lui Simeon au fost la capătul sec. 5 Daniil din Constantinopole († 489) şi la capătul sec. 6 Simeon cel tânăr din ţinutul Antiohiei († 593)[2]. Această specie de monahi se menţinù la Răsărit în cazuri sporadice până în sec. 12. La Apus el nu putù sporì.

Curând se formară şi specii de monahism, ce în totul sau cel puţin în parte se pot numi degenerate. Aşa unii anahoreţi trăiau prin păduri şi prin pustii, se nutriau numai cu rădăcini şi ierburi şi se feriau de orice contact cu oamenii; ei se numiau păscători (βόσκοι, pascentes), fiindcă se mulţumiau cu hrana animalelor de păşuni şi chiar de îmbrăcămite nu se prea îngrijau. O altă specie erau monahii simpli sau nebuni pentru Hristos (μωροὶ διὰ χριστόν), cum Pavel numeşte pe Apostoli (I Cor. 4, 10); astfel se numiau monahii, cari priveau ca perfecţie morală a-şi atrage râsul oamenilor şi a-l suportà cu răbdare. O specie de monahi chinoviali erau Sarabaiţii din Egipt şi Remobotii (Remoboth) din Siria şi Palestina. Aceşti monahi, se întruniau în cete mici, de câte 3 sau 4, spre a vieţui în comun şi trăiau după regule propii fără un superior, aşa că ei adesea cădeau din un extrem în altul, trăind aici foarte aspru, aici de tot molatic[3]. De-

[1]. Comp. L'Abbé Marin, Les Moines de Constantinople. Paris 1897; iară despre monahii dela Răsărit în general, până la Sinodul din Halcedon, Dom J. M. Besse, Les Moins d'Orient. Paris 1900 (N. Tr.).

[2]. Comp, Les vies des pères des déserts d'orient par M. Eugéne Veuillot, Paris 1863, în 6 tomuri cu gravuri. Autorul pretinde că prin lucrarea lui amendează pe cea cu titlu: Les vies des saints pères des déserts et de quelques saintes, tradusă şi publicată de iansenistul Arnold D'Andilly, Paris 1657 în două mari volume (N. Tr.).

[3]. După unii scriitori Sarabaiţii descrişi de Cassian (Collatio XVIII) şi Remobotii, descrişi de Ieronim (epist. ad. Eustoch.) sunt identici şi anume anahoreţi decăzuţi (N. Tr.).

generați cu totul erau monahii vagabonzi, ce se numiau la Apus, Gyrovăgi (Vagabonzi). Ei se întrețineau cu cerșitu, cu vânzarea de sfinte moaște, adică oase sau alte resturi de ale sfinților, unii și cu ipocrizia, frauda și minciuna.

Degenerări eretice ale monahismului dela Răsărit erau : secta Massalienilor creștini, sau a Euheților ori Euhiților din Siria și secta Eustatienilor din Asia Mică. Așa după jumătatea sec. 4 se formă în Siria între monahi secta Massalienilor sau Euheților ori Euhiților (primul nume e de origină semită, al doilea da origină greacă și ambele insemnează rugători). Ei se mai numiră și Horevți (jucători) dela danțurile lor religioase și în degenerarea lor merseră până la eres, plăsmuind ideia că prin rugăciune omul poate izgoni pe satana pentru totdeauna și apoi, unit cu Hristos, nu mai cade în păcate, măcar de-ar face orice. Plecând dela acest principiu, ei se dedà la cel mai mare desfrâu. Această sectă fu descoperită pela anul 381 de Flavian, episcopul Antiohiei, care apoi luă cele mai aspre măsuri contra ei.

Altă sectă de monahi degenerați au fost Eustatienii, cari după jumătatea secolului 4 făceau dezordine prin Asia Mică; aceștià își deduceau originea dela Eustatiu, episcopul Sevastei din Armenia Mică († 380), care poate răspândise monahismul în Asia Mică încă pela 340. Poate deci Eustatiu însuș, care între 350 și 360 deveni episcop, sau un altul, care credea că lucrează în sensul lui, exagerà valoarea monahismului până la eres, destul că aderenții extremi ai monahismului se numiră Eustatieni și aveau credința, că omul se poate mântui numai în monahism. Ei postiau neîntrerupt, chiar Duminica, de și în această zi biserica opria postul și nu recunoșteau ca preoți legitimi pe preoții căsătoriți. Deasemenea știură a induplica pe unii preoți căsătoriți, să-și lase soție și copii și să intre în tagma lor. Ei proclamau apoi principiul, că între sexul bărbătesc și femenin trebue să înceteze orce deosebire și prin urmare cereau ca femeile să aibă acelaș port ca și bărbații. Cu ideile eronate, ce aveau despre monahism, ei compromiseră viața bisericească în Asia Mică, deaceea se adună în contra lor în Gangra Paflagoniei între ani 360 și 370, alții zic între anii 340 și 370, uu sinod, care-i condamnă.

Totuș monahismul avù în Antoniu c. M. († 356) un părinte deși nu învățat, dar plin de virtute ba chiar extraordinar și foarte admirat, iar în Atanasiu c. M. († 373) un admirator și apărător așa de vestit, că cu toate denaturările de mai sus

monahismul curând fu admis de toţi, se răspândi în toate părţile bisericii şi unele mănăstiri aveau monahi cu miile. La 397 sau 401, când muri Martin de Tours, 2000 de monahi petrecură trupul său la groapă. In unele regiuni dela Răsărit era aşa de puternic curent spre monahism că cetăţi şî sate rămâneau pustii, fiindcă populaţia se retrăgea în deşerturi, spre a trăi ca monahi.

Pelângă calităţi distinse, ce avea monahismul, abstracţie de anomaliile mai sus amintite, n'a fost lipsit şi de alte defecte, ce uneori erau foarte vădite. Mulţi începură a vedea în monahism un refugiu dela serviciul oştirii şi spre a scăpa de oaste, se făceau monahi, fără să aibă chemare pentru această tagmă. Impăraţii Iulian Apostatul (361—363), şi Valent (364—378), cari ca inimici ai bisericii erau adversari ai monahismului, văzând în el o miliţie a bisericii, cel întâi ca păgân necredincios, iar celălant ca eretic ariàn şi gonaciu al ortodoxilor, luând ca pretext că monahii aveau oroare de armată, au dat ordin ca cei buni de soldaţi să fie scoşi cu forţa din mânăstiri şi luaţi în armată. Alţi monahi apoi îşi arogau atribuţii, ce nu li se cădeau şi neliniştiau biserica prin excese fanatice. La sinodul din Efes 449, zis tâlhăresc din cauza brutalităţilor comise în el, pe lângă soldaţi erau şi monahi, cari ameninţau pe episcopii prezenţi cu bătaie, de nu vor decide cum voiau delegaţii monahilor. In sfârşit monahii din cauza admiraţiei, ce unii mari monahi cu dreptul meritară, au ajuns curând la mare considerare şi la tot aşa de mare idee despre sine, de care uzară atât spre binele bisericii şi al societăţi, dar şi spre scopuri egoiste sau de partid, spre a exercita o influenţă abuzivă în stat şi în biserică şi spre a produce nerândueli în viaţa bisericească, socială şi politică, aşa că biserica precum şi statul a trebuit să ia măsuri prin legi contra monahilor de acest fel, spre a li aminti că ei trebue să urmeze vocaţia lor în singurătate şi să stăruie în practica virtuţilor, iar nu să se amestece în alte afaceri prin cetăţi şi se producă nerândueli. Deci pelângă majoritatea preponderantă a celor ce admirau şi venerau monahismul au fost şi bărbaţi, cari'l combătură mai ales în prima fază a exitenţei lui, ca pe o boală socială. Dar învăţătorii bisericii mai toţi priviau monahismul ca gradul cel mai înalt de perfecţie creştină şi de filozofie creştină şi-l propagau în modul cel mai deciziv.

---

§. 60 bis. **Influența ce avù monahismul în special de a fi preferit în cler mai mult traiul celibatar și a se desvolta progresiv celibatul.**

Monahismul ajunse în biserică la influență din ce în ce mai mare. Această împrejurarè avù de rezultat că demnitățile superioare din biserică trecură treptat în mânile monahilor, atât de venerați, iar clerul căsătorit fu din ce în ce înlăturat față de monahi. Ca urmare monahii nunumai erau preferiți la hinotonii de preoți și diaconi, numiți mai târziu la Răsărit ceidintâi „ieromonahi" (ἱερομόναχοι) și cei din urmă „ierodiaconi"[1] (ἱεροδιάκονοι), ci superiorii lor obținùră și loc în sinoade; curând și scaunele de episcopi fură ocupate la Răsărit aproape numai de monahi, iar episcopii căsătoriți ajunseră dela începutul sec. 5 foarte rari în întreaga biserică. La 410 Sinesiu din Cirena, fiind ales episcop de Ptolemaida, refuză la început a primi alegerea, fiindcă era căsătorit și nu voia să se despartă de soția lui, dar fu încă hirotonit și fără a-și lăsa soția. Mai târziu abià se mai vorbia despre episcopi, cari să fie căsătoriți. Numai în biserica Britanilor, Irlandezilor și Scoțienilor, izolată dela încetarea dominației romane, au existat până în sec. 7 episcopi căsătoriți. Dimpotrivă în restul Apusului, unde încă dela 306, alții cred că chiar dela 300, sinodul din Elvira (Iliberis, Eliberis, în Spania) decretase că episcopii, preoții și diaconii nu se cade a fi căsătoriți; această părere preponderă din ce în ce, decând monahismul se răspândi pretutindenea, așa că pela sfârșitul sec. 4 (485) Siriciu, episcopul Romei (384—398), luă aceeaș măsură ca și sinodul din Elvira. La an. 450 Leon I episcopul Romei (440—461) interzise și ipodiaconilor căsătoria. Această dispoziție servi de normă în tot Apusul. Numai Răsăritul menținù relativ la căsătoria clerului practica vechie și permise clericilor a fi căsătoriți și în viitor, ba încă sinodul din Gangra (360—370 sau poate chiar 340—370), menționat aici mai sus, amenință cu epitimie pe toți ceice n'ar da cuvenita considerație unui preot căsătorit. Chiar la sinodul ecumenic dela Nicea din an. 325 când unii apauseni stăruiră a se dà un canon general, care să oblige pe toți clericii a nu mai fi căsătoriți, se ridică în contra Pafnutiu, un episcop bătrân din Egipt, ascet din copilăria sa și foarte respectat pentru abstinența și virtuțile sale. El rugă sinodul

---

[1]. Propriu zis o incorectitudine etimologică; corect etimologic ei ar trebui să se numiască mai ales diaconomonahi, (διακονομόναχοι) adică diaconi monahi, ca și monahii ridicați la treapta preoției adică ieremonahii ἱερομόναχοι.

a nu da un atare canon, zicând că căsătoria nu e cevà interzis, ci e tot atât de respectată ca si celibatul; deaceea sinodul să nu impună tuturor clericilor un jug, pe care nu toţi l-ar putea purtà. In urma cuvântărei lui Pafnutiu sinodul înlătură propunerea de a se da un canon pentru celibat şi la Răsărit a rămas astfel şi pe viitor; totuş clericii, cari trăiau în feciorie se bucurau de mai mare cinste si aceasta avù de rezultat, că monahii ajunseră la considerare din ce în ce mai mare şi aproape ei singuri fură investiţi cu cele mai înalte demnităţi în biserică. Despre episcopi Iustinian (527—565) decretă în sfâşit expres, ca ei să nu fie căsătoriţi[1]. De fapt la Răsărit cei mai mulţi dintre episcopi erau monahi.

§. 61. Clerul în general. Autoritatea episcopală în special. Relaţia între episcop şi clerul inferior.

In acest Period, când întregi popoare se convertiră la creştinism şi când raporturi nouă se stabiliră între biserică şi stat, clerul în genere câştigă vază în societate, precum şi situaţie materială. Toate treptele ierarhice primiră o nouă desvoltare. In particular se desvoltară atribuţiile episcopului. Alegerea episcopilor deveni prin lege de competinţa sinoadelor eparhiale sau provinciale sau mitropolitane, toate aceste 3 numiri având aceeaş însemnare, iar confirmarea şi hirotonia lor fu un drept al episcopului protos. Totuş alegerea episcopilor de către sinoade era precedată de o alegere sau propunere, ce mai adesea avea influenţă asupra celei dintâi şi venià atât din partea clerului inferior cât şi din partea poporului, iară mai apoi, inlăturându-se massele populare, ce erau turbulente, acea alegere prealabilă venia cel puţin din partea notabililor („optimaţilor") poporului. Dar pe când canoanele restrângeau din ce în ce participarea clerului inferior şi a poporului, voind a face din ce în ce mai independent dreptul de alegere al sinoadelor, suveranii şidemnitarii lor tindeau nu fără succese reale a revendicà din ce în ce mai mult pentru sine alegerea sau mai ales numirea episcopilor. La Apus deveni uz dela sec. 6 ca alegerea episcopului să fie confirmată de domnitorul ţărei.

Dar autoritatea episcopului şi sfera lui de activitate crescu în acest Period considerabil. Ca consecinţă fu o deosebire mai mare între episcopi şi clerul subordinat lor. In acest Period episcopii, prin

---

[1]. Novela CXXIII c. 1 din a. 546. Tot Iustinian prin novela XXII c. 42 din a. 530, opreşte căsătoria a doua a preoţilor văduvi, confirmând astfel canoanele respective (N. Tr.).

convertiri efectuate în massă, deveniră căpetenii bisericeşti ale unui număr mult mai mare de credincioşi. Dar episcopii deveniră şi superiorii unui număr mult mai mare de clerici, căci pentru marea mulţime de credincioşi era necesar a spori corespunzător şi clerul. Şi acum prin sporirea preoţilor şi a diaconilor vaza şi autoritatea episcopului crescù faţă de aceştì clerici, cari aveau şi datoria de a-l pomeni la serviciile religioase. Episcopii obţinură încă dela stat şi o jurisdicţie asupra clerului inferior în afaceri civile şi penale; aşa dar lor li erau subordinaţi ceialalţi clerici atât în afaceri religioase cât şi civile. La acestea se mai adaugiră alte drepturi şi privilegii, acordate de stat treptei episcopale. Creşterea proprietăţii bisericii, sporirea averei bisericii, pe care episcopii o administrau, deşi nu personal, dar prin iconomi ai lor, prevăzuţi pentru aceasta de canoane, şi aleşi de ei înşuşi din clerul lor, fiind la dispoziţia lor, deasemenea dădù episcopilor nu numai mijloace materiale mai mari, ci şi o competinţă mai largă. Puterea episcopilor şi vaza lor crescù deasemenea prin măsurile pentru asigurarea lor contra punerii cu uşurinţă sub acuzare şi contra condamnărilor ilegale. Episcopii erau responsabili excluziv înaintea sinoadelor nu numai în diferende şi procese civile, ci chiar la acest tribunal ei obţinură destule mijloace juridice contra acuzărilor răutăcioase şi contra condamnărilor arbitrare. După exemplul din biserica Africei la începutul sec. 5 fu mai apoi şi la Răsărit regulă, că spre a condamna un episcop e necesar un sinod de 12 episcopi sub preşedinţa unui mitropolit superior. Paralel cu lărgirea sferei de jurisdicţie a episcopilor se mări şi splendoarea oficiului episcopal şi a demnităţii episcopale; chiar în acest Period episcopii nu se mai încunjurau cu un presviteriu compus din preoţi şi diaconi simpli, ci cu un stat complicat de funcţionari, cu mai multe specii de auxilieri ai lor în administraţia bisericească şi în oficiul episcopal.

§. 62. **Presviteriul sau clerul dela biserica episcopală, ai cărui succesori sunt azi clerul bisericii catedrale şi consistoriul episcopal.**

In presviteriu, adică în clerul dela bisericile episcopale sau dela bisericile catedrale, cum se numesc ele azi la Apus, cu însămnarea lor de biserici ale scaunului episcopal, ale catedrei (καθέδρα) episcopale, se creară distincţii numeroase. Clerul bisericilor episcopale sau clerul catedralei formà totodată consiliul episcopului sau consistoriul episcopal, cum se numeşte el acum.

In Periodul I consiliul episcopilor consista din un simplu presviteriu, compus din presviterii și diaconii bisericii episcopale, pe când în Periodul II presviterii și diaconii dela biserica episcopală aveau încă și distincții și titluri speciale. Primul presviter și primul diacon se numiau arhipresviter și arhidiacon sau protopresviter și protodiacon. Titlul „Arhipresviter" și „Arhidiacon" s'a introdus mai mult în Apus și în Egipt, iară titlul „Protopresviter" și „Protodiacon", mai mult în restul Răsăritului. Arhipresviterul sau protopresviterul avea mai mare influență și sferă de activitate în serviciile liturgice și didactice, iar arhidiaconul sau protodiaconul avea mai mare influență în afacerile administrative și judiciare. Episcopul se servià de arhidiacon sau protodiacon în special pentru afacerile administrative și judiciare, fiindcă la început acestea se priviau ca de mai mică importanță decât cele liturgice și didactice. Acum însă tocma afacerile de administrație și justiție ajunseră de mai mare importanță, deaceea arhidiaconii sau protodiaconii deveniră curând bărbați cu foarte mare autoritate, voind chiar a fi mai sus de presviteri și a sta mai sus decât ei, fapt ce fu vestezit de sinoade, cari amintiră diaconilor, că ei sunt servitori, iar presviterii le sunt superiori. Diaconii fură adesea și succesorii episcopilor lor. Decând episcopii erau aleși dintre monahi, aduceau cu sine de regulă monahi, cu cari ei și ca episcopi viețuiau cà în mănăstire. Acești monahi se numiau singheli (σύγκελλοι, sincelli) ai episcopului, adică locuitori în aceiaș casă. La început singhelii n'aveau nici o însemnătate oficială, ci erau numai martorii felului de viață al episcopului, dar în curând ei deveniră consilieri intimi ai lui și câștigară mare influență și vază, ca unii ce erau totdeauna în relație cu el. Pentru administrarea averii bisericii, ce era o atribuție proprie a episcopului, spre a înlătură prepusul, în care putea să cadă, că administrează averea bisericii necorect, episcopul trebuia să numiască un iconom (οἰκονόμος). Dacă episcopul nu-și alegea singur un iconom din cler, atunci îi numia un atare mitropolitul, pe baza dreptului devoluției, ce avea acela în atare împrejurare sau a dreptului de a interveni în chestiuni de avere. Decând biserica obținù în persoana episcopilor și dreptul de protector al văduvelor, orfanilor și săracilor la instanțele și autoritățile civile și chiar ea însăș avea mai multă avere, ce la cazuri trebuia reprezentată înaintea tribunalelor, se simțì nevoe și de advocați bisericești, cari se numiau ecdici sau defenzori (ἔκδικοι, defensores) și pe cât posibil se luau din cler. Pentru

relaţia episcopilor cu autorităţile politice şi cu curtea imperială existau şi trimişi episcopali, cari se numiau apocrisiari (ἀποκρισιάριοι responsarii, responsales, însărcinaţi de afaceri). Atare aprocrisiar avea la curtea din Constantinopole mai ales episcopul Romei, care era departe de Constantinopole, pe timpul când Italia, dela jumătatea sec. 6 reveni supt stăpânirea împăratului dela Constantinopole. Episcopii aveau pentru lucrările de cancelarie arhivari (χαρτουλάριοι, χαρτοφύλακες), notari (νοτάριοι) şi scriitori (γραφεῖς, ὀξύγραφοι), pentru colecţii de cărţi aveau bibliotecari (βιβλιοθηκάριοι), pentru servicii inferioare, servitori (ὑπηρέται), între aceşti din urmă se numărau şi cei ce serviau la bolnavi şi la îngroparea lor, deaceea se numiau în Alexandria parabolani (παραβολάνοι adică cei ce se xpuneau epericolului contagiunii sau παραβολή adică îngrijitori de bolnavi), iar în Constantinopole, copiàti (κοπιάται, fossarii, gropniceri ciocli). Aceşti servitori inferiori erau foarte numeroşi, aşa că în an. 410 împăratul Teodosiu cel tânăr (408—450) decretă, ca episcopul de Alexandria să nu aibă mai mult de 600 parabolani, iar cel de Constantinopole, nu mai mult de 950 copiati[1]. Deasemenea erau clerici, cari aveau a priveghià pentru ţinerea bisericii în bună rânduială şi se numiau păzitori ai bisericii, paramonari (παραμονάριοι), în traducere latină, mansionari, fiindcă ei totdeauna trebuiau să fie pe lângă biserică iar biserica fiind casa lui Dumnezeu se numia şi simplu casa, ὁ οἶκος, ἡ μονή domus, mansio. Din titlul „paramonariu" „παραμονάριος", pe care-l avea în biserica vechie un membru al presviterilui episcopal, pus peste servitorii bisericii, s'a format apoi numele de azi, stricat în slavona şi româna, a unui servitor bisericesc „Ponomariu" sau „Palamariu", "Pălimariu". Unii istorici presupun fără just rezon, că paromonariul ar fi fost inspector episcopal asupra mănăstirilor. Mănăstirile aveau şi ele paramonarii lor, pentru că şi mănăstirile se numiau μοναί adică case, dar paramonariul mănăstirii nu era un inspector special al mănăstirilor, ci avea aceleaşi datorii faţăde mănăstire ca şi paramonariul dela biserici faţă de biserici. Pentru serviciul de inspecţie în circumscripţiile episcopale, episcopii aveau pe horepiscopi, χωρεπίσκοποι înfiinţaţi încă din Periodul precedent: aceştia continuară a exista şi în Periodul II la început în multe biserici; ei aveau cam aceeaş jurisdicţie ca şi actualii protoierei de

[1]. Impăratul Iustinian prin novela 3 din an. 535 prevede ca la biserica sf, Sofii din Constantinopole să funcţioneze 60 preoţi, 100 diaconi, 40 diaconese 90 ipodiaconi, 100 lectori, 25 cântăreţi şi 100 portari. (N. Tr).

judeţe. Dar episcopii trimiteau şi inspectori bisericeşti proprii din presviteriul lor, numiţi periodevţi (περιοδευται, visitatores) şi aceasta mai ales de când în multe biserici horepiscopii începură a dispărea, pentru că se degradà demnitatea episcopală, numind episcopi în sate.

In biserica armenească episcopul avea pe lângă sine presviteri, cari duceau viaţă fecioreascà sau monahală şi se distingeau prin instrucţie teologică şi talent la predică; ei purtau titlul de Vardapet sau Vartabet şi din mijlocul lor se recrutà de regulă şi succesorul episcopului.

§. 63. Sinoadele sau conciliile ordinare ori periodice.

Sinoadele sau conciliile deasemenea primiră în acest Period o nouă desvoltare şi aici servi de normă tot noua situaţie externă a bisericii. Ce priveşte mai întâi sinoadele sau conciliile ordinare, adică repeţite periodic, acestea puteau fi totdeauna numai locale sau particulare; la capătul primului Period întâlnim sinoadele mitropolitane, provinciale sau eparhiale, ce trebuiau să se ţină conform canoanelor odată sau de două ori pe an[1]. Insă vom vedea mai departe (§. 71), că după ce din o simplă treaptă de mitropoliţi se făcură două, ba în unele părţi pentru un timp chiar trei, potrivit acestor trepte sinoadele mitropolitane deasemenea ajunseră de două trepte, ba în unele părţi şi pentru un timp chiar de trei. In sec. al 6-lea aflăm în Galia şi Spania dispoziţia de a se ţinea anual şi sinoade episcopale sau sinoade diecezane în sens posterior al cuvenitului, adică din timpul când la Apus fu uz a se numi dieceză chiar fiecare circumscripţie episcopală; la aceste sinoade episcopul trabuia să adune clerul său pentru a se consulta cu el asupra afaceriior bisericeşti din circumscripţia lui.

§. 64. Sinoadele sau conciliile extraordinare, generale sau ecumenice.

Sinoade sau concilii convocate din cauze deosebite sau extraordinare au fost în Periodul I mai mari şi mai mici, dar n'a fost nici un sinod general sau ecumenic, în care să fi participat biserica întreagă. In Periodul II vedem şi sinoade sau concilii, în cari s'au dat hotărâri pentru biserica întreagă şi la cari se credea că e reprezentată biserica întreagă. Acestea, propriu zis, erau mai mult sinoade sau concilii, la cari era reprezentată numai biserica întreagă din imperiu roman; dar fiindcă partea cea mai mare a

---

[1]. Labbé în colecţia sa de canoane numără vreo 62 de atari sinoade, înainte de victoria creştinismului în imperiul roman (N. Tr.)

bisericii, centrul ei, se aflà atunci în imperiul roman, atari sinoade se privirä ca unele, ce reprezentau biserica întreagă, mai ales că la unele din ele au fost faţă sau au fost reprezentaţi şi episcopi din alte ţări. Uzul de atunci de a se indentificà imperiul roman cu „Lumea întreagă" se manifestă şi aici, aşa că prin termenul „οἰκουμένη (γῆ), orbis terrarum" se înţelegea nu numai toată lumea ci şi imperiul roman singur. Astfel de sinoade generale au fost în Periodul acesta 5; ele fură convocate anume spre a tranşà mari dispute, ce frământau biserica întreagă. Primul sinod de acest fel este cel dela Nicea, oraş în Bitinia (325); al doilea sinod general fu cel întâiu din Constantinopole (381); al treilea sinod ecumenic fu cel din Efeş (431); al patrulea, cel din Halcedon, oraş în Bitinia faţă în faţă cu Constantinopole (451) şi al cincelea, cel al doilea din Constantinopole (553).

Toate aceste sinoade fură convocate de împăraţi, cari aveau dreptul de patronat asupra întregii biserici. Aşa Sinodul I fu convocat de Constantin c. Mare, al II-lea, de Teodosiu I, al III-lea, de Teodosiu II sau cel tânăr, al IV-lea de Marcian şi al V-lea de Iustinian I. Este o încercare curat zădarnică din partea catolicilor romani, a voi să demonstre că episcopul Romei a contribuit la convocarea tuturor acestor sinoade, deşi în general e just că împăraţii convocau sinoadele în înţelegere cu episcopii cei mai distinşi, între cari erau mai întâi episcopii Romei. La primul sinod ecumenic au fost faţă episcopi din tot imperiul roman şi chiar din alte state. La sinodul al doilea ecumenic au fost adunaţi numai episcopi din imperiul roman de Răsărit, fiindcă Teodosiu c. Mare domnia atunci numai în această parte; dar la deciziile sinodului au aderat ulterior şi Roma şi tot Apusul, aşa că acest conciliu, din început numai un conciliu general al imperiului roman de Răsărit, deveni în realitate ecumenic. Sinodul 3, 4 şi 5 s'a ţinut iarăş fiind faţă episcopi din ambele părţi ale imperiului. Episcopul Romei n'a fost faţă la nici unul din aceste sinoade, ci la sinodul 1, 3 şi 4 fù reprenzentat prin delegaţi, iar la 2 şi 5 nici astfei. Roma aderă la deciziile acestor două sinoade din urmă tocma ulterior şi în deosebi la ale sinodului 5, nu fără rezistenţă. La sinodul întâiu au fost faţă 250—318 episcopi, la al doilea au fost 150 pe lângă 36, cari curând se separară de el ca partidă opusă, la al treilea cam 200, la al patrulea peste 600 sau 630 cum e cifra obişnuită şi la al cincilea a fost 165. La toate aceste concilii avù preşedinţa pentru dèsbaterea trebi-

lor interioare ale bisericii când un episcop din cei mai distinşi, când mai mulţi dintre aceştia, uneori şi delegaţii episcopului Romei, ca ai celui dintâiu în întreaga biserică; dar aceasta nu avea loc îndecomun, pe când teologii catolici romani voesc a demonstrà că delegaţii Romei prezidau toate sinoadele, la cari asistau. Deasemeni e o teză cu tendinţă când teologii catolici romani afirmă că toate deciziile sinoadelor ecumenice au intrat în vigoare pretutindeni abià după ce ele au fost confirmate de Roma, dimpotrivă numai împăraţii obişnuiau prin confirmarea lor a da acestor decizii şi putere de legi politice. Totuş deciziile sinoadelor ecumenice, cari se ţineau la Răsărit şi la cari asistau apusenii în mic număr, se trimiteau unele şi la Roma şi episcopul Romei era rugat a consimţì expres cu ele şi a aderà la ele împreună cu Apusul, fiindcă era sigur că ele intră în vigoare pretutindeni când întregul Răsărit şi Apus le acceptă expres; în acest caz votul episcopului Romei avea o importanţă deosebită ca al primului între episcopi şi căpetenia întregului Apus. Aceste 5 sinoade ecumenice toate au trebuit să decidă despre dispute dogmatice importante. Pe lângă acestea unele au dat şi hotărâri despre depuneri şi reintegrări de episcopi şi despre alte controverse, iară cele 4 dintâiu au dat şi legi bisericeşti, zise canoane. Primul sinod a dat 20 canoane, al doilea 7, unii sunt de părere că numai 4, iar canonul 5, 6 şi 7 s'ar fi adaus mai târziu, sinodul al treilea a dat 8 canoane, al patrulea 28 sau 30, dacă se adaug alte două dispoziţii luate de acest sinod. Autoritatea sinoadelor ecumenice era foarte mare. Chiar Constantin c. Mare a zis despre sinodul întâiu, că toate hotărârile lui merită a fi primite ca ale lui Dumnezeu, fiindcă ceeace mai mult de 300 de episcopi au crezut că e adevărat, trebue cu dreptul să fi venit din inspiraţia sfântului Duh. Iar împăratul Iustinian I, care convocă sinodul al cincelea ecumenic şi ultimul din acest Period, hotărî în legile sale că toţi sunt datori a respectà definiţiile dogmatice ale sinoadelor ca pe sfânta Scriptură, iar canoanele, ca pe legile imperiale. Şi în adevăr, la autoritatea sinoadelor se plecau chiar episcopii cei mai consideraţi şi mai distinşi, nu mai puţin şi episcopii Romei, deşi aceştia uneori, când era vorba de a consimţi cu deciziile sinodale, tindeau să se ridice mai pre sus de ceialalţi episcopi şi defereau a recunoaşte aceste decizii sau refuzàu, deşi zădarnic, a recunoaşte unele puncte secundare din ele. Dar la deciziile conciliilor ecumenice, odată recunoascute de toţi, se supu-

neau şi episcopii Romei, cum am zis, aşa d. e. Innocentiu I (401—417), Leon I (440—461) şi Grigoriu c. Mare (590—604), acest din urmă chiar a şi zis expres, că el se supune conciliior ecumenice ca şi evangheliei şi că celce se rădică contra lor se condamnă singur, fiindcă deciziile lor se bazează pe consimţimântul general. Despre istoria acestor sinoade ecumenice vom trata în detaliu cu ocazia eresurilor şi controverselor, pentru cari au fost convocate.

§. 65. Sinoadele sau conciliile extraordinare cele topice adică locale, ori particulare.

Pe lângă sinoadele sau conciliile ordinare, ce se ţineau periodic şi pe lângă cele ecumenice, la Răsărit şi la Apus se ţinură foarte numeroase sinoade sau concilii particulare, extraordinare: despre cele mai importante dintre ele vom tratà la istoria Periodului II, când vom expune ocaziile, cu cari au fost ele convocate. Numai despre unele din ele vom amintì aici, fiindcă acestea au dat canoane, destinate la început numai pentru partea bisericii, ce era reprezentată când ele s'au dat, însă ulterior ele fură primite de biserica întreagă şi deveniră canoane generale, fiind în vigoare ca atari până azi. Aceste sinoade particulare sunt următoarele:

1. Mai întâi sinodul din Anghira sau Ancira oraş în Galatia (314—315); acest sinod a dat 25 canoane, ce tratează cu deosebire cum trebuie a fi primiţi iarăş în comuniunea bisericii creştinii, ceice căzuse în persecuţia lui Diocleţian şi a succesorilor lui, dar acum în urmă făcuse penitenţă.

2. Sinodul ţinut cam în an. 315 la Neocesaria din Pont; el a dat 15 canoane, ce se referă la disciplina bisericii şi tratează anume despre datoriile clerului şi despre căsătorie.

3. Sinodul ţinut în an. 341 la Antiohia Sirei; acest sinod ca şi un altul din an. 339, deşì majoritatea celor peste 90 episcopi erau ortodoxi, dar, prinşi în cursă de minoritatea ariană, au fost înpotriva ortodoxilor riguroşi, totuş a dat 4 mărturisiri de credinţă ortodoxă, omiţând numai cuvântul „Ὁμοούσιος" adică „Deofiinţă" ca însuşire a lui Dumnezeu Fiul în relaţie cu Tatăl, acel cuvânt fiind odios arienilor; sinodul a dat apoi 25 canoane foarte potrivite, ce fură primite ca atari de biserica întreagă.

4. Sinodul, ce s'a ţinut doi ani mai târziu (343—344) la Sardica în dieceza Dacia, alipită la Iliricul răsăritean. Istoria acestui sinod se va expune mai în detaliu odată cu controversele reli-

gioase din acel timp. El a dat 20 de canoane; trei dintre aceste canoane (3, 4, 5), conferiră lui Iuliu, atunci episcop al Romei, ca succesor al lui Petru, corifeul apostolilor și ca episcop al celui dintâiu și mai venerat scaun apostolic, drept de revizuire în procesele despre depunerea episcopilor persecutați atunci prin atari procese de adversari violenți; dar aceste canoane eșiră din uz la moartea lui Iuliu (352) și cei din Roma numai în mod ilegal le consideră continuu ca fiind în vigoare. Dela 1901, după exemplul Prof. Friederich, catolic vechiu și adversar pretențiilor papale, unii contestă autenticitatea acestor canoane și susțin că ele s'au interpolat în Roma, cam între anii 416—417.

5. Sinodul ținut între anii 360 și 375 în Laodicia sau Laodichia, oraș în partea de miazăzi-apus a Asiei Mici. Acest sinod a dat 60 canoane referitoare în special la cult și la drepturile și datoriile clerului; el a codificat și canonul sfintelor cărți ale bisericii de Răsărit.

6. Sinodul adunat între anii 360 și 370 în Gangra Paflogoniei. Nu se știe precis când s'a ținut acest sinod, unii îl datează chiar între anii 340 și 370. El a dat 20 sau 21 canoane contra Eustatienilor, adică a adepților extremi ai monahismului, răspândit în Asia Mică de Eustatiu al Sevastei (Episcop dela 350—360 † 380).

7. In an. 394 s'a ținut și în Constantinopole un sinod particular supt Nectariu, episcopul local. Sinodul a dat o decizie că numai 2 sau 3 episcopi să nu aibă nici odată drept a depune pe un coleg, nici numai 2 episcopi să aibă drept a instala pe altul. Această decizie se citează ca un canon, în unele colecții, iar în altele că 2 canoane.

8. In sfârșit între anii 390 și 426 s'au ținut în Africa mai multe sinoade, anume unul în Iponia sau Hippo (393), altul în Mileve sau și Milevis (402), iar cele mai multe în Cartagine. Aceste sinoade au fost sub președința lui Aureliu, atunci Primat al Africii, iar un membru foarte influent al lor fu celebrul Augustin, episcopul Iponiei. Ele au tratat despre foarte multe chestiuni importante, dintre cari cu unele ne vom ocupà în special în cursul istoriei Periodului prezent. Aceste sinoade au mai dat și numeroase canoane, ce fură reînnoite și confirmate de fiecare sinod posterior dintre ele, până ce atari canoane formară o colecție întreagă, consistând anume, după împărțirea lor, din 133—147 canoane, între cari și unul, ce determină canonul cărților biblice ale bisericii din Apus. Aceste canoane sunt citate și numărate în biserica de Apus o-

bişnuit după sinodul, care le-a dat, anume drept canoane ale sinodului din Iponia, sau ale sinodului din Mileve sau ale sinodului 1, 2, 3 şi celelalte din Cartagine; dimpotrivă în biserica de Răsărit ele se tratează ca provenind dela un singur sinod, anume dela sinodul din Cartagine din an. 419, privit ca sinodul ce le-a dat pe toate, fiindcă el confirmă şi canoanele sinoadelor anterioare.

Sinoade particulare extraordinare se adunau în general, atât spre a reprezenta una sau mai multe circumscripţii bisericeşti, spre a căror reprezentare regulată se convocau sinoadele particulare periodice, cât şi spre a reprezenta extraordinar biserica întreagă a unui stat sau a unei naţiuni, în care caz ele se numiau sinoade ale statului ori naţionale, sau spre a reprezenta biserica întreagă de Răsărit sau de Apus, în care caz ele se numesc astăzi şi sinoade generale; dar ele constant sunt încă bine deosebite de sinoadele universale sau ecumenice. O deosebită categorie de sinoade particulare extraordinare erau cele ţinute, din un motiv particular, de un episcop protos cu toţi episcopii, cari tocma se nimeriau la reşedinţa lui (Ἐπίσκοποι ἐνδημοῦντες; atari sinoade se numiau în Constantinopol, unde ele cu deosebire se ţineau adesea, sinoade endemice σύνοδοι ἐνδημοῦσαι). O altă specie de sinoade erau la Apus cele mixte, aşa zise concilia mixta, propriu zis adunări ale statului, compuse din episcopi şi demnitari civili şi convocate spre a desbate chestiuni bisericeşti şi civile; dar aceste adunări intrară în uz abia în Periodul III, anume dela jumătatea sec. 7 mai întâi în Spania, apoi şi în Francia.

§. 66. Legile bisericeşti propriu zise adică cele date de biserică şi legile politice. Codificarea lor (Codices).

Canoanele conciliilor ecumenice, precum şi ale sinoadelor particulare extraordinare, numite mai sus, ce au fost primite şi în alte biserici particulare, pelângă bisericile pentru cari s'au dat, fură culese şi răspândite curând în întreaga biserică, aşa că ele erau în vigoare pretutindenea ca legi bisericeşti, ce obligau pe toţi. Intre acestea s'a admis la Răsărit pelângă cele 85 canoane zise „apostolice“ încă şi hotărâri ale unor episcopi cu mare vază, aşa ale lui Dionisiu cel Mare († 264), Atanasiu cel Mare († 373), Vasiliu cel Mare († 379) şi ale altora, cu un cuvânt canoanele zise ale sf. Părinţi. Dinpotrivă la Apus, pe lângă canoanele conciliilor ecumenice şi particulare, precum şi pe lângă primele 50 canoane zise „apostolice“, s'au cules anume mai întâi în Roma şi decizii

sau epistole decretale ale episcopilor Romei, iar această culegere (codex) s'a răspândit din Roma şi peste tot Apusul, deaceea aflăm apoi în toate colecţiile apusene şi decretale, ce curând intrară în vigoare în tot Apusul pe lângă canoanele sinoadelor şi canoanele zise apostolice.

Dar şi împăraţi creştini dădură legi sau aşa zise constituţii relative la biserică, anume mai fiecare împărat începând dela Constantin c. M. Aceste legi imperiale în chestiuni bisericeşti au fost apoi codificate împreună ca celelate legi imperiale de împăraţi însişi. Teodosiu II publică la an. 435 o colecţie de toate legile imperiului, în vigoare pe timpul său, colecţie cunoscută sub numele de „Codex Thedosianus." In el sunt secţii întregi relative la chestiuni bisericeşti. Iustinian deasemenea publică în an. 538 un atare codice, ce scoase din uz pe cel Teodosian şi primí numele „Codex Iustinianeus". In el deasemenea titluri întregi conţin legi relative la biserică. Acest împărat şi mai fiecare succesor a lui a dat încă şi legi nouă, aşa zise novele (novellae, νεαραί), între cari deasemenea se văd legi relative la biserică. Deaceea mai întâi codicele Teodosian, apoi codicele Iustinianeu, precum şi colecţia de novele a lui Iustinian şi a împăraţilor următori, conţinând toate numeroase legi bisericeşti, erau şi documente pentru Dreptul canonic. Mai târziu se formară şi diferite colecţii private ale legilor imperiale, relative numai la chestiuni bisericeştí, ale aşa ziselor Constutiones ecclesiasticae. Multe din legile împăraţilor germani, ce au fost însă date în Periodul următor mai mult cu consultarea aşa ziselor concilia mixta, adică a adunărilor statului, compuse din episcopi şi magnaţi, deasemenea se referă la biserică şi se păstrează în diferite colecţii.

§. 67. Desvoltarea mai largă a sistemului mitropolitan în genere.

Sistemul mitropolitan primi o mare desvoltare, ce stă în conexiune cu modificarea împărţirii imperiului. Dela Marele Constantin imperiul roman fu împărţit în 4 Prefecturi: Orientul, Iliricul, Italia şi Galia. Aceste prefecturi se împărţiră apoi în dieceze sau guvernăminte; aşa prefectura Orient fu împărţită în diecezele : Egipt, Siria sau Orientul în sens strâns, Asia, Pont şi Tracia, dar Egiptul şi Siria formară până la Teodosiu c. M. numai o dieceză şi abià după el, două; prefectura Iliricul se împărţi în diecezele: Illyricum poprium sau occidentale, care însă dela 379 fu anexat definitiv la prefectura Italia, apoi diecezele: Dacia şi

Macedonia, cari împreună se numiau Illyricum orientale şi sub acest nume formară dela 379 singure o prefectură; prefectura Italia, se împărţià în diesezele: Italia (Italia de sus), Roma (Italia de mijloc, şi de jos) şi Africa, iar dela 379 şi dieceza Illyricum occidentale; prefectura Galia fu împărţită în diecezele: Galia, Ispania, şi Britannia. Fiecare dieceză se divizà în provincii, dar acestea acum natural erau mult mai mici decât provinciile dinainte de Constantin c. M., căci teritoriul, ce consistà înainte din 42 provincii, pelângă peninsula italică, era divizat acum în 116—120 provincii. In fruntea fiecării provincii era un praeses sau proconsul, în fruntea fiecărei dieceze, un vicar, numit uneori şi exarh (ἔξαρχος) şi în fruntea fiecărei prefecturi, un prefect. Insă provinciile se numiau la Greci eparhii (ἐπαρχίαι). Incă din Periodul I, ce priveşte în special biserica de Răsărit, în capul fiecărei provincii sau eparhii era de regulă un mitropolit, prin faptul că episcopul capitalei provinciei devenise căpetenia celorlalţi episcopi din aceeaş provincie, acum însă mai multe provincii formau o dieceză şi mai multe dieceze, o prefectură, deaceea acum episcopul rezident în capitala unei dieceze deveni căpetenia tuturor episcopilor diecezei şi astfel totodată *mitropotit superior*, adică superiorul mitropoliţilor din toate provinciile, ce cuprindea dieceza. Astfel sistemul mitropolitan cel simplu din Periodul anterior deveni în Periodul acesta deocamdată de două trepte, deosebit că se creà şi un grad mai inferior al lor, adică cel de mitropoliţi onorari sau titulari. Toţi mitropoliţii diecezei Egiptul, Libia şi Pentapole, ce era împărţită în mai multe provincii, aveau ca mitropolit superior pe mitropolitul Alexandriei. Toţi mitropoliţii diecezei Orient (Siria şi ţările vecine), compusă şi ea din mai multe provincii, aveau ca mitropolit superior al lor pe cel din Antiohia. In dieceza Pontul era mitropolit superior cel din Cesaria Capadociei în dieceza Asia, cel din Efes; în dieceza Tracia era mitropolit superior mai întâi cel din Eraclia, apoi episcopul de Constantinopole, iar cel de Eraclia deveni numai locţiitorul său; în dieceza Macedonia fu mitropolit superior, cel din Tesalonic; în dieceza Iliricul apusean, cel din Sirmiu, în dieceza Roma, cel din Roma, deşi acesta în sec. 4 încă nu recunoştea alţi mitropoliţi în dieceza lui afară de sine însuş şi deşi, ce e drept, aici apărù abia în sec. 5 ca mitropolit mai întâi numai episcopul Ravennei; în dieceza Africa fu Primas totius Africae primatele Cartaginei. Mai puţin evidentă este această relaţie, încă dela începutul Periodului al II-lea, în dieceza Dacia,

unde atunci episcopul de Sardica poate să fi fost mitropolit superior; dimpotrivă pela capătul Periodului, din cauză că între acestea Dacia a fost pustiită de barbari, mitropolitul de Tesalonic era mitropolit superior nunumai în Macedonia ci şi în Dacia; dar în an. 535 împăratul Iustinian a dat diecezei Dacia un propriu mitropolit superior, pe episcopul de Iustinianea sau Iustiniana prima, noua capitală a Daciei. Dimpotrivă în diecezele Italia de sus (Italia), Spania, Galia şi Britannia la începutul Periodului chiar mitropoliţii propriu zisi erau abià în curs de înfiinţare. In dieceza Italia, unde în sec. 4 se înfiinţară mitropoliţi la Mediolan şi Acvileia, se menţinură continuu numai cei 2 mitropoliţi. In Galia vedem mai întâi la an. 417 că mitropolit superior era episcopul de Arelate (Arles), în Spania, mai întâi între 568 şi 483, episcopul de Hispalis (Sevilla), dar apoi în ambele ţări demnitatea aceasta trecù la alţi episcopi. Mitropoliţii superiori primiră la apus titlul de primaţi; numai în Africa mitropoiltul superior avea titlul de Primas totius Africae, căci aici fiecare mitropolit se numia Primas provinciae; la Răsărit ei se numiau Exarhi sau Patriarhi (ἔξαρχοι, sau πατριάρχαι), deşì la început chiar un mitropolit propriu zis se numia uneori exarhul eparhiei. Deasemenea chiar un mitropolit propriu zis se intitula uneori patriarh, dar mai ales la Apus. Mitropoliţii superiori cei mai distinşi erau: cel de Roma, Antiohia şi Alexandria, cu cari se coordonară apoi încă doi episcopi: cel de Constantinopole şi cel de Ierusalim, ridicaţi ulterior la rangul de mitropoliţi superiori. Aceşti 5, în virtutea recunoaşterei lor de toţi, mai ales la Răsărit conservară apoi singuri numele distinctiv de *Patriarhi*, pecând ceilalţi, în timpul următor se numiau la Răsărit încă numai exarhi, iar la Apus primaţi. Astfel în locul mitropoliţilor propriu zişi din Periodul I avem în Periodul II pelângă aceştia şi mitropoliţi superiori, anume la urmă cu titlul distinctiv de primaţi sau exarhi şi de patriarhi; aceştia toţi aveau şi numele comun de arhiepiscop (Ἀρχιεπίσκοπος). Prin arhiepiscop se înţelegeà anume în Periodul acesta de regulă un mitropolit superior, adică un exarh ori primate sau patriarh. Totuş mai apoi titlul de „Arhiepiscop" deveni la Apus comun întâi fiecărui mitropolit, precum denumirea de „Diecesa" se da fiecării circumscripţii episcopale; unii mitropoliţi din Apus purtau şi titlul de „Patriarh", iar cel din Acvileia chiar constant, dela sfârşitul Periodului încoace; numai reşedinţa lui în timpul modern (1451) fu strămutată în Veneţia. La răsărit titlul de „Arhiepiscop" deşì s'a conservat ca titlu de mi-

tropolit superior, însă în ultimele secole ale evului mediu fu dat în senz mai inferior şi mitropoliţilor onorari sau titulari, iară titlul combinat „Arhiepiscop şi mitropolit" (Ἀρχιεπίσκοπος καὶ μητροπολίτης) înseamnă în timpul modern un mitropolit cu drepturi mai mari de cât mitropoliţii propriu zişi. La Răsărit fiecare circumscripţie episcopală poartă azi de mult timp şi numele „Eparhie".

§. 68. Mitropoliţii în special.

Numele de mitropolit intră în uz abià dela Periodul II; în Periodul precedent (I) episcopii de frunte ai fiecărei provincii se numiau „episcopi protoşi" ai provinciei (οἱ πρῶτοι). Drepturile mitropoliţilor se dezvoltară acum complet. Mitropolitul fu căpetenia şi protosul episcopilor din provincia lui. El aveà dreptul a convocà sinoade eparhiale sau provinciale şi chiar le convocà de două ori sau cel puţin odată pe an şi executá şi deciziile sinodale, admise de el. Sinodul mitropolitan avea dreptul a rezolvi plângeri contra episcopilor, precum şi apeluri contra sentinţelor date de fiecare episcop; mai avea dreptul a depune pe episcopi şi a instalà în loc pe alţii; totuş dela sfârşitul sec. 4 se cerea pentru aceasta ca sinodul să fie destul de numeros, iar mai apoi, ca sentinţa să nu fie dată de mai puţin de 12 episcopi, după exemplul bisericii din Africa. Sinodului mitropolitan i s'a mai dat atribuţia de a alege la o eparhie vacantă episcop, care trebuia confirmat şi hirotonit de către mitropolit; uneori se cerea pentru aceasta şi consimţirea sau propunerea clerului şi a poporului, reprezentat acum mai des numai de notabili, dar mai mult spre a desemnà pentru cler şi popor ca episcop un bărbat demn, agreat şi cu greutate, iar nu ca şi cum acesta ar fi un drept esenţial al clerului şi poporului. Celce nu era ales de sinodul mitropoliei şi nu obţinea confirmare şi hironie dela mitropolitul său propriu, nu era privit ca episcop canonic. Drepturile mitropolitului sporiră aşa de mult, că nici un episcop nu putea plecà în călătorie fără permisiunea mitropolitului său şi fără scrisori de recomandare dela el; apoi fiecare episcop era dator a pomeni numele mitropolitului său la serviciile religioase, iar episcopul, care nu'şi numia singur iconom, cum era dator, primia unul numit de mitropolit.

§. 69. Mitropoliţi onorari.

Adesea împăraţii dà mai târziu unei provincii încă o capitală

sau două, deaceea şi episcopilor acestor cetăţi li se conferia titlul de „Mitropolit". Uneori împăraţii de după Constantin divizau chiar o provincie în două părţi, făcând din ea două provincii; în consesinţă trebuiau să fie acum în cele două provincii şi doi mitropoliţi; dar cum la aceasta se opuneau vechii mitropoliţi ai provinciilor, s'a decis mai târziu ca provincia să rămână bisericeşte nedivizată şi ca episcopii din capitalele provinciilor nouă să fie numai mitropoliţi onorari sau titulari. Mitropoliţii aceştia la început erau subordinaţi mitropolitului vechiu al lor şi veniau la sinoadele lui. Dar în cursul Periodului ei deveniră liberi şi depindeau numai de mitropolitul superior sau de „Arhiepiscop," căruia era subordinat şi vechiul lor mitropolit.

§. 70. Mitropoliţii superiori şi desvoltarea dintâi a sistemului mitropolitan.

Precum am spus, unii mitropoliţi din Periodul I deveniră în Periodul II mitropoliţi superiori sau „Arhiepiscopi", fiindcă reşedinţele lor (metropolele) deveniră acum capitale de dieceze. Aşa mitropoliţii de mai înainte ai Romei, Alexandriei, Antiohiei, Efesului, Cesariei Capadociei, Eracliei din Tracia, Tesalonicului din Macedonia, poate şi episcopul Sardicăi din Dacia, deveniră mitropoliţi superiori; mai departe deveniră atari cel de Sirmiu din dieceza Iliricul propriu sau apusean şi cel de Cartagine din Africa. In celelalte părţi de Apus ei nu s'au organizat aşa timpuriu şi aşa de general şi regulat, fiindcă acolo, cum am spus, însuş mitropoliţii propriu zişi nu erau constituiţi încă deplin; apoi şi situaţia politică se modifică mult, ceeace a împiedicat o desvoltare normală progresivă a organismului bisericesc. Dar şi la Răsărit situaţii politice nouă provocară curând organizaţii nouă în ierarhia de mai sus. Când vechiul Bizanţ deveni Roma-Nouă sau Constantinopole, fu natural ca Constantinopole să aibă precădere în Tracia faţă de Eraclia, şi astfel episcopul de Constantinopole fu propriul mitropolit superior al Traciei, iară cel de Eraclia rămase numai locţiitor al său şi pe lângă această calitate, cum şi pe lângă vechiul său titlu de exarh mai păstrà numai dreptul de a hirotoni pe episcopul de Constantinopole, ca pe unul ce mai înainte era subordinat lui.

§. 71. Desvoltarea de mai târziu a sistemului mitropolitan superior şi mai ales a celui patriarhal.

Mitropoliţii superiori la început erau toţi egali şi coordinaţi

între sine; dar natural cel din Roma era primul, cel din Alexandria al doilea şi cel din Antiohia al treilea. Când li se alătură cel de Constantinopole, sinodul II ecumenic (381, canonul 3) îi dădù rangul imediat după cel din Roma, fiindcă Constantinopole acum era capitală şi reşedinţa imperiului şi astfel acum scauunul de Constantinopole fu al doilea, cel de Alexandria al treilea şi cel de Antiohia al patrulea scaun arhiepiscopal. Insă după soarta tristă a Ierusalimului dela an. 70, episcopul de Ierusalim, în timpul când se organizară mitropoliţii, rămăsese numai episcop propriu zis şi era subordinat mitropolitului din Cesaria Palestinei. După noua împărţire a imperiului roman, când Palestina fu divizată în trei provincii, Palestina prima, secunda şi tertia chiar atunci Ierusalimul nu obţinù poziţie de capitală a unei din aceste provincii, şi episcopul de Ierusalim nu deveni mitropolit; totuş primul sinod ecumenic din Nicea (325) îi conferi prin can. 7 o anumită precădere onorofică şi îi acordă, cum cred unii, rangul imediat după primii 3 mitropoliţi din biserica întreagă, despre cari menţionează precedentul canon 6, adică după mitropoliţii de Roma, Alexandria şi Antiohia sau, cum opinează alţii şi propabil mai just, căci can. 6 vorbeşte nunumai despre cei 3 primi mitropoliţi, ci şi despre mitropoliţi în general, îi conferi rangul în intreaga biserică imediat după mitropoliţi în general, iar în biserica Palestinei imediat după mitropolitul său, mitropolitul Cesariei în deosebi, spre a'i da precădere faţă de toţi ceilalţi episcopi şi a onorà astfel Ierusalimul sau „Aelia," ca leagănul creştinismului; dar prin aceasta numitul episcop încă nu deveni mitropolit, ci rămase tot subordinat mitropolitului de Cesaria. Iar când el, nu fără a intrà în luptă mai întâi cu mitropolitul Cesariei, voind să devină şi mitropolit, ba chiar mitropolit superior, recurse pentru aceasta la felurite mijloace, natural din această cauză el intră în lupta şi cu propriul său mitropolit superior, arhiepiscopul Antiohiei, fiindcă aveà pretenţii asupra atoată Palestina, Fenicia şi Arabia, cari erau sub jurisdicţia arhiepiscopului Antiohiei. Ba încă el voia nu numai acestea, ci invocând epoca apostolică cerea rangul înainte de arhiepiscopul Antiohiei, stăruind în acest senz la sinodul ecumenic din Efes (431), care însă nu-i acordă cererea. Disputa dură mai departe până ce la sinodul al patrulea ecumenic din Halcedon (451) ea fu decisă astfel: episcopul de Ierusalim, care între aceste cu sprijinul împarţilor intrase în posesiunea drepturilor, ce urmărià, să fie arhiepiscop a toată Palestina; dar în scimb să restitue mitropolitului

Antiohiei Fenecia şi Arabia. Astfel episcopul de Ierusalim intră în rând cu primii arhiepiscopi, cari primiră în sec. al 6-lea la Răsărit excluziv titlul de „Patriarhi." Ulterior el obţinù încă o provincie în Siria şi una în Arabia, adăugând la titlul său şi Siria şi Arabia.

Titlul „Patriarh" a fost la început numai un titlu onorific, ce se da personal fără nici o restricţie episcopilor, cu deosebire venerabili. Ba el este chiar de origine anterioară creştinismului, căci încă strămoşii genului omenesc, precum şi cei ai poporului Israil, se numiau în limba greacă patriarhi, adică părinţi primitivi ai genului omenesc, respectiv ai lui Israil; apoi când Iudeii mai târziu se risipiră în imperiul roman, fruntaşii din provincii ai neamului lor se numiau tot patriarhi. La creştini montaniştii au fost ceidintâi, cari numiră patriarh pe episcopul lor cel mai de frunte, pe când în biserica universală, catolică sau ortodoxă, încă în sec. 4 purtà acest titlu fără vre-o restricţie eventual fiecare episcop mai venerabil, deşi nu era episcop al unei cetăţi importante, iară la Apus încă mult după aceea se numiau aşa uneori chiar mitropoliţi simpli. In sec. 5 numele „patriarh" era identic cu cel de „exarh" la Răsărit până ce în sfârşit se fixă deosebirea lor, aşa că în sec. al 6-lea titlul „Patriarh" fu rezervat numai celor cinci primi ierarhi după rang. Cu toate acestea episcopul Romei şi al Alexandriei purtară de predilecţie şi mai departe titlul „Arhiepiscop" sau titlul simplu episcopal de „Papă" (πάπας, Papa) adică părinte, ce era obişnuit în localitate. Aşa episcopul Alexandriei purta titlul „πάπας" ca şi al Romei, dar titlu acesta se da în genere episcopului Romei şi în sfârşit prin „πάπας, papa" simplu se înţelegea numai mitropolitul superior al Romei, cel din Alexandria tot se numi încă „πάπας" dar cu adausul „al Alexandriei", deşi din început acest titlu potrivit însemnării lui se dà tuturor episcopilor şi chiar episcopilor din cetăţi de tot mici.

Mitropolitul superior al Romei avea sub jurisdicţia lui la început numai Italia de mijloc şi de miazăzi, anume cele zece provincii suburbicare adică situate aproape de Roma; dar el tinse curând a aduce supt jurisdicţia lui şi diecezele vecine şi aşa favorizat de vaza lui cea mare, ca episcop al unei biserici apostolice, strălucită cu deosebire la Apus, apoi, de impresia ce făcea chiar numele cetăţii Roma şi de împrejurările timpului, îşi întinse jurisdicţia mai întâi asupra diecezelor ilirice, foarte devotate Romei, fiindcă în ele erau foarte multe colonii romane, apoi

şi asupra diecezelor din tot Apusul, tot aşa de devotate. Numai unele dieceze rezistară încă un timp, aşa cele din Iliricul răsăritean, cele din Galia, dar mai energic de cât toate, dieceza Africei, deasemenea una la capătul Periodului, diecaza Italia, cel puţin cu mitropoliile Mediolan şi Acvileia, iar chiar după sfârşitul Periodului, bisericile din Britannia, Irlanda şi Scoţia, până ce la urmă şi acestea căzură sub jurisdicţia Romei pela sfârşitul sec. 7. Din împrejurările timpului i-au fost favorabile în această privinţă: raporturile încă nestabilite la Apus între mitropoliţi propriu zişi şi mitropoliţii superiori, apoi controversele bisericeşti, precum şi modidificările politice şi calamităţile publice, când bisericile lovite de acestea căutau sprijin la puternica biserică a Romei. Şi deaici urmă că mitropoliţii superiori ai altor dieceze recunoscură unul după altul pe cel din Roma ca superiorul lor, fiind satisfăcuţi a deveni locţiitorii sau vicarii acestui mitropolit superior.

După arhiepiscopul Romei se luă cel de Constantinopole. Acest episcop la sinodul II ecumenic din Constantinopole (381) fu râdicat în rang după cel de Roma, care era întâi şi fu coordinat cu el (can. 3), obţinând probabil atunci şi jurisdicţia peste Tracia şi peste arhiepiscopul Eracliei, mitropolitul superior depână atunci al Traciei, care deveni acum numai locţiitorul lui. Dar arhiepiscopul Constantinopolei, urmând treptat exemplul episcopului Romei, îşi întinse jurisdicţia cu ajutorul împăratului Teodosiu II (408—450) şi peste diecezele Asia şi Pont, ceeace sinodul 4 ecumenic din Helcedon (451) confirmă prin can. 28, deşi episcopul Romei protestă, din cauză că se temea de acest rival. Ba încă în mod provizoriu (între (anii 421—423) arhiepiscopul de Constantinopole supt Teodosiu II disputase celui din Roma chiar jurisdicţia peste diecezele Iliricului răsăritean. Precum exarhii diecezelor subordinate scaunului din Roma deveniră simpli vicari ai arhiepiscopului Romei, astfel şi exarhii diecezelor, supuse arhiepiscopului de Constantinopole, deveniră simpli vicari ai acestuia. De atunci titlul „Exarh" are însemnare identică cu cel de „Vicar" şi între episcopi sė numeşte exarh deaici înainte vicarul sau locţiitorul unui patriarh.[1]

Astfel dela jumătatea sec. 5 (451) se aflau 5 patriarhii şi anume:

1. Mai târziu şi episcopii de orice rang desemnau în eparhiile lor clerici, cu însărcinarea de a-i reprezentà în vre-o afacere şi aceşti clerici se numiau exarhii lor. Astfel cuvântul „exarh" se aplică în Periodul III şi la preoţi, ca reprezentanţi sau delegaţi eventuali ai episcopilor, mitropoliţilor sau patriarhilor.

cea de Roma, ce pe lângă dieceza sa, consistând la început numai din Italia de mijloc şi de miazăzi, îşi supuse treptat tot Apusul, incluziv Iliricul răsăritean, apoi cea de Constantinopole, ce cuprindea Tracia, Asia şi Pontul, cea de Alexandria cu Egiptul, Libia şi Pentapole, mai departe cea de Antiohia, ce se întindea peste Siria, Fenicia şi Arabia, în fine mica patriarhie de Ierusalim, ce se mărginea numai la Palestina, iar mai târziu încă la câte o provincie în Siria şi Arabia. Patriarhia de Constantinopole avea 39 mitropoliţi şi ca la 400 episcopii, cea de Alexandria 14 mitropoliţi şi vreo 114 episcopii, cea de Antiohia, 13 mitropoliţi şi 140 episcopii, cea de Ierusalim, 3 mitropoliţi, mai târziu 5 şi vreo 30 episcopii mai târziu 59; cea din Roma din început cu 10 provincii, la finele Periodului avea mai multe provincii sau mitropolii şi episcopii de cât toate celelalte patriarhii la un loc.

Incă de pe când mai multe provincii bisericeşti sau eparhii formară o dieceză, în fruntea căreia era un primate, exarh sau patriarh, pelângă sinoadele eparhiale se adăugiră sinoadele diecezane, ca instanţe superioare; la acestea se adunau mitropoliţii şi episcopii sau cel puţin mitropoliţii din toate eparhiile unei dieceze sub preşedinţa primatelui, exarhului sau a patriahului. Aceste sinoade se numiau în Africa sinoade plenare, pecând la Răsărit ele se numiau în genere sinoadele diecezei sau sinoade diecezane, iar în deosebi sinoade exarhale sau patriarhale. Când însă din ce în ce mai multe dieceze ale bisericii apusene cu primaţii sau exarhii lor recunoscură supremaţia primatelui sau patriarhului diecezei Roma, supremaţia patriarhului, arhiepiscopului şi a Papii de Roma, sinoadele diecezane din Apus obţinură o instanţă superioară în sinoadele patriarhului sau ale papii de Roma. Astfel sinoadele ordinare sau periodice deveniră la Apus de trei grade, căci sinodul mitropolitan avea ca instanţă superioară sinodul primatelui sau exarhului său, vicarul Romei, iară ca instanţă supremă, sinodul din Roma al papii. Deasemenea când şi la Răsărit diecezele Tracia, Asia si Pont cu exarhii lor au trebuit a recunoaşte supremaţia episcopului de Constantinopole ca patriarh superior lor, exarhii Traciei, Asiei şi Pontului ţineau sinoade proprii diecezane sau exarhale, însă şi patriarhul ţinea sinoade patriarhale, la cari erau reprezentate apoi toate 3 diecezele. Dar în timpul următor în patriarhia de Constantinopole se pare că sinoadele ţinute de exarhi au eşit din uz, spre a face loc escluziv sinoadelor patriarhale, aşa că mai departe în această

patriarhie ca şi în patriarhile de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, ce cuprindeau fiecare numai câte o dieceză, se ţinură regulat sinoade ordinare numai de două grade, adică sinoade mitropolitane şi patriarhale.

Deci patriarhii aveau faţă de mitropoliţi, atât indirect prin vicarii sau exarhii lor cât şi direct aceleaşi drepturi, ca şi aceştia faţă de episcopi, aşa dreptul de a confirma si hirotoni pe mitropoliţii aleşi, dreptul de a acorda mitropoliţilor permisie de călătorie şi scrisori de legitimaţie, dreptul devolutiv sau de intervenţie în avere streină, când un mitropolit nu-şi numea el însuş iconom, comform canoanelor, precum şi dreptul de a fi pomenit pe nume de către mitropoliţi la serviciile religioase. Patriarhii convocau pe mitropoliţi la sinoadele patriarhale, primeau pâri contra lor şi le prezentau la sinod. Ei cu sinoadele lor erau deasemenea şi instanţa superioară pentru mitropoliţi şi sinoadele acestora, aşa că apelurile dela sinoade mitropolitane se făceau la patriarhi şi sinoadele lor. Patriarhii înşişi erau coordinaţi între sine, dar aşa că existà între ei ordinea de rang arătată mai sus. Ei se pomineau la serviciile religioase reciproc, unii pe alţii. Dacă aveau, să fie judecaţi patriarhi, atunci împăratul trebuià sa convoace un sinod propriu şi în fruntea lui sta alt patriarh, de ordinar mai înalt în rang, de aici apoi cel de Roma şi partizanii lui au dedus că el, având rangul cel mai înalt, poate judeca pe toţi, iar pe dânsul nimeni. Totuş în a. 403 sinodul contra lui Ioan Hrisostom, patriarhul de Constantinopole, a fost prezidat de Teofil, patriarhul Alexandriei, care-i era atunci inferior în rang, iar în an. 404 un alt sinod contra aceluiaş, nu fu prezidat de nici un patriarh, ci de un arhiepiscop mai neînsemnat şi atari cazuri se văd adesea şi mai târziu. Deasemenea pentru cercetarea plângerii contra lui Simah, episcopul Romei, Teodoric cel Mare convocă la Roma între anii 501—502 un sinod din episcopii Italiei, înaintea căruia trebui să se înfăţişeze Simah, şi dintâi el voi chiar să se înfăţişeze, dar însuş sinodul declară, negreşit la urmă, că episcopul Romei nu poate îi judecat de nimeni[1].

Patriarhiile tot încă nu cuprindeau biserica întreagă din imperiul roman şi din statele formate pe ruinele lui la Apus. Ră-

---

[1], Cu toate acestea mai târziu papii au fost judecaţi de suverani lumeşti, d. e. papa Leon II de Carol cel Mare, iară un alt papă Leon (VIII) ţinù un conciliu general în Lateran unde se recunoscù lui Oton cel Mare, împăratul Germaniei, dreptul de a guverna scaunul papal şi de a alege pe papi (N. Tr.)

maseră încă biserici, ce nu ţineau de nici una din cele 5 patriarhii, cu totul făcând abstracţie că la Apus unele dieceze apărară independenţa lor faţă de Roma încă în întregul Period. Inainte de capătul Periodului se aflau încă la Apus ca şi la Răsărit primaţi independenţi şi chiar unii mitropoliţi independenţi. Astfel la Apus primatele Cartaginei fu mai în tot cursul Periodului primate independent, deşi Roma de timpuriu a tins să-şi supună şi Africa şi din această cauză au fost multe lupte. Deasemenea în acelaş interval afirmară independenţa lor mitropoliţii de Mediolan şi de Acvileia, iar dela jumătatea sec. al 6-lea şi mitropolitul de Ravenna tindea la aceeaş situaţie. Tot aşa la Răsărit se menţinù independent şi mitropolitul Ciprului; arhiepiscopul ori patriarhul de Antiohia a tins a şi-l subordina, cum subordinase pe toţi ceialalţi mitropoliţi ai Siriei şi ai ţărilor adjacente, dar Sinodul al 3-lea ecumenic din Efes (431) după cererea episcopilor Ciprului comfirmă independenţa, pe care şi-o apărase până atunci mitropolitul de Cipru Astfel de mitropoliţi independenţi se numesc la Răsărit autocefali, adică mitropoliţi, cari nu au asupra lor un mitropolit superior, ci sunt cordinaţi cu mitropoliţii superiori sau cu arhiepiscopii, cari au fiecare atribuţia de autocefali, adică calitatea de căpitenii independente şi le sunt cordonaţi, deşi le sunt inferiori în rang. Insă mitropolitul autocefal al Ciprului obţinù mai târziu chiar titlul şi rangul de mitropolit superior sau de arhiepiscop în senzul primitiv al cuvântului, episcopii lui fiind înaintaţi mitropoliţi onorari.

Mitropoliţi superiori, ca cei constituiţi în Periodul II în imperiul roman, s'au înfiinţat şi în afară de imperiul roman, anume mai întâi în biserica Persiei. Aici mitropolitul de Seleucia sau propriu zis de Ctesifon devenì mitropolit superior sau „Catolicos", în limba siriană „Iazelich", adică şef universal al intregii biserici din Persia. Acelaş caz avu loc în Armenia şi Iberia, ai căror mitropoliţi superiori deasemenea purtau titlul de „Catolicos". Biserica Armeniei era supusă din început arhiepiscopului din Cesaria Capadociei, fiindcă deaici a venit şi aici s'a hirotonit Grigoriu Luminătorul. apostolul ei; această biserică devenì autocefală în an. 390. Biserica Iberiei era supusă din început arhiepiscopului Antiohiei, căci deaici obţinù ea primul episcop; ea se declară autocefală în an. 556 şi fu recunoscută astfel în an. 604; totuş împrejurări politice, anume dela an. 628 dependenţa politică mai oneroasă a Iberiei de imperiul roman, precum şi pe-

ricolul din afară, ce ameninţà biserica Iberiei, avură de rezultat că această biserică pierdù curând independenţa ei mai în tot Periodul III şi fu subordinată din nou patriarhului de Antiohia.

§. 72. Tendinţi de supremaţie ale episcopilor Romei. Primatul lor onorific universal recunoscut în biserica întreagă. Primatul de jurisdicţie universală, la care aspirau, câştigat la Apus.

Precum încă din Periodul I cei trei episcopi principali, apoi mitropoliţi, ai Romei, Alexandriei şi Antiohiei aveau foarte mare vază, astfel şi în Periodul II, între mitropoliţii superiori sau „Arhiepiscopi", cum au fost intitulaţi prin noua împărţire a imperiului roman mitropoliţii din capitalele diecezelor, aveau tot aşa vază mai întâi cei trei episcopi distinşi ai Romei, Alexandriei şi Antiohiei, iar apoi cei cinci arhiepiscopi principali ai Romei, Constantinopolei, Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului. Natural că dintre ei arhiepiscopul Romei era cel mai distins şi ca atare un factor foarte ponderos în biserica întreagă. El avea cu deosebire mare vază şi prin aceasta era aşa de influent, că aderarea lui se urmăria cu mult zel, în toate afacerile importante ale bisericii, iară protestul lui, veto pronunţat de el, era tot aşa de redutabil. Totuş autoritatea înaltă, ce episcopul Romei avea în Periodul II se reăzămà pe împrejurări şi situaţii deosebite din acel timp, ce s'a adaus la vechea considerare, că el era celdintâiu dintre fruntaşi. Aceste împrejurări deosebite au fost următoarele:

In Periodul II s'a completat şi s'a stabilit pretutindenea tradiţia, că biserica Romei nu numai fu înfiinţată de Petru, ci şi că acesta a fost episcop al ei 25 ani, aşa că toţi credeau nu numai că biserica Romei era fundaţia lui Petru, corifeul apostolilor, ci şi că episcopii Romei sunt succesorii lui, ca ai primului episcop de Roma. In consecinţă dominà credinţa că o venerare deosebită se impune faţă de episcopii Romei, atât în baza originei bisericii Romei dela Petru, cât şi pentrucă apostolul corifeu Petru fu primul episcop al Romei. Deşi toţi episcopii în peneral erau succesorii apostolilor şi ca atari ereditarii doctrinelor şi ai puterii lor, dar episcopul Romei trecea încă de succesor particular al lui Petru şi deci ca ereditar particular al doctrinei şi autorităţii lui Petru, iar apoi se reîmprospătară toate dinstincţiile ce Christos şi ceialalţi apostoli dădură lui Petru.

Episcopii Romei însişi deasemenea nu scăpau nici o ocazie de a invocà aceste amintiri, când voiau să-şi afirme vaza lor şi nu

omiteau niciodată a aduce aminte celorlalţi episcopi, că Christos a zis lui Petru: „Tu eşti Petru şi pe această peatră voi zidì biserica mea...“

La Apus se mai adăogià încă împrejurarea că biserica Romii era sau cel puţin se privia ca biserică mumă a tuturor celorlalte biserici din Apus şi ea era în Apus singura biserică, care se putea mândrì că e necontestat de origine apostolică. Deaceea şi scaunul din Roma se numià la Apus scaun apostolic, „sedes apostolica“ pur şi simplu şi această numire deveni generală aşa că chiar răsăritenii se obişnuiră cu ea şi în corespondenţa cu Apusul se acomodau cu numele obişnuit la Apus, înţelegând prin scaunul apostolic numai scaunul episcopului Romei. Din cauza acestei vaze mari scaunul Romei a putut supune sub jurisdicţia sa în acest Period Apusul întreg şi a înfrânt orice rezistenţă ce întâmpină pe această cale.

Nu puţin contribui la înălţarea puterii episcopilor Romei şi împrejurarea, că ei dispuneau de mari proprietăţi pe cari liberalitatea împăraţilor şi a magnaţilor romani le hărăzise bisericii din Roma. Această biserică ajunse prin danii, legate etc. aşa de avută, că după cum spun scriitorii păgâni de după jumătatea sec. 4, episcopii Romei dispuneau de venituri regale şi un magistrat păgân foarte înalt din acel timp a putut zice: „Faceţi-mă episcop al Romei şi mă fac creştin“. Aceste avuţii au fost puse deasemenea în legătură cu Petru, corifeul apostolilor, dându-li-se numele de „Moştenirea lui Petru, Patrimonium Petri“. Ele aduseră biserica Romei în situaţia, nu numai de a desfăşura o mare splendoare, ci şi de a'şi pune în execuţie scopurile sale cu mari mijloace, ba încă de a acordà subvenţii, azil şi ajutor celor lipsiţi din întreaga biserică.

Episcopul Romei obţinù dela împăratul Constantin c. Mare ca locuinţă un palat imperial, numit Lateran, fiindcă până la împăratul Neron fusese proprietatea familiei Lateranilor, împăratul Constantin zidi în acel palat şi o biserică. Dar fiind tradiţie că apostolul Petru muri martir pe culmea Vatican, unde împăratul Constantin zidise întru lauda apostolului o biserică, vechea biserică a sf. Petru, deaceea papa Simah (498—514) zidi aici cu mijloacele abundente ale bisericii Romei un alt palat episcopal, Vaticanul, deşi el şi succesorii lui locuiră continuu în Lateran până la 1305; abia dela 1377 Vaticanul fu reşedinţa papilor.

O altă împrejurare favorabilă creşterii puterii papilor fu că

Constantin c. M. avù reşedinţa întâi la Trier şi Mediolan, iar apoi strămută reşedinţa imperială la Constantinopole; prin aceasta în Roma, acum creştină, episcopul deveni persoana cea mai cu vază şi ca atare, dată fiind importanţa şi autoritatea Romei, el dominà moral tot Apusul. Impăraţii de Apus, succesorii lui Constantin. din sec. 4 deasemenea avură reşedinţa la Mediolan, iar Onoriu (395—423) întâi în Roma şi apoi dela 403 în Ravenna. Impăraţii posteriori, cari luară iarăş în Roma reşedinţa lor, erau cei mai mulţi nişte suverani pioşi şi slabi; ei se serviau în guvernământ de consiliul papilor, adesea chiar de conducerea lor. Astfel fu cazul anume cu Leon c. M. (440—461), care conducea pe împăratul Valentiniàn III (425—455) aşa că acesta guvernà în totul după dorinţa papii. Dimpotrivă regii ostrogoţi ai Italiei nu mai luară reşedinţa în Roma, ci în Ravenna. Tot aici avù reşedinţa şi guvernatorul sau exarhul bizantin, după cucerirea Italiei de Bizantini.

Mai departe au favorizat vaza scaunului din Roma contraversele bisericeşti dela Răsărit. Partidele adverse dela Răsărit se adresau adică la biserica din Apus, ca la un arbitru şi cum episcopul Romei cu marea lui vază, prin care el covârşia pe toţi ceialalţi episcopi apuseni, era căpetenia bisericii din Apus, acele partizi se adresau la toată biserica apuseană printr'nsul. Aşa dar el, reprezentând biserica din Apus, avù ocazie să apară la Răsărit ca arbitru, ocazie ce neapărat numai a sporit influenţa lui. Apoi în aceste contraverse dogmatice dela Răsărit s'au compromis chiar unii patriarhi răsăriteni şi i-au dat astfel o ocazie, ce-i fu bine venită, spre a umili pe aceşti patriarhi şi biserica lor, a triumfà asupra lor şi a li reprezenta credinţa nepătată a lui şi a bisericii lui, ca moştenire spirituală dela Petru. Spre curmarea acestor contraverse au fost convocate şi sinoade ecumenice, dar ele s'au ţinut la Răsărit, unde bântuiau contraversele. La atari sinoade ecumenice era absolut necesară adeziunea întregului Apus şi mai întâi a episcopului Romei. Pentru aceasta el era invitat foarte respectos de episcopii răsăriteni şi de împăraţii cu reşedinţa la Răsărit, de cari el pe timpul sinodului II şi III şi IV ecumenic, nici nu depindea, ca, ce priveşte sinodul II, să adereze la deciziile lui, iară la celelalte sinoade să participe, dar pentru cazul de participare el nu veni niciodată în persoană, ci trimitea delegaţi, cari-l reprezintau la sinod pe el şi totdodată pe întregul Apus, deci aveau mare influenţă. Votul ce da ei valora ca votul

primului patriarh şi totdodată ca al Apusului întreg; deaceea el trebuia să fie luat în foarte mare considerare. In sfârşit, uneori din cauza relaţiei partidelor dela Răsărit a fost necesar ca episcopul Romei şi Apusul creştin să adereze expres la decizia dată de Sinod, ca astfel ea să aibă în mod neîndoios asentimentul general; deci atunci la închiderea sinodului se făceau către papă adrese tot atât de respectuase şi câteodată scrise în termeni elogioşi de a se pronunţa pentru adeziune şi din partea lui şi din partea Apusului întreg. In atari cazuri însă el făcea dificultăţi, dacă nu-l satisfăcea vre-o decizie a sinodului. Lesne se formà astfel opinia că nu e posibil nici un sinod ecumenic, la care papa nu aderă sau pe care el nu-l confirmă, opinie ce el însuş a tins din toate puterile a o acredita.

Puterea episcopului Romei crescù foarte mult în jumătatea întâi a sec. 4 pe timpul aprigei dispute ariane, în special la sinodul ţinut din cauza ei în Sardica (343—344) capitala diecezei Dacia, dacă canoanele acestui sinod sunt autentice, ceiace unii contestă acum, opinând că ele au fost supozate tocma în anul 415—417 la Roma. La sinodul din Sardica, episcopii, cari veniră dela Răsărit, necăzând de acord cu cei apuseni, părăsiră sinodul chiar dela început; au fost prezenţi deci la edictarea canoanelor aproape numai episcopi dela Aups, iară episcopul Romei de mult era în foarte mare vază la Apus. Insă episcopii ortodocşi aveau atunci nevoe şi de un sprijin şi scut sigur împotriva colegilor lor ariani cari, ajunseseră la preponderanţă, aşa că în sinoadele dominate de ei depuneau pe episcopii ortodoxi. Deaceea sinodul din Sardica crezù că găseşte un atare sprijin în episcopul Romei şi aşa după propunerea lui Oziu sau Hoziu episcopul Cordovei, apoi, ce e drept, având în vedere şi exemplul lui Atanasiu c. M., care în 339 contra sentinţei de depunere, ce pronunţà asupra lui sinodul Antiohian, atunci adversar lui, cerù sprijinul puternicului episcop al Romei, care i-l şi acordă în 340: sinodul aşa dar decise în can. 3 4 şi 5 că pentru a cinsti amintirea sf. Petru un episcop depus de un sinod, dacă crede că e depus ilegal, va putea recurge la Iuliu, episcopul Romei, iar Iuliu să aibă cădere a cercetà, de e just recursul şi aflându-l astfel să convoace alt sinod, sau să ceară alt sinod, cum zice textul grec, şi, de va voi, să trimită la sinod şi delegaţii lui; iar episcopul depus să rămână în scaun până ce se va pronunţa episcopul Romei. Astfel sinodul din Sardica, motivat de criza de atunci, dădù o decizie, prin

care se recunoscù episcopului Romei un drept de revizie în procesele de depunerea episcopilor. Dar acea decizie era numai pentru timpul anormal deatunci, cum se vede din textul ei, că dreptul de revizie nu se acordă tuturor episcopilor Romei, ci numai lui Iuliu episcopul Romei (337—452). Scaunul roman însă pe baza acestei decizii a revendicat apoi episcopilor Romei dreptul de a primi apeluri în orice timp, ba chiar de a fi trimise la forul său orice afaceri mai importante, orice causae majores. Episcopii Romei afirmară mai târziu chiar că acest drept a fost atribuţia lor dela început, iară sinodul numai s'a referit la ea. In Iliric, unde numeroasele colonii romane erau foarte devotate Romei, se pare că episcopul Romei curând după acest sinod a obţinut a i se recunoaşte în realitate primatul de jurisdicţie, la care tindea; tot aşa va fi urmat şi în Spania; negreşit el triumfă în tot Apusul abià mai târziu şi treptat, iar pe alocuri abià după multă opoziţie, dar în sfârşit triumfă. Mult au contribuit la aceasta şi edictele împăraţilor Graţian (375—383) şi Valentinian III (425—455); cel întâiu proclamă în an. 378 pe Damasus I, episcopul Romei, judecător suprem al episcopilor şi clericilor din imperiul său, iar acest din urmă declară în an. 445 că orice opoziţie contra episcopului Romei Leon c. M. e de aceaş gravitate cu opoziţia contra împăratului. De aici a rezultat că puterea episcopului Romei crescù necontenit şi că el curând covârşi cu mult pe ceialalţi patriarhi; deaceea el ignora şi titlul său de patriarh, ce avea în cumun cu ceialalţi, şi conscient că întâietatea lui era recunoscută de toţi se numia numai simplu episcop sau arhiepiscop; de altă parte fură rezervate pentru el singur la Apus unele (titluri particulare, ca „summus pontifex, vicarius Christi, pater patrum, papa, πάπας, papa apostolicus, sedes apostolica", titluri ce mai înainte erau comune şi altor episcopi, dar acum se întrebuinţau numai în sens distinctiv şi se priviau ca fiind proprii ale lui; mai mult încă, un sinod ţinut în Roma (501—502) spre a pronunţa o sentinţă asupra lui Simach, episcopul Romei (498—514) pus sub acuzaţie şi care sinod, dela localul de şedinţe ornat cu ramuri de finici, s'a intitulat synodus pàlmaris, acest sinod a declarat că papa, care este judecător al tuturor, nu poate fi judecat de nimenea, declarare pe care Ennodiu, atunci diacon, apoi episcop de Pavia (Ticinum), o susţinu cu zel în o scriere proprie, ce a compus el.

Spre a exercita drepturile de jurisdicţie, ce pretindeau că au peste toate bisericile, papii se serviau de aşa zişii vicari

apostolici sau vicari ai scaunului apostolic, adică de mitropoliţii superiori sau de primaţi, cari erau dispuşi a se privi în eparhiile primăţiei lor ca locotenenţi ai papei, celuice avea vază incomparabil mai mare; papii se serviau încă spre acest scop şi de legaţi, adică delegaţi sau reprezentanţi proprii, trimişi pretutindenea la fiecare ocazie pentru a exercita numitele drepturi. Aceşti delegaţi formară treptat 3 categorii speciale, ce există şi azi; deaceea le vom aminti pe scurt aici cu desvoltarea lor specială de mai târziu: 1. Legati a latere adică trimişi dintre oamenii cei mai de aproape (a latere) ai papei în negoţieri de o importanţă deosebită, cu depline puteri şi cu pretenţie de a fi cei mai consideraţi; 2. Legati missi, adică reprezintanţi ordinari ai papei, trimişi în ţări determinate sau ambasadori ordinari ai papei cu putere particulară, numiţi mai târziu şi legaţi apostolici sau nunţii, Nuntii apostolici; cu acest nume ei sunt rânduiţi permanent în timpul modern ca trimişi ai papii pe lângă guvernele statelor; 3. Aşa zişii Legati nati, reprezintanţi din naştere sau titulari ai papei, adică delegaţi îndreptăţiţi dela sine, ca reprezintanţi ai papei; ei fără autorizare specială, ci în virtutea unei alte însuşiri proprii a lor sunt aşa zicând născuţi pentru o atare misiune. Acest titlu, de origine mai nouă, acum numai titlu onorific, îl obţinură mai întâi primaţii, pentru cari era în uz mai înainte titlul „vicari apostolici", titlu ce fu dat mai apoi superiorilor de regiuni misionare ale bisericii din Roma, întru cât papa e propriul episcop al acestor regiuni, iar superiorii lor sunt numai reprezintanţii sau vicarii săi. Titlu şi drept de legati nati obţinură apoi şi unii suverani onoraţi de papa cu autorizări speciale pentru ei şi urmaşii lor; aşa în an. 999—1001 Stefan c. Sfânt, regele Ungariei, deasemenea în 1098 Roger I, suveranul Siciliei, ale cărui privilegii, ereditate de urmaşii lui, sunt cunoscute sub numele de „Monarchia Sicula" (autocraţia siciliană).

Dela sec. 5 episcopii Romei începură a pretinde făţiş un primat de jurisdicţie reală nunumai peste toate bisericile dela Apus ci şi peste toate bisericile din Răsărit, susţinând că acest primat li s'ar cuveni ca succesori ai lui Petru, fiindcă Hristos ar fi acordat apostolului Petru un atare primat[1]. Această pretenţie se des-

[1]. O atare pretenţie se manifestă încă pela 382, când episcopul Romei Damasus convocă la Roma un sinod zis ecumenic de acord cu împăratul Graţian, invitând şi pe episcopii dela Răsărit şi având aerul a trage la bara lui afaceri privitoare pe toate celelalte patru partriarhate. Dar răspunsul episcopilor de Răsărit şi mai ales o scrisoare a împăratului Teodosiu c. Mare a tăiat scurt pofta Romei de a ţinea sinod ecumenic. Aşa scrie chiar un autor apusean Godefroy Hermant, „Vie de Saint Basile le Grand" Tom. II p. 291 (N. Tr).

voltă cu totul direct și complet mai ales supt episcopii Romei Celestin I (422—432), Sixt III (432—444) și Leon c. Mare (440—461). Succesorii lor au mers apoi pe urmele lor cu atât mai ferm, căci și episcopii Romei, anteriori lui Celestin, dela Damasus (366—384) și Siriciu (384—394) aveau indirect această pretenție, numai că încă nu o bazeau pe vre-o declarare a lui Hristos. In sfârșit ei reușiră cu această pretenție, la Apus, mai ales Leon c. Mare care cel întâi bază pretenția Romei, de a avea un primat de jurisdicție peste întreaga biserică, pe cuvântul lui Hristos. Leon chiar supt predecesorii săi Celestin I și Sixt III, deși numai diacon, era spiritul dirigent al bisericii Romei și trecea ca o autoritate clasică. Dar această pretenție nu află ecou și la Răsărit, cu toate că, chiar Răsăritul, când aveau nevoe de ajutorul episcopilor Romei nu evita de a recunoaște în termeni iperbolici *primatul onorific* al papilor și de ale aduce mari omagii, în special lui Leon c. Mare. Faptele ce teologii și istoricii catolici romani prezintă ca dovezi că în Periodul II și Răsăritul a recunoscut primatul de jurisdicție universală a Romii, sunt în cazul cel mai favorabil numai dovezi despre recunoașterea panegirică a *primatului onorific* al Romei. Biserica de Răsărit a respins totdeauna pretențiile ce Roma făcea în faptă că ar avea un primat de jurisdicție. Dovadă despre aceasta este istoria sinoadelor ecumenice și mai ales a sinodului al cincilea.

Dacă Teodorit, episcopul de Cir (Cyrrhus) din Siria, depus în 449 de sinodul efesan, ce din cauza violențelor, la cari a recurs, e numit sinod tâlhăresc, în o scrisoare foarte umilită roagă pentru reintegrare pe Leon c. Mare, episcopul Romei, care protestă contra acelui sinod: prin acea scrisoare Teodorit voià numai ca Leon să convoace un sinod de episcopi din Apus, cari examinând cazul său să-l reintegreze, căci aceasta nu se putea aștepta atunci dela un sinod de episcopi răsăriteni; dovadă epistolile 116 și 119 ale sale; Teodorit n'a gândit că Leon are drept a rosti singur atare decizie, cum ar voi teologii catolici romani să ne facă a crede; deci Teodorit rugà pe Leon c. Mare numai ca pe singurul competent a convoca și presida și astfel a reprezenta un sinod de episcopi dela Apus pentru reintegrare, căci dupe canoane nici un episcop depus de un sinod nu poate rămânea în scaun, fără să fie așăzat iarăși de un alt sinod; așa dar cererile rugătoare ale lui Teodorit către Leon c. Mare pentru reintegrare și satisfacerea lor nu sunt o dovadă că Leon ar fi avut un primat de jurisdicție.

Deasemenea din faptul că decretalele episcopilor Romei obţinură în sfârşit valoare de canoane, ce e drept în tot Apusul, iar nici într'o parte la Răsărit, rezultă că Răsăritul nu a recunoscut niciodată primatul de jurisdicţie al Romei. Şi chiar la Apus întâlnim încă în cursul întregului Period opoziţii la pretenţiile în chestiune ale Romei şi fapte bisericeşti, ce stau în contrazicere cu o recunoaştere a primatului de jurisdicţie al Romei, cum vom vedea în §.§. următoare şi la istoria eresurilor şi schismelor din acest Period. Deciziile Romei chiar la Apus treceau încă mult timp în acest Period ca competente numai pentru biserici determinate, pe atunci subordinate scaunului roman, dar nu ca valabile în alte dieceze şi nu chiar ca definitive şi nici fără drept de apel. Impăratul Constantin c. Mare dispuse ca chestiunea schismei donatiste, ce izbucni la 311 în Africa, să fie rezolvită mai întâi de un sinod din Roma la 313 sub preşedinţa lui Melchiades (Miltiades) episcopul Romei. Când însă donatiştii respinseră decizia acestui sinod şi cerură alt tribunal, împăratul convocă în an. 314 ca atare tribunal un sinod la Arelate sub preşedinţa episcopului *local* unde şi Silvestru, episcopul Romei, trimise delegaţi. Dovadă deci, că nici donatiştii, nici împăratul, nici chiar episcopul Romei nu considerau verdictul episcopului Romei ca definitiv şi fără apel.

Apoi învăţătorii bisericii apusene dela sfârşitul sec. al 4-lea şi începutul sec. al 5-lea, d. e. Ambrosiu († 397), Optat (370—385), Ieronim († 420) şi Augustin († 430), învăţau tocma ca şi Ciprian pela jumătatea sec. al 3-lea despre poziţia apostolului Petru şi a episcopilor Romei faţă de biserica întreagă şi despre autoritatea supremă a bisericii. Chiar Ieronim, admirator şi amic fervent al bisericii Romei, zice despre relaţia bisericii întregi cu biserica Romei, ce priveşte autoritatea acesteia, expres: „Orbis major est urbe" adică „Globul pământesc este mai mare decât Roma" sau după senz: „Biserica întreagă este mai presus de biserica din Roma". Catolicii romani, e just, că invoacă, ceeace Augustin a zis către pelagieni, o partida eretică, ce făcea opoziţie cu cerbicie: „Roma locuta, causa finita" adică: „Roma s'a pronunţat, chestiunea s'a închis"; însă nici într'un loc Augustin n'a zis în realitate cuvintele, ce catolicii romani îi atribue şi după atestarea lor se citează de toţi ca cuvinte ale lui, ci Augustin a zis numai următoarele (sermo 131, c. 10): „Jam enim de hac causa duo concilia missa sunt ad sedem apostolicam; inde res-

cripta venerunt; causa finita est. Utinam aliquando finiatur error", adică: Despre acestă chestiune deja două sinoade sau hotărâri sinodale s'au trimis la scaunul apostolic; deacolo încă au venit decizii; chestiunea s'a închis. O de s'ar închide odată şi eroarea! Augustin voeşte a zice pelagienilor numai atât: Fără îndoială voi aţi căzut în rătăcire; două sinoade v'au condamnat în Africa; sentinţele lor s'au comunicat bisericii mume a noastre, bisericii apostolice din Roma şi aceasta a judecat tot astfel; iar trei sentinţi de acord închid orice dispută. O de aţi înţelege aceasta şi aţi părăsì eroarea voastră. Chiar Innocentiu, episcop al Romei de atunci (401—417) a crezut a recomanda că spre a fi valabilă sentinţa de depunere, pronunţată de sinodul din Constantinopole din an. 404 contra lui Ioan Hrisostom († 407), arhiepiscop de Constantinopole, trebue a decide numai un sinod ecumenic; astfel Innocentiu deşi era convins că acea sentinţă de depunere nu fusese legală şi chiar voia să vină în ajutor celui condamnat, totuş nu se credea singur în drept a da atare decizie. Deaceea tendinţa episcopilor Romei de a-şi întinde puterea lor peste tot Apusul şi Răsăritul, ca una ce nu sta în concordanţă nici cu trecutul bisericii, nici cu doctrina ei de până acum, a provocat în cursul Periodului dispute şi lupte cu oarecari biserici şi episcopi din Apus şi Răsărit.

§. 73. Dispute şi lupte mai inportante ale episcopilor Romei cu alţi episcopi din cauza tendinţei de supremaţie a Romei.

Dispute şi lupte de acestea au fost celebre mai ales 6 şi anume:

1. Lupta pentru jurisdicţie peste Iliricul răsăritean.
2. Lupta pentru jurisdicţie în Africa.
3. Lupta pentru jurisdicţie în Galia.
4. Disputa cu patriarhii de Constantinopole pentru rangul de patriarh şi teritoriul patriarhal al acestora.
5. Disputa zisă acachiană cu acelaş scaun patriarhal şi o schismă de 35 ani între Roma şi Constantinopole pentru recunoaşterea primatului de jurisdicţie, ce pretindea Biserica Romei şi
6. Disputa pentru titlul „Ecumenic", „οἰκουμενικός", ce'şi dete patriarhul de Constantinopole.

I. Lupta episcopilor Romei pentru jurisdicţia peste Iliricul răsăritean.

La început prefectura Iliricul, foarte populată de colonii romane, şi deaceea gravitând foarte mult spre Roma, se ţinea

întreagă de Apus. Episcopii Romei, bazaţi pe aceasta, precum şi pe frământările de atunci şi chiar pe canoanele din Sardica (343—344), cari, de sunt autentice, date în Iliric, izbutiră a li se recunoaşte aici de timpuriu jurisdicţia lor de patriarhi şi a obţine ca arhiepiscopii din fruntea celor 3 dieceze să se preteze a fi vicarii arhiepiscopului Romei. Dar în an. 379, când împăratul Graţian cedă imperiului de Răsărit Iliricul răsăritèan şi astfel încetă legătura politică a Iliricului răsăritean cu Roma, episcopii Romei profitând de încurcăturile, ce invaziile barbarilor produseră în situaţia diecezei Dacia şi a arhiepiscopului ei de până atunci, făcură pe arhiepiscopul de Tesalonic, căpitenia bisericii din dieceza Macedonia, vicar al scaunului Romei peste ambele dieceze din Iliricul răsăritean. Astfel episcopii Romei, prin autoritatea lor, legară de scaunul Romei pe acest arhiepiscop şi prin el, fiindcă teritoriul său deveni de două ori mai mare şi interesele sale erau acum strâns legate de ale Romei, îşi încătuşară şi tot Iliricul răsăritean. Insă papii nu-şi putură menţine fără luptă jurisdicţia peste aceste două dieceze.

Primul conflict izbucni pe faţă supt episcopul Romei Bonifatiu I (418—422). Episcopii diecezei Macedonia nu voiră a aproba alegerea lui Perigen, episcop de Patre, ca mitropolit de Corint, pecând căpetenia lor Rufus, arhiepiscopul de Tesalonic şi vicar al scaunului Romei şi însuş papa Bonifatiu, spre a susţinea autoritatea vicarului său, confirmară alegerea (419). Acum episcopii din Macedonia se plânseră despre aceasta la împăratul Teodosiu II (408—450) şi obţinură dela el în 421 un edict, după care pe viitor atari afaceri trebuiau să fie rezolvate în sinoade, iar Iliricul răsăritean să nu fie sub jurisdicţie scaunului Romei, ci sub a celui de Constantinopole. Dar Bonifatiu decise pe împăratul Onoriu (395—423) să intervină în favoarea scaunului Romei pelângă împăratul Teodosiu II. Atunci acesta revocă edictul său prin alt edict opus, totuş în urmă (435) a dispus a fi primit în culegerea sa de legi (Codex Theodosianus) numai cel întâi edict, nu şi cel din urmă, poate spre a menţine ca lege cele cuprinse în edictul întâi. Episcopii Romei e just că au conservat jurisdicţia peste aceste dieceze, dar avură a lupta încă cu dese opoziţii şi agitaţii contra ei.

In anul 535 împăratul Iustinian I (527—565) râdicând cetatea sa natală Iustiniana sau Iustinianea prima, vechiul Tauresiu, ca metropolă a diecezei Dacia, proclamà pe episcopul ei ca arhiepiscop al Daciei cu totul îndependent, dar Vigiliu episcopul Romei

(537—555), răzbi ca împăratul după zece ani (545) să subordineze scaunului roman pe acest arhiepiscop ca vicar; atunci deci autocefalia diecezei Dacia fu desființată. Deși din cauza invaziei Avarilor și Bulgarilor, dieceza Dacia și capitala ei precum și scaunul arhiepiscopului se desființară de fapt în sec. 7, totuș a rămas de jure supt Roma până la 732; dar atunci împăratul Leon Isavrul (717—741), înfuriat pe scaunul Romei, dezlipi definitiv de acest scaun biserica Iliricului răsăritean, între acest timp grecizată cu totul în părțile ei existente din Macedonia, și o subordină patriarhului de Constantinopole. In consecință scaunul Romei pierdù la 732 jurisdicția peste Iliricul răsăritean, ce și-o atribuise în sec. 4 și de atunci o afirmase.

2. Lupta episcopilor Romei Zosim, Bonifatiu, I și Celestin I cu episcopii Africei pentru dreptul de apel din Africa la Roma (418—424).

Zosim episcopul Romei (417—418), primise în an. 418 plângerea unui presviter din Africa, Apiariu, care fusese caterisit. Apiariu, după un abuz vechiu al celor condamnați în Africa, solicită ajutor la biserica puternică a Romei, foarte venerată în Africa, ca biserică apostolică. Deci Zosim interveni la episcopii Africei pentru reintegrarea lui Apiariu. Dar episcopii din cauză că Apiariu se duse la Roma, declaraseră puțin mai înainte, că de va apela în viitor cineva dincolo de Marea, să fie excomunicat de toată biserica Africei. Deaceea Zosim trimise episcopilor Africei câteva din canoanele dela Sardica ce fură privite ca autentice până în timpul recent, iar dela 1901 unii le-au declarat ca un falșificat al Romei dintre anii 416—417; acele canoane adică can. 3, 4 și 5 trebuiau să ateste că Zosim are drept a primi apeluri, și el le cità falș ca canoane dela Nicea. Zosim făcù aceasta poate numai din eroare, cum am avea motiv a admite, dacă sinodul dela Sardica a dat în realitate canoanele păstrate sub numele său; eroarea s'a putut bazà pe împrejurarea, că atunci în colecția de canoane a Romei, canoanele dela Sardica din 343—344 erau trecute cam imediat după cele dela Nicea din 325 fără un titlu, din care să se vază originea lor, mai ales că sinodul dela Sardica se privea uneori ca continuare a celui dela Nicea, pentru că ținea ferm la deciziile niceene și chiar in alte părți se aflau atunci colecții de canoane, în cari canoanele diverselor sinoade urmau unele după altele în șir numeric neîntrerupt și se citau numai după acest șir, iară nu dupre sinoade. Zosim muri înainte de a fi luat

episcopii Africei vre-o hotărâre. Dar succesorul său Bonifatiu I (418—422) trimise îndată alţi delegaţi în Africa, spre a apără acolo pretenţiile ridicate de Zosim în chestiunea apelului. Africanii se minunară de canoanele, ce li se prezentau ca niceane, căci ei nu cunoşteau pe cele dela Sardica, iar între cele de la Nicea pe cari le cunoşteau, nu aflau pe cele, ce li se prezentà. Deaceea, ne luând în considerare propunerea contrară a delegaţilor Romei, africanii trimiseră la Constantinopole, Alexandria şi Antiohia, spre a se convinge, dacă canoanele în chestiune sunt niceene, dar totdeodată declarară, că aceste canoane tratează numai despre episcopi nu şi despre presviteri, deci ele nu se pot aplica la Apiariu. E drept că ei reintegrară pe Apiariu, graţiindu-l după ce făcù penitenţă, dar rugară pe Bonifatiu, să nu cază in orgoliul lui Zosim şi în viitor să ceară numai ceeace prevăd canoanele. In sfârşit când episcopii Africei primiră dela Constantinopole şi Alexandria còpii după canoanele niceane şi aflară că canoanele ce li se pusese în vedere nu sunt dela Nicea, au scris lui Bonifatiu şi l-au rugat a nu mai primi apeluri din Africa, căci canoanele niceane nu prevăd aceasta. Şi când Apiariu, care curând fu caterisit din nou, află iarăşi ascultare în Roma la Celestin I (422—432) şi acesta deasemenea trimise în Africa delegaţii săi spre a tratà cazul cu biserica de aici, episcopii Africii în o adunare bisericească plenară din an. 424 respinseră pretenţiile scaunului Romei, bazate pe aşa numite canoane niceane şi ziseră lui Celestin să nu vâre orgoliul în biserică şi să nu se amestece în jurisdicţia bisericii africane, căci el n'ar putea judeca mai drept decât sinoadele provinciale şi adunările bisericeşti plenare din Africa.

Augustin († 430), celebrul episcop din Africa şi învăţător al bisericii, a fost sufletul sinoadelor ţinute atunci în Africa şi aceste sinoade nu recunoşteau un primat de jurisdicţie al scaunului Romei. Deaceea teologii şi istoricii catolici romani şi adepţii lor cu mult mai nedrept invoacă pe Augustin, ca pe unul care ar profesà primatul de jurisdicţie al papii, mai ales că Augustin, cum am văzut în §. precedent, învăţă tocmai ca şi Ciprian despre apostolul Petru, despre biserica Romei şi despre puterea supremă a bisericii.

Chiar în timpul următor biserica Africei, cu toată situaţia foarte critică în care ea căzù curând apoi dela 429, din cauza dominaţiei Vandalilor şi în care trebui să admită multe, ce altfel

le ar fi fost respins, și cu toată tendința de supremație și influența crescândă a scaunului Romei, totuș ea și-a apărat independența în general și în principiu. Așa la 548, când Vigiliu, episcopul Romei (537—555), în disputa așa zisă despre cele trei capitole se abătù dela opinia comună a Apusenilor de atunci, un sinod din Africa sub președința lui Reparatus din Cartagine, Primas totius Africae, l-a excomunicat în an. 550, până ce va face penitență. Dar pela sfârșitul aceluiaș secol episcopul Romei Grigoriu I c. M. (590—604) tratà biserica Afrcei iarăș ca subordinată și deastădată fără să fie contrazis. Intre acestea biserica din Africa trebue să fi pierdut puterea sa de rezistență.

3. Lupta lui Leon c. M., episcopul Romei, cu episcopii din Galia pentru dreptul de apel (444—445).

Leon c. M., episcopul Romei (440—461), voi să supună și biserica din Galia, care deasemenea se împotrivia tendințelor de dominație ale scaunului Romei, deși ea adesea primise instrucție, iar în cazuri de controverse și decizia solicitată dela acest scaun. Spre scopul acesta Leon profită tot de un proces de depunere. Cazul fu astfel: Ilariu, celebrul arhiepiscop de Arelate (Arles), primate sau exarh al Galiei și sinodul său depuse la an. 444 pe Celidoniu, un episcop. Acesta alergă la Roma la Leon, care era foarte puternic atunci și declară că primatul de jurisdicție al episcopului Romei peste biserica întreagă este un așezământ dela Hristos. Primind apelul, Leon invită pe Ilariu să reintegreze pe Celidoniu. Dar Ilariu respinse invitarea, deși biserica din Arelate datorià poziția ei și anume mai ales poziția ei ca Mitropolie în provincia Vienne, ce i se contestase de biserica Vienei (Vienne), deciziei solicitate în 417 la scaunul Romei supt Zosim (417—418), care totdeodată voi a considerà pe episcopul de Arelate ca vicar al Romei în Galia. Ilariu răspunse că biserica din Galia nu cunoaște nici un judecător dincolo de Alpi, adică în Roma. Leon, pătruns de idea că el, ca succesor a lui Petru, trebue să aibă primatul peste biserica întreagă și cu marea influență ce avea la împăratul Valentinian III (425—455) obținù dela acesta un decret, prin care se ordonà episcopilor Galiei, câți mai făceau parte atunci din imperiul roman, a ascultà întru toate de scaunul Romei, pentru ca Roma să fie căpitenia tuturor în biserică, precum e și în stat. Totodată Leon, înfuriat, declară pe Ilariu lipsit de toate drepturile de exarh cât și de cele de mitropolit. E propabil că Ilariu a

rămas până la moartea lui (549) în opoziţie cu pretenţiile şi violenţa lui Leon; dar Galia apoi totuş căzù biseriçeşte sub jurisdicţia Romei cu concursul puterii politice. După moartea lui Ilariu biserica din Arelate acum din îndemnul ei propriu rugă pe Leon c. M. a lăsà episcopului din Arlate rangul de vicar al scaunului Romei, deasemenea, ca demnitatea de mitropolit al provinciei Vienne, din care Leon revocase pe episcopul de Arelate şi o conferise episcopului de Vienne, să o retragă dela acesta şi să reîntregreze în ea pe cel de Arelate. Leon admise acum pe succesorul lui Ilariu ca vicar al scaunului Romei peste Galia, însă provincia Vienne fu divizată între episcopul de Arelate şi cel de Vienne. Astfel a urmat supunerea bisericii Galiei sub jurisdicţia scaunului Romei.

4. Protestele episcopilor Romei contra ordinei de rang a patriarhului Constantinopolei şi contra jurisdicţiei recunoscută acestuia de Sinodul ecumenic II şi IV (381 şi 451).

Faţă de Răsărit scaunul Romei află un obstacul principal pentru tendinţele sale de supremaţie în rivalul său din Roma Nouă sau din Constantinopole. Deaceea la fiecare ocazie rivalul acesta era combătut şi episcopul Romei se silià foarte mult a face inofensiv pe rivalul său răsăritean. Acest rival era periculos pentru Roma din cauză că Constantinopale devenise noua capitală a imperiului şi episcopul de aici nu numai fu înălţat la rangul de arhiepiscop sau patriarh, ci obţinù şi rangul său imediat după episcopul Romei. Poate că Roma chiar se temea, ca nu cumva să se zică odată, că Constantinopole este întâia capitală, iar Roma a doua, deci episcopul de acolo să fie primul în rang, iar cel de Roma, al doilea. Deaceea episcopul Romei dela început s'a opus la creşterea autorităţii episcopului de Constantinopole şi apără de acesta foarte mult în special biserica Iliricului răsăritean, pe care episcopul Romei de timpuriu o aduse sub jurisdicţia lui, deoarece mai ales dela an. 379, când Iliricul răsăritean trecuse polticeşte la imperiul de Răsărit, era în pericol a pierde această jurisdicţie la episcopul de Constantinopole. Când sinodul II ecumenic din Constantinopole (381) înalţă pe acest episcop în rang imediat după cel de Roma, scaunul Romei ignoră canoanele acestui sinod cu totul, sau poate chiar încă nu avea cunoştinţă de ele; cel puţin declară mai târziu că nu le cunoaşte, deşi el recunoscuse hotărârile

dogmatice ale acelui conciliu, ce fu în realitate ecumenic abià după ce Apusul aderă la el. Iară când episcopul de Constantinopol îşi subordină curând nu numai Tracia ci şi Asia şi Pontul, apoi când Teodosiu II îi supuse la 421 pentru scurt timp încă Dacia şi Macedonia, ce până atunci erau supuse Romei, revalitatea izbucni pe faţă şi scaunul Romei declară acum, că poziţia episcopului de Constantinopol între episcopii cei dintâi după rang e cu totul nejustificată, căci bisericile din Roma, Alexandria şi Antiohia nu sunt biserici de primul rang şi episcopii lor nu sunt episcopi de primul rang, pentru că Roma, Alexandria şi Antiohia ar fi fost capitale de primul rang, ci pentru că aceste biserici sunt înfiinţate de Petru, apostolul corifeu, şi anume cea din Roma şi Antiohia direct, iar cea din Alexandria, indirect prin Marcu discipolul său; în Roma a fost episcop Petru însuş 25 ani, în Antiohia 7, iar în Alexandria, discipolul său Marcu; pe când Constantinopole nu poate dovedi că vre-un apostol a înfiinţat biserica de aici, deci nici nu poate pretinde ca episcopul de aici să fie între patriarhi. Când apoi sinodul IV ecumenic dela Halcedon în an. 451 prin canonul 28 confirmă episcopului de Constantinopole rangul al doilea şi jurisdicţia peste Tracia, Asia şi Pont, cu observarea că Roma a primit rangul întâiu în biserică pentru că a fost capitala imperiului, iar Constantinopole merită rangul al doilea, fiindcă este Roma Nouă şi capitala a doua, delegaţii lui Leon c. M., episcopul Romei (440—461), au protestat energic în numele ierarhului lor contra acestui canon şi au zis că el ar lovi în canonul 6 al sinodului I ecumenic dela Nicea, care declară inamovibile scaunele cele trei dintâi din Roma, Alexandria şi Antiohia. Dar sinodul din Halcedon negà aceasta cu drept cuvânt, căci canonul 6 dela Nicea garantà numai circumscripţia în fiinţă a scaunelor mitropolitane, anume a celor trei scaune mitropolitane atunci de primul rang, adică a scaunelor din Roma, Alexandria şi Antiohia, *expres*, iar a celorlalte, *în general* şi foarte probabil a decis aşa din considerarea încercării, condamnate de sinod, a lui Meletiu, episcop contemporan de Lycopolis, de a smulge pentru sine o parte din circumscripţia mitropoliei de Alexandria. Cu această ocazie se văzù că traducerea şi colecţia de canoane a Romei a falşificat canonul 6 nicean în favoarea tendinţelor de supremaţie ale Romei, căci el începea cu cuvintele, ce lipsià în textul original. „Ecclesia romana semper habuit primatum," adică

„Biserica Romei totdeauna a avut primatul". Leon deasemenea nu voià de loc a recunoaşte canonul 28 dela Halcedon. Totuş protestul lui Leon de fapt nu fu luat în considerare cu toate onorurile, ce i se arătau şi cu toate că Constantinopole în strâmtorarea de atunci cedă în aparenţă. Constantinopole a menţinut continuu jurisdicţia în chestiune peste cele 3 dieceze Tracia, Asia şi Pontul, cum şi locul al doilea între patriarhi. Ba încă împăraţii din Constantinopole chiar declarară une ori, când nu aveau nevoe de episcopii Romei pentru scopuri politice, că primul rang se cuvine bisericii din Constantinopole, iară când voiau să înbuneze iarăş biserica Romei adăogiau numai: după biserica Romei[1]. Dar în timpurile posterioare însuş scaunul Romei nu mai făcù dificultăţi a recunoaşte pe patriarhul de Constantinopole al doilea după rang şi anume, când cruciaţii din Apus după ce cucerіră Constantinopole, au instituit aici la 1204 patriarh latin, precum şi când patriarhul grec de Constantinopole şi ceialalţi patriarhi de Răsărit fură supuşi papii în an. 1439 la sinodul pretinsei uniri dela Florenţa, unde pericolul Turcilor mânà pe răsăriteni. Astfel după 1204 şi 1439 scaunul roman recunoscù scaunului de Constantinopole, supus primatului său de jurisdicţie, ceeace îi contestase, dar fără a-l putea împiedecà în sec. 5, când voi întâi a supune primatului său de jurisdicţie zisul scaun.

5. Disputa Acachiană şi shisma de 35 ani între Roma şi Constantinopole (484—519) din cauză că episcopii Romei pretindeau primatul de jurisdicţie universală.

A doua luptă mai mare, ivită din rivalitatea între Roma şi Constantinopole, este disputa aşa zisă acachiană. In această dispută Roma voià a pune în valoare pretenţia unui primat de jurisdicţie peste biserica întreagă despre care Leon c. Mare (✝ 461) şi alţii după el pretindeau că s'ar bazà pe un cuvânt a lui Hristos. Disputa acachiană izbucni pela 484 şi s'a aplanat în exterior tocma la 519, după aparenţă în favoarea pretenţiei Romei, dar succesul favorabil în aparenţă pentru pretenţia ei n'a fost durabil. La această dispută dădù ocazie împăratul Zenon (474—491) şi Acachiu (Ἀκάκιος), patriarhul Constantinopolei pela anul 482, în interesul ce ei urmăriau de a împăcà cu biserica pe monofiziţi, o partidă eretică din Egipt. Împăratul şi patriarhul deciseră a ridicà la scaunul patriarhiei de

[1]. Aşa împăratul Iustinian declarà prin o lege din an. 529 că biserica din Constantinopole stă în fruntea tuturor celorlalte, dar prin novela IX din an. 535 rectifică acea declaraţie. (N. Tr.).

Alexandria pe un bărbat, care deşi din partida eretică, totuş era gata a se împăcă cu biserica ortodoxă pe baza unui edict de unire evaziv, dat atunci de împărat şi numit Enoticon (Ἑνωτικόν). Acest bărbat era Petru Mongu sau Răguşitul ; în opoziţie cu el partida ortodocşilor riguroşi râdicase la acel scaun pe Ioan Talaia osebit de aceasta Ioan Talaià insultase pe Acachiu. Deci împăratul; Zenon în înţelegere cu Acachiu înlătură pe Talaia şi declară episcop legitim pe Petru Mongu. Acum cel înlăturat se adresă pentru sprijin la scaunul Romei, ca la cel întâi în rang. Acesta nunumai îi ţinù parte, ci şi interveni curând în cauză în un mod foarte autoritar, nu ca cum ar fi numai primul patriarh şi deci cu votul cel mai ponderos în cauză, ci ca cum ar fi totodată judecătorul suprem şi unic în toate afacerile de acest fel. Episcopul Romei Felix II sau după o numărare mai corectă, al III-lea (483—492), a scris în an. 484 o epistolă poruncitoare împăratului Zenon, nefiindu-i teamă de acesta, căci Felix era sub dominaţia lui Odoacru şi a citat pe Acachiu la judecată înaintea sa, spre a se justificà. Felix a trimis la Constantinopole cu scrisoarea delegaţi, care întâi fură foarte rău primiţi, iar apoi chiar ei însişi au fost atraşi la comuniunea cu Petru Mongu. Infuriat de aceasta Felix declară pe Acachiu depus şi excomunicat, iar Acachiu, spre a-i răspunde în acelaş mod, a şters numele lui Felix din dipticele (Δίπτυχα) patriarhilor în comuniune cu biserica din Constantinopole şi după aceasta s'a rupt orice relaţie bisericească între Roma şi Constantinopole. Intre ambele biserici se ivi astfel o shismă, ce dură 35 ani. Acachiu muri în an. 489, iar succesorii săi la scaunul episcopal, anume patriarhii de Constantinopol Eufemiu (490—496 şi Macedoniu II (496—511), căror voi a le fi prevenitor Anastasiu episcopul Romei, deasemenea conciliant şi deaceea privit de ai săi tot ca eretic, mai târziu şi patriarhul de Constantinopole Ioan al II (518—520), căci predecesorul său Timotei (511—518) n'a fost aşa dispus, zişii patriarhi deci părăsiră pe Petru Mongu († 490) cu partida lui, precum şi Enoticul, fiindcă văzură că acest mod de a împăcă pe monofiziţi cu biserica nu e un procedeu nimerit şi fiindcă înclinau a intră iarăş în comuniune cu scaunul Romei, mai ales că chiar în Constantinopole o partidă influentă, cu simpatii pentru Roma, partida monahilor zişi neadormiţi, achimiţii (Ἀκοίμητοι) stăruiau continuu pentru aceasta, şi mai mult decât ei Vitalian, generalul din Iliric, deasemenea cu simpatii pentru Roma, în virtutea originii lui ; acesta în an. 514 chiar intră în Constantinopole cu o armată de

60.000 oameni şi atunci împăratul Anastasiu I (491—518), care înclină pentru Enotic şi pentru monofiziţii, cei ce primiau Enoticul, se văzu constrâns a făgădui lui Vitalian, că va readuce ortodoxia riguroasă în deplină vigoare şi va împăcà biserica de Răsărit cu scaunul roman[1]. Dar acum Roma punea condiţii umilitoare şi voia ca numele lui Acachiu, precum şi numele tuturor patriarhilor următori, cari vieţuise în dezbinare cu Roma, să fie şterse din dipticee, adică din pomelnicile celor adormiţi în dreapta credinţă. Aceeaş soartă trebuià să aibă şi împăratul Zenon (474—491), apoi şi împăratul Anastasiu I (491—518), căci şi el muri neîmpăcat cu Roma. Deaceea nu se putù ajnnge la o împăcare între Roma şi Constantinopole, cât timp cei din Constantinopol nu voiră a primi asemenea condiţii. Dar în an. 518, când venì împărat Iustin I, care era originar din Iliric, unde atunci cei mai muţi aveau continuu simpatii pentru Roma, Iustin atunci respinse decisiv Enoticul şi alungă din scaunele lor pe monofiziţii, dispuşi a se uni cu ortodoxii; căci atât înclinaţia lui personală cât şi consideraţii politice îi recomandau de urgenţă a se împăcà neîntârziat cu Roma; deci biserica de Constantinopole şi din tot Răsăritul, spre a face pe plac împăratului şi pentru pace, primi condiţiile puse de Roma. Hormisda I, episcopul Romei (514—523), cerù acum ca numele lui Felix şi ale episcopilor următori lui şi anteriori încheierii păcei, adică numele lui Ghelasiu I (492—496), Anastasiu II (496—498) şi Simah (498—514) să fie iarăş trecute în dipticele bisericii de Constantinopole, iară numele lui Acachiu şi ale tuturor patriarhilor de Constantinopole, morţi după Acachiu, precum şi numele împăratului Zenon şi a împăratului Anastasiu I, ca unii ce nu muriră în comuniune cu biserica Romei, să fie şterse din dipticele acestei biserici; cevà mai mult, Hormisda cerù chiar ca patriarhia de Constantinopole şi toate bisericile dela Răsărit să subscrie o formulă, cu mărturisirea expresă, că vor urma în toate bisericii Romei şi vor crede cum crede biserica Romei, fiindcă adevărata credinţă s'a păstrat totdeauna curată la Roma, după făgăduinţa ce Hristos a dat lui Petru. Biserica din Constantinopole şi întreaga biserică de Răsărit a subscris în an. 519 această formulă şi a primit condiţiile ce i s'au impus, spre a curmà shisma bisericii şi spre a preveni dorinţele împăratului Iustin (518—527), care

[1]. Vitalian, un moment competitor la tronul lui Anastasiu, ocupă înalte demnităţi militare şi civile supt împăratul Iustin, apoi implicat într'un complot a fost executat supt Iustinian (N. Tr.).

voià să aibă pace cu Roma, dar clerul şi poporul detestă faptul; aşa făcù chiar clerul şi poporul din Iliricul răsăritean în frunte cu arhiepiscopul Dorotei de Tesalonic, de altfel supus patriarhiei Romei şi cu simpatii pentru Roma. După ce Roma dobândi acest succes faţă de biserica din Constantinopole şi de întreaga biserică dela Răsărit, veghià cu ochi de argus, ca patriarhiile dela Răsărit să recunoască continuu supremaţia Romei. Dar vegherea puţin a folosit tendinţei scaunului din Roma la primatul de jurisdicţie asupra Răsăritului. Aceasta se vede din atitudinea sinodului al 5-lea ecumenic (553) faţă de Vigiliu, episcopul sau papa Romei (537—555). Vigiliu fu invitat foarte respectuos de Sinod a participa la el; însă când Vigiliu refuză, ba încă voì să impună sinodului decizia lui despre cazul, ce era în discuţie, şi să interzică a da altă decizie, sinodul nunumai că nu s'a plecat la aceasta, ci declară pe Vigiliu chiar depus şi excomunicat sau şters din dipticele bisericii, fiindcă s'a despărţit singur de biserica catolică, până ce Vigiliu, care pentru aceasta fu şi exilat de împăratul, după jumătate de an a primit umil decizia sinodului. Astfel succesul repurtat de scaunul Romei asupra bisericii dela Răsărit, după curmarea disputei acachiane, fu cu totul pierdut, după succesul ce avu Sinodul 5 ecumenic (553).

6. Disputa lui Pelagiu II (578–590) şi Grigoriu c. Mare (590—604) episcopii Romei cu Ioan Postnicul (Νηστευτής, Jejunator) şi Chiriac (Κυριακός) episcopii Constantinopolei pentru titlul „Ecumenic", „Οἰκουμενικός" (588—604).

Pela sfârşitul sec. 6 izbucni o nouă luptă între biserica Romei şi a Constantinopolei din cauza geloziei Romei, că patriarhul Constantinopolei luă titlul de Patriarh ecumenic. In an. 588 s'a adunat în Constantinopole un sinod sub preşedinţa celebrului patriarh Ioan IV Postnicul (Νηστευτής Jejunator (582—595), spre a decide asupra pârilor, ce se ridicase contra lui Grigoriu, patriarhul Antiohiei. Grigoriu fu achitat; iar Ioan îşi luă la acest sinod titlul de „Patriarh ecumenic", cum făcuse in 536 şi predecesorul său Mina (Μηνᾶς 536—552) în o epistolă sinodală. „Patriarh ecumenic" strict vorbind putea însemnà „Patriarh a toată lumea, universal" sau „Patriarh al imperiului. " căci „Οἰκουμένη" înseamnă mai întâiu universal sau privitor la toată lumea, iar „sinoade ecumenice" însemnează mai întâiu sinoade universale sau de a toată lumeu. Dar „Οἰκουμένη" nu însemnà numai tot pământul locuit, întreaga lume, ci şi imperiul roman; deaceea prin ex-

presia „sinoade ecumenice" se poate înțelege tot așa de corect „sinoade ale imperiului". Totuș titlul de „Patriarh ecumenic" era numai un titlu onorofic, ce în limba bombastică a Răsăritului fusese dat la diferiți patriarhi, așa câțivà diaconi l-au dat la sinodul din Halcedon (451) patriarhului Romei, la sinodul anterior zis tâlhăresc din Efes (449), celui de Alexandria, iară foarte adesea împărații însiși l-au dat celui de Constantinopol, fără să se fi atribuit acestui titlu vre-o altă însemnare, decât cea de titlu pentru un patriarh celebru în tot imperiul sau în totă lumea și cu reputație universală. Și just e, că numai în senzul acesta și-a putut da Ioan Postnicul în an. 588 sieș ca și Mina în 536, titlul acesta anume din considerare particulară, că în imperiul roman de Răsărit și la Răsărit scaunul de Constantinopole era în realitate cel întâiu din toate și chiar la Apus se bucurà de o reputație generală. Dar în Roma faptul s'a înțeles acum altfel, mai ales că Ioan Postnicul prezidase tocma un sinod, care avù să se pronunțe asupra unui patriarh. Cei din Roma vedeau în acest titlu o opoziție a episcopului de Constantinopole contra episcopului Romei și contra primatului de jurisdicție pretins de acesta peste biserica întreagă. Deci episcopul Romei, atunci Pelagiu II (578—590) și succesorul său Grigoriu c. M. (590—604), protestară că episcopul de Constantinopole și-a luat acest titlu și se adresară la împăratul Mauriciu (582—602), la împărăteasa Constantina și la ceialalți patriarhi, ca să i se înterzică a-l purtà. Dar neținându-li-se în seamă protestul, Grigoriu, mascând deocamdată pretenția Romei la primatul de jurisdicție peste biserica întreagă, declară că acest titlu este diabolic și blasfemător, căci prin el episcopul de Constatinopole se substitue lui Hristos, care singur este episcop ecumenic. Cu toate acestea Ioan Postnicul nu cedă, iar succesorul său Chiriac sau Chiriacòs (595—606), menținù cu aceeaș persistență titlul, la care el ca și Ioan n'au crezut că se cade a renunțà, fiind ereditat dela predecesorii lor. Acum Grigoriu c. M. neputând decide pe episcopul de Constantinopole a renunțà la acest titlu, spre a-l umili și-a dat titlul „servus servorum Dei" pe care episcopii Romei îl poartă și astăzi. Dar când împăratul Mauriciu fu ucis în an. 602 de Foca și acesta acaparà tronul imperial, Grigoriu c. M. uză cu prefusiune de toate lingușirile către Foca și soția lui, spre a atrage de partea lui pe noul împărat și a-l decide să interzică patriarhului de Consiantinopole de a purta acest titlu. Atunci se zice că Foca (602—610), după cum relatează a-

pusenii, în an. 607 — spre a face pe plac episcopului Romei Bonifatiu III, care păstori numai jumătate an, — a conferit bisericii din Roma titlul de Căpetenia tuturor bisericilor (caput omnium ecclesiarum), iar apuseni mai noi cred, că el ar fi interzis patriarhilor de Constantinopole a purtà titlul „Patriarh ecumenic". Dar aceasta, chiar dacă s'ar fi petrecut în realitate, n'a schimbat întru nimic situaţia. Ce priveşte în particular titlul, pe care Roma l-a combătut aşa de mult, Evlogiu, patriarhul Alexandriei (590—607), încă mai înainte îl recunoscuse lui Grigoriu c. M. spre a-l îmbunà, totuş acesta, contrar pretenţiilor sale la primatul de jurisdicţie, dar comform motivelor ce invocase în lupta cu scaunul de Constantinopol, îl refuză, repeţind că numai Hristos este episcop ecumenic. Insă succesorii lui pe scaunul Romei tot adoptară titlul acesta şi videm că papii posteriori ai Romei îl şi poartă, anume Agaton episcopul Romei (678—681) la sinodul 6 ecumenic (680) a dispus a fi intitulat de legaţii săi la subscrierea actelor, „universalis papa urbis Romae", deşi acest titlu este identic cu cel de: „Patriarh ecumenic". Dar şi patriarhii de Constantinopole n'au respectat interdicţia, ce apuseni mai noi pretind că Foca li-ar fi dat, de a nu purta titlul „Patriarh ecumenic" sau au respectat-o cel mult până la moartea lui Foca, dacă el în realitate va fi dat atare interdicţie[1]; căci vedem că patriarhii de Constantinopole supt impăratul Eracliu (610—641), succesorul imediat a lui Foca şi până astăzi poartă continuu titlul de„ Patriarh ecumenic", deşi scaunul din Roma declară încă adesea că el e ilegal, acum însă în *sensul*, că acest titlu se poate atribui numai episcopului Romei. Astfel scaunul roman, cu toate mijloacele întrebuinţate, n'a putut împiedica pe titularii scaunului de Constantinopole a păstrà titlul de „Patriarh ecumenic" interzis de Grigoriu c. M. ca anticreştin şi diavolic, iar mai târziu aceptă pentru titularii săi propii titlul „Papă universal" sau „general," ce are însemnare cu totul identică şi deci după sentinţa lui Grigoriu e tot atât de anticreştin şi diavolic.

---

[1]. *Maimbourg*, teolog francez dela capătul sec. al 17-lea, fost iezuit, afirmă că această lege n'a fost observată mult timp, căci după moartea lui Foca, patriarhul Chiriac luă din nou titlul de ecumenic, purtat apoi constant de toţi succesorii săi. Maimburg chiar dezaprobă pe s. Gregoriu că a făcut aşa mare caz din faptul acesta. Histoire du pontificat de s. Gregoire le Grand Paris MDCLXXXVI, Livre Second p. 124 ş. m. d. (N. Tr.).

CAPITOLUL III

Doctrina bisericii

A. Cum a fost ea denaturată.
Eresurile, Shismele şi Controversele teologice, ce au provocat ele.

§, 74. Introducere.

Eresurile din acest Period sunt atât ecouri ale eresurilor primului Period (gnosticismul, maniheismul şi antitrinitarismul), cât şi eresuri noi pe terenul teologiei propriu zise, adică al învăţăturii despre Dumnezeu, anume ce priveşte doctrina despre sf. Treime (arianismul şi macedonianismul), apoi pe terenul hristologiei (apolinarismul, nestorianismul şi monofizitismul), pe terenul antropologiei şi al soteriologiei (pelagianismul). Unele din aceste eresuri ca arianismul şi macedonianismul negau că Fiul, respectiv sf. Duh e Dumnezeu perfect, iar altele, ca apolinarismul, nestorianismul şi monofizitismul nu învăţau corect despre natura divină şi umană a lui Hristos, apoi iarăş altele, ca pelagianismul, negau doctrina despre păcatul originar şi despre necesitatea absolută a harului dumnezeesc, celui mai pre sus de fire, pentru mântuirea omului. Pe lângă aceste eresuri s'au mai ivit altele mai puţin grave, in special pe terenul cultului, ascezei şi al ierarhiei bisericii; unele din ele au fost de natură fanatică peste măsură, iar unele raţionaliste destructive. Cât despre shisme, cele mai principale din ele sunt: shisma donatistă, cea romană, cea antiohiană, numită de răsăriteni antiohiană-meletiană, apoi cea luciferiană; ele sunt de caracter ultrarigorist ca şi shismele principale din Periodul I. Dar eresurile provocară şi controverse teologice vehemente despre ortodoxia lui Origen şi a altor învăţători universali, precum şi despre ortodoxia unor articole şi formule de credinţă stabilite.

In ordine cronologică primele eresuri şi shisme din Periodul II au fost: shisma zisă donatistă din Africa, eresul arian sau arianismul, iar în legătură cu acesta shisma romană, antiohiană şi luciferiana, apoi antitrinitarismul reînnoit sau fotinianismul, macedonianismul şi apolinarismul, mai departe un gnosticism şi maniheism reînnoit, adică priscilianismul, cel puţin aşa e acuzat, în sfârşit o serie de eresuri mai neînsemnate, atât fanatice excesive cât şi raţionaliste destructive. Toate aceste eresuri, precum şi prima controversă despre Origen, ce izbucni din cauza lor şi avù de rezultat în Constàntinopole la începutul sec. 5

shisma zisa ioanită, se iviră încă din sec. 4 şi la ele se mai adăogiră în sec. 5 următoarele: la Apus, pelagianismul şi semipelagianismul, precum şi prima controversă predestinaţiană pe terenul antropologic soteriologic, iar la Răsărit, nestorianismul şi eutiheanismul sau monofizitismul pe terenul hristologic. Eutiheanismul avù epiloguri foarte acute şi în sec. al 6-lea el produse chiar între ortodocşi shisme, ca cea acachiană şi controverse ca cea teopashită, sau controversa despre formula: „Unul din Treime s'a răstignit", apoi a doua controversă despre Origen, iar mai ales controversa zisă a celor trei capitole (τὰ τρία κεφάλαια, tria capitula), din cauza a trei puncte în conexiune cu opoziţia dintre nestorianism şi monofizitism, ce deasemenea provocă o shismă, adică shisma veneţiană istriană, după care mai urmă în sfârşit controversa aftarto-docetică sau controversa că şi trupul încă nepremărit a lui Hristos e nestricăcios (τὸ ἄφθαρτον). Spre a curmà cele mai principale din aceste eresuri, shisme şi controverse s'au adunat cinci sinoade ecumenice şi multe alte sinoade din acest Period; deaceea istoria sinoadelor acestui Period stă în strânsă legătură cu istoria eresurilor, shismelor şi controverselor teologice din cursul său.

Pe lângă acestea din eresurile şi shismele Periodului I continuară a se menţine în sec. 4 vechiul pavelianism şi sabelianism, în sec. 5 iudaismul neatins de gnosticism şi shisma meletiană din Egipt, iară montanismul, până în sec. 6, apoi vechiul gnosticism şi maniheism, încâtva şi peste sec. 6, spre a produce apoi specii nouă, în sfârşit iudaismul gnostic a continuat a se menţine până în timpul modern.

§. 75. Shisma donatistă din Africa.

Dintre toate aceste lupte interne ale bisericii, ivite în Periodul II, cea mai veche fu shisma donatiştilor. Ea este o desbinare a bisericii din Africa dela an 311, făţiş dela 315; această desbinare provocă apoi mişcări foarte turbulente în timp de 100 ani şi chiar după aceea dură încă în Periodul următor, deşi cu răsunete mai slabe. Shisma donatistă s'a născut astfel: La an. 311 fu ales în Cartagine, mitropolia întregii biserici din Africa, în locul decedatului episcop Mensuriu, un nou primate şi anume diaconul Cecilian († cam 345). Dar în contra lui s'a rîdicat o partidă, în fruntea căreea era o matronă numită Lucila, pe care Cecilian o admonestase odinioară şi de atunci ea avea ură pe dân-

sul. In această partidă intrară curând şi episcopii din Numidia, cari murmurau că nu fusese invitaţi la alegerea lui Cecilian şi aleseră în 312 un episcop rival în persoana lectorului Majorin, iar după moartea lui 315, în persoana unui oarecare Donat, supranumit cel Mare († pela 355).

Astfel biserica Africei se desbină în două tabere şi anume: în partida lui Cecilian şi partida lui Donat. Donatiştii imputau partidei opuse că Cecilian fusese hirotonit de un traditor, căci ei afirmau că Felix, episcop de Aptunga, care-l hirotonise, a predat în timpul persecuţiei lui Diocletian cărţile sacre ale bisericii, spre a fi arse şi deci a trădat biserica, ceeace însă nu s'a dovedit; din această cauză declarară invalidă hirotonia lui Cecilian. Ambele partide se adresară la toate bisericile pentru recunoaştere şi din toate părţile primiau răspunsuri, că Cecilian trebue să fie recunoseut episcop legitim. Nemulţămiţi cu aceasta, donatiştii se adresară la Constantin cel Mare, care tocma atunci se arăta patron al creştinilor. Deci Constantin făcù să se adune un sinod la Roma în an. 313 sub preşedinţa lui Melchiade (Miltiade) episcopul Romei. Sinodul recunoscù pe Cecilian şi dezaprobă pe donatişti. Dar aceştia cerură o nouă judecată şi împăratul Constantin convocă în 314 alt sind la Arelate (Galia), unde şi Silvestru, episcopul Romei, trimise reprezentanţi ai săi 2 preoţi şi 2 diaconi. Sinodul sub preşedinţa episcopului local se pronunţă deasemenea pentru Cecilian. Donatiştii respinseră şi această decizie şi cerură să decidă împăratul însuş. Acesta convocă partidele în dispută la Mediolan (Milan) 315 şi dădù şi el decizia lui contra donatiştilor. Atunci ei, ca odinioară novaţianii, declarară că întreaga biserică e decăzută şi coruptă, iar numai a lor e curată, căci numai ei nu stau în comuniune cu traditorii; în consecinţă declarară că şi botezul primit afară din comunitatea lor este invalid, după principiul vechiu al bisericii africane; această măsură a lor avù de rezultat, că în opoziţie cu ei restul bisericii din Africa părăsi acum acel principiu şi de acum înainte recunoscù valabil botezul primit afară din biserica adevărată, de acord cu biserica Romei şi cu celelalte biserici din Apus. Partida donatiştilor deveni din ce în ce mai numeroasă şi totdeodată mai înfuriată. Constantin c. M şi succesorii lui încercară când cu blândeţă, când cu asprime a linişti pe donatişti şi a-i împăcà cu Cecilian şi cu succesorii lui; dar donatiştii refuzară cu un fanatism îndârjit. In deosebi asprimea întrebuinţată contra lor îi înverşună şi mai mult. Ei se organizară în bande armate de

ţărani şi asceţi fanatici, cari se numiră ostaşii lui Hristos (milites Christi) sau agonistici (luptători), năvăliau asupra comunităţilor ortodoxe din Africa, dădeau foc la biserici şi case şi omoriau pe toţi adversarii, cari li eşiau în cale. Ortodocşii îi numiră circumceliones, cutrierători pela casele (cellae) ţăranilor şi erau un flagel pentru ţară. Această luptă dură cu o furie neîmblânzită până la 414, când în urma repeţitelor reclamaţiuni ale sinoadelor şi episcopilor din Africa, după propunerea împăratului Onoriu avù loc în Cartagine o mare conferinţă între donatişti (279 episcopi) şi ortodocşi (278 episcopi). Din partea ortodocşilor sufletul discuţiilor a fost mai ales Augustin, celebrul episcop al Iponiei (-|- 430). El nu considerà neîndreptăţite chiar măsuri violente contra lor, din cauza cerbiciei, ce ei arătau, referindu-se la cuvântul din Evanghelie: „Coge intrare" (sileşte-i să intre, Luc. 14, 23), ce organizatorul unui ospăţ, care voià să i se umple casa, rosti către servii sei trimişi a chema oaspeţi[1]. Totuş Augustin se silea mai mult a convinge pe donatişti că validitatea sf. taine şi ierurghii nu depinde de vrednicia preotului sau episcopului, care le săvârşeşte, ci de harul lui Dumnezeu şi că biserica nu încetează de a fi sfântă, dacă sunt în sânul ei şi păcătoşi, căci numai în biserica depe ceea lume, numai în cer, vor fi curat sfinţi iar pe pământ însuş Hristos a comparat biserica cu un năvod, în care între peştii curaţi sunt amestecaţi şi peşti necuraţi, precum şi cu o ţarină, în care creşte grâu şi neghini. El voia astfel a-i convinge pe donatişti, că chiar dacă Felix, episcop de Aptunga, ar fi fost traditor, hirotonia săvârşită de el în persoana lui Cecilian nu a fost invalidă şi că biserica nu încetează de a fi adevărată, chiar dacă sunt în sânul ei traditori. In adevăr Augustin reuşì a convinge o parte din donatişti, iar sinoadele ţinute tot atunci în Africa, făcând donatiştilor foarte multe concesii şi punând foarte uşoare condiţii de împăcare, au continuat opera lui în mod favorabil. Astfel o parte din donatişti s'au împăcat cu biserica legitimă din Africa, dar o parte a rămas în shizmă; toate măsurile severe, ce suveranii întrebuinţară contra lor, au fost zadarnice, până în Periodul următor, când Arabii cucerиră Africa (644—698) şi mohomedanismul extermină împreună cu biserica ortodoxă şi pe donatişti.

[1]. Shisma donatiştilor e inportantă în istorie şi pentru că ea a dat ocazie bisericii să recurga la braţul secular în afaceri religioase, ce sunt de ordin pur moral şi de domeniul persvaziunii; cu timpul împăraţi creştini au abuzat de intervenţia lor silnică în chestiuni de dogme (N. Tr.).

§. 76. Eresul arian sau arianismul şi sinodul din Nicea (sinodul I ecumenic)

a. Ivirea arianismului şi condamnarea lui de sinodul din Nicea (325).

Pe când donatiştii tulburară şi sguduiră numai biserica Africei, disputa ariană, ce izbucni curând după shisma donatistă şi anume în an. 319, frământă biserica întreagă, iară mai ales Răsăritul cu o furie extraordinară. Disputa izbucni în Egipt şi autorul ei fù Ariu, presviter erudit, care, ca discipol al lui Lucian din Antiohia (-|- 312), desvoltă până la extrem aşa zisul subordinaţianism şi-l apără cu mare îndârjire. In contra antitrinitarismului mai mulţi învăţători bisericeşti sperase odinioară a pune în evidenţă deosebirea între Tatăl şi Fiul tocma căutând a demonstra că Fiul nunumai e distinct de Tatăl, ci şi în natura divină a lui se deosebeşte de Tatăl şi e subordinat lui, ba încă ca produs al Tatălui este un fel de zidire a Tatălui. Ariu în 319 desvoltă această teorie subordinaţiană până a nega natura divină a Fiului şi învăţà astfel : Fiul n'a existat din eternitate, a fost un timp, când el încă nu există (ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν), ci Tatăl l'a creat în timp, drept că Fiul este creatura cea dintâi, cea mai aleasă şi singură directă a Tatălui, care prin el a creat pe toate celalalte, totuş el este numai o creatură în senzul adevărat al cuvântului şi nu e creat din aceeaş natură cu Tatăl, ci din nimic (ἐξ οὐκ ὄντων); dealtăparte însă el este aşa de aproape de Tatăl, că poate fi numit chiar Fiul lui Dumnezeu şi deşi el nu e Dumnezeu în sens strict al cuvântului (οὐκ ἀληθινὸς θεός, nu e Dumnezeu adevărat), totuş e Dumnezeu prin participare (μετοχῇ) la împărăţia lui Dumnezeu şi deci se cade a fi adorat ca Dumnezeu. Contra acestei teorii se ridică deciziv Alexandru, episcopul Alexandriei, dar Ariu nu voi de loc a cedà, până în an. 321, alţii zic până în an. 323, când un sinod de vreo 100 episcopi convocaţi de Alexandru la Alexandria, declară eres această teorie şi depuse şi excomunică pe Ariu, care nici acum nu voi cu nici un preţ a se retracta. Ariu părăsì Egiptul, unde mai ales meletianii trecură de partea lui şi merse mai întâi în Palestina, la Euseviu din Cesaria, care-i oferi cel întâiu azil, apoi, prin Asia la Bitinia, unde aflä pa Euseviu din Nicomedia, fost coleg al lui de şcoală şi acum protector. In călătoria lui prin Asia Ariu răspândi eroarea lui în proză şi în versuri, în scris[1] şi oral. El

[1]. Scrierea lui principală fu „Thalia (θαλία) adică „ospăţ“.

reuşi a'şi face mulţi partizani şi a produce mare desbinare în biserică, fiindcă unii erau pentru dânsul, alţii contra ; iar acest fapt se petrecea nunumai în cler ci şi între mireni, aşa că în sfârşit chiar păgânii ştieau despre disputa creştinilor şi-i ridiculizau prin teatre.

Constantin cel Mare, devenind în an. 323 singur împărat al întregului imperiu roman, ca protector al creştinilor fu foarte nemulţămit de această nouă desbinare a bisericii. El încercă în tot chipul a restabili pacea, cu atât mai mult că el privia chestia întreagă numai ca o ceartă de cuvinte. Dar toate încercările de împăcare, ce el făcu mai ales prin Osiu sau Hosiu, episcop de Corduba (Cordova), amic al său, fură zădarnice. Deaceea crezù că trebue să facă apel la concursul episcopatului întreg şi astfel veni la idea de a convocà pe toţi episcopii în un sinod. El şi făcu aceasta convocând în anul 325 la Nicea, oraş în Bitinia, pe episcopii din toată lumea, spre a curmà această dispută mare şi pe lângă ea încă şi alte diferende, ce făceau de dorit o atare aplanare a lor ; aşa shisma meletiană din Egipt, ce turbura biserica aici dela an. 300, precum şi vechile diferinţi despre sărbarea Paştilor; căci unii şi atunci încă sărbau numai în 14 Nisan moartea lui Hristos pe cruce sau paştile crucei (πάσχα σταυρώσιμον), cum se numesc ele de teologii moderni, iar a treia zi învierea lui Hristos, paştile numite în timpul modern ale învierei (πάσχα ἀναστάσιμον) ; pe când cei mai mulţi credeau că cele dintâi trebue a fi sărbate totdeauna într'o Vineri, la 14 Nisan, sau după acea zi, iar învierea, în Duminica următoare.

Astfel în 325 se adună la Nicea primul sinod ecumenic. Impăratul a pus episcopilor la dispoziţie poşta publică, spre a putea veni la sinod. Au venit treptat 318 episcopi şi poate la unele şedinţi vor fi azistat toţi 318, iar la alte şedinţi şi mai puţini episcopi, la unele ca vre-o 300 şi la unele chiar numai peste 250. In adevăr unii contemporani spun că la sinod au azistat 318 episcopi, alţii, cam vre-o 300, iar alţii, mai mulţi de 250. Nu avem la dispoziţie procesele verbale de şedinţe şi se pare că ele chiar nici nu s'au dresat[1]. S'au păstrat în limba latina numai 4

---

[1]. Un interesant studiu despre această chestiune conţine scrierea festivă: *„Konstantin der Grosse und seine Zeit“* Freiburg 1. B. 1913, publicată cu ocazia centenariului 16 a lui Constantin c. Mare. Studiul respectiv are titlul: *„Zur Frage nach der Existenz von nicänischen Synodalprotokollen“*. Cf. Bernoulli, C. A. „Das Koncil von Nicäa, Freiburg i. B. 1893, o broşură în sens protestant, însă e interesantă pentru izvoarele, ce autorul citează la sfârşitul ei. Tot în această privinţă e interesantă scrierea lui Godefroy Hermant, *La Vie de S. Athanase le Grand*, Paris MDCLXXI, Tome I. pag. 91—192 (N. Tr.).

liste de semnăturile episcopilor la deciziile date, dar acele liste nu sunt autentice, nici sigure. Cei mai mulţi dintre episcopii, cari veniră, erau răsăriteni, între ei şi un episcop din Persia, Ioan, unul din Armenia, Aristacle (Aristages), fiul lui Grigoriu Luminătorul († 332), apostolul armenilor, unul din Gotia, Teofil, episcopul capitalei Goţiei, iar dela Apus numai câţiva Episcopi. Cei mai însemnaţi dela Răsărit au fost: Alexandru din Alexandria, Eustatiu din Antiohia, Macariu din Ierusalim, Euseviu din Cesaria Palestinei, Euseviu din Nicomedia, Marcel din Ancira (Ἀγκῦρα), Spiridon al Trimitundei (Τρεμιθοῦς) din Cipru, foarte celebru după aceea în memoria bisericii ca ajutător în nevoi şi făcător de minuni, apoi Pafnutiu, un bătrân mutilat în ultima persecuţie, episcop al Tebaidei din Egiptul de sus, Iacob al Nisibii, foarte meritos ca apostol al Mesopotamiei, numit şi cel Mare; este foarte dubios de a asistat în realitate la sinodul din Nicea sau de a fost măcar contemporan cu el şi Nicolae, mitropolit de Myra Lichiei, venerat din sec. 6 ca sfânt bine cuuoscut şi foarte însemnat, pe care aghiografi posteriori îl laudă ca mare ajutător şi făcător de minuni şi care se zice că a murit între anii 345—352. Dela Apus erau prezenţi: Cecilian de Cartagine şi Hosiu sau Osiu de Cordova; iar Silvestru, episcopul Romei, (314—335) fiind foarte bătrân n'a venit el însuş, ci a trimis în locul său doi reprezentanţi, pe preoţii Vincentiu şi Vitu. Scriitori posteriori raportează că şi Osiu de Cordova a fost locţiitor a lui Silvestru, dar această ştire este foarte dubioasă.

Inainte de a se putea deschide sinodul, împăratul rândui conferinţi private între cei adunaţi şi la acestea disputară între sine în particular Ariu şi Atanasiu, diaconul lui Alexandru, arhiepiscopul Alexadriei, când mai ales cel din urmă s'a distins prin erudiţie teologică, precum şi prin elocvenţă şi dialectică. Nu s'a ajuns la nici o înţelegere şi când împăratul sosi la Nicea, spre a deschide sinodul în persoană, adepţii lui Ariu i-au prezentat o petiţie contra adversarilor lor, dar împăratul o aruncă degrab în foc, declarând, că el are de gând să'i împace, iar nu să fie judecător între ei. Constantin a deschis în persoană sinodul şi ţinù o cuvântare, în care invită la concordie, după aceea lăsă pe episcopi să conducă ei înşişi desbaterile. Nu e clar cine a prezidat sinodul. Informaţiile cele mai vechi vorbesc numai despre preşedinţi în plural şi în unele documente aflăm pe Eustatiu, în altele pe Euseviu din Cesaria, în altele pe Alexandru din Alexan-

dria, indicați indefinit ca prezidând împreună sinodul. Abià informații posterioare numesc ca atare și pe Episcopul Osiu și altele și mai posterioare spun că numai Osiu cu presviterii Vincentiu și Vitu au funcționat ca președinți în locul lui Silvestru, episcopul Romei, ceiace însă este foarte neprobabil. In special contra președinței lui Vincentiu și Vitu, presviteri din Roma, la un sinod, în care erau prezenți mai mult de 300 episcopi, este chiar împrejurarea, că atunci încă nu se pomeniă ca presviteri să fi avut președința între episcopi; abià mai târziu deveni uz, ca dacă patriarhii, cari se ridicase așa de sus peste ceialalți episcopi, trimiteau la sinoade presviteri sau diaconi ca reprezentanți, se făcea și acestora onoarea cuvenită patriarhilor, cari-i trimiteau.

Cât despre desbateri înșile se văzù curând, că majoritatea nu era dispusă a da dreptate completă nici lui Alexandru și Atanasiu, nici lui Ariu, ci drept că voià să admită doctrina celor doi dintăi, însă nu și terminul lor referitor la Fiul adică „ὁμοούσιος τῷ πατρί", „Deoființă cu Tatăl". Dar argumentele lui Atanasiu avură un efect așa de persuaziv că în fine toți episcopii, afară de 17, se declarară pentru definiția lui Alexandru și a diaconului său anume: Că Fiul este Dumnezeu adevărat, născut din veci de Tatăl din ființa lui și deci de o ființă (ὁμοούσιος) cu Tatăl, de o putere și de o mărire. Contra cuvântului „ὁμοούσιος τῷ πατρὶ (de una și aceeaș ființă cu Tatăl)" s'a obiectat la început, că el nu e întrebuințat în sf. Scriptură și că mai înainte terminul acesta fusese condamnat la Pavel de Samosata, deși în alt sens decât cel în care fu întrebuințat acum și încă pela 262 de Dionisiu din Roma, iar apoi și de Dionisiu din Alexandria. Dar în sfârșit Părinții s'au ințăles, afară de cei 17 episcopi menționați, și au decis a fixà doctrina așa formulată în un simbol, pentru care se luă de bază simbolul bisericii din Cesaria Palestinei, recomandat de Euseviu, episcopul ei. Acesta este simbolul nostru de astăzi, dar nu în întregime, ci numai până la cuvintele: „și întru Duhul sfânt", după cari urmau apoi anateme contra celor ce învață sau cred dimpotrivă. Dar și prima parte a simbolului actual dela „Cred..." până la: „și întru Duhul sfânt" n'a fost formulată la sinodul ecumenic din Nicea tocmai așa cum e textul actual. Abià la sinodul al doilea ecumenic sau mai corect abià în uzul bisericii din timpul dela sinodul 1 ecumenic până la al 2-lea s'a adaus partea finală, ce urmează după cuvintele: „Și întru Duhul sfânt" și totdeodată s'a formulat mai clar unele idei din

textul nicean, ce precede cuvintele de mai sus. Toţi episcopii au subscris fără ezitare simbolul, afară de cei 17 sus amintiţi, cari abià după sfatul împăratului s'au decis a subscrie. Totuş Ariu şi 2 episcopi din Egipt, Secund al Ptolemaidei şi Teona al Marmaricăi, refuzară cu îndărătnicie a subscri şi deaceea fură depuşi şi excomunicaţi, iar împăratul îi exilă în Iliria, spre a-i face inofenzivi pentru pacea bisericii. Euseviu al Nicomediei şi Teognis al Niciei drept că au subscris simbolul, dar n'au voit a condamna pe Ariu şi nici a rosti anatema contra lui; deaceea ei, apărându-l încă şi după sinod, au fost deasemenea exilaţi după 3 luni de pace, deşi Euseviu era de altfel iubit de împăratul şi se rudià cu familia imperială. Chiar Euseviu al Cesariei ar fi preferit mai bine a ţinea calea de mijloc; el ar fi evitat bucuros terminul „ὁμοούσιος, (deofiinţă)" şi ar fi recomandat simbolul nemodificat al bisericii sale, biserica din Cesaria Palestinei, dar a ascultat pe împăratul şi a votat ca şi ceialalţi.

După rezolvarea disputei ariane sinodul păşi la aplanarea shismei meletiene şi a disputei pascale. Meletiu episcopul Licopolei, din Egiptul de sus (în Tebaida), se desbinase în an. 306 de arhiepiscopul Alexandriei şi uzurpase drepturile acestuia, aşa că luă atribuţii de mitropolit rival al Egiptului, da ordine în episcopiile altora şi hirotonià episcopi. Referitor la această shismă sinodul a decis, ca Meletiu şi episcopii hirotoniţi de el să'şi păstreze demnitatea de episcopi, dar episcopii hirotoniţi de Meletiu se solicite a fi confirmaţi de arhiepiscopul Alexandriei, ca hirotonia lor să fie canonică. Meletiu să se abţină în viitor dela orice oficiu arhieresc, iar episcopii hirotoniţi de el necanonic să urmeze în oficiu tocma după moartea celor hirotoniţi de mitropolitul legiuit al Alexandriei, însă dacă se vor purtà cu pace şi linişte. Astfel s'a dat o decizie foarte indulgentă şi s'a deschis o cale foarte uşoară pentru împăcarea meletienilor cu ierarhia canonică. Referitor la disputa pascală sinodul a decis ca de acum toate bisericile să sărbeze Paştile deodată, anume ziua învierii în Duminica întâia după luna plină, ce urmează ecvinopţiului de primăvară. Totdeodată episcopul din Alexandria, sediul de atunci al astronomiei, fu delegat a face pe viitor calculul zilei Paştilor pentru biserica întreagă, cum el făcuse şi până acum pentru tot Egiptul şi Libia şi a-l comunica mai din vreme bisericii întregi prin intermediul scaunului roman, care avea primatul onorofic. Dar această dispoziţie nu s'a putut aplicà, din cauză că biserica Romei nu voia

să adopte calculul pascal al celei din Alexandria; urmarea fu apoi că mult timp în Roma şi în restul Apusului Paştile s'au sărbat în altă Duminică, decât în Alexandria şi în Răsărit, care se orientà după biserica Alexandriei, până la jumătatea întâi a sec. 6, când Dionisiu cel Mic (Exiguus), abate din Roma, în an. 525 a pus în concordanţă calculul pascal al Romei cu cel al Alexandriei şi acest calcul pascal al său fu introdus treptat în tot Apusul.

In sfârşit pelângă simbol şi deciziile aici descrise sinodul a dat încă 20 canoane sau legi bisericeşti, dintre cari canonul 6, evident din motiv că meleţienii loviră în drepturile mitropoliei de Alexandria, confirmă vechile drepturi ale mitropoliţilor Romei, Alexandriei şi Antiohiei în special, iar ale celorlalţi mitropoliţi în general, asupra circumscripţiilor de până acum ale mitropolielor lor, apoi canonul 7 acordă episcopului de Aelia (Ierusalim) rangul imediat după cei 3 mitropoliţi superiori aici numiţi, sau, desigur mai corect, i-a acordat în întreaga biserică rangul imediat după toţi mitropoliţii, iar în biserica Palestinei, imediat după mitropolitul său, adică după al Cesariei Palestinei, dar cu respectarea drepturilor de mitropolit ale acestuia. Alte canoane date de acest sinod au precizat mai bine drepturile mitropoliţilor şi în ele întâlnim în genere pentru prima dată titlul de mitropolit. Membri dela Apus ai sinodului şi probabil mai întâi Osiu de Cordova făcură şi propurerea de a se da un canon de celibat sau de necăsătorire pentru cler, conform celui dat în Spania la an. 306 sau chiar la an. 300 de sinodul din Elvira (Illiberis). Dar în contra acestei propuneri se ridică Pafnutiu, un bătrân episcop din Egipt, renumit ca ascet. El stărui a nu se da un atare canon, apărând onoarea căsătoriei şi demnitatea ei şi declarând că a obligà clerul la celibat este a'i pune o sarcină, ce nu fiecare o va putea purtà. Deaceea sinodul menţinù vechiul uz, anume, ca ceice înainte de hirotonie s'au căsătorit comform canoanelor, adică cu fecioare oneste şi pentru prima dată, să fie clerici căsătoriţi.

Dupăce sinodul a terminat lucrările sale, împăratul, care era foarte amical cu episcopii, i-a chemat la un ospăţ, i-a tratat împărăteşte şi le-a făcut daruri. După accea ei plecară în patria lor. Deciziile sinodului le-a confirmat împăratul însuş şi le-a promulgat la toţi supuşii săi, invitându-i a se supune lor. Este o pură invenţie că deciziile sinodului au fost confirmate de episcopul

Romei şi că împăratul a convocat sinodul cu consimţimântul lui Silvestru. Ce-i drept în timpul posterior s'au ivit la Apus şi documente falşe, atestând invenţia de mai sus; însă despre neautenticitatea lor azi nimeni nu se îndoieşte.

b. Arianismul continuă după sinodul din Nicea. El ajunge dominant în imperiul roman până pela an. 380.

Sinodul din Nicea dăduse o decizie bisericească şi canonică asupra disputei ariane, dar în fapt nu o curmase. Ea izbucni curând după acest sinod cu o nouă furie, fiindcă Ariu şi în special Euseviu din Nicomedia aveau amici puternici la curtea lui Constantin şi coreligionari secreţi chiar între episcopi. Partida se întări din ce în ce după sinod şi ştiu a readuce şi pe alţi episcopi la vechea lor aversiune contra terminului „ὁμοούσιος, deofiinţă" iară pe împăratul, la prima lui părere, că disputa ariană e o dispută pentru un lucru de nimic. Asttel trecând 3 ani împăratul, după rugăciunea ce-i făcù sora lui Constanţa pe patul morţii, rechemă pe cei exilaţi. Iar dupăce Ariu făcuse o mărturisire de credinţă echivocă, împăratul cerù episcopilor ortodocşi a-l primi iarăş în comuniunea bisericii. Dar în Alexandria tocmai la 328, când exilaţii au fost rechemaţi, succedă episcopului Alexandru diaconul său Atanasiu, supranumit mai târziu cel Mare. Acesta refuză a primi pe Ariu, cum i se cerea, până când el nu se va súpune fără echivoc simbolului nicean. Aceeaş atitudine cu Atanasiu avură şi Eustaţiu episcopul Antiohiei şi Marcel al Ancirei. Dar Arianii secreţi câştigară curând coreligionari noi, cari în mare parte nu erau ariani puri, ci numai subordinaţiani; ei deşì concedeau, că Fiiul e născut din Tatăl din eternitate, totuş respinseră la început pur şi simplu terminul ὁμοούσιος (cel de asemene fiinţă) pentru vorba de fiinţă (οὐσία) streină vorbirii biblice (despre Dumnezeu) şi declarară pe Fiul ca pre unul ce seamănă în genere cu Tatăl, însă nu este asemenea lui, pe când alţii mai târziu concedeau chiar definirea după fiinţă (οὐσία), însă numai cu semănare (nu cu asemănare) şi declarară, că Fiul nu este de asemenea fiinţă cu Tatăl, însă totuş de o fiinţă, ce seamănă cu a Tatălui (ὁμοιούσιος τῷ πατρί). Aceşti din urmă se numiră mai târziu (pela an. 357) omiusiani (ὁμοιουσιανοί), fiindcă respingeau terminul ὁμοούσιος, dar în schimb admiteau terminul ὁμοιούσιος, în opoziţie cu omousianii (ὁμοουσιανοί) sau niceanii, pe când la început (330—341) ei s'au numit euseviani, dela Euseviu din Nico-

media, căpetenia lor, sau şi semiariani (Ἡμιαρειανοί). Aceşti semiariani devenirä curând aşa de puternici, că dominau sinoade şi puteau răsturna pe adversarii lor. Astfel ei făcură a se convocà la an. 330 sub preşedinţa lui Euseviu al Cesariei, de care abuzeau, un sinod în Antiohia contra lui Eustaţiu episcopul local, pe care reuşiră a-l depune, sub pretext că se făcuse culpabil de sabelianism şi de alte nelegiuiri, între cari şi de imoralitate şi lesmajestate; ei puseră în scaunul Antiohiei pe un coreligionar al lor; iar Eustatiu murì în exil probabil tocma la 360, în care caz el va fi suferit exilul în timp de 30 ani. In acelaş mod procedară după cinci ani şi contra lui Atanasiu al Alexandriei şi după şase ani contra lui Marcel al Ancirei. In contra lui Atanasiu nunumai instigară partida meletiană din Egipt a reînnoi shisma, ce dură apoi până în sec. 5, ci adunară în an. 335 şi un sinod la Tir în Fenicia tot sub preşedinţa lui Euseviu din Cesaria. Aici se ridicară contra lui Atanasiu acuzări, cari era cele mai mari calomnii[1]; el fu depus, iar împăratul, care cu totul adimenit de euseviani, privià pe Atanasiu ca îndărătnic şi tulburător, îl exilă la Trier. In anul următor (336) semiarianii depuseră în Constantinopole şi pe Marcel al Ancirei, pentru imputări de sabelianism, ce negreşit nu erau cu totul nefundate. Tot în anul 336, împăratul neputând introduce pe Ariu în biserica Alexandriei, chiar după depunerea lui Atanasiu, dădù ordin ca Alexandru, episcopul Constantinopolei (327—338), să-l primească în biserica de Constantinopole. Chiar sosise ziua când Ariu avea să fie primit solemn în biserica de Constantinopole, dar el, bătrân de 80 ani, muri subit. Ortodocşii n'au omis a explicà moartea lui ca pedeapsa lui Dumnezeu, iară coreligionarii luiAriu, ca otrăvire efectuată prin farmece de partizanii sinodului nicean. In anul următor (337) împăratul, aproape de moarte, primi botezul dela Euseviu al Nicomediei, căpetenia partidei semiariane. Fiii lui se suiră pe tron toţi trei, la început cam imparţiali şi Atanasiu fu rechemat (338) din exil. Insă eusevianii reuşiră curând a câştigà pe Constanţiu, pe când fraţii lui erau pentru Atanasiu. Prima victimă a acestui triumf al semiarienilor la curtea lui Constanţiu fu Pavel, episcop de Constantinopole (338—339); în locul lui veni Euseviu al Nicomediei (339).

[1]. Atanasiu fu acuzat că a pus pe presviterul său Macariu să sfărâme potirul şi altarul lui Ischira, un pretins preot meletian şi astfel a comis un sacrilegiu, apoi că a ucis pe Arseniu, episcop meletian şi i-a tăiat braţul drept, spre a face cu el farmece, în sfârşit că a comis imoralităţi. Aceste acuzări s'au dovedit toate falşe, totuş acuzatul fu condamnat.

La 341, când muri Euseviu, fu ridicat în scaunul de Constantinopole cu forța armatei Macedoniu, alt eusevian; atunci periră vre-o 3000 de oameni, dar el rămase în scaun până la 360. Contra lui Atanasiu deasemenea se ridicară eusevianii din nou la un sinod în Antiohia (339); aici prezidă Euseviu, fost episcop de Nicomedia, acum de Constantinopole și Atanasiu din nou fu depus, iar în locul său veni un anume Grigoriu din Capadocia. Mai tot Răsăritul roman devenise semiranian, sau cel puțin era dominat de semiariani, iar din imperiul roman de Răsărit arianismul se propagă și la Germani, cari veniau în atingere cu el, anume mai întâi la Goți; imperiul roman de Apus însă rămase tot ortodox. Constant, care dela moartea lui Constantin II (340) deveni singur suveran în Apus, decise pe fratele său Constanțiu, după cererea lui Iuliu, episcopul Romei (337—352), la care se refugiase Atanasiu, a convoca în comun cu el un sinod compus din apuseni și răsăriteni la Sardica (Sofia de azi) în dieceza Dacia, spre a împăcă partidele în dispută. Apusenii la un sinod în Roma (340) declarase pe Atanasiu inocent, iar răsăritenii la un nou sinod în Antiohia (341), confirmase depunerea lui și respinsese amestecul lui Iuliu, episcopul Romei, care contestă depunerea unui episcop de Alexandria, fără consimțirea bisericii Romei. Tot la acest sinod ei au compus 4 simbole ortodoxe, ce condamnau arianismul, dar evitau terminul „ὁμοούσιος"; deasemeni au dat 25 canoane oportune, ce apoi intrară în vigoare în toată biserica. Pe baza convocărei imperiale se și adunară în adevăr în toamna anului 343 la Sardica numeroși episcopi apuseni și răsăriteni. Dar cum cei dela Răsărit erau mai toți semiarieni, sau cel puțin influențați de semiariani, chiar la constituirea sinodului veniră în conflict cu apusenii, fiindcă la sinod era față și Atanasiu și Marcel, cărora episcopii răsăriteni nu voiau să le permită a lua parte în sinod, sub cuvânt că ei nu pot ocupa loc în sinod înainte de ce acesta îi va declară inocenți; apusenii însă cereau ca și Atanasiu și Marcel să ia loc și să voteze, ca necanonic depuși. Din acest motiv semiarianii părăsiră Sardica, ce după împărțirea de atunci a imperiului era pe teritoriu apusean și s'au retras pe teritoriu răsăritean la Filipopole în Tracia, unde ținură sinodul lor propriu, pe când apusenii au rămas în Sardica, având ca președinte pe venerabilul Osiu de Cordova. Episcopii de Apus nu numai confirmară hotărârile sinodului din Nicea și rostiră anatema contra adversarilor lui, ci anulară și depunerea lui Atanasiu și a lui Marcel, lăudând pe acești bărbați ca stâlpii ortodoxiei și spre

a proteja și pe alți episcopi, depuși așa necanonic, luară și dispoziții speciale. Astfel sinodul a dat 20 canoane, ce tratează mai ales despre poziția, drepturile și datoriile episcopilor; trei dintre aceste canoane, anume 3, 4 și 5, tratează in special despre procesele de depunere ale episcopilor și în opoziție cu protestul sinodului antiohian dela an. 341 contra intervenirei lui Iuliu episcopul Romei în chestiunea depunerei lui Atanasiu, iar totdeodată și spre a onorà pe apostolul Petru, hotărâră, ce s'atinge de atari depuneri în viitor, ca episcopii, cari se cred depuși necanonic, să se poată adresà la Iuliu episcopul Romei, iar acesta să aibă drept a cere, ca un sinod nou să revizuiască procesul cercetând cazul din nou, deasemenea ca Iuliu să aibă drept a trimite la acel sinod delegații săi, cari să exercite aici autoritatea celui ce i-au trimis. Până acum s'a crezut în general că canoanele ce poartă numele sinodului din Sardica sunt autentice, nu falșuri posterioare ale Romei, cum afirmă dela 1901 prof. Friederich, catolic vechiu, iar după el și alții. Canoanele din Sardica, dacă ele sunt în realitate autentice și dacă tot ce din partea Romei s'a intreprins cu ele, n'a fost numai o manoperă, fiindcă favorizau prea mult pretențiile ambițioase ale scaunului roman, s'au considerat în Roma, ce e drept, ca completarea deciziilor dela Nicea și în colecția romană de canoane au fost adause la canoanele sinodului din Nicea, probabil fără nici-o deosebire; din această causă Zosim, episcopul Romei, în sprijinul pretențiilor sale de a primi apeluri din biserica Africei, invocă, poate chiar de bună credință, canoanele din Sardica drept canoane niceane; dar episcopii Africei respinseră acest argument, după ce recunoscură că citatele canoane nu sunt în realitate niceane. Canoanele dela Sardica intrară mai târziu în vigoare în întreaga biserică, după ce fură primite și în colecțiile răsăritene de canoane. Totuș canoanele 3, 4 și 5 nu avură aceeaș valoare, fiindcă ele fusese date numai pentru timpul lui Iuliu episcopul Romei, ceeace răsăritenii scăpară din vedere. Intre acestea episcopii dela Răsărit, adică semiarianii, cari dominau peste ei, confirmară în antisinodul lor din Filipopole depunerea lui Atanasiu și a lui Marcel și pronunțară anatema și asupra lui Iuliu, Osiu ș. a. Acum ambele părți cereau a se recunoaște ca ecumenice deciziile lor, între cari și cele date la Filipopole fură datate din Sardica[1]. La început Constanțiu amenință cu pedepse pe

[1]. Unii istorici bisericești din timpul cel mai recent cred că antisinodul episcopilor răsăriteni s'a ținut tot în Sardica iar nu la Filipopole și că cele ce raportează Socrat, istoric bisericesc, care a scris despre ținerea acestui sinod la Filipopole, cu aproape 100 ani mai târziu, nu sunt vrednice de credință.

oricine ar voi să aplice în imperiul său deciziile din Sardica cele antiariane; dar când Constant luă serios în apărare sinodul autentic din Sardica şi ameninţă cu răsboiu pe Constanţiu, acesta consimţi în an. 346 a lăsà pe Atanasiu să-şi ocupe iarăş scaunul său din Alexandria, iar sinodul din Antiohia dela 344 luă o atitudine conciliantă cu simbolul său zis „lung (μακρόστιχος)". Dar după moartea lui Constant (350), rămâind Constanţiu singur împărat, ortodocşii pierdură ultimul lor sprijin imperial, iară semiarianii câştigară preponderanţa şi la Apus, aşa că acum ei dominau şi aici în sinoade; mai întâi la sinodul dela Sirmiu din an 351, unde redactară încă un simbol, de altfel ortodox, numai că evità terminul „ὁμοούσιος", aşa zisa formulă întâia din Sirmiu, ei depuseră pe Fotin, episcopul local († 376), care negreşit nu profesa ortodox, ci monarhian, ca discipol al lui Marcel din Ancira († cam 374), pe care ei îl uriau; apoi devenind mai îndrăzneţi, la sinoadele dela Arelate (Arles) în an. 353 şi de la Mediolan (Milan) în an. 355 au depus şi pe Atanasiu. Acesta abià putù scăpă prin fugă la 356 dinaintea agenţilor imperiali şi trebui să apuce iar drumul exilului. Alexandria avù din nou un episcop arian, pe Gheorghe din Capadocia. La Apus semiarianii deasemenea depuseră pe adversarii lor principali, aşa în an. 353 pe Paulin de Trier (Treviri), în 355 pe Osiu de Cordova (Corduba), pe Euseviu de Vercele (Vercelli) în Italia de sus, pe Lucifer de Calaris sau Caralis (Cagliari) din Sardinia, pe Liberiu de Roma (353—366), iar în an. 356 şi pe Ilariu de Pictavia (Poitiers) din Galia. Cu atari depuneri semiarianii ajunseră din ce în ce să preponderezе şi la Apus. Acesta deasemeni părea că a devenit arian; însuş Liberiu şi Osiu ajunseră la atâta desnădăjduire despre restabilirea curând a cauzei ortodocşilor, că slăbiţi de exil consimţiră a subscrie o formulă de credinţă semiariană, ce respingea terminul „ὁμοούσιος" şi anume formula zisă a treia din Sirmiu (358) şi astfel obţinură permisiune de a se reîntoarce la scaunele lor; ortodocşii riguroşi li-au reproşat aceasta cu amar şi chiar ei insişi căutară mai târziu a repară greşala prin un zel cu atât mai mare contra arianismului, ce acum nu se mai manifestă numai ca semiarianism, ci chiar ca arianism extrem. Deci aceşti ariani, acum extremi, voiră deasemeni a utiliză victoria repurtată de semiariani şi a confirmà arianismul în un sinod ecumenic. Insă tot aveau teamă de a adunà la un loc episcopi dela Răsărit şi dela Apus; deaceea crezură că prin împărţirea acestora vor putea fi stăpâni mai sigur

pe situaţie. Ei deci în an. 359 deciseră pe împăratul Constanţiu a convocà acest sinod ecumenic în două locuri şi anume pe răsăriteni la Seleucia din Isavria, iar pe Apuseni la Ariminum (Rimini) din Italia. Şi în adevăr arianismul triumfă la Seleucia ca şi la Ariminum în o formă moderată, după care Fiul fu zis că seamănă (ὅμοιος) cu Tatăl, deşi la Seleucia nu triumfă asupra sinodului ci numai asupra delegaţilor acestuia către împăratul, iară la Ariminum, chiar asupra sinodului, însă numai cu greutate şi uzând de multe manopere şi presiuni, totuş în general triumfă, aşa că Ieronim, scriitor bisericesc din timpul următor zice: „Lumea creştină văzù cu uimire că deodată a devenit ariană".

Dar arianismul se aflà acum desbinat în interior şi diversele partide ariene, persecutându-se furios una pe alta, începù astfel decadenţa arianismului în imperiul roman. Dominaţia necontestată a semiarianilor până la an. 356, având în frunte pe Vasiliu de Ancira († după 360) la Răsărit, iară la Apus pe Auxenţiu episcop de Milan († 374) stârnise gelozia arianilor riguroşi, cari întăriţi din nou se ridicară dela 357 mai hotărît. Ei voiau la început a reînnoi pe loc arianismul riguros, căci declarară că Fiul nu este de o fiinţă ce seamănă (ὁμοιούσιος) cu a Tatălui, că nici chiar în genere nu seamănă cu Tatăl (ὅμοιος), ci că e cu totul neasemene (ἀνόμοιος). Arianii riguroşi triumfară la sinodul al 2-lea dela Sirmiu din an. 357 cu formula lor zisă a doua formulă dela Sirmiu, iar semiarianii, la sinodul dela Ancira (358) şi la sinodul al 3-lea dela Sirmiu cu formula lor zisă a treia formulă dela Sirmiu din an. 358, apoi la sinodul 4 din Sirmiu ce dădù „a patra formulă dela Sirmiu" şi în un sinod următor la Nike din Tracia, aşa zis sinodul nikic sau nicenic, ce tindea a seduce şi prin numele său de acelaş sunet cu al sinodului nicean şi adaptă mai strict la arianismul riguros formula a 4-a din Sirmiu. In astfel de împrejurări Ursaciu de Singidun (azi Belgrad) din Mezia de sus, ce ţinea de dieceza Dacia şi Valent de Mursa (azi Essec sau Esseg din Slavonia) partea Panoniei, ce ţinea de Iliricul apusean, ambi episcopi ai curţei, propriu zis deasemeni ariani riguroşi, dar mascând credinţa lor faţă de împărat, care avea credinţi semiariane, în zădar se osteniră în an. 359 a face o apropiere între semiarianism şi arianismul riguros, împăcând între sine ambele partide prin doctrina: Fiul nu este deofiinţă asemene (ὁμοιούσιος) cu a Tatălui, ci numai simplu seamănă Tatălui (ὅμοιος). Nimic nu folosi nici această încercare de conciliare, favorizată de împăratul, a unei par-

tide, în fruntea căreea veni la Răsărit la sinodul dela Seleucia din an. 359 Acachiu, episcop de Cesaria Palestinei (340—366), până aci arian riguros, acum însă părăsind arianismul riguros, iar acea partidă se numia omoiani (Ὁμοιανοί) sau omei ori acachiani, sau eudoxiani, dela altă căpitenie posterioară a lor, anume dela Eudoxiu († 379), odinioară episcop de Antiohia şi dela an. 360 episcop de Constantinopole. Ceialalţi ariani riguroşi perzistară din ce în ce mai ferm în doctrina lor, că Fiul nu este nici decum asemenea cu Tatăl, ci mai vârtos nu seamănă Tatălui (ἀνόμοιος), deaceea ei se şi numiră anomei. In fruntea arianilor riguroşi era la început Aeţiu, diacon din Antiohia, apoi episcop al partidei sale, fără scaun († 367), după el fu discipolul său Eunomiu, episcop de Cizic în Misia († cam 395); ambii spre a demonstrà doctrina lor ziceau; „Dacă Dumnezeu Tatăl este nenăscut, iară Fiul, născut, atunci Fiul nu poate semănà cu Tatăl şi nici chiar poate fi Dumnezeu adevărat". Dela sinodul al 4-lea din Sirmiu (359) dominau omeii şi persecutau pe celelalte două partide prin depuneri în masse; tot ei triumfară şi la sinodul duplu din Ariminum şi Seleucia (359), iar în an. 360, după depunerea lui Macedoniu, semiarian, care dela 341 ocupà scaunul episcopal de Constantinopole, au pus episcop aici pe partizanul lor Eudoxiu, până atunci episcop al Antiohiei. Dar murind Constanţiu (361) ei pierdură preponderanţa. Supt Iulian Apostatul, inimic al creştinilor (361—363), semiarianii, anomeii sau arianii riguroşi, cari, cum am zis, se numiră eunomiani, omeii, cari acum singuri erau denumiţi mai obişnuit cu numele comun de arieni şi ortodocşii, toate aceste partide erau deopotrivă agreate sau mai vîrtos urâte de împărat.

Acum Atanasiu se putù reîntoarce la scaunul său, căci Iulian rechemă din exil pe episcopii de toate partidele pentru ca creştinii să se destrugă reciproc, totuş curând acelaş Iulian exilă din nou pe Atanasiu, fiindcă lucrà cu prea mult succes pentru armonia între creştini, mai ales convertind numeroşi semiariani în un sinod dela Alexandria (362) şi pentru consolidarea din nou a bisericii creştine. Deşi el s'a reîntors supt împăratul Iovian (363—364), totuş supt împăratul Valent (364—378), care era arian riguros şi deveni suveran la Răsărit, pe când Valentinian (364—375), care era ortodox, obţinù Apusul, Atanasiu fu nevoit a se depărtà iarăş din Alexandria, deastădată numai pentru 4 luni, fiindcă poporul Alexandriei interveni ameninţător în favoarea lui. Valent făcù arianismul dominant în general şi la Goţi, cărora în an.

376 le dete pământ de locuit în imperiul său, iar prin intermediul Goţilor şi la alte popoare germanice. Supt Valent arianii riguroşi, numiţi şi eunomiani sau anomei, la cari se alipiră acum şi omeii, ajunseră a prepondera şi persecutau cu aceeaş furie pe ortodocşi şi pe semiariani, aşà că din această cauză semiarianii se tot apropiară de ortodocşi şi chiar se împăcară în massă cu aceştia. Dar arianii riguroşi şi Valent uzară contra ortodocşilor de măsuri încă mai severe decât cum făcuse semiarianii, şi după ei omeii şi Constanţiu, pe când aveau preponderanţa. Ce e drept, Atanasiu, mulţamită poporului, care făcù puternice manifestări contra prigonirii lui, s'a putut întoarce din exil chiar dupe 4 luni şi petrecù ultimii săi ani cu pace în Alexandria, unde murì 373; dar alţi episcopi ortodocşi dela Răsărit au avut a suferi lungi exiluri precum şi persecuţii de tot felul, aşa d. e. pela an. 374 Euseviu de Samosata, nobilul campion al ortodoxiei în Siria; el când s'a reîntors din exil după moartea împăratului Valent, avù să sufere continuu furia arianilor şi la 379 fu ucis cu pietri de un monah arian. Valent persecută cu multă furie pe monahii, cari lucrau în potriva arianilor, exceptând pe puţini, între cari şi pe asasinul lui Euseviu de Samosata. Valent ordonă să-i urmărească până în pustii, să-i bată cu toege, sau pe cei mai tineri să-i îmbrace în haine de soldaţi şi să-i înroleze în armată. Dar Valent murind la 378 îi succedă în an. 379 la Răsărit Teodosiu I ca suveran, care la 380 îşi făcù intrarea în Constantinopole; el se declară următor decis al credinţii ortodoxe şi ameninţà pe adversari atât cu urgia divină cât şi cu pedepse din partea lui. Deci arianiasmul, care mai dinainte mergea spre decadenţă, fu reprimat curând, aşa că el dispărù la începutul sec. 5 din imperiul roman de Răsărit afară de resturi mai mici, pe cari tocma Iustinian (527—565) le stârpi şi afară de arianismul dominant între Germanii, cari se aflau încă în imperiul de Răsărit. In imperiul roman de Apus a predominat continuu credinţa ortodoxă. Numai împăratul Valentinian II, a cărui mumă Iustina (385—388) favorizà arianismul, devenind singur împărat (383—393) la vârsta de 12 ani toleră şi arianismul câtva timp sub influenţa mumei sale, până ce Teodosiu c. Mare şi Ambrosiu episcop de Mediolan în an. 388 când Valentinian II ajunse de 17 ani, îl deciseră a părăsi cu totul pe arieni şi de atunci conlucră la stârpirea lor.

c. Arianismul dominant în statele germanice, în unele până în sec. 7.

Pe timpul lui Constanţiu (337—361) şi Valent (364—378), îm-

păraţi ariani, arianismul începù a se introduce la popoarele germanice, între cari se menţinù timp mult mai îndelungat decât a durat dominaţia lui în imperiul roman.

Connaţionali creştini ai Vizigoţilor îmbrăţişară arianismul încă supt împăratul Constanţiu, protector al lui, mai ales prin episcopul lor Ulfila, educat în Constantinopole, unde episcopii de la an. 339 până la 380 au fost ariani şi unde se şi hirotoni în 341 sau 343; iară Vizigoţii, ca vecini imediaţi cu imperiul roman de Răsărit în 376 supt împăratul Valent, care era arian şi mai riguros decât împăratul Constanţiu, solicitară pământ de locuit în Mezia (Mezia de jos) şi Tracia, ce făceau parte din dieceza Traciei, fiindcă Ostrogoţii împinşi de Huni îi respinseră din locurile lor. Valent le admise cererea cu condiţie ca toţi să îmbrăţişeze creştinismul de rit arian; această condiţie fu susţinută foarte energic de Ulfila, episcop al Goţilor, (Wulfila 341—381 sau 343—383), care de mai înainte ţinea la arianism, fiindcă studiase în Constantinopole la ariani şi fusese hirotonit de ei. Dela Vizigoţi, după ce se stabiliră în Mezia şi Tracia şi se convertiră toţi la creştinism, arianismul veni şi la Ostrogoţi cum şi la Vandali, încă de când Ostrogoţii locuiau în Dacia şi Panonia, iar Vandalii în Panonia. Când apoi Vizigoţii, după ce devastară Roma in an. 410 supt regele lor Alaric, se aşezară la 412—419 în Galia de miazăzi-apus, iar pela 480 în Spania, infectară cu arianismul curând pe Burgunzii din Galia de miazăzi-răsărit, la început catolici sau ortodoxi, iar apoi după jumătatea sec. 5 (465) şi încă înainte de a fi pătruns ei din Galiade miazăzi-apus în Spania infectară pe Suevii din Spania, până atunci deaseminea catolici supt regele lor Remismund. Ostrogoţii iarăş deodată cu convertirea lor în ţerile dunărene atraseră la arianism atât direct cât şi indirect pe Rugi şi pe popoarele vecine cu ei, adică pe Gepizi şi Langobarzi. Toate aceste popoare ariane persecutară mai mult sau mai puţin biserica catolică sau ortodoxă din ţerile imperiului roman de Apus, în care ele se stabiliră. Cei mai aprigi prigonitori ai bisericii fură Vandalii, când ocupară Africa, notabil încă Genseric sau Geiseric, regele lor (419—477). El porunci a încărcă episcopi şi preoţi ortodocşi în luntri şubrede şi a-i mână la largul Mării, ca să se înnece, sau punea să-i alunge cu biciul în pustie goli, ca să moară de foame sau să fie sfâşiaţi de fiare. Mai crud încă procedă fiul şi succesorul său Himerich (477—484) în a doua parte a domniei lui; el pedepsia şi pe laicii, cari nu primiau arianismul, cu consfiscarea

averii, cu exil, cu mutilări și chiar cu moarte. Cea mai mare senzație făcù în an. 484, pelângă arderea lui Letus, episcop de Nepta, tăierea limbii la 300 creștini ai comunității ortodoxe sau catolice din Tipasa, pentrucă nu voiră a primi pe episcopii ariani ce li se impuse; dar contemporanii spun că Dumnezeu și în această persecuție a premărit credința întru El cu minuni, căci cei 300 mărturisitori deșì erau fără limbi, nu pierdură graiul; mai mulți contemporani vrednici de credință spun că ei însiși au auzit pe unii din acești 300 mărturisitori cântând și grăind. Dintre succesorii lui Himerich, Guntamund (484—496) a fost tolerant, Trasamund (496—523), inamic, Hilderic (523—530), favorabil, Gelimer (530—533) iarăș persecutor față de creștinii catolici sau ortodocși. Vizigoții și mai ales regii lor Eurich (466—484) și Leovigild (569—586) deaseminea persecutară crâncen biserica ortodoxă din Spania, căzută sub dominația lor. Cu cea mai mare indulgență procedară în Italia Ostrogoții supt Teoderic sau Teodoric c. Mare (493—526). Acesta tocma pela sfârșitul vieții începù a tratà ca inamici pe creștinii ortodocși, bănuindu-i că ar stà în înțelegere cu împăratul roman dela Răsărit și ca răzbunare pentru că arianii, ce mai rămăsese, erau persecutați în imperiul roman de Răsărit.

Totuș arianismul se stinse treptat și între popoarele germanice. La Vandali, Ostrogoți și Gepizi el se stinse odată cu aceste popoare, adică în an. 534 la Vandali, în 555 la Ostrogoți, în 566 la Gepizi. Burgunzii, Suevii și Vizigoții renunțară la arianism mai ales prin acțiunea episcopilor catolici sau ortodocși ai populației romanice din noile lor țări și prin înrâurirea Francilor puternici și ortodocși zeloși; așa încă dela an. 516 Burgunzii, supt regele lor Sigismund și cu concursul însămnat al lui Avitu, mitropolit de Vienne, Suevii, supt regele lor Chararic (550—559) și în sfârșit în an. 563 la sinodul din Bracara (Braga) Vizigoții, cari în 585 unise cu statul lor și pe al Suevilor, supt regele Reccared (586—601), după ce el trecù solemn la ortodoxism sau catolicism la sinodul 3 din Toletum (Toledo) în an. 589. Rugii, Herulii, Skyrii (Skirii) și Turcelingii (Turkelingi) ariani au fost chiar persecutori fanatici ai populației romanice ortodoxe sau catolice din Noric (azi Salzburg, Carintia, ducatul Stiria și Austria de miazăzi până la Dunăre); numai respectul ce aveau către Severin, apostolul Noricului (454—482), moderà încâtva fanatismul lor. Ei fură făcuți inofensivi față de biserică ortodoxă sau catolică din Noric

chiar de Odoacru, propriul lor compatriot și corelegionar, în an. 407 când acesta avea dominația asupra Italiei prin destrugerea statului lor din Noric, și arianismul lor deaseminea se stinse curând apoi cu apunerea triburilor lor (după 493). Pentru convertirea Langobarzilor ariani din Italia lucră cu zel dela an. 590 Grigoriu c. Mare, episcopul Romei († 604) și Teodolinda, regină contemporană a Langobarzilor († pela 623). Totuș la acest popor s'a menținut arianismul până în an. 671 supt regele Grimoald († 681).

d. Shisme și eresuri noi provocate de arianism.

Disputa ariană în cursul ei din sec. 4 a provocat în imperiul roman și mai multe shisme și alte eresuri, așa în special: shisma din Roma, cea din Antiohia și shisma lui Lucifer, apoi reînnoi eresul sabelian și pavelian, sau eresurile lui Marcel și a lui Fotin, precum și apolinarismul și macedonianismul. Deci despre aceste shisme și eresuri vom tratà aici mai pe larg.

§. 77 a. Shisma din Roma.

Arianismul avù de consecință mai întâi shisma din Roma. Această shismă se născù între partida lui Liberiu (352—366), exilat de împăratul Constanțiu în an. 352 fiindcă făcea opoziție semiarianismului și partida lui Felix (355—365), numit episcop în locul lui Liberiu. Shisma se reînnoi în an. 366 cu lupte sângeroase în cari au fost 317 morți; atunci partida triumfătoare a lui Felix alese pe Damasus, care se și menținù (366—384), pe când partida lui Liberiu, ce erà în minoritate alese pe Ursicinus, însă la 367 acesta fiind exilat shisma se stinse treptat.

§. 77 b. Shisma din Antiohia, numită la Apus shisma meletiană din Antiohia.

Această shizmă se născù din cauză că la sinodul din Antiohia din an. 330 când arianii depuseră pe Eustatiu arhiepiscopul Antiohiei și instalară în locul său un arhiepiscop arian, ortodocșii din Antiohia și din toată Siria nu voiră a sta în comuniune cu acest arhiepiscop arian și continuară a considera pe Eustatiu de căpetenie canonică a bisericii lor. Din această cauză arianii îi numiră eutatiani. Eustatiu muri în exil în Tracia la an. 337, unii însă cu mai multă probalitate zic că el a murit tocma la 360. Totuș în an. 360 arianii instalară episcop în Antiohia pe un bărbat, pe

care ei îl priviau ca partizan al lor, dar care ca episcop se declară pentru ortodocşi şi curând ajunse foarte venerat. Acest bărbat era învăţatul şi venerabilul Meletiu. Arianii văzând că s'au înşălat cu el, îl depuseră şi aleseră în loc pe arianul Euzoius. Ortodocşii moderaţi din Antiohia recunoscură deci pe Meleţiu ca episcopul lor, pecând cei riguroşi îl respinseră, ca pus de ariani şi deci după părerea lor el nu era succesor canonic a lui Eustatiu. Astfel se formară chiar între ortodocşi două partide ; a eustaţianilor şi a meletianilor. Ele se deosebiau între sine prin aceea, ca eustatianii, conform uzului mai vechiu de vorbire, prin termenul „ὑπόστασις" ca şi prin termenul „οὐσία" înţelegeau fiinţa (divină), pecând meleţianii dimpotrivă, conform uzului mai nou de vorbire, prin termenul „ὑπόστασις", „Ipostas", înţelegeau o persoană (divină). Poate şi eustatianii riguroşi se uniau cu Meletiu dacă nu venià în Antiohia la an. 362 iperortodoxul Lucifer, episcop de Calaris sau Caralis din Sardinia. El întări pe eustaţiani în opoziţia lor şi le hirotoni episcop propriu pe presviterul Paulin. Astfel se instalară în Antiohia doi episcopi ortodocşi Meletiu şi Paulin; fiecare din ei căuta natural a fi recunoscut de ceialalţi episcopi ortodocşi. Unii, în particular cei dela Apus, erau pentru Paulin şi priviau pe Meletiu ca episcop shismatic, deaceea şi dădură shismei numele lui, iar alţii, anume episcopii dela Rasărit erau mai toţi pentru Meletiu. Această shismă fu destul de importantă, că veni în desbatere la sinodul 2 ecumenic din Constantinopole. Meletiu, care era prezent la acest sinod şi avea mare vază, muri pe timpul sinodului şi aşa s'ar fi putut restabili unirea foarte lesne, dacă sinodul recunoştea acum pe Paulin († 383), ca episcop canonic de Antiohia. Sinodul însă, compus numai din episcopi răsăriteni, cari mai dinainte se pronunţase contra lui Paulin, nu voi a-l recunoaşte şi hirotoni pe presviterul Flavian ca nou episcop de Antiohia. Apusenii susţinură încă mult timp până la an. 398, partida opusă, deaceea shisma continuă şi tocma la 415 se curmă în cea mai mare parte; dar un rest a ei dură chiar până la 482. Antiohia avù dela 415 iarăş un episcop recunoscut cu o mică excepţie de toţi, dupăce Flavian reuşi în 392, când muri episcopului rival Evagriu, succesorul lui Paulin, a obţine să nu fie ales un nou episcop rival, iar succesorul său Alexandru, prin o purtare prevenitoare, amabilă şi frăţească ştiù să câştige în sfârşit la an. 415 şi pe eustatiani.

§. 77 c. Shisma lui Lucifer.

Această shismă fu provocată de Lucifer, episcop de Calaris sau Caralis din Sardinia, tot acel, care în 362 hirotonise pe Paulin episcop al Antiohiei şi cimentase astfel shisma de aici. Acum iată in ce mod urzi Lucifer altă shismă. Dela an. 315 el avuse a suferi multe dela ariani supt Constanţiu şi deaceea devenì foarte sever în contra arianismului, mai târziu, după moartea lui Constanţiu (361), când semiarianii, impilaţi de arianii riguroşi, se apropiară de ortodocşi şi in sfârşit reveniră numeroşi la ortodocşi (în an. 362 Atanasiu ţinù un sinod în Alexandria, unde se decise ca aceşti semiariani să fie primiţi iarăş în comuniune cu ortodocşii), Lucifer (†370) nu voi să intre în comuniune cu ei şi nu numai reproşă colegilor săi, episcopi ortodocşi, cari ereau indulgenţi cu semiarianii convertiţi şi-i primiau amical, ci chiar se despărţi de dânşii, declarând că ei compromit ortodoxia. Lucifer aflà cu deosebire în Sardinia şi Spania, partizani, cari se izolară de restul bisericii ortodoxe şi vedeau adevărata ortodoxie numai la ei. Această shismă deasemenea dură mai mult timp; pela an. 380 Ieronim, învăţător al bisericii (†420) se văzù provocat a scrie contra luciferianilor, spre a-i desbărà de sumeaţa lor iperortodoxie. Cu toate acestea ei se menţinură până spre jumătatea sec. 5 (deci încă vre-o 80 ani după moartea lui Lucifer).

§. 78. Eresurile lui Marcel din Ancira şi Fotin sau sebelianismul şi pavelianismul reînnoit.

Marcel episcop de Ancira, acuzat de ariani că a reînnoit eresul sabelianist, era un mare apărător al simbolului nicean. Arianii l-au depus în an. 336 la Constantinopole, iar Euseviu, episcop al Cesariei Palestinei, care era de partea arianilor, îl combătù şi prin scrieri. Pe când arianii şi chiar Euseviu îl acuzau de sabelianism ortodocşii deşi îl apărară câtva timp, mai târziu nu-l mai apărară, ci mai ales au adaus ca încheiere la articolul credinţei despre Fiul cuvintele: „Şi împărăţia lui nu va avea sfârşit." Acest adaus e îndreptat împotriva doctrinei sabeliane a lui Marcel că Dumnezeu Fiul după judecata universală se va întoarce în Tatăl şi astfel va lua sfârşit şi împărăţia lui Hristos. Marcel muri pela 374. Dar un discipol al său, Fotin, episcop de Sirmiu, căzù chiar în pavelianism sau samosatenism, aşa că ortodocşi şi ariani respingeau doctrina lui şi primul sinod din Sirmiu dela an. 351, care negreşit era

semiarian și persecută în Fotin mai întâi pe un discipol și partizan a lui Marcel, apărătorul sinodului nicean, l-a depus, fără ca ortodocșii să'i ia apărarea, căci și ei nu voiau să stea în comunitate cu dânsul. Fotin muri pela 376. Adepții săi se numiră dintâi fotiniani apoi și bonosiani, fiindcă după Fotin se pretinde că profesà aceeaș doctrină și Bonos, episcop de Sardica (380—390), cunoscut altfel și pentru că negà că Maica Domnului este pururea fecioară.

§. 79. Eresul lui Apolinariu.

Apolinariu, episcop de Loadicia (λαοδίκεια), oraș în Siria (deosebit de Loadicia din Asia Mică), combătând arianismul cu acelaș zel ca și Marcel de Ancira, erudit și mai talentat, el și-a câștigat merite și ca apărător al creștinismului contra păgânismului oarecum și ca scriitor creștin și era amic cu Atanasiu c. M. Dar apărând divinitatea perfectă a lui Hristos contra arianilor, el dela an. 362, conștient că e în opoziție cu doctrina bisericii universale atăcă firea omenească cea deplină a lui Hristos, căci el tratà despre unirea divinității cu omenirea în Hristos așa, că pecând omul consista, cum învață Platon, din corp, suflet animal (ψυχή) și spirit rațional (νοῦς), deci din trei elemente[1], în Hristos în locul spiritului rațional a intrat divinul Logas (λόγος) adică divinitatea și că așa dar Hristos, Dumnezeul întrupat, consistă din corp, suflet animal (ψυχή), și divinitate. Prin această teorie ce e drept părea că se apără divinitate perfectă a lui Hristos, dar se restrângea deplina lui omenire, căci i se negà spiritul rațional ca om. Doctrina lui Apolinariu († pela 390) fu respinsă de învățătorii ortodocși, anume de Atanasiu c. M. († 373) sau mai probabil de alt alexandrin, după Atanasiu, confundat apoi cu el, apoi și de Grigoriu de Nazianz († pela 390) și mai ales de Grigoriu de Nissa († pela 394); ea fu condamnată la sinodul 2 ecumenic 381. Apolinarismul, confundând în Hristos natura (οὐσία) divină cu cea umană, se numi și Sinusianism, adică celce confundă naturile; el reprezintă trecerea contraversei depe terenul teologic pe

[1]. Doctrina antropologică după care omul consistă din trei elemente, din corp, suflet animal și spirit rațional se numește trihotomie, în opoziție cu doctrina că omul se compune din două elemente, din trup și suflet, numită dihotomie. Se află și în epistola către Evrei și în cea 1 către Tesaloniceni o doctrină trihotonică, dar numai în aparență; e vorba despre un suflet animal și unul rațional (ψυχή și πνεῦμα) ca puteri inferioare și superioare ale aceluiaș suflet, așa dar în realitate se profesează dihotomia.

cel hristologic, căci acum nu se trată despre Logos în eterna lui relaţie trinitară, ci despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu, celce s'a făcut om. Acest eres care avù în Antiohia până la anul 420 o comunitate proprie cu un episcop Vitalis, se menţinù până la jumătatea sec. 5 şi se contopi atunci cu un eres analog mai nou, cu monofisitismul.

§, 80. Macedonianismul şi sinodul II ecumenic (381).

Apolinarismul şi sabelianismul şi pavelianismul reînnoit se născură din opoziţia riguroasă contra arianismului, pe când macedonianismului numit şi maratonianism se formă din arianism însuş. Aşa arianii negând adevărata divinitate a lui Hristos, nu putură fi de altă socotinţă nici despre sfântul Duh, ; deaceea semiarianul Macedoniu, pe care în an. 341 semiarianii îl ridicară la scaunul de Constantinopole, iar în an. 360 omeii îl depuseră şi el muri curând apoi (pela an. 362), desvoltă mai în fond această consecvenţă a doctrinei ariane şi în sferile semiariane, ce în alte privinţi, erau mai apropiate de ortodocşi ; el propagă şi construì doctrina, pe care apoi o apără în special diaconul său Maratoniu, în urmă episcop de Nicomedia, susţinând nu numai că sfântul Duh e mai mic decât Tatăl şi Fiul, ci şi că e faptură a Fiului şi servitor al Tatălui şi al Fiului. Din această cauză macedonianii se numiră şi pnevmatomahi, combătători ai sf. Duh (πνευματομαχική αἵρεσις, eres ce combate pe sf. Duh). Atanasiu († 373) fu cel întâi, care începù dela 358 şi campania contra pevmatomahilor ; cu el se uniră Vasiliu c. M. († 379), cei doi Grigori, de Nazianz († pela an. 390) şi de Nissa († an. 394) şi alţii, apărând odată cu divinitatea perfectă a Fiului şi divinitatea perfectă a sf. Duh, purcederea lui din Tatăl şi că el e de o fiinţă cu Tatăl şi cu Fiul.

Dar partida macedonianilor era mare chiar între episcopii trecuţi dela semiarianism la ortodoxie şi deci se aflau şi mulţi macedoniani, cari mărturisiau dejà deplina divinitate a Fiului, dar nu voiau să recunoască divinitatea sf. Duh, precum şi că el e deofiinţă cu Tatăl şi cu Fiul. Deaceea Teodosiu c. M. (379—395), curând după ce se sui pe tron, convocă la Constantinopole un nou conciliu ecumenic, sau propriu zis un conciliu general al imperiului său, adică al imperiului roman de Răsărit. La chemarea lui se adunară în an. 381 la Constantinopole 150 episcopi ortodocşi şi 36 macedoniani. Intre ortodocşi cei mai renumiţi erau:

Meletiu, arhiepiscop de Antiohia, Timotei arhiepiscop de Alexandria, cari veni abià mai târziu și deaceea luă parte tocma la desbaterile de mai apoi, Grigoriu de Nissa, Diodor de Tars, Amfilohiu de Iconià, Chiril de Ierusalim, Grigoriu de Nazianz, pe care tocmai atunci (380) împăratul Teodosiu îl ridicase la scaunul de Constantinopole, după ce Grigoriu pregătise victoria ortodoxiei în Constantinopole, însă trebuia să fie confirmat încă de sinod, precum și mulți alții. Acest sinod avea să se pronunțe în particular asupra macedonianismului și asupra arianismului, sub acest din urmă nume înțelegându-se acum omeismul, apoi asupra eunomianismului sau arianismului riguros și asupra apolinarismului, precum și asupra altor contraverse bisericești. Președința o primi Meletiu, care era cel întâiu în rang între toți episcopii prezenți la deschiderea sinodului.

Primul obiect al desbaterei fu ocuparea scaunului episcopal din Contantinopole; căci Grigoriu de Nazianz fuse din capul locului (dela an. 371) episcop de Sasima, în Capadocia, și tocmai apoi după ce orodocșii Asiei îl trimisese în an. 379 la Constantinopole spre a restabili aici ortodoxia foarte slăbită și el împlini această misiune în mod strălucit. Teodosiu luând în stăpânire Constantinopole la an. 380 ridică pe Grigoriu la scaunul episcopal de aici. Dar Maxim Cinicul, filozof creștin, care veni din Egipt și se insinuă ca prieten al lui Grigoriu, câștigă pentru sine o partidă, și reuși a fi hirotonit episcop de Constantinopole contra lui Grigoriu, supt pretest că Grigoriu e episcop de Sasima și în Constantinopole nu există episcop propriu. Ridicarea și hirotonirea lui Maxim contra lui Grigoriu de Niazanz, care fusese pus de împărat, cler și popor, fu deci primul obiect de discuție al sinodului. Acesta recunoscù pe Grigoriu ca episcop canonic de Constantinopole și depuse pe Maxim Cinicul.

Insă abià fu terminată această chiestiune când Meletiu, foarte înaintat în vârstă, muri. După ce el fu înmormântat cu mari onoruri, Grigoriu de Nazianz, acum recunoscut episcop de Constantinopole sau Roma Nouă și ca atare considerat de episcopii adunați ca episcopul cel întâi în rang după cel din Roma Veche, luă președința în sinod și prima lui grijă fu să aplaneze shisma din Antiohia. El propuse că acum Meletiu fiind mort, să se recunoască episcopul rival al său, Paulin, ca episcop canonic de Antiohia; dar ceialalți episcopi nu voiră a aderà la propunerea aceasta ci aleseră ca episcop de Antiohia pe presviterul Flavian și-l hirotoniră. In acelaș timp unii episcopii din Egipt și Macedonia, veniți mai târziu și fiind de partida lui Maxim Ci-

nicul începură a imputà lui Grigoriu, că n'a făcut bine şi a călat canoanele părăsind episcopia lui şi luând în posesiune alta, ce negreşit ar fi mai lucrativă. Grigoriu, bărbat simţitor şi iubitor de linişte, văzând că nu i s'a primit pronunerea relativă la shisma din Antiohia şi mai auzind şi aceste imputări se mâhni, abdică pe dată, îşi luă rămas bun dela sinod şi dela Constantinopole prin o cuvântare patetică şi se întoarse în patria lui, unde petrecù restul vieţii în studii şi solitudine, dar nici sinodului nu-i păstră o bună amintire. Astfel scaunul episcopal de Constantinopole rămase vacant şi sinodul trebui a procede la reocuparea lui. Sinodul propuse împăratului spre alegere mai mulţi candidaţi, între cari şi pe Nectariu, bătrânul senator şi catehumen. Impăratul se declară pentru acesta. Nectariu fu mai întâi botezat şi apoi îndată hirotonit, după aceea luă preşedinţa sinodului, care procedă la obiectul principal al desbaterii.

Cei 150 episcopi ortodocşi, cari remaseră singuri, dnpă ce eşiră din sinod cei 36 episcopi macedoniani, condamnară acum macedonianismul, apolinarismul, semiarianismul, arianismul, adică omeismul şi eunomianismul, completară simbolul dela Nicea până la sfârşit cum e azi, formulând mai clar şi completând unele ziceri chiar din partea lui în fiinţă, cum opiniază istorici bisericeşti mai vechi, sau după rezultatele cercetărilor mai nouă confirmând mai mult un simbol nicean, care recitat în biserică până atunci în opoziţie cu macedonianismul şi cu alte eterodoxii se completase în acest mod şi astfel complet e citat ca simbol la botez încă pela an. 374 de Epifaniu părinte bisericesc († 403). Astfel s'a format simbolul nicean-constantinopolitan, ce se numia la început şi simplu nicean şi a păstrat până astăzi pretutindeni autoritatea lui canonică. Afirmările protestanţilor recenţi că acest simbol fu confirmat abia în an. 451 de sinodul al 4-lea ecumenic, la care s'a citat de două ori, sunt nefundate[1].

După aceasta sinodul din Constantinopole a dat şi câteva canoane, dintre cari canonul 3 declară că episcopul de Constanttnopole (Roma Nouă) urmează în rang imediat după cel de Roma Veche. Despre cele 7 canoane, ce s'au păstrat sub numele acestui conciliu, deaseminea se afirmă în timpul cel mai recent, că numai

[1]. Vicenzi, teolog roman, a voit în an. 1878 a privi simbolul din Constantinopol chiar numai ca un falş întreprins de Greci în sec 7, spre a susţine doctrina lor că sf. Duh purcede numai din Tatăl nu şi din Fiul. Insă Vincenzi a rămas singur cu această afirmare.

cele 4 dintâi ar proveni de la el, iar canonul 5 și 6, dela sinodul particular adunat în an. 382 la Constantinopole, pecând al 7-lea ar fi de proveniență mult mai posterioară.

După rezolvirea tuturor chestiunilor propuse Teodosiu c. M. închise sînodul, confirmă deciziile lui și le promulgă în statul său. Impăratul și sinodul le-au comunicat și imperiului de Apus; aici un sinod din Roma la an. 382 sub președința lui Damasus, episcopul Romei, precum și unul încă din an. 381 la Acvileia în Italia de sus prin autoritatea lui Ambrosiu, celebrul episcop de Mediolan (Milan) s'au declarat satisfăcute cu deciziile dogmatice ale sinodului de Constantinopole, nu însă și cu decizia relativă la shisma antiohiană și cu depunerea lui Maxim Cinicul. A urmat o corespondență între Răsărit și Apus; la Răsărit, odată cu sinodul din Roma dela an. 382 se adună în Constantinopole un nou sinod mare, deși având în sine numai caracterul unui conciliu particular, după care în sfârșit Apusul încetă chiar atuncî opoziția lui contra alegerei lui Grigoriu și apoi a lui Nectariu în Constantinopole în legătură cu depunerea lui Maxim Cinicul și după explicările primite s'a declarat înțeles cu aceasta, dar pe Flavian cel hirotonit episcop contra lui Paulin îl recunoscù episcop canonic al Antiohiei tocma în an. 398. Roma ignoră numai canoanele din Constantinopole sau fiindcă nu-i plăcea canonul 3 cu drepturile ce dă episcopului de Constantinopole, sau fiindcă nu va fi avut nici o cunoștință despre ele. Incă pela jumătatea sec. 5 Roma putea zice, că nu are cunoștință despre aceste canoane. Dar în sfârșit dela jumătatea sec. 6 Roma precum și restul Apusului le primiră în colecțiile lor și astfel sinodul al 2-lea ecumenic, ce propriu zis fù din început numai un conciliu general de Răsărit, deveni sinod perfect ecumenic prin consimțimântul Apusului cu toate deciziile sale.

Macedonianismul, care fu motivul principal pentru convocarea sinodului și care nu avù nici un promotor și protector imperial, se mai putù susține numai scurt timp după condamnarea lui și pela jumătatea sec. 5 era stins.

§. 81. **Privire asupra celorlalte eresuri și controverse din sec. al 4-lea.**

Pelângă sectele eretice, despre cari am tratat până aci, au neliniștit biserica, mai ales după jumătatea sec. al 4-lea, încă și altele și anume: o pretinsă formă nouă de gnosticism, așa zisul priscilianism, apoi o serie de secte fanatice la extrem, ca masalianii,

audianii şi antropomorfiţii din Egipt, eustatianii şi semenii lor apostolicii şi aveliţii, anghelicii şi coliridianele; nu mai puţin şi un şir de opoziţii raţionaliste destructive, ca antidicomarianiţii, Elvidiu, Bonos, Aèriu, Iovinian, Vigilanţiu şi Retorianii. Pela sfârşitul secolului izbucni şi prima dispută despre ortodoxia lui Origen şi se provoacă între altele la Constantinopole o nouă shismă, zisă ioanită.

Vom trata acum despre istoria fiecărui din aceste dispute şi opoziţii.

§. 82. **Priscilianismul.**

Acesta s'a ivit în Spania între anii 370 şi 380. După descrierea celor ce l-au combătut, el e propriu zis o formă nouă de gnosticism, combinat cu maniheism. Se zice că acest eres avù ca iniţiator pe un gnostic din Egipt, Marcu, care veni în Spania pela jumătatea sec. 4. Dar acest eres deveni important abia dela Priscillian, un laic din Spania, nobil şi nu fără erudiţie, care se declară pentru el, îl desvoltă mai bine şi atrase la el numeroşi aderenţi. Doctrina pretinsă gnostică maniheică a lui Priscillian, sau poate a unor discipoli posteriori ai lui,—căci scrierile lui proprii, ce s'au aflat în timpul receut (11 tractate), nu dovedesc abateri însemnate dela doctrina bisericii—, doctrina lui conţine între altele proibirea căsătoriei şi a mâncărei de carne; dar Priscillian fu acuzat totodată că seduce indirect la imoralitate şi se zicea despre el că în adunările la cultul divin ale sectei sale, punea pe bărbaţi şi femei să se roage împreună goli, spre a arătà astfel că sunt cu totul liberi de înclinările sexuale. Priscilianiştii mai erau acuzaţi că, spre a ţinea secret eresurile şi abominaţiile lor, se obligau reciproc a comite mai bine sperjur, decât a trădà vre-un secret al sectei, aşa că principiul lor ar fi fost: „iura, periura, secretum prodere noli" adică „jură, fii sperjur, dar nu trădà secretul".

Priscilianianismul fu descoperit de doi episcopi din Spania, Idaciu (Ydacius) de Emerita (Merida) şi Itaciu de Ossonoba (Sossuba), cari nu se bucurau de o reputaţie deosebită; după propunerea lor în an. 380 un Sinod din Spania dela Caesaria Augusta sau Caesaraugusta (Saragosa) condamnă doctrina cel puţin atribuită priscilianismului. Aceşti doi episcopi se adresară deasemeni la împăratul Graţian, iar după ce el fu ucis în an. 383 fugind de uzurpatorul Maxim, care luase puterea în Galia şi Spania, se

adresară și la acesta cu cererea de a extermina „oribila“ sectă a priscilianismului. In adevăr Maxim fu decis de Itaciu a chemà la Treviri (Trier) pe Priscillian cu câțiva soți ai lui, smulse dela ei prin torturi mărturisiri, pe baza cărora ordonă în an. 385 a decapita pe Priscillian și 6 soți ai lui, între cari și o femee[1]. El dădù astfel în lumea creștină primul exemplu de a rosti pedeapsa cu moarte pentru eres. Dar secta nu fu stărpită prin aceasta; mai vîrtos un strigăt de indignare izbucni în toată biserica despre acest mod de a păstrà ortodoxia și de a aduce pe eretici la idei mai bune. Deci mulți făcură lui Maxim și lui Itaciu imputări amare; în fruntea episcopilor, cari protestară încă înainte de executarea sentinței, era Martin episcop de Tours (Turones) din Galia, cu renume de sfânt, iar după executare, Ambrosiu de Mediolan și Siriciu de Roma. Secta dură până după jumătatea sec. al 6-lea și abià atunci apuse de pe scena istoriei; ea se stinse definitiv la sinodul din Bracara (Braga), care sigilă și reîntoarcerea Suevilor dela arianism la ortodoxie sau la catolicism.

§. 83. Secte fanatice la extrem și eresuri raționaliste destructive.

Masalienii, cari nu erau creștini, țineau calea de mijloc între creștini și păgâni. Ei erau niște oameni, cari în sec. 4 mărturisiau monoteismul în Palestina, Mesopotania și Siria, dar fără a se alipi de creștinism sau iudaism; în adunările lor religioase ei își înălțau gândul la un Dumnezeu spiritual, etern. Deaceea se numiau rugători, euhiți (ἑυχέται sau εὐχῖται), sau masalieni, dela rădăcina aramaică „sĕla (צְלָא, a se ruga)“. Dar se aflau și masalieni, cari erau creștini euhiți, adică rugători deasemenea în Mesopotania și Siria, încă și în Asia Mică și Armenia. Acestia erau un fel de monahi și vedeau în rugăciune unicul mijloc de mântuire, deaceea disprețuiau toate celelalte acte de cult, stăruiau în simplă contemplație (meditație religioasă) și prin continuă rugăciune se credeau iertați de păcate și capabili de orice virtuți. Euhiții fură descoperiți în an. 381 de Flavian, episcopul Antiohiei, care-i condamnă, dar ei se menținură încă și apoi; ei se numiau deasemenea eufimiți adică binecuvântători, entuziaști, horevți

---

[1]. Sulpiciu Sever, scriitor contemporan, zice despre excesele, ce se atribuiau sectei priscilianiste, că erau simple svonuri, circulând din gură în gură: „fuit in sermone hominum ..“ Chronica. Lib. II c. 48. 3. Edit. Lavértujon, Paris, 1899. Tom. II p. 107; comp. și p. 620—636 (N. Tr.).

adică dănţuitori (spre slava lui Dumnezeu), adelfiani, lampetiani, marcianişti adică adepţii lui Adelfiu, Lampetiu, Marcian, trei căpetenii ale sectei. Unii, precum am mai zis, considerau pe masalianii de felul întâiu ca identici cu aceşti din urmă.

Eustaţianii erau aderenţi extremi ai monahismului din Asia Mică pe cari, cum am mai spus, sinodul din Gangra se văzù silit a-i condamnà, probabil între anii 360 şi 370, dar poate şi chiar între anii 340 şi 360; ei vedeau în monahism ca şi masalienii în rugăciune, unicul mijloc de mântuire; deaceea invitau pe toţi a părăsi situaţiile lor de până atunci şi a căutà mântuirea în pustie ca monahi. Ei dispreţuiau nunumai căsătoria, ci erau indiferenţi şi către familie, biserică şi stat.

In afinitate cu Eustatienii — deşi nu identici — erau în Asia Mică apostolicii sau apotacticii (ἀποτακτικοί) adică cei ce renunţă; aceştia în o pretinsă imitare a vieţii din epoca apostolică renunţau la căsătorie şi la avere.

Dimpotrivă aveliţii, ce apărură în Africa de miazănoapte în jumătatea a doua a sec. 4, se căsătoriau. Ei se numiră aşa dela Avel, al doilea fiu a lui Adam, săvârşit din viaţa fără urmaşi; dar în căsătorie se abţineau de împreunarea cu soţiile lor, spre a nu contribui prin naştere de prunci la propagarea păcatului original.

Rigorişti fanatici erau şi audianii. Ei se trag dela un oarecare Audiu sau Udo din Mesopotamia, un laic, care se ridică mai întâi pela an. 322 contra clerului din patria lui ca un censor sever de moravuri. Deaceea, exclus sau eşind singur din biserica Mesopotaniei, înfiinţă o sectă proprie, iar apoi exilat în Sciţia adică în Dobrogea sau Dobrugea, merse la Goţii de aici, răspândind şi între dânşii secta lui. Aceasta pe lângă pretenţiile riguroase despre moravurile clerului, se mai remarcà şi prin faptul, că tâlcuind literal descrierile antropomorfice ale Bibliei despre lucrarea lui Dumnezeu îşi reprezentau pe Dumnezeu cu totul antropomorfic, adică ca pe om, consistând din corp şi suflet şi serbà Paştile ca Cvartodecimanii sau protopashiţii, adică la 14 Nisan împreună cu Iudeii.

La aceaş credinţă grosieră despre Dumnezeu ca audianii veniră pela capătul sec. 4 şi unii monahi din Egipt, anume partida celor cu idei antiorigeniste, petrecători mai ales în pustia schitică (Σκῆτις); ei făceau opoziţie părerii origeniştilor ultraspiritualişti, cari chiar pe om îl priviau cu totul necorporal şi-l spiritualizau în originea şi ţelul său final; această părere erà dominantă la

monahi depe muntele nitric (Νιτρία, Nitria) din Egiptul de jos. Monahii cei antiorigenisti se numiau antropomorfiţi.

Pela jumătatea sec. 4 se aflà în Frigia o sectă a anghelicilor. Aceştia adorau pe îngeri ca pe Dumnezeu şi fură cenzuraţi de sinodul din Loadicia (λαοδίκεια), din Asia Mică la an. 360 sau 375.

In o eroare identică căzură coliridianele, o secta de femei fanatice din Arabia, alţii zic din Agaria, lângă Lacul Meotid sau Palus Maeotis (Marea de Azov), în ultimile decenii din sec. al 4-lea. Coliridianele adorau abuziv pe sf. Fecioară Maria, Maica Domnului şi avea preotese proprii ale ei, cari-i aduceau şi un sacrificiu propriu, în formă de plăcintă, κολλυρίς, deaceea se şi numiau coliridiane κολλυριδιανίδες sau κολλυριδιαναί plăcintărese[1].

Cum extremele prea adesea se ating, în opoziţie cu sectele fanatice la extrem, descrise până aici, erau şi combătători raţionalişti, cari atăcau organizaţia în fiinţă a bisericii, asceza, cultul şi dogma. Aceşti bărbaţi opozanţi au fost Elvidiu, Bonos, antidicomarianiţii, Aèriu, Iovinian, Vigilantiu şi Retorin.

Elvidiu erà un laic din Roma. Pela an. 380 el contestă că sf. Maria e pururea fecioară (perpetua virginitas) şi adoptă vechea părere moderată a ebioniţilor, că sf. Maria, după naşterea lui Hristos a vieţuit în obişnuită însoţire cu Iosif şi a născut copii, pe cari sf. Scriptură îi numeşte fraţii Domnului. De aceaş socotinţă cu el erà tot atunci nunumai Bonos, episcop de Sardica între an. 380—390, acuzat totdodată de fotinianism, adică de monarhianism ebionitic sau de antitrinitarism, ci şi alţi eretici din Arabia sau poate din Agaria lângă Lacul Meotid (Marea de Azov), cari afirmau aceeaş şi se numiau antidicomarianiţi, fiindcă erau ἀντίδικοι Μαρίας, adversari ai Mariei. Aceştia fură combătuţi sever mai ales de Epifaniu, învăţător bisericesc († 403), iar Elvidiù şi adepţi săi, de Ieronim. († 420).

Aèriu era presviter în Sevasta (Armenia) la reşedinţa episcopală a lui Eustaţiu († 380) acel, care aduse poate pela an. 340 în Asia Mică monahismnl şi ai cărui asociaţi la extrem erau eustaţianii. Se zice că Aèriu candidă împreună cu Eustaţiu la episcopia Sevastei şi devenind Eustaţiu (înainte de an. 360) episcop de Sevasta, Aèriu se ridică în contra lui afirmând că în fond episcop şi preot e tot una; din această cauză el fu excomunicat

[1] Unii sunt de părere că uzul ce au Românii de a face turte şi colindeţe de Crăciun ar proveni dela coliridiane. Comp. Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie vol. I Bucureşti 1883 pag. 475 s. (N. Tr.).

şi înfiinţă o sectă proprie, ce nu numai afirmà că episcopul şi preotul sunt de o potrivă, ci încă declarà sărbarea Paştilor ca iudaism şi deasemeni considerà posturile şi rugăciunile pentru morţi deprisos şi nefolositoare.

Iovinian, mai întâi monah în Roma, declară dela 388 că monahism şi căsătorie, post şi nepost ar fi fapte indiferente înaintea lui Dumnezeu, ba mai mult, că faptele bune ca şi fericirea nu se deosebesc gradual, ca să se poată zice că omul devine prin unele fapte bune mai fericit decât prin altele. El învaţă chiar ca cei renăscuţi prin botez nu mai pot păcătui; în morală el apărea ca adversar al ascezei bisericeşti, respingând postul, fecioria şi alte practici virtuase ca ceva cu totul inutil. El negà deasemenea că Maica Domnului e pururea fecioară. Iovinian fu combătut nu numai de Ieronim, învăţător bisericesc (✝ 420), prin serieri, ci şi de Siriciu, episcopul Romei (385—398) şi de Ambrosiu, episcop de Milan (374—398), cari prin decizii sinodale condamnară în an. 390 teoria lui şi-l excomunicară.

Vigilanţiu era preot din Barceloua (Barcino, Barcinona), oraş în Spania, pela an. 400. El combătea cultul sfinţilor şi al relicviilor ca un cult idolatru al unor oameni morţi, deasemenea priveghierile (vigilia) şi pelerinajele, ca ocazii la păcat, în sfârşit, monahismul şi celibatul, ca motive de a păcătui înpotriva firii. Vigilanţiu deasemenea fu înfierat de Ieronim cu obişnuita lui vehemenţă ca ereziarh (406); ba încă îl persiflă că pentru aversiunea lui de priveghieri mai bine s-ar fi numit Dormitantiu decât Vigilanţiu.

Retoriu, contemporan şi compatriot cu Atanasiu (✝ 373) şi Retorianii, asociaţii lui considerau diferenţele, ce se iviau în dogme, fără importanţă şi deci erau indiferentişti dogmatici.

§. 84. **Prima dispută despre ortodoxia lui Origen şi shisma ioaniţilor.**

Incă în anii 231 şi 232 Dimitrie, episcopul Alexandriei şi sinoadele convocate de el în Alexandria au depus şi exclus din biserica Alexandriei pe Origen poate şi ca eterodox, nu numai ca culpabil contra disciplinii. Teoriile lui eterodoxe curând după moartea lui fură combătute de Metodiu, episcop de Olimp, care muri martir îu an. 311. Dar în jumătatea adoua a sec. 4 mai mulţi ortodocşi se ridicară contra teoriilor lui Origen şi'l declarară de urzitor a multor eresuri, iar mai ales a primilor germeni

de arianism, ce încolţiră din subordinaţianism; ei atribuiau arianismul lui Origen, fiindcă şi acesta avea idei subordinaţiane, deşi în alte cărţi el se pronunţă cu totul corect că Fiul este deofiinţă cu Tatăl. Deaici urmă că şi Epifaniu, mitropolit de Cipru, (373—403) foarte zelos în combaterea ereticilor, a fost adversar furios a lui Origen şi vedea în el pe cel mai rău eretic; din această cauză Epifaniu avù în an. 394 o dispută vehementă cu Ioan, episcopul de Ierusalim. călduros admirator a lui Origen, iar în 402 prin intrigile lui Teofil, arhiepiscopul Alexandriei, se ridică chiar contra lui Ioan Hrisostom, arhiepiscop de Constantinopole, căci îl privià ca origenist, ceace în realitate nu era; din contra Teofil a fost la început origenist, iar în an. 399 părăsì pe origeniştii din Egipt şi trecù în partea adversarilor lui Origen, zişi antropomorfiţi, o partidă de monahi din Egipt, cari, locuind în pustiul schitic, combăteau foarte mult teologia spiritualistă a lui Origen, aşa că chiar despre Dumnezeu avea idei antropomorfe. In an. 401 Teofil alungă din Egipt pe monahii origenişti depe muntele nitric, şi cu toate că mai'nainte de aceleaşi socotinţi cu ei, acum era inamicul lor; în fruntea acestor monahi se aflau cei patru „fraţi lungi" numiţi aşa pentru statura lor. Ioan Hrisostom oferind acestora azil, Teofil îl acuză de origenism, asmuţă contra lui pe Epifaniu, care la începnt (402) chiar căzù în cursă, iar apoi, recunoscând pasul greşit ce făcù, se retrase, dar Teofil în sfârşit resturnă pe Ioan cu ajutorul Curţii şi a două sinoade inconştiente (403—404). Deaici se născù shisma zisă a ioaniţilor, căci o parte a bisericii din Constantinopole rămase fidelă lui Ioan chiar şi după moartea lui (407), văzând în succesorii săi nişte urzupatori. Această shismă durà 34 ani şi încetă abià în an. 438, când oasele lui Ioan fură depuse solemn şi cu onoruri mari în cripta imperială. Apuseni eruditţi ca presviterul Ieronim († 420) şi presviterul Rufin († 410) locuind ambii la an. 394 în Palestina şi amici între ei, deasemenea luară parte la disputa dintre Epifaniu şi Ioan din Ierusalim. Ieronim, mai 'nainte şi el admirator a lui Origen, temându-se a nu'şi pierde reputaţia de ortodox, acum se lepădă de Origen şi nu numai trecù în partea lui Epifaniu contra lui Ioan de Ierusalim, ci combătù vehement (398, 399 şi 402) şi pe Rufin, pentru că acesta, bazat pe admiraţia ce Ieronim avea mai 'nainte pentru Origen, scrià apologii pentru el, precum şi pentru că Rufin apără negreşit tot aşa de solid ortodoxia lui. Cu toate acestea Origen nu fu lipsit nici mai departe de amici şi apără-

tori între ortodocşi, ba nu lipsiră nici chiar origenişti riguroşi, cari raportară şi la sufletul uman a lui Hristos teoria lui Origen despre preexistenţa sufletului uman; în acest punct ei se divizară în două partide: Protoctişti, cari priviau sufletul lui Hristos ca *prima* creaţie a lui Dumnezeu şi Isochrişti, cari declarau sufletele umane ca creaţii deopotrivă cu sufletul lui Hristos. Dar în jumătatea întâi a sec. 6 se născù o nouă dispută despre ortodoxia lui Origen şi se termină cu condamnarea lui de biserică fără nici o opoziţie. Despre această dispută vom tratà la timp.

§. 85. **Pelagianismul. Semipelagianismul. Prima dispută despre predestinaţie.**

a. Pelagianismul.

Cu începutul deceniului al doilea a sec. 5 izbucni la apus o dispută, ce se agită pe terenul antropologic şi soteriologic, adica pe terenul doctrinei despre om şi al celei despre mântuirea lui, iar în special pe terenul doctrinei despre păcatul original, despre relaţia voii libere a omului cu harul lui Dumnezeu şi despre necesitatea harului, precum şi despre predestinaţie, sau maiînainte hotărâre (a unora spre fericire, a altora spre osândire). Această dispută o provocă Pelagiu, monah erudit din Britannia şi Celestiu (Coelestius sau Caelestius) amic şi discipol al lui, odinioară advocat; ei se asociară amândoi în an, 409 la Roma. Pelagiu, probabil spre a puteà încuraja mai bine pe creştini să tindă la perfecţiune, profesà încă la Roma că păcatul lui Adam nu e păcat original, nu e ereditar şi deci voia oamenilor, descendenţi din Adam, prin neereditarea păcatului lui Adam, nu e aşa coruptă, în cât omul să nu fie în stare a face bine şi a dobândi mântuirea prin singura puterea lui, deşi ajutorul harului peste fire a lui Dumnezeu sporeşte puterea voii libere şi asigură încă şi mai mult dobândirea mântuirii; Adam a murit şi descendenţii lui deasemeni mor, însă nu drept pedeapsă pentru păcat ci în virtutea firii lor; toţi sunt din naştere fără păcat şi deci copii nu se botează spre iertarea păcatelor. In an. 411 cei doi amici, se pare că nu s'au mai simţit destul de siguri în Europa, deci trecură în Africa, de unde apoi Pelagiu, s'a dus în Palestina, iară Celestiu rămase în Africa şi solicită aici a fi hirotonit şi primit în clerul african. Insă Paulin, diacon din Milan, îl acuză pentru teoria ce profesà de acord cu Pelagiu şi un sinod african, al cărui suflet era Augustin, episcop de Iponia (Hippo

Regius), mare teolog şi filozof, află în an. 411 că această teorie e eretică ca una ce neagă păcatul original, precum şi că harul lui Dumnezeu e neapărat necesar pentru mântuire, deci excomunică pe Celestiu, care nu voi să o retracteze. Acum Celestiu părăsi Africa, merse în Asia Mică şi fu primit în Efes, unde atunci nu se ştia de eresul său, obţinând şi hirotonia. Dar cei din Africa ştiau că Pelagiu, urzitorul acestei teorii se află în Palestina şi ca om învăţat se bucurà acolo de mare stimă, în particular la Ioan, episcopul de Ierusalim. Intre acestea Paul Orosiu, tocma venise din Spania la Augustin spre a-l vedea, iar Augustin îl trimise în Palestina, ca să acuze aici pe Pelagiu. Curând apoi s'au dus în Palestina tot în acest scop şi doi episcopi din Galia, Heros şi Lazăr. Totuş Pelagiu ştiu să-şi apere cauza lui aşa de abil, iar apusenii, cari aveau să-l acuze, neştiind greceşte, l-au putut convinge de eroare aşa de slab, că episcopii din Palestina se abţinură (la an. 415) în Ierusalim de a dà o sentinţă, iar în Diospolis (Lydda) l-au achitat. Provocaţi astfel, episcopii africani cu Augustin în frunte examinară încă odată teoria lui Pelagiu şi Celestiu, o găsiră şi de astădată eretică la sinoadele din Cartagine şi Mileve în an. 410 şi comunicară sentinţa lor scaunului din Roma, continuu în mare vază, pentru că era apostolic şi pentru că Africa primise creştinismul dela Roma, anume o comunicară episcopului de atunci al Romei Innocenţiu I (404—417), care se şi asocià la această condamnare. Dar Celestiu şi Pelagiu nu voiră a se linişti după condamnare, cu deosebire căci ei se bucurase de mai bună reputaţie în Roma, cel puţin la autorităţile bisericeşti. Deci Celestiu veni la Roma personal, iară Pelagiu trimise scrisori. Ei reuşiră amândoi a se justificà aşa de bine la succesorul lui Innocenţiu, la Zosim, episcopul Romei (417—418), că acesta-i declară ortodocşi şi desaprobă pe africani că-i condamnase. Dar africanii, de partea cărora trecù acum şi împăratul Onoriu (395—423), după ce au examinat încă odată teoria lui Pelagiu o condamnară din nou şi dădură explicaţii şi lui Zosim, aşa că acesta nu numai condamnă şi el în an. 418 teoria lui Pelagiu prin circulara lui zisă epistula tractoria, ci la un sinod din Roma depuse şi 18 episcopi italieni, cari apărau teoria lui Pelagiu şi în fruntea cărora stà Iulian, învăţatul episcop de Eclanum (Italia de jos), un polemic indecent contra lui Augustin. Aceşti episcopi depuşi s'au dus la Răsărit, unde aflară primire amicală la Teodor de Mopsuestia (Μόψου ἑστία), în Cilicia, care combătù pe adver-

sarii lui Pelagiu chiar în o scriere proprie, și la alții, mai târziu în an. 428 și la Nestoriu, patriarh de Constantinopole, deși acesta contestà teoria lor, pe când Mariu Mercator (-|- probabil tocma după an. 451), un latin, care trăià la Răsărit și anume la Constantinopole, i-a combătut cu zel și i-a acuzat. La Apus pelagianismul fu combătut cu foarte mare zel și cu un lux de argumente teologice de Augustin, episcop african. El din acest motiv a scris dela an. 412 multe cărți despre păcatul original, despre căsătorie, al cărei preț moral pelagienii declarau că e atăcat prin teoria despre păcatul original, apoi despre neapărata necesitate a harului dumnezeesc, fără care omul nu poate nici măcar începe a face binele, despre voia liberă a omului și despre predestinație. Dar și sinodul al 3-lea ecumenic dela Efes la an. 431, după ce condamnă pe Nestoriu, s'a văzut sesizat a condamnà și pelagianismul, numit aici celestianism și a depune pe mai mulți episcopi ca celestiani, adică pelagiani.

b. Semipelagianismul și prima dispută despre predestinație.

Augustin apărând doctrina bisericii contra pelagianismului a înaintat dela 418 mai mult decât iertà doctrina bisericii universale. Apărând necesitatea absolută a harului dumnezeesc, el părea că bazează numai pe har mântuirea și față cu lucrarea harului mai presus de fire a lui Dumnezeu făcea să dispară mai cu totul voia liberă a omului. In adevăr, Augustin declară că Dumnezeu voește să se mântuiască nu toți oamenii, ci numai unii, așa dar nu voește o mântuire generală ci parțială, iar ceice se mântuesc, au a mulțămi aceasta numai împrejurării, că harul dumnezeesc i-a ales spre mântuire din veci sau i-a predestinat a scăpà de osândă, fără a considerà ce vor face ei în viitor, pe când cei pe care harul dumnezeesc nu i-a ales spre mântuire, ci i-a respins, rămân în starea lor de neputință pentru păcat, în massa celor pierduți de veci, în „massa perditionis", adică în massa celorce merită pierzarea veșnică, osânda veșnică și deci sunt osândiți. Astfel ar fi toți, de nu i-ar alege harul lui Dumnezeu. Această teorie trebuì deci să producă o reacțiune și chiar o provocă în adevăr cam dela an. 425 la Apus unde scrierile lui Augustin erau citite fără de asămănare mai mult decât la Răsărit. Atacul lor principal plecă din Galia și căpetenia reacțiunei fu Ioan Cassian (-|- pela 435) din Massilia (Marseille), presviter versat în teologia greacă și mare propagator al monahismului în Galia. Fără

a numi persoana lui Augustin, cel cu foarte mare vază, Cassian, în scrierile sale, anume în aşa zisele „Collationes patrum", „Conferinţi ale părinţilor" (convorbiri monahale), combătù teoria lui Augustin ca foarte descurajatoare şi periculoasă, ba ca o mare blasfemie (ingens sacrilegium) şi accentuà mai întâi doctrina veche a bisericii, care învaţă că voia lui Dumnezeu despre mântuire este generală, adică se rapoartă la toţi oamenii, iar nu parţială, adică nu cuprinde numai o parte de oameni; că predestinaţia (spre mântuire) şi respingerea (adică predestinaţia spre osândire) nu e absolută (necondiţională), ci depinde de preştiinţa eternă a lui Dumnezeu despre conduita omului; în sfârşit harul sfinţitor a lui Dumnezeu nu e irezistibil pentru voia liberă a omului, ci aceasta-i poate rezistà şi prin urmare omul în virtutea libertăţii sale trebue să conlucre cu harul dumnezeesc spre a dobândi mântuirea. Dar apoi Ioan Cassian căzù şi în un extrem, apropiat în câtva de pelagianism, opus augustinismului. Cassian negà că harul dumnezeesc se dă omului numai din bunăvoinţa cu totul liberă a lui Dumnezeu, fără nici un merit al omului; totodată susţinea că omul poate şi e dator a face el însuş început în bine şi în a stărui în bino, ca astfel să merite harul dumnezeesc. Deaceea Ioan Casian şi soţii lui din Galia, zişi masilieni, fiindcă aveau centrul în Massilia (Marseille), au fost acuzaţi de semipelagianism. Acesta consistà deci în opinia lui Cassian că omul fără concursul harului dumnezeesc poate începe a fi bun şi a stărui în bine şi prin aceasta a se face el însuş meritor de harul dumnezeesc. Doctrina veche a bisericii, pe care Răsăritul o menţinù constant şi care chiar la Apus fu generală până la Cassian, erà că harul dumnezeesc precede, că fără el omul nu poate pune nici început în bine şi nici a stărui în bine, deci harul dumnezeesc nunumai e absolut necesar, ci el şi precede necesar şi se dă omului fără nici un merit al lui. Laicii Prosper Acvitanul şi Ilariu, admiratori ai lui Augustin, îl făcură atent despre semipelagiani. El deci îi combătù în an. 429 în operile sale: „de praedestinatione sanctorum", „despre predestinaţia sfinţilor" şi „de dono perseverantiae", „despre darul de a stărui în bine". După moartea lui Augustin († 430) discipolii săi continuară teoria lui negreşit de cele mai multe ori moderată şi atenuată, aşa că în Galia se născù o dispută între semipelagiani şi augustiniani, dar cei dintâiu mult timp avură preponderanţă. Aşa în jumătatea a doua a sec. 5 (473 sau 475) două sinoade şi anume din Arelate (Arles) şi din Lugdun

(Lyon), în persoana preotului Lucid, cu care era de acord şi africanul Monim, osândiră augustinianismul sau augustinismul extrem, însă nu sub acest nume, căci se scotea totdeauna din cauză persoana lui Augustin, venerat pretutindenea, ci sub numele „predestinatianism" adică doctrina dupe (absoluta) predestinaţie. La aceste sinoade s'a primit o confesiune semipelagiană întocmită de Faust, episcop de Rhegium sau Reji (Riez în Provence), care se bucura de mare vază; despre ea Faust tratá şi în o scriere specială. Un semipelagian anonim, însă bănuit a fi Arnobiu cel tânăr, teolog din Galia, care şi în alte chestiuni a scris pela an. 46 în opoziţie cu augustinismul, făcù încă discipolilor lui Augustin în scrierea „Praedestinatus", denaturată maliţios, imputarea că după teoria lor Dumnezeu a destinat din veci pe unii la mântuire fără privire la faptele lor, iară pe alţii la osândire tot fără privire la vina lor viitoare, aşa dar pe unii necondiţional spre mântuire, iară pe alţii tot necondiţional spre osândire, sau pe unii i-a predestinat în sens mai strâns al cuvântului, iară pe alţii i-a lepădat; ba ceva mai mult, Dumnezeu chiar îi constrânge a ajunge la această destinaţie a lor, atât la mântuire cât şi la osândire. Dar astăzi e credinţă generală, că excepţie de Lucid şi Monim, chiar discipoli extremi ai lor Augustin nu profesară acest predestinaţianism, deci imputarea aduse discipolilor lui Augustin în „Praedestinatus" este numai o acuzare exagerată din partea teologilor semipelagiani din Galia şi n'a existat o partidă întreagă sau o sectă de predestinaţiani în senzul cărţii „Praedestinatus". Dar în al treilea deceniu al sec. 6-lea după protestul, ce nişte monahi Sciţi (adică originari din Dobrogea sau Dobrugea de azi), cari erau de naţionalitate latină şi deci cultivau teologia latină, făcură în Constantinopole contra operei lui Faust, sub influenţa teologilor africani, cari aveau în frunte pe Fulgentiu episcop de Ruspe (523) şi cari au fost chemaţi în ajutor, precum şi sub influenţa a doi episcopi din Galia, Avitu mitropolit de Vienne şi Cesariu arhiepiscop de Arelate, triumfă în Galia augustinismul în forma sa mai atenuată, ce i-o dădură discipoli moderaţi ai lui Augustin, aşa că prin aceasta se ajunse la o împăciuire, anume în două sinoade sub preşedinţa lui Cesariu de Arelate la Valentia (Valence), poate încă în an. 528 şi la Arausio (Orange) în an. 529. Bonifaciu III, episcopul Romei (530—532), aderà şi el la aceste sinoade. Augustinismul moderat profesà numai predestinaţia necondiţională (spre mântuire), nu însă şi lepădarea necondiţională

şi mai concedea chiar că Dumnezeu voieşte a se mântui toţi oameni şi că omul poate rezistà harului Dumnezeesc. Cu toate acestea în secolele posterioare izbucnià la Apus adesea dispută între augustiniani şi adversarii lor, o dispută ce s'a repeţit până în timpul recent. In această dispută părţile se acuzau reciproc una de semipelagianism, alta de predestinaţianism. Biserica dele Răsărit nu luă parte la această dispută, ci menţinù vechea doctrină bisericească. Conform acestei doctrini e indispenzabil pentru mântuirea omului, ca voia liberă a lui să conlucre cu harul dumnezeesc, care e absolut necesar şi care face începutul şi se dă fără nici un merit; apoi, că Dumnezeu a chemat din veci pe unii la mântuire dar ştiind mai de înainte că vor conlucrà cu harul ce El voieşte să le împărtăşiască, iară pe alţii i-a osândit din veci la pierzare, ştiind mai dinainte că ei se vor împotrivi acestui har ce li se oferă, totuş propriu zis Dumnezeu voeşte ca toţi să se mântuiască. In opoziţie cu această doctrină augustinismul extrem sau predestinaţianismul învaţă că conlucrarea voii libere a omumului cu harul dumnezeesc e de tot fără importanţă; omul se mântueşte numai prin har: Dumnezeu voeşte a se mântui numai unii oameni; deci mântuirea e numai parţială; deaceea El a predestinat pe unii din veci spre mântuire, sau i-au predestinat în sens mai strâns al cuvântului, nu pentru că a prevăzut că vor conlucrà cu harul său, ci curat numai din a sa liberă bunăvoinţă şi ei dobândesc mântuirea, fiindcă harul îi atrage la ea irezistibil, iar alţii sunt vrednici de osândire, fiindcă Dumnezeu i-a predestinat la aceasta din veci necondiţional sau absolut, i-a lepădat fără a luà în privire purtarea lor viitoare şi deci nu le acordă harul său. Augustinismul moderat învaţă deasemenea predestinaţia absolută a unora spre mântuire, dar fără a susţine că Dumnezeu voeşte a se mântui numai o parte din oameni, că omul n'ar putea rezistà harului dumnezeesc şi că ceialalţi oameni ar fi lepădaţi necondiţional. In timpul modern au adoptat augustinismul extrem sau predestinaţinismul în sec. 16 calviniştii, iar în sec. 17 în sens mai moderat Ianseniştii, cari deaceea se desbinară de biserica Romei; ei s'au numit aşa dela Ianseniu, episcop în Ţările de jos († 1698); la luterani ca şi la catolicii romani deşi chiar acum întâlnim augustinismul moderat, totuş în general acum în biserica luterană domină teoria, reprezentată deasemenea în cea catolică romană de mulţi teologi şi valabilă escluziv în biserica de Răsărit,

că şi predestinaţia la fericire e condiţională, nu absolută; dar Luter la început nu învăţà aşa, ci dimpotrivă se alăturase mai întâi la augustinismul extrem, şi apoi la cel moderat.

§. 86. Nestorianismul şi sinodul III ecumenic (431). Introducerea nestorianismului în Persia şi Siria sau în biserica haldaică şi indică.

După aproape două decenii dela an 411, când a izbucnit la Apus disputa pelagiană pe terenul doctrinei antropologice şi soteriologice, izbucni la Răsărit disputa nestoriană pe terenul hristologic. Nestorianismul erà numai o reacţiune extremă contra apolinarismului, dar avea în comun cu pelagianismul o tendinţă de raţionalism, pentru care şi simpatizà cu el încâtvà. Leagănul său era şcoala teologică din Antiohia şi aici îl pregătise Diodor, care apoi (373) deveni episcop de Tars în Cilicia şi muri în an. 394, iar mai ales, discipolul său Teodor, mort în an. 428 ca episcop de Mopsuestia (Μόψου ἑστία) în Cilicia, Nestoriu, cultivat în această şcoală, întâi monah şi presviter în Antiohia, la an. 428 deveni patriarh de Constantinopole şi arătà un zel extraordinar contra eresurilor condamnate de sinodul al 2-lea ecumenic şi anume contra arianismului, macedonianismului şi apolinarismului. Acest din urmă negà omenirea perfectă a lui Hristos, întrucât afirmà că în Hristos sufletul raţional a fost înlocuit cu divinitatea, aşa că pecând omul consista din trup, suflet animal şi suflet raţional sau spirit, Hristos consista din trup, suflet animal şi divinitate; deaceea Nestoriu tinse a combate această teorie separând în Hristos divinitatea de omenire şi afirmând că Hristos este perfect Dumnezeu şi perfect om, credea că invederează cel mai bine această afirmare zicând: cu totul altcevà este Dumnezeu Fiul şi cu totul altăcevà e omul Iisus; ei sunt uniţi între sine numai în o unitate relativă, în o unitate morală (ἕνωσις σχετική, unitate relativă); între ei există numai un contact intim, (συνάφεια, adică o atingere), o legătură morală, un fel de sălăşluire a lui Dumnezeu în om, (συνοίκησις). Deaceea, zicea el mai departe, nu s'ar cădea a numi pe sf. Maria θεοτόκος, născătoare de Dumnezeu, căci ea născù numai un om şi deci e propriu zis numai ἀνθρωποτόκος, o născătoare de om; însă fiindcă omul născut de ea este Hristos, spre a o venerà cuviincios ar trebui să se numiască χριστοτόκος, născătoare de Hristos.

Astfel Nestoriu despărţia pe Hristos în două persoane, una divină şi una umană, care ar stà numai în un fel de atingere continuă una cu alta. Această teorie o răspândià patriarhul Nestoriu în Constantinopol, atât personal, cât şi prin clericii din juru-i şi în particular prin singhelul său, preotul Anastasiu. Dar ea produse turburare şi indignare chiar în Constantinopole şi încă mai mult în Alexandria, unde ajunseră omiliile lui Nestoriu. Se vedea în această teorie totdodată o ofensă adusă Fecioariei Maria. In contra acestei teorii se ridicà mai ales şcoala alexandriană, ce stà în opoziţie directă cu şcoala antiohiană. Apolinariu deasemenea se cultivase în şcoala alexandrină şi urmărise până la extremul eretic numai consecinţele direcţiei teologice a acestei şcoale, căci ea avea în genere particularitatea de a uni strâns divinitatea cu umanitatea în religiune şi în special în Hristos. Deci metoda raţionalistă de a despărţi divinitatea de umanitate în Hristos erà cu totul repulsivă pentru şcoala teologică din Alexandria, aşa că ea chiar din acest motiv se ridică contra lui Nestoriu. Dar reprezentatul ei în această chestiune fu însuş Chiril cel Mare, arhiepiscopul Alexandriei, nepot al lui Teofil († 312), învierşunatul inimic a lui Ioan Hrisostom († 407), originar din Antiohia, conpatriot şi predecesor al lui Nestoriu. Chiril combătù curând în an. 429 pe Nestoriu, nu numai prin epistole, ci comunică ideile sale foarte deciziv şi altor patriarhi, iar mai ales lui Celestin, episcopul Romei (422—432) şi lui Ioan, patriarhul Antiohiei. Acesta, ţiind el însuş de şcoala din Antiohia, văzù în teoria lui Nestoriu ce-i drept o părere extremă şi în desacord cu tradiţia, dar nu chiar un eres; pe când Celstin aderă la părerea lui Chiril şi adună în an. 430 la Roma, un sinod, care declară teoria lui Nestoriu eres, iar pe Nestoriu depus şi excomunicat din partea scaunului Romei, dacă în termen de 10 zile dela primirea acestei decizii nu va retractà, teoria lui — procedură, ce'i drept, dejà în sensul pretenţiilor Romei la primatul de jurisdicţie universală în biserică, pretenţii formulate complet de Leon cel Mare, atunci diacon în Roma şi cancelar influent al bisericii de aici. Aceeaş sentinţă pronunţă asupra teorie lui Nestoriu şi un sinod convocat de Chiril în Alexandria, după ce Celestin îi comunicase deciziile sinodului din Roma şi-l autorizase a le executà. Chiril formulă deciziile sinodului său în 12 puncte, ce se chiamă anatematisme, fiindcă ele, fără a numi pe Nestoriu, rostiau anatema contra celor ce învaţă ca Nestoriu. Chiril dispuse a se trimite lui Nestoriu ambele sentinţe: cea din

Roma şi cea din Alexandria; dar Nestoriu răspunse la ele cu 12 anatematisme opuse şi deacord cu Ioan, patriarhul Antiohiei şi cu Teodorit, eruditul episcop al Cirului (Cyrrhus) din Siria acuză pe Chiril de apolinarism, mai ales findcă Chiril se servise de numele σάρξ (trup, carne, pentru omenirea lui Hristos şi de terminul ἕνωσις φυσική (unirea naturilor) pentru unirea ambelor sale naturi, din cari cuvinte, după interpretarea lor, părea a rezulta eă Chiril, ca şi Apolinariu, vedea omenirea lui Hristos numai în trup şi în sufletul animal, iar unirea ambelor sale naturi, a celei divine şi a celei umane în o unire ce ar rezulta din ele şi ca ἕνωσις εἰς μίαν φύσιν adică ca unire întru *o singură* fire. Disputa luă aşa proporţii că numai un sinod ecumenic o putea curmà. In adevăr împăratul Teodosiu II, sau cel Tânăr (408—450), a şi convocat un atare sinod, mai ales că deoparte stà patriarhul de Constantinopole şi cel de Antiohia, iară de alta cel de Alexandria şi cel de Roma.

Cu modul acesta fu convocat în an. 431 de Rusalii conciliul al 3-lea ecumenic la Efes. Chiril cu episcopii săi din Egipt şi Nestoriu cu însoţitorii săi civili, daţi dela Curte sosiră cei dintâi în Efes, iar împăratul trimise şi pe Candidian, comite sau secretar al Curţii sale, spre a funcţionà aici ca comisar imperial şi a prezentà sinodului decretele imperiale precum şi a menţine ordinea exterioară. Nu venise încă nici delegaţi din Roma, când Chiril, în considerare că se adunase ca la 200 episcopi şi că trecuse acum câteva zile dela terminul, pentru care sinodul fusese convocat, deacord cu episcopul local Memnon, arhiepiscop de Efes, crezù că trebuie să deschidă sinodul. Comisarul imperial precum şi Nestoriu protestară contra acestei măsuri, mai sles că nici din Antiohia nici din Roma nu era nimeni prezent. In special Nestoriu aşteptà sprijin dela Ioan, patriarhul de Antiohia, cu episcopii din Siria, căci acesta avea idei mai favorabile pentru el şi deasemeni acuzà pe Chiril. Dar episcopii prezenţi sub conducerea lui Chiril şi a lui Memnon, nu voiră să mai aştepte şi cu tot protestul cerură ca sinodul să înceapă lucrările. Preşedinţa o avù Chiril, însă nu ca simplu locţiitor sau delegat al lui Celestin, episcopul Romei, cum au răspândit vorbă mai târziu partizanii Romei, ci a pretins să prezideze el sinodul convocat a judeca pe Nestoriu, căci avea rangul cel mai înalt între episcopii prezenţi ; însă pe baza autorizărei, primită dela Celestin, credea că poate exercità şi drepturile acestuia pelângă drepturile sale proprii. Alăturea cu

Chiril erà Memnon, episcopul locului, cel mai distins şi cu cea mai mare influenţă. Ei citară la sinod pe Nestoriu, care deşì invitat de trei ori, nu se prezentă. Chiar în prima şedinţă, după propunerea lui Chiril fu examinată doctrina lui Nestoriu şi respinsă, iar el depus şi excomunicat. Deşì Candidian, comişarul imperial declară aceste decizii nevalabile, dară Chiril şi sinodul n'au ţinut seamă. La şedinţa a 2-a venind şi delegaţii din Roma, doi episcopi şi un presviter, li se comunică rezultatul primei şedinţe, cu care ei declarară că sunt de acord. Abià acum sosiră în Efes Ioan din Antiohia şi peste 40 de episcopi sirieni. Ei găsiră rău şi fără cale că Chiril cu Memnon au deschis sinodul fără dânşii, ba chiar au dat decizie în chestiunea principală cu atât mai mult, că Nestoriu se plângea amar şi chiar Candidian era de partea lui. Chiril trimise o deputaţie de episcopi la colegii din Antiohia, decurând sosiţi; dar întâlnirea acestei deputaţi cu cei pe cari avea să-i salute, nu fu deloc amicală. Işi făcură reciproc imputări şi se despărţiră în mod cu totul ostil. Ioan nu voia să adereze la un sinod, ce după părerea lui procedase cu totul incorect. El împreună cu episcopii săi ţinù un alt sinod, în care Chiril şi Memnon fură depuşi pentru procedură necanonică, ilegală şi violentă, iară toţi cei ce ţinură cu ei fură excomunicaţi (observăm aici că depunerea era o pedeapsă mult mai severă decât excomunicarea, căci aceasta, ca şi suspendarea unită cu ea la preoţi şi având aceaş însemnare şi acelaş nume, chiar fiind rostită cu dreptul, se putea iertà şi revocà, după îndreptarea celui pedepsit, pecând depunerea, dacă era justă, rămânea pe viaţă). Ambele sinoade, cel de sub preşedinţa lui Chiril, precum şi sinodul opus de sub preşedinţa lui Ioan, aduseră la cunoştinţa împăratului deciziile lor şi-şi făcură acuzaţii unul altuia. Candidian deasemenea prezentă împăratului raportul său. Rezultatul fu că împăratul confirmă deciziile ambelor părţi, adică atât depunerea lui Nestoriu cât şi a lui Chiril şi a lui Memnon şi ordonă a pune la închisoare pe toţi trei ca să fie pace. Negoţieri îndelungate cu Curtea şi deputaţiuni din partea sinodului precum şi din a Clerului din Constantinopole, care era contra lui Nestoriu, abià obţinură dela împăratul, a revocà decizia lui relativ la Chiril şi la Memnon şi a-i pune în libertate reintegrându-i în scaunele lor. Impăratul menţinù numai depunerea lui Nestoriu, pe care-l trimise în exil, mai la urmă în Egipt (435). Intre acestea sinodul dădù şi 8 canoane, dintre cari 7 şi 8 sunt cele mai însemnate, canonul

7, fiindcă el prevede cea mai mare pedeapsă a bisericii contra oricui va formulà şi profesà alt simbol decât cel nicean, iar can. 8, fiindcă confirmă independenţa (autocefalia) bisericii din Cipru faţă de patriarhul Antiochiei, cu care sinodul avea ceartă. Biserica Ciprului se plânse că ea a fost independentă mai înainte, dar acum patriarhul de Antiohia voia să o pună sub jurisdicţia lui; deci sinodul declară independenţa acestei biserici. Dimpotrivă episcopul de Ierusalim, Iuvenaliu, care ridicà pretenţii de patriarh tot în dauna patriarhului de Antiohia, fu încă refuzat deastădată. Dar deşi împăratul confirmă deciziile sinodului efesan împreună cu canoanele şi nu luă nici în o considerare protestele episcopilor sirieni, totuş aceştia nu voiră a se supune. Numai Nestoriu s'a supus îndată sentinţei, plecă liniştit în exil şi muri după mai mult de 20 ani (451), pe când episcopii sirieni se întoarseră în patrie plini de ură, nu voiră a recunoaşte deciziile sinodului din Efes şi acuzau făţiş pe Chiril de apolinarism. Au trebuit să urmeze doi ani negoţieri între Chiril şi Ioan de Antiohia şi încă mai mulţi ani cu ceilalţi episcopi sirieni, între cari jucà rolul principal Teodorit din Cir, până ce toţi aceştia se convinseră despre ortodoxia lui Chiril şi se hotărîră a primi deciziile conciliului din Efes. Unii chiar acum nu voiră să condamne pe Nestoriu şi anume între ei era şi Teodorit; atunci li s'a permis a nu condamna expres pe Nestoriu, după ce declarase că sunt de acord cu Chiril şi doctrina lui, precum şi cu deciziile dogmatice ale sinodului, pe cari acum ei toţi îl recunoscură ecumenic. Alţi sirieni deveniră acum adversari foarte decişi, chiar extremi, ai lui Nestoriu şi persecutară cu furie pe nestorieni.

Cu toate acestea Nestoriu, fără a face vre-o agitaţie din exil, iar mai ales dascălul său, Teodor de Mopsuestia, mort încă dela an. 428, exegetul, cum se numia el pentru renumele său ca interpret al Sfintei Scripturi, conservară un număr de partizani între episcopii şi clerul din Siria.

Partizanii lui Nestoriu şi ai lui Teodor de Mopsuestia fură depuşi de adversarii lor şi exilaţi de împăratul; cea mai mare parte din ei se retraseră pe teritoriul Persiei, iar în imperiul roman ei se menţinură mai mult timp în Edesa. Aici Ibas, care încă fiind presviter, suferi persecuţii din partea lui Rabula († 435), adversar sever a lui Nestoriu, iar apoi deveni chiar episcop (436—547), deşi el însuş nu era nestorian, totuş apără mai mult timp pe Nestoriu şi criticà pe Chiril şi sinodul din Efes, anume

în o epistolă către Maris episcop din Persia, ba chiar ca episcop nu voi să pronunțe anatema contra lui Nestoriu, până ce sinodul al 4-lea ecumenic din Halcedon an. 451 îl constrânse la aceasta ca și pe Teodorit, episcopul de Cir. Dar nestorianii au trebuit treptat a părăsi cu totul teritoriul imperiului roman de răsărit, unde împăratul Zenon desființă la an. 489 și școala teologică din Edesa, ce le da contingent. Ei se retraseră în Persia, unde sub conducerea lui Toma Barsumas, episcop de Nisibi (453—495), introduseră nestorianismul în biserică treptat, iar în an. 499 complet la un sinod din Seleucia, (sau propriu zis din Ctesifon, cetate mai nouă decât Seleucia, numită adese și ea Seleucia), sub președința lui Babaeus, iazelih sau catolicos, adică patriarh al lor (497—503). Din Persia ei răspândiră creștinismul de rit nestorian până în India. Ortodocșii le-au dat numele de „nestoriani" iar ei înșiși se numiră în Persia creștini sirohaldei, în India creștini ai lui Toma. Astfel biserica din Persia și împreună cu ea și cea din India deveni nestoriană și avù de căpetenie pe iazelihul sau catolicosul de Seleucia ori de Ctesifon. Aceste biserici nestoriane se menținură mai mult timp în floare, iară dela sec. al 15-lea ajunseseră curând la mare decadență din cauza invaziilor mongolilor. Numai resturi mici din ele există și azi. In opoziție cu ortodocșii ele țin de predilecție la datini din biserica veche și chiar din Legea veche, interzic icoanele și profesează psyhopannyhitismul, adică doctrina că sufletul dela moartea trupului până la învierea acestuia rămâne tot timpul în o stare de somn. Această doctrină erà agreată de învățători mai vechi ai bisericii siriene.

§. 87. Eutiheanismul sau monofizitismul[1] și condamnarea lui de sinodul IV ecumenic dela Halcedon (451).

După ce nestorianismul fu condamnat și scoala din Antiohia rămase învinsă de cea din Alexandria, adepți extremi ai acesteea și adversari extremi ai lui Nestoriu înpinseră opoziția lor contra nestorianismului până a cădea în un eres opus. Ei crdeau totuș că prin aceasta lucrează și propagă numai în sensul lui Chiril († 444), celebrul lor model. Așa ei accentuau unirea intimă a naturei divine și umane a lui Hristos în *o singură* persoană, dar astfel,

---

[1]. Istorici mai noi și mulți profani, cu deosebire dintre francezi scriu; monofizisme, cum scriu și monothélisme, mahométisme etc. (N. Tr.).

că prin acea unire natura umană se părea cu totul absorbită în cea divină şi deci se apropìau în adevăr oarecum de apolinarism, cum a obiectat încă lui Chiril şcoala din Antiohia, până ce el o convinse că doctrina lui este ortodoxă. Pentru zişii adversari Hristos, ce e drept, este din două naturi dar nu în două naturi.

Această consecvenţă a şcoalei din Alexandria şi a opoziţiei contra nestorianismului fu formulată în modul cel mai izbitor de Eutihe (Eutyhès), arhimandrit şi presviter din Constantionopole, un bătrân cu solide cunoştinţi biblice dar cerbicos[1]. El învăţă că natura umană, ce primi Hristos, e absorbită de natura divină aşa, că în Hristos ar exista numai *o singură* natură precum este şi numai *o singură* persoană, căci în el natura umană e cu totul divinizată. Din această cauză Eutihe fu acuzat de Domnu, patriarhul Antiohiei (441—449), mai întâi la împăratul, deasemenea la an. 447 el fu combătut prin scrieri de Teodorit, episcopul de Cir (Cyrrhus), iar in urmă la 448 acuzat de Euseviu, episcop de Dorileu (Δορύλαιον în Tracia) la Flavian, patriarh de Constantinopole (447—449). Acesta îl cită în an. 448 înaintea unui sinod endemic, adică compus din episcopi veniţi eventual în Constantinopol. Eutihe ne voind a renunţa la opinia lui sinodul îl depuse şi declară doctrina lui eres. Dar Eutihe avea partizani şi amici, între aceştia şi pe ministrul imperial Hrisafiu (χρυσάφιος) eunuhul, adică măiestrul apartamentelor imperiale[2] şi chiar pe împărăteasa Evdochia. El se adresă şi la Leon c. M. patriarhul Romei, care se bucură pretutindeni de cea mai mare autoritate şi veneraţie, precum şi la Dioscor, sau Dioscur, patriarhul Alexandriei, succesorul lui Chiril. Leon a răspuns prin o epistolă, cunoscută sub numele „Epistola dogmatică către Flavian, despre relaţia de comunicare între însuşirile particulare ale celor două naturi a lui Hritsos," „Epistola dogmatica de comunicatione idiomatum duarum naturarum Christi ad Flavianum". In acest document Leon declară eretică doctrina lui Eutihe şi tratează foarte pe larg şi clar despre doctrina ortotoxă, că în unica persoană a lui Hristos există neschimbat cele două naturi. Dar Dioscor, el însuş alexandrin, crezù că vede în doc-

---

[1]. Comp. Amèdè Thierry, Nestorius et Eutyches. Les grades hérèsies du V-e Siécle, Paris. 1874. (N. Tr).

[2]. Nu numai la Curţile suveranilor poligami din Orient ci şi la Curtea împăraţilor posteriori ai Romanilor şi Bizantinilor se numiau ca măieştri ai apartamentelor cu intrare la persoanele de sex femenin eunuhi, adică fameni. Deaceea numele „Eunuh" era la Curte un titlu, pe care-l purtau asemenea măieştri ai apartamentelor. Ei se bucurau de deosebită încredere.

trina lui Eutihe tocma doctrina lui Chiril, căci Chiril, despre relația între natura divină și umană a lui Hristos se servise în adevăr de o expresie, ce părea favorabilă pentru doctrina lui Eutihe și anume de expresia: unirea naturilor, ἕνωσις φυσική, pe care Chiril, față de antioheni, când acestia îl atăcară din cauza ei, negreșit o și justifică în senz corect, iar nu în senz monofizit. Așa dar Dioscor credea că Eutihe învață cu totul ortodox și declară că depunerea lui Eutihe e nedreaptă. Impăratul Teodosiu II deasemenea fu prevenit pentru Eutihe și contra lui Flavian, așa că acesta ajunse curând în situația unui om bănuit și acuzat, iar Hrisafiu obțînù în interesul amicului său Eutihe, că împăratul spre satisfacția lui deplină convocă un sinod ecumenic la Efes (440) și probabil anticipat excluse dela sinod pe toți ceice aveau aceleași idei cu Flavian, pe cari Hrisafiu îi privia ca nestoriani secreți. Deci Hrisafiu alese el însuș pe membrii sinodului și numai spre a salvà aparența caracterului de ecumenic fu invitat și episcopul *Romei*, care era de altă părere; acesta trimise la Efes delegații săi cu mandat de a menține aici doctrina, despre care el tratase dejà în epistola către Flavian. La sinodul acesta obținù președința Dioscor, un bărbat de caracter violent și despotic, iar Hrisafiu îi dădù și o însemnată gardă de ostași spre a menține ordinea contra „ereticilor". Insuș Dioscor aduse un bun contingent de monahi și parabolani, cari-l ascultau orbește, aranjă lucrurile așa, ca delegații dela Roma să nu poată avea nici cuvântul, nici vre-o influență. Dioscor dictà formal totul în sinod și episcopii, cari se azardau a face vre-o obiecțiune fură ținuți în respect de ostași cu sabiele trase și de monahi și parabolani, înarmați cu toege. Flavian nunumai fu depus ci adepții lui Eutihe îl și maltratară așa că el, trimis încă și în exil, muri după 3 zile; totuș unii în timpul cel mai recent se îndoiesc că el ar fi fost maltratat. In locul său fu ales apoi Anatoliu (449—458). Episcopii Teodorit de Cir și Ibas de Edesa, cunoscuți ca unii, cari nu voiau să condamne pe Nestoriu și dintre cari primul combătuse pe monofiziți și în scrieri, fură depuși la acest sinod ca nestoriani și în sfârșit se recunoscù ca doctrină ortodoxă teoria monofizită a lui Eutihe, iar doctrina despre cele două naturi în Hristos sau diofizitismul fu condamnată și Euseviu de Dorileu cu Domnu de Antiohia, apărătorii ei, deasemeni fură depuși. Legații papali scăpară prin fugă de pericolul, ce-i amenința. Dar împăratul confirmă aceste decizii, ca unele ce se pretindea că erau date pe baza deci-

ziilor dela Nicea şi a sentinţelor dela Efes din an. 431 contra nestorianismului reînnoit. In zădar majoritatea episcopilor ortodocşi în frunte cu Leon c. M., la care se adresară pentru ajutor în special cei depuşi, cereau alt sinod, căci cel din an. 449 n'avea pentru ei valoare de sinod ecumenic, ci trecea ca „sinod tâlhăresc", ca „sinodul tâlhăresc din Efes" („σύνοδος ληστρική, Latrocinium Ephesinum"). Impăratul menţinù deciziile sinodului.

Dar, după ce el însuş îşi făcù altă idee, la an. 450 când muri îi succedă pe tron sora lui Pulcheria cu Marcian, soţul ei, amândoi cu credinţi ortodoxe şi nu favorabili monofiziţilor; ei convocară un sinod ecumenic spre restabilirea diofizitismului ortodox, deşi acum Leon c. M. era contra unui sinod şi credea că doctrina ortodoxă e definită suficient prin epistola lui către Flavian, considerată de toţi episcopii ortodocşi ca expresie corectă a ortodoxiei. Cu toată rezistenţa lui Leon, împăratul Marcian, convocă în an 451 sinodul proiectat de el la Halcedon (Καλχηδών), unde se adunară 600—630 episcopi[1] şi, unde Leon deasemenea se văzù motivat a trimite ca dalegaţi 2 episcopi şi 2 presviteri. Preşedinţa o luă împăratul însuş, iar apoi mai ales miniştrii săi. O dată, când aceştia ereau absenţi, prezidară legaţii Romei, iar în o şedinţă, la care nici aceştia nu erau prezenţi, prezidă probabil Anatoliu, patriarhul de Constantinopole.

Se dete cetire tuturor desbaterile anterioare despre Eutihe, iar Dioscor fu depus, ca unul ce procedase violent şi arbitrar; monofizitizmul fu condamnat ca eres împreună cu Eutihe, autorul său, iar doctrina lui Leon c. M. despre cele două naturi, expusă de el în epistola către Flavian, fu recunoscută ca perfect ortodoxă. Totodată sinodul defini şi el însuşi doctrina bisericii astfel: în Hristos, în *singura* lui persoană *divină*, care prin întrupare a luat la firea dumnezeiască şi pe cea omenească, a rămas în fiinţă atât firea dumnezeiască cât şi cea omenească cu toate însuşirile lor proprii (ἰδιώματα), afară de păcatul firii omeneşti; amândouă firile sunt unite între sine indivizibil şi inseparabil (ἀδιαιρέτως καὶ ἀχωρίστως), însă fără a se amesteca una cu alta şi fară a se schimba una în alta (ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως); dar amândouă firile existând astfel în o unică persoană divină, însuşirile proprii firii omeneşti se atribuie *neschimbat* şi lui Dumnezeu Fiul, iară cele ale firii dumnezeieşti şi Fiului omului, deci are loc o comunicaţie reciprocă între însuşirile ambelor firi („κοινωνία τῶν

[1]. Acest sinod fu cel mai numeros din antichitaţe.

ἰδιωμάτων, comunicatio idiomatum"). Pe lângă această chestiune de dogmă s'au examinat încă procesele mai multor episcopi, între cari şi depunerea rostită de sinodul tălhăresc contra lui Teodorit din Cir şi Ibas de Edesa, cari ambii fură recunoscuţi ortodocşi, însă după ce au trebuit să condamne expres chiar în sinod pe Nestoriu şi astfel au fost reîntegraţi în scaunele lor. Deasemenea s'a curmat disputa între Iuvenaliu' de Ierusalim şi Maxim de Antiohia, din cauza jurisdicţiei patriarhale peste Palestina, Arabia şi Fenicia, anume aşa, că celui dintâi i se acordă demnitatea de patriarh, ce o pretindea, insă cu jurisdicţia numai peste Palestina, la care ulterior s'a mai adus o provincie din Siria şi una din Arabia. In sfârşit sinodul a dat şi 28 de canoane, sau 30, calculând la ele încă două alte dispoziţii. Dintre acestea canonul 28 confirmă episcopului de Constantinopole, ca episcop al capitalei a două a imperiului, al doilea rang între patriarhi, ce-i fu recunoscut de sinodul II ecumenic şi pelângă acesta-i aprobă jurisdicţia peste 3 dieceze: Tracia, Asia, şi Pont. In timpul şedinţei penultime, când s'au dat canoanele, n'au fost prezenţi miniştri şi nici delegaţii din Roma, aceştia, sub pretext că nu aù autorizare, deşì au fost rugaţi să participe şi cunoşteau obiectul desbaterei. Când veniră apoi în sedinţa următoare şi ultima, la citirea celor hotărâte în şedinţa precedentă, ei protestară contra canonului 28, zicând că ar fi contra canonului 6 al sinodului dela Nicea. Ceialalţi episcopi negară aceasta şi canonul fu menţinut. Impăratul Marcian, care exilă pe Eutihe († 451) precum şi pe Dioscor († 454), închise sinodul şi confirmă deciziile lui. Leon c. M. episcopul Romei, de toţi lăudat, căruia fură comunicate cu omagii encomiaste deciziile, deasemenea se declară de acord cu ele, însă protestă şi el contra canonului 28, căci ar fi opus tradiţiei bisericii; cu această ocazie el susţinù părerea, că intâietatea bisericii din Roma, Alexandria şi Antiohia să bazeaze pe originea lor distinsă dela apostoli şi anume pe întemeierea lor atât direct cât şi indirect de apostolul Petru. Dar şi protestele lui Leon au fost în zadar; oricât de respectuos fură privite obiecţiile lui dat fiind marele preţ ce din cauza împrejurărilor periculoase de atunci trebuià să se pună pe buna înţălegere cu un bărbat aşa de influent, canonul rămase real în vigoare. Iar după 7½ secole, când scaunul roman, prin cucerirea Constantinopolei de cruciaţi reuşi a înlocui patriarhia greacă din Constantinople cu una latină pentru timpul dela 1204—1261, atunci chiar scaunul roman însuş acordă fără ezitare acestei patriarhii drep-

turile date patriarhului de Constantinopole prin canonul 28 dela Halcedon. Aceleaşi drepturi garantă scaunul Romei şi patriarhului *grec* de Constantinopole în an. 1439 când acesta se uni sau mai corect se supuse bisericii din Roma la sinodul zis de unire din Florenţa, sinod ce s'au pus la cale din cauza temerei bizantinilor de pericolul ce'i ameninţa atunci din partea turcilor foarte apropiaţi; la acest sinod avea să se curme shisma dintre biserica de Răsărit şi cea de Apus.

§. 88. Eutiheanismul sau monofizitismul în continuare după sinodul IV ecumenic. Shisma acachiană (484—519), produsă prin încercările de a împăca pe monofiziţi cu ortodoxia. Introducerea monofizitismului în biserica naţională din Egipt, Abisinia şi Nubia, în biserica naţională a Siriei şi în biserica armenească.

Partizanii extremi ai şcoalei alexandrine se simţiră foarte jigniţi de înfrângerea ce suferise la sinodul din Halcedon. In curând ei făcură proteste virulente contra conciliului din Halcedon, că adică acesta ar fi restabilit nestorianismul opus doctrinei lui Chiril. Mai ales monahi din Asia Mică şi mai mulţi încă din Siria, Palestina şi Egipt se ridicară contra concilului că ar fi nestorian; ei ştiură a atrage în partea lor şi poporul din cele trei patriarhii, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Acestea s'au petrecut cu deosebire după moartea împăratului Marcian († 457) supt succesorul său Leon I (457—474), care din acest motiv chiar cerù în an. 458 să se consulte încăodată episcopii, dacă sinodul dela Halcedon este ortodox şi ecumenic. Peste 1600 episcopi se pronunţară *pentru* sinod ca fiind ortodox şi ecumenic. Atunci împăratul menţinù în vigoare deciziile lui. Dar partizanii monofizitismului nici de astă dată nu se uniră cu ele, ca şi mai înainte. Ei abandonară bucuros pe Eutihe şi declarau că Eutihe poate să fie eretic, dacă unii voesc a-l crede aşa, dar ei menţin doctrina lui Chiril şi aceasta fu înfrântă de sinodul halcedonean în favoarea nestorianismului. Agitatorii reuşiră în cele trei patriarhii Alexandria, Antiohia şi Ierusalim a răsturna pentru un timp pe patriarhii ortodocşi şi a pune în locul lor monofiziţi. Proteriu, patriarhul ortodox de Alexandria fu chiar ucis în 457 şi pe scaunul patriarhal se ridică Timotei Elur (αἴλουρος, Cotoi) de două ori şi anume întâia oară dela an. 457-460, iar a doua oară dela 476-477 şi după el dela 477, Petru Mong (μογγός—Răguşitul). In Ierusalim, încă de mai înainte fiind izgonit patriarhul Iuvenaliu, deveni patriarh, negreşit numai pro-

vizoriu, Teodosiu, un monofizit (452—453) In Antiohia, fiind izgonit patriarhul ortodox Martiriu la an. 470, deveni patriarh monofizitul Petru Gnafevs (Γναφεύς latineşte Fullo, Piuar). Acesta căută în toate chipurile a consolidà monofizitismul şi a'i da formă chiar în cult. Aşa el crezù că poate face aceasta punând a cânta trisaghiul (τρισάγιον), adică micul imn liturgic, în uz dela Teodosiu cel Tânăr (408—450): „sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, milueştene pre noi", cu adăugirea cuvintelor: „Cel ce te-ai răstignit pentru noi". Impăratul Leon I (457—474) e just că declară depuşi pe patriarhii monofiziţi şi dispuse a fi aleşi ortodoxi; tot astfel făcură şi succesorii săi Leon II şi Zenon 474—476; dar uzurpatorul şi monofizitul Vasilisc în an. 476 a dispus a reintegrà pe patriarhii monofiziţi, a anula conciliul halcedonean şi a declarà monofizitizitismul doctrină ortodoxă, dând cu consimţirea a 500 episcopi, unii monofiziţi, alţii fără caracter, o enciclică (εγκύκλιον, scrisoare circulară) monofizită. Drept că uzurpatorul Vasilisc fu răsturnat în an. 477 de împăratul legitim Zenon cu ajutorul patriarhului de Constantinopole Acachiu (Ἀκάκιος, 471—489) şi ortodoxia restabilită, dar acum Zenon şi Acachiu tindeau totdeodată să împace pe monofiziţi cu ortodoxia. Deci în acest scop Zenon († 491) dădù în an. 482 un edict de unire, numit Enotic (ἑνωτικόν). In acest edict atât Nestoriu cât şi Eutihe fură declaraţi eretici, deciziile sinodului din Efes 431 şi cele 12 anatematisme ale lui Chiril fură confirmate, conciliul de Halcedon era menţionat numai în un mod foarte echivoc, iar dogma hristologică fu definită în sensul că Hristos este o persoană, iar nu două. Astfel sinodul dela Halcedon fu înlăturat şi se fixă o formulă, cu care monofiziţii moderaţi puteau fi împăcaţi şi care în sine însaş nu era eterodoxă. Dar ortodocşii riguroşi precum şi monofiziţii riguroşi respingeau această formulă. Totuş Petru Mong şi Petru Gnafevs sau Fullon acceptară formula, cel întâiu în an. 482, acest din urmă în 485 şi se împăcară în aparenţă cu biserica ortodoxă. Atunci împăratul îi confirmă pe amândoi ca patriarhi şi-i menţinù până la moartea lor, adică pe Petru Gnafevs sau Fullon până la 486, iar pe Petru Mong până la 490. Dar monofiziţii riguroşi se despărţiră de aceşti patriarhi moderaţi ai lor şi nu voiră a'i recunoaşte, pentru care mai ales în Egipt acei monofiziţi au fost numiţi acefali (ἀκέφαλοι, fără căpetenie). Dealtăparte şi ortodocşii riguroşi nu erau de loc satisfăcuţi cu enoticul (ἑνωτικόν) şi ziceau că el trădează sinodul 4 ecumenic, se ruşinează de dânsul şi chiar îl

face suspect. In fruntea lor păşì la an. 483 episcopul Romei Felix al II-lea (alţii zic al III-lea) şi în an. 484 declară pe patriarhul Acachiu depus şi excomunicat, pentru că a compus enoticul şi a recunoscut pe Petru Mong patriarh legitim de Alexandria contra lui Ioan Talaia, ortodox. Acachiu răspunse la aceasta declarând şi el pe Felix depus şi excomunicat, iară deaici se născù shisma acachiană, ce dură 35 ani (484—519) de o parte în Constinopole, unde însă monahii zişi achimiţi (Ἀκοίμητοι) şi partida lor puternică erau antiacachiani şi cu simpatii pentru Roma, iar de altă parte în Roma, unde înclinà pentru o împăcare cu condiţii moderate numai papa Anastasiu II (496—498), pe care deaceea compatrioţii lui îl combătură vehement şi-l acuzară de eres mult timp după moartea lui. Această shismă produse multe lupte şi dezordini, între cari şi o revoltă antiacachiană cu succes, a generalului Vitalian din Iliria; acesta având simpatii pentru Roma ca şi compatrioţii săi, descendenţi ai coloniştilor romani din Iliric şi fiind contra împăratului Anastasiu I (514), îl constrînse a promite că va pune iar în vigoare sinodul din Halcedon şi va restabili pacea în biserică. Shisma se curmă numai aşa, că după o rezistenţă mai îndelungată, în sfârşit supt împăratul Iustin I (518—527), deasemeni originar din Iliric, Constantinopole a trebuit a se umli faţă de Roma şi a subscrie o formulă, ce Roma, mai precis papa Hormisda (514—523) voià cu orice preţ a fi subscrisă ca o garanţie a ortodoxiei. In această formulă trebui a se recunoaşte că biserica Romei niciodată nu s'a abătut dela ortodoxie şi că ea este preceptorul lumii întregi. Se văzù că nu e posibilă o împăcare cu monofiziţii prin ocolirea sinodului dela Halcedon, cum făcea enoticul; deci Iustin I (518—527), care veni la tron după împăratul Anastasiu I (491—517), celce rezistase chiar după succesul lui Vitalian din an. 514, găsi cu cale a restabili sinodul dela Halcedon în toată autoritatea lui; Iustin declară depuşi pe toţi episcopii monofiziţi şi în an. 519 se făcù împăcarea cu Roma în condiţiile umilitoare de mai sus.

Acum monofiziţii cu mult mai indignaţi şi mai furioşi reluară lupta în patriarhatul de Antiohia şi de Alexandria. Iustinian I (527—565), nepot şi succesor lui Iustin I, cu convingeri deasemeni ortodoxe, dar adese condus de soţia lui Teodora (527—548), ce aderà în secret la monofiziţi, făcù în cursul domniei sale diferite încercări de a linişti pe monofiziţi. Dar nici concesiile, ce *el* li făcù, nici conferinţele ce el convocă între ortodocşi şi mo-

nofiziţi, anume în an. 531 sau 533 la Constantinopole, n'au dus la rezultat; urmarea fù numai că deoparte monofiziţii, fără să ştie împăratul, câştigau teren, iar de altă parte chiar între ortodocşi se născură controverse, pentru a căror curmare curând fù necesar un nou sinod ecumenic. Despre aceste controverse vom trata mai departe în special.

Insă nereuşita încercărilor de împăcare avù de consecinţă, că monofiziţii se constituiră ca biserici aparte şi-şi aleseră chiar patriarhi proprii în Alexandria şi Antiohia.

In Egipt cu deosebire Copţii, descendenţi ai vechilor egipteni, la cari s'au adaus încă monofiziţi, refugiaţi din Asia Mică, unde mai adesea erau răpuşi de ortodoxi, adoptară monofizitismul, pe când Grecii, cari vieţuiau în Egipt rămaseră cei mai mulţi în biserica ortodoxă. Copţii au atras la monofizitism şi pe vecinii lor etiopeni sau abisinieni, iar pela an. 550 şi pe nubieni, pe cari-i convertiră tot atunci la creştinism, aşa că ei erau în Egipt în majoritate faţă de ortodocşi. Totuş monofiziţii însişi din timpul domniei lui Iustin I (518—527) se dezbinară în partide, anume în special monofiziţii din Egipt, în două partide principale: iulianişti sau gaianiţi şi severiani sau teodoriani. Intemeitorul partidei iulianiste fù Iulian, episcop de Halicarnas, în Asia Mică, refugiat în Egipt supt împăratul Iustin I; cu el se uni şi Filoxen sau Xenaia, episcop de Ierapole sau de Mabug din Siria, care tot atunci fugise în Egipt; iar întemeitorul partidei severiane fù Sever, fost patriarh monofizit de Antiohia, dar alungat din Antiohia tot în acel timp se stabilise în Egipt. Iulianiştii erau monofiziţi riguroşi; ei profesau că în Hristos firea omenească e absorbită în cea dumnezeiască aşa, că trupul lui Hristos chiar dela început fu nestricăcios, ἄφθαρτον, pentru care adversarii lor îi numiră aftartodoceţi, ἀφθαρτοδοκῆται, adică adepţii teoriei despre un trup aparent, nestricăcios, a lui Hristos, sau fantaziaşti, φαντασιασταί, adică cei ce se iau după fantazie sau după imaginaţie. Severianii, nume pe care-l purtà odinoară tot dela căpetenia unei secte şi o ramură a gnosticilor encratiţi, erau monofiziţi moderaţi; ei profesau numai că în Hristos natura umană s'a amestecat cu cea divină în o natură divină-umană şi că trupul lui Hristos înainte de învierea lui fù stricăcios; în acest din urmă fel învaţă şi ortodocşii; adversarii lor le făceau acum imputarea, că adoră un ce stricăcios, φθαρτόν şi-i numiră ftartolatri, φθαρτολάτραι adică adoratori de stricăciune, corrupticolae. Dar şi în sinul acestor două partide se formară

alte sciziuni. Iulianiştii se desbinară în o ramură şi mai estremă numită actistiţi ἀκτιστῖται, adică partizanii doctrinei despre cel nefăcut; aceştia susţineau că trupul lui Hristos e nunumai nestricăcios ci şi necreat, apoi în iulianiştii proprii, pe cari actistiţii îi numiau în deridere ctistolatri, κτιστολάτραι, adică adoratori ai creaturei, căci susţineau că trupul pământesc al lui Hristos e creat. Dimpotrivă între severiani se formă o partidă şi mai moderată, deşi respinsă de ortodocşi cu toată moderaţia ei, anume partida temistianilor, adepţi ai lui Temistiu, diacon din Alexandria; aceştia profesau că Hristos până la învierea lui avù nunumai trup stricăcios ci şi un suflet uman, care nu ştia *toate*; adversarii acestei teorii dădură celor ce o profesau numele agnoiţi, Ἀγνοηταί, adică adepţii teoriei că Hristos nu avù ştiinţă despre unele lucruri. Iară niobiţii adepţi ai lui Niobe, un sofist din Alexandria, se pretindeau monofiziţi în aparenţă şi mai riguroşi; ei declarau că toţi ceilalţi monofiziţi sunt aşa numai pe jumătate, fiindcă tot deosibesc în Hristos o natură divină şi umană, deşi orice deosibire de acest fel e absolut neadmisibilă; dar tocmai dintre niobiţi mai târziu mulţi se uniră iarăş cu biserica ortodoxă. Alte partide monofizite mai însemnate sunt: Triteiţii, numiţi aşa de adversarii lor, adică adoratori a trei naturi divine; ei credeau că *unica* natură, ce afirmau că are Fiul întrupat, trebuie a fi deosebită de natura Tatălui şi de a sf. Duh, deci atribuiau fiecărei persoane divine o natură proprie distinctă, cu alte cuvinte profesau trei naturi divine; reprezentanţi principali ai triteiţilor era pe timpul lui Iustinian (527—565) Ioan Ascusnage, filozof aristotelic din Constantinopole şi elevul său Ioan Filopon din Alexandria; deaseminea, în Tetradiţi sau adoratorii unei pătrimi (τετράς); aceştia pelângă natura distinctă a fiecărei din cele trei persoane divine profesau încă o natură comună a treimei divine, deci patru naturi sau fiinţi divine; ei aveau de căpetenie pe Damian, patriarh monofizit de Alexandria († 601). Dar Triteiţii se desbinară şi între sine în filoponiţi sau adepţii lui Ioan Filipon şi cononiţi sau adepţii lui Conon, episcop triteit de Tars; cel întâiu profesa că trupurile noastre sunt pieritoare şi stricăcioase în forma şi materia lor, deci că lumea nouă, ce va urma după judecata deapoi, va fi deosebită în formă şi materie de cea prezentă, şi că trupurile noastre după înviere vor fi deosebite tot astfel de cele deacum; iar Conon restrângea această deosebire numai la formă ca şi orto-

docşii. Aceste partide se combăteau reciproc; ele 'şi aleseră curând şi patriarhi de partid, deosebiţi; aşa iulianiştii după moartea lui Timotei IV, patriarh comun de Alexandria, aleseră în an. 535 pe Gaian, iar severianii, pe Teodosiu; deaceea cu timpul ceidintâi se numiră şi gaianiţi, iar aceşti din urmă şi teodosiani; totuş ei nu se dizolvau, deaceea ortodoxii rămaseră în minoritate şi mai târziu în Egipt.

In Siria monofiziţii supt domnia lui Iustinian (527—565) stà mult mai rău; după reprimarea partidei lor în Asia Mică, ei mergeau şi în Siria spre dizolvare. Atunci monofizitismul obţinù în Siria un regenerator în Iacov Ţanţal (Τζάντζαλος) sau Baradai, adică Iacov cerşitorul, monah şi episcop monofizit în Edesa. Fiindcă monofizitismul era persecutat, Iacov a parcurs Siria şi Mesopotamia cu ţerile vecine pe ascuns în haine de cerşitor 37 ani (541—578), reorganiză peacolo monofizitismul, lăsând biserica monofizită a Siriei şi Mesopotamiei regenerată şi fortificată cu un patriarh în frunte, care se numia patriarh de Antiohia, deşì locuia în alte părţi, anume la Amida, lângă Melitina (azi Malatiea), aproape de Marde (Mardin) sau la Guba (din Mesopotamia) în o mânăstire monofizită. Dela regeneratorul lor monofiziţii din Siria şi Mesopotamia primiră numele de iacoviţi; iar ei însişi ca şi nestorianii, adversarii lor, emigraţi în Persia, se numiau sirieni, după naţionalitatea lor, fiindcă după emigrarea nestorienilor, sirienii propriu zişi, cari mai rămaseră în imperiul roman de răsărit şi mesopotamienii, cari vorbiau sirieneşte, din cauza opoziţiei lor extreme contra nestorianismului, cei mai mulţi îmbrăţişară monofizitismul, iar în aceste ţări aproape numai Grecii rămaseră fideli ortodoxiei. Iacoviţii despre răsărit obţinură mai târziu un Primate propriu, care se numi primatele de răsărit sau Mafrianul (zis şi Metran), luându-şi reşedinţa lui în Tagrit (Tagritum).

Iacoviţii precum şi Copţii nu numiau ortodocşi pe creştini ortodoxi, căci ei însişi se numiau ortodoxi sau catolici, ci numiau pe creştinii ortodocşi în râs melhiţi (dela vorba semită מֶלֶךְ, melech, rege sau împărat), adică cei de-o credinţă cu împăratul, partizanii bisericii de stat.

Monofizitismul răpi ortodoxiei încă o a patra biserică naţională, anume biserica armenească. Nici un episcop din Armenia nu putù lua parte la sinodul Halcedonean, fiindcă Armenia atunci (451) avea mari lupte cu Persia. Armenii ajun-

seră la cunoştiinţă despre sinodul din Halcedon tocma, când era în fierbere lupta pentru recunoaşterea acestui conciliu. Dar armenii aveau aşa de mare aversiune contra nestorianismului că din această cauză ei curând înclinară în partea, ce-i laudă că sunt adversari ai nestorianismului şi vedea în sinodul halcedonean o reînviere a nestorianismului; deci ei nu recunoscură deciziile dela Halcedon. Armenii aveau ideea, că ţin ferm la sinodul III ecumenic şi la doctrina lui Chiril şi nu voiau să accepte sinodul din Halcedon, ca unul ce ar fi nimicit doctrina lui Chiril. Ei declarară aceasta mai întâi la conciliul armenesc din an. 491, ţinut în metropola lor Valar-şapat (Vagarşabat), când aderară totdeodată la enoticul lui Zenon (din an. 482); e just că mai târziu unii înclinară a recunoaşte sinodul din Halcedon; dar cei cu aversiune contra lui tot triumfară şi după 105 ani dela respingerea lui pentru întâia oară, adică în an. 596 sinodul dela Halcedon fu respins din nou la concilul din Dovin (Tein).

Fapt caracteristic e că abisinii, Copţii, iacoviţii şi armenii repudiază pe Eutiche, dar toţi ţin ferm la monofizitism în o formă riguroasă sau moderată. Monofizitismul a fost cel mai puţin desvoltat la armeni; opoziţia cea mai mare a lor faţă de biserica ortodoxă consistă principalminte în refuzul de a recunoaşte autoritatea sinodului Halcedonean şi în persistenţa lor la doctrina lui Chiril în senzul enoticului dat de împăratul Zenon. Dar opoziţia lor avù de rezultat că biserica armenească se separă de cea grecească şi intră defintiv în rândul bisericilor monofizite. Toate bisericile monofizite excepţie cea nubiană, pe care o distruse mohamedanismul, există până în zilele noastre. Spre a accentuà opoziţia lor faţă de ortodocşi, ele formară de predilecţie teorii, moravuri, uzuri şi instituţii diferenţiale. Pe lângă adausul introdus de Petru Gnafevs sau Piuarul la trisaghion ei în euharistie nu amestecau vinul cu apă, ca simbol al monfizitismului, ca semn că în Hristos este natura divină fără cea umană. Iacoviţii mai profesau ca şi nestorianii psyhopannyhitismul, adică doctrina despre o stare continuă de somn a sufletelor celor adormiţi, ca o doctrină veche a bisericii naţionale din Siria. Armenii, ce'i drept, moderau această doctrină, profesând că sufletele celor adormiţi până la învierea trupurilor se află numai în o stare de aşteptare a răsplătirei; dar ei consolidară cu atât mai mult particularităţile lor anterioare, atât cele creştine vechi cât şi cele semiiudaice şi spre a se deosebi cât mai pronunţat de biserica greacă creară multe sărbători şi pos-

turi, precum şi forme liturgice şi ierarhice. In Periodul III şi IV, când sporiră diferinţele între Greci şi Latini, armenii adoptară unele uzuri dela Latini, aşa mâncarea de lapte şi ouă în oarecare zile de post, idea riguroasă despre indizolubilitatea absolută a căsătoriei, ungerea pelângă punerea mâinilor la hirotonia preoţilor, servirea de azime la euharistie, uz indrodus la Apus abia în sec. al 9-lea, şi ca semn dinstinctiv pentru episcopii lor adoptară infala, întrebuinţată la Apus de episcopi, ca acoperământ liturgic pentru cap şi inelul episcopilor latini; iar mitra răsăriteană, cu care episcopii greci îşi acopăr capul, când oficiază o lăsară preoţilor. Vom avea ocazie şi în istoria Perioadelor următoare a aminti despre particularităţile bisericii armeneşti, iar cum ele s'au menţinut până astăzi le vom rezuma mai complet şi descrie mai pelarg, când vom trată despre istoria recentă a acestei biserici. La abisinieni, monofizitismul stabili canonul Bibliei din 81 cărţi, sporit aşa prin adoptarea mai multor apocrife, pe când fără acestea canonul Bibliei, chiar când s'ar calcula în ele 49 cărţi ale vechiului Testament, ce se află în colecţia alexandrină, n'ar consista din mai mult de 76 cărţi; apoi mai adoptă şi uzuri iudaice, ce de timpuriu pătrunseră la abisinieni, în virtutea influenţei numeroşilor iudei, cari trăiau între ei, aşa tăiereaîmprejur, regule mozaice despre mâncări şi curăţiri, sărbarea Sâmbetei echivalentă cu a Duminicii, sfânta sfintelor şi chivotul legei în biserici, precum şi poligamia. Dela abisinieni adoptară în Periodul III şi Copţii, vecinii şi instructorii lor, tăiereaîmprejur şi oprirea de a mâncă carne de porc, pecât se pare nu fără înrăurirea mohamedanilor dominanţi.

§. 89. **Controversele ivite în sec. 6 chiar între ortodocşi din cauza monofizitismului.**

Incercările de a împăcă pe monofiziţi, făcute de împăratul Zenon (474—491) prin al său enotic din an. 482 cu sacrificarea sinodului din Halcedon, încercări la cari nu voi a renunţa nici succesorul său Anastasiu I (491—518), provocară chiar între ortodocşi nunumai dispute ci încă şi o shismă de 35 ani între Constantinopole şi Roma (484—519), precum am spus mai sus; tot asemeni consecinţi avură şi încercările de împăcare deacelaş fel, făcute în sec. al 6-lea, supt împăraţii Iustin I (518—527) şi Iustinian I (527—565), cu intenţia de a garantă autoritatea sinodului Halcedonean, mai ales cele făcute de Ius-

tinian, prin predilecția lui de a se amestecà în chestiuni de teologie, precum și prin influența, ce avea asupră-i soția lui Teodora (┼ 548), odinioară jucătoare la circ și cu o foarte mare înclinare secretă cătră monofizitism[1], în sfârșit prin silința lui de a restabili pacea în biserică și stat; dar Iustinian prin atari încercări nu-și atinse ţelul de a împăcà pe monofiziţi; ci mai vârtos provocă numai controverse chiar în sinul bisericii ortodoxe. Cea mai însemnată dintre acestea controverse trebui să fie rezolvită chiar de un nou sinod ecumenic, iar încercările de împăcare proveniau în special din intenția de a face iluzorii oarecari imputări sau obiecțiuni ale monofiziților; așa ei imputau ortodocșilor cu deosibire că resping adausul lui Petru Gnafevs sau Fullo (┼ 486) la trisaghion: „Celace pentru noi te-ai răstignit" din motive nestoriane și anume din credința că moartea pe cruce a lui Hristos a fost pătimire a omului, ανθρωποπασχία, iar nu pătimirea lui Dumnezeu în Hristos. Ei mai făceau obiecția, că chiar în biserica veche Origen invăţà ca și dânșii, fără să fi fost acuzat vreodată de toți ca eretic; în sfârșit monofiziţii strâmtoriau pe ortodocși cu imputarea că sinodul Halcedonean a recunoscut. ortodocși pe Teodorit de Cir (Cyrrhus) și pe Ibas de Edesa, deși ei aveau credinți nestoriene, iar pe Teodor de Mopsuestia patriarhul nestorianismului, nu l'a condamnat, pe când relativ la aceste 3 puncte, la aceste „Trei capitole" datoria sinodului era să condamne ca eretice nunumai scrierile lui Teodorit și ale lui Ibas contra lni Chiril și contra sinodului III ecumenic, ci și pe

---

[1]. Impărăteasa Teodora, erà ca atare un mare caracter, căci a salvat tronul imperial din o foarte mare primejdie, când izbucni o groaznică revoluţie în circul din Constantinopole (532). Dacă în cei dintâi ani ai tinereți sale a fost puţin virtuoasă, ea a răscumpărat apoi greșalele din acel timp, înființând între altele o mănăstire ca azil pentru fete căzute și ca institut pentru îndreptarea lor; ea înzăstră împărătește această mănăstire, o amenajă pentru cinci sute de inse în un palat imperial depe ţermul asiatic al Bosforului. Istoricii, dela Procopiu din Cesaria, contemporan cu împăratul Iustinian și până la Gibbon, englezul, se pronunță diferit despre această împărăteasă; unii dintre ei o descriu în colori de tot negre, iar alții o laudă pentru calitățile ei.

Frumusețea acestei împărătese și viața ei svânturată au dat îndemn renumitului bizantinist francez Charles Diehl a scrie, după studiul său cu titlul „Justinien et la civilisation byzantine au sixième siècle". Paris 1902 chiar un roman cu titlul; Thèodora, impératrice de Bysance" (N. Tr.).

Teodor de Mopsuestia împreună cu scrierile lui, dacă sinodul se interesà în realitate de ortodoxie. In special aftartodoceții mai făceau ortodocșilor imputarea ce o făceau și monofiziților adversari ai lor și anume că sunt ftartolatri, adică adoră trupul *stricăcios* a lui Hristos. Silința de a combate toate aceste imputări și obiecții ale monofiziților și totdeodată a garantà ortodoxia și autoritatea sinodului Halcedonean, a produs chiar între ortodocși dispute, ce se desbătură încâtvà încă supt Iustin I (518—527), iar mai ales supt domnia lui Iustinian I (527—565).

§. 90. a. **Disputa teopashită, adică disputa despre teza, că Hristos ca Dumnezeu Fiul sau ca unul din Treime a pătimit, s'a răstignit pentru noi.**

Ce privește mai întâi adausul lui Petru Gnafevs sau Fullon la trisaghiu: „Celce te--ai răstignit pentru noi", unii ortodocși nu'l respingeau, căci el putea să aibă și sens deplin ortodox, ci mai vârtos supt împăratul Anastasiu I (491—518), care menținea ferm politica de împăcare cu monofiziții, adausul fu introdus chiar în Constantinopole pentru puțin timp, iar în patriarhatul Antiohiei până la 692, în cel de Ierusalim, unde fu raportat expres la Dnmnezeu Fiul, fu tolerat chiar și în sec. 8; dar cei mai mulți ortodocși, a căror părere în sfârșit triumfă, îl respinseră, căci Petru Gnafevs sau Fullon îl făcuse desigur în sens monofizit. Acum se născù întrebarea, dacă în genere teza, pe care se bazeà după explicarea lui Petru Gnafevs, adausul său la trisaghion, că moartea de cruce, pătimirea lui Dumnezeu Fiul, θεοπασχία, cu alte cuvinte dacă teza, că unul din Treime s'a răstignit, e ortodoxă în sine și necesară? Deci unii răspundeau că teza, cel puțin sună eterodox, iar alții declarau că ea este ortodoxă și fiecare ortodox trebue să afirme aceasta. Părerea dintâi o susțineau vehement monahii neadormiți, achimiții (οι ακοίμητοι) din Constantinopole, cari erau adversarii cei mai riguroși ai monofiziților, iar părerea cea din urmă o apărau tot în Constantinopole cu deosebire unii monahi sciți, adică originari din Sciția Mică sau din Dobrogea de azi, atunci încă deplin latină, iar împreună cu ei și Leontiu de Bizanț, cel mai cu reputația teolog oriental din acel timp; însă Hormisda, episcopul Romei (524—525), la care monahii aceşti din urmă se adresară în chestiune ca latini, declară în divergință cu ei că adausul e pericolos sau cel puțin super-

fluu[1]. Disputa dură mai mult timp când în un sens, când în altul până ce în an. 533 un edict a lui Iustinian şi a lui Epifaniu, patriarh de Constantinopole (520—536), declarară în opoziţie cu Hormisda, că acest adaus e nunumai ortodox, ci chiar necesar. Negreşit acest succes deşteptă la început în monofiziţi speranţe de un triumf grabnic, iar prin influenţa împărătesei Teodora un monofizit secret, Antim, se furişă în an. 536 pe scauunl patriarhiei de Constantinopole; dar în urma denunţării papii Agapet, pe care Goţii îl trimiseră la Constantinopole ca mijlocitor al păcei între ei şi Iustinian chiar în an. 536, Antim fu demascat şi înlocuit cu ortodoxul Mina (Μηνᾶς 536—552), fără ca prin acesta să se aducă vre-o atingere ortodoxiei şi necesităţii recunoscute a articolului de credinţa teopashită. In sfârşit aceasta fu confirmată de sinodul V ecumenic dela Constantinopole. Dimpotrivă împărăteasa Teodora crezù că a câştigat o satisfacţie pentru Antim în Vigiliu, diacon din Roma, care se prefăcea înaintea ei ca amic al monofiziţilor; deaceea în an. 537 Teodora îl ajută prin cele mai ilegale mijloace a dobândì scaunul papal, fără ca Vigiliu să fi corespuns apoi pe faţă dorinţelor împărătesei.

§. 90. b. **Disputa adoua despre ortodoxia lui Origen.**

Monofiziţii obţinură în punctul precedent, adică în disputa teopashită câştig de cauză, cel puţin în câtvà, căci un monofizit stabilise întâi teza, pe care acum toţi creştinii o recunoscură ortodoxă şi necesară. In disputele lor contra ortodocşilor monofiziţii se răzămau şi pe autoritatea lui Origen, căci credeau a regăsi în scrierile lui doctrina lor. Credinţa lor nu era cu totul ne justificată, căci doctrina ce profesau ei era o consecvenţă extremă a direcţiei şcoalei teologice alexandrine, iar întemeitorul acestei direcţii fu chiar Origen, care în teoria lui făcuse unele deducţii extreme. Acum se agită din nou întrebarea: Este oare teoria lui Origen ortodoxă sau eterodoxă? Fost-a Origen ortodox sau

[1]. Despre monahii din Sciţia, menţionaţi şi mai sus, la pag. 128, Isambert op. cit. pag. 473 zice că ei în oşoziţie cu Achimiţii, au pus teza că unul din Treime s'a răstignit, o teză, ce cu toată opoziţia papii Hormisda, mai apoi a fost admisă şi de ortodocşi De altfel aceşti monahi erau de loc din Sciţia Mică sau Dobrogea de azi, de unde probabil erà şi Cassian, iar de sigur, Dionisiu cel Mic, chiar contemporan cu dânşii. Ei deşi fiind de limbă latină ca mai toţi locuitorii Sciţiei mici sau Dobrogei de atunci, aveau o mânăstire în Constantinopole cu igumenul lor şi luau parte activă la desbaterile teologice din acel timp, cum a fost cele despre teza aici menţionată, precum şi cele din an. 528 despre semipelagianism (N. Tr.).

eretic? Insă de astă dată dintre ortodocşi mai numai partizanii împăcării monofiziţilor ortodocşi menţineau încă afirmarea, că Origen e ortodox, pe când ortodocşii riguroşi, mai toţi erau adversari nu atât ai persoanei lui Origen, cât ai teoriei lui. Şi acum iarăş, ca întâia oară, monahii din una şi aceiaş ţară aveau între sine dispute foarte aprinse despre ortodoxia lui Origen, însă deastădată nu monahii din Egipt, ca primadată, ci monahii din Palestina, anume cei din lavra (λαῦρα) veche şi din lavra nouă de lângă Ierusalim. Cât timp trăi Sava (Σάββας -- 532), celebrul avă, întemeitorul şi primul igumen al ambelor lavre, cunoscut şi ca autorul regulelor pentru săvârşirea serviciilor divine a aşa zisului Tipic (Τυπικόν), ce a intrat în uz mai târziu în toate bisericile de Răsărit, el ţinù pe origenişti în frâu; dar după moartea lui pasiunea lor se deslănţui aşa, că în luptă cu adversarii au distrus lavra cea nouă. Ei credeau că pentru aceasta vor fi scutiţi de pedeapsă cu atât mai mult, căci împăratul Iustinian înclinà a împăcà pe monofiziţi, cari în prima linie erau origenişti, iar împărăteasa însaş avea idei monofizite, deci favorizà şi pe Origen, apoi doi origenişti, Teodor Aschida, ('Ασκίδας), dela an. 537 arhiepiscop de Cesaria Capadociei şi Dometian, mitropolit de Ancira, erau foarte Influenţi la Curte. Dar aceste excese ale origeniştilor şi reproşul ce ortodocşii făcură împăratului, că favorizează nunumai pe monofiziţi, ci chiar toate eresurile, între cari de predilecţie origenismul, cel ce e chiar tatăl monofizitismului. deciseră pe împărat, în special din îndemnul lui Minà (Μηνᾶς), patriarh de Antiohia şi a lui Pelagiu, apocrisiar al Romei, ambii încă şi adversari ai lui Teodor Aschida, a condamnà teoria lui Origen ca eretică prin un edict, dat în an. 543, zece ani după edictul său asupra disputei teopashite. Ortodocşii de pretutindeni aceptară şi acest nou edict, iar origeniştii, chiar acei cari erau amici secreţi ai monofiziţilor, nu cutezară a face contra lui vre-o demonstraţie. In an. 543 şi un sinod endemic dela Constantinopole supt patriarhul Mina († 552), adună 15 puncte din teoria lui Origen şi le condamnă ca eretice, ceeace confirmă în general şi sinodul V ecumenic din an. 553, căci acest sinod numără şi pe Origen între eretici. In timpul recent iarăş se àfirmă că nu un sinod din an. 543 a pronunţat cele cinsprezece anatematisme contra lui Origen, ci un sinod preliminar al sinodului al cincilea ecumenic din an. 553. Dar cu edictul din 543 împăratul voi a răspunde mai vârtos la imputările ortodo-

cşilor decât la obiecţiile monofiziţilor, deci acum, spre a împăcà din nou pe monofiziţi, trebuì să se facă o concesie, întru cât ortodoxia permitea aceasta; dar concesia provocă disputa următoare, despre aşa zisele trei capitole.

§. 91. Disputa despre cele trei capitole (τά τρία κεφάλαια). Sinodul V ecumenic (553) precum şi shisma veneţiană-istriană, din care se înfiinţă patriarhia de Acvileia.

Teodor Aschida, iritat asupra ortodocşilor riguroşi în urma edictului lui Iustinian, dat în an. 543, pentru că acesta cauzase partidei sale, cea a origeniştilor, aşa o înfrângere, căută acum să-şi răzbune dând ortodocşilor o lovitură. El convinse pe împărat că pentru a împăcà pe monofiziţi cu biserica ortodoxă ar trebui să li se acorde o legitimă dorinţă, ce o consistà în a se condamna cele trei puncte, de cari ei acuză în special sinodul Halcedonean.

Aceste treì puncte sau „Trei capitole" erau: 1. Scrierile lui Teodorit din Cir (Cyrrhus) contra lui Chiril c. Mare şi contra sinodului din Efes; 2. Epistola lui Ibas de Edesa, tot contra lui Chiril şi a sinodului din Efes, adresată lui Maris, episcop din Persia şi 3. Teodor de Mopsuestia personal şi scrierile lui. Aschida zicea că toate aceste scrieri precum şi credinţa personală a lui Teodor de Mopsuestia sunt nestoriane şi că monofiziţii consideră sinodul din Halcedon ca nestorian, pentrucă el nu le condamnase, ci mai vârtos reîntegrase pe Teodorit şi pe Ibas ca ortodocşi în scaunele lor, primindu-i în sânul sinodului. Deaceea ar trebui să se completeze lacuna lăsată de sinodul din Halcedon, adică să se condamne cele 3 capitole. Dar ortodocşii riguroşi erau *contra*. Ei ziceau că făcând aceasta s'ar atăcà reputaţia sinodului din Halcedon, s'ar acuzà sinodul de eroare şi s'ar săpà autoritatea lui. Alţi ortodocşi cu idei mai moderate opinau, că sinodul n'a declarat ortodoxe scrierile lui Teodorit şi ale lui Ibas şi nici persoana şi scrierile lui Teodor de Mopsuestia, dar nici nu le-a condamnat, fiindcă nu avù ocazie să o facă; deci acum s'ar putea condamnà fără ezitare aceste 3 capitole, spre a arătà monofiziţilor că biserica nu are credinţi nestoriane. Astfel Teodor Aschida reuşi a stoarce dela împăratul chiar în anul următor (544) un nou edict teologic, ce condamnă cele 3 capitole. Edictul fu primit în sfârşit aproape de toţi la Răsărit, unde erau mult mai puternice motive şi deci şi mai mare înclinare pentru împăcarea

cu monofiziţii; numai câţivà episcopi dela Răsărit mai stà la îndoială că poate prin el s'ar lovi în autoritatea sinodului al IV-lea ecumenic; însă apusenii erau de idei mai riguroase. Ei s'au declarat contra edictului şi nu voiau a-l acceptà. Totuş pe scaunul Romei, ce acum ţinea de imperiul bizantin, se urcă diaconul din Roma Vigiliu (537—555) prin influenţa împărătesei Teodora şi nu fără ca ea să fie complice la înlăturarea papii Silveriu (536—537), predecesorul lui şi adversar riguros al monofiziţilor, căci agenţii Teodorei îl suprimară, lăsându-l a muri de foame, pe când Vigiliu se arătase mai favorabil împăcării cu monofiziţii[1]. Deci împăratul Iustinian chemă pe Vigiliu la Constantinopole şi el veni în an. 547. Aici împăratul îl convinse a aderà la edictul imperial contra celor trei capitole. Vigiliu făcù aceasta prin un act teologic, intitulat „Iudicatum", „Judecată", ce dădù în an. 548. Când însă acest act al papii fù cunoscut la Apus, episcopii apuseni se revoltară contra lui şi acuzară pe Vigiliu, că a trădat biserica, ba încă cei din Africa supt preşedinţa lui Reparat, primatele lor, chiar îl excomunicară la un sinod din Cartagine în an. 550. Deaceea Vigiliu rugă pe Impăratul a-i restitui actul său „Iudicatum" şi, spre aplanarea disputei, ce domnia acum între Răsărit şi Apus, a convocà un conciliu ecumenic. Impăratul îi restitui actul, însă totodată, după consiliul lui Aschida şi contra dorinţei papii, prin un nou edict din 551 confirmă condamnarea celor trei capitole. Vigiliu, fiind tot în Constantinopole, crezù acum că trebue a demonstrà Apusenilor, cari-l acuzau de trădarea credinţei şi de laşitate, cum că este ortodox şi are conştiinţă de autoritatea lui; deci el declară, că oricine va primi cele 2 edicte imperiale sau va condamnà cele 3 capitole, înainte de a se da în această privire o decizie ecumenică, este excomunicat. De altă parte, temându-se de mânia împăratului, deodată cu publicarea declarărei sale se refugiă în o biserică din Constantinopole, făcând uz de dreptul de azil al bisericii. Acest fapt produse o mare mişcare, deaceea ofiţerii imperiali se duseră la el spre a-l decide să iasă din biserică şi să nu se teamă. Dar el nevoind a cedà s'au făcut recurs la violenţe. Ofiţerii imperiali

[1]. Iezuitul Louis Maimburg în „Histoire de l'Arianisme" 3 tomuri, Paris 1683 scrie că Vigiliu chiar ca diacon era de o ambiţiune revoltătoare; că el s'a ales papă prin violenţă şi simonie, făcând să moară de foame legitimul papă Silveriu; că deci a fost un intrus, un shismatic, simoniac, prigonitor şi în sfârşit ucigaş al lui Silveriu. Tom. 3 pag. 202—203. Comp. şi Isambert op. c. pag. 529 scv. (N. Tr).

îl smânciră cu forța dela sfânta masă, de care el se apucase, așa că sfânta masă s'a răsturnat. Atunci ofițerii imperiali văzură că au mers prea departe și părăsiră biserica[1]. Drept că Vigiliu în urma asigurărei cu jurământ a altor ofițeri trimiși de împărat la el, să nu aibă nici o teamă, s'a întors în urmă la locuința lui; curând însă fugi iar, deastădată la Halcedon (față în față cu Constantinopole) în biserica Sf. Eufimia, unde se ținuse sinodul al IV-lea ecumenic, și deaici se decise a se reîntoarce la Constantantinopole abià după ce împăratul și patriahul de Constantinopole îl poftiră din nou.

In sfârșit sinodul convocat se întruni în an. 553 la Constantinopole ca al 2-lea din Constantinopole și al V-lea ecumenic. Apusenii cei mai mulți nu veniră, căci se temeau că vor fi majorizați, numai unii episcopi din Italia, Iliria și din Africa au fost față la Constantinopole. Sinodul se adună în număr de 165 episcopi, între cari 8 din Africa, și patriarhii de Constantinopole, Alexandria și Antiohia, în persoană, iară cel de Ierusalim prin delegați. Vigiliu nu veni, deși în considerarea întâietății sale toți patriarhii îl invitară prin o deputație să vină la sinod. El invocà ca motiv că nu poáte lua parte la sinod, când caz de boală, când numărul prea mic al episcopilor apuseni și în sfârșit declară că va comunicà în scris socotința lui. Sinodul sub președința lui Eutihiu, patriarhul de Constantinopole (552—565), luă în cercetare acum fără papa chestiunea prezentă și examină ortodoxia celor trei capitole. Vigiliu însă trimise o scrisoare cu titlul: „Constitutum", adică „Constatare". Prin această scrisoare, făcând excepție de un număr mai mare (60) de teze din scrierile lui Teodor, el declară că cele trei capitole sunt ortodoxe și amenință cu excomunicare din partea lui pe oricine va condamnà cele trei capitole. Acest „Constitutum" al său fu subscris și de 16 episcopi, cari deasemenea se abținură dela sinod și cari, afară de 3, toți erau Apuseni. Papa crezù prin aceasta că va putea opri sinodul a continuà desbaterile; dar sinodul nu ținù seamă, păși înainte la desbateri și le termină cu condamnarea celor trei capitole, declarând eretice scrierile lui Teodorit de Cir contra lui Chiril, epistola lui Ibas către Maris precum și pe Teodor de Mopsuestia, personal împreună cu scrierile sale. Apoi sinodul confirmă definițiile dog-

---

[1]. Așa scrie Nichifor Calist tocma cu șapte secole mai târziu. Istoricii contemporani nu pomenesc însă nimic despre atari acte de violență. Comp. Isambert op. c. p. 651 (N. Tr.).

matice anterioare, ce se dădură supt Iustinian, condamnă toate eresurile anterioare şi fu închis. Canoane nu s'au dat în acest sinod. Impăratul confirmă deciziile sinodului şi invită şi pe Vigiliu a le accepta, dar acesta refuză.

Acum Iustinian declară, ca Vigiliu e obligat a se supune deciziei date de un sinod ecumenic şi fiindcă nu s'a supus îl exilă după ce sinodul l-a şters din dipticele bisericii. După un exil de 6 luni Vigiliu declară în sfârşit prin o nouă scrisoare, prin un al doilea „Constitum", că reflectând mai matur asupra chestiunii revine asupra părerii sale şi aderă la deciziile sinodului, deci excomunică pe orcine nu va recunoaşte condamnarea celor trei capitole. După aceasta împăratul îl concediă acasă. Când se întorçea spre Roma el muri la Siracuza în 555[1]. Succesorul său Pelagiu I (555—560), venind la scaun declară şi din parte-i că recunoaşte conciliul V ecumenic şi condamnarea celor trei capitole. Dar nu tot aşa de lesne recunoscură aceasta ceialalţi episcopi dela Apus. Episcopii din Africa, Galia şi cei din Italia de sus, Veneţia şi Istria refuzară a recunoşte sinodul V ecumenic şi din această cauză mai mult timp nu voiră a stà în comuniune cu biserica dela Răsărit şi cu Roma. Abià treptat fură decişi şi aceştia a accepta sinodul, aşa episcopii din Italia de sus dela an. 570 înainte, episcopii din Veneţia şi Istria refuzară cel mai mult timp a recunoaşte sinodul, unii din ei, un semisecol până în timpul papii Bonifaciu III (607), iar restul chiar un secol şi jumătate, până în timpul papei Sergiu I (687—701). Această opoziţie a episcopilor din Veneţia şi Istria contra sinodului al V-lea ecumenic, precum şi contra bisericii universale, numai puţin şi contra scaunului Romei, considerat de ei ca căpetenia lor, se numeşte shisma veneţiană-istriană. In cursul acestei shisme episcopii, cari o formară, şi-au ales un patriarh propriu şi anume pe arhiepiscopul de Acvileia, care luă reşedinţa sa mai târziu în Grado (o insulă), nu departe de Acvileia. Astfel se înfiinţă o nouă patriarhie, cea de Acvileia sau Grado; dar apoi ea se împărţi în 2 patriarhate, cel de Acvileia veche sau Acvileia proprie şi cel de Acvileia nouă sau Grado. La an. 607 când episcopii istriano-veneţiani, sufragani arhiepiscopului de Acvileia-nouă sau de Grado-nou şi pela an. 700 când şi sufraganii arhiepiscopului de Acvileia-veche sau Grado-vechiu se împăcară în sfârsit cu biserica

---

[1]. Vigiliu plecase din Constantinopole însoţit de Pelagiu, apocrisiarhul său, care fu acuzat apoi că l-a omorât. Isambert l. c. p. 674 (N. Tr.).

universală şi cu scaunul Romei, atât arhiepiscopul de Grado cât şi cel de Acvileia veche conservă titlul de patriarh, uzurpat în cursul shismei, dar se supuse scaunului Romei, conform părerei dominante atunci la Apus, ca unei căpetenii comune a bisericii întregi, superior şi patriarhilor. Patriarhia de Grado fu transferată la an. 1451 în Veneţia, şi există până azi cu titlul de Acvileia, iară cea de Acvileia-veche, care dela an. 1438 îşi mută reşedinţa la Udine, pe teritor veneţian, fu desfinţată la an. 1751.

§. 82. Disputa aftartodocetă.

Puţin înainte de moartea lui, adică în an. 564 Iustinian voi să facă monofiziţilor riguroşi adică iulianiştilor sau aftardoceţilor (ἀφταρτοδοκῆται) o concesie afirmând iarăş prin un edict şi din parte-i că corpul lui Hristos e nestricăcios şi recunoscând ortodoxă doctrina în chestiune a aftardoceţilor. Dar ortodocşii riguroşi refuzară a recunoaşte acest edict şi împăratul chiar începù a depûne pe opozanţi, măsură ce lovi mai întâi pe Eutihiu, patriarhul de Constantinopole (552—565), când împăratul muri subit în an. 565, înainte de a putea executà şi depunerea dejà decisă a unui alt opozant, a patriarhului de Antiohia, Anastasiu. Atunci luă şfârşit şi nouă contraversă, ce el provocase.

CAPITOLUL IV.

Doctrina Bisericii.

B. Cum a fost ea definită corect.

Dogma Bisericii.

§. 93. Articolele de credinţă principale, ce au fost definite mai precis în Periodul II.

In istoria doctrinei bisericii din Periodul II e de observat mai întâi că, spre a defini mai precis învăţătura lui Hristos şi spre a tratà despre ea mai în fond, învăţătorii bisericii se bazeară totdeauna pe două documente: pe sf. Scriptură şi pe Tradiţia catolică adică universală a bisericii; ca atare tradiţie ei declarau ceeiace toţi au crezut totdeauna şi pretutindenea. Tradiţia catolică fu declarată clasic astfel pela jumătatea sec. 5 de Vincentiu din Lerin, un apusean, în scrierea lui „Commonitorium" („Memoriu"). In legătură cu Tradiţia nu se putù a nu fi determinat precis şi ca-

nonul sf. Scripturi, adică toate cărţile, ce compun sf. Scriptură. Ce priveşte Testamentul Vechiu învăţătorii bisericii dela Răsărit în scrierile lor şi chiar în sinoade, precum e cel din Leodichia din Asia Mică (pela an. 360-375) susţinură ferm, că numai cărţile (39), celece se află în colecţia evraică, sunt cărţi canonice, adică fără de îndoială inspirate de Dumnezeu, pecând cărţile T. V. ce se mai află în colecţia greacă a sf. Scripturi, cea din Alexandria şi în colecţiile formate din ea, atari cărţi, dintre cari sinodul din Laodichia alătură la cele canonice numai cartea lui Varuh, iar canonul 85 apostolic numai 3 cărţi ale Macaveilor şi încâtvà Inţelepciunea lui Sirah, sunt, ce'i drept, edificătoare, utile, bune de citit, bisericeşti, dar nu canonice sau fără de îndoială inspirate. Aceasta era şi părerea Apusenilor mai vechi, în particular a lui Ilariu (┼ 366), Ieronim (420) şi Rufin (┼ 410). Dimpotrivă Augustin şi cu el biserica Africei din timpul său la sinoadele ei (390—426), precum şi Apusenii posteriori susţineau părerea că ar fi canonice şi mai multe din cărţile, ce se află în codici, adică în ediţiile (manuscrise) ale colecţiei greceşti din Alexandria şi ale colecţiilor latine celor mai vechi, formate din ea; deci şi cartea întâi şi adoua a Macaveilor, nu tot astfel şi a treia carte, rămase necunoscută la Apus, apoi Inţelepciunea lui Solomon şi Cea a lui Iisus, fiul lui Sirah, sau Ecleziasticul, cartea Iudit, cartea lui Tovie sau Tovit (Τωβίτ), adausele la cartea lui Daniil şi la cartea Estera şi cartea lui Varuh, în totul 46 cărţi din numărul complet de 49, ale colecţiei din Alexandria. Relativ la Testamentul Nou îndoielele, ce se ivesc ici şi colo în Periodul I despre unele cărţi din cele 27 ale lui, continuă încă mai tot sec. al 4-lea, aşa îndoielele despre Apocalips în deosebi la Răsărit, apoi cele despre epistola a 2-a a lui Petru, despre epistolele a 2-a şi a 3-a a lui Ioan, despre epistola lui Iacov şi a lui Iuda, iar la Apus şi în particular în Roma asemenea îndoeli despre epistola către Evrei; tocma la sfârşitul sec. 4 canonul T. N. se încheiă şi deatunci, afară de excepţii cu totul rari, ca Teodori de Mopsuestia (┼ 428), fură recunoscute canonice şi aceste cărţi în întreaga biserică de Răsărit şi de Apus, iar în întreaga biserică de Răsărit Apocalipsul fu recunoscut cel mai târziu.

Definiţiile solemne ale doctrinei bisericii au fost date, ca şi în Periodul I atât în simbole de credinţă, cât şi în altfel de explicări dogmatice, In acest mod prin acţiunea sinodului I şi al II-lea ecumenic, iar în intervalul dintre ele prin concursul practicii bisericii se formă simbolul zis nicean-constantinopolitan,

ce curând înlătură simbolele particulare mai vechi dela Răsărit, iar mai târziu, pentru un timp, și simbolul zis apostolic din Apus și deveni dominant pretutindenea. Dar dela sec. 6, alții zic că chiar de mai târziu, în genere dela sec. 9, la Apus pelângă simbolul nicean-constantinopolitan intră în uz iarăș nunumai simbolul zis apostolic în o formă mai amplificată, ci se răspândi și un nou simbol privat sub numele lui Atanasiu, ce i s'a dat dela sec. 7, tratând încă mai pe larg despre dogma sfintei Treimi și a Intrupărei dar tot de atunci ajunse la expresie și noua teorie particulară a Apusului, despre care vom tratà mai jos, anume doctrina cà sf. Duh purcede nunumai din Tatăl ci și din Fiul; așa făcù în Spania sinodul din Toledo (Toletum) dela an. 589 chiar adăugând cuvântul „filioque (și dela Fiul)" la simbolul nicean-constantinopolitan, unde se mărturisește că sf. Duh purcede „din Tatăl". Simbolul lui Atanasiu, numit și „Quicunque vult salvus esse (oricine voește a se mântui)" după cuvintele cu care începe, poate să provie dela un discipol imediat a lui Augustin († 430), bunăoară tocma dela Vigiliu, episcop de Tapsus în Africa († 520) pela sfârșitul sec. 5 sau pela începutul sec. 6, dar poate să provie cum cred unii autori moderni și dela un scritor mai vechiu din Spania sau Galia de miazăzi, în jumătatea întâi a sec. al 5-lea; o părere recentă e că el ar proveni chiar dela un scriitor mai vechiu decât Augustin, adică dela Ambrosiu, dar nu dela Atanasiu cel Mare. Pelângă simbol, care la început se numià simplu numai „Credință (πίστις)", iar abia mai târziu, simbolul credinței sau simbol (σύμβολον, symbolum), toate sinoadele ecumenice au dat definiții de credință, tot așa și sinoadele particulare, ce s-au ocupat a rezolvi controverse dogmatice.

Dintre dogme s'au desvoltat în acest Period în special dogma despre sf. Treime și Hristologia adică dogma despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, apoi doctrina antropologică-soteriologică despre păcatul original, despre voia liberă, despre necesitatea harului sfințitor a lui Dumnezeu și despre predestinație, mai apoi și alte dogme. Ele s'au desvoltat în ordinea următoare:

1. Dogma despre sf. Treime încă din Periodul întâi s'a clarificat față de antritinitari, adică ce privește Treimea reală a persoanelor divine; dar din nou s'au ivit îndoiele și anume ce privește relația Fiului și a sf. Duh cu Tatăl, precum și ființa și divinitatea celor două persoane, căci arianii puneau în îndoială eternitatea Fiului și perfecta lui divinitate, declarând cà Fiul e nu-

numai o ființă divină, subordinată Tatălui, ci că e chiar făptură. Deaceea sinodul 1 ecumenic (325) defini această dogmă astfel: Fiul e născut sau produs din Tatăl, iar nu creat, deci el e Dumnezeu adevărat, coetern și deoființă cu Tatăl. Sf. Părinți au explicat și biserica a admis expresia lui Atanasiu „ὁμοούσιος" „deoființă" ca cea mai adecvată pentru raportul de ființă a Fiului cu Tatăl. Totdeodată numirele „φύσις, (natură, fire), οὐσία (ființă), ὑποστασις (substanță)" ce până în ultimele decenii ale sec. 4 erau toate întrebuințate când în senz de ființă și natură, când în senz de persoană, primiră de atunci înțeles mai fix; așa „ὑποστασις", prin care până atunci în Antiohia, în unul și acelaș loc, eustațianii înțelegeau ființă, iar melețianii persoană, avù deaici înainte înțelesul tot mai general de „persoană"; iar „φύσις" și „οὐσία" primiră deaici înainte înțălesul tot mai general de „fire" și „ființă", deși învățători izolați se serviau de acești termeni și mai târziu în un senz diferit; chiar Chiril c. Mare din Alexandria († 444) se servește de numele φύσις pentru persoană, pe când φύσις înseamnă numai fire. In desvoltarea mai deapoi a teoriei lor, atât arianii în genere, cât și partidul semiarian, ce se numi macedonian, negară totdeodată eternitatea și divinitatea sf. Duh, declarând că el este făptură a Fiului și servitor al Tatălui și al Fiului. Aceasta dădù bisericii ocazie mai întâi (depela an. 360)în particular, apoi mai ales la sinodul al II-lea ecumenic (381) în general a declarà în simbolul credinței că și sf Duh, nu este făptură ci Domn deviațăfăcător, Domn și deviațăfăcător, carele din Tatăl purcede și este Dumnezeu etern și adevărat cași Tatăl și Fiul, deci de o ființă și de o putere și mărire cu Tatăl și cu Fiul și carele a grăit prin profeți.

Dar după ce simbolul nicean-constantinopolatan în definiția raportului sf. Duh cu Tatăl și cu Fiul, tratase despre sf. Duh că purcede numai din Tatăl, cum însuș Hristos zice în Evanghelia dela Ioan, curând se ivi întrebarea și despre purcederea din Fiul. Cei mai mulți învățători bisericești se pronunțară că sf. Duh purcede din Tatăl, dar e trimis de Tatăl și de Fiul; alții respingeau expres purcederea sf. Spirit dela Fiul, așa cei mai decizivi Teodor de Mopsuestia († 428) și Teodorit († 458), cel întâi negreșit fù declarat eretic de sinodul V ecumenic, însă fără a-i cenzurà această teorie, iar Teodorit a expus această doctrină drept că în polemica lui cu Chiril († 444), dar reuși a obține consimțimântul adversarului, a cărui autoritate dogmatică era stabilită

în biserică; alţii iarăş se pronunţară în această privinţă mai confuz; aşa că, neconsultând contextul vorbirei lor, nu putem stabili dacă ei, când vorbesc despre purcederea sf. Duh; şi amintesc aici pe Tatăl şi pe Fiul, cred că sf. Duh purcede numai din Tatăl sau sunt de părere, că şi Fiul ia parte la purcederea sf. Duh, anume unii Părinţi răsăriteni zic că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul; abià contextul arată că, pe când ei voiesc a vorbi despre purcederea eternă a sf. Duh, zic în aparenţă că el purcede din Tatăl şi din Fiul, dar ei voiesc a zice în realitate că sf. Duh purcede din eternitate din Tatăl, adică relativ la existenţa lui, iar în timp, adică relativ la trimiterea lui în lume, sau propriu zis la trimiterea harului său lucrător, sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul; apoi când unii zic că sf. Duh purcede din Tatăl prin Fiul, unii din ei prin aceasta voiesc a zice că sf. Duh purcede din eternitate din Tatăl, iar în timp din Tatăl prin Fiul, iar alţii voiesc a zice, că sf. Duh, neputând fi separat de Fiul, purcede din Tatăl deodată cu Fiul şi odihnind oarecum în Fiul chiar pin naşterea Fiului, cu alte cuvinte, că sf. Duh, fiind inseparabil de Fiul, purcede necesar din Tatăl tocma prin aceea, că Fiul se naşte din Tatăl şi că purcederea sf. Duh din Tatăl deasemeni e inseparabilă de naşterea Fiului din Tatăl; dimpotrivă la unii Părinţi apuseni, şi anume cu totul neîndoios şi expres mai întâi la Augustin (-|- 430) aflăm doctrina că sf. Duh precum purcede, adică se trimite în timp, tot astfel purcede şi din veci, adică are existenţa sa din Tatăl şi din Fiul. Această doctrină fu profesată la început numai ca opinie teologică, dar apoi ea, ca doctrină a lui Augustin, deveni tot mai generală în Apus, şi anume probabil mai întâi în Africa şi Spania, aşa că în an 589 un sinod din Spania, sinodul 3 dela Toledo (Toletum) găsi cu cale a introduce chiar în simbolul nicean-constantinopolitan adausul „şi dela Fiul", „filioque" la mărturisirea purcederei sf. Duh din Tatăl. Tot aşa se făcù şi în simbolul zis a lui Atanasiu, ce după originea lui era privat. Dar Apusul primind mărturisirea purcederei sf. Duh din Tatăl cu adausul „şi dela Fiul", „filioque" în simbolul nicean-constantinopolitan şi în simbolul zis a lui Atanasiu, ce obţinù mai târziu la Apus mare autoritate: prin acest fapt, doctrina despre purcederea sf. Duh din Tatăl şi din Fiul se ridică aici din o opinie teologică în dogmă; apoi cu timpul în Periodul III (622—1054), după ce această dogmă se răspândi mult în Apus şi dinceînce mai mulţi învă-

tători, iară la sfârşit toţi o primiră in simbol, ea provocă dispută şi shismă între Apus şi Răsărit[1].

2. După dogma trinitară curând veni la rând cea hristologică, spre a fi definită mai precis. Apolinariu († 390) şi partizanii lui apărau divinitatea Fiului contra arianilor, cu deosebire dela an. 362, în aşa mod, că negau perfecta omenire a lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat şi recunoşteau în el un Dumnezeu adevărat, însă nu un om deplin, ci un om, în care divinitatea înlocui sufletul raţional. In contra acestei teorii biserica şi învăţătorii săi afirmă şi susţin că Hristos este Dumnezeu adevărat precum şi om deplin şi anume că e om cu suflet raţional. Insă Nestoriu, cultivat în şcoala antiohiană, explică această dogmă pela an. 428 în senzul, că în Hristos divinitatea şi omenirea sunt două persoane propriu zise, unite numai moralminte. Impotriva acestei despărţiri a lui Hristos în o persoană divină şi una umană sinodul al III-lea ecumenic din Efes la an. 431 defini dogma despre *unitatea* persoanei lui Hristos şi anume astfel, că Hristos este numai *o singură* persoană, *divină*, care a primit la divinitatea ei şi omenirea, sau care la firea ei dumnezeiască a luat şi firea omenească. In aldoilea stadiu de desvoltare al acestei dogme, adversarii extremi ai antiohienilor, adică adepţii şcoalei alexandrine prin Eutihe şi partizanii lui, pela an. 447 înţelegeau unitatea persoanei lui Hristos aşa, că firea omenească, ce el a primit, e absorbită în cea dumnezeiască şi deci în el a rămas numai o fire, deaici vine că teoria lor se numi monofizitism, adică teoria despre o singură fire (în Hristos). Atunci conciliul al IV-lea dela Halcedon la an. 451 a trebuit să declare că în Hristos există o singură persoană, adică cea divină, care a primit şi firea omenească ; dar firea omenească nu a fost absorbită în cea divină, ci ambele firi există în această unică persoană divină sau în unire ipostatică (adică personală), fiind unite între sine indivizibil şi inseparabil, însă ele nici decum nu s'au amestecat şi nici nu s'au absorbit una în alta.

3. O dată cu desvoltarea dogmei hristologice se desvoltă şi dogma antropologică-soteriologică, adică doctrina despre păcatul original şi voia liberă, despre har şi predestinaţie. Aşa pe te-

[1]. Cartea lui Atanasie dela Paros, Epitomi ton thion dogmaton, tradusă şi tipărită româneşte în an. 1816 la Mănăstirea Neamţu, conţine două lungi note, puse de traducător, spre a arătă pentru ce nu se cădea a fi introdus în simbolul nicean-constantinopolitan adausul „şi dela Fiul". Vezi pag. 286—288 şi 289—302 (N. Tr.).

renul antropologiei şi soteriologiei sau a doctrinei despre păcatul omului şi mântuirea lui, controversele maniheilor, pelagianilor şi semipelagianilor provocară definiţii dogmatice, pe cari cu deosebire Augustin le susţinù prin scrieri (378—430), tot astfel şi discipolii săi. Contra maniheilor autoritatea bisericii a stabilit dogma că păcatul nu are obârşia lui în materie ci în voia liberă a făpturii raţionale, adică mai întâi în voia liberă a unei părţi din îngeri, apoi în voia liberă a omului. In contra pelagianilor, cari de pela an. 409 accentuau exagerat voia liberă a omului şi negau păcatul original în omenire, cum şi necesitatea absolută a harului dumnezeesc celui intern şi peste fire pentru mântuirea omului: biserica mai ales în Apus dela an. 411 explică mai în fond dogma despre păcatul original şi stabili că păcatul făcut în raiu de Adam, primul om, a trecut ca moştenire cu vina şi cu urmările lui la toţi oamenii şi prin acest păcat omenirea întreagă s'a făcut păcătoasă, iar din cauza lui nici un om cu propriile lui puteri slăbite nu poate crede, nici a produce fapte bune, nici a dobândi mântuirea fără harul cel peste fire a lui Dumnezeu. In sfârşit dela an. 426 tot biserica de Apus explică contra semipelagianilor că omul fără harul cel mai pre sus de fire a lui Dumnezeu nu poate nici chiar *începe* a crede şi a face binele şi a perzista în el *până în sfârşit.*

In legătură necesară cu această dogmă stă doctrina despre predestinaţie; în această privinţă sfinţii Părinţi s'au pronunţat dela început, că Dumnezeu oferă tuturor oamenilor harul mai pre sus de fire cel mântuitor, ce este universal, adică cuprinde pe toţi oamenii şi că Dumnezeu voieşte ca toţi oamenii se să mântuiască, însă totuş din eternitate prin sfatul divin unii sunt mai dinainte hotărîţi la mântuire şi unii la osândă şi anume condiţional, căci Dumnezeu ştie din veci cine va conlucra cu harul său şi cine nu'l va primi, aşa că Dumaezeu a hotărît mai dinainte spre mântuire sau a predestinat în senz strâns al cuvântului pe cei, despre cari el ştiù mai dinainte că vor conlucrà cu harul, ce li oferă şi a lăsat pierzărei sau a lepădat pe cei, despre cari el prevăzù din veci că se vor împotrivi harului dumnezeesc, oferit lor. Numai Augustin († 430) şi discipolii săi au exagerat în această chestiune. Augustin combătând pe pelagiani s'a pronunţat că Dumnezeu din veci a graţiat sau a predestinat pe unii şi a lăsat pierzării sau a lepădat pe alţii, însă nu condiţional, adică nu în baza prescinţei sale, ci necondiţional, absolut, adică în deplina libertate de alegere a harului său. Deci unii oameni se

mântuiesc prin harul lui Dumnezeu, ce nu e universal ci numai parțial, adică harul nu ajută ca toți oamenii să se mântuiască ci numai o parte și Dumnezeu îl dă numai acestei părți, iară ceialalți oameni cad în osânda meritată din cauza păcatului original, fiindcă n'au primit harul. Ce e drept, Augustin prin această teorie nu voi să nege că e necesar a conlucrà și omul din partea lui, dar a pus mai toată cumpăna pe harul dumnezeesc, pe care-l declară irezistibil și a mărginit foarte mult conlucrarea voii libere a omului la mântuirea lui. Deaici se născù la Apus și mai ales în Galia o dispută între augustiniani și adversarii lor chiar dintre ortodocși, anume disputa despre raportul între harul dumnezeesc și voia liberă a omului și despre predestinație; ce e drept, încă în cursul Periodului disputa se termină la sinoadele din Valentia (Valence) poate chiar în an. 528 și din Arausio (Oranje) în 529 cu triumful unui augustinism moderat. Acesta profesà că Dumnezeu voește a se mântui toți oameni, că omul poate rezistà harului lui Dumnezeu celui mântuitor, că predestinația este absolută, iar reprobarea condițională. Cu toate acestea disputa în chestiune se reînnoi apoi la Apus până în timpul recent. Dimpotrivă biserica de Răsărit menținù vechea doctrină despre reprobarea condițională precum și despre predestinația condițională.

4. In conexiune cu hristologia s'a apărat apoi contra nestorianilor demnitatea Maicei Domnului ca Născătoare de Dumnezeu (θεοτόκος) și încă mai înainte, contra lui Elvidiu, Iovinian și Vigilantiu, cum și contra antidicomarianiților s'a apărat demnitatea ei de pururea fecioară (ἀεὶ παρθένος, semper virgo), pentru că ea fu maica lui Dumnezeu și avù conștiință despre aceasta. Deasemenea în legătură cu antropologia și soteriologia se menținù contra lui Iovinian și Vigilantiu doctrina despre superioritatatea morală a feciorei și a vieții ascetice în genere.

5. Privitor la doctrina despre sf. sacramente ori taine, numită misteriologie, ce face parte deasemenea din soteriologie în senz larg al cuvântului, tot nu aflăm încă numărate complet cele 7 taine. Apoi cuvântul „μυστήριον, sacramentum" încă tot nu se întrebuința numai pentru cele 7 taine, ci și pentru alte lucrări sfinte, precum și pentru învățături misterioase și ținute secret ale creștinismului. Dar în special botezul, hrisma și euharistia, ce tustrele se împărtășiàu catehumenilor una după alta, aceste sfinte acte se numesc adesea sacramente sau taine în senz strâns și deasemenea se

tratează foarte adesea despre ele, ca despre cele mai importante pentru tot creştinul. Vedem mai mulţi Părinţi, cari sub numele de „taine, sacramente" înţeleg botezul, hrisma şi euharistia şi tratează despre ele ca fiind în conexiune; totuş la ocazie şi celelalte patru, însă câte una, sunt puse pe aceeaş linie cu cele dintâi şi se numesc deasemenea taine, sacramente. Scrierile atribuite lui Dionisiu Areopagitul, ce s'au ivit însă după deceniul 3 al sec. 6, aşa cartea: „Despre ierarhia bisericii" pelângă botez, hrismă, euharistie şi preoţie sau hirotonie tratează şi despre alte acte liturgice, ce, ca lucrări mistice nu sunt propriu zis sacramente sau taine în senz strâns al cuvântului, astfel despre tunderea în monahism şi despre binecuvântarea morţilor; evident însă că autorul nu are intenţia de a trată despre taine în senz strâns al cuvântului, ci despre ierurghiile de o deosebită importanţă, după credinţa lui mistică, ce sunt săvârşite de episcopi şi presviteri. Deaici se vede că în acest Period doctrina despre sf. taine sau despre sacramente nu s'a stabilit încă sistematic. Dar aflăm cele 7 taine toate în uz şi doctrina despre fiecare din ele desvoltată suficient, deşi ele nu se numesc aşa totdeauna şi excluziv. Din efectele atribuite lor şi numai lor, putem vedea că biserica chiar în Periodul II credea despre ele, cum crede şi astăzi. Prin botez se iartă toate păcatele; aceasta s'a stabilit şi în simbol. Hrisma este o întărire, o pecetluire în harul primit la botez: aceasta se pronunţă chiar la săvârşirea ei, căci atunci săvârşitorul zice: „Pecetea darului (harului) sf. Duh". In euharistie vinul şi pâinea se prefac în trupul şi sângele lui Hristos, (ceeace la Greci se cheamă μεταβολή, iar la Latini, transfiguratio), apoi euharistia se aduce pentru vii şi morţi ca sacrificiu fără de sânge ; despre acestea vorbesc toate leturghiile, ce s'au compus în Periodul II, deci această doctrină, ca doctrina bisericii de atunci, e în afară de orice îndoială. Pâinea euharistiei se numeşte la Greci şi ἀμνός adică miel sau miel pentru jertfă, cum şi προσφορά, adică aducere sau sacrificiu, la Latini, *agnus* echivalent cu ἀμνός, cum şi *hostia* adică miel pentru jertfă, sau *oblatum*, în plural *oblata*, aducere, echivalent cu προσφορά. Despre taine s'a stabilit în contra donatiştilor că validitatea lor nu depinde de vrednicia preotului, care le săvârşeşte. Căsătoria se privia la Răsărit şi la Apus ca indizolubilă în principiu, iar recăsătorirea soţilor despărţiţi, cât timp ambii erau în viaţă, cu alte persoane, nu se admitea; dar pe când **Răsăritul**

fără a aproba o aşa recăsătorire, totuş o privia admisă de Hristos (Mat. 5, 32; 19, 9), în caz când căsătoria s'a desfăcut din cauză de adulter, Apusul în frunte cu Augustin, învăţător bisericesc al său de foarte mare consideraţie, o declară chiar în acest caz neadmisibilă, căci Hristos în alte pasaje (Marc 10, 11—12 şi Luc. 16, 18) nu vorbeşte de atare permisiune, deci priveşte căsătoria indizolubilă până la moartea unuia din soţi. Această diferinţă doctrinală se cosolidă din ce în ce de atunci; mai târziu aderară dintre răsăriteni, şi armenii la doctrina că căsătoria este absolut indizolubilă. Dimpotrivă în biserica de Ràsărit se desvoltară mai cu amploare impedimentele de căsătorie în cazul rudeniei de sânge şi al cuscriei[1].

6. Pe terenul soteriologic în senz larg stă ecleziologia sau doctrina despre Biserică, din care face parte şi misteriologia sau doctrina despre sf. taine ori sacramente. Simbolul nicean-constantinopolitan a rostit mărturisirea că biserica este una, sfântă, fără nici o restricţie pentru păcatele membrilor ei, apostolică sau neclintită depe temelia apostolilor şi a ierarhiei, în sfârşit universală sau catolică în spaţiu şi în timp; apoi toţi au recunoscut sinoadele ecumenice în teorie şi în practică ca adunarea completă a apostolatului sau episcopatului Bisericii cei una, sfântă apostolică şi catolică, ca autoritate văzută universală, supremă şi infailibilă a bisericii; în sfârşit s'a declarat dogmă necontestabilă constituţia sau organizaţia episcopală a bisericii, ce fu atăcată în jumătatea a doua a sec. 4 de Aèriu, care propagà o constituţie presviterială.

7. In sfârşit pe terenul eshatologic, adică pe terenul doctrinei despre viaţa deapoi, contra eresurilor raţionaliste ale lui Aèriu, Vigilanţiu şi alţii, biserica menţinù ferm doctrina că sufletele sfinţilor celor adormiţi şi ale martirilor sunt la Dumnezeu şi fac mijlociri pentru noi; deaceea suntem datori a venerà pe sfinţi şi martiri ca şi pe îngeri şi a-i ruga să ne fie mijlocitori. Dar biserica mai adăugi expres că venerarea şi invocarea îngerilor şi a sfinţilor, ca să ne fie solitori către Dumnezeu, nu trebue să se confunde nicidecum cu adorarea cuvenită numai lui Dumnezeu;

---

[1]. Tratatul despre aceste împiedecări de căsătorie s'a tradus şi publicat româneşte, deosebit de cel din Pravila Mică (dela Govora) şi de cel din Pravila Mare (dela Târgovişte), în tipografia sf. mitropolii din Bucureşti la 1827 de mitropolitul Grigorie Miculescu (N. Tr.).

deci pentru venerarea îngerilor şi sfinţilor s'a format ca termini tehnici, ca expresii dogmatice, terminul „προσκύνησις, închinare, venerare", ce nu se aplică exclusiv la Dumnezeu, deasemenea, terminul „δουλεία, servire, cult", iară pentru adorarea lui Dumnezeu, terminul aplicat exclusiv la ea şi anume: „λατρεία, slujire de Dumnezeu, adorare". Chiar dela începutul Periodului Euseviu din Cesaria accentuà foarte strict această deosebire. Cu venerarea sfinţilor fù unită încă din Periodul I venerarea rămăşiţelor lor pământeşti (reliquiae, λείψανα), iar la răsărit erau venerate până la un grad şi imaginile lor. Contra aceloraşi eretici, faţă de cari biserica trebui să apere venerarea sfinţilor şi a relicviilor, ea accentuă deasemenea că este de datorie şi de folos a face rugăciuni precum şi a aduce sacrificiul de împăcare cel fără de sânge, adică leturghia pentru răposaţi şi a împărţi milostenii pentru ei. La sinodul endemic din Constantinopole dela an. 543, sau cum e opinia cea mai recentă, la o întrunire preliminară a sinodului al V-lea ecumenic în special, iar la sinodul al V-lea ecumenic propriu zis dela 553 în general, împreună cu alte doctrine ale lui Origen fù condamnată şi doctrina lui despre apocatastasă (ἀποκατάστασις τῶν πάντων, adică doctrina că la sfârşit toţi vor fi restabiliţi în starea originală de har şi fericire) sau doctrina că muncile iadului nu sunt veşnice, deşi mai înainte în sec. al 4-lea şi la începutul sec. al 5-lea erau încă învăţători bisericeşti, cari credeau că pot adoptà această doctrină a lui Origen, aşa fù şi Grigoriu de Nisa, († 395), altfel foarte însemnat învăţător bisericesc, ceeace făcù pe unii să creadă, că scrierile sale trebuie să fi fost falşificate. La Apus dimpotrivă se formă doctrină despre un loc de ispăşire, unde merg sufletele răposaţilor, ce nu sunt supt povoara unui păcat de moarte, dar nici cu totul libere de păcate, spre a ispăşi păcatele lor şi a se curăţì prin pedepsele, ce sufăr acolo. Această idee, exprimată întâi de Augustin cu sfială, ca opinie, o aflăm la Grigoriu cel Mare din Roma († 604) formulată cu totul determinat şi astfel fù stabilită doctrina despre aşa zisul purgatoriu (loc de curăţire) sau foc curăţitor. Această doctrină se tot desvoltă la Apus şi în sfârşit în Periodul IV (1054—1453) ea veni la cunoştinţa Răsăritului şi acum deveni un obiect de dispută continuă între ambele biserici.

CAPITOLUL V.

Doctrina Bisericii.

C. Cum a fost ea redactată ştiinţific şi literar.

Ştiinţa şi literatura bisericii.

§. 94. Introducere.

In Periodul acesta, adică în sec. al 4-lea, al 5-lea şi al 6-lea ştiinţa şi literatura bisericii ajunse pentru un timp la mare înflorire; sec. al 4-lea şi jumătatea întâi a sec. 5 este vârsta de aur a ştiinţei şi literaturii bisericii vechi, iară dela jumătatea sec. 5 această înflorire începe a se păli. Avântul mare ce ştiinţa şi literatura bisericii luă în Periodul acesta e datorit deoparte lucrărilor anterioare din Periodul I, iar dealta împrejurărilor externe ale bisericii, incomparabil mai favorabile, decând creştinismul deveni religie de stat a imperiului roman şi majoritatea spiritelor celor mai culte şi mai superioare ale timpului intrară în serviciul lui. Acel avânt e datorit în sfârşit activităţii mai ales a două şcoale celebre de teologie, adică a şcoalei din Alexandria şi a celei din Antiohia. Şcoala din Alexandria, celebră încă din Periodul I cu deosebire dela Origen († 254 sau poate chiar 251) reprezentantul ei cel mai distins, continuă în acest Period activitatea ei cu mare faimă, dar se ţinù la înălţime numai până la sfârşitul sec. al 4-lea de când începe declinul ei. Şcoala din Antiohia fù înfiinţată abià la sfârşitul Periodului trecut (pela 290) de presviterii Dorotei şi Lucian; acest din urmă muri martir în an. 312. Ce e drept şcoala din Antiohia la început primi impuls dela activitatea ştiinţifică şi literară a şcoalei celebrului Origen, dar mai târziu ea se desvoltă într'o direcţie, ce supt anume raporturi fù opusă şcoalei alexandrine. Această opoziţie fù foarte pronunţată la capătul sec. al 4-lea şi în prima jumătate a sec. al 5-lea. Dar deatunci şi şcoala antiohiană începù a decădeà şi la jumătatea sec. al 5-lea ambele şcoale apuseră[1]. Fiind dată influenţa lor în Răsărit şi Apus, pelângă sguduirea ce nestorianismul şi

[1]. Comp. J, Barthélemy Saint-Hilaire, „De l'École d'Alexandrie" avec un „Essai sur la méthode des alexandrins et le mysticisme" Paris 1845. Id. Étienne Vacherot, „Histoire de l'École d'Alexandrie" 3 vol. Paris 1851. Volumul al 3-lea fù denunţat, iară discuţia asupra lui atrase autorului depărtarea dela şcoala normală din Paris, unde era măiestru de conferinţe. Despre şcoala din Antiohia în sec. IV vezi notiţe în A. Harrent, „Les Ecoles d'Antioche etc." Paris, 1898 (N. Tr.).

monofizitismul produse în biserica de Răsărit şi pelângă devastările ce emigrarea popoarelor a produs în Apus, stingerea acestor şcoale a trebuit să contribue în măsură destul de mare, că deacum înainte activitatea literară clasică diminuà în cursul Periodului şi epoca de înflorire a ştiinţii şi literaturei în biserica veche se sfârşi. Ce priveşte opoziţia de principii a acestor 2 şcoale, ea consistà în faptul, că şcoala alexandrină interpretà sf. Scriptură alegoric, accentuà unirea intimă a divinităţii şi umanităţii în Hristoş şi în creştinism, se dedà la speculaţiuni în teologie şi se servià pentru acestea de filozofia lui Platon; iară şcoala antiohiană îşi puse problema de a interpretà sf. Scriptură în mod istoric literal, separà strict divinitatea de umanitate în Hristos şi în opera lui, urmărià în teologie mai mult o direcţie pozitivă şi respingând filozofia lui Platon se servià de filozofia lui Aristotel numai relativ la partea formală sau nu voia să facă nici cum uz de filozofie, bazând teologia curat numai pe sf. Scriptură şi pe tradiţia universală a bisericii. Dar în urmă (430—450) ambele şcoale s'au descreditat: aşa mai întâi cea din Antiohia ca leagăn al eresului nestorian, ce separà divinătatea de omenire în Hristos. Deşi situate la răsărit, ambele şcoale în epoca lor de înforire avură influenţă şi asupra Apusului, până ce dela începutul sec. al 5-lea Apusul se emancipă din ce în ce mai mult de Răsărit, îşi croi o direcţie proprie în teologie după norma stabilită de Augustin († 430), celebrul episcop şi învăţător al bisericii din Africa şi-şi fondă astfel şi o şcoală proprie, şcoala lui Augustin.

Şcoale teologice, şi anume şcoale naţionale siriene existau deasemenea la Nisibi şi la Edesa, dar după sinodul al III-lea ecumenic (341) ambele şcoale căzură în nestorianism. Din această cauză şcoala din Edesa fù desfiinţată în an. 489 de împăratul Zenon; iar cea din Nisibi, care încă dela an. 363 se aflà sub dominaţia Perşilor, putù continua mai liber, după ce adoptă nestorianismul, fiind dată favoarea de care se bucurà în Persia după împrejurări nestorianismul, ca inamic al imperiului roman.

Totuş numai literatura bisericii grece şi latine luă avântul mare, despre care am vorbit. Literatura bisericii siriene avù pela anul 340 ca prim Părinte bisericesc al ei pe Iacov Afraat (Afrahat), episcop în Persia, numit „Inţeleptul Persiei"; el a scris 23 omilii; după el, Efrem Sirul († 373-379), care ridică această literatură la acelaş nivel cu literatura greacă contemporană, dar apoi decăzù şi ea. Presviterul Isaac cel Mare din Antiohia († pela 430) şi Iacov episcop de Sarug

(-|- 521), s'au distins încă și ca poeți religioși precum și ca omileți (cuvântători bisericești).

Literatura bisericii Copților n'a făcut în acest Period un progres remarcabil în clasicism; tot așa și literatura bisericii din Etiopia sau Abisinia, ce exista dela sec. al 4-lea, precum și a bisericii din Iberia sau Georgia, ce începù dela sec. al 6-lea. O literatură în biserica Goților nu s'a mai desvoltat nici cum după bazele ce i-a pus Ulfila (Wulfila, -|- 381 sau 383) prin traducerea Bibliei.

Dimpotrivă, întemeitorii literaturii bisericii armenești, catolicosul Isaac sau Sahac cel Mare (-|- 440) și colegul său Mesrop (-|- 441), cari deasemenea începură cu traducerea Bibliei (410—432), au fost mai favorizați, cel puțin în secolul lor. Discipolul lor, episcopul Eznic, asistând la un sinod în an. 449 (-|- pela 478), e celebru cu deosebire prin opera lui polemică „Combaterea sectelor", iar alt discipol al lor, Elișe sau Elisei (-|- pela 480), s'a distins prin opera lui „Istoria lui Vardan", eroul libertății religioase a creștinilor armeni dela an. 444—451. Episcopul Coriun și patriarhul Moisi de Horene (Chorene, Chorni -|- pela an. 487) deasemenea au fost discipoli ai lui Isaac și Mesrop și au scris opere religioase, dar despre operile *istorice* conservate supt numele lui Moisi de Horene, între cari cea mai însămnată e istoria Armeniei Mari, numai autori izolați opinează că ele sunt autentice, pecând convingerea generală e că nu sunt autentice, ci datează abià din sec. al 7-lea sau al 8-lea. Deasemenea nu sunt autentice 23 omilii, ce s'au transmis sub numele lui Grigoriu Luminătorul (-|- pela 332), celce a convertit pe armeni, apoi o istorie a convertirei armenilor, ce se zice că ar avea de autor pe un pretins secretar intim a lui Tiridat (Terdat) III, numit Agatanghel, așa dar pe un contemporan a lui Grigoriu Luminătorul[1]. Ambele opere sunt tocma din sec. al 5-lea și poate omiliile în special sunt ale lui Mesrop.

In celece urmează, dat fiind că Părinții și scriitorii bisericii copte, etiopene, armene, iberiene și cei mai mulți din biserica siriană sunt mai puțin importanți, vom stărui în special numai asupra Părinților și scriitorilor greci ai bisericii dela Răsărit și a celui mai important sirian, adică asupra lui Efrem Sirul, iară ce

---

[1]. Acestui Agatanghel i se mai atribue și o scriere cu titlul: „Viața și învățătura lui Grigorio Luminătorul". Comp. Garabet Thoumaian, „Agathangelos et la doctrine de l'Eglise arménienne". Lausanne, 1879 (N. Tr.).

priveşte pe Apuseni, fiindcă Ulfila, care puse bazele unei literaturi a bisericii Goţilor, nu avù continuatori, vom insistà numai asupra celor mai însemnaţi dintre Latini şi pe cât posibil îi vom studia în ordine cronologică.

§. 95. Părinţii şi scriitorii bisericeşti din Periodul II.

A. Cei răsăriteni.

a. In sec. al 4-lea.

I. La Răsărit întreg sec. al 4-lea a fost un period strălucit al ştiinţei şi literaturii bisericii. Reprezentanţii săi principali sunt:

1. Euseviu, părintele istoriei bisericii, mitropolit al Cesariei Palestinei.

2. Atanasiu cel Mare, părintele ortodoxiei, arhiepiscop de Alexandria.

3. Chiril sau Ciril, episcop de Ierusalim.

4. Efrem Sirul, diacon, în urmă poate şi presviter în Edesa din Siria de răsărit.

5. Vasiliu cel Mare, arhiepiscop de Cesaria Capadociei.

6. Grigoriu fratele său, episcop de Nisa şi

7. Grigoriu din Nazianz sau teologul, episcop de Sasima în Capadocia, apoi provizor episcop de Constantinopole, amic din tinereţe cu Vasiliu.

8. Macariu cel Mare, igumen din Egipt.

9. Didim cel orb, unul din ultimii dascăli celebri ai şcoalei alexandrine.

10. Diodor, episcop de Tars, în Cilicia, iar mai înainte dascăl celebru al şcoalei antiohene.

11. Celebrul său discipol Ioan, supranumit „Antiohianul", mai târziu cu titlul onorific de „Gurădeaur", „Hrisostom", întâi presviter în Antiohia, apoi arhiepiscop de Constantinopole şi

12. Epifaniu, mitropolit al Salaminei sau Constanţei din Cipru[1].

Toţi aceştia au scris în limba greacă, afară de Efrem Sirul,

[1]. Aici s'ar numărà şi Apolinariu, episcop de Laodichia cea din Siria, care e alexandrin după direcţia lui teologică † pela an. 390; el fù apologet însemnat, polemic contra arianilor, exiget şi chiar poet, voind a oferi creştinilor o compenzare pentru clasicii păgâni, a căror studiu le fù interzis de împăratul Iulian (361-363); dar, după ce fù condamnat ca eretic (381), din scrierile lui s'au conservat numai unele, pe cari discipolii săi le-au atribuit cu intenţie vre-unui Părinte celebru al bisericii ortodoxe, ca Grigoriu Taumaturgul sau Atanasiu cel Mare.

care a scris în limba lui naţională; cei mai mulţi dintre ei sunt din şcoala alexandrină şi anume în special Euseviu, Atanasiu, Vasiliu, Grigoriu de Niazanz, Grigoriu de Nisa, Macariu şi Didim; iar din şcoala antiohiană sunt în special Diodor de Tars şi Ioan Hrisostom.

Venim acum a tratà despre fiecare din aceşti scritorii bisericeşti, în special:

1. Euseviu († pela an. 340), născut în Palestina fù discipol şi amic a lui Pamfil, celebru presviter din Cesaria; din acest motiv el fù numit şi Euseviu a lui Pamfil (Εὐσέβιος παμφίλου). După ce dascălul său Pamfil muri martir în an. 309, Euseviu deasemenea avù a suferi închisoare pentru credinţa lui dar fù liberat curând şi la an 314 ajunse mitropolit al Cesariei Palestinei, demnitate în care a rămas până la moarte. Euseviu fù teologul cel mai erudit al timpului său. Deşi discipol al şcoalei alexandrine şi mare admirator al lui Origen, el nu avea înclinare pentru o speculaţiune mai profundă în teologie, deaceea fù mai celebru pe terenul istoric şi apologetic de cât pe cel dogmatic, iar pe terenul exigetic a fost alegorist. El aveà mare trecere la Constantin c. M. numărându-se între amicii dar şi între panigiriştii acestuia. Bărbat dezinteresat şi moderat, Euseviu ţineà de predilecţie calea de mijloc în controversele bisericeşti de atunci, dar în fapt arianii intrigaţi l-au târât adesea în partea lor şi puseră în îndoială ortodoxia lui, nu însă şi zelul lui sincer dealtfel pentru progresul bisericii. Despre acest zel Euseviu a dat dovadă şi cu activitatea lui literară, ce fù foarte fecundă.

Dela el avem întâi celebra lui istorie a bisericii, operă în 10 cărţi, cuprinzând timpul dela naşterea lui Hristos până la an. 324[1], apoi o cronică (un scurt tratat cronologic de istoria universală şi religioasă) dela facerea lumii până la an. 325 în 2 cărţi; dar originalul ei s'a pierdut conservându-se numai *fragmente* din textul original, aşa că opera e cunoscută complet numai din o redactare liberă a ei în limba latină de Ieronim, apoi din o traducere armenească şi din prescurtări siriene. Vin apoi încă 4 cărţi „Despre viaţa lui Constantin cel mare" şi un „Discurs panigiric" despre el.

---

[1]. O ediţie critică recentă a acestei opere cu variantele ei din textul sirian, în care a fost tradusă pela an. 400 d. Hr., a dat armeanul P. Bedjan cu titlul: „Histoire ecclésiastique de Eusèbe de Césarèe, Leipzig, 1897. In limba germană a dat în timpul cel mai recent o ediţie nouă profesorul Ed. Schwartz dela universitatea din Freiburg, i. Br. In limba română a tradus-o mitropolitul Iosif Ghiorghian † 1909 (N. Tr.).

Pelângă scrierile istorice avem dela Euseviu şi opere apologetice, între cari sunt două mai însemnate: cea întâi cu titlul „Preparaţiune evanghelică (praeparatio evangelica, παρασκευὴ εὐαγγελική); în ea tratează despre varitatea vechiului Testament faţă de păgânism, iar a doua cu titlul „Demonstraţie evanghelică (demonstratio evangelica, ἀπόδειξις εὐαγγελική)," în care el demonstră iudeilor şi păgânilor veritatea evangheliei din T. V[1]. Pelângă acestea Euseviu a scris opere dogmatice-polemice şi exigetice, deasemeni ne-a lăsat unele scrieri de arheologie biblică şi de isagogică biblică.

2. Atanasiu cel Mare († 373). Dacă Euseviu fù teologul cel mai erudit ca istoric, Atanasiu, contemporan al său mai tânăr, fù dogmatistul cel mai mare, adică teologul speculativ cel mai mare, al secolului său.

El s'a născut în Alexandria, pela capătul secolului al 3-lea, în an. 296; primi o educaţie îngrijită şi încă ca diacon în Alexandria era teolog distins; a intrat în luptă cu eruditul Ariu şi cu adepţii lui, a dus lupta şi în conferinţele private ale sinodului I ecumenic dela Nicea şi avù aici mare influenţă în desbateri, deşì poate ca Diacon nu fù admis a lucrà în şedinţele publice. In an. 328 fù ridicat la scaunul episcopal de Alexandria şi ocupă această demnitate până la moartea lui în an. 373 deci 45 de ani. In cursul acestui timp el fù păstor exemplar şi un erou în lupta ortodoxiei cu arianismul preponderant. Deaceea avù să sufere duşmănia arianilor, cari la toată ocazia îl calomniau către împărat şi obţinură la sinoade de repeţite ori depunerea lui, cum şi la Curte exilul lui de cinci ori, sau cel puţin de patru, o dată supt Constantin c. M., de două ori supt Constanţiu şi, de nu poate o dată şi supt Iulian, dar cel puţin o dată supt Valent, aşa că Atanasiu în timpul episcopatului său petrecù în exil mai 20 ani. Cu toate acestea muri ocupând cu linişte scaunul său şi înainte de moarte avù satisfacţia să vadă arianismul mergând spre dizolvare. Atanasiu fù foarte venerat de cler şi de popor şi iubit cu însufleţire, iar intreaga biserică îl laudă ca părinte al ortodoxiei. Era în adevăr un bărbat, despre care chiar adversarii ziceau că e cel mai mare bărbat al bisericii din timpul său.

Cât despre activitatea lui literară, în partea cea mai mare

---

[1]. „Preparaţiunea evanghelică" e tradusă în limba franceză de M Seguier de Saint-Brisson şi publicată în două tomuri cu note erudite la sfârsit pentru fiecare carte, Paris 1846; iară „Demonstraţia evanghelică" e tradusă în limba franceză de Huet tot în două tomuri. (N. Tr.).

și cea mai însemnată, ea consistă din opere apologetice[1], iar unele opere dogmatice și polemice sunt contra arianilor, contra macedonianilor, însă poate nu și contra apolinariștilor, cum se credea odinioară. Scrierile sale istorice tratează în foarte mare parte despre istoria arianismului. Dar Atanasiu a scris și viața sf. Antoniu c. M. († 356), părintele monahismului, pentru care avea mare venerație, fiind chiar el însuș propagator al monahismului. Autenticitatea acestei biografii, contestată la 1877 de protestantul Weingarten, e definitiv demonstrată astăzi.

Din eroare s'a atribuit odinioară lui Atanasiu simbolul, ce dela cuvintele sale inițiale se cheamă: „Quiqunque vult salvus esse" și circulă în text latin. Acest simbol, care de aici poartă numele de simbolul lui Atanasiu, provine dela un apusean[2]. O scrie sub numele său în contra lui Apolinariu deasemenea provine dela un autor posterior. Totuș o scriere a lui Apolinariu fu supozată de discipolii acestuia lui Atanasiu[3].

3. Chiril, Ciril sau Cyril din Ierusalim s'a născut pela an. 315 în Ierusalim sau în alt loc din Palestina. El fù întâi diacon apoi în 345 presviter al bisericii din Ierusalim și dela 351 episcop. Deșì la început ca episcop nu se numără între ortodocșii riguroși, totuș el avù să sufere de repețite ori persecuții din partea arianilor; abià după moartea împăratului Valent († 378), care fù strașnic arian, putù reveni definitiv din exil, apoi în an 381 luă parte la sinodul III ecumenic din Constantinopol și muri în an. 386.

Meritul său principal ca scriitor este, că ne-a lăsat 23 Catiheze (κατηχήσεις) adică 23 cuvântări ținute către catehumenii propriu ziși apoi către foștii catehumeni, înainte de botez și după acesta. Anume 18 din ele sunt catiheze simple către cei ce vin spre luminare sau către aspiranții la botez (πρός τοὺς φωτιζομένους); ele sunt cuvântări sau învățături rostite către catehumenii propriu ziși înainte de botez, spre a li explicà simbolul bisericii din Ierusalim; apoi vin 5 catiheze mistagogice, adică cuvântări intro-

---

[1]. Intre acestea se numără și „Cuvântul său de apărare" adresat împăratului Constanțiu, una din cele mai frumoase scrieri ale lui (N. Tr.).

[2]. Unii scritori recenți îl atribuia sf. Amvrosiu. Alții îl coboară în sec. al 5-lea sau al 6-lea. (N. Tr).

[3]. O lucrare clasică despre viața, scrierile și luptele sf. Atanasie a scris în limba germană Ioh. Adam Möhler, un mare volum, Mainz. 1827, tradus în limba franceză în 3 Tomuri de Jean Cohen, care i-a adaus o notiță istorică despre arianism dela moartea lui Atanasiu până în timpul său. Paris 1840. In Românește e tradus de Atanasie, episcop al Râmnicului. București 1899 în un volum (N. Tr.).

ductive în misterii sau în sf. taine sau sacramente (μυσταγωγικαὶ πρὸς τοὺς νεοφωτίστους, catiheze mistagogice către neofiţi sau către cei nou luminaţi); acestea sunt cuvântări sau învăţături către cei de curând botezaţi sau către foştii catehumeni, despre sf. taine sau sacramente, ce ei dejà au primit, adică despre botez, hrismă şi euharistie. Aceste catiheze sunt foarte importante, căci ele ne dau un bun rezumat al doctrinei deatunci a bisericii, precum şi al uzurilor bisericeşti deatunci.

4. Efrem Sirul (Ἐφραὶμ ὁ Σύρος), născut pela an. 300 la Nisibi, a funcţionat ca dascăl, ascet şi igumen întâi la Nisibi, apoi la Edesa în Siria de Răsărit, a primit hirotonia de diacon, poate şi cea de presviter deşi nu e sigur şi fù un dascăl însemnat al bisericii siriene. El muri între an. 373 şi 379, dar anul morţei sale nu se ştie precis, e dat însă anul 373. Efrem a scris şi a propoveduit în limba siriană, pe care o cunoştea perfect şi o vorbià admirabil. El era ascet riguros şi bărbat foarte modest, oprind chiar pe patul morţei a i se ţine cuvântare. A lăsat numeroase scrieri, ce ajunseră aşa de celebre, că unele chiar fiind el în viaţă fură traduse din limba siriană în cea grecească, iar mai târziu şi în cea armenească O parte din scrieaile sale s'au conservat chiar numai în aceste traduceri.

Scrierile sale consistă cea mai mare parte din pareneze sau sfaturi adresate monahilor, apoi din interpretări la cele mai multe cărţi ale sf. Scripturi, din imnuri religioase, între cari mai ales 85 imnuri funebre (νεκρόσιμα) şi din rugăciuni, dintre cari unele au rămas până azi în uzul bisercii de Răsărit. El a scris mai numai comentariile biblice în proză, pecând celelante scrieri toate sunt în versuri. Efrem fù supranumit profetul Siriei, alăuta, trâmbiţa Siriei, lira sf. Duh.

5. Vasiliu cel Mare s'a născut în an. 329 sau 330 în Cesaria Capadociei din părinţi creştini, tatăl său era foarte cult, iar muma lui foarte pioasă. El primi educaţia religioasă mai ales dela bunica sa Macrina, elevă a celebrului Grigoriu Taumaturg, episcopul Neocesariei († pela an. 270), a studiat la ritori şi filozofi celebri din Cesaria, Constantinopole şi Atena, unde fù coleg şi cu Iulian Apostatul, care deveni apoi împărat. Pela an. 359 s'a întors dela studii şi după ce primi botezul aşa târziu, conform unui uz foarte răspândit pe timpul său, alese viaţa ascetică şi spre a se instrui în ea călători pela mănăstirile din Siria, Palestina şi Egipt. Apoi întorcându-se în patrie zidi o mănăstire în

Pont şi vieţui în această mănăstire. El compuse pentru mănăstirea lui regule monahale pe larg şi pe scurt: ambele aceste feluri de regule s'au introdus curând în toată biserica de Răsărit şi după ele vieţuiesc monahii răsăriteni până astăzi; dar în timpui cel mai recent unii se îndoesc de autenticitatea regulelor celor pe larg. In solitudinea mănăstirii sale Vasiliu împreună cu Grigoriu de Nazianz, amicul şi fostul său coleg, studiă diligent şi scrierile lui Origen, din cari ei ne-au lăsat o culegere cu titlul „Filocalia", „Φιλοκαλία, adică iubirea de ceeace este bun şi frumos". In an. 364 Vasiliu deveni preot iar în 370 arhiepiscop al Cesariei Capadociei, dar ocupă scaunul de arhiepiscop numai 9 ani, căci la 1 Ianuar 379 el murì, neavând încă vârsta de 50 ani. Ascet foarte riguros, Vasiliu fù tot aşà de mare binefăcător al celor săraci şi suferinzi, precum şi spirit ales şi cu o cultură vastă. El înfiinţă în Cesaria un spital măreţ, pe care concetăţenii săi îl numiră „Vasiliada" „Βασιλειάς" şi care se întreţinea din veniturile ce Vasiliu avea ca arhiepiscop. El era venerat de toţi aşa, că deşi pe timpul său arianii aveau preponderenţă şi isgoniau din scaune pe episcopii ortodocşi, depe oriunde puteau, mai ales că împăratul Valent însuş era arian riguros, dar atât Valent cât şi ceialalţi arieni respectară pe Vasiliu cel Mare şi-l lăsară în pace până la moarte.

Vasiliu ne-a lăsat opere, ce sunt dovadă despre marele său spirit. Unele din aceste sunt omilii, iar unele sunt scrieri dogmatice şi polemice; dintre acestea cea mai celebră e scrierea lui „Despre sf. Duh", „περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος" şi 5 cărţi contra lui Eunomiu, arianul riguros, „Κατὰ Εὐνομίου"; autenticitatea ultimelor 2 din aceste 5 cărţi e negreşit cel puţin dubioasă; apoi, interpretări la sf. Scriptură, regule etice şi ascetice, în sfârşit e cunoscută sub numele de „Leturghia sf. Vasiliu" o prescurtare şi prelucrare a leturghiei zisă a sf. Iacov, ce era o leturghie mai veche, în uz mai întâi în biserica de Ierusalim, iară pe timpul lui Vasiliu în toată Asia şi Europa de răsărit; deasemeni avem dela el peste 300 de epistole, scrise cu măestrie şi foarte importante[1]. Trei

[1]. Comp. L'Abbè Vasson; „Saint Basile-le-Grand ses oeuvres oratoires et ascetiques" Paris. O culege din scrierile acestui mare dascăl a dat abatele Auger cu titlul: „Homelies, Discours et Lettres choisis de S. Basile Le-Grand, traduits par M. L'Abbè Auger, Lyon 1827. Un vol. de 556 pag. 8; Dintre epistole sunt importante cu deosebire cele către Asholiu, episcop de Tesalonic pag. 341 scv. Una din ele face aluziune la moaştele unui mucenic din Dacia Traiană, probabil ale sf. Sava, martir got, ce au fost transportate în Capadocia; „Le corps d'un martir apporté chez nous des pays d'au-delà du Danube..." In limba română a tradus un interesant volum despre Vasiliu mitropolitul Iosif Ghiorgian, primat al României, Bucuresti 1898 (N. Tr.).

epistole ale sale conţin regule bisericeşti şi aceste regule s'au primit ca canoane adică legi bisericeşti în codicele de canoane ale întregii biserici de Răsărit, aşa că deatunci ele se cunosc ca cele 92 canoane ale sf. Vasiliu. Din operile sale exigetice-omiletice se disting celebrele sale cuvântări despre cele şase zile ale Facerii, Exaimeron sau despre opera din cele şase zile „εἰς τὴν ἑξαήμερον, in hexaemeron".

6. Sf. Grigoriu, frate mai mic a lui Vasiliu, fù elevul său şi cu toate că Vasiliu îl educă pentru viaţa ascetică, Grigoriu precum se vede fù mai întâi căsătorit şi laic, anume dascăl de retorică; dar apoi devotat ascezei ca şi soţia lui, intră în cler şi Vasiliu îl hirotoni episcop de Nisa în Capadocia[1]. Grigoriu trăi mult timp după fratele său, căci muri tocma în an. 394. El a fost şi la sinodul al II-lea ecumenic (381) şi se bucurà aici de mare considerare. Dar ca episcop de Nisa, el avù să sufere de repeţite ori persecuţii, a fost odată chiar depus de ariani (375) şi exilat, trăind în exil până la moartea împăratului Valent (378). Ca cleric practic el nu fù tocmai abil; însă ca scritor e celebru prin o profundă speculaţiune teologică: în această privinţă el este cel mai superior după Atanasiu cel Mare, datorind aceasta mai ales studiului scrierilor lui Origen, dela care a adoptat şi o doctrină eterodoxă, cea despre apocatastasă, (ἀποκατάστασις τῶν πάντων), despre restabilirea tuturor la sfârşit în starea originală, sau doctrina că muncele iadului nu sunt veşnice.

Scrierile sale sunt unele dogmatice, între cari cea mai inportantă e catiheza cea mare (λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας), o scurtă schiţă filozofică a dogmaticei, apoi unele polemeice, contra lui Eunomiu (λογος αντιῤῥητικὸς κατὰ Εὐνομίου, refutare contra lui Eunomiu), deasemenea contra lui Apolinariu, în sfârşit unele sunt omilii şi unele, interpretări la sf. Scriptură.

7. Grigoriu de Nazianz (în Capadocia) sau Grigoriu Teologul s'a născut la Arianz lângă Nazianz în an. 329 şi primi educaţia religioasă mai ales dela Nona pioasa lui mumă. El se numi Grigoriu de *Nazianz*, căci tatăl său, odinioară ipsistarian, numit tot Grigoriu, dupăce se converti la creştinism şi dădù probe de bun creştin, deveni episcop aici, iară fiul său deasemenea

---

[1]. Soţia lui Grigoriu, Teosevia, după alegerea lui ca episcop, intră în tagma diaconeselor şi muri pela 380; sf. Grigoriu de Nazianz îi face elogiul în ep. 95, numărându-o între persoanele sfinţite (N. Tr.).

vieţui aici cel mai mult timp. Grigoriu fiul, studià cu Vasiliu cel Mare şi cu Iulian Apostatul în Atena, unde legă cu Vasiliu o amiciţie strânsă, ce dură toată viaţa. După ce termină studiile şi se boteză, şi după călătoria mai sus amintită a lui Vasiliu prin Siria, Palestina şi Egipt, unde vizită mănăstirile, Grigoriu vieţui împreună cu el în solitudine monastică şi se dedară amândoi cu zel la studiu şi asceză, iar în special şi la studiul operilor lui Origen, din cari ei compuseră o selecţie de mare valoare „Filocalia", „Φιλοκαλία", cum am spus mai sus. Din această solitudine smulse pe Grigoriu în an. 361 situaţia periculoasă, creată de ariani tatălui său Grigoriu, episcopul de Nazianz; atunci Grigoriu fiul, contra voii lui fù hirotonit preot de tatăl său, spre a-l ajutà. Dar el iubià aşa de mult solitudinea lui şi se credea aşa de puţin pregătit pentru preoţie, că îndată după hirotonie fugi iar în singurătate şi tocma peste un an, după multe rugăminţi ale tatălui său se întoarse şi ocupă slujba sa de preot[1]. Tot atât de greu fù decis el de Vasiliu, amicul său, a accepta în an. 372 consacrarea de episcop al Sasimei, în Capadocia, o episcopie depe frontieră, pentru care era gâlceavă între Vasiliu şi mitropolitul vecin cel mai deaproape, Antim al Tianei; dar Grigoriu niciodată nu voi să meargă la Sasima, pe care curând o urî, nici nu ocupă oficiul său de episcop, ci se mâhnì chiar căci fù consacrat pentru această cetate şi preferi să ajute în Nazianz la episcopie pe tatăl său până la moartea acestuia (374) şi apoi să trăiască retras[2]. După moartea lui Vasiliu, amicii săi deciseră pe Grigoriu a merge în an. 379 la Constantinopole, spre a rădicà din nou aici ortodoxia înnăbuşită de arieni, cari până atunci aveau preponderanţa; el în adevăr şi reuşi cu zelul său şi cu geniul său, iar ca recunoştinţă pentru aceasta, deşi un intrigant, Maxim Cinicul, se furişase în posesiunea scaunului episcopal de Constantinopole, împăratul, clerul şi poporul îl ridicară pe Grigoriu la acest scaun episcopal, alungând pe celce îl uzurpase, apoi sinodul II ecumenic, ce se adună curând (381), îl confirmă în scaun alungând

---

[1]. Foarte interesantă pentru misiunea preoţiei e scrierea lui: „Cuvânt apologetic sau cuvânt de îndreptare" în care se justifică de ce a fugit, după ce fù hirotonit preot. Acest cuvânt e tradus şi româneşte de Iosif episcop Argeşului, Bucureşti 1821, iar a doua oară de Gh. Erbiceanu în „Biserica Ortodoxă Română" pe 1885. No. 5 şi 8 (N. Tr.).

[2]. Despre sf. Grigoriu de Nazianz, în conexiune cu sf. Vasiliu c. Mare a scris după izvoare fecunde Godefroy Hermant, 2 Tom. Paris 1674, în special despre hirotonia lui ca episcop al Sasimei; Tom. I. p. 513 scv. (N. Tr.).

pe uzurpator. Grigoriu obţinù şi preşedinţa în sinod. Aici el făcù propunerea de-a rezolvi cu indulgenţă chestiunea shismei antiohiene, dar propunerea lui nu fu primită; când apoi câţivà episcopi, veniţi mai târziu şi nu neinteresaţi în cauză, murmurară contra ridicărei lui la scaunul de Constantinopole zicând, că nu a fost canonică, căci el e episcop de Sasima şi se cădea să-şi caute de serviciu acolo, iar nu să ia în posesiune altă episcopie mai mare: atunci el demisionă îndată, părăsi sinodul şi Constantinopole şi se întoarse în iubita lui solitudine la Capadocia, unde rămase până la moarte, adică până pela an. 390, devotat numai ascezei şi stiudului, dar fără o bună opinie despre sinoade[2].

Grigoriu lăsă scrieri de conţinut variat. Cele mai celebre din ele sunt 45 omilii sau cuvântări ale sale; 5 din acestea i-au câştigat titlul de Teolog; ele tratează despre Fiul sau Cuvântul lui Dumnezeu şi primiră deci numele: „λόγοι θεολογικοί, cuvântări teologice"; căci dogma despre Dumnezeu Cuvântul se numià atunci Θεολογία, teologie în senzul cel mai strâns al cnvântului; e aceaş dogmă, pe care evanghelistul Ioan în evanghelia lui o luă ca temă principală a argumentărei lui istorice, şi precum Ioan pentru aceasta obţinu supranumele „Teologul" aşa şi Grigoriu dobândi acest titlu prin ale sale omilii despre Dumnezeu Cuvântul. După omilii sunt celebre epistolele sale, peste 200 la număr, apoi poeziile sale, 500 la număr, deşi el nu era poet din fire şi nesocotià orce artă şi ornament al limbei şi al ritmului. Dintre poeziile sale e demnă de notat mai ales autobiografia satirică a lui, pentru conţinutul istoric al ei, apoi şi pentru că e cea mai reuşită.

8. Macariu cel Mare († 391) fu un igumen (avà) celebru în pustia zisă schitică (din Egipt); el se numi şi Macariu cel bătrân sau egipteanul, spre distingere de un contemporan al său mai tânăr, cu acelaş nume, adică Macariu cel tânăr, sau alexandrinul († pela an. 395), care era avà pe muntele nitric sau în regiunea Nitria[2]. Ambii sunt cunoscuţi ca scriitori ascetici. Dar Macariu cel Mare fu mai renumit decât celălalt. El se numără între fondatorii teologiei mistice, ce pune în religie şi teologie cel mai

[2]. Grigoriu exprimă opinia lui despre sinoade în epist. 55 cătră un amic al său. (N. Tr.).

[1]. Acest Macariu s'a nevoit ca povăţuitor de asceţi în pustia, ce se zice Chilii (Κέλλια) de pe muntele Nitric (N. Tr.).

mare fond pe sentimentul religios interior; a scris 50 de omilii, precum și maxime despre viața ascetică, pentru monahi[1].

9. Didim, născut pela an. 308 sau 309 în Alexandria, fù, unul din ultimii dascăli însemnați ai școalei teologice de aici cum am spus mai sus. El orbì încă dela vârsta de 5 ani; cu toate acestea din auzite își câștigă o știință vastă și, orb cum era, deveni dascăl și conducător celebru al școalei din Alexandria, precum și scriitor de talent[2]. Didim muri pela an. 394. El fù un mare admirator a lui Origen și rectifică unele din eresurile acestuia, totuș alte eresuri ale lui Origen au prins rădăcini și în el: deaceea unii ortodocși riguroși de mai târziu, precum și sinodul al VII-lea ecumenic din an. 787 l'au pus între eretici. Dar scrierile lui, ce nu sunt origeniste, au rămas în mare vază. El a scris opere dogmatice, cum sunt cele două scrieri neoriginiste, ce s'a conservat, anume: „Despre sf. Treime (περὶ τῆς τριάδος de trinitate)" și „Despre sf. Duh", apoi, opere polemice, așa contra maniheilor, în sfârșit multe lucrări escetice, în cari el cultivà înterpretarea alegorică. Dar scrierile lui nu mai există azi sau se află numai în fragmente. Cu deosebire i s'a imputat, că apărà nu numai oral ci și în scris opera lui Origen „Despre principii", „περὶ ἀρχων"; mai ales pentru aceasta îl condamnă sinodul VII ecumenic.

10. Diodor de Tars. a fost după jumătatea sec. 4 dascăl lăudat al școalei din Antiohia (330—378) și el desvoltă *mai întâi* particularitățile acestei școale în opoziție decizivă cu cea din Alexandria. La an. 378 deveni mitropolit de Tars în Cilicia, și muri cam pela 394 cu reputație de om foarte învățat și sfânt. Dar mai târziu când școala antiohiană se descredită, fiindcă din ea răsări nestorianismul, scăzù și reputația lui Diodor, mai ales că chiar el dădù nestorianismului principiile lui; de atunci fură ignorate numeroasele sale opere în număr de peste 60, atât dogmatice, cât și exigetice; din această cauză cea mai mare parte din ele sau pierdut.

11. Dar Diodor, își formă un discipol celebru pentru toate timpurile, pe Ioan Antiohianul, care dela sec. 6 fu numit Hrisostom, adică Gură de aur. Acesta se născù la an. 347 sau poate chiar la an. 344 în Antiohia, pierdù de timpuriu pe tatăl său, Secun-

---

[1]. Omiliile s'au tradus românește supt domnia lui Alexandru Ipsilant, cu blagostovenia mitropolitului Grigorie și s'au tipărit în București la 1775 (N. Tr.).

[2]. Cu numele Didim a fost și în Nitria un ascet, deasemenea orb dela vârsta de 4 ani, cu toate acestea știa toată sf. Scriptură pederost (N. Tr.).

das, ofiţer superior, fu educat de pioasa şi talentata lui mumă Antuza, apoi studiă jurisprudenţa precum şi filozofia şi retorica; pentrù această din urmă avù ca dascăl în Antiohia pe celebrul retor păgân Libaniu (393), care funcţionă mai înainte în Atena, Constantinopole şi Nicomedia. Ioan îş făcuse dejà o însemnată reputaţie ca advocat, dar după ce exercită un scurt timp această carieră, se desgustă de ea şi primind botezul în an. 369 se devotă ascezei şi studiului teologic. La acest studiu el avù ca dascăl pe Diodor de Tars, iar ca amic şi coleg pe Teodor, apoi episcop de Mopsuestia şi doctor etorodox al bisericii, precum şi pe unul Vasiliu (nu pe Vasiliu cel Mare)[1]. Ioan îşi făcù ca teolog şi ascet aşa de mare reputaţie că chiar în an. 373, când era încă june, cercurile bisericeşti voiàu să-i încredinţeze o episcopie. Dar fiind ales episcop el fugi şi a stat ascuns până ce un altul obţinù locul său. In acelaş timp Ioan decise pe Vasiliu, amicul său a primi o episcopie, ce i s'a oferit, fără a-i fi spus, că el are intenţia de a fugi, pentru care acela îi făcea imputări. Ioan îi răspunse apărându-se prin o scriere în 6 cărţi „Despre Preoţie", în care el justifică fuga lui, arătând că preoţia este o demnitate înaltă, dar şi o sarcină grea şi plină de răspundere[2]. Astfel Ioan se ocupă câtva timp încă numai cu studiul şi asceza, până la an. 381 când în sfârşit el fù hirotonit diacon în Antiohia şi dela 386 funcţionă aici ca presviter. Activitatea lui principală fù predica şi interpretarea sf. Scripturi. Faima lui ca predicator şi interpret al sf. Scripturi se răspândi în întreaga biserică; iar ascultătorii săi, pe când el predicà, interpretând mai ales sf. Scriptură, adesea nu se puteau reţinea de a-l aplaudà, deşi el le reproşà sever pentru aceasta. Faima lui ca ascet, teolog şi predicator avù de rezultat că în an. 397 împăratul Arcadiu, deacord cu clerul şi poporul din Constantinopole, îl chemă la scaunul arhiepiscopal de aici, rămas vacant prin moartea lui Nectariu şi cu toată rezistenţa lui, îl sili a ocupà scaunul acesta în 398. Activitatea lui Ioan ca predicator şi faima lui nu diminuă nici în Constantinopole. Pelângă aceasta el administrà exemplar bise-

---

[1]. Vasiliu, convorbitorul cu Ioan în tratatul său „Despre Preoţie", este un compatriot şi amic al său din copilărie, ales, zic unii, episcop al Seleuciei, dar în realitate Vasiliu, amicul lui Ioan, a fost episcop al Rifaniei (N. Tr.).

[2]. O frumoasă ediţie a acestei scrieri este cea publicată de Raymond M. I. textul grec cu traducere franceză. Toulouse 1841. In limba română s'a tradus întâia oară de Iosif episcop Argeş, împreună cu 3 epistolii canonice contra Simoniei, Bucureşti 1820, în tipografia dela Cişmeaua Mavrogheni (N. Tr.).

rica lui. Dar tocmai faptul, că predicà cu franchețǎ și administra dregătoria sa conştiincios ca patriarh, îi atrase ura Curţii corupte şi a unei părţi din clerul înalt, adică din episcopat. In fruntea inimicilor săi era împărăteasa Eudoxia şi cu ea se alià curând şi Teofil, arhiepiscopul de Alexandria, un prelat intrigant şi violent, care vânase el însuş scaunul Constantinopolei dar nu-l obţinù. Ioan a iritat pe acest Teofil şi pentru că dădù azil monahilor din Egipt, pe cari Teofil îi isgonise în an. 399 ca origeniști, precum şi pentru că interveni în favoarea lor. In an. 402 Teofil trimise pe Epifaniu, mitropolitul Ciprului, care era foarte aprins în contra lui Origen şi foarte devotat lui Teofil, ca să înceapă campania contra lui Ioan, apoi veni şi el în persoană la Constantinopole, se alià aici cu împărăteasa Eudoxia şi cu ceialalţi inimici ai lui Ioan, iară la an. 403 se convocă sub preşedinţa lui Teofil un sinod în castelul imperial numit „La stejar, πρός τὴν δρῦν, ad quercum" lângă Halcedon. In acest sinod Teofil şi aliaţii lui acuzară pe Ioan de diferite nelegiuiri imaginare şi l-au depus, iar împărăteasa ademeni pe împăratul Arcadiu a confirma depunerea, după care el decretă exilarea lui Ioan. Dar abià plecă Ioan în exil peste Bosfor în Asia, când murmurul poporului şi un cutremur spăimântară pe împărăteasă. Atunci ea decise pe Arcadiu a rechema pe Ioan.. Totuş după aceea împărăteasa şi ceialalţi inimici ai lui continuară a-l urî cu atât mai mult, că Ioan predică odată contra inaugurărei sgomotoase a unei statui a împărătesei, ridicată nu departe de biserică, inaugurare ce începù pe timpul leturghiei şi se zice că ar fi numit atunci pe împărăteasă, înfuriată pentru aceasta, Irodiada, care cere capul lui Ioan; însă acest nume poate să fie, numai o falşificare a predicii lui Ioan, plăsmuită de inimicii săi. De aici urmă apoi în an. 404 o nouă condamnare şi exilare a lui Ioan, ce acum fu executată mai abil, aşa că poporul nu mai putu sări în apărarea lui, deşi o mare parte nu încetă a ţinea la dânsul, refuzând absolut a recunoaşte pe succesorii săi Arsaciu († 405) şi Aticu (406—425) şi neîntrând în comuniune nici cu succesorii acestora, ci formând shisma zisă ioanită, până în an. 438, adică până ce supt arhiepiscopul Proclu (434—446) se reabilită cu mari onoruri memoria lui Ioan în biserica de Constantinopole. Intre maltraări, la cari se asociară şi episcopi, Ioan fù dus la Cucuza (Armenia Mică). Aici suportă totul cu mult curaj şi resemnare, bucurându-se şi de mângâiere din partea unor amici fideli, între cari şi din par-

tea lui Teodor, episcop de Mopsuestia, amicul său de juneţă. Deaici el lucră încă pentru convertirea Goţilor deceea parte a Mării Negre, precum şi pentru convertirea Perşilor. Intervenţia ce Inocenţiu I, episcopul Romei (401—417), precum şi împăratul de Apus Onoriu făcù în favoarea lui Ioan la împăratul Arcadiu, fù în zadar. Cucuza se părù inimicilor lui prea aproape de Constantinopole; ei smulseră dela împărat exilarea lui la Pitiia în Colchida[1]. Dar oboseala şi maltratările îl doborâră şi el muri pe cale în an. 407 rostind cuvintele: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate, amin". Tocma după 31 ani s'a putut potoli duşmănia contra lui Ioan şi în locul ei urmă căinţă şi admiraţie. In an. 434 Teodosiu II (408—450) fiul lui Arcadiu a dispus a se aduce cu pompă şi în triumf osemintele lui Ioan la Constantinopole, şi a se îngropa aici, cerându-le iertare pentru nedreptatea ce părinţii săi, împăratul şi împărăteasa, făcuseră defunctului.

Ioan e clasificat între Părinţii mari ai bisericii şi poartă după merit supranumele „Gurădeaur", „Hrisostom". In scrierile sale suflă un spirit creştin indulgent, însă cu profunzime etic[2]. La speculaţie dogmatică s'a dedat mai puţin. Scrierile sale sunt foarte numeroase; cele mai multe sunt omilii în senzul vechiu al cuvântului, adică predici, în special omilii exigetice, adică predici, în care totodată se interpretează şi sf. Scriptură, sau omilii în senzul modern strâns; deasemeni are şi interpretări la sf. Scriptură, ce nu sunt omilii, ci comentare. Importante sunt şi epistolele sale, apoi în întreaga biserică de Răsărit e în uz leturghia lui, dar aceasta e numai o nouă prescurtare ce el făcù din leturghia sf. Iacov şi o prescurtare directă a leturghiei lui Vasiliu c. Mare. Deasemeni e celebră opera lui, mai sus amintită, adică 6 cărţi „Despre preoţie (περὶ ἱερωσύνης)", pe care a scris-o fiind încă june. Mai are scrieri, în cari apără monahismul şi fecioria, adevărata moralitate şi pietate, precum şi providenţa lui Dumnezeu.

12. Contemporan cu Ioan mai în vârstă fù Epifaniu, mitropolit de Salamina sau Constantia din Cipru, care a jucat un rol în viaţa lui Ioan. Epifaniu s'a născut la an. 310 în Palestina; de este el iudeu de neam e îndoială; murindu-i de timpuriu părinţii, se tunse curând monah şi-şi căştigă o vastă erudiţie şi mare vază

[1]. La Paladiu, în traducere latină stă: „Pityuntem, locum regions Tzanorum desertissimum (N. Tr.).

[2]. Comp. Aimé Puech, Un Réformateur de la société chrètienne au IV siècle, St. Jean Chrysostome et les moeurs de son temps, Paris 1891. Id. D-r A. Neander, Der heilige Iohannes Chrysostomus 2 Bd. Berlin 1848 (N. Tr.).

ca ascet. El stăpânià 5 limbi: evraica, siriana, egipteana, greaca și latina, dar nu erà un spirit cu vederi largi nici cu pătrundere, ci ținea morțiș la litera ortodoxiei și condamnà ca eres tot ce i se părea că nu e deacord cu dânsa. Mare adversar a lui Origen, pe care-l privià ca ereziarh, Epifaniu avù controverse vehemente cu origeniști, așa mai ales cu Ioan, episcop de Ierusalim; spre acest scop în an. 394, întreprinse chiar o călătorie la Ierusalim și combătù pe Ioan chiar în eparhia lui. Deasemenea erà mare inimic al uzului icoanelor în biserică. Intrigantul Teofil, arhiepiscop de Alexandria, îl ademeni și contra lui Ioan Hrisostom, dându-i a înțelege că Ioan ar fi origenist; deci în an. 402, Epifaniu se decise a pleca la Constantinopole și a unelti aici contra lui Hrisostom, până ce veni la convingerea că a fost amăgit, atunci plecă rușinat din Constantinopole, dar muri pe cale spre patrie († 403). El fu mitropolit al Constantiei 36 ani.

Scrierile lui sunt atât istorice-polemice cât și de cuprins dogmatic și arheologic biblic. Cea mai celebră e istoria eresurilor, numită la Apus obișnuit, „adversus octoginta haereses“, „scriere contra 80 de eresuri“. In această operă el descrie și combate 80 eresuri, dela Simon Magul până în timpul său, între ele și teoriile eterodoxe ale lui Origen. Epifaniu numi acestă operă „πανάριον“ paneraș cu medicamente. Altă operă celebră a lui este „Ancora credinții“ „ἀγκύρωτος“ „ancoratus“ un manual de dogmatică, anume despre sf. Treime, ca liman contra valurilor înviforate ale eresului.

II Dintre alți scriitorii greci ai bisericii din sec. 4 sunt demni de amintit:

Amfilohiu, episcop de Iconia (374 până la an. 394, cel mult până la 403), amic cu cei 3 mari dascăli capadocieni și teolog însemnat. Dela el s'a adoptat un canon despre cărțile canonice ale sf. Scripturi. Dar despre 6 omilii, transmise sub numele său, e îndoială de provin dela dânsul.

2. Evagriu Ponticul († cam în an. 399), încă după anul 381 cleric al bisericii din Constantinopole, fu apoi monah cu mare vază în Egipt. El era origenist zelos, pentru care în an. 543 și 553 fu condamnat odată cn Origen[1]. Aceasta avù de rezultat că numai puține scrieri ale sale s'au conservat.

---

[1], Paladiu, despre care vezi aici mai departe, închină lui Evagriu un lung capitol (al 60-lea) în al său Lavsaicon (citat și în notă mai jos). Lucrarea lui cea mai principală e o scriere ascetică, păstrată în fragmente cu titlul „Andirritica“ sau despre cele opt gânduri vicioase. Ieronim îl acuză strașnic de origenism și de semipelagianism. (N. Tr.).

b. In secolul 5.

In jumătatea întâi a sec. 4 literatura greacă a bisericii era în continuă înflorire. Ca reprezentanţi principali ai săi se numără:

Sinesiu, episcop de Ptolemaida în Cirenaica, născut pela an. 370 în Cirena, mort după an. 414, episcop bun şi patriot distins, dar teolog nu tocmai corect ortodox, ci mai mult filozof neoplatonic; deaceea se numără între scriitorii bisericeşti sincretişti (combinători de religii).

Teodor, episcop de Mopsuestia (Μόψου ἑστία), -|- la an. 428 cu titlul onorific de „Exigetul", mare exiget al şcoalei antiohiene, dar precursor al nestorianismului şi înclinat spre critica negativă a Bibliei. Dintre numeroasele sale scrieri, după ce sinodul al V-lea ecumenic îl condamnà (553), numai puţine s'au conservat în originalul grec, mai multe însă, în traducere siriană şi latină.

Isidor, avà de Pelusiu, în Egipt, mort pela an. 440, e cunoscut prin peste 2000 epistole, cea mai mare parte de conţinut exegetic şi ca bărbat foarte respectabil.

Nil cel Bătrân, discipol al lui Ioan Hrisostom, mort pela an. 435. Bărbat de stat în Constantinopole, pela an. 400 el se făcù eremit pe muntele Sinai cu fiul său Teodul, lăsă numeroase scrieri şi peste 1000 epistole în o formă foarte atractivă.

Ciril sau Chiril cel mare, arhiepiscop de Alexandria, mort în an. 444, e ultimul teolog mare al şcoalei din Alexandria.

Teodorit, episcop de Cir, sau Cyrrhus, în Siria, -|- în an. (458), e ultimul teolog însemnat al şcoalei din Antiohia.

Paladiu, episcop în Asia mică, mort pela an. 425, discipol al lui Evagriu Ponticul, origenistul, e autorul unei colecţii foarte răspândită de biografii monastice, ce se numeşte ἡ Λαυσαϊκὴ ἱστορία, Historia Lausiaca, fiindcă e dedicată unui Lausus[1]. Acest Paladiu e poate una şi aceaş persoană cu Paladiu, episcop de Elenopolis în Bitinia, biograful sf. Ioan Hrisostom.

Despre Socrat, Sozomen şi Filostorgiu, scriitorii greci de istoria bisericii, am tratat în preliminariile istoriei bisericii.

Tot în istoria Periodului I am amintit pe Macariu, episcop de Magnesia (Μακάριος Μάγνης), care după an. 410 a scris o refutare apologetică (ἀποκριτικός) contra unui filozof păgân (Porfiriu sau

[1]. Lucrarea aceasta în traducere românească are titlul. „Lafsaicòn". S'a tipărit întâi în zilele lui Io Scarlat Ghica Voevod, cu blagoslovenia mitropolitului Filaret în tipografia sf. mitropolii a Bucureştilor la anii dela Hristos 1760. (N. Tr.).

Ierocle?), care atăcase creştinismul[1]. Tot în acest timp a scris poate şi editorul necunoscut, pe care unii îl înscriu în sec. 4, editorul „Constituţiilor sau Aşezămintelor apostolice" (şi al „Canoanelor apostolice"), discutate pe larg ca product al literaturii pseudoapostolice, deasemenea, probabil identic cu el, celce a interpolat şi augmentat epistolele lui Ignatiu cel Mare.

Dar dintre scriitorii numiţi aici, Ciril sau Chiril cel Mare şi Teodorit merită încă o descriere particulară a vieţii şi activităţii lor.

1. Ciril sau Chiril din Alexandria, ori cel Mare, era nepot al lui Teofil, inimicul sf. Ioan Hrisostom şi educat de el, iară dela an. 412 deveni succesorul său ca arhiepiscop de Alexandria. Chiril a păstorit până la moarte (444). Spirit profund speculativ şi înzăstrat cu multă agerime dogmatică, Chiril fu totodată apărător zelos al creştinismului şi al ortodoxiei. In acest zel el merse aşa de departe, că curând după venirea lui în scaun, alungă din Alexandria pe iudei şi novatieni şi începu lupta cu restul păgânismului. Deasemenea el păşi în fruntea opoziţiei contra guvernatorului Orest, care rezistă pornirei sale violente şi pusese a bate de moarte pe un monah zelos în credinţă şi violent, pecând Chiril făcù aceluiaş monah onoruri de martir. Poporul din Alexandria, tot aşa de zelos ca şi episcopul său, mânat de fanatism ucise în an. 415 pe Ipatia (Hypatia), celebra filozofă păgână; uciderea ei e pusă de ordinar în sarcina lui Chiril, deşi el nu dădù nici un impuls direct la aceasta. Pela an. 430 Chiril se ridică cu un zel mai legitim contra nestorianismului, ce răsări din şcoala antiochiană, şi dela an. 428 avù de autor pe Nestoriu, patriarhul de Constantinopole. Nestoriu era discipol al lui Diodor de Tars († pela an. 394) prin Teodor de Mopsuestia în Cilicia, de unde vine şi supranumele său. Intre admiratorii săi el purtà şi numele dinstictiv „Exigetul". Dar Teodor construi particularităţile şcoalei Antiohiene aşa de vădit etorodox, că discipolul său Nestoriu deveni pe această cale autorul unui eres nou şi însuş Teodor peste 125 ani după moartea lui fu condamnat la sinodul V ecumeuic (553). Chiril deci păşi contra lui Nestoriu deocamdată prin scrisori (429), apoi cu sinodul său din Alexan-

[1]. Vezi Vol. I pag. 228. Porfiriu, dacă pe el îl vizează critica lui Macariu de Magnesia, e şi autòr al biografiei lui Plotin, renumit filozof neoplatonic, ambii deasemenea amintiţi în Pericdul I. Despre Plotin avem o interesantă monografie în limba română: „Filosofia lui Plotin" de Grigore Tauşan. Edit. III Bucureşti 1923 N. Tr.).

dria prin 12 anatematisme (430); mai mult, el obţinù chiar, că încă înainte de sinodul din Alexandria Celestin, episcopul Romei cu un sinod din Roma (430), condamnă doctrina lui Nestoriu ca eres şi că după aceea în an. 431 împăratul Teodosiu II convocă sinodul ecumenic din Efes, unde Chiril avù preşedinţa şi făcù a se condamna nestorianismul solemn în numele bisericii întregi. Episcopii sirieni sau răsăriteni, cum se mai numiau ei, cea mai mare parte fiind din şcoala antiohiană şi neîmpăcaţi cu procedarea pripită a lui Chiril şi cu doctrina alexandrină formulată în cele 12 anatematisme ale lui, acuzară pe Chiril de alt eres, de apolinarism, care negreşit avea reprezentanţi în aceeaş şcoală, din care era şi Chiril. In urma acuzării episcopilor sirieni, cari declarară pe Chiril depus şi cari erau susţinuţi de Candidian, comite imperial sau secretar al Curţii, împăratul încă în cursul sinodului îl puse la închisoare ca şi pe Nestoriu, dar după rugămintea sinodului şi a clerului din Constantinopole, care venerà pe Chiril ca liberator de eresul lui Nestoriu, el fù iarăş liberat şi apoi avù încă tratative mai mulţi ani cu episcopii sirieni, până ce în sfârşit îi convinse de ortodoxia lui şi-i împăcă cu sinodul din Efes. Chiril muri în an. 444, lăsând multe scrieri şi cu renume de mare episcop şi învăţător al bisericii.

Scrierile sale sunt o parte apologetice, în special cele adresate contra împăratului Iulian Apostatul, o parte exigetice, în care preponderează interpretarea alegorică, o parte omilii şi epistole. Dar cele mai multe din ele sunt polemice şi dogmatice. Dogmatică e şi scrierea lui: „Cartea tezaurelor despre sfânta şi cea deofiinţă Treime", „liber thesaurorum (βίβλος τῶν θησαυρῶν περὶ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος)", ce tratează despre Dumnezeu, cel unul în treime, iară polemice sunt multe scrieri contra lui Nestoriu şi adepţii lui, între ele şi celebra condamnare, pronunţată în forma unei epistole sinodale contra a 12 puncte din doctrina lui Nestoriu, sub numele de „Cele 12 anatematisme". Dar tocma această scriere fù atacată de episcopii sirieni, pentru care Chiril spre apărarea ei trebui să scrie încă numeroase apologii.

2. Teodorit sau Theodoret, episcop de Cir (Cyrrhus) în Siria, se născù în Antiohia pela an. 390, îşi făcù studiile în şcoala teologică din Antiohia şi avù dascăl pe Teodor, episcop de Mopsuestia (în Cilicia), care şi ca episcop profesà în şcoala antiohiană şi avù de coleg pe Nestoriu, care fù apoi patriarh de Constantinopole şi autor al nestorianismului. Teodorit abià era de 30 de ani când, pela an. 420, deveni episcop de Cir şi ca a-

tare desfăşură o activitate plină de zel. Impărţind averea lui destul de frumoasă în scopuri de binefacere, el se dedică ascezei şi studiului şi administră totdeodată exemplar eparhia lui. Teodorit îşi câştigă mari merite şi pentru că converti foarte numeroşi eretici din eparhia lui, în particular pe marcioniţi şi înlătură din uzul liturgic al bisericii sale evanghelia pusă în concordanţă de gnosticul Taţian, înlocuind-o cu cartea celor 4 evanghelii canonice, separate, ce erau atunci în uz şi în întreaga biserică ortodoxă a Siriei. Dar dealtă parte fù implicat pela an. 430 şi în disputa nestoriană, fiindcă luă contra lui Chiril apărarea lui Nestoriu, fără însă a apără erorile acestuia şi ale celor de părerea lui Chiril de asemenea eterodoxe, adică ecouri deale apolinarismului. Tocma după 4 ani dela sinodul ecumenic din Efes, în an. 435, Teodorit se împăcă cu Chiril, însă nici atunci nu voi să rostiască anatema contra lui Nestoriu. In timpul următor (pela an. 447), când partizanii extremi ai lui Chiril căzură în monofizitism, eres opus cu nestorianismul, Teodorit îi combătù foarte deciziv, deaceea ei îl acuzară public de nestorianism şi-l depuseră la sinodul tâlhăresc din Efes (449). După 2 ani sinodul al IV-lea ecumenic din Halcedon (451), care condamnă partida monofiziţilor, îl declară ortodox şi episcop legitim; totuş mai întâi trebui să condamne expres pe Nestoriu, ceeace el făcù deastădată, dar cu neplăcere. Teodorit muri în an. 458. Incă după o sută de ani dela moarte el avù să sufere consecinţele disputei sale cu Chiril, căci sinodul al V-lea ecumenic condamnă ca eterodoxe, ba chiar ca eretice scrierile sale contra lui Chiril. Din această cauză Teodorit nu e clasificat între Părinţii bisericii ci numai între scriitorii bisericeşti simpli; dar cu toate acestea scrierile sale au mare valoare în literatura bisericii.

El a scris: o continuare la istoria bisericii de Euseviu până la an. 429[1]; apoi, o istorie a eresurilor dela Simon Magul până la Eutihe, autorul monofizitismului, sub titlul „Compendiu sau prescurtare de basmele eretice", „αἱρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή"; deasemenea istoria eremiţilor, „φιλόθεος ἱστορία, historia philothea", adică „Istoria dragostei depline către Dumnezeu", conţinând viaţa a 30 eremiţi, cari din dragoste către Dumnezeu s'au consfinţit acestei vieţi[2]; a mai scris o apologie a creştinismului

[1]. Tradusă de mitropolitul Veniamin (1845) şi publicată de C. Erbiceanu Bucureşti 1894 (N. Tr.).

[2]. Lucrarea e tradusă în limba franceză şi publicată în „Vies des Péres des Désert" Tom. II, de jansenistul Arnold d'Andilly, citat mai sus, precum şi în „Les vies des péres des Désert d'Orient" de M. Eugène Veuillot, Tom. IV, deasemenea citat mai sus (N. Tr.).

contra păgânismului sub titlul: „Vindecarea boalelor elineşti", „ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων"[1]; tot aşa, lucrări dogmatice şi polemice, făcând abstracţie de cele adresate contra lui Chiril şi în special contra monofizitismului, pe care-l combătù sub titlul „Cerşitorul sau cel cu multe feţe", „ἐρανιστὴς ἤτοι πολύμορφος", apoi la 180 epistole, culese mai demult şi încă alte 48, aflate în timpul cel mai recent, toate foarte interesante şi instructive; în sfârşit comentare la sf. Scriptură. Foarte celebru este el prin acestea, adică ca exiget şi reprezentant al interpretării bibliei după metoda istorică literară; căci comentarele sale sunt de mare valoare.

II. Dar dela jumătatea sec. al 5-lea, ştiinţa şi literatura bisericii de Orient merse repede spre declin, din cauza dezordinilor bisericeşti şi încâtva din cauza apunerii ambelor şcoale, cea din Antiohia şi cea din Alexandria.

Cel mai celebru eveniment literar în biserica de Răsărit din acel timp sunt scrierile zise pseudoareopagite, ce fură citate întâi la an. 531 sau 533. In conferinţa ţinută atunci la Constantinopole din ordinul împăratului Iustinian între ortodocşi şi monofiziţi, aceştia invocară în favoarea lor zisele scrieri, pecând ortodocşii declarară că nu au cunoştinţă de ele. Deşi unii atribue scrierile în chestie încă secolului al 4-lea, iar alţii chiar secolului al 3-lea, ele sunt compuse foarte probabil în Siria la sfârşitul sec. al 5-lea, dar autorul lor necunoscut le-a supozat lui Dionisiu Areopagitul (Ἀρεοπαγείτης), discipol al apostolilor. Pe lângă 10 epistole ele cuprind încă 4 cărţi şi anume:

1. Despre ierarhia cerească, adică despre îngeri şi treptele lor[2].
2. Despre ierarhia bisericii, adică despre treptele ierahice ale bisericii.
3. Despre numele lui Dumnezeu adică despre Dumnezeu şi atributele, ce i se decern prin numele date lui şi
4. Despre teologia mistică. Această carte desvoltă ideea, că numai practicând asceza şi aprofundându-ne exclusiv în cugetarea la Dumnezeu putem ajunge la o iluminaţie, ce ne-o dărueşte Dumnezeu, iar prin ea, la cunoştinţa adevărată despre Dumnezeu.

Toate aceste scrieri au caracter comun şi tendinţă comună. Caracterul lor este direcţia mistică în teologie, iar tendinţa lor

---

[1]. Şi aceasta e tradusă în limba franceză (N. Tr.).
[2]. Această carte, tradusă în limba latină, a fost trimisă de împăratul Mihail II Gângavul împreună cu alte daruri la suirea sa pe tron (an. 820) împăratului de Apus, Ludovic cel Blând, fiul şi succesorul lui Carol c. Mare. După Legende Dorée, Paris 1910 pag. 705 (N. Tr.).

ea concilia cu doctrina bisericii neoplatonismul, în privință căruia autorul se pare că secondează pe filozoful păgân Proclu († 483). Aceste scrieri dobândiră curând mare autoritate mai întâi la Răsărit, iar dela sec. al 9-lea și la Apus; ele avură o influență mare și durabilă asupra teologiei. Tocma redeșteptarea criticei la Apus dela sec. al 15-lea contribui a recunoaște că aceste 4 scrieri nu sunt autentice, fără a le micșora valoarea lor pentru autorii mistici, liturgici și pentru teologii speculativi.

c. In secolul al 6-lea.

Dintre răsăritenii din sec. al 6-lea, amintim pe Procopiu de Gaza, mort în an. 528, unul din primii scriitori mai importanți de Catene (Catenae, Σειραί) adică de comentare la sf. Scriptură, în cari interpretările mai multor comentatori vechi se țin lanț una de alta, apoi Cosma Indicoplevst (călător în India), un comerciant din Alexandria foarte umblat, mai târziu monah, care a compus pe la an. 547 „Topografia creștină" cu informații și despre bisericile creștine din India. Pe lângă acești scriitori merită a fi amintiți încă mai ales următorii: Leontiu din Bizanț, teolog polemic, în prima jumătate a sec. al 6-lea; Ioan Filopon, întâi filozof neoplatonic, apoi aristotelic, pela jumătatea sec. al 6-lea; Ioan Scolasticul, adică Ioan advocatul, canonist, în jumătatea adoua a sec. al 6-lea; asceții Ioan Scărarul, adică autorul scrierei zisă „Scara" și Ioan Moscu, precum și celebrul Ioan Postnicul, în deceniile ultime ale secolului; deasemenea, Teodor Anagnostul sau Lectorul la începutul sec. al 6-lea și Evagriu Scolasticul sau advocatul pela sfârșitul secolului, istoricii bisericești despre care am tratat în preliminarile istorei bisericii[1]; foarte probabil din prima jumătate a acestui secol e și Roman Melodul, marele compozitor de imne și melodii bisericești.

Dintre aceștia merită a fi cunoscuți mai bine în special următorii:

1. Leontiu de Bizanț († 543), în juneță câtva timp nestorian, fù mai târziu adversar zelos al nestorianilor ca și al monofiziților, precum și teolog însemnat. El a fost monah în lavra nouă de lângă Ierusalim, dar a fost activ mult și în Constantinopole.

[1]. Deasemenea s'a amintit acolo și despre Ioan episcop monofizit din Efes, care a trăit pela sfârșitul sec. al 6-lea, și a scris o istorie bisericească în limba siriană; partea ce s'a conservat e tradusă în limba germană de *Schönfelder*, München 1862 (N. Tr.).

Aici pela an. 529 el apără formula teopashită şi luă parte la conferinţa organizată în an. 531 sau 533 între ortodoxi şi monofiziţi. Leontiu lasă ca scriere principală a lui opera: „Contra Nestorianilor şi a eutiheanilor".

2. Ioan Filopon sau Gramaticul, pe timpul împăratului Iustinian, era filozof în Alexandria († 560), abandonând filozofia neoplatonică, îmbrăţişă apoi pe cea aristotelică, pe care o introduse în teologie, lăsând astfel în umbră filozofia lui Platon. El era de confesie monofizit şi triteit şi şeful unei deosebite partide monofizite.

3. Ioan Scolasticul sau Advocatul, părintele dreptului canonic al bisericii de răsărit, fù patriarh de Constantinopole dela an. 565—578 şi e cunoscut ca primul răsăritean, care a scris dreptul canonic. El a pus canoanele (legile pur bisericeşti) în ordine sistematieă şi le-a adunat în a lui „Culegere de canoane", „συναγωγὴ κανόνων" în 50 de titluri. Deasemeni a pus în ordine sistematică şi legile imperiale despre afaceri bisericeşti, aşa zisele „Constitutiones ecclesiasticae", adică legile bisericeşti ale statului, adunându-le în 87 capitole. Un altul unì mai târziu ambele aceste colecţii în o operă în 50 titluri şi în timpul următor această operă şi orice operă asemenea, conţinând deodată canoane şi legi bisericeşti de stat, se numi „Nomocanon", „Νομοκάνων" (dela νόμος, lege politică şi κανών lege pur bisericească). Această operă i se atribui falş mai târziu tot lui Ioan Scolasticul.

4. „Ioan Scărarul (Κλίμακος)", sau Ioan dela „Scară" († pela 600) fù un avà foarte venerat pe muntele Sinai de pela an. 570 şi are supranumele său dela scrierea sa „Κλῖμαξ (Scala, Scară)" sau „Scala paradisi"[1]. In această operă el descrie 30 exerciţii ascetice, ca treptele unei scări, pe care monahul se urcă la culmea cea mai de sus a virtuţii. „Scara" este o carte ascetică foarte apreciată.

5. Ioan Postnicul (Νηστευτής, Jejunator) fù patriarh de Constantinopole dela an. 582—595 şi ascet riguros, de unde derivă şi supranumele său. El fù totodată şi mare binefăcător către săraci şi e cunoscut încă pentru că a luat titlul „Patriarh ecumenic" la un sinod endemic sau de ocazie din Constantinopole în an. 588; faptul acesta provoacă vii proteste din partea

[1] E tradusă româneşte în zilele Domnului Scarlat Alexandru Calimach voevod şi ale mitropolitului Veniamin în Sfânta Mănăstire Neamţu la an. 1814. (N. Tr).

scaunului Romei și mai ales din partea papei Grigoriu c. Mare (590—604). Dar Ioan lăsă puține scrieri autentice. Intre scrierile atribuite lui cea mai celebră e o carte de penitență sub titlul: „'Ακολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων“ adică „Rânduială și regulă pentru ceice vin la mărturisire" sau „liber poenitentialis". Aceastâ carte conține regule pentru tratarea penitenților și o aflăm deasemenea în colecțiile de canoane sub numele „Canoanele lui Ioan Postnicul". In timpul modern unii fac elogii autorului pentru indulgența relativă a epitimiilor ce fixează, iar alții îi fac reproșuri că a favorizat moleșirea. Dar autorul acestei scrieri nu este patriarhul Ioan Postelnicul dela sfârșitul sec. al 9-lea, ci un monah numit Ioan postnicul, care a scris pela anul 1100.

6. Ioan Moscu (Μόσχος), monah din Ierusalim, a vizitat mănăstirile din Egipt și din alte țări și a murit în an. 619 la Roma. Opera lui cu titlul „Pășune înflorită sau paradisul nou", „Λειμωνάριον ἢ νέος παράδεισος", la apuseni „Pășune duhovnicească", „pratum spirituale" conține biografii și minuni de ale asceților celebri, pe cari-i cunoscù în călătoriile sale; ea este o carte foarte gustată în cercurile monahilor[1].

7. Roman Melodul (Ῥωμανὸς ὁ μελῳδός), supt împăratul Anastasiu și anume foarte probabil supt Anastasiu I (491—518), nu supt Anastasiu II (713—716), cum cred unii, veni ca diacon din Berit (Fenicia) la Constantinopole și fù aici un talentat compozitor de imnuri și de melodii. Frumoasele sale compoziții, cam 1000 la număr, afară de câtevà, din cauza modificărei gustului artistic, au fost înlocuite în uzul bisericii cu imnuri de-ale poeților și mâieștrilor mai mari, iar cea mai mare parte s'au și pierdut.

La Apus.

In secolul 4.

Pe când literatura bisericii dela Răsărit începe a înflori încă din prima jumătate a sec. al 4-lea, cea dela Apus înflori abià după jumătatea acestui sec., totuș secolul al 4-lea, e și vârsta de aur a literaturii bisericii de Apus.

---

[1]. O prescurtare a cărții lui Ioan Mosc a dat în traducere franceză jansenistul Arnold d'Andilly în cartea lui citată mai sus: „Vies des Péres det désert" Tom. II p. 579 scv. Comp. Les vies des péres des déserts d'Orienpar M. Eugène Vonillot, Tom. V p. 471 scv. (N. Tr.).

I. In prima jumătate a sec. al 4-lea, s'a distins aici numai un scriitor: Lactantiu; acesta de obicei se clasifică mai decomun între scriitorii bisericeşti din Periodul I. Pentru frumosul stil al său Lactanţiu e numit „Ciceronele creştin". El a fost hiliast şi subordinaţian; el poate să fi scris şi cartea „De mortibus persecutorum", „Despre sfârşitul ce au avut persecuţorii creştinilor", carte, ce odinioară toţi i-o atribuiau şi care datează în tot cazul din timpul său. In această scriere, pe care în timpul cel mai recent unii i-o contestă, autorul tinde a demonstra, că mâna lui Dumnezeu a fost în pedepsele, ce veniră asupra persecutorilor religiei creştine. Dar e foarte sigur că Lactanţiu a scris opera: „Institutiones divinae", adică „Instrucţiunile creştine", un manual mai voluminos apologetico-dogmatic şi alte lucrări mai mici de acelaş cuprins[1]. Păgân din naştere, el şi-a făcut cultura în Africa şi la an 301 alţii zic chiar îndată după 290, împăratul Diocletian îl chemă la Nicomedia capitala lui, ca profesor de retorică latină. Aici însă îmbrăţişă religia creştină şi era creştin când începù persecuţia lui Diocletian. La an. 317 Constantin cel Mare îl luă în Treviri (Trier) ca preceptor al fiului său Crisp, care fu executat mai târziu (326). Lactanţiu muri mai târziu pela an. 330 alţii zic, pela an. 340.

II. Reprezentanţii cei mai dinstinşi ai teologiei dela Apus sunt însă în jumătatea a doua a sec. al 4-lea următorii:

Ilariu, episcop de Pictaviu (Poitiers), în Galia, † 366; Ambrosiu, arhiepiscop de Mediolan (Milan), † 397; apoi unii, cari au vieţuit încă mai mult sau mai puţin şi în sec. 5, anume; Rufin, presviter din Acvileia, † 410, istoricii bisericeşti Sulpiciu Sever din Galia, † după an. 406, alţii zic, † pela an. 422 şi Paul Orosiu din Spania † după an. 417, aceşti doi din urmă au fost activi ca teologi aproape excluziv numai la începutul sec. al 5 şi mai nici decum în sec 4; Ieronim, presviter şi apoi avà în Betleem, † 420, în sfârşit Augustin, episcop de Iponia (Hippo regius) în Africa, † 430; cu el literatura bisericii din Occident atinge apogeul.

1. Ilariu de Pictavium, s'a născut pela an. 310—320, † 366. Pela an. 350, îmbrăţişă creştinismul, ca bărbat căsătorit, împre-

[1]. O lucrare întinsă despre Lactanţiu, cu indicaţia tuturor manuscriptelor operilor lui, a ediţiilor şi traducerilor lor, precum şi a scrierilor de consultat asupra lui a dat Renè Pichon, cu titlul; „Lactance, étude sur le mouvement philosohique et religieux sous le regne de Constantin, Paris, Hachette, 1901 un volum 470 pp. 8° (N. Tr.).

ună cu o fiică, iar la an. 355 fu numit episcop şi trebui să ducă o luptă aprigă cu arianismul, purtându-se în ea cu atâta eroism şi zel, că fu numit Atanasiu al Apusului. Impăratul Constanţiu, care avea credinţi semiariene, văzù în Ilariu un pericol pentru arianism la Apus şi la an. 356 îl exilă în Frigia, totuş devenind încă mai periculos pentru arianii dela Răsărit, în an. 359 îl trimise înapoi acasă. Scrierile sale sunt în special: a. „de Synodis seu de fide orientalium", lucrare irenică şi „ad Constantium", lucrare polemică contra arianilor, favorizaţi de împăratul Constanţiu şi chiar contra acestuia; b. „de trinitate" 12 cărţi, în care expune speculativ dogma despre trinitatea lui Dumnezeu şi despre divinitatea lui Hristos; c. Interpretări alegorice la sf. Scriptură, d. Câteva imnuri religioase[1].

2. Ambrosiu, episcop de Mediolan, s'a născut în Galia între anii 335 şi 340, tatăl său fiind acolo prefect. Ambrosiu se devotà jurisprudenţei şi dela an. 373 funţionă ca viceguvernator în Mediolan. La an. 374, când aici era să se aleagă un nou episcop, iară partida ariană şi cea ortodoxă erau în luptă pentru persoana candidatului, Ambrosiu interveni între ambele partide cu atâta bunătate, abilitate şi prudenţă, că la strigătul unui copil prezent; „Ambrosiu episcop", ambele partide priviră acest strigăt ca un semn ceresc şi se uniră a alege pe bărbatul agreat de amândouă. In zadar rezistà el, că deşi născut din părinţi creştini dar e numai catehumen, după uzul foarte răspândit atunci de a primi botezul târziu, şi că până atunci se devotase jurisprudenţei nu şi studiului teologiei. Odată ales episcop el trebui să consimtă. După ce se boteză şi fu consacrat episcop, Ambrosiu se devotà cu un zel adevărat apostolic misiunii sale nouă şi studiilor teologice, la cari luă de conducători pe Origen († 254), Vasiliu c. M. († 379) şi alţi dascăli ai bisericii de Răsărit. Ambrosiu aduse ortodoxia la victorie completă asupra arianilor în eparhia lui, ajută a se converti ultimile resturi de păgânism în Italia, fu binefăcător şi părinte al turmei sale, care adesea il luà şi ca arbitru, propagă monahismul şi fecioria în genere, era amic fidel al împăraţilor de atunci dar şi episcop neintimidat, apărător al umanităţei şi ortodoxiei faţă de ei. In an. 385, când prin instigaţia unor episcopi

[1]. O monografie solidă despre Ilariu a scris Dr. Joseph Humbert Reinikens, profesor de teologie la Breslau, mai târziu episcop al catolicilor vechi din Germania, cu titlul; Hilarius von Poitiers. Schaffhausen, 1864; un volum de 360 peg. 8° (N. Tr.).

căpeteniile sectei eretice a priscilianiştilor fură pedepsiţi cu moarte, Ambrosiu deasemenea protestă după Martin de Tours (Turones) şi împreună cu Siriciu al Romei contra acestei procedări ca necreştinească, iar la an. 390, când împăratul Teodosiu cel M. pedepsi o revoltă din Tesalonic, măcelărind publicul adunat în amfiteatru, Ambrosiu nunumai îi făcu imputări amară pentru aceasta, ci-l şi excluse din comuniunea bisericii sale şi tocma după 8 luni de penitenţă îi dădù absoluţiune; împăratul s'a supus acestei măsuri şi totdeodată a promis că nu va mai semna nici un decret de moarte decât după trecerea de 30 zile. Critica cea mai recentă declară faptul acesta ca o invenţie posterioară. Mai târziu împăratul Teodosiu a zis odată, că între episcopii de atunci el cunoaşte numai un singur episcop adevărat, pe Ambrosiu. In an. 384 Ambrosiu prin proteste energice determină pe împăratul Valentinian II a nu ascultà rugăminţile foarte stăruitoare ale lui Symmach, prefect păgân al urbei Roma. pentru reaşezarea altarului zeiţei Victoria în sala şedinţelor senatului roman, iar în an. 385 Iustina, împărătesa mumă, care avea credinţi ariane, nu putù nici cu forţa armatei să obţină dela Ambrosiu a cedà o biserică arienilor din cetatea lui episcopală. El muri în an. 397 având o mare reputaţie. Numeroasele sale scrieri sunt în majoritate de conţinut moral. Opera lui principală de morală are titlul: „De oficiis ministrorum" „despre datoriile (morale ale) servitorilor bisericii", ca şi opera lui Ciceron supt titlul „de officiis", „despre datorii (morale)", dar Ambrosiu mai adăogi: „ministrorum" spre a indica că la împlinirea datoriilor morale sunt obligaţi mai întâi clericii, servitorii bisericii, pentru cari el a scris în deosebi opera[1].

A mai scris, şi alte multe tratate morale în conexiune cu viaţa persoanelor din Biblie, Cain, Avel, şi mulţi alţii. Are deasemenea numeroase scrieri dogmatice, ca „Despre credinţă sau despre sf. Treime", „Despre sf. Duh", „Despre întruparea lui Hristos"; „Despre misterii", adică despre sacramente ori sf. taine, (botezul hrisma şi euharistia), precum şi comentare la sf. Scriptură cu intrepretări alegorice; dar nu e el autorul comentarului, rătăcit între scrierile sale, de altfel însă un excelent comentar la epis-

[1]. Un studiu literar asupra sf. Amvrosiu şi a operei sale a scris; Raymond Thamin, profesor din Paris, cu titlul: Saint Ambroise et la morale chrètiene au. IV Siècle", în comparaţie cu „De officiis" a lui Cicerone, Paris 1885, un volum de 492 pp. Comp. şi preot. Gh. En. Făcăoariu, „De officiis ministrorum" ale lui Ambrosiu. Teză de licenţă. Bucureşti 1909 (N. Tr.).

tolilele lui Pavel, care dela secolul 16 e numit Ambrosiastru adică Ambrosiu falş; în sfârşit a mai scris omilii, epistole şi imne, dar nu şi imnul atribuit odinioară de obicei lui, anume ; „Te deum laudamus"[1]. Un merit alui Ambrosiu este şi redactarea leturghiei, ce e în uz până azi în Milan, ca ambrosiană sau milaneză, deasemenea corectarea şi înflorirea cântărilor bisericeşti de atunci din Apus (prin introducerea cântului zis Ambrosian, Cantus Ambrosianus).

3. Rufin, născut în Acvileia, pela an. 345, primi botezul în an. 370, se făcù ascet şi legând amiciţie cu Ieronim, care trăia atunci provizoriu în Acvileia şi avea aceleaş idei, plecă la an. 372 prin Roma la Alexandria, unde ascultă 6 ani pe Didim, apoi se duse în Palestina şi se stabili la Ioan, episcopul de Ierusalim, care în an. 390 îl hirotoni presviter. Rufin ca şi Ioan erà mare admirator a lui Origen, pentru care se certă cu amicul său Ieronim încă din an. 394. când în disputa dintre Ioan şi antiorigenistul Epifaniu, mitropolit de Cipru, Ieronim trecù de partea acestuia pe când Rufin ţinù continuu cu cel dintâi, dar încă mai mult şi durabil în an. 398, când Rufin, traducând latineşte opera lui Origen „περὶ ἀρχῶν", „de principis", despre adevărurile fundamentale (ale credinţei), afirmà în precuvântare că şi Ieronim a fost odinioară origenist, pentru care acesta, foarte gelos de reputaţia lui ca ortodox, îi făcù imputări aspre. Rufin a tradus opera lui Origen, însă nu fidel, silindu-se a da unor teorii ale acestuia o formă ortodoxă; dar zisa operă fiind pierdută, traducerea lui totuş e de mare valoare. El a tradus deasemenea în latineşte unele lucrări ale lui Vasiliu cel M., Iosif Flaviu şi alţii, precum şi istoria bisericii de Eusevìu, la care scrise şi o continuare până în an. 395. Rufin a mai compus o explicare la simbolul apostolic (expositio symboli apostolici), pe care mai întâi el ni-l face cunoscut, apoi, „Istoria eremiţilor", „historia eremitica" sau „vitae patrum", biografiile a 30 reprezentanţi distinşi ai monahismului şi încă alte oarecari scrieri. Rufin muri în an. 410.

4. Sulpiciu Sever († după an. 406, poate tocma pela an. 420) numit şi Salust creştin, apoi Paul Orosiu († după 417), pelângă alte opere au scris câte o istorie bisericească; despre ei am tratat în preliminariile istoriei bisericii.

---

[1] Autorul acestui imn este poate Nechita, episcop de Remesiana (în Serbia de azi), apostolul Dacilor, cunoscut şi în alte priviri în istoria literaturii bisericii. Nechita era încă în viaţă pela an. 402 şi poate să fi murit tocma după 414.

5. Ieronim s'a născut la Stridon[1] în Dalmaţia între anii 331—342 alţii zic, între anii 340—350. S'a botezat în Roma între an. 360—374 de Liberiu, episcopul Romei. Ieronim primi o cultură clasică în Roma, dar a trăit aici câtva timp în libertinaj. La an. 369 făcù o călătorie de studii în Galia, după care simţi căinţă pentru viaţa lui de odinioară nu tocma morală şi se duse la Acvileia, iar în an. 372 plecă la Răsărit, decis a deveni alt om. La Răsărit începù viaţa ascetică cu Rufin şi alţi companioni. Aici el a fost întâi la Antiohia, apoi la celebrul eremit Malch[2], în pustia Halchi (Chalkis) din vecinătate, învăţă la el limba evraică şi avù să lupte cu boală şi lipsuri, iar în an. 379 fu consacrat preot la Antiohia de Paulin, care se bucurà de recunoaşterea apusenilor ca episcop în opoziziţie cu Meletiu († 381); curând apoi plecă din Antiohia la Constantinopole spre a ascultà pe Grigoriu de Niazanz, care între anii 379—381 conducea biserica de Constantinopole. In an 381, când Grigoriu demisionă la sinodul al II-lea ecumenic şi părăsi Constantinopole, Ieronim deasemenea se întoarse la Apus şi se stabili în Roma. Aici îşi făcù degrab o mare reputaţie ca ascet şi deveni director spiritual al mai multor matroane şi fecioare pioase din Roma, între cari cele mai apropiate de el erau Paula şi fiica ei Eustohion[3]. Damasu episcopul Romei deasemenea îl numi secretar intim al său. Dar în an. 385, când Damasu muri, clerul şi poporul din Roma se arătă aşa de ostil cătră Ieronim, care era un cenzor sever de moravuri, că el preferi a părăsi Roma şi a se reîntoarce la Răsărit, unde-i plăcea foarte mult[4]. Paula şi Eustohion îl urmară curând şi se aşezară la Betleem în o mănăstire de maici din cele trei, ce clădi aici Paula, pe când Ieronim, cu mijloacele ce Paula i-a pus la dispoziţie, zidi o mănăstire de monahi în Betleem şi trăi aici până la moartea lui în an. 420 devotat ascezei, instrucţiunii junimei şi activităţii literare, ce fu foarte fecundă şi varie. Ca învăţător bisericesc de mare consideraţie Ieronim şi din

---

1. Unii cred că Stridon se află în Bosnia de azi, între râurile Bosna şi Vrabs, alţii cu mai mult rezon cred că e situat la graniţa Dalmaţiei romane despre Panonia, în Ungaria de azi, la frontiera de miazănoapte a Croaţiei, pe insula zisă Mur, între Mur şi Drava, aproape de confluenţa lor.

2. Viaţa acestui pustnic vestit e dată şi în Prologul de Neamţu la 26 Martie (N. Tr.).

3. Comp. Saint Jèrome et les dames romaines au IV-e siècle par Fr. Lagrange. Paris. 1886 (N. Tr.).

4. Vezi Les Voyages de Saint Jèrome, sa vie, ses oeuvres, son influence, par M. L'Abbè Eugène Bernart. Paris, 1867 (N. Tr.).

Betleem luă parte la controversele dogmatice şi teologice ale bisericii apusene din timpul său şi era un polemist redutabil, dar nu de tot liber de vehemenţă, în particular dela an. 394, mai mult încă dela an. 398 în contra fostului său amic Rufin, când ambii intrară în rivalitate pentru Origen[1]. Scrierile sale principale sunt următoarele:

El corectă după textul original grec traducerea latină a sf. Scripturi a Testamentului Nou, ce exista încă din timpul anterior şi mai întâi a corectat numai după textul grec al traducerei alexandrine traducerea latină deasemenea existentă a Testamentului Vechiu, iar apoi a tradus-o pe aceasta latineşte direct din textul evraic. Astfel Ieronim creă o nouă traducere latină a sf. Scripturi, pe care o numi „Biblioteca Sacra"; la început ea se introduse dificil faţă de vechea traducere latină, răspândită pretudindeni, adică de aşa zisa Itala, dar treptat o înlătură pe aceasta şi ajunse acum ea însăşi răspândită pretutindenea, deaceea obţinù mai târziu (dela sec. 12) şi numele „versio vulgata" sau „Vulgata" simplu, adică traducerea cea in uz general, pecând „Itala" s'a pierdut afară de oarecari fragmente, negreşit mari. Ieronim a scris şi numeroase comentare la sf. Scriptură, deşi ele nu sunt deopotrivă de solide, apoi introduceri de valoare în cărţile Testamentului Vechiu şi Nou, precum şi unele producţii pe terenul filologiei evraice şi al geografiei biblice. Deasemeni a tradus latineşte cartea 2-a a cronicii lui Euseviu cu modificări şi cu o continuare, a scris biografia a trei eremiţi celebri: Paul, Ilarion şi Malch, şi a pus primele baze istoriei literaturii creştine cu scrierea lui: „De viris illustribus", „Despre bărbaţii celebri (ai bisericii)", sau „Catalogus scriptorum ecclesiasticorum". In această scriere el tratează despre scriitorii bisericii dela Apostoli până la el însuş şi operile lor. O parte din scrierile sale consistă din polemici contra diferitelor eresuri şi eterodoxii apusene din timpul său. In sfârşit e foarte interesantă colecţia lui de epistole, unele de conţinut istoric, altele de conţinut teologic[2],

6. Augustin s'a născut în 354 la Tagast în Numidia. Tatăl lui,

---

1. Vezi Saint Jèrome. La sociètè chrètienne en Ocident par Amèdèe Thierry; 3-e edit. Paris 1876. (N. Tr.).

2. Epistolele sf. Ieronim, cele din deşertul Halchi şi cele din Roma, precum şi cele din Betleem, s'au publicat în traducere franceză cu textul latin supt linie la Tours, cu o prefaţă scrisă în Roma la 15 Martie 1870. Un volum de XXIV-'-516 p. conţinând însă pe cele mai însemnate. Comp. şi *Largent*, Saint Jérôme, Paris (Lecoffre) 1907. (N. Tr.).

care muri de timpuriu, fu păgân și tocma aproape de moarte îmbrățișă creștinismul, iară muma lui (Monica), care-l iubia cu frăgezime, era o creștină foarte pioasă. Augustin încă din juneța lui arătà un talent extraordinar și-și apropria o cultură aleasă în filozofie și retorică, dar fù târât de curent a trăi în desfrâu. Incă înainte de ce muma lui îl decise a primi botezul, sedus de laudele maniheilor, trecù la secta lor, fiind în vârstă de 20 ani. Tocma după 9 ani s'a convins perfect de falșitatea doctrinei lor; deci după ce funcționă ca profesor de retorică întâi la Cartagine, apoi la Roma în an. 383 și la urmă în Milan 384—386, propriile sale experiențe religioase și lupte, îndemnurile pioasei sale mume și predicile lui Ambrosiu îl deciseră a se converti la biserica catolică sau ortodoxă și a începe altă viață. In an. 387 (deci în vârstă de 33 ani) tocma de Paști Agustin, împreună cu fiul său natural Adeodat și cu amicul său Alipiu, primi botezul dela Ambrosiu; el privi continuu această schimbare din viața lui ca o lucrare deosebită a harului sf. Duh. La an. 388 după moartea mumei sale, Augustin se întoarse în patrie, pierdù aici curând și pe fiul său, care muri, împărți averea lui destul de însemnată la săraci și cu câțiva companioni se retrase la țară, unde se aplică la asceza cea mai severă, la studii teologice și la instrucția religioasă a altora. Natural, un asemenea bărbat atrase atenția lui Valeriu, episcopul de Iponia, care în an. 390 îl consacră preot, iar în 395 îl hirotoni și episcop și-l luă ca ajutor în administrația bisericii sale. In an. 396 Augustin succedă lui Valeriu în scaunul de episcop, pe care-l ocupă până la moartea lui, în an.430 și în care fù un luminător al bisericii din Africa. Augustin fù sufletul celebrelor sinoade, ce biserica Africei ținù atunci între anii 393 și 426 în Iponia, Mileve și Cartagine. El a imprimat și teologiei latine posterioare caracterul ei particular. Augustin dirijă activitatea lui teologică principală spre a redactà, ce e drept și doctrina despre trinitate, dar mai mult încă partea antropologică și soteriologică a dogmaticei. Doctrina despre păcatul original, despre harul dumnezeesc și despre predestinație au fost temele cu cari de preferință s'a ocupat. Totdeodată el combătù cu bun succes shismele și eresurile, ce se lățiau atunci în Africa și în tot Apusul, dând chiar activităței sale în studiul dogmaticei direcția indicată mai sus, așa el combătù pe manihei, donatiști, pelagiani, ariani și alți eretici. La conferința din Cartagine 411, în care erau prezenți 286 episcopi ortodocși și 279 donatiști, Augustin prin arta lui de a discutà concilià pe mulți donatiști cu biserica ortodoxă.

Numeroasele sale scrieri sunt cele mai multe dogmatico-polemice, îndreptate contra ziselor shisme și eresuri, iar pelângă ele, multe comentare la sf. Scriptură, omilii și epistole. In special e remarcabilă mai ales opera lui: „De civitate Dei"[1], „Despre cetatea lui Dumnezeu", o filozofie a religiei și a istoriei, în 22 cărți. In aceasta operă el descrie biserica ca o cetate a lui Dumnezeu, ce se desvoltă în o împărăție spirituală universală, în care Dumnezeu prepară omenirea pentru viața viitoare. Deasemenea sunt celebre Confesiunile sale „Confessiones", în care el face o mărturisire foarte sinceră despre rătăcirile sale până când prin lucrarea harului dumnezeesc s'a convertit și în legătură cu aceasta mărturisește plin de recunoștință lucrarea harului, ce Dumnezeu i-a acordat. Puțin înainte de moarte el a scris ale sale „Retractationes", o operă în care se critică pe sine însuș, revăzând scrierile sale, făcându-le recensii severe și corectându-le. Intre operile sale dogmatice, pelângă scrierile despre antropologie și soteriologie, cele mai celebre sunt: „de trinitate", în care el demonstră părerea lui, că sf. Spirit purcede și dela Fiul, apoi „Enhiridiul" său („'Εγχειρίδιον), Enhiridion ad Laurentium seu liber de fide, spe et caritate" o schiță de dogmatică. Scrierile sale de cuprins moral sunt: »Speculum de sacra scriptura", Oglindă (morală) din sf. Scriptură, ea conține învățături morale, extrase din sf. Scriptură, și multe altele[2].

III. Pe lângă scriitorii citați, mai sunt în sec. al 4-lea următorii:

Juvencus (pela 330), autor al unei armonii a evangheliilor în exametre, Firmicus Maternus (pela 348), autorul unei condamnări a păgânismului cu apel către împărați de a-l extermină cu forța, Lucifer episcop de Calaris († 371), autor de polemici vehemente contra arianilor și a împăratului Constanțiu, protectorul lor, Zenon, episcop de Verona († 371), autor de predici, Damasu, episcop al Romei († 366—384), autor de imnuri religioase,

---

[1]. E tradusă în franțuzește de Saiset. Iar despre celelalte opere a se vedea cartea lui Nourisson; „La philosophie de Saint Augustin" 2. vol. Paris Didier

[2]. Comp. Gaston Boissier, La Fin du paganisme 2 Tom. Paris 1891. Tom. I: „La conversion de saint Augustin" p. 399 sc. Tom. II: „La cité de Dieu" p. 389 scv. Confesiunile sf. Augustin au fost traduse în limba franceză de mai multe ori; una din cele mai bune traduceri a lor este cea publicată la Paris în 1821, două mici volume, cu o prefață de F. Lamennais și o notiță istorică despre maniheism. O parte din scrierile sale ascetice s'a tradus în românește, se pare însă din grecește și s'a tipărit la mănăstirea Neamțu în 1814. Un volum în 4° mare cu titlu: *Chegragarion*, având la sfârșit: Psaltirea cea de sfințitul Augustin maicii sale scurtată și în an. 1909 reeditată de Atanasie, mitropolit primat (N. Tr.).

epigrame, inscripţii funerare şi epistole, Filastriu, episcop de Brescia (Brixen 383—384), autorul unei istorii a eresurilor, Optat, episcop de Mileve († după 384) a scris contra donatiştilor, Pacian, episcop de Barcelona († pela 390), a scris în contra novaţianilor, Grigoriu, episcop de Elvira (Illiberis, † după 392) are scrieri contra arianilor şi lucrări de exigeză; deasemenea câţivà alţii, care încetară din viaţă în secolul al 5-lea, ca Prudentius Clemens († după 405), cel mai mare poet latin din biserica veche; el a scris rugăciuni în versuri, imne de laudă la martiri şi poezii didactice; Nechita, episcop de Remesiana în Dacia (azi Bjela Palanca în Serbia), mort poate după 414; el a scris instrucţiuni dogmatice, apoi probabil şi doxologia „Te deum"[1]; în sfârşit amicul său Paulin, episcop de Nola († 431), care a scris poezii religioase şi epistole[2].

b. In sec. al 5-lea.

I. Scriitorii bisericeşti, cei mai distinşi din sec. al 5-lea, sunt: Presviterii din Galia, Ioan Cassian dela Massilia (Marseille) şi Vicenţiu dela Lerin sau Lirinum, apoi Prosper Acvitanul, laic din Galia, Leon cel Mare, episcopul Romei şi Petru Hrisologul, arhiepiscop de Ravena, toţi activi mai mult în jumătatea întâi a sec. al 5-lea.

1. Ioan Cassian, cei mai mulţi zic că e din naştere Scit, adică din Dobrogea de azi[3], contemporan cu Augustin şi adversar al săŭ în un punct. Cassian îşi făcù educaţia la Răsărit între monahii din Palestina şi Egipt, în sfârşit la 401 veni în Constantinopole şi aici fu discipol al sf. Ioan Hrisostom. Dar în 404 când acesta fù depus şi exilat, Ioan Cassian s'a dus la Roma cu scrisori dela Hrisostom către Innocentiu, episcopul Romei şi de-aici, în Galia unde fù hirotonit presviter, de n'a fost consacrat chiar în Roma şi se stabili aproape de Massilia (Marseille); aici fondă în an. 413—416 două mănăstiri celebre, cărora le dădù regule asemenea cu ale mănăstirilor dela Răsărit. In scrierile sale el propagă

---

[1]. Nechita, Nichita sau Niceta a mai scris şi: *„De psalmodiae bono"*. In această scriere el atribue, cum fac şi alte documente vechi, Elisavetei iară nu sf. Fecioare cântarea „Măreşte suflete al meu pre Domnul" etc. (Luc. 1, 47—55). Cf. Loisy, Les. Evangiles Synoptiques, Paris 1907. Tom. I, pag. 302 not 3 (N. Tr.).

[2]. Despre Prudentiu şi caracterul poeziilor sale cf. Gaston Boissier op c. tom II pag. 123 scv. In aceeaş scriere e amintit şi sf. Nechita, apostolul Daciei, ca bun prieten cu sf. Paulin de Nola (N. Tr.).

[3]. Aşa susţine în timpul cel mai recent şi teologul cat. roman Merkle pe baza scrierilor lui Cassian; cf. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum, Mainz 1913, II Bd. S. 151 (N. Tr.).

mai ales monahismul, însă combătù și pe Augustin, care cu teoriile sale contra lui Pelagiu mersese prea departe, îl combătù fără a-l numi, în așa proporții, că el deasemenea trecù peste limitele doctrinei bisericii și din această cauză fù clasificat între semipelagieni, ca primul dintre ei. Cassian muri pela an 435. Scrierile sale principale sunt:

a. „De institutis coenobiorum (Despre așezămintele mănăstirilor chinoviale)", apoi:

b. „Collationes patrum (conferinți ale părinților, adică convorbiri monastice)", scriere semipelagiană[1].

2. Vincentiu Lerineanul sau Lirineanul, contemporan cu Ioan Cassian, era monah și preot din mănăstirea depe Lerinum sau Lirinum, o insulă de lângă coasta Franciei, numită mai târziu Provence, aproape de Nisa actuală[2]. Vincentiu se asocià cu Cassian în combaterea exagerărilor dogmatice ale lui Augustin, pentru care unii îl clasifică și pe dânsul între semipelagieni, dar cu nedrept. Unica lui operă, nu voluminoasă dar celebră, este compusă în an. 413 cu titlul: „*Commonitorium peregrini pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanas omnium haereticorum novitates*" adică „Memoriul unui pelerin despre credința catolică cea antică și universală împotriva innovaților impure ale tuturor ereticilor". In această carte el învață că sf. Scriptură și Tradiția sunt pentru noi norma de credință, iară tradiția este ceiace totdeauna, pretutindenea și toți au crezut; căci aceasta însemnează catolic în adevăr și propriù zis *(quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est; hoc est enim vere proprieque catholicum)*". El muri pela 450 și până azi e considerat ca o mare autoritate în dogmatică.

Acești 2 reprezentanți ai bisericii din Galia, numiți acum, au fost adversarii lui Augustin, iară:

---

[1]. Așa privește mai ales Convorbirea a XIII-a Prosper Acvitanul în opul său: *contra Collatorem*, însă fără să fi atras lui Cassian o cenzură formală din partea bisericii, care-l cinstește ca sfânt. O scriere importantă a lui Cassian e și cea cu titlul: *contra lui Nestoriu*, compusă după cererea lui Leon, atunci (428) diacon, apoi episcop al Romei, care poate va fi consultat-o când a scris epistola sa celebră către Flavian, patriarhul Constantinopolei. Despre toate scrierile lui Cassian cf. *Migne*, Patrologia latină Tom. XLIX și L. Un extras din *Așezăminte*, de toate XII cărți și din *Convorbiri*, de toate XXIV, a dat în grecește Fotie, patriarhul Constantinopolei în al său *Miriovivlon*, după care mitropolitul Grigorie Miculescu a dat în românește părți din Așezăminte și Convorbiri sub titlul: *Două Cuvinte ale sfântului Cassian Râmleanul"*, București 1825. Cf. și Prologu de Neamțu pe 29 Fevruarie și 4 Aprilie (N. Tr.).

[2]. Vezi și mai sus pag. 38 nota 1 (N. Tr.).

3. Prosper Acvitanul (adică din Acvitania), tot în Galia, fù discipol zelos al lui Augustin, dar a moderat exagerările dascălului său. Prosper a fost laic și viețui până la an. 463. Operile sale sunt mai ales apologii în proză și în versuri pentru doctrina lui Augustin.

4. Leon cel Mare († 461), diacon în Roma între an. 422 și 440, apoi episcopul Romei 440—461, fu un bărbat genial și energic; prin talentele sale, precum și prin atitudinea demnă și tactul său extraordinar, el înalță foarte mult autoritatea bisericii Romei. In afaceri politice și religioase el dictà întregii lumi de atunci. Impăratul Valentinian III (425—455) se conducea în toate după sfatul său și însiși barbari, ca Atila și Genseric, se închinau în fața venerabilei sale personalități, căci elocința lui făcù pe Atila a se întoarce înapoi dela porțile Romei, iară prin a lui intervenție Genseric cruță cetatea cel puțin de omor și distrugere, dar nu și de jaf. Insă Leon erà cu totul dominat și de idea primatului de jurisdicție a Romei și în tot chipul a tins să o valorifice. Dintre numeroasele sale scrieri (143) cea mai celebră este o epistolă dogmatică în contra monofiziților, scrisă în an. 448 cătră Flavian, arhiepiscop de Constantinopole, cu titlu; „de communicatione idiomatum", „Despre comunicația naturilor proprii (adică a proprietăților naturii divine și umane în persoana divină a lui Hristos)". Această epistolă, salutată în sinodul al IV-lea ecumenic dela Halcedon cu mare însuflețire, fù recunoscută ca expresia ortodoxă a doctrinei bisericii. Leon a mai lăsat 96 predici sau omilii, în cari se afirmă ca orator strălucit deși cam afectat. Intre scrierile sale se mai numără, dar nu cu tot dreptul, o carte liturgică, sau un evhologiu cu titlu: „Sacramentarium (Leoninum)", „Cartea (lui Leon) despre săvârșirea sacramentelor, sau a sf. taine".

5. E demn de amintit încă ca scriitor de frumoase omilii din sec. al 5-lea Petru Hrisologul, Hrisostomul Latinilor, arhiepiscop de Ravena (născut în an. 405, mort în 450), mare admirator al scaunului Romei și a lui Leon cel Mare.

II. La acești numiți mai sus se mai alătură în sec. al 5-lea Euheriu, episcop de Lugdun (Lyon † pela 450), autor de scrieri ermineutice-biblice, Mariu Mercator († după 451); acesta era latin, dar trăià în Constantinopole și are scrieri polemice contra pelagienilor și nestorianilor, Maxim, apoi episcop de Turin (Taurinum, † după an. 465), omilet (orator bisericesc), presviterul Salvian din Marsilia († după 480), numit „Ieremia al timpului său" pen-

tru lamentaţiile sale despre corupţia lumei romane de atunci ; el a scris mai ales o apologie despre providenţa divină („De gubernatione Dei"); mai departe, Ghenadiu, presviter din Marsilia (✝ pela 485) semipelagian, e însemnat ca continuator al cărţii lui Ieronim despre istoria literaturii bisericeşti (*«de viris illustribus»*) şi ca dogmatist şi polemist, Victor episcop de Vita în Africa (✝ pela an. 485), a scris istoria persecuţiei bisericii de Vandali, Faust episcop de Regium sau Reji (Riez în Provence, ✝ pela 490), semipelagian, distins şi ca scriitor bisericesc variat, Vigiliu, episcop de Tapsus în Africa (✝ după 520), însemnat ca combătător de eresuri.

c. In sec. al 6-lea.

I. Din acest secol merită a fi amintiţi ca scriitori distinşi din Apus: Ennodiu, episcop de Ticinum, (Pavia), Boetiu, senator roman, Fulgenţiu, episcop de Ruspe (Africa), Cesariu, episcop de Arelate (Arles) în Galia, Dionisiu cel Mic, cel neînsemnat (Exiguus), avà din Roma, Magnu Aureliu Cassiodor sau Cassiodoriu, care schimbă cariera de bărbat de stat cu viaţa de monah, apoi Grigoriu episcop de Turone (Tours), autor al istoriei Francilor şi Grigoriu I cel Mare, episcopul Romei.

1. Ennodiu, diacon şi dela an. 511 episcop de Ticin (Pavia, ✝ 521), a fost scriitor bisericesc variat şi mai ales mare panigirist al scaunului Romei; el apără cu mult zel principiul stabilit în an. 502 de sinodul zis Palmar, adică sinodul ţinut în sala ornată cu lauri, că nici o autoritate de pe pământ nu poate judecà pe episcopul Romei.

2. Boetiu, senator roman, pe care Teodoric sau Teoderic cel Mare îl ţinù mult timp în temniţă, apoi îl condamnă la moarte fără a-l asculta şi-l execută în an. 525 ca trădător de stat, însă foarte probabil nefiind vinovat. Boetiu, e renumit căci a întrodus filozofia lui Aristotel în teologia apuseană. In această privire el făcù la Apus, ceeace Ioan Filopon (✝ pela an. 560) începù la Răsărit. Scrierile lui Boetiu cele de cuprins filozofic, ca şi cele teologice, sunt foarte apreciate. Ultima lui lucrare: „de consolatione philosophiae" este scrisă în temniţă. Această lucrare, ca şi toate operile sale filozofice, fiind în o direcţie strict raţională, nu putem şti dacă el era creştin, deşi în scrierile sale nu se vede nimic, ce ar fi contra religei creştine. Totuş alte lucrări ale sale sunt teologice-creştine, aşa scrierea „Despre trinitate" şi cea

„Despre două naturi în Hristos“ ; unii autori moderni neagă că aceste scrieri ar proveni dela el, fiindcă operile sale filozofice le fac dubioase, dar azi e dovedit că ele sunt în realitate lucrări ale sale[1].

3. Fulgentiu, episcop de Ruspe (Africa), mort în an. 553, fù totodată un dogmatist însemnat și combătù arianismul și semipelagianismul, consolidat de Faust, episcop din Galia († pela an. 460).

4. Cesariu, episcop de Arelate (Arles, † 542), ca și Fulgentiu, apără cu autoritate și succes augustinismul și răpuse semipelagianismul.

5. Dionisiu cel Mic, cel neînsemnat, Dionysius Exiguus, autorul unui nou calcul pascal în Apus, al èrei creștine vulgare și al dreptului canonic din Apus, probabil a fost Scit de naștere (adică latin din Dobrogea de azi), dar dela capătul sec. al 5 viețuià în Roma ca egumen al unei mănăstiri. El e celebru prin 2 scrieri importante și muri între anii 536—556, sau cum s'a admis în timpul recent, pela an. 540. Cele două opere ale sale sunt:

a. Un calcul pascal cu un ciclu pascal de 95 ani; prin aceastâ lucrare el nunumai puse calculul pascal în concordanță cu cel din Răsărit, ci inaugură și o nouă cronologie, èra zisă creștină vulgară, sau èra dionisiană, de care ne servim astăzi.

b. O colecție, începută încă supt papa Anastasiu I (496—498), apoi completată și prelucrată treptat, a primelor 50 din cele 85 canoane apostolice, a canoanelor date de sinoadele ecumenice și particulare și a epistolelor decretale sau a decretelor date de episcopii Romei. Prin această colecție, Dionisiu fu autor al dreptului canonic latin, înainte de Ioan Scolasticul († 578), autor al celui grec.

6. Magnu Aureliu Cassiodor sau Cassiodoriu a fost întâi senator și magistrat superior în Ravenna, ca la 50 ani, anume cam dela an. 490 încă supt Odoacru (476—493), apoi supt Teodoric cel M. (493—526) și succesorii săi, după aceea deveni dela an. 540 monah și avà în Calabria. Aici Cassiodor conduse mănăstirea Vivarium, înființată de el și pela an. 565 muri în vârstă de aproape 100 ani. Cassiodor propagă foarte mult cultura generală și cea teologică între monahii săi, iar indirect și în restul clerului. Din-

[1]. Comp. L'Abbé Godescard, Vies de Pères, Paris 1843. Tom IV p. 62 sev. o notiță despre viața și scrierile lui Boetiu (N. Tr.).

tre scrierile sale teologice se disting în special; „Historia tripartita", „Istoria în trei părţi", pe care el (continuând istoria bisericească de Rufin), o redactă după cei trei istorici greci: Socrat, Sozomen şi Teodorit, deaceea se chiamă „istoria în trei părţi"; deasemenea, o călăuză la studiul sf. Scripturi şi a teologiei întregi cu titlul: „Institutiones ad divinas (sacras) lectiones", „Instrucţii pentru lectura (sf. Scripturii") sau „de institutione sacrarum literarum", „Despre instrucţia în ştiinţa sacră (adică în teologie)"; această scriere este o ermineutică biblică şi o metodologie teologică.

7. Grigoriu, episcop de Turone (Tours) în Francia, † în an. 594, a fost un scriitor bisericesc foarte apreciat, deşì a scris într'o latinească greoaie, iar ca istoric nu tocmai cu senz critic. El a mai scris mai ales biografii miraculoase ale sfinţilor şi o importantă istorie politică şi bisericeassă a statului Francilor, sub titlul „Gesta (historia) Francorum", „Faptele (istoria) Francilor."

8. Grigoriu I cel Mare, s'a născut pela an. 540 în Roma din o familie nobilă şi avută. El trecù dela cariera politică, (în an. 570 era pretor), la viaţa monahală şi în an. 579 se făcù diacon, apoi, apocrisiar al episcopilor Romei la Constantinopole, în sfârşit în an. 590 episcop al Romei, cetatea lui natală. Ca atare el păstori până la moarte (604) şi a fost mare binefăcător al cetăţii Roma precum şi al săracilor şi bolnavilor din ea, reformator al clerului energic însă totdeodată indulgent şi prudent, a corectat leturghia romană şi cântările bisericeşti şi a propagat cu zel primatul Romei. Deasemenea a lucrat mult pentru convertirea Langobarzilor, în mare parte dela arianism, iar în parte chiar dela păgânism la religia ortodoxă şi câştigă pe Anglosaxoni pentru creştinism, nu ducându-se la dânşii el însuş ca misionar, cum dorise, când încă nu era episcop, ci trimiţându-le în anul 7 al episcopatului său (596) misionari în frunte cu Augustin, un avà din Roma. Marele său zel pentru primat se vede şi din disputa lui cu Ioan Postnicul, patriarhul de Constantinopole (582—595) şi cu succesorul său Chiriac (κυριακός, 595—606), pentru titlul de „Patriarh Ecumenic". Cele 880 epistole ale sale atestă activitatea lui bisericescă neobosită; deasemenea sunt celebre: scrierea lui: „liber de regula (seu cura) pästoralis", „Carte despre teoria pastorală (sau despre păstoria de suflete"), conţinând instrucţiuni pentru servirea păstorală; această carte fu tradusă în gre-

ceşte încă fiind el în viaţă[1]; a scris apoi comentare morale la cartea Iov sub titlul; „Intrepretare la fericitul Iov sau cărţi morale", „Expositio in beatum Hiob seu moralium libri", în sfărşit, „Dialoguri", „Dialogi", în 4 cărţi, în cari narează vieţi de ale sfinţilor din Italia şi multe minuni şi viziuni. Această carte fu tradusă curând şi greceşte; pentru ea Răsăritenii îi dădură supranumele „Dialogul", („ὁ Διάλογος"). E dubiu dacă provine în realitate dela el Leturghia grecească pentru postul mare, ce i se atribuie lui, sau „λειτουργία προηγιασμένη" sau „λειτουργία τῶν προηγιασμένων (δώρων"), „liturgia praesanctificata" „liturgia praesanctificatorum (donorum") adică „Leturgia (sf. daruri) celor mai înainte sfinţite, Se zice, că el a compus-o pentru Greci între anii 578—585, când era apocrisiar al Romei la Constantinopole.

II Din sec. 6 mai merită a fi amintit autorul necunoscut al biografiilor papale, aşa zise: „Liber pontificalis"; această operă să ivi pela an. 530 ca o desvoltare considerabilă a catalogului papilor, scris supt Liberiu în an. 354 şi continuat până la 520 în forma lui mai întinsă. Opera fu continuată apoi regulat până la 891 şi e atribuită în timpul modern eronat lui Anastasiu Bibliotecarul (-]- 886); apoi, mai mulţi scriitori din Africa, contemporani cu sinodul al V-lea ecumenic (553), în special, Juniliu, magistrat în Constantinopole, autorul unei ermineutici biblice foarte întrebuinţate în evul mediu, („Instituta regularia divinae legis", „Regule pentru explicarea sf. Scripturi", Facund episcop de Hermiane, ca apărător al celor trei capitole, (548)[2], Primasiu, episcop de Adrumet, autorul unui comentar la Apocalips, diaconul Fulgentiu Ferand (-]- pela an. 565), biograful lui Fulgentiu de Ruspe şi autorul unei prescurtări de canoane, („Breviatio canonum"), arhidiaconul Liberat (pela an. 566), autorul unei „Istorii pe scurt (Breviarium"), a nestorianismului şi eutiheanismului.

---

[1]. A tradus'o după dorinţa împăratului Mauriciu sf. Anastasiu, patriarhul Antiohiei, zis şi Sinaitul. Alţii opinează că e tradusă de Anastasiu, episcop al Teopolei (599—609) (N. Tr.).

[2]. In scrierea lui adresată împăratului Iustinian, spre apărarea celor trei capitole, Facund reproduce un pamflet pierdut a lui Teofil de Alexandria, în care acesta atacă vehement şi pe nedrept memoria sf. Ioan Gură de aur (N. Tr.).

CAPITOLUL IV

Cultul, pietatea şi moravurile creştinilor. Disciplina Bisericii.

§. 96. Despre cult în genere.

Formele cultului din Periodul II s'au desvoltat în paralel cu desvoltarea externă a bisericii şi a ierarhiei. Biserica în imperiul roman încetă de a fi persecutată şi ajunse biserică dominantă, căreea statul îi da sprijin moral şi material; în această situaţie ea se desvoltă mai fecund pe toate terenurile vieţii sale interioare. Natural deci că şi cultul ei primi forme mai desvoltate cu atât mai mult că trebui a se dà marelui număr de păgâni convertiţi la religia creştină o compensaţie pentru cultul păgân atât de pompos şi simbolic. Abià acum apar unele uzuri simbolice ale cultului creştin, sau cel puţin abià acum ele devin generale, aşa uzul simbolic al tămâierii şi luminaţiei la cultul divin adică uzul simbolic al tămâiei, candelelor şi luminilor la serviciul divin, ce se derivă din Testamentul Vechiu. Deasemenea s'au introdus în cult şi alte uzuri, ce aveau prototip în Testamentul Vechiu. Iar unele uzuri, ce existau încă din Periodul I, primiră acum forme mai complete, aşa însemnarea cu sf. cruce, care mai înainte, pe cât se ştie—negreşit numai din biserica Africii,—consistà numai din facerea semnului crucii pe frunte cu un deget, iar acum se făcea dela frunte la piept şi la ambele umere, la Apus dela umărul stâng la cel drept, la Răsărit dela cel drept la cel stâng, în Apus cu toată mâna, iar in Răsărit cu primele trei degete, spre a simboliza sf. Treime, ce se şi invoacă obişnuit. In asemenea mod se simbolizà şi binecuvântarea, ce era un semn al crucii făcut de leturghisitor asupra unei persoane sau asupra mai multor persoane, sau asupra mai unor obiecte, sau şi în direcţia lor. Teologii mistici transmiseră predilecţia lor pentru interpretarea alegorică a sf. Scripturi şi asupra actelor şi rânduielelor cultului, aşa că treptat se desvoltară explicări simbolice sau alegorice pentru toate actele şi obiectele cultului şi chiar pentru unele, ce în sine nu aveau nici o destinaţie simbolică; astfel se ivi explicarea şi concepţia zisă mistică a întregii leturghii.

§, 97. Cultul divin cel săvârşit în public, sau Leturghia şi serviciile liturgice accesorii.

Leturghia se numea acum şi „Sinaxă (Σύναξις"), la Latini

„Concio sau Contio“, adică adunare, adunare la cultul divin; formele ei rămaseră în esenţă aceleaşi ca în Periodul I, numai în detalii se desvoltară şi se fixară mai complet; numai domnià în detalii simplitate dar nici libertatea de odinioară; la Răsărit şi Apus erau acum formulare liturgice fixate în scris, însă ele şi în timpul următor au mai fost încâtvà prescurtate şi schimbate. Apoi leturghia fù amplificată cu servicii începătoare, ce totdeodată o suplineau, când ea nu se puteà săvârşi; aceste servicii deasemenea primiră forme fixe. Sava (Σάββας) sau Sabba (✝ 532), întemeitorul lavrei de lângă Ierusalim şi primul ei egumen, a lăsat o instrucţie celebră pentru toată rânduiala cultului divin, cel săvârşit în public; instrucţia lui apoi, foarte amplificată însă, înlătură toate instrucţiile deacelaş fel dela Răsărit; ea e intitulată „Tipic“ (Τυπικόν adică formular). Totuş numele „Tipic“ (Τυπικόν) în uzul de vorbire al bisericii mai serveşte spre a însemnà şi alte regule pentru întreaga rânduială dintr'o mânăstire.

c. Formularele Leturghiei la Răsărit.

Formularul cel mai vechiu de leturghie, ce s'a păstrat nemodificat este leturghia din „Constituţiile apostolice“, atribuită lui Climent din Roma, bărbat apostolic. Această leturghie, de sigur a trecut în „Constituţii“ din un document mult mai vechiu; dar despre ea nu se ştie de a fost în uz în realitate şi unde şi când. Pelângă această leturghie aflăm la Răsărit la începutul Periodului II încă 2 leturghii: cea a bisericii din Ierusalim, ce se crede că fù compusă de primul episcop deaici, Iacov fratele Domnului şi poartă numele lui, apoi leturghia, ce era în uz în biserica din Alexandria; aceasta se credea că e compusă de evanghelistul Marcu, întemeitorul bisericii din Alexandria, iară după tradiţia posterioară şi primul ei episcop; deaceea se numi leturghia sf. Marcu. Leturghia din Ierusalim sau ierosolimitană se răspândi în toată Asia şi pe teritoriul bisericii răsăritene din Europa; iară Vasiliu cel Mare, ca arhiepiscop al Cesariei Capadociei (370—379) o transformă şi prescurtă; în această formă ea se numi leturghia lui Vasiliu cel Mare şi treptat înlătură pe cea originală din Ierusalim. Dar chiar dupe câtevà decenii sf. Ioan Hrisostom, ca arhiepiscop de Constantinopole (398—404), modifică şi leturghia sf. Vasiliu cel Mare, prescurtând-o şi mai mult; de atunci leturghia originală din Ierusalim se restrânse numai la Ierusalim şi Palestina, în sfârşit dela sec. al 8-lea chiar în Ierusalim ea mai

fù celebrată numai în ziua de sf. Iacov, iară leturghia sf. Ioan intră în uz general şi regulat în biserica de Răsărit, pecând leturghia sf. Vasiliu fù destinată a suplini pe a lui Ioan numai la sărbători şi zile anumite (sărbătoarea sf. Vasiliu, primele 5 Duminici din postul mare, Joia şi Sâmbăta săptămânii Patimilor, precum şi ajunurile Naşterii şi Botezului Domnului). Ambele aceste leturghii, după ce Copţii din biserica Egiptului trecură la monofiziţi, înlăturară treptat, iar dela sec. al 12-lea cu totul şi leturghia alexandrină sau a sf. Marcu la creştinii ortodocşi din Egipt, aşa că leturghia originală din Alexandria rămase în uz numai la monofiziţi, căci ortodocşii din Egipt preferiră să aibă una şi aceeaş leturghie cu ceialalţi ortodocşi dela Răsărit, pecând leturghia sf. Marcu, ce a rămas în uz la monofiziţii sau Copţii din Egipt, primi numele de „Leturghia lui Chiril", fiindcă fusese înainte modificată încâtva de Chiril al Alexandriei; negreşit acest nume îl purta şi leturghia în uz la monofiziţii sau iacoviţii din Siria, ce e cu totul diferită de a Copţilor, probabil o prescurtare făcută de Chiril de Ierusalim din Leturghia lui Iacov; numele acesta al ei poate proveni şi din faptul, că atât monofiziţii din Egipt cât şi cei din Siria atribuiau de predilecţie lui Chiril c. M. tot ce aveau ei diferit de ortodocşi.

Desvoltarea, ce primi în Periodul II postul dinaintea Paştilor, avù de efect, că la Răsărit s'a introdus şi o leturghie proprie pentru post, fără aducerea jertfei euharistice, sau a jertfei cei fără de sânge; aceasta se făcù din motivul căci mai'înainte aducerea jertfei cei fără de sânge a legii nouă se privià ca o sărbare de veselie, iar postul Paştilor trecea ca timp de jale, în care creştinii credeau că trebue să omită această sărbare de veselie. Deci acum când postul Paştilor ajunse de 40 zile şi chiar mai lung, iară leturghia cu aducerea jertfei cei fără de sânge se celebra şi în cursul acestui timp numai Duminica şi sărbătoarea, creştinii au trebuit să exprime adese dorinţa de a se celebra şi în zilele de post riguros cultul divin solemn şi public şi a primi sf. cuminecătură. Astfel s'a introdus în scopul acesta o leturghie proprie fără aducerea jertfei, adică leturghia sf. daruri celor mai înainte sfinţite, Λιτουργία τῶν προηγιασμένων (δώρων), Liturgia praesanctificatorum (donorum), numită şi leturghia mai înainte sfinţită, „Λιτουργία προηγιασμένη, liturgia praesanctificata. In adevăr, în postul dinaintea Paştilor, Sâmbăta şi Duminica se aducea de mai'nainte jertfa euharistică şi pentru celelalte zile de peste săptămână, iar în acestea la

serviciul de sară sàu vecernie numai se punea pe altar jertfa adusă acum de mai'nainte. Cu ea se unia un serviciu divin mai solemn, însă corespunzător cu caracterul de jale al acestor zile şi totdodată ceice voiau se cuminecau cu sfintele taine seara, când chiar în timpul postului riguros era permis a mânca cevà. Astfel dorinţa lor era împlinită fără a se alterà caracterul de jale şi de post al acestor zile. In timpul următor această leturghie s'a atribuit lui Grigoriu Dialogul, adică lui Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (590—604), care pentru opera lui „Dialoguri" fu supranumit la Greci „Dialogul". Unii narau că Grigoriu, pecând încă era apocrisiar al Romei (ἀποκρισιάριος, agent) în Constantinopole (579—585), nu numai recomandà Grecilor această leturghie, ci li-o şi compuse, când văzù din ce motiv ei nu celebrau leturghia în cele 5 zile de peste săptămână din postul Paştilor, uz ce la Roma nu era. Dar zisa leturghie nu se vede între scrierile lui Grigoriu, deşi biserica Romei deasemenea are o „liturgia praesanctificata" pe care o celebrează în Vineria săptămânei Patimilor, când biserica de Răsărit nu face leturghie. Apoi autori greci declarară mai târziu uneori expres că „Leturghia celor mai înainte sfinţite" dela Răsărit nu provine dela Grigoriu al Romei, deşi însuş textul dela apolipsul (ἀπόλυσις, otpust) acestei leturghii are numele lui Grigoriu Dialogul, ca autor al leturghiei şi cu toate că ea aminteşte încâtva de forme romane. In tot cazul, la începutul Periodului III aflăm în uz la Răsărit pe lângă leturghia lui Ioan şi a lui Vasiliu şi leturghia darurilor mai înainte sfinţite.

Leturghiile greceşti s'au tradus şi în alte limbi răsăritene, sau în aceste limbi s'a redactat după modelele greceşti leturghii nouă. Astfel curând avùră leturghii în limba lor sirienii, egiptenii sau Copţii şi etiopeniii sau abisinienii, arabii, armenii şi iberianii. In special armenii primiră o leturghie făcută după cea din Ierusalim, atribuită sf. Iacov, fratele Domnului, dar amplificată cu adausuri posterioare din leturghia sf. Vasiliu şi a sf. Ioan Hrisostom.

c. Formularale Leturghiei la Apus.

Leturghiile dela Apus, toate în limba latină, pentru care poartă numele latin Missae, provin în parte din cele răsăritene şi cele mai vechi din ele vor fi fost la început în text grec. Cea mai vechie leturghie din Apus e desigur cea din Roma; dar nu cunoaştem pe cea originală din Roma, atribuită apostolului Petru.

Leturghia din Roma e cunoscută numai din redacţiile posterioare ale ei şi numai în limba latină. Aceste redacţii le făcură mai ales episcopii Romei Leon cel Mare pela jumătatea sec. al 5-lea (440—461), Gelasiu I la sfârşitul sec. al 5-lea (492—496) şi Grigoriu cel Mare la sfârşitul sec. al 6-lea (590—604). Redactarea făcută de Grigoriu cel Mare, numită şi leturghia Romană sau missa Romana, s'a conservat până azi şi este leturghia din Roma, care în Periodul următor s'a răspândit şi în restul Apusului. Ea constă din 4 părţi: 1. Introitus (rugăciuni începătoare şi cântări începătoare) sau leturghia catehumenilor; după mai multe rugăciuni şi cântări, după citirea Apostolului şi a Evangheliei şi după predică, ea se termină cu „Confiteor" adică cu o mărturisire generală de păcate, cu care e unită absoluţiunea; 2. Offertorium (actul aducerii), adică pregătirea şi punerea înainte a pânii şi vinului, amestecat cu apă şi binecuvântarea lor, începând cu „Credo", adică cu simbolul credinţii şi sfârşind cu Praefatio (adică cu o rugăciune primă pentru prefacere) şi cu „Sanctus (sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth)"; 3. Canonul (partea principală a leturghiei), sau consacrarea ori prefacerea cu rugăciunile ce preced şi urmează ei; între rugăciunile ce-i preced, pelângă rugăciunile cătră Dumnezeu pentru a primi cu harul său jertfa, sunt şi rugăciuni cătră sfinţi ca să fie solitori cătră Dumnezeu, iar rugăciunile ce urmează prefacerii se termină cu înălţarea trupului şi sângelui Domnului, ca credincioşii să le adoreze; 4. Comuniunea sau împărtăşirea cu sf. Euharistie, inclusiv rugăciunile ce preced şi urmează ei, începând cu „Pater noster" şi terminând cu lăsarea credinciosilor să iasă, de regulă prin cuvintele: „Ite, missa est", cari se vor cita încă mai deoparte; cu aceste cuvinte erau sloboziţi înainte catehumenii, cât timp încă în Periodul II ei trebuiau să iasă după leturghia catehumenilor; în sfârşit se da binecuvântarea.

In Italia de sus se află o altă leturghie vechie, leturghia din Mediolan sau Milaneză; ea se atribuie lui Varnava, pretinsul întemeitor al bisericii din Mediolan şi colaborator al apostolilor, dar o redactă Ambrosiu († 387), celebrul episcop al acestei biserici şi e asemenea cu leturghiile greceşti. Ea în limba latină şi astăzi e dominantă în Milan, leturghia din Roma, ce treptat cuceri încolo tot Apusul, nu o putù înlătura din Milan. Biserica din Galia, sau galicană deasemeni avea leturghia ei galică sau galicană

în limba latină[1]; tot aşa biserica spanică sau spanică-vizigotă avea leturghia ei, numită apoi mozarabică, fiindcă în evul mediu Spania, căzând sub dominaţia arabilor, invadaţi aici în sec. 8, se numi Mozarabia, adică Arabia arabizată nu cea originală, în opoziţie cu Arabia propriu zisă. Ambele aceste leturghii sunt de origine răsăriteană. Leturghia mozarabică s'a conservat până azi în unele capele din Spania, ca un priveilegiu special acordat lor de papa. Deasemenea se află o leturghie britannică proprie şi o deosebită leturghie ibernică sau irlandeză. Biserica din Africa iarăş avea leturghia *ei*, dar aceasta se derivă din cea romană, cum lesne se explică din faptul, că biserica Africei fu înfiinţată de cea din Roma.

In acest Period leturghia din Apus a conservat numele „Missa", poate dela cuvintele finale ale leturghiei catehumenilor: „Ite, missa est (scil. concio, adică adunarea)", „Plecaţi, adunarea s'a sfârşit"; cu aceste cuvinte preotul slobozia pe Catehumeni înainte de a începe leturghia credincioşilor sau leturghia propriu zisă. Apoi, când creştinii nu mai ştiau senzul original al acestor cuvinte, ele obţinură interpretarea, că s'ar zice catehumenilor „Plecaţi, este leturghie", ca şi cum missa ar fi substantiv, ce însemnează leturghie, anume leturghia credincioşilor şi astfel s'ar zice catehumenilor „Plecaţi, este leturghia credincioşilor".

c. Unele detalii importante ale leturghiei.

Spre a se citi sf. Scriptură la leturghie fu împărţit mai ales T. N. în pericope (bucăţi de citit περικοπαί); la această lucrare s'a distins mai ales Eutaliu, diacon din Alexandria, pela an. 458; dar unii în timpul recent au părerea, că meritul acesta este a unuia Evagriu, încă înainte da 400, poate a lui Evagriu Ponticul, diacon şi monah († 399), deci încă cu jumătate secol înainte de Eutaliu. Se formă spre cetire cartea evangheliarul sau evanghelistarul (τὸ εὐαγγελιάριον sau τὸ εὐαγγελιστάριον), împărţită în bucăţi, precum şi cartea Apostolul sau Praxapostolul (ὁ ἀπόστολος sau ὁ πραξαπόστολος), ce latineşte se cheamă epistolar (epistolarium). Dar şi din T. V. se citeau acum la serviciile accesorii ale leturghiii bucăţi, numite pericope, alese şi desti-

[1]. In Francia, deşi Napoleon I luase măsură prin articolele organice (art. 39) de a fi o singură leturghie pentru toate bisericile din imperul francez, totuş până la jumătatea sec. 19 mai în fiecare diecezâ, ba chiar şi în unele parohii era câte o leturghie a parte. Cf. Melchior du Lac, La liturgie romaine et les liturgies françaises, Paris. 1849 (N. Tr.).

nate în special pentru aceasta; ele primiră apoi numele parimii (παροιμίαι, pilde, parabole, tipuri, sau prototipuri adică tipuri sau prototipuri din T. V. pentru dogmele sau faptele din T. N.); cu timpul şi parimiile fură adunate în o carte specială, în parimier (παριμιάριον). Toate aceste cărţi se cheamă greceşte cu numele comun de „Eclogade (ἐκλογάδια)" adică colecţii de ecloge (ἐκλογαί), sau de bucăţi alese, în latineşte lectionaria, adică colecţii de lecturi bisericeşti (lectiones).

Predica luă mare avânt anume atât cea exigetică biblică, pentru care singură fù rezervat apoi numele de omilie „Ὁμιλία homilia", cât şi cea sistematică, ce mai târziu se numi de preferinţă cuvântare „λόγος, sermo".

Disciplina arcană sau rânduiala secretului din Periodul I fù menţinută încă în sec. al 4-lea, dar apoi cu dominaţiunea crescândă a bisericii creştine peste tot, acea rânduială încetă treptat acum ca superfluă şi se conservară numai urme din ea.

Mai intrară în uz şi alte modificări şi anume:

Pecând în Periodul I creştinii se cuminecau cel puţin în toate Duminicile, acum unii creştini se 'mpărtăşiau aşa de rar, că Ioan Hrisostom († 407) şi alţi părinţi ai bisericii se plâng de aceasta, iar în an. 506 un sinod din Apus (dela Agde în Galia de sud) cere creştinilor a se cumineca cu sf. euharistie cel puţin de trei ori pe an.

Leturghia din Roma, iară după dânsa şi alte leturghii din Apus prin redacţiile lor frecvente s'au depărtat din ce în ce mai mult de cele dela Răsărit. Intre deosebirile ce s'au introdus în ele se numără şi aceea, că la prefacerea pânii şi vinului în trupul şi sângele lui Hristos, au omis epiclesa (ἐπίκλησις), invocarea deosebită a sf. Duh, ce urmează după recitarea solemnă a cuvintelor, prin cari Hristos aşeză sf. Euharistie (Luaţi, mâncaţi...) adică invocarea sfântului Duh, ca el se prefacă pânea şi vinul în trupul şi sângele lui Hristos; pentru prefacere s'a crezut suficient a păstrà la sfârşit numai cuvintele fundamentale a lui Hristos, după rugăciunile precedente pentru prefacere. Despre această divergenţă s'au născut apoi în Periodul IV (1054—1453) dispute între ambele biserici,

Formularele leturghiei, intrate în uz general, după ultimele lor redacţii, menţionate mai sus, n'au mai primit modificări esenţiale, ci numai diferite adause. Aşa d. e. e bine atestat, că în leturghiile de Răsărit imnul „sfinte Dumnezeule", „Trisaghion,

Τρισάγιον", („sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, miluește-ne pre noi!") fù pus în leturghie tocma supt împăratul Teodosiu II (408—450), deci în prima jumătate a sec. al 5-lea și după timpul în care trăi Vasiliu și Hrisostom; deasemenea cântarea Heruvicul (τὸ χερουβικόν) s'a introdus în leturghie cu un secol mai târziu, supt împăratul Iustin I (518—527), alții zic, chiar cu un secol și jumătate mai târziu, supt împăratul Iustin II (565—578). Tot așa simbolul credinții sau „Crezul" nu se zicea din început la leturghie, excepție Joi înainte de Paști sau Joi în săptămâna Patimilor (numită la Apus de pela 1200 și Joia verde); în această zi ceice voiau a se boteza la Paști dimineața, trebuiau să rostească simbolul credinței, fiindcă așa se cerea dela catehumeni demult. Tocma în sec. al 5-lea s'a introdus uzul Crezului la fiecare leturghie mai întâi în biserica de Antiohia, iară la începutul sec. al 6-lea supt împăratul Anastasiu I (491—518) l-a introdus în biserica de Constantinopole patriarhul Timotei (511—517) și deaici rostirea sau cântarea Crezului s'a răspândit apoi în tot Răsăritul și Apusul, anume la Răsărit el uneori se și cântà, dar mai ales se rostia, iară la Apus se cântà. Tot mai târziu s'au fixat și textele rugăciunilor și formele așa zisei proscomidii, προσκομιδή, adică a pregătirei pânii și vinului pentru leturghie.

La armeni s'a rezervat între diaconi numai arhidiaconului dreptul de a ceti evanghelia și a duce darurile dela proscomidie pe sfânta masă; deasemenea, dupăce ei adoptară monofizitismul nu se mai amestecă la euharistie vinul cu apă, spre a învedera o singură natură în Hristos; aceeaș tendință are și adaosul la trisaghiu: „Celce te-ai răstignit pentru noi".

Cântările bisericești s'au desvoltat în acest Period pe 8 glasuri sau melodii (ἦχοι, toni), după modelul cântării vechilor Greci; cu deosebire la Apus cântările bisericești se cultivau în școale speciale. Așa încă în sec. al 4-lea Silvestru, episcopul Romei († 335) și Ambrosiu, episcop de Mediolan († 397), sunt cunoscuți ca întemeitori de școli de cântări bisericești. Mai târziu cântările ambrosiane, ce deveniră prea lumești, fură înlocuite cu cele grigoriane mai serioase, ce fură compuse de Grigoriu cel Mare († 604). Grigoriu fixă cel întâi la Apus cântările bisericești prin note proprii, numite neume (neumae, neumata, grecește νεύματα, semne), ce provin dela Răsărit și consista din semne de diferite forme. Deasemenea numeroși compozitori de imne produseră la

Apus texte nouă pentru cântările bisericeşti. Dar şi Răsăritul, care era măiestrul Apusului, avù nu puţini compozitori de imne şi melodii; el încă în acest Period, adică încă dela împăratul Anastasiu I (491—518), iar nu tocma dela împăratul Anastasiu II (713—716), cum cred unii, avù în Roman Melodul (Ῥωμανὸς ὁ μελῳδός) din Constantinopole, unul din cei mai ilustri compozitori de imnuri şi melodii bisericeşti[1].

d. Servicii accesorii ale leturghiei

Pe lângă leturghie s'a introdus în acest Period şi alte forme de cult divin public, ori sinaxe (συνάξεις) sau adunări la cultul divin, deşi de rang secundar; la Apus fiecare din aceste sinaxe primi numele obişnuit de officium (divinum) sau serviciu divin simplu. Aşa mai întâi în mănăstiri, apoi şi în bisericile episcopale, iar în sfârşit în toate bisericile s'au introdus aşa zisele ceasuri de rugăciune comună, numite şi ceasuri canonice[2]. Acestea erau la început şase, iar apoi şapte, ca o imitare a psalmistului, care strigă către Dumnezeu: „De şapte ori în zi te-am lăudat". Ps. 118, evr. 119 v. 16. Ceasurile începeau, conform uzului legii vechi, de seara şi anume dela ceasul al noulea din zi, după care urmà serviciul de seară, Vecernia, după ea serviciul de miezul nopţii, miezonoptica, iară dimineaţă la început câte un serviciu în ceasul 1, 3 şi 6 din zi, mai târziu încă un serviciu de dimineaţa înainte de ceasul 1 şi tocma după acel serviciu urmau serviciile ceasului 1, 3 şi 6 din zi. In ajunul sărbătorilor mari serviciul de seară se prelungia şi aşa se petrecea toată noaptea în rugăciune; acest serviciu se numi privighiere, panahidă sau vigilie (παννυχίδες, vigiliae, pervigiliae, pervigilia). Mai târziu numele panahidă fu dat în Răsărit rugăciunilor pentru cei morţi, fiindcă şi la morţi înainte de a-i înmormânta se făceau privighieri cu rugăciuni, priveghiuri (παννυχίδες), iară privighierile sărbătorilor se numiră mai adesea greceşte agripnii (ἀγρυπνίαι, nedormiri). Intre privighierile sărbătorilor să distingea în special privighierile Paştilor; la aceste privighieri se săvârşiau şi cele mai multe botezuri (ale catehumenilor adulţi şi ale copiilor). Uneori după serviciul de seară sau Vecernie se făcea şi un serviciu de noapte, numit dupăcinare (ἀπόδειπνον completorium, rugăciune de com-

---

1. Cf. L'abbe Marin, op. cit. pag. 482 et pass. Id. Pargoire, L'Église Byzantine de 527 à 847, Paris 1905 pag. 106 scv. (N. Tr.).
2. Cf L'abbè Marin op. c. p. 128 scv. Id. Schiwietz, op. cit. Vol. II p. 152 scv. (N. Tr.).

pletare). Toate aceste rugăciuni se adunară mai târziu în o carte de rugăciuni la serviciile sau ceasurile canonice, carte ce fu numită ceaslov sau orologiu (ὡρολόγιον), Horarium. Această carte, în redacția ei destinată a servi drept carte de rugăciune uniformă pentru cler, obținù în sfârşit la Apus numele „Breviarium", adică „Prescurtare (din cartea cea mare de rugăciuni, din orologiul cel mare), Manual pe scurt de rugăciuni". Din sf. Scriptură intră în uz la serviciile sau ceasurile canonice de rugăciuni, mai ales cartea psalmilor (ψαλτήριον, Psalterium) şi spre scopul acesta ea se împărți în 20 secții, ce se numiră catisme sau şederi (καθίσματα), fiindcă puteau fi ascultate şezând. Spre distingere de catisme, imnurile ce nu se puteau asculta şezând, fiindcă ele erau imne de laudă cu totul solemne, se numiră „Acatiste („ἀκάθιστοι, ὕμνοι ἀκάθιστοι"). Pelângă psalmi sf. Scriptură a T. V. predomină încă la serviciile accesorii ale leturgiei prin parimii (παροιμίαι), despre cari au amintit mai sus, în conformitate cu caracterul *pregătitor*, ce aveau în comun atât sf. Scriptură a T. V. cât şi serviciile acesorii ale leturghiei; tot astfel se citea la leturghie numai sf. Scriptură a T. N. fiindcă ambele, adică atât leturghia cât şi T. N. au caracterul propriu de împlinire, de săvârşire.

O formă de cult divin comun în acest Period erau şi procesiuni solemne, spre a exprimà în special o dispoziție deosebită sau şi de penitență şi de întristare. Ele consistau în a înconjura în procesie biserica sau şi localitatea cu rugăciuni şi cântări. La Răsărit aflăm procesiunele în uz curând după jumătatea sec. al 4-lea. Ele au fost introduse definitiv în Constantinopole de Ioan Hrisostom, când a fost episcop aici (398—404). La aceasta i-au dat ocazie arianii, cari, după ce fură înlăturați din bisericile cetății, aveau biserici numai prin suburbii, totuş spre a atrage la sine poporul prin mijloace extraordinare, în miezul nopții şi disdimineața se duceau la bisericile lor în procesiuni solemne cu cântări de stihiri pe stradele cetăţei; astfel Ioan se văzù constrâns a face în opoziție cu ei procesiuni identice, dar încă mai solemne şi mai cu sfințenie. Aceste procesiuni se numiră litanii (λιταί sau λιτανεῖαι) adică rugăciuni, eşiri la rugăciuni. Ele se distingeau prin numeroase rugăciuni scurte de răspuns sau răspunsuri (ἀπαντήσεις Responsoria) din partea credincioşilor, cari participau răspunzând mai ales cu „Doamne miluește, chirie eleison (κύριε ἐλέησον) de multe ori. Mai târziu litiile se făceau şi în biserică, în ajunul sarbătorilor mari, unindu-se în special cu vecernia. Acest uz, dela

Răsărit, unde el deveni în curând general, trecù la Apus, unde ni se spune că pela 469 Mamert, episcop de Vienne, făcea asemenea procesiuni şi determină pentru ele zile proprii peste an, anume Lunia, Marţia şi Miercuria înainte de Inălţarea Domnului; rânduiala stabilită de el deveni curând un uz general la Apus. Aceste 3 zile se numiră zile de rugăciuni sau de litii, „dies rogationum, dies litaniorum", şi se petreceau cu post şi cu procesiuni unite cu rugăciuni şi cântări de psalmi.

Dimpotrivă agapele sau ospeţele dragostei eşiră pretutindenea din uz, însă creştinii caritabili, mai ales la Răsărit le făceu adesea acasă, unindu-le în special cu serviciile pentru pomenirea celor adormiţi.

Joi, în săptămâna Patimilor, mai ales episcopii făceau în legătură cu leturghia şi o spălare a picioarelor subalternilor lor, amintind astfel spălarea picioarelor apostolilor de către Hristos. Impăraţii creştini introduseră în aceaş zi comemorativă şi la Curtea lor spălarea picioarelor, ce o făceau ei însişi unor creştini săraci, căci spălarea picioarelor avea să le aducă aminte datoria umilinţii creştine.

§. 98. **Rândueli, slujbe sau ritual** (ἀκολουθίαι, **oficia, ritus) pentru săvârşirea sfintelor sacramente şi sacramentalii, adică a sfintelor misterii sau taine şi a ierurghiilor sau evhologhiilor, după uzul de vorbire răsăritean.**

Sistemul rânduelilor sau a ritualului sf. taine s'au amplificat mai ales la botez şi la hrismă. Iar la ierurghii sau euhologhii, cari sunt nişte simple consacrări şi binecuvântări inferioare sfintelor taine, s'a amplificat mai ales ritualul pentru sfinţirea hrismei şi cel pentru înmormântarea şi pomenirea creştinilor adormiţi. Despre acestea trebue să observăm că termenii „Ierurghii (ἱερουργίαι)" şi „Euhologhii (εὐχολογίαι)" sunt întrebuinţaţi aici în senzul *strâns* al cuvântului, căci în senz *larg* şi sf. taine se numără între ierurghii şi euhologhii. Iată acum rezultatul amplificării mai sus amintite:

La Răsărit era credinţa fermă, că botezul se săvârşeste prin întreita cufundare, aşa că unii eretici, precum eunomianii, la cari botezul se făcea prin o singură cufundare, dacă reveniau la biserica universală, erau botezaţi, pe când alţi eretici, cari se botezase prin întreita cufundare, precum şi toţi arianii, cari nu se numărau între eunomiani, căci aceştia formau negreşit totodată şi cea mai extremă sectă de ariani, nu erau ţinuţi a se boteză la primirea lor în biserica ortodoxă sau catolică. Intreita

cufundare era unită cu rostirea formulei botezului odată, pecând armenii probabil încă de atunci o rostiau de trei ori. Dar la sfârşitul acestui Period în Apus, mai întâi în Spania, spre a exprima vizibil omousia sau consubstanţialitatea Tatălui şi a Fiului şi a sf. Duh în opoziţie cu doctrina arianilor, cari negau că persoanele dumnezeirei sunt de o fiinţă, s'a introdus botezul cu o singură confundare[1]. Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (✝ 604) aprobă această inovaţie, pe când Martin episcop de Bracara (Braga, în Spania ✝ 580) o combătuse. Evident până atunci şi la Apus botezul se săvârşia pretutindeni prin întreita cufundare. Răsăritenii făcură mai târziu Apusenilor imputări pentru noul uz de a săvârşi botezul cu o singură cufundare, invocând canoanele zise apostolice, cari prevăd întreita cufundare. In Periodul IV (1054—1453) încetă la Apus şi uzul de a boteză cu o singură cufundare. Apoi conform regulelor bisericeşti din Periodul II, botezul avea să se facă totdeauna în biserica episcopală sau în biserica parohială (ἐκκλησία καθολική)[2]. Pentru aceasta în biserică sau lângă ea exista o încăpere proprie, baptisteriul (βαπτιστήριον, baptisterium) cu un basin în care se boteză (κολυμβήθρα, scăldătoare, bae de cufundat, latineşte piscina, lac de peşte). In capele particulare sau în case private botezul se putea săvârşi numai cu permisiunea episcopului. Relativ la ereticii, cari se convertiau la biserică, conciliul I-iu şi al II-lea hotărî că unii din ei, precum pavelianii, sabelianii, montaniştii, eunomiani, să fie botezaţi ca şi cum n'ar fi fost botezaţi, iar alţii, precum iudaizanţii, cvartodecimanii, novatianii, arianii, macedonianii, apolinariştii, nu e nevoie să fie botezaţi, ci numai miruiţi. Pe lângă aceasta fù stabilit la Apus ca principiu, că toţi cei botezaţi în numele Tatălui şi al Fiului şi al sf. Duh, sunt botezaţi valabil, iar la Răsărit, că cei botezaţi prin întreita cufundare în numele Tatălui şi al sf. Duh, nu trebue botezaţi iarăş; totuş pe lângă această normă s'a conservat încă la Răsărit continuu şi părerea lui Ciprian, ce

---

[1]. Dar acest uz da căştig de cauză şi pavelianilor şi sabelianilor, cari credeau că Dumnezeu este unul în fiinţă, dar nu şi întreit în feţe (N. Tr.).

[2]. Aici „ἐκκλησία καθολική" are însemnarea ce ar putea avea latineşte: „ecclesia publica" în opoziţie cu o „ecclesia privata", aşa dar are însemnarea de biserică publică, parohială în opoziţie cu o biserică particulară sau cu capèla unei familii. Dealtfel „ἐκκλησία καθολική" se numeşte mai întâi biserica universală, apoi «ἐκκλησία καθολική" însemnează şi biserica adevărată, binecredincioasă, ortodoxă, fiindcă afară de biserica universală nu există biserică adevărată sau binecredincioasă.

respinge din principiu orice botez eretic. La Răsărit precum şi la Apus erà răspàndit în tot sec. al 4-lea şi chiar în sec. al 5-lea uzul, ivit din diferite motive şi combătut încă de Ciprian, că copii din părinţi creştini primiau botezul tocma la vârsta matură, iar unii îl amânau încă şi mai târziu. Dar învăţătorii bisericii se ridicară din ce în ce contra acestui uz şi în sfârşit îl desfinţară. In unele biserici dela Apus se menţinù un timp uzul, ca episcopul sau preotul să spele încă picioarele celor botezaţi, în aceeaş zi sau mai târziu.

Relativ la hrismă, în Periodul II se consolidă diferinţa existentă încă mai demult între Răsărit şi Apus, despre săvârşirea ei. Aşa la Răsărit de obiceiu fiecare preot putea administra taina hrismei îndată după botez prin ungere cu mir sau hrismă (χρῖσμα), cu care se ungea cel puţin fruntea, ochii, nările, gura şi urechile pronunţând şi formula: „Pecetea darului sf. Duh". La Apus dimpotrivă deveni uz din ce în ce mai general, că hrisma nu o administrau preoţii la botez, ci episcopii, cari în scopul acesta vizitau eparhiile lor, apoi taina se săvârşia ungând numai fruntea şi impunând mânele. Ungerea bolnavilor sau taina maslului o primiau la armeni poate încă din Periodul II, ca şi azi numai *preoţii*, iar pentru bolnavii lor *laici* poate încă din acest Period, se făceau numai rugăciuni ca şi azi. Hrisma ca materia tainei cu acelaş nume, avea la Răsărit încă tot numele hrismă (χρῖσμα); tocma în Periodul III (622—1054) ea ca şi taina însăş, primi şi numele mir (τὸ μύρον). Hrisma se pregătià din oliu de masline şi cu acesta se amestecà dela sec. al 6-lea balsam, iar mai târziu la Răsărit încă şi alte multe aromate, apoi se sfinţia la altar de episcopi în timpul leturghiei. La început nu era în uz o zi determinată pentru aceasta; dar treptat se făcù uz general a o sfinţi Joi în săptămâna patimilor, iar la Răsărit sfinţirea hrismei deveni în sfârşit o prerogativă a episcopului celui mai de frunte.

Inmormântarea bisericească era o procesiune solemnă (πρόοδος, conductus) la mormânt, cu lumânări, tămâiere, cruci şi steaguri, cu rugăciuni, psalmi şi stihiri, cu cetiri din evanghelie şi apostol, uneori şi cu ţinere de cuvânt funebru. Preotul stropia pe mort cu untdelemn sfinţit, deşi poate aceasta nu se făcea pretutindeni şi toţi îi dădea ultima sărutare. Rugăciunea preotului pentru mort, ce avea de altfel numele generic de „Litie" (λιτή rugăciune de cerere), primi şi numele de „Trisaghion" fiindcă începea cu trisaghiul (τρισάγιον), sau numele de „Panahidă" (παννυχίς, priveghiu),

fiindcă toată noaptea înainte de înmormântare se făceau rugăciuni la capul mortului, sau în sfârşit numele de „Parastas" (παραστάσιμον, rugăciune, mai precis rugăciune la morţi în prezenţa solemnă a mulţi creştini), fiindcă această rugăciune se făcea în asistenţă sau parastasă (παράστασις) solemnă. Apoi pentru mort se celebra o leturghie de pomenire (Μνημόσιμον) în ziua 3 sau 9 sau 40 şi după 6 luni cum şi în ziua anuală a morţii, deasemenea se făceau agape, sau praznice şi milostenii. In semn de comuniune cu cel mort, la Răsărit toţi cei prezenţi la mormântare sau la leturghia de pomenire gustau grâu fiert îndulcit cu miere, ce se numià Colivă (τά κόλυβα, τὸ κόλυβον). Această hrană, după o tradiţie a bisericii, fusese recomandată creştinilor în an. 392 de Teodor Tiron, martir în persecuţia lui Diocletian, care se arătă în vis lui Eudoxiu, episcop de Constantinopole, când impăratul Iulian Apostotul ordonase a stropi cu apă dela jertfele idoleşti toate lucrurile de hrană din târguri, spre a face pe creştini cel puţin prin aceasta a se atinge de jertfele idolilor; din această cauză coliva deveni o hrană special creştină, ce simbolizează zădărnicirea planurilor anticreştine şi prin urmare triumful lui Hristos şi al religiei creştine; la o cerimonie funebră coliva totdodată avea a mai aminti tuturor cuvintele lui Hristos cele mângâitoare despre moarte şi fericirea ce-i urmează: „Grăunţul de grâu de va muri, multă roadă aduce" (Ioan 12, 24). La Răsărit, în vedere că Sâmbătă Hristos însuş a zăcut în mormânt, iară Duminică a înviat, se destinară pentru pomenirea de obşte a tuturor morţilor mai multe sâmbete peste an, sub numele de sâmbetele morţilor. La Apus, rugăciunile pentru morţi primiră numele dela vechii Romani de „Exequiae" adică ceremonii pentru morţi, iară leturghiile pentru sufletele celor morţi, numele de „Requiem", dela refrenul sau versul ce se rosteşte la ele repeţit adică: „Requiem dona ei, Domine!" „Odihnă dă-i lui (sau ei), Doamne!...

§. 99. **Cultul îngerilor şi al sfinţilor.**

In acest Period cultul obţinù o mare desvoltare prin venerarea îngerilor şi a sfinţilor. Ei nunumai erau invocaţi a fi mijlocitori către Dumnezeu, ei erau veneraţi şi prin faptul, că în amintirea lor se consfinţiau biserici şi zile anumite de sărbare, apoi creştinii se încredinţau patronajului lor, adică ocrotirii, ce li acordau ei prin solirile lor către Dumnezeu, treceau numele şi zilele de comemorare ale sfinţilor în un catalog propriu al sfinţilor, în diptihele

sfinţilor (Δίπτυχα), numite aşa fiindcă listele se compuneau din două table ce se închideau una în alta; din aceste diptihe se formară calendarele sau calendariile bisericeşti (Ἡμερολόγια, calendaria); deasemenea se onorau oasele sfinţilor şi pe momintele lor se clădiau biserici sau se aduceau chiar osemintele lor în bisericile nou zidite şi se aşezau aici. Aceasta se făcea aşa de regulat, că în curând fu uz a nu se consacrà biserici fără relicvii de ale sfinţilor. Iar între sfinţi (ἅγιοι) se numără în Periodul II pelângă profeţi, apostoli, sf. Fecioară Maria, nunumai martirii, ca în Periodul I, ci şi bărbaţi pioşi mai însemnaţi, cari s'au săvârşit cu pace, afară de aceea acum venerarea martirilor, ca şi a acestor bărbaţi pioşi, din locală ce era mai înainte, deveni din ce în ce mai universală, adică pecând ei mai înainte erau veneraţi cu sărbări numai în bisericile din patria lor, acum li se aducea venerare tot mai mare în biserica întreagă. Sfinţilor li se atribuiau multe minuni săvârşite de ei atât în viaţă cât şi după moarte, dar nicidecum toate cele despre care narează aghiografii lor posteriori. In timpul următor, după sf. Fecioară Maica Domnului, sfinţii se deosebiră la Răsărit în categorii şi trepte speciale aşa: profeţi, apostoli, ierarhi, aceşti din urmă numiţi şi: „Cei dintru sfinţi Părinţii noştri (οἱ ἐν ἁγίοις πατέρες ἡμῶν)“, martiri şi mărturisitori, mari matiri (Μεγαλομάρτυρες), sfinţiţi martiri (Ἱερομάρτυρες), cuvioşi martiri (Ὁσιομάρτυρες), adică martiri din cinul monahal, sfinţi simplu (ἅγιοι), sfinţi sfinţiţi (ἅγιοι ἁγιασμένοι), cuvioşi (ὅσιοι), adică sfinţi din cinul monahal, aceşti din urmă numiţi şi „Cuvioşii părinţii noştri (οἱ ὅσιοι πατέρες ἡμῶν)“, în fine „Drepţi (δίκαιοι)“, adică sfinţi de treapta a doua. La Apus, în timpul următor sfinţii se împărţiră mai întâi în sfinţi propriu zişi (Sancţi), cari trebuiau a fi veneraţi pretutindenea şi în fericiţi (Beati), cari puteau fi veneraţi în o localitate. Dar termenii „Sfânt“ şi „Fericit“ (μακάριος, beatus) deveniră şi titluri onorafice obişnuite, în special pentru episcopi şi preoţi, iar titlul „Cuvios“ se da în special monahilor şi monahielor în viaţă precum şi după moarte; dimpotrivă terminul „Sfinţi“ ca numire obişnuită a tuturor creştinilor, vieţuitori în comuniune cu biserica, nu mai era în uz încă, din epoca cea mai veche de după apostoli, ci creştinii se numiau încă numai „Credincioşi (πίστοι, fideles)“.

Cultul sfinţilor va fi fost la mulţi păgâni, cari îmbrăţişară creştinismul, o compenzare binevenită pentru cultul ce ei aduceau mai'nainte eroilor; dar cultul sfinţilor nu s'a născut din acesta, sau nu

e justificat din motivul acestuia, cum ar voi să ne facă a crede unii istorici moderni, cari înlocuiesc istoria bisericii cu „Istoria Religiunei".

§. 100. Uzul icoanelor şi venerarea lor.

Ca obiecte sacre şi ca podoabe ale bisericilor s'au întrebuinţat în acest Period foarte mult icoane religioase. Unele din acestea fură pictate pe pânză sau pe lemn, unele pe pereţi, unele chiar brodate în ţesături[1], unele practicate pe ziduri sau pe parchete ca mozaic (Μουσεῖον, opus musivum, musiu, o pictură pe muri sau pe parchete, produsă prin fixare de corpuri solide în diferite culori, ca pietre, sticle, bucăţi de lut, unele lângă altele). La sfârşitul Periodului I intrară în uzul bisericii întâi chipuri simbolice, apoi şi tablouri, ce reprezentau persoane sacre sau fapte din istorie, dar aceasta se făcea încă foarte izolat şi nu fără opoziţie, cum nu se putea altfel, fiind dat că un mare număr din creştinii primari erau de origine iudaică şi menţineau uzurile primitive chiar în timpul posterior, până târziu în sec. 5. Un sinod ţinut în Spania la Elvira (Illiberis, Eliberis) în 306 sau chiar în 300 decretă să nu se vază pe murii bisericilor icoane, şi chiar Euseviu din Cesaria Palestinei, istoricul bisericesc († pela an. 340) contemporan mai tânăr cu sus zisul sinod, a fost unul din bărbaţii, cari considerau icoanele religioase ca o datină păgână[2]. Dar din cele zise se vede, că atunci uzul acesta începeà deja a se întinde şi spre sfârşitul sec. al 4-lea el era bine răspândit, deşi încă tot nu lipsiau bărbaţi, cari dezaprobau cu totul acest uz sau cel puţin îl considerau cam periculos. Unul din adversarii cei mai porniţi ai icoanelor religioase chiar la sfârşitul sec. al 4-lea fu Epifaniu, Părinte bisericesc († 403); el deasemenea era din Palestina şi, cum spun unii scriitori posteriori, era iudeu din naştere şi muri ca mitropolit de Salamina sau Constanţia, capitala Ciprului. In aversiunea lui contra icoanelor, el

---

[1]. Asteriu, episcop de Amasia (sfârşit. sec. 4), raportează că pe toga unui senator era brodată complet viaţa Mântuitorului. Comp. Bréhier, La Querelle des Images Paris 1904, pag. 5. Charles Diehl, L'Art Byzantine, Paris 1910 pag. 248, citéază o relaţie identică a lui Teodorit, episcop de Cir (N. Tr.)

[2]. Constanţa, sora lui Constantin cel Mare, întrebă pe Euseviu despre icoana lui Hristos şi el îi răspunse că aseminea icoane sunt un uz păgân. In istoria lui bisericească Euseviu e just că vorbeşte despre o pretinsă statuă a lui Hristos din Paneas sau Cesaria lui Filip, ce i-ar fi ridicat-o aici, ca în locul ei de domiciliu, femeia pe care Hristos a vindecat-o de curgerea sângelui: totuş Euseviu zice, că aceasta e numai o legendă, şi chiar dacă faptul ar fi dovedit, femeia aceea era din păgâni.

a mers aşa de departe, că odată în o călătorie aflând la uşa unei biserici un tablou religios pe pânză l-a luat, l-a rupt în bucăţi şi l-a dat unui servitor al bisericii, ca să înfăşure cu el un mort. Dar în sec. al 5-lea şi al 6-lea uzul icoanelor se răspândi pretutindenea şi află tot mai mulţi partizani, excepţie de biserica nestorianilor, care şi în acest punct voia să apară că menţine uzul vechiu şi făcea opoziţie. Ba la sfârşitul Periodului II exista la Răsărit şi un cult al icoanelor, în care creştinii arătau venerarea persoanelor repezintate pe icoane, prin plecare înaintea lor, prin sărutare, tămâiere, aprindere de lumânări etc. La Apus se pare că venerarea icoanelor încă nu a fost în uz la sfârşitul Periodului, dar şi aici icoanele erau foarte răspândite, deşi încă pela an. 600 se află aici un episcop contrar icoanelor, anume Seren de Marsilia, pecând Grigoriu cel M. († 604) era partizan fervent al icoanelor, privind icoanele ca mijloc de intuiţie religioasă şi ca biblia săracilor şi a laicilor (biblia laicorum et pauperum). Chiar la Răsărit icoanele erau la început numai monumente religioase şi mijloace de intuiţie, tocma mai târziu începù aici, deşi în o evoluţie cu totul naturală, a fi venerate persoanele sau evenimentele sacre, ce erau reprezentate pe icoane. Dar deşi în Periodul II icoanele religioase intrară în uz în biserica întreagă, totuş creştinii aveau încă continuu oroare de statui, căci acestea erau prea vii amintiri de idolii Grecilor şi Romanilor; această oroare în biserica de Răsărit, mai conservativă, nu putù fi înăbuşită nici în timpul posterior, dar în Apus chiar de acum apar alături cu icoanele religioase şi diferite statui.

Persoanele sacre fură reprezintate pe icoane de predilecţie cu simbolele lor carecteristice, aşa dintre cei 4 evanghelişti Matei, care începe evanghelia lui cu genealogia umană a lui Hristos, fù pictat cu un om lângă el, Marcu, care narează întâi despre Ioan Botezătorul, cel ce strigă în pustie ca un leu, fù pictat cu un leu lângă el, Luca, care începe cu istoria preotului Zaharia, celce era de rând în serviciul templului, fù pictat cu un viţel de jertfă lângă el, iar Ioan, care se ridică cu mintea la regiunele cereşti ca un vultur cu sbor înalt, fù pictat cu un vultur lângă el. In sfârşit spre a arătà că acestea sunt alegorii, sau că sunt cele 4 figuri, în care apar heruvimii cu aripi la Ezechil şi în Apocalips, fură adăugite aripi şi omului, leului şi viţelului. Persoanele sacre sau mai însemnate obţinură deasemenea pe imagini în jurul capului şi uneori în jurul întregei lor persoane au-

reala sau nimbul în formă de cerc. Atari aureole sau nimburi puneau chiar păgânii la chipurile zeilor sau ale împăraţilor lor.

§. 101. Venerarea relicviilor sau a sf. moaşte.

Pelângă imaginile de lucruri, de istorii şi de persoane sacre, de timpuriu au fost obiecte foarte agreate şi venerate în biserică sf. relicvii (λείψανα, reliquiae, rămăşiţi, moaşte). Astfel erau mai întâi rămăşiţele pământeşti ale persoanelor sacre, oasele lor. Incă din prima epocă a bisericii creştine, oasele apostolilor şi ale martirilor erau păstrate cu mare cinste. Smirnenii curând după ce Policarp, episcopul lor, muri martir († 155), au scris că pentru ei oasele şi cenuşa lui sunt mai de preţ decât aurul şi pietrele scumpe şi că se adună în fiecare an la mormântul său, spre a-l venerà. In Periodul II venerarea relicviilor sfinţilor şi ale martirilor luă un avânt mai mare. Aşa chiar Constantin cel Mare aşeză în bisericile construite de el oseminte de-ale apostolilor şi altor sfinţi[1]. Mai târziu devenì datină generală a scoate osemintele sfinţilor din mormintele lor şi ale aşezà în biserici, aşa că în sfârşit biserica stabili regulă, de a nu se mai putea consacrà biserici, în cari n'ar fi puse oseminte de-ale sfinţilor; cu un zel escesiv se căutau acestea, ba încă unii creştini vedeau în orice mormânt, chiar necunoscut de ei, un mormânt de martiri şi-şi procurau sf. moaşte din el sau zideau de-asupra lui o capèlă sau altar; deaceea biserica trebui să interzică atare abuz. Ipocriţii, lacomi după câştig, traficau şi cu relicvii, ducând în alte părţi de vânzare ca sf. moaşte oseminte furate de prin cimitire; din această cauză canoanele precum şi legile politice au trebuit să ia măsuri contra unor astfel de oameni, cari erau mai ales monahi vagabonzi. Chiar şi prin case creştinii ţineau de predilecţie relicvii sacre. Pe lângă osemintele sfinţilor creştinii păstrau cu veneraţie şi mare evlavie chiar obiecte, ce fusese în contact cu persoanele sfinte. La aceasta a dat ocazie mai întâi lemnul crucii, pe care a pătimit Hristos şi pe care toţi credeau că-l posed în Ierusalim. Dela jumătatea sec. al 4-lea avem şi imformaţii despre aflarea crucii. Aşa mai întâi Ciril sau Chiril din Ierusalim atestă în „Catihezele" sale pela an. 345 că lemnul crucii

---

[1]. Teofan, cronicarul bizantin, raportează că în an. 551 la înnoirea bisericii sf. Apostoli din Constantinopole au fost aduse în ea pe un car de aur, împodobit cu pietre scumpe, moaştele sf. Apostoli Luca, Andrei şi Timotei (N. Tr.).

există în Ierusalim şi că părţi din el se distribuiau în toată lumea; tot acest învăţător bisericesc atestă pela an. 351 în epistola lui către împăratul Constanţiu că lemnul crucii s'a aflat în timpul acestui împărat, dar autori moderni pun în dubiu autenticitatea zisei epistole; apoi Ambrosiu în an. 395 atestă acelaş fapt; după el mai mulţi alţii narează, că în an. 326 Elena, muma lui Constantin cel Mare, ordonă a face săpături la locul Golgota ca să caute crucea lui Hristos şi cu această ocazie s'au aflat 3 cruci; crucea Mântuitorului s'a putut distinge îndată de celelalte două prin minunile ce făcù. Impărăteasa Elena o împărţi în două părţi, puse jumătate în biserica Invierii zidită de fiul său în Ierusalim, iară cealaltă jumătate o trimise fiului său, care porunci să o aşeze în statua lui din Constantinopole[1]. Lemnul crucei păstrat în Ierusalim fù obiect de veneraţie generală şi mulţi creştini pioşi, cari mergeau la Ierusalim, solicitau a li se da din el câte o părticică orcât de mică. Deaici provin numeroasele părticele din crucea Domnului, ce sunt răspândite în toate părţile lumii creştine. Lemnul crucii căutat, păstrat şi venerat cu atâta pietate, a dat apoi altora motiv a căuta veşminte deale Domnului, deale Maicei sale, deale Apostolilor, martirilor şi sfinţilor, precum şi obiecte de cari s'au servit sau prin cari au pătimit ei, şi alte asemenea lucruri. Unii credeau că au şi aflat în realitate atari obiecte. Astfel la osemintele Apostolilor, martirilor şi ale sfinţilor s'au mai adăugit şi alte obiecte, ce se păstrau prin biserici şi prin case ca relicvii deale lor şi erau venerate ca şi osemintele sfinţilor[2]. Dar cu ele se făcea adesea şi abuz, deaceea păstorii bisericeşti combătură acest abuz, iară canoanele şi legile de stat îl reprimară. Despre aceste relicvii sacre se istorisesc minuni ca şi despre lemnul crucii; totuş în Periodul II nu se văd încă menţionate unele minuni ale relicviilor, despre cari avem ştiri mai târzii; aşa la Răsărit încă nu se ştie că din trupul sf. Dimitrie, celebrul proconsul şi martir Tesalonicean depe timpul lui Diocletian, izvoreşte mir (Μύρον) bine mirositor şi tă-

[1]. Apocriful sirian cu titlu „Doctrina apostolului Adeu" (Addai), dă relaţie că crucea s'a aflat de o soţie a împăratului Claudiu (31—54), convertită la creştinism de apostolul Petru. Zahn afirmă că acest apocrif e scris pela an. 280, iar Lipsius (1892) contemporan mai în vârstă cu Zahn, susţine că apocriful n'a fost scris înainte de an. 300.

[2]. Aşa d. e. la Roma de pela jumătatea sec. al 5-lea se păstrează lanţul cu care apostolul Petru a fost legat în temniţă din porunca lui Irod Agripa şi în cinstea lanţului s'a zidit pe culmea Eschilin o biserică, ce există şi azi, numită: „S. Petrus in Vincolis" (N. Tr.).

măduitor; tot aşa la Apus încă nu se ştià istoria despre Ianuariu, martir şi episcop din Italia de sud, executat în aceeaş persecuţie şi anume că sângele său închiegat, ce se păstrà în două sticluţi, deveni iarăşi licvid; după ştiri din un timp posterior aceasta se întâmplă decâte ori una din sticluţi se atinge de capul sfântului.

§. 102. **Pelerinagii.**

Incă Iudeii făceau pelerinagii şi despre acestea avem exemple în T. V.

In biserica creştină deasemeni apar treptat pelerinagii sau călătorii spre închinare la Locurile Sfinte (ὁδοιπορίαι διὰ Προσκύνησιν, peregrinationes sacrae); dar ele abia în Periodul II deveniră foarte obişnuite. Pelerinagiile erau călătorii prin locurile, ce se sfinţiseră ca unele, în cari au vieţuit sau au lucrat persoane sacre, sau ca unele în cari se aflau morminte ori relicvii de ale acestor persoane. Pelerinagii se făceau cu deosebire în Palestina la Ierusalim, Betleem, Nazaret şi Capernaum, dar şi pela biserici celebre ale Apostolilor, aşa la Roma unde se aflau mormintele apostolilor corifei, deasemenea pela mormintele sfinţilor şi ale martirilor. Primii pelerini creştini (Προσκυνηταί, locorum sanctorum visitatores), ce ni sunt cunoscuţi, şi anume pelerini la Ierusalim, au fost: Alexandru, episcop din Capadocia, care cu ocazia acestui pelerinagiu pela an. 213 deveni episcop de Ierusalim, iar pela 251 muri martir, apoi împărăteasa Elena pela 326; ea deasemeni a rămas în Ierusalim până la moartea ei (pela 330). Chiar Constantin cel Mare voi să facă un pelerinagiu la Iordan, spre a se botezà în el, dar n'a executat acest proiect[1]. De atunci pelerinagiile deve-

[1]. Deja din al 4-lea deceniu a sec. al 4-lea se află şi descrieri ale Sfintelor Locuri, de către pelerini. Astfel e descrierea făcută de un închinător din Burdigala (Bordeaux) la Ierusalim în an. 333, apoi descrierea făcută de Ieronim, care a însoţit în un atare pelerinagiu pe matrona Paula şi fiica ei Eustochion din Roma 385—386, de asemenea una dela sfârşitul sec. 4, făcută de Silvia (Aeteria), o călugăriţă din Acvitania, cu titlu: *Peregrinatio Silviae.* Una din cele mai variate şi mai solide descrieri a Sfintelor Locuri, e făcută în al 3-lea deceniu a sec. al 19-lea de Chateaubriand, cu titlu: *Itinéraire de Paris a Jérusalem,* un volum de 563 pp. In acest volum e dată şi descrierea făcută de pelerinul din Burdigala până la Ierusalim p. 461, precum şi o disertaţie despre întinderea vechiului Ierusalim, pag. 473. Cu cetirea de descrieri ale Locurilor Sfinte se îndeletniceau şi păturile de sus ale Neamului nostru încă din primul secol al organizării Ţărilor Române. O atare descriere formează chiar capitolul final al culegerii de Vieţi Sfinte, făcută în an. 1360 la Vidin prin îngrijirea şi din porunca unei „Ţariţe" soţie a lui Sracimir ţarul Vidinului. Probabil această ţariţă este Anca, nume de formă sârbească a dom-

niră foarte obişnuite, dar şi cu ele se făceau abuzuri. Nu numai teologi cu idei raţionaliste, ca Vigilanţiu (pela 400), ci chiar Părinţi bisericeşti, nu erau de loc partizani ai pelerinagiilor, aşa d. e. Grigoriu de Nisa († pela 395) se exprima despre ele cam astfel: Aceşti oameni ar face mai bine să rămână acasă şi să-şi cultive aici pietatea şi moralitatea decât să plece în pelerinagii, în cari unii au pierdut virtutea. Ieronim deasemenea zice că un om poate fi tot atât de pios în Britannia ca şi în Ierusalim şi că cerul e deschis pentru el acolo ca şi aici. Alţii dimpotrivă recomandau pelerinagiile ca foarte salutare şi aduceau dovezi că ele au efecte minunate pentru mântuirea sufletului. In special e celebră în această privinţă tradiţia bisericească despre sf. Maria Egipteanca. Aceasta la vârsta de 29 ani, după ce vieţuise 17 ani ca păcătoasă publică în Alexandria, alăturându-se de curiozitate la un pelerinagiu la Ierusalim, spre venerarea sf. cruci, prin o descoperire minunată a harului dumnezeesc se făcù aici penitentă ferventă, iar apoi vieţui ca atare 48 ani în pustia de peste Iordan, învrednicindu-se la sfârşit chiar de luminare dela Dumnezeu. Timpul în care a trăit ea nu e indicat precis. Unii zic că a murit încă în anul 321, ceeace e un anahronsm, alţii cu mai multă probabilitate pun moartea ei în an. 421, în sfârşit alţii, în 521 sau chiar în 621.

§. 103. Sărbătorile.

In Periodul acesta zilele, în cari se săvârşià cultul divin sau timpurile sacre deasemenea au mai sporit. Această sporire, aşa cum o prezintăm aici, se făcù pentru unele din ele tocmai după inceputul Periodului următor. Ce priveşte sărbarea lor, curând după începutul Periodului II, preceptul moral de a consacra Duminicile şi sărbătorile bisericeşti meditaţiei religioase şi operilor carităţii creştine, iar nu lucrului pentru câştig, ajunse o lege riguroasă, confirmată şi de stat. Chiar Constantin cel Mare ordonă a suspendà orce lucrări Duminica, permiţând numai agricultorilor

cum adică se lucra duminica

niţei Ana, fiica lui Alexandru Vodă Basarab, Domnul Ţării Româneşti. Cf. Iorga, „Domniţa Anca şi Patronagiul ei Literar" Academia Română, Secţiunea Istorică, şedinţa din 31 Octomvrie 1924. Se 'nţelege de sine că această „Povestire despre Sfintele Locuri dela Ierusalim" e în limba slavonă. In limba română a dat în 1896 o descriere a Sf. Locuri Dr Gherasim Timuş, episcop de Argeş († 1911), care a fost la Ierusalim în 1895 (un mic volum de 264 pp). Cu deosebire interesantă e descrierea menţionată aici mai sus, făcută de Ieronim în epistola sa 86. Cf. şi Amédée Thierry, *La société chrétienne au IV-e siècle*, Livre V şi VI p. 181—290, op citat şi aici mai sus pag. 197 not. 1. (N. Tr.).

a munci Duminica, dacă împrejurările agricole reclamau aceasta. Impărații de după el au dat în această privință legi mai riguroase interzicând orce lucru Duminica și sărbătoarea. Duminicile, sărbătorile mari și tot timpul Cincizecimii nu era permis a se profanà prin teatre și petreceri, tot asemenea timpul postului și săptămâna Patimilor Domnului se petrecea numai în meditații religioase, în rugăciuni și penitență, chiar tribunalele erau închise, sclavii liberați dela lucrul lor și cei din închisori, deslegați de lanțuri. Ca sărbătoare peste săptămână rămase Duminica, dar la Răsărit Sâmbăta tot se distingea de celelalte zile de peste săptămână. La sărbătorile anuale din Periodui I adică la sărbătoarea Paștilor și a Rusaliilor sau a Cincizecimii, ce erau sărbate pretutindenea, iară la Răsărit și la sărbătoarea Epifaniei sau Teofaniei, precum și la sărbătorile martirilor, atunci numai locale, se adăogiră acum multe sărbători nouă, între acestea, ca zile de pioasă amintire și zilele morții unor sfinți, cari n'au fost martiri, cum am observat încă mai sus; pelângă acestea, dinceînce mai multe sărbători și zile de comemorare, la început locale și particulare, deveniră generale; iar în sfârșit fiecare zi din an deveni zi de comemorare, din care cauză caracterul de sărbătoare trebui rezervat numai zilelor comemorative de o importanță deosebită.

Paștile, ca sărbarea învierii Domnului, se sărbau totdeauna în prima Duminică după luna plină, ce urmează ecvinopțului de primăvară; așa erà decizia sinodului I ecumenic. Numai un mic număr de creștini din Asia, dar nu din Asia Mică, ci din așa zisul Orient, adică din Cilicia, Siria și Mesopotamia, mențineau încă și acum ziua de 14 Nisan, ca punct de orientare pentru sărbarea pashăi sau passah; acestia erau cvartodecimanii sau Τεσσαρεσκαιδεκατῖται, adică partizani ai zilei de 14 Nisan, ziși și protopashiți (Πρωτοπασχῖται adică partizani ai pashăi dintâi sau din Testamentul Vechiu), pentru care ei și acum erau excluși din comuniunea bisericii. Deși s'a dispus ca arhiepiscopul Alexandriei, ca celce avea reședința în Alexandria, vatra științelor astronomice, să facă cunoscut în fiecare an de mai'nainte prin arhiepiscopul Romei, ca primul în rang dintre episcopi, în ce Duminică aveau să se sărbeze Paștile, vedem însă că această dispoziție nu s'a observat, căci câtva timp la Răsărit și la Apus Paștile nu s'au sărbat în aceeaș Duminică, fiindcă ecvinopțul de primăvară se calculà diferit (la Răsărit în 21 Martie, la Apus în 19); Apusul cu Roma în frunte nu voiră a urma calculul alexandrin, deaceea arhiepiscopii Ale-

xandriei făceau cunoscut numai la Răsărit în ce zi vor fi Paştile după calculul lor prealabil, prin circulări anuale proprii, cu numele de epistole pascale sau epistole de sărbătoare (ἐπιστολαί ἑορταστικαί). Această diferinţă o suprimă abia la începutul sec. 6 Dionisiu cel Mic (Exiguus), cronolog occidental, un monah care vieţuià în Roma şi avea aici mare influenţă. Dionisiu în locul ciclului pascal de 84 ani stabili unul de 95 ani sau de 19 ani, ce în urmă fu adoptat şi la Roma, aşa că prin acest ciclu fu introdus şi la Apus calculul pascal din Alexandria; deatunci Paştile se sărbară şi în Roma, iar treptat chiar în tot Apusul în aceeaş Duminică ca şi la Răsărit. In această privinţă la Apus existară diferinţi încă mult timp; aşa Britannii încă până în sec. 9 sărbară Paştile lor în alt timp de cât Anglosaxonii şi ceialalţi apuseni. Deslegarea totală dela început a postului în timpul Cincizecimii se menţinù la Răsărit încă mai mult timp, iar la sfârşit biserica greacă o restrânse la săptămâna Luminată şi la cea de după Rusalii (adică la săptămâna de după Duminica pogorârii sf. Duh). In biserica armenească postul fu dezlegat continuu dela Paşti până în ziua Inălţării, dar săptămâna de după Rusalii era post la armeni.

Dela Paşti până la sfârşitul săptămânii de după Rusalii se citea în biserică evanghelia lui Ioan; iar din Apostol se citea la Răsărit dela Paşti până la Rusalii Faptele Apostolilor, ce încep cu evenimentele Inălţării Domnului şi ale Pogorârii sf. Duh, la Apus pelângă Faptele Apostolilor se citea din epistolele catolice şi din Apocalips.

Curând după începutul acestui Period Epifania sau Teofania (τὰ ἐπιφάνεια sau τὰ θεοφάνεια, sărbătoarea Arătării Domnului), despre care ştim că mai'nainte se sărba numai la Răsărit, fu sărbată şi la Apus, anume tot la 6 Ianuarie; dela an. 360 chiar e pomenită expres aici. Dar pelângă ea, încă din prima jumătate a sec. al 3-lea şi anume încă dela 336 aflăm la Apus pomenită ziua Naşterii lui Hristos, deci desigur şi sărbătoarea Naşterii la 25 Decemvrie, când Romanii păgâni aveau sărbătoarea solstiţiului de earnă, „Brumaliile, dies natalis invicti Solis", „ziua naşterii Soarelui biruitor" al naturii, iar creştinii sărbau ziua naşterii lui Hristos „Soarele biruitor al dreptăţei" (Malah. 4, 2). La Apus în sărbarea Teofanei se glorificà acum mai ales închinarea magilor, reprezentaţi ca 3 regi, aşa că această sărbare se mai numi sărbătoarea celor 3 regi. La Răsărit sărbarea Naşterii Domnului la 25 Decemvrie nu erà cunoscută din început: tocma Grigoriu de Niazanz († 390) şi Ioan Hrisostom († 407) recomandară la sfârşitul sec.

4 sărbarea Naşterii Domnului (τά χριστούγεννα, natale Domini, nativitas Domini), ca o sărbătoare aparte; în consecinţă această sărbătoare fu introdusă mai întâi în biserica de Constantinopole, scaunul episcopal al acestor doi ierarhi, apoi curând şi în tot Răsăritul. Acum 6 Ianuarie fu consacrat la Răsărit numai amintirii botezului lui Hristos şi astfel această zi se numi şi sărbarea Botezului (ἡ βάπτισις) sau sărbarea Luminărei (τὰ φῶτα, luminile), căci botezul se numià şi luminare. Dar armenii nu adoptară 25 Decemvrie ca dată pentru sărbarea Naşterii Domnului, ci menţinură vechiul uz, a sărba la 6 Ianuarie atât Naşterea cât şi Botezul Domnului, cum fac până azi. Spre imitarea vechiului uz bisericesc din timpul dela Paşti, in părţile bisericii, unde Naşterea şi Botezul Domnului fură introduse ca două sărbători deosebite, se deslegă complet postul în timpul dintre ambele sărbători şi tocma în ajunul Botezului era post (numit παραμονή, perseveranţă, vigilia, veghiere de noapte, pentru că creştinii din biserica vechie asistau cu perseveranţă la serviciul divin din noaptea spre Botez), pecînd armenii, cari sărbau Teofania, dezlegau postul prin o săptămână după ziua Teofanei. In sec. al 4-lea se sărbà încă şi ziua Täieriiîmprejur a Domnului la 1 Ianuarie, ca ziua 8 după Naştere, cum şi ziua Inălţării Domnului, ce poate să fi fost sărbată încă mai dinainte, dar tocma acum e pomenită, apoi şi ziua Intâmpinării Domnului sau a prezentării lui în templu (ὑπαπαντή sau ὑπαντή, praesentatio în templo) la 40 zile după Naştere. La Apus această zi era consacrată mai mult Maicii Domnului, ca sărbarea purificărei sf. Maria (festum purificationis), findcă sf. Maria prezentând pe Hristos în templu a adus şi sacrificiul ei pentru purificare; această sărbătoare se prăznuià aprinzând multe făclii, de aici vine numele ei de festum luminum, festum candelarum; dar tocma Iustinian proclamă în an. 542 sărbarea Intimpinării Domnului prin o lege proprie ca sărbare obligătoare pentru toţi creştinii. Se mai sărba dela sec. al 5-lea Schimbarea la faţă a Domnului (Μεταμόρφωσις, clarificatio, transfiguratio) şi 9 luni înainte de Naşterea Domnului, sărbarea Bunei Vestiri adusă sf. Fecioare de Arhangelul Gavriil, care-i spuse că va naşte pre Messia (ἑορτή τοῦ εὐαγγελισμοῦ, festum anuntiationis); în Siria din sec. al 5-lea se sărbà ziua Adormirii sf. Maria (ἑορτή τῆς κοιμήσεως festum dormitionis), numită şi sărbătoarea luării sale în cer (ἑορτή τῆς αναλήψεως, festum assumptionis); la sfârşitul sec. al al 6-lea împăratul Mauriciu (582—602) dădù o lege prin

care această sărbătoare deveni obligătoare pentru toţi creştinii. Dela sec. 5 deasemenea intră în uz sărbătoarea arhanghelilor Mihail şi Gavril, spre lauda cetelor îngereşti. Intre sărbătorile sfinţilor aflăm în biserica greacă încă din sec. al 4-lea sărbătoarea „Tuturor Sfinţilor"; ea se sărba în prima Duminică după Rusalii, pentru care aceasta se numi „Duminica tuturor sfinţilor"; în biserica de Apus însă dela an. 610 această sărbătoare fù sărbată la 13 Mai mai întâi în Roma, iar dela sec. al 9-lea, în tot Apusul, dar acum ea nu se mai sărba la 13 Mai, ci la 1 Noemvrie. In sec. al 4-lea era răspândită în întreaga biserică sărbătoarea naşterii şi tăierii capului sf. Ioan Botezătorul, această din urmă sărbată cu post ca zi de întristare, deasemenea sărbătoarea apostolilor corifei Petru şi Pavel, la Răsărit încă şi sărbătoarea Macaveilor, originară din T. V., sărbătoarea celor 40 martiri şi alte sărbători ale martirilor. La sfârşitul sec. al 6-lea e pomenită la Apus sărbătoarea aflării sf. Cruci, la 3 Mai; dar şi la Răsărit se serbà încă din sec. al 4-lea la 14 Septemvrie sărbătoarea sf. Cruci (σταυρώσιμος ἡμέρα) tot în amintirea aflării sale; mai înainte nu erà de tot sigur când începù a fi sărbată această sărbătoare, dar acum e pe deplin stabilit.

Sărbătorile mai mari potrivit uzului din T. V. obţinură a 8-a zi o serbare de încheiere, o după serbare sau sfârşit al sărbării, odovania sărbării, numită la Greci ἀπόδοσις, iar la Latini Octava.

La început anul bisericesc începea la Răsărit din Duminica Paştilor. De atunci începea şi citirea mai exclusiv din evanghelia lui Ioan şi din Faptele Apostolilor, după care dela Duminica tuturor Sfinţilor urmà cetirea evangheliei lui Matei şi întâi a epistolei către Romani apoi a celor către Corinteni, iară dela 14 Septemvrie, cel puţin decând în această zi se serbà sf. cruce, se citeà evanghelia lui Luca şi întâi epistola către Galateni, apoi cea către Efeseni, în sfârşit dela începutul paresimii (Τεσσαρακοστή) adică a postului Paştilor se citea evanghelia lui Marcu şi epistola către Evrei. La Răsărit această rânduială se menţinù şi mai târzin, când anul bisericesc începù la 1 Septemvrie, odată cu anul civil.

Duminicile de peste an se numiră dela şirul succesiunii lor după Rusalii, aşa Duminica 1, 2, 3 (etc.) după Rusalii, sau se numiau dela pericopa evangheliei citită în ele, d. e. Duminica fariseului şi vameşului etc. La Apus anul bisericesc începea dela Naşterea Domnului, cum începea şi la nestoriani, iară Duminicile, precum şi săptămânile următoare se numiră la Apus adesea dela cuvin-

tele cele dintâi ale cântării începătoare (Introitus), ce erà fixată în Duminica respectivă, aşa d. e. Duminica „Esto mihi", Duminica „Invocabit", Duminica „Reminiscere", Duminica „Ocull" etc.

In biserica armenească, Teofania, Paştile şi Rusaliile se sărbau totdeauna în aceeaş zi ca şi în biserica greacă, nu totastfel însă alte sărbători; apoi unele sărbători ale Domnului şi ale sf. Mariei se strămutau în Duminica precedentă sau în cea următoare, când ele cădeau într'o zi de peste săptămână; dimpotrivă sărbătorile îngerilor şi ale sfinţilor se strămutau de. predilecţie în Sâmbăta precedentă sau în cea următoare, findcă Sâmbăta la Rărărit era privită ca zi de sărbătoare secundară, mai puţin însemnată de peste săptămână. In sfârşit precum în biserica grecească se afla sărbători, ce n'au fost adoptate în biserica armenească, astfel în această biserică s'au introdus sărbători, ce nu existau în biserica grecească.

§. 104. Posturile.

Foarte de timpuriu posturile ajunseră în biserică la importanţă între timpurile sacre ale ei; numai că însemnarea posturilor era diametral opusă cu însemnarea sărbătorilor, căci sărbătorile sunt zile de veselie, iar posturile, timp de întristare; în consecinţă posturile se şi petreceau în abstinenţă şi penitenţă, precum şi în rugăciune cu plecări de genunchi, ce din această cauză obţinură la Greci şi numele de metanii „μετάνοια", pecând în sărbători chiar se interzicea postul şi metaniile.

Zile de sărbătoare la Răsărit erà Dnminica şi în al doilea rând chiar Sâmbăta; deaceea în întreaga biserică nu erà permis a posti riguros şi a face metanii Duminica, chiar în postul Paştilor, în opoziţie cu maniheii, cari postiau Duminica; apoi, exceptând Sâmbăta cea mare sau Sâmbăta săptămânii Patimilor, erà interzis la Răsărit a posti şi a face metanii şi Sâmbăta, în opoziţie mai ales cu marcioniţii, cari postiau Sâmbăta şi deaceea se numiau uneori şi sabatişti. La Apus Sâmbăta nu avea însemnare de sărbătoare secundară peste săptămână şi tocma în acest Period ea deveni zi de post în general, ca ziua amintirii de zăcerea Domnului în mormânt.

La Răsărit Miercuria şi Vineria continuară a fi zile de post peste săptămână, iară la Apus Miercuria încetă treptat a fi zi de post, fiind înlocuită cu Sâmbăta; despre aceasta răsăritenii reproşară mai târziu apusenilor, fiindcă în vechile canoane, zise apostolice, pe cari răsăritenii le respectau, erá interzis a posti

Sâmbăta și Răsăritenii vedeau în noua practică a Apusenilor o călcare a acestor vechi regule bisericești, ce se atribuiau îndecomun însiși Apostolilor.

Ce privește timpurile de peste an, în cari se postià, apoi postul Paștilor adică postul înainte de Paști rămase și acum în uz în biserica întreagă ca post principal. Pelângă aceasta erau zile de post și ajunurile (παραμοναί, vigiliae) altor sărbători mari ca o pregătire spre a le sărba cu vrednicie, așa ziua dinainte de 6 Ianuarie, iar mai târziu și cea dinainte de 25 Decemvrie, deasemenea și ziua dinainte de sf. apostoli Petru și Pavel, ca sărbarea Apostolilor corifei, în sfârșit, ziua dinaintea Adormirii Maicii Domnului, după ce s'a introdus această sărbătoare. Din aceste zile de post se formară apoi la Răsărit: postul dinaintea Nașterii Domnului, ca a doua paresime (τεσσαρακοστή, Quadragesima) sau ca postul apostolului Filip, fiindcă începe din ziua pomenirii lui, apoi postul dinaintea sărbătorii sf. apostoli Petru și Pavel, ca a treia paresime (Τεσσαρακοστή, Quadragesima) și însfârșit postul dinaintea Adormirei Maicii Domnului, ca partea a doua sau ca completarea parisimii a treia; căci a doua așa zisă paresime sau postul Nașterii Domnului se desvoltă ca post în adevăr de 40 zile sau de aproape șase săptămâni, iar a treia paresime sau postul sf. Petru și Pavel, ce începe Luni după Duminica tuturor Sfinților, mobilă ca și Paștile. și Rusaliile, și durează până în ziua de sf. Petru și Pavel, deci variind în lungimea lui, era ca atare împreună cu postul de două săptămâni al Adormirii Maicii Domnului, ca completare a lui, câteodată mai lung de 40 zile, câteodată mai scurt.

La Apus dela sec. al 5-lea după săptămâna a patra înainte de Nașterea Domnului incepea a fi post câte 3 zile (Miercuria, Vineria și Sâmbăta) în săptămânile următoare și acest post se numi „Postul înainte de venirea Domnului", „jejunium adventus Domini" sau simplu „Adventus". Tot la Apus fiecare anotimp se începea cu un post de trei zile, adică Miercuria, Vineria și Sâmbăta din săptămâna respectivă; acest post se numi „jejunium quattuor annitemporum" sau „jejunium quatembrale", „postul celor patru anotimpuri". In jumătatea a doua a Periodului, apusenii postiaŭ 3 zile și înainte de Inălțarea Domnului, spre a se pregăti cu vrednicie pentru această sărbătoare, post ce rămase la Răsărit exclus chiar pentrucă aici timpul dela Paști până la Rusalii se privià ca timp de bucurie neîntreruptă; aceste 3 zile s'au numit la Apus

„dies rogationum, zile de rugăçiuni", căci în ele să făceau procesiuni solemne cu rugăciuni.

Dar postul Paştilor, adică postul dinainte de Paşti fù acum foarte prelungit; acest post era numit Tesaracosti chiar în sec. al 3-lea, cum atestă un documeut, negreşit suspect, anume omilia a zecea a lui Origen în Levitic, după traducerea incertă alui Rufin; însă e foarte sigur că chiar la începutul Periodului II conform canonului 5 a sinodului I ecumenic acest post purtà numele de „τεσσαρακοστὴ, quadragesima" (Patruzecime, paresime). El se numià astfel, fie spre a imità prin această numire postul cel de 40 zile a lui Hristos, fie în raport cu zăcerea lui Hristos în mormânt 40 de ore, în amintirea căreea va fi fost instituit acest post mai întâi, fie că acum preponderà credinţa, că pentru zăcerea lui Hristos în mormânt e cuviincios un post de 40 zile; cu toate acestea înainte de jumătatea Periodului nostru păresimile nu aveau la toţi creştinii durata de 40 zile, ci în sec. al 2-lea unii postiau o zi, alţii 2 sau 3 sau mai multe zile, iar în sec. al 3-lea cei mai mulţi postiau o săptămână. In Periodul II această durată se părù insuficientă şi la începutul sec. al 5-lea unii crezură că trebue a posti 3—6 săptămâni, iar însfârşit 6 săptămàni întregi, mai vârtos că şase săptămâni sunt echivalente cu 40 de zile. Dar la începutul sec. al 5-lea durata acestui post încă nu erà fixă, cum ne spune Socrat în istoria lui bişericească. Mai târziu durata acestui post se lungi dinceînce în senzul unui post de 40 zile, dar în privinţa lui erà deosebire între Răsărit şi Apus. Fiindcă în 6 săptămâni sunt 42 zile, iar Duminicile şi la Apus nu se priviau ca zile de post, apusenii crezură că trebue să postiască 6 zile pe săptămână, dar în 6 săptămâni erau 36 zile de post: deaceea la Apus, poate chiar supt Grigoriu cel Mare, episcopul Romei (590—604), poate încă mai târziu în sec. 7, spre a completa numărul de 40 zile s'au adaus la cele 6 săptămâni încă 4 zile din săptămâna precedentă; astfel postul începea într'o Miercuri; această zi în timpul următor, iar pretutindenea dela sec. 11 primi numele „Miercuria cenuşii" („Dies cinerum"), pentrucă în ea se punea cenuşă pe cap spre semn de penitenţă; unii istorici cred că Grigoriu II, episcopul Romei (715—721) din sec. 8 a adaus aceste 4 zile. La Răsărit domnià de mult în privinţa postului o părere mai riguroasă şi mai perseverantă; deaceea la cele 6 săptămâni se adăugi aici a şaptea săptămână; la aceste 7 săptămâni se adăugi mai târziu încă o săptămână precedentă de abstinenţă

de carne, numită săptămâna brânzei sau şi săptămâna albă, căci în ea se mânca brânză, unt şi ouă, iar nu şi carne. Acum unii calculau că cu săptămâna brânzei postul durează opt săptămâni, dar că Duminicile şi Sâmbetele nu trebue numărate la zilele de post, şi astfel în fiecare săptămână ar fi 5 zile de post, în total $5 \times 8 = 40$ zile de post. Alţii dimpotrivă nu calculau săptămâna brânzei şi săptămâna Patimilor la postul Paştilor propriu zis, ci considerau săptămâna brânzii ca o pregătire spre acest post, iară săptămâna Patimilor ca o săptămână mare de post deosebit, ce urma după paresime; astfel pentru postul Paştilor propriu zis rămâneau numai 6 săptămâni; dar acestea făceau 42 de zile, deci spre a avea tocmai 40 de zile şi a ţinea astfel cont exact de idea postului de 40 de zile, se scăzù Duminica Stâlparilor şi Sâmbăta dinaintea ei, a lui Lazăr, ca deosebite zile de sărbătoare şi de tranziţie.

In opoziţie cu aşa zisa paresime a doua şi a treia, adică cu postul Naşterii Domnului şi cu postul sf. Apostoli şi cu postul Adormirii Maicei Domnului, postul Paştilor sau mai corect postul dinaintea Paştilor se numi şi paresimea întâi sau cea mare, postul mare. Toate Sâmbetele din acest post, primiră la Răsărit o însemnare deosebită ca pregătiri pentru Sâmbăta din săptămâna Patimilor, pentru „Sâmbăta cea mare", ziua comemorativă a Sâmbetei în care Hristos zăcù în mormânt şi după trecerea căreea învià biruitor; ele fură consfinţite speranţei în fericita înviere a morţilor. Prima Sâmbătă din postul mare fu rezervată amintirii martirului Teodor Tiron sau Tiro (latineşte), pentrucă a introdus coliva (Κόλυβον sau Κόλυβα), ca hrană, ce la timp avea să ferească de un creştinism indiferent, iară totdodată să aducă aminte de cuvintele: „Grăunţul de grâu de va muri multă roadă aduce" adică de fericita înviere a celor adormiţi în credinţa în Hristos, pentru care se şi întrebuinţă la pomenirile morţilor; deaceea sărbarea Sâmbetei 1-a începe cu binecuvântarea colivii în seara precedentă. Sâmbăta a 2-a, 3-a şi a 4-a sunt Sâmbete proprii ale morţilor, iară Sâmbăta a 5-a cu privighierea din seara precedentă fu consfinţită Maicii Domnului, prin al cărei suflet trecù sabie la moartea Fiului său, însfârşit Sâmbăta a 6-a fu consfinţită amintirii lui Lazăr, prietenul Domnului, înviat de el puţin timp înainte de intrarea lui solemnă în Ierusalim, a cărei amintire se sărbează în Duminica Stâlpărilor, ce vine după această Sâmbătă. Cele 4 Duminici dinaintea săptămânei întâi a postului

mare cu cele 3 săptămâni, pe cari le cuprindeau ele, deasemenea au fost puse în raport cu postul următor. La Apus ultima Duminică din acestea (adică Duminica ce precedă direct Miercurea cenuşii) primi numele nu tocmai corect aritmeticeşte de „Dominica quinquagesimae" adică „Duminica din timpul de 50 zile", fiindcă precedă prima „Dominica quadragesimae", iară Duminica penultimă primi în acelaş mod numele de „Dominica sexagesimae" adică „Duminica din timpul de 60 zile", însfârşit Duminica antepenultimă primi deasemenea numele de „Dominica septuagesimae" adică „Duminica din timpul de 70 zile", şi Duminica dinaintea acesteia, numele de „Dominica ultima post epiphaniam" adică „Duminica cea din urmă după Arătarea Domnului"; cu aceastâ Duminică se încheie seria Duminicilor numărate dela sărbătoarea Epifaniei, spre a începe apoi seria Duminicilor pregătitoare pentru sărbătoarea Paştilor. La Răsărit întâia Duminică din cele 4 dinainte de începerea postului primi numele dela pericopa evangheliei, ce se cetia în ea adică „Duminica vameşului şi a fariseului"; la început în toate cele 3 săptămâni următoare nu erà post la Greci, ca un aviz contra fălirei fariseului că posteşte de două ori pe săptămână, dimpotrivă armenii, sirienii şi haldeii postiau în ele, spre a imita postul ninivitenilor, pe cari profetul Ionà i-a îndemnat la penitenţă. Această diferinţă degeneră în timpul următor în o opoziţie între Greci şi armeni: aceştia numiau postul lor în chestiune în limba armenească vechie aragiavore, iar în armeneasca nouă, arţivurţ (precezător, prevestitor), deaceea şi Grecii dădură timpului respectiv, în care ei în opoziţie cu armenii nu postiau, numele de „arţivurion" (Ἀρτζιβούριον), iară Românii numele de „hârţ".

De altfel relativ la ordinea postului de peste an, armenii cad de acord cu Grecii numai ce priveşte postul Paştilor; iară cât priveşte celelalte posturi, în Periodul acesta şi în cel următor (III) ei au introdus încă 10 posturi peste an, unele de cinci zile, altele de şase, cele dintâi ca pregătire pentru sărbătorile ce aveau a se prăznui Sâmbăta şi pentru alte sărbători coordonate cu acestea, iară cele din urmă ca pregătire pentru sărbători mai mari, fie că ele să prăznuiau în ziua lor fixă de peste an, fie că se prăznuiau în Duminica ce le precedà sau li urmă imediat. Aceste 10 posturi sunt următoarele: 1. Şase zile înainte de Arătarea Domnului (Teofanie); 2. Cinci zile în săptămâna arţivurţ, înainte de Sâmbăta lui Sergiu, martir foarte venerat la armeni,

clasificat în persecuția de supt Iulian Apostolul, și anume Sergiu stratilat sau guvernator militar (Σέργιος ὁ ετρατηλάτης) din Cesaria Capadociei; 3. Cinci zile în prima săptămână după Rusalii; 4. Cinci zile înaintea sărbătorii lui Grigoriu Luminătorul, în săptămâna 4 după Rusalii; 5. Șase zile înaintea Schimbărei la față a Domnului în luna Iulie; 6. Șase zile înaintea Adormirii Maicii Domnului în August; 7. Șase zile înainte de Ziua Crucii în Septemvrie; 8. Șase zile înainte de a doua sărbare a sf. Cruci, ce cade 2 săptămâni mai târziu și fù introdusă tocma în an. 636 cu ocazia aflării minunate pe muntele Varag sau Varac a unei părți din lemnul crucii lui Hristos, ce demult se credea pierdută; 9. Șase zile înaintea sărbătorii Hisnagat (serbarea de toamnă), adică înainte de Intrarea în biserică a sf. Mariei ca pruncă în Noemvrie, dar această sărbătoare luă ființă tocma dela Periodul III; 10. Cinci zile înaintea sărbătorii lui Iacov cel Mare (episcop de Nisibi † 338) în Decemvrie.

La Răsărit postul era de așa fel, că creștinii nu mâncau nimic până spre seară, anume cel puțin până în ceasul al 9-lea, după calculul nostru până la 3 ore după prânz, iar în zilele de post mai riguros, până la apusul soarelui și atunci mâncau numai legume fără untdelemn și vin; dacă cineva în cursul postului mâncà la timpul obișnuit, așa dar de mai multe ori pe zi legume cu untdelemn și vin, tocma mai târziu încă și pește, aceasta se privia ca o deslegare de post; ea se dà pentru toți Sâmbăta și Dumineca, iară pentru bolnavi, lehuze și prunci și în celelalte zile peste săptămână. Dar armenii Sâmbăta și Dumineca în postul Paștilor mâncau și lapte și ouă; ei introduseră mâncarea de ouă și lapte și în ajunul Teofaniei și al Paștilor când amurgià. La Răsărlt precum și la Apus, nu erau permise nunți nici chiar *sărbări bisericești* cu o însămnare de veselie și chiar sărbările martirilor (numite zilele nașterii martirilor) erau amânate la Răsărit pe Sâmbătă sau Duminecă, iară la Apus numai pe Duminică; la Apus chiar exclamarea și cântarea „Aleluia הַלְלוּיָה", adică „Lăudați pre Domnul", ce trecù din cultul Vechiului Testament în cel creștin și era în uz tot anul bisericesc, se omitea, nu tot așa la Răsărit; aici practica în chestie deveni mai târziu motiv de reproș în contra apusenilor. In postul mare, din cauza caracterului său pregătitor cetirile biblice se făceau și din Testamentul Vechiu, pentru caracterul său tipic și anume se citea din cartea Facerei. In săptămâna Patimilor, numită și „Săptămâna

mare" când se citea cartea lui Iov şi a profetului Ionà, unii creştini nu mâncau nimic mai multe zile, unii, chiar toată săptămâna; Apusenii credeau că în timpul postului trebue a se abţine de regulă numai de carne, iar ouă şi lapte li era permis încă deatunci a mâncà şi în post. Unii considerau ca mâncare de post şi carnea de pasere şi peştele. Pelângă aceasta Apusenii deosebeau zilele postului în zile de post propriu zise (dies jejunii) şi în zile de abstinenţă (dies abstinentiae); afară de săptămâna Patimilor, de Vineria şi Sâmbăta din celelalte săptămâni ale postului Paştelor, de zilele de rugăciuni (dies rogationum) şi de zilele postului cvatembral, cei mai mulţi Apuseni priviau toate celelalte zile de post numai ca zile de abstinenţă, ce steteau cu zilele de peste săptămână adică cu zilele de post propriu zise în acelaş raport, în care steteau la răsăriteni Sâmbetele şi Duminicile din postul Paştilor cu zilele de peste săptămână adică cu zilele de post propriu zise din acel post. Dar în timpurile posterioare chiar la răsăriteni postul riguros fù înlocuit mai adesea cu aşa zisa „Deslegare de post" pentru toate zilele de post, exceptând pe cele mai mari, şi ea fù caracterizată cu numele de „Post". Alte uzuri din post, amintite mai sus s'au desvoltat *complet* în un timp posterior, anume în sec. al 7-lea şi unele din ele poate chiar în sec. al 8-lea.

§. 105. **Locurile de cult sau locaşurile dumnezeeşti.**

Ca atari serviau mai întâi locaşurile divine, numite οἰκίαι κυριακαί sau simplu κυριακαί, οἶκοι θεοῦ, domus Dominicae, domus Dei, mai rar temple, ἀνάκτορα (case domneşti) aedes sacrae, aedes, templa, dimpotrivă ele se numiau cele mai adesea ori simplu biserici, ἐκκλησίαι, ecclesiae, pentru că în ele se adunà comunitatea religioasă sau biserica. Incă pe timpul lui Diocletian se aflau biserici falnice pe cari el şi coregenţii săi au pus să le dărâme. Dar după ce creştinismul triumfă bisericile fură restaurate somptuos şi în stil arhitectonic cât se poate mai splendid. Incă şi unele temple frumoase ale păgânilor fură transformate în biserici creştine. Chiar Constantin c. Mare împreună cu muma lui Elena, stabilită dela 326 în Ierusalim, au zidit biserici în Ierusalim, Betleem, Antiohia, Tir, Constantinopole, Roma şi în alte părţi. Exemplul lor fù imitat de episcopi, magnaţi, cetăţi şi de împăraţii creştini de mai târziu, aşa că pretutindenea domnia o emulaţie în a construi biserici măreţe, precum biserici episcopale,

ce mai târziu se numiră la Apus catedrale şi domuri (Domus), tot aşa biserici parohiale, ce primiră la Apus şi numele „tituli", fie căci ele aveau un titlu determinat, fie căci conferia clerului lor un titlu, iară la Răsărit ele se numiră „ἐκκλησίαι καθολικαί" adică „biserici obşteşti", „biserici ale comunităţei", „biserici publice", deasemenea, biserici destinate ca monumente sepulcrale ale martirilor, pentru care se numiau martirii sau memorii (μαρτύρια, memoriae), în sfârşit şi alte biserici particulare sau case de rugă (εὐκτήρια, oratoria), paraclise (παρεκκλησίαι), sau tot felul de capele, cum ele se numesc la Apus încă din vechime, dar cu deosebire în timpul modern. In construcţii de bisericii Iustinian a produs la Constantinopole opere de o splendoare extraordinară. Incă înainte de el întâi Constantin c. Mare clădi aici o biserică sf. Apostoli, o biserică sf. Sofia, dedicată înţelepciunii (Ἁγία Σοφία) adică lui Hristos şi o biserică sf. Mihail, cel puţin aşa fù numită ea mai târziu, apoi împărăteasa Pulheria, soţia lui Marcian în an. 457 construi o biserică sf. Maria în suburbia Vlaherne (Βλαχέρναι), ce fù numită şi biserica Vlaherne[1]; dar Iustinian construi în an. 537 o nouă biserică sf. Sofia în locul celei vechi, ce arse în an. 532[2]. Un cutremur de pământ surpă în anul 557 noua biserică sf. Sofia, dar în an. 562 Iustinian o construi din nou şi mai măreaţă. El crezù că cu construcţia lui, ce acum e moschee la turci, a întrecut pe Solomon, care zidi templul din Ierusalim[3]. Iară bisericile onorau

---

[1]. Personalul acestei biserici, ce se tot înmulţi cu timpul, a fost redus în an. 612 de împăratul Eraciiu la numărul de 12 preoţi, 18 diaconi, 8 ipodiaconi, 20 ceteţi, 4 cântăreţi şi 6 portari (N. Tr.).

[2] Biserica sf. Sofia, restaurată de împăratul Iustinian în an. 537 e descrisă de Procopiu, contemporan, în a lui scriere: „De aedificiis Iustiniani", iară după surparea ei parţială în an. 557 şi restaurarea din nou în an. 562 a descris-o în an. 563 Pavel Silentiarul în o poemă, închinată împăratului Iustinian. A mai descris-o şi istoricul bisericesc Evagriu (N. Tr.).

[3]. Chiar în sec. 12 rabinul Veniamin din Tudela (Spania) scrie despre sf. Sofia cu un entuziasm naiv ca despre o minune. „Nimic în lume, zice el, nu egalează bogăţiile din sf. Sofia. Ea este împodobită cu coloane de aur şi de argint şi e luminată cu policandre de aceleaşi metale". Stilul ei arhitectonic e descris în „Les plus belles églises du monde, par L'abbé J. Bourassé, Tours, 1857 pag. 99 scv. Cf. şi Hammer, Histoire de l'empire ottoman, traduite par Dochez, Paris 1844 Tome I pag. 241 s. Informaţii mai nouă şi mai precise ne dă Charles Diehl în „Manuel de l'art bysantin, Paris 1910 pag 144 scv. După Dehl, monumentul, afară de atriu sau de pridvor, are forma unui vast dreptunghiu de 77 m. lung şi de 71,70 m. larg. Deasupra vastei nave centrale, la o înălţime de peste 50 m. dela sol se ridică o boltă enormă de 31 m. în diametru cu 24 fereşti; spre răsărit şi apus această boltă se reazămă pe două vaste semicupole, cari şi ele la rândul lor se reazămă pe câte două cupole mai mici. Două bolte semieliptice umbresc naosul şi la toate aceste bolte principale se alătură alte patru bolte mici pe

pe ctitorii lor nunumai înscriindu-le numele lor în diptihe (Δίπτυχα, liste scrise pe table ce se'nchidea una în alta), spre a-i pomeni la sf. slujbe, ci recompensau pe asemenea binefăcători prin rugăciuni continue pentru ei şi prin acordarea unor prerogative, aşa în special aceea de a participa la alegerea personalului eclesiastic, care avea să serviască în bisericile respective. Insuş Iustinian a dat o lege, prevăzând că ceice construesc biserici şi le înzestrează cu toate cele necesare pentru întreţinere să aibă drept a recomanda, sau cum se zicea mai târziu, a prezentà episcopului persoanele, ce el avea să consacreze pentru bisericile construite şi înzestrate de ei. Acest drept trecea şi la descendenţii sau moştenitorii legali ai ctitorilor, dacă ei îngrijiau pentru întreţinerea bisericii şi a clerului său. Ei primiră curând numele ctitori κτήτορες, patroni şi astfel se născù dreptul de patronat în biserică. Deaceea Iustinian cu drept cuvânt se numeşte fondatorul dreptului de patronat în biserică.

Bisericile construite din nou erau consacrate pentru scopul lor; acest act sacru se numià sfinţire, inuagurare, înnoire (ἡ ἀφιέρωσις, τὰ ἐγκαίνια), el se numià şi intronizare, (ἡ ενθρόνισις, reflectând la sf. masă ca tronul lui Dumnezeu iară latineşte: consecratio, sfinţire, dedicatio închinare); actul acesta se săvârşià de episcopul locului, iar uneori anume când era vorba despre o biserică episcopală, chiar de mai mulţi episcopi vecini; el se săvârşià prin aşezarea unei cruci după sf. masă, prin ungerea sf. mese, precum şi a stâlpilor şi murilor bisericii cu sf. mir ca şi la taina hrismei, precum şi prin punerea de sf. moaşte deale martirilor sau sfinţilor în stâlpul sf. mese, dacă biserica nu era zidită chiar din capul locului pe mormântul unui martir sau sfânt în care caz se numià la Apus confessio (mormânt al confesorilor); deaceea şi altarul primi cu timpul forma unui sarcofag, sau a unui sicriu. Ziua în care s'a sfinţit biserica era apoi sărbată în fiecare an, ca ziua hramului bisericii.

Bisericile se bucurau de aşa veneraţie că unii intrau în ele numai desculţi. Mulţi sărutau pragurile sau uşorii când intrau în ele, iar alţii, parchetul, când făceau metanii. Ostaşii, chiar împăraţii intrau în biserică fără arme, sau lăsau armele în pridvor.

---

coloane svelte. Galerii spaţioase, rezervate pentru femei se ridică pe laturile de jos ale zidirei etc. Cf. şi „Biserica Ortodoxă Română" pe an 1878 No. IX pag. 558. Zidirea bisericii sf. Sofii a costat peste 36 milioane. Cf I. Pargorie op. cit. pag. 86. Despre personalul acestei biserici la început, vezi mai sus p. 51 (N. Tr.).

Deasemenea se privia ca o mare lipsă de respect a scuipá în biserică. In locul cel prea sfânt sau în altar nu era permis a intra nici unui laic, cu atât mai puţin femeilor, deoarece ele erau absolut excluse dela preoţia propriu zisă; numai împăraţii, ca unii cărora li se atribuia un fel de preoţie supremă, aveau drept a intra în altar, spre a aduce darul lor, precum şi spre a se cumineca aici la o masă deosebită. Ceice se refugiau într'o biserică, s'au se apucau de sf. masă, se bucurau de regulă de dreptul de azil; acest drept fu de multe ori restrâns adesea chiar înfrânt. Bisericile aveau direcţie sau „se orientau" mai mult dela apus spre răsărit (privind spre răsărit) şi astfel au remas uz constant la răsărit; totuş în Periodul II la răsărit şi la apus erau biserici ce aveau direcţie ca şi cortul şi templul T. V. dela răsărit spre apus, iar unele, dela miazănoapte spre miazăzi; această libertate în orientarea bisericilor domni continuu la apus.

§. 106. Arhitectura bisericilor. Impărţirea şi întocmirea lor.

La construcţia bisericilor creştine nu serviră de model în Periodul acesta templele păgâne, ci salele de recepţie ale palatelor imperiale, basilicile propriu zise, (Βασιλικαὶ στοαί, Βασιλικαί, basilicae), apoi şi imitaţiile lor, adică salele de recepţii ale caselor în general, precum şi salele de justiţie şi de pieţe; cele dintâi se numiau basilici casnice, iară cele din urmă, basilici forense sau de judecăţi şi de pieţe; în toate acestea se puteau aduna o mare mulţime de oameni; vechile temple păgâne nu aveau în interiorul lor încăperi pentru adunări mari de oameni şi deci n'au fost tocma proprii a servi de modele pentru bisericile creştine. Dar un locaş divin al creştinilor trebue să fe încăpător pentru o mare mulţime de oameni; deaceea el nunumai se compară cu o corabie ca şi biserica, cea instituită pentru mântuirea oamenilor, ci partea locaşului divin încăpătoare pentru mulţimea poporului se numeşte tocmai navă, corabie şi ca navă sau corabie centrală se deosebeşte de celelalte subîmpărţiri ale lui, numite navă sau corabie laterală, longitudinală şi transversală. Dela salele de recepţie ale caselor, precum şi dela salele de judecăţi şi de pieţe, ce li-au servit de model, locaşurile divine primiau la apus numele de „Basilicae", şi deaici se derive cuvântul român „Biserică". Bisericile în formă de basilice erau în planul lor dreptunghiulare, dar nu arare ori se uniau şi cu o încăpere, navă sau corabie, trans-

versală, aşa că planul lor primia forma de cruce; în lungimea lor erau despărţite prin 2 sau 4 şiruri de coloane în o navă sau corabie centrală mai înaltă şi două sau patru nave laterale mai joase, cu fereşti cel puţin în murii superiori a navei centrale; în interior aveau tavanuri plane, ce spre ornamentare ,se divizau în câmpuri pătrate, mai adâncate sau erau fără tavanuri, în acest caz acoperământul stà liber peste spaţiul interior al bisericii; năvile se terminau cu o închizătură boltită în formă de semicerc numită scoică, firidă sau absidă, concha, absis sau absida, κόγχη, ἀψίς. Acoperemântul de peste năvi era plan, înclinat spre părţile longitudinale, sau în formă de culme şi anume bifurcat peste nava centrală, sau în formă de şea, iară peste năvile lăturaşe, lăsat într'o parte ca un pupitru. Ca model, însă de rang secundar, pentru construcţia bisericilor au servit şi templele păgâne; bisericile construite în acest stil erau de regulă rotunde sau poligone; de construcţia centrală se alipia de ordinar ca şi la basilice un lungăreţ pridvor pătrat (πρόναος, νάρθηξ, vestibulum interius)[1]. In desvoltarea ulterioară a stilului basilicilor creştine de formă longitudinală rotundă, apărură şi basilici în formă de cruce. Luându-se de bază forma rotundă, plecà din ea braţele crucii în patru părţi; rotunda, centrul crucei se încheia sus cu o cupolà sau boltă (θόλος, τροῦλλος, τροῦλλα, tholus), iară celelalte părţi se acoperiau tot cu bolte sau cu un acoperemânt plan; deaici se ivi stilul bizantin; el se numi astfel fiindcă provenia din Constantinopole, unde avea expresiunea lui cea mai perfectă în biserica sf. Sofia, zidită de Iustinian la 537 şi restaurată la 562[2]. Stilul arhitectonic, al cărui plan are la bază forma unei cruci bizantine sau greceşti[3], adică a unei cruci cu toate braţele deopotrivă (-|-), spre distingere de crucea latină, al cărei braţ de jos e mai lung decât celelalte trei (-|-), se desvoltă apoi mai mult la răsărit decât la apus, are însă şi în Italia monumente somptuoase şi splendide, ce s'au păstrat până azi, ca şi bisericile în stilul basilicilor.

---

[1]. Biserici şi paraclise de tot *mici*, capele funerare şi baptisterii se construiau în stil rotund.

[2]. Cupola enormă a bisericii sf. Sofii din cauza unui cutremur s'a surpat în an. 558. Atunci Iustinian a restaurat-o şi mai măreţ înălţându-o cu 6, m. 40 cm. mai sus decât cea anterioară şi inagurându-o la an. 562, după Malala, iară după Cronica Pascală în an. 563 Decemvrie 24 (N. Tr.).

[3]. Numele de „Cruce grecească" nu trebue luat aici în sez *anticreştin*, în care crucea grecească e un instrument de tortură în forma literei grece X, ci în sens *creştin*, în care *crucea grecească* este forma, ce crucea, semnul mântuirei, a primit în *biserica grecească*.

Ce priveşte distribuţia interioară a bisericilor, intrai în biserică prin un pridvor, înaintea căruia se afla o curte fără acoperământ (αἴθριον, τὰ πρόπυλα, αὐλή atrium, vestibulum exterius, aula), încunjurată de regulă cu şiruri de coloane. In această curte stà penitenţii din clasa plângătorilor (flentes) şi tot aici se află o fântână (κρήνη, fons, cantharus), din care luau apă pentru botez şi unde 'şi spălau mânele, ceice veniau la biserică spre a asistà la leturghie, căci atunci primiau trupul Domnului în palmă. Din curtea neacoperită intrai în pridvorul acoperit, ce se numia şi paradis (παράδεισος, paradisus) pentru că pe murii săi era zugrăvit de regulă paradisul; aici stà de obicei catihumenii şi penitenţii, cari trecuse prin clasa plângătorilor; tot aici se făceau şi litiile (λιτανεῖαι, λιταί) la vecernie şi la privighere, iar armenii făceau aci chiar vecernia. Când lipsea o capelă proprie în curtea bisericii, se află de obicei în pridvor şi locul pentru botez Βαπτιστήριον, baptisterium, cu un bassin mare (numit la Greci κολυμβήθρα, lac de cufundare, iară la Latini: piscina, lac de peşte, dar şi fons, fântână). Din pridvor intrai prin una sau mai multe uşi (o uşă principală şi două delaturi) în încăperea din mijloc sau în însaş biserica, ce se numia ναός, templu sau şi ναῦς, navă, corabie, acest din urmă nume i se dà pentru că biserica era comparată de predilecţie cu corabĭa lui Noe, cea izbăvitoare de pierzare. Nava era de regulă străbătută în lungime de 2 sau 4 şiruri de coloane, cum am amintit mai sus şi astfel ea se împărţia în 3 sau 5 năvi aparte, având locuri separate pentru femei şi bărbaţi. Adesea locul unde stau femeile era o galerie înălţată pe lângă zid împrejur, ea se numia biserica de sus (τὰ ὑπερῷα) ocupând cele trei laturi ale bisericii. Locul despre scoică sau firidă ori absidă era ridicat şi mergeai la el pe trepte. La Apus această parte ridicată se chiamă acum cor, iar în biserica vechie se numià vima (βῆμα, suire, treaptă) adică parte mai ridicată sau şi soliu (σολέα, σολεῖον) adică scaun, locul scaunului. Aici lângă trepte steteau corurile (οἱ χοροί, chori) sau cetele clericilor inferiori, deasemenea ceteţii şi cântăreţii[1], mai târziu steteau aici şi corurile (οἱ χοροί, chori) sau cetele demnitarilor din suita episcopului şi a împăratului, pentru care ca şi pentru episcop se aşezară aici mai târziu scaune, căci aici stà şi episcopul când nu oficia la altar. Iar împăratul, ca „episcopul trebilor din afară ale

---

[1]. Ca loc pentru cântăreţi, vima se numià la Greci şi ᾠδεῖον adică locul odolor, al cântarilor.

bisericii“ (ἐπίσκοπο; τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας) avea locul destinat pentru el lângă „Episcopul trebilor dinăuntru ale bisericii“. Această parte a bisericii se prelungia apoi în o încăpere deosebită pentru sacrificiul leturghiei, numită sanctuar, altar, ce era separată de celălalt spaţiu al vimei, adică de restul părţii mai ridicate, prin o închizătură sau prin nişte gratii nu prea înalte (κιγκλίδες cancelli, grile).

In interiorul sanctuarului sau în altar πρεσβυτέριον, ἅγιον βῆμα, ἅγιον ἱερατεῖον, ἄδυτον, sanctuarium, altarium) în vechime intrai direct prin o singură uşă principală, ce se numià împărătească şi în timpul săvârşirii actelor misterioase ale sf. leturghii se închidea cu o perdea (καταπέτασμα, παραπέτασμα, velum), iar indirect intrai încă prin două uşi laterale, ce dà în câte o încăpere laterală (παστοφόριον) din cuprinsul altarului. In sanctuar sau altar se afla la mijloc sfânta masă pentru jertfa altarului, sau altarul propriu zis (τράπεζα, θυσιαστήριον, ἁγία τράπεζα, mensa, altare, în latina clasică altaria); el era obişnuit de piatră, une ori încă şi acum ca şi în timpul primitiv, de lemn, iar în unele biserici, era şi îmbrăcat cu argint[1]. La dreapta sau în laturea despre miazăzi a altarului, dacă biserica era orientată în senz strâns al cuvântului, adică privià spre răsărit, intrai din altar în o încăpere, numită diaconicon, adică loc pentru diaconi sau schevofilac, adică loc pentru sfintele vase şi veşminte, deasemenea secretar sau cămară tainică, iară la Apus sacristie sau cămara sfintelor odoare (διακονικόν sau σκευοφυλάκιον, secretarium, sacristia); în acest loc stà diaconii şi se conservau adoarele bisericii; din el intrai pe o uşă în altar şi pe una în nava bisericii; iar la stânga sau în laturea despre miază noapte a altarului intrai din altar în proscomidie (προσκομιδή) sau în locul unde se aduceau, se procurau sf. daruri (dela προσκομίζω) sau în protesă (πρόθεσις) adică în locul unde ele se pregătiau şi se puneau înainte loc, numit la Latini „oblationarium“. In această încăpere credincioşii aduceau ofrandele lor (προσφοραί, oblationes), ce consistau mai ales din pâine şi vin, apoi aici vinul şi pâinea se pregătiau pentru sacrificiul euharistic şi de-aici, după ce începea leturghia credincioşilor, se făcea o procesie solemnă prin nava bisericii în altar, aşa zisa intrarea cea mare (εἴσοδος, introitus) şi se aduceau pe sf. masă da-

[1]. După Procopiu (De Aedif. Iustiniani I. 1.) sf. masă din biserica sf. Sofii era de argint şi aur în greutate de 40.000 livre (12.800 Kilogr.) şi în valoare de circa 2,820,000 franci, Isambert op. cit. p.. 657 (N. Tr.).

rurile pregătite pentru jertfă. După vremi proscomidia sau protesa ocupă aceeaş încăpere cu altariul, şi consistà numai din o masă pe care se pregătiau darurile euharistiei; tot aşà vechiul diaconicon formă aceeaş încăpere cu altariul şi în modul acesta a rezultat întocmirea prezentă ce domină la Răsărit, adică altariul fù pus în legătură cu nava bisericii nu numai prin uşa principală, ci şi prin câte o uşă laterală despre proscomidie sau protesă precum şi despre diaconicon sau schevofilac. In absidă sau in fundul altariului, ce aveà formă de semicerc, era un scaun înalt (θρόνος thronus în latina medievală: faldistorium) pentru episcop, care deaici domină cu privirea pe toţi credincioşii adunaţi şi da ordinile necesare. Deadreapta şi deastânga lui erau scaune (σύνθρονοι sinthroni, în latina medievală banci) pentru preoţi. Natural, episcopul şi preoţii şedeau pe aceste scaune numai când nu făceau serviciu la sf. masă, adică mai ales când se citea sf. Scriptură şi se ţinea predica. In navă se afla chiar în acest Period un loc ridicat, un eşatodaj, numit amvon, ἄμβων ambo, gradus, suggestus, deasemeni ἐξέδρα, exedra (adică loc de stat şi de şezut afară din altariu); aici se citea şi se ţinea predica. Uneori erau, mai ales la Apus, chiar două amvoane de acestea, unul la dreapta scaunului din altar unde şedea episcopul, loc destinat pentru citirea evangheliei, iar unul la stânga, pentru citirea apostolului sau a epistolei; ca consecinţă şi azi la Apus laturile respective ale bisericii se chiamă laturea evangheliei şi laturea apostolului şi a epistolei. Actualele amvoane pentru predică s'au introdus tocma în sec. 11 mai întâi la Apus; ele primiră numele „Cancelli" pentrucă locul unde sta predicatorul fu strămutat depe amvon, unde el sta la început, mai întâi foarte apoape de grilajul ori îngrăditura din faţa altarului, adică foarte aproape de „Cancelli", pentru care încă de-atunci se chiemà „Cancelli"; iar acest nume li-a rămas şi dupăce fu mutate apoi mai departe. Cărţile de cetit sta pe analoage sau pupitre (τά ἀναλόγια, pulpita). In despărţirea centrală, adică în naos (ναός) sau în nava bisericii (ναῦς) nu lipsiau nici şiruri de strane (στασίδια. sedilia), în cari creştini bătrâni şi slabi sau de consideraţie puteau şedea în timpul unor anumite părţi ale cultului, între altele şi când se citeau sau se cântau psalmii, cari pentru aceasta erau şi împărăţiţi în catisme sau şederi (καθίσματα). Murii se ornară treptat cu icoane, în picturi şi mozaicuri (μουσεῖα opera musiva, la Greci şi λιθόστρατα, covoară de piatră); grilajul, în-

grădirea din faţa sanctuarului, adică din faţa locului unde era altarul, deasemenea se completă cu un şir de coloane, între cari fură atârnate perdele, iar mai târziu la Răsărit se ornă dinceînce mai mult cu icoane şi la urmă se construi ca un perete de icoane solid şi înalt, ce se chemà iconostas εἰκονόστασις sau εἰκονοστάσιον, deasemenea τέμπλον dela latinul templum = spaţiu sacru separat, delimitarea unui spaţiu sacru), dar la Apus dimpotrivă cu timpul însuş grilajul primitiv ieşì treptat din uz. Sf. masă avea în jurul ei de obicei 4 stâlpi, ce susţineau un baldahin, sau cort al altarului (κυβώριον, ciborium, adică mai întâiu pàhar, apoi orce vas pentru păstrarea sfintelor taine, zis deasemenea πύργος, turris, adică turn, umbraculum adică umbritor), ca să nu cază de sus nimic pe sf. masă; între aceşti 4 stâlpi adese se atârnau şi perdele (tetravela, perdele împătrite), ce acoperiau din toate patru părţile sf. masă, când nu se servià pe ea. Unele biserici mai mari aveau alături cu ele şi paraclise sau capele (παρεκκλησίαι) precum şi sale de consilii şi de conversaţie (la Latini secretarià, la Greci σέκρετα, σήκρ τα sau σεκρετάρια, ce se mai numiau la Răsărit şi pastoforii (παστοφόρια) adică încăperi accesorii, încăperi secrete, iară la Apus, aveau sacristii (sacristiae) adică camere pentru obiectele sacre; mai aveau biblioteci şi arhive; iar în curtea bisericii (περίβολος) era adesea şi alte clădiri accesorii, ca şcoale bisericeşti, spitale, case pentru bătrâni, case de oaspeţi şi chiar case de locuinţă pentru clericii necăsătoriţi. Aceste constucţii se numiau la Greci şi la Latini deasemenea „ἐξέδραι exedrae" adică încăperi dinafară de clădirea bisericii.

La armeni fu uz, ca altarul să ocupe un spaţiu relativ mic; sf. masă venia drept în uşile „împărăteşti" şi preotul liturghisitor sta dinaintea acestora, iar perdeaua ce se trăgea în timpul actelor misterioase ale leturghiei, venià tocma la spatele liturgisitorului.

§. 107. Vase şi veşminte liturgice.

Vasele liturgice (σκεύη, vasa), veşmintele liturgice (στολαι ἐνδύματα, vestes, vestimenta), şi alte obiecte de cult, întrebuinţate în biserică, primiră în Periodul II în esenţă forma lor actuală, deşi nu se poate demonstrà că toate cele de azi existau chiar de atunci, ci unele din ele s'au mai adaus şi în Perioadele următoare.

Timpul, în care intră în uz un odor sau veşmânt bisericesc, nu se poate stabili precis pentru toate; dar cele mai multe din ele, întrucât nu provin din Periodul I, se desvoltară în Periodul II cel puţin în rudimente; deaceea vom descrie aici sistemul vaselor şi veşmintelor biericeşti chiar în desvoltarea lui.

A. Vase liturgice.

Ca vase liturgice aflăm în special următoarele:

1. Un acoperemânt duplu pe sf. masă, unul dedesupt şi unul deasupra: cel dedesupt de pânză, cămaşa (τὸ κατὰσαρκα şi τὰ κατάσαρκα, latineşte: mappa, adică faţă de masă sau mappae, fiindcă consistă din mai multe bucăţi), iar cel de deasupra de stofă scumpă, îmbrăcămintea (ἐνδύτιον, latineşte; palla, adică veşmântul de deasupra). Peste aceste două era apoi o învălitoare sau giulgiu (εἰλητόν, corporale) cu destinaţie, ca întinzându-se pe sf. masă să fie aşezate pe el vasele, în cari se află trupul şi sângele Domnului, reprezentând tododată, după explicarea de predilecţie mistică, cum ea se desvoltă treptat în leturghie, pânza în care fu înfăşurat trupul lui Hristos în mormânt, iară la Răsărit mai era şi o mică pânzătură, antimis (ἀντιμήνσιον, antimensium), pusă în această învălitoare şi la desfacerea acesteea se întindea pe ea, conţinând sf. moaşte şi fiind sfinţită de episcop; antimisul ca altar portativ (altare portatile), drept care la Apus servià o lespede de piatră consacrată, se putea utilizà la nevoie în loc de sf. masă pentru a săvârşi liturghià *afară* din biserică; dar în timpul următor el fu declarat ca un obiect *indispenzabil* chiar la o leturghie înăuntru bisericii şi avea pe el atestarea că e consacrat de episcop şi dedicat unei biserici anumite, pentru siguranţă că sf. masă e înzestrată cu sf. moaşte şi ce-i drept şi poate şi pentru că sub oblăduirea iconoclaştilor în sec. al 8-lea şi în prima jumătate a sec. al 9-lea nunumai se depărtară icoanele din biserici, ci se sfinţise şi biserici fără a avea în sf. masă relicvii sacre. Antimisul primi ca ornamantaţie simbolică icoana punerii Domnului în mormânt. La Apus fu uz a se orna cu o poală de pânză sau de metal laturea din faţa sf. mese sau toate 4 laturile ei, dându-i-se poalei numele antependium (poală dinainte).

2. O cruce fixată în dosul sf. mese; această cruce, mai târziu în uz, purtà de obicei şi icoana răstignirei, deaceea primi la Apus numele de Crucifix (crucifixum, icoana răstignirei şi crucifixus, Cel răstignit).

3. Deàsupra sf. mese atârnà de baldahin (κυβώριον, ciborium), un vas, ce uneori avea chip de porumb spre a aminti pe sf. Duh, care sbură la Iordan în chip de porumb asupra Mântuitorului, deaceea se chiemà porumbel (περιστέριον); în el se păstrà sf. euharistie pentru cazuri de nevoie. Dar mai târziu vasul acesta fu denumit şi ἡ κιβωτός, arca (chivot, corabie, cutie) sau chiar „κιβώριον, ciborium" ca baldahinul însuş; la Apus îl aflăm deasemenea sub numele „pyxis (cutie)", „tabernaculum, (cort)" şi „turris (turn)". El avea formă de corabie, sau de cutie, de cort sau de turn şi stà pe sf. masă. La Apus atari vase se construiră în Perioadele următoare şi cu pereţi de sticlă sau de cristal, spre a se putea arăta poporului în ele trupul Domnului sau sfânta ostie (hostia), cum fu uz a se numi pâinea euharistică la Apus în Perioadele următoare, după ce s'au introdus aici la euharistie azimile, în formă de oblate (oblatà, aduceri, sacrificiu) adică în formă de turte de făină de grâu. mici, rotunde, subţiri, coapte nedospite; deaceea chivotele de acest fel se numiră apoi monstranţe (monstrantiae, chivote, ce se arătau); în timpul posterior deasemenea cutiuţa (pyxis), în care se aşezà deadreptul ostia consacrată, fu separată de chivotul mai mare pentru sfintele taine (ciborium, tabernaculum, uneori şi pastoforium, adică încăpere laterală secretă), în care e păstrată aceea cutiuţă.

4. Paharul euharistic (ποτήριον, latineşte calix) ce intră în uz chiar dela instituirea sf. euharistii; în Periodul II în bisericile urbane el era îndecomun de argint sau de aur, în alte biserici şi de cositor, de sticlă, de lut sau de lemn; deasemenea un disc sau talger (δίσκος, latineşte patina patena) pentru pâinea euharistică, făcut din aceeaş materie ca şi potirul. La Apus pelângă potiru pentru sacrificiul euharistic depe sf. masă (calix offertorius sau sacrificatorius), intră în uz şi un potir special pentru comuniunea laicilor (calix ministerialis); acest potir se numi şi scyphus (cupă, scăfiţa), pentrucă avea forma de cupă, deasemenea, calix ansatus, pentrucă uneori avea toarte (ansae).

5. Steluţa (ἀστερίσκος, stella), ce se punea pe disc spre a feri pâinea euharistică de atingerea cu acoperământul de peste ea; mai târziu, când deveni uz a se explicà mistic leturghia şi toate cele ce stà în raport cu leturghia, steluţa fu privită totdodată ca simbolizând steaua magilor, ce se opri deasupra locului unde era pruncul Iisus, cel de curând născut.

6. Suliţà (λόγχη, hasta, lancea), un cuţit în formă de lance, cu

care se tăià pâinea euharistică, un cùţit pentru a sacrificà, de aici şi numele său de Copie, κοπίς (cuţit pentru sacrificiu). După explicarea mistică de mai târziu acest cuţit fu privit şi ca simbol, al suliţei, cu care Hristos a fost împuns pe cruce; tot aşa buretele (σπόγγος, spongia), ce la început servià numai spre a şterge discul şi potirul, mai târziu, privit în senz mistic, amintià totdeodată buretele, în care Hristos a fost adăpat cu oţet pe cruce.

7. Linguriţa pentru cuminecătură (λαβίς, ligula) se crede că a fost introdusă de Ioan Hrisostom († 407); însă ea se va fi întrebuinţat atunci numai pentru copii, căci creştinii în vârstă primiau sf. trup în palmă, iar sf. sânge din potirul, ce li se apropia de buze. La Apus se întrebuinţa pentru copii o ţevie (fistula, calamus), cu care sugeau sfânta Euharistie.

8. Un acoperământ comun pentru disc şi potir şi câte unul aparte pentru disc şi pentru potir, toate trei numite greceşte aere (ἀέρες); ele aveau mai întâi însemnarea de acoperăminte pentru aer, adică acoperăminte ce închipuiesc aerul sau opresc aerul din jurul trupului Domnului, iar apoi s'au luat tocma în înţelesul de învălitori sau giulgiuri ale trupului Domnului, latineşte pallae, adică haine pedeasupra, învălitori.

9. Ripida sau apărătoarea (ῥιπίδιον, flabellum) spre a depărta muştele dela pâinea şi vinul sf. euharistii; ea primi formă de heruvim, adică forma unui chip de înger cu faţă de om (antropomorf) şi cu şase aripi, din consideraţii simbolice, findcă heruvimii încunjură pre Domnul şi-i servesc lui, dar ripida avea şi formă de cruce.

10. Candele (λαμπάδες κανδῆλλαι, λυχνοί, lucernae) apoi sfeşnice (λυχνίαι, κηροπήγια, λυχνοῦχοι, lychnuchi, candelabra) şi lumânări (κηροί, κηρία, cerei) spre a simbolizà lumina adevărului şi a sfinţeniei, care este Dumnezeu şi Hristos şi asemenea căreea trebue a fi şi creştinii, apoi spre a imità candelele, sfeşnicile şi lumânările, ce erau în uz la cortul mărturie şi la templul T. V.; deasemenea lustre sau policandre atârnate (πολυκάνδηλα, lychnuchi pensiles, lychnuchi pendentes, candelabra în senz mai nou al cuvântului, precum şi lustre în formă de cerc (χοροί, chori). In special merită a fi amintite sfeşnicile cu trei şi două braţe, cu trei şi două lumânări, de cari se servesc la Răsărit episcopii spre a binecuvântà, cu scop de a aduce aminte de sfânta Treime şi de cele două naturi ale lui Hristos;

aceste sfeşnice se numesc trichiriu (τρικήριον) şi dichiriu (δικήριον), întâiul simbolizează sf. Treime, iar al doilea cele două naturi în Hristos; apoi un sfeşnic cu o lumânare, primichiriu (πριμικήριον), ce poate simbolizează deodată unitatea lui Dumnezeu, persoana lui Hristos, evanghelia, biserica şi pe episcop însuş; acest sfeşnic e purtat înaintea episcopului, a evangheliei şi a sfintelor daruri, dar numirea lui are altă derivare etimologică decât dichiriul şi trichiriul (δικήριον, τρικήριον); el se numeşte primichiriu (πριμικήριος) mai vârtos numai pentru că îl purtà cel întâiu între purtătorii de sfeşnice, sau mai corect unul din cei doi din fruntea purtătorilor de sfeşnice, cel întâi între egalii săi; dar acesta se numia latineşte primicerius şi grecizat primichiriu (πριμικήριος), ca întâiul între cei înscrişi pe *cera*, adică pe tabela de ceară (cera), ce conţinea lista colegilor săi de serviciu, aşa că primichiriu (πριμικήριον) însemnează mai ales serviciul celui dintâiu sau a celor doi din fruntea colegilor săi de serviciu; în senz aplicat cuvântul acesta însemnează sfeşnicul cu o lumânare pe care trebue să-l poarte primul sau unul din cei doi din fruntea purtătorilor de sfeşnice.

11. Tămâierul sau cădelniţa (θυμιατήριον, thuribulum) pentru a tămâia la serviciile liturgice cu tămâie (θυμίαμα, thus sau plur. thura), cum era uz chiar în T. V. ca un fel de sacrificiu special, ce trebue a se aduce lui Dumnezeu, iar acum în accepţia spirituală a uzului din T. V. tămâierea simbolizà venerarea şi omagiile, cuvenite lui Dumnezeu, bisericii sale şi membrilor ei; tămâerul era uneori de aur sau de argint.

12. Cruci pentru procesiuni sau cruci de mână, mai mari şi mai mici, apoi steaguri pentru procesii, ca semne de luptă şi de triumf ale bisericii; steagurile aveau forma steagului de răsboiu al Romanilor, aşa zis λάβωρον, vexillum labarum, în vârful căruia Constantin puse o cruce.

Pe lângă aceste vase mai erau la Răsărit unele, atestate direct tocmai la începutul sec. al 15-lea şi anume:

13. Uu înveliş al mormântului lui Hristou (numit ἐπιτάφιος ἀήρ, acoperământ pentru mormânt, simplu ἐπιτάφιος sau ἀήρ), reprezintând icoana punerii în mormânt a lui Hristos; acest epitaf e simbol, tip al Mântuitorului, care fù pus în mormânt la vederea tuturor, iar după învierea Lui s'a arătat numai apostolilor şi discipolilor; deaceea în Vineria şi Sâmbăta săptămânei Patimilor epitaful e expus public în nava bisericii, iar apoi din ziua de Paşti până la sărbătoarea Inălţărei stă pe sf. masă, spre a fi văzut numai de

servitorii altarului. La Apus se construieşte în Vineria Patimilor un fel de mormânt al Domnului şi se numeşte sepulcrum (mormânt).

14. Vulturul (ὁ ἀετός) ca locul unde stă episcopul în nava bisericii la hirotonia lui. Dar în unele biserici chiar la fiecare leturghie, săvârşită de episcop, se întrebuinţeaze un covoraş sau o imitaţie de covoraş pe parchet cu reprezentarea simbolică a trei râuri, a unei cetăţi dincolo de ele şi a unui vultur deasupra cetăţei. Aceste figuri tind a simbolizà că episcopul, când vine din altariu şi trecând peste cele trei râuri ajunge la vultur şi se opreşte pe acesta, prin râuri de apă vie (Ioan 7, 38) sau prin darul cel mântuitor se avântă în doctrina divină la înnălţimea sborului de vultur şi deacolo veghiază peste cetatea lui Dumnezeu, adică peste creştinii eparhiei sale.

B. Veşminte liturgice.

La sfârşitul Periodului I se pominese acum veşminte liturgice. (στολαί, stolae, vestes, veşminte, adică veşminte solemne); aceste veşminte, după informaţiile ce avem despre ele, nu erau propriu zis altele, decât veşmintele de sărbători, ce persoanele oficiale purtau de obicei în viaţa publică; ele devenirà veşminte liturgice numai întru cât veşmintele solemne, de cari personalul bisericesc avea să se serviască la cultul divin, se rezervară pentru acesta şi nu se mai purtau în viaţa publică; dar structura regulamentară a acestor veşminte nu ne este cunoscută; probabil că erau de coloare albă sau cel puţin deschisă şi aveau forma tunicii lungi sau a talarului (ποδήρης, tunica, talaris), peste care apoi se purtà mai adesea o înfăşurătoare grecească sau manta (ἱμάτιον, pallium, φαινόλης, φαινόλιον, φελόνης, φελόνιον, paenula); poate pelângă acestea liturghisitorii se mai serviau chiar în Periodul I şi de un fel de mahramă, pe care vor fi purtat-o pe un umăr sau pe ambii şi ridicând-o cu mâna dreaptă dădeau cu ea semnal pentru actele liturgice, ce voiau a începe, spre a îndreptà la ele atenţia tuturor, cum obişnuiau atunci toţi funcţionarii publici, iar de altă parte puteau răspunde şi unei necesităţi a creştinilor în special, căci vor fi sters cu ea gura lor şi a altora după cuminecătură. Tocma în Periodul II aflăm în privinţa veşmintelor informaţii mai în detaliu. După cum ni se referă în Periodul II, bazele mai sus indicate despre veşmintele liturgice se vor fi pus încă din Periodul I şi apoi veşmintele litur-

gice, ce sunt în uz astăzi în biserică, trebue să se fi înfinţat în partea lor esenţială încă din Periodul II; unele din ele negreşit se vor fi adaus încă mai târziu. Astfel începând din acest Period se formă—nu tot într'un timp ci treptat—următorul sistem de veşminte liturgice:

1. O haină scurtă pe umere pentru clericii de treapta cea mai inferioară, pentru anagnoşti şi psalţi (lectori şi cantori), numită şi fenolion φαινόλιον sau felonion scurt (φαιλόνιον), felonul scurt (φελόνης), iar la Apus paenula scurtă; acest veşmânt după ideea şi numirea lui s'a format din o mantie fără mânici şi cu totul închisă sus afară de-o deschizătură, prin care trecea capul, adică din fenolion, felonion sau felon, respectiv din paenula (φαινόλιον φαιλόνιον sau φελόνιον, φαιλόνις sau φελόνις, paenula); totuş mai târziu şi pentru anognoşti şi psalţi, în locul acestui veşmânt original de serviciu al lor, în locul felonului scurt se încuviinţă veşmântul de serviciu al treptei superioare lor, adică veşmântul ipodiaconilor, ce se numeşte stihariu, latineşte alba.

2. Stihariul, (Στιχάριον sau Στοιχάριον) acum menţionat; acest nume însemnează o haină strâns alipită, după etimologia lui (στοιχείον va să zică element), poate o haină elementară, o haină pe dedesupt; stihariul era un veşmânt lung, o tunică sau talar (ποδήρης, talaris), latineşte e numit de obicei alba (scil tunica, talar alb), fiindcă era de o materie deschisă, albă. La Răsărit el era destinat la început numai pentru ipodiaconi şi clerici mai superiori, iar apoi fù lăsat şi anagnostilor şi psalţilor, în locul felonului scurt, ce li se cuvinea de drept. Acest veşmânt în forma lui scurtată, în care ipodiaconii din Apus îl poartă, se chiamă tunicella sau tunică mică; iar ca haină albă pe deasupra, atârnând până la genunchi şi purtat la Apus de clericii inferiori la toate actele liturgice, veşmântul acesta se chiamă superpelliceum (haină pedeasupra), în limba neolatină rochetum.

3. Orariul (ὠράριον sau ὀράριον) făşie de stofă lungă, pe care diaconii o poartă pe un umăr şi care originar va fi fost o basma spre a şterge gura celor ce se cuminecau, de aici primi numele său (orarium), ce Romanii dà fiecărei pânzături pentru sters la gură (ad abstersionem oris), iar de altă parte, precum persoanele, ce funcţionau în adunări publice, aveau la sine o basma cu care da semn ca să atragă atenţia la actul ce erà să se petreacă, tot astfel orariul în uzul bisericii servià ca semn, că cel ce-l poartă e gata să înceapă servicii de cult; mai târziu Latinii

l-au numit de obicei stola, fiindcă era o piesă însămnată din îmbrăcămintea liturgică, din „στολή“ sau „stola“. Acest veşmânt atârnà la diaconi de pe umăr în jos, dinainte şi dinapoi, iară capătul dedinainte la rugăciuni se ridică cu mâna dreaptă în sus, precum în genere ridicarea în sus a unei basmale, a unei mahrame sau a unui ştergar servià ca semnal pentru discursuri sau acte de servicii publice. Preoţii deasemenea pe lângă stihar aveau un orar, dar acesta la ei nu se purtà pe umăr atârnând dinainte şi dinapoi, ci se purtà pe grumaz peste ambele umere ca semn de îndoită obligaţie la cultul divin, iar la Răsărit fură împreunate capetele şi mai târziu chiar cusute laolaltă dinainte. In această formă veşmântul se numi epitrahil (ἐπιτραχήλιον), adică veşmânt pentru grumaz. Acum el la Răsărit este un veşmânt de grumaz ce atârnă dinainte şi nu se mai poartă cu capetele despărţite. In biserica de Apus preoţii purtà orariul tot pe ambele umere, numai că el nu erà cusut sus, ci capetele lui atârnau slobod în jos şi numai la leturghie se puneau cruciş pe piept, cum se face acolo şi astăzi. Deaceea la Apus el păstră şi la preoţi numele stola, ce primi în urmă la diaconi, căci la aceştia el se numia din început orariu, iar apoi stolà; în consecinţă Apusenii numesc şi epitrahilul stola.

4. Felonul, greceşte φελόνιον, latineşte casula (căsuţă) sau planeta (format poate dela „paenuletta“, diminutiv neolatin din „paenula“), o mantie fără mâneci, acoperind pieptul şi spatele; preoţii o purtau peste Στιχάριον şi Ἐπιτραχήλιον, sau peste alba şi stola; mai venià apoi un brâu (ζώνη, cingulnm) şi la Răsărit mânicuţe (ἐπιμανίκια) iară la Apus preoţii purtà încă la braţ un manipul (manipulus), ce însemnează steag, însă acesta se numia şi mappa, adică ştergar ori bandieră şi sudarium, adică mahramă; după destinaţiunea lui cea mai vechie el era atât ştergăraş pentru semnale cât şi mahramă sau ştergar şi servia deopotrivă ca semnal pentru rugăciunea de obştie, cum şi spre a şterge gura după cuminecătură. Felonul sau casula primi mai târziu la Apus multe forme diferite. Intre altele el fù aici despicat pedelaturi prin un fel de deschizătură pentru braţe, iară dela sec. al 8-lea supt el se punea pe la umere şi gât şi un guler alb, ce se ridică dela umere în sus spre a acoperi haina obişnuită; acest guler se numia humerale (îmbrăcămintea umerilor) sau amictus (haină răsfrânsă). Preoţii armeneşti primiră un felon lung (şursar, şurţar) un fel de mantie încheiată pela piept iar deasupra ei ce-i drept

mai târziu, un guler înalt de metal (Vagos), poate ca imitație a umeralului Latinilor, căci armenii în opoziție cu Grecii adoptau de predilecție dela Latini orice articole, prin cari aceștia se deosebiau de Greci.

Coloarea veșmântului liturgic de deasupra și a tuturor veșmintelor liturgice în genere era la început de tot deschisă sau chiar albă; In Perioadele următoare coloarea deschisă sau albă rămase la Răsărit coloarea veșmintelor de sărbători, pecând coloarea liturgică la cazuri de întristare fu roșu mohorât, poate în considerarea mantiei de purpură cu care Domnul fu îmbrăcat în batjocură la Patimele sale; coloarea neagră, aleasă pentru cazuri de întristare în an. 476, de Acachiu, patriarh al Constantinopolei, fu respinsă. La Apus dela sec. al 9-lea până la al 13-lea deveniră colori liturgice: alb în special pentru sărbătorile Domnului și ale Maicii Domnului, roș pentru Rusalii, cum și pentru sărbătorile apostolilor și ale martirilor, violet pentru zilele de post, negru pentru săptămâna Patimilor și pomenirile morților, verde pentru celălalt timp al cultului; numai alba, superpelliceum și amictus au rămas totdeuna albe.

Episcopii la Răsărit și la Apus aveau în genere aceleași veșminte ca și preoți; așa dar stihar sau alba, epitrahil sau stola la care în Apus pentru ca episcopul să întruniască în sine veșmintele tuturor treptelor s'a adaus mai târziu și tunicela de ipodiacon și dalmatica de diacon (un fel de tunică pe deasupra) în uz numai la Apus, despre care vom trată mai departe; pelângă aceste odăjdii episcopii purtau ca veșmânt pe deasupra deasemenea felon, respectiv casula, cu deosebirea că la Răsărit felonul, care atunci la preoți eră fără nici o cruce, la episcop, spre distingere avea o cruce, iar la arhiepiscopi, multe cruci, deaceea felonul acestora se numià și polistavriu (πολυσταύριον).

5. Omoforul ('ὠμοφόριον veșmânt pe umere), latinește pallium (manta), rareori numit și superhumerale (veșmânt peste umere), o învălitoare peste umere, eșarpă pentru umere. Acest vesmânt, imitație a efodului (אֵפוֹד, Efod) marelui preot din T. V. probabil îl purtà la început numai patriarhii; el trebue a fi bine distins de vesmântul de deasupra cu acelaș nume, acoperind capul, grumazul și umerii, cu care de obicei e înfățișată sf. Fecioară. Omoforul la Răsărit deveni curând veșmântul propriu fiecărui episcop, veșmânt prin care episcopul se distingià de preot; omoforul avea destinația, când îl purtà episcopul, a semnifică ser-

vicii săvârşite de arhiereu, dar erà totdodată simbol al datoriei episcopului, a aduce pe umere în staul oaea cea pierdută; aceastā însemnare i-o dă încă din prima jumătate a sec. 5 Isidor Peluziotul, aşà că omoforul avea forma unei mantii de umere, sub care să se încălziască şi să se ţină cu dragoste oaea cea aflată şi pe umere râdicată. După diferitele servicii de cult fu uz a purtà când un omofor mare, când unul mic, când chiar a-l scoate. Dar la Apus în sfârşit el consistà din un cordon pe umere de lână albă, lat de un pod de mână, cu cruci negre, roşii sau albastre, cusute pe el; apoi el nu fu comun tuturor episcopilor, ci rămase insignîu al arhiepiscopului şi e probabil că la îuceput îl purtà numai episcopul Romei, iar apoi poate şi alţi oarecari arhiepiscopi şi episcopi, dar numai acei cărora îl trimetea el, cu drepturi recunoscute şi de el; astăzi toţi arhiepiscopii bisericii din Apus, poartă paliu, însă toţi îl primesc dela Roma. Un alt veşmânt pentru umeri e aşa zisul rationale (veşmânt al luminărei minţei), ce acopere peptul şi spatele; deşì mai puţin dinstictiv, totuş îl purtà numai unii episcopi, autorizaţi pentru aceasta; el a fost şi e în unele părţi până azi mult mai lucrativ.

6. Vesmântul de genunchi sau de coapse, epigonatul, bederniţa (ἐπιγονάτιον); acest vesmânt pare să fi exitat acum la Răsărit chiar pela sfârşitul Periodului. El este o ştofă pătrată; episcopii dela Răsărit îl poartă atârnat la genunchi sau la coapse de un şnur legat în partea dreaptă la brâu; după explicarea mistică, ce intră în uz mai târziu epigonatul avea a închipui autoritatea episcopală, sau sabia duhului; deaceea în timpul următor fu dat şi preoţilor, pe cari episcopul îi învestià cu o autoritate, ca să o exercite ca locţiitori ai lui. Din început însă epigonatul pare să fi fost un ştergar, de care episcopul în antichitate, spre amintirea şi imitaţia spălărei picioarelor efectuată de Hristos la apostoli, se servià pentru aceeaş lucrare faţă de subalterni, pe atunci pretutindenea în uz, şi anume Joia în săptămâna Patimilor; chiar şi în alte cazuri epigonatul avea să amintească totdeauna umilinţa, ce Hristos prin spălarea picioarelor, la care obligă pe apostoli prin exemplul *său*, a voit ca ei şi următorii lor să ştie a o manifestà. In biserica rusască din timpul prezent sunt două feluri de epigonate, ce au şi nume deosebite.

7. Sacosul (σάκκος, veşmânt în formă de sac). Patriarhii şi mai întâi cel de Alexandria la Răsărit şi cel de Roma la Apus, începură, cum am văzut încă la omoforul grec (ὠμοφόριον) şi la pal-

lium latin, a-şi însuşì unele veşminte liturgice, pe cari alţi episcopi nu le purtau şi anume mai ales cele după modelul veşmintelor liturgice ale arhiereului T. V. Dar în privinţa unora ei se orientară şi după modelul îmbrăcămintei de paradă, ce purtau împăraţii greco-romani. Astfel de veşmânt era la Răsărit sacosul, de tot asemenea cu haina de deasupra a arhiereului din T. V. adică cu meil (מְעִיל), un vesmânt pe deasupra în formă de sac, ca şi stiharul, însă ceva mai scurt, mai larg, cu mânici până la cote şi de stofă preţioasă; el se purtà în loc de felon. Astăzi toţi episcopii răsăriteni poartă sacos. Nu e sigur de existà sacosul chiar în Periodul II şi chiar de va fi existat pe atunci, existà poate numai în Alexandria, de unde în timpul vechiu veniau la Răsărit primele îndemnuri pentru desvoltarea sistemului de veşminte liturgice, cum veniau la Apus din Roma. In sec. al 12-lea purtau sacos toţi patriarhii din Răsărit, însă numai patriarhii, iară dela sec. al 13-lea îl purtau chiar şi unii mitropoliţi, apoi tot mai mulţi şi în sec. al 18-lea sacosul deveni veşmânt pentru toţi episcopii, pecând patriarhii şi un mare număr de arhiepiscopi şi mitropoliţi privigeliaţi începură apoi să-l poarte ornat cu multe cruci ca sacos polistravriu, σάκκος πολυσταύριον. Episcopii armeneşti dimpotrivă conservară felonul armenesc (şurşar, şurţar) cu omoforul.

8. Dalmatica, adică tunica de deasupra, ce fù introdusă din Dalmaţia. La Apus episcopii Romei purtau supt casula, ca veşmânt distinctiv, un veşmânt pedeasupra, asemeneà cu sacosul, ce se numi dalmatica dela Dalmaţia, locul său de origine; dar şi diaconii din Roma, spre a se deosebi de alţi diaconi, purtau ca veşmânt pedeasupra o dalmatică simplă. Din timp în timp însă Roma permitea uzul dalmaticii şi episcopilor şi diaconilor dela alte biserici din Apus, episcopilor pe supt casula, iară diaconilor ca veşmânt pedeasupra. Mai târziu toţi episcopii şi diaconii din Apus se ornau cu dalmatica.

9. Mantia episcopală, ce se purtà la ocazii solemne, în cari episcopul nu avea să se îmbrace cu toate veşmintele. Ea la Răsărit avea numele μαντύας, μαντύον ca şi mantia de monah, însă erà de stofă mai preţioasă decât aceasta şi împodobită împrejur cu trei galoane colorate, ce o traversau, iar mai târziu conform explicaţiei mistice, intrată în vigoare despre toate actele liturgice, galoanele primiră numele „râuri (ποταμοί)" simbolizând râurile de apă vie (Ioan 7,38), sau râurile darului mântuitor, ce se cuvenia a purcede dela episcopi; deasemenea sus şi jos mantia era împodo-

bită pedinainte cu câte două table, pe cari unii le explicau că sunt tablele legii T. V. şi ale T. N. sau şi cele 4 evanghelii, ce episcopul trebuie să le propoveduiască, iar alţii ziceau că ele simbolizează cupele (πόματα), de cari aveau a se folosi credincioşii, pentru a bea din râurile vieţei celei vii şi deaceea ele chiar aşa să cade a fi numite. La Apus atât episcopii, cât şi preoţii şi monahii purtau la vecernie şi la procesiuni o mantie, ce avea la început un gugiu, capa adică mantie cu gugiu, la monahi ea se numia şi cucula, adică învălitoare (dela κουκοῦλα, κουκούλιον, învălitoare de cap, ce purtau Grecii).

10. Toiagul pastoral al episcopului, precum şi cel al egumenului (ῥάβδος, mai târziu şi δικανίκιον toiag îndreptător πατερήσσα, πατερίτζα, toiag părintesc, baculum, baculus, adică toiag, pedum, adică toeag de păstor). El era încovoiat sus; la răsărit toiagul episcopilor avea sus forma literii T adică forma cea mai veche a crucii, sau se termină în două capete de şărpi, privind unul la altul, poate ca simbole despre o îndoită înţelepciune, ce se pretindea dela episcop în senzul învăţăturii Domnului: „Fiţi înţelepţi ca şărpii şi blânzi ca porumbeii"; la Apus toiagul papilor nu era încovoiat; deaceea fù numit pedum rectum (toiagul cel drept de păstor), iar toiagul episcopilor şi egumenilor din Apus era încovoiat într'o parte şi adesea ornat sus cu o mahramă atârnată, ce se chiamă pannisellum sau pannisellus (mărămioară), sudarium (mahramă pentru sudoare), orarium (mahramă pentru gură), vexilum (steag), velum (giulgiu, pânză de corabie); acest ornament poate avù la început aceeaş destinaţie, ca şi manipulus, iar dela Apus s'a introdus şi în cele mai de aproape biserici dela Răsărit.

11. Inelul episcopal (anulus), ce e în uz numai în Apus, excepţie de armeni, cari-l adoptară la sfârşitul sec. al 12-lea dela Apus; aici el e simbolul logodirei episcopului cu biserica lui şi un insigniu al oficiului episcopal tot aşa de considerat ca şi toiagul de păstor al episcopului; mai târziu el se conferià şi egumenilor ca distincţie, iar Grecii l-au censurat pe la jumătatea sec. al 11-lea ca obiect prea lumesc.

12. Engolpionul (Ἐγκόλπιον, ornament de sin) ca şi crucea de piept la Răsărit şi pectorale (ornament de piept) la Apus. Poate spre a imita în câtva pavăza, ce arhiereul T. V. purtà la piept חֹשֶׁן, Hoşen, pectorale), episcopii purtau un ornament pe piept

ca simbolul oficiului lor; aşa erà la Răsărit engolpionul (ἐγκόλπιον, ornament al sinului sau tesaur de sin), numit şi panaghie (πανάγιον, prea sfânt), adică un medalion cu imagina lui Hristos sau a Maicii Domnului cu pruncul în braţe, iar mai tàrziu chiar şi cu chipul sf. Treimi; acest ornament putea fi şi o cruce, sau şi ambele împreună adică şi engolpion şi cruce, iar la Apus în vechime se purtà uneori şi o tăbliţă pe piept o pavăză) cu numele de „Pectorale" ca a arhiereului din Testamentul Vechiu; în timpul modern însă se poartă numai cruce. Mai târziu obţinură crucea dela piept şi preoţii cu rang superior. Insă engolpionul dela Răsărit şi pavăza dela piept din Apus poate să fi fost la început şi o cutiuţă, respectiv un săcuşor, în care se purtà trupul Domnului pentru cazuri urgente, sau şi mici relicvii, pentru cari aveau o deosebită pietate. In timpul recent, engolpionul se chiamă panaghie (παναγία) adică prea sfântă, când pe medalionul lui e chipul Maicii Domnului.

13. Mitra (Μίτρα, Κίδαρίς, Τιάρα, mitra, tiara, infula), acoperemânt de cap pentru episcop, era după modelul atât al coroanei împăraţilor greco-romani, cât şi al mitrei arhiereului din T. V. Dar uzul mitrei e dovedit sigur tocmai de la sfârşitul Periodului III (622—1054) adică dela sec. al 10-lea, pecând atestările anterioare nu au senz literal. La Răsărit pentru acest obiect se fixă numele de „Mitră" obişnuit în Septuaginta pentru acoperemântul de cap al arhiereului, deşi numele acesta, precum şi numele de „κίδαρις" şi „Τιάρα" însemnau originar acopereminte de cap civile; mitra primi forma coroanei împăraţilor greco-romani; la Răsărit se pare că purtà mitră mai întâi numai patriarhul Alexandriei şi abià treptat ea deveni generală, cu diverse restricţii, până în sec. al 18-lea, când ajunse comună tuturor episcopilor, ba încă începù a se conferi ca semn cu totul distinctiv chiar unor arhimandriţi şi protopresviteri de frunte. La Apus mitra episcopului Romei primi la urmă numele de „Tiară", reservat ei de preferinţă, iară până în sec. 14 forma ei vechie, în fond asemenea cu mitra răsăriteană, dar mai subţire şi mai înaltă, se desvoltă aşa, că în sfârşit avù peste prima ei coroană originară ca ornament particular a doua şi a treia coroană, pentru care apoi ea se chiamă şi Triregnum, adică insigniul unei întreite regalităţi, şi avea să simbolizeze puterea papală, ca una ce covârşià fără de asemănare orice putere regală. Dimpotrivă, pentru mitra celorlalţi episcopi din Apus, ce mai târziu se con-

ferià spre distincţie şi unor prelaţi (adică eclesiastici preferiţi prin rangul lor) din treapta preoţilor, a intrat în uz numele „Infula", cum se numià şi ornamentul de cap al preoţilor romani din păgânism. Ea primi forma a două plăci triunghiulare, ce aveau capetele de sus ascuţite şi acoperiau partea dinainte şi dindărăt a capului, iară la episcopi de placa dindărăt atârnau două panglici, ce se numiau tot infule, şi dela acestea vine propriu zis numele său; de infula, ce purtau preoţii Romanilor păgâni deasemeni atârnau pe spate două panglici. La Răsărit pentru ceialalţi clerici intră în uz ca acoperământ de cap la serviciile divine, deşì nu se purtà chiar la aducerea sf. jertfe, culionul monahilor (καμηλαύχιον sau καλυμμαύχιον) şi anume mai întâi culionul în formă semielipică adică scufia (σκουφίκ), iar apoi şi culionul monahilor în formă cilindrică, ce se chiamă cuculion (κουκούλιον,, precum şi forme intermediare între cel întâi şi cel din urmă; iar la Apus intră în uz mai întâi tot o scufie rotundă, apoi o scufie în trei sau patru muchi numită biret, (biretum), precum şi forme intermediare. La armeni episcopii şi preoţii aveau din început acopereminte de cap pentru servicii liturgice asemenea cu ale episcopilor şi preoţilor greci; dar dela 1182, când papa Luciu III dărui catolicosului de atunci al armenilor o infulă „apuseană", s'a introdus aceasta la ei pentru episcopi, iară mitra răsăriteană fu cedată preoţilor.

14. Sandalii de episcop (sandalia) şi călţunii (caligae, tibialia) la Apus. Se pare că la Apus toţi clericii purtau din început la serviciul divin sandali şi călţuni destinaţi anume pentru aceasta, dar în urmă uzul acesta se menţinù numai pentru episcopi. La Răsărit, preoţii armeni poartă şi astăzi la leturghie sandali şi călţuni rezervaţi anume pentru aceasta, iară dela trisaghion leapădă sandalii rămânând numai în călţuni spre a arătà respectul faţă de cuvântul Domnului şi de corpul şi sângele său.

15. Mănuşele, de cari episcopii apuseni fac uz la cultul divin, însă le scot la liturgie; ele sunt privite mai întâi numai ca insigniu de demnitate înaltă şi vor fi fost în uz la Apus chiar de timpuriu, dar se pomenesc tocma dela sec. 12; în timpul modern le poartă în acelaş mod şi episcopii răsăriteni, vecini cu Apusul.

Unii, urmând autorilor romani, deduc dela Roma toate insigniile episcopilor şi ale arhiepiscopilor; ei zic că Celestin, episcopul Romei le-a acordat întâi lui Chiril cel Mare din Alexandria pe care'l făcuse locţiitor al său la sinodul al 3-lea ecumenic din

Efes (431) şi că abià deatunci înainte adoptară aceste insignii şi ceialalţi patriarhi şi episcopi. Dar această părere atât despre zisa locotenenţă, ce în realitate erà numai o autorizare de a pronunţa şi în numele scaunului Romei depunerea lui Nestoriu, cât şi despre insignii, nu are nici o bază istorică. Dimpotrivă se pare că insigniile episcopale şi arhiepiscopale, ce chiar la Răsărit sunt în uz general, au fost purtate de patriarhii răsăriteni şi mai întâi de ai Alexandriei tot într'un timp cu ai Romei şi nici de cum mai târziu, deasemenea, nici decum ca o imitaţie a insigniilor episcopului Romei.

§. 108. Pietatea şi moravurile creştinilor. Disciplina morală a bisericii.

In Periodul II nu lipsiau nici decum creştini cu o moralitate înaltă şi serioasă. Despre aceasta sunt nu numai numeroase mărturii dela contemporani, ci şi fapte. O mărturie despre pietatea şi moralitatea înaltă a creştinilor din acest Period ne dă chiar ceata strălucită de persoane, a căror viaţă sfântă e atestată istoric, apoi caritatea fecundă, despre care e destul a cita ca exemplele *cele mai cunoscute* pe următorii bărbaţi sfinţi: Nicolae, arhiepiscopul de Mira Lichiei († se zice între anii 345 şi 352), Vasiliu cel Mare arhiepiscopul Cesariei Capadociei († 379), Ambrosiu, episcop de Mediolan († 397), Ioan Postnicul, patriarh de Constantinopol († 545), Grigoriu cel Mare, episcopul Romei († 604) şi Ioan cel Milostiv, patriarh de Alexandria († 616)[1]; deasemenea femei creştine, a căror virtute stârni admiraţia unui Libaniu, retorul păgân din Antiohia († 389)[2]; o atare mărturisire ne mai dă zelul pentru cultul divin, manifestat în toate sferile sociale şi unit cu sacrificii pentru tot ce contribuià la celebrarea şi podoaba lui, totastfel, aprofundarea spiritelor celor mai de e-

---

[1]. Dela acest arhiepiscop a rămas memorabil cuvântul simplu şi mişcător, ce rosti el către monahi, pentru cari înfiinţă două mânăstiri în Alexandria: „Eu voi îngriji după Dumnezeu de trebuinţele voastre materiale, iară voi să aveţi grijă de sufletul meu" (N. Tr.).

[2]. Aluzie *directă* la Antuza, muma sf. Ioan Hrisostom, celebră pentru cuvioşia vieţii sale şi înţelepciunea sa, iar *indirectă*, la împărăteasa Elena, muma Marelui Constantin, cinstită ca sfântă de întreaga creştinătate pentru silinţa ei de a împodobi cultul divin, la împărătesele: Flaccila, soţia Marelui Teodosiu şi Pulcheria, soţia lui Marcian, apoi la soţii şi mume creştine ca Macrina, bunica Marelui Vasilie şi sora lui cu acelaş nume, ca Nona muma sf Grigoriu de Niazanz, ca Teosevia, soţia sf. Grigoriu de Nisa, ca Melania din Apus, cu deosebire cea tânără, ca Monica, mama sf. Augustin, ca Fabiola, ş. a. în sfârşit la diaconese, caSalvina, Pentadia, Nicareta, Olimpiada ş. a. celebre pentru caritatea lor până la jertfire şi pentru zelul lor religios. Despre acest din urmă punct cf. Amédée Thierry, St. Jean Hrysostome et L'Imperatrice Eudoxie, Livre I pag, 54 sev. Paris 1872.

elită în religia creştină şi doctrina ei, precum şi concepţia riguroasă despre credinţă şi morală, ce domină pretutindenea[1] şi marele avânt moral, pe care asceza şi monahismul îl luă în nenumăraţii reprezentanţi adevăraţi ai acestei vocaţiuni[2]. Un spirit de pietate creştină, de dragoste cătră aproapele şi de moralitate domină deasemenea în legislaţia şi administraţia civilă[3]. Totuş cea mai mare parte din membrii bisericii nu mai aveau acum o pietate şi mo-

---

[1]. Stabilirea dogmelor fu rezultatul unei lupte de peste 5 secole între vechia filozofie elenică şi noua religiune. Pecând filozofia tindea fireşte a-şi conservà dreptul de investigaţie şi a transformà creştinismul într'o sectă filozofică, religiunea creştină se afirmà ca o descoperire dela Dumnezeu şi predà ca nediscutabile o serie de învăţături, ce covârşesc puterea de concepţie a omului. Simbolul credinţei, rezultat al acestei lupte, a pus chestiunilor despre Dumnezeu limite, peste cari până astăzi conştinţele credincioşilor n'au cutezat a trece. Cât despre morala creştină s'a stabilit că ea, derivându-se din descoperirea dumnezeiască, are baza cea mai solidă, de unde rezultă autoritatea şi universalitatea ei. Cf. *M. C. Paparrigopoulo*, Histoire de la civilisation hellénique, Paris 1878 pag. 106 scv. Despre valoarea dogmelor bisericii ortodoxe cf. *Henri Bois*, Le dogme Grec, Paris 1893, cu deosebire capitolele cu titlul: Dogmele şi intelectualismul, dogmele şi esenţa creştinismului, dogmele şi civilizaţiunea. Dar acest autor, ca toţi autorii protestanţi, consideră dogmele nu chiar ca adevăruri cu totul immutabile (N. Tr).

[2]. Paladiu in Lavsaicon, Macariu c. Mare în scrierile sale şi anume în Omilii, Cassian în Aşezăminte şi Convorbiri, precum şi alţi scriitori ascetici, dau admirabile exemple de monahi şi monahe cu înalte bunătăţi atât în viaţa contemplativă cât şi în cea practică cf. Schiwietz op. cit. I, 94 s. (N. Tr.).

[3]. Despre caritatea creştinilor din acest Period mărturisesc în deosebi tot felul de aşezăminte filantropice d. e. ospiciul de leproşi, pe care'l întemeiă sf. Zotic încă supt împăratul Constantin c. Mare, apoi *vrefotrofii* (leagăne pentru pruncii găsiţi), *orfanotrofii* (aziluri pentru copii orfani), *gerondocomii* (aziluri de bătrâni), *hirotrofii* (aziluri de văduve), *nasocomii* (case de bolnavi sau spitaluri), *ptohotrofii* (aziluri de săraci), *xenodohii* (case pentru primirea de streini); în această din urmă privinţă e vestit supt împăratul Iustinian cuviosul Samson, un patrician din Roma, stabilit în Constantinopole, unde muri cu renume de sfânt. Am amintit mai sus (pag. 148 nota) mănăstirea întemeiată de împărăteasa Teodora cu numele de *Metanoia*, ca azil pentru moralizarea fetelor căzute Cf. dintre scrieri cevà cam vechi, cea a lui *Etienne Chastel*, Études historiques sur l'influence dela charitè durant les premiers siècles chrétiens, et considérations sur son role, dans les societés moderne. Ouvrage couronné en 1852 par l'Académie française Paris, 1853, lucrare mai solidă decât a lui *C. Schimid*, asupra aceleeaş materii; scrierea lui Schmid dă totuş numeroase informaţiuni despre moravurile sociale ale creştinilor în opoziţie cu ale păgânilor cf. şi *Fleury*, Obiceiurile creştinilor, traducere de *Efr. Poteca*, Bucureşti 1845 p. 210 scv. ; iar dintre scrierile recente, Pargoire op cit. pag. 80, 120 şi 52; despre spiritul umanitar şi moralizator al legilor imperiale, Pargoire, op. cit. pag. 74 (N. Tr.).

ralitate curată ca cei din Periodul I. Creştinii deodinioară în majoritate erau pătrunşi de adevărată pietate şi moralitate, acum era astfel numai o minoritate, iară ceialalţi toţi erau creştini numai de formă sau numai cu numele. Aşa chiar Atanasiu cel M. se plângea că odinioară vasele bisericii erau de lemn, dar preoţii, de aur, acum însă vasele bisericii sunt de aur, dar în schimb foarte mulţi preoţi sunt de lemn.

Era şi foarte natural atunci ca pietatea şi moravurile să decadă la cei mai mulţi creştini şi iată anume din ce cauze: 1. Convertirile în massă de persoane, cari nu aveau vocaţiune internă pentru creştinism, ci se luau numai după curent sau treceau la creştinism chiar din motive şi mai puţin nobile: 2. Turburările bisericeşti şi politice, ce luară în Periodul II mari proporţii şi ca atari au trebuit să aibă de consecinţă şi decadenţa moralităţii în părţile unde se deslănţuiau; 3 Numeroasele controverse dogmatice, ce dădeau ocazie tuturor a-şi îndrepta întreaga atenţie la obiectul controversei şi a neglijà să cultive serios pietatea şi moralitatea; 4. Importanţa unilaterală ce massa. creştinilor dà formelor exterioare ale cultului şi faptelor bune din afară, ca postul şi rugăciunea de formă fără a se purificà în interior şi fără să aibă adevărată abnegaţie şi aplicare spre rugăciune.

Cu deosebire în ţările pe unde erau sciziuni şi tulburări religioase, sentimentul adevărat creştin decăzù aşa de mult în massele populaţiei, că în Periodul III mohamedanismul, ivit atunci de curând, a putut reuşi să producă în acele ţări lepădări de creştinism în masse.

Cu decadenţa moravurilor ajunse curând a preponderà şi decadenţa disciplinei bisericeşti asupra celei riguroase din Periodul I. In sec. al 4-lea se menţinù încă încâtvà vechia disciplină a bisericii, ba chiar în unele părţi ea se mai înăspri; dar deaici înainte ea merse repede spre decadenţă. Formele ei deasemenea se modificară. Forme nouă de penitenţă se răspândiră de prin mănăstiri. Pocăinţa consistà acum mai ales în a posti mult şi a se nutri mult timp cu hrană uscată (ξηροφαγία), în a rosti zilnic un număr hotărît şi chiar multe sute de „Doamne milueşte (κύριε ἐλέησον)“, în a repeţi de multe ori rugăciunea domnească „Tatăl nostru“, psalmul 50 etc. şi mai ales în sute de metanii pe fiecare zi. Acestea primiră la Răsărit dela Greci numele de „μετάνοιαι“ (acte de penitenţă), chiar când ele erau numai semne de vre-o solicitare sau de omagiu. Acelaş nume de „μετάνοιαι“

primi şi aparatul de care se simţi acum trebuinţă, spre a număra inchinăciunile şi rugăciunile repeţite de sute de ori şi deci a'l avea la sine totdeauna penitenţii cei de vocaţiune şi pe viaţă, adică monahii. Acest aparat, în uz dealtfel şi la popoare necreştine dela răsărit, consistă din un şnur legat în formă de cunună, pe care sunt înşirate 100 sau 200 de boabe de lemn, de chihlibar sau de altă esenţă, aşa că ele pot lunecà lesne pintre degete şi pot servi astfel pentru numărare. La Apus acest aparat e numit şnur pentru rugăciuni, cunună pentru rugăciuni, totuş el poate fi numit şi cunună de roze (rosarium) întru cât se poate privi ca o cunună, ce e formată deşi nu din roze fireşti, dar din roze duhovniceşti, considerând destinaţia lui cea bine plăcută lui Dumnezeu. Dar decând acest aparat începù a se întrebuinţà la Apus mai ales în rugăciunile catră Maica Domnului, numirea de „Rosariu" fù transmisă de la destinaţia aparatului la rugăciuni spre lauda sf. Fecioare Maria, care e roza cea tainică („Rosa mystica"); apoi rozariu se numi direct chiar un serviciu de rugăciune către Maica Domnului.

Penitenţa publică fù acum înlocuită treptat cu penitenţa particulară, ce stà în conexiune cu mărturisirea păcatelor în taină. Mărturisirea şi penitenţa în taină deveni din ce în ce mai generală, iar penitenţa publică cu cele patru trepte ale ei, din ce în ce mai sporadică şi în sfârşit ea fù restrânsă numai la păcate foarte mari, ce pricinuiau scandal în public. Această măsură s'a luat mai întâi la răsărit, apoi şi la apus. Un scandal enorm din Constantinopole la an. 391 supt patriarhul Nectariu (381—397) dădù ocazie de a nu se mai face regulat penitenţa în public. Iată ce se petrecù: penitenţa în public se făceà supt conducerea unui preot propriu, numit preot penitenţiar, πρεσβύτερος ἐπὶ τῆς μετανοίας, presbyter penitentiarius. Acest preot impusese atunci unei femei nobile penitenţă în public supt priveghierea bisericii. Dar pe când femeea îşi împliniă canonul, făcù cunoştinţă cu un diacon, care o seduse. Atunci femeea, pătrunsă de căinţă, mărturisi faptul la preotul penitenţiar, care raportă patriarhului şi acesta depuse pe diacon. Totuş faptul ajunse de notorietate şi produse mare scandal; din această cauză patriarhul, după consiliul preotului Evdemon, se decise a desfinţà sistemul penitenţei regulate în public suprimând şi preotul penitenţiar, care administrà penitenţa publică, precum şi personalul auxiliar depelângă acel preot. Patriarhul dădù instrucţia că orice penitent, care nu va fi pasibil de exco-

municare publică pentru păcate notorii, să ceară sfat şi deslegare în taină la oricare preot ar voi şi să facă penitenţa în particular. Această măsură intră curând în uz în tot Răsăritul şi pela jumătatea sec. al 5-lea papa Leon cel Mare o introduse şi la Apus, desfinţând mai întâi penitenţa publică pentru păcate ordinare; el a pus astfel baza pentru desfiinţarea treptată a rânduelii penitenţei celei publice şi la Apus.

Totuş la Răsărit în Perioadele următoare cu decadenţa culturii clerului alegerea preotului confesor şi penitenţiar, introdusă de Nectariu, fù restrânsă din nou prin măsura, că episcopii admiteau numai preoţi demni de deosebită încredere, şi le dà binecuvîntarea pentru oficiul de duhovnic sau de „Părinte spiritual" πλευματικός πατήρ, pater spiritualis). In timpul modern această restricţiune este eludată dinceînce mai mult.

PERIODUL III

Dela ivirea lui Mohamed până la împlinirea Shismei între Biserica de Răsărit şi de Apus.

(622—1054).

INTRODUCERE

§. 104. Situaţia politică în general.

A. *Mohamed şi Statul religios întemeiat de el, precum şi alte prefaceri politice din cursul acestui Period în Asia şi Africa de miazănoapte.*

Mohamedanismul, religie nouă, ce prin cuceriri cu armele supuse ţări şi popoare şi formă state, a produs dela înfiinţarea lui mari prefaceri politice la Răsărit. Deci, spre a înţelege împrejurările religioase din timpul următor, cum şi situaţia politică, ce s'a modificat la Răsărit şi chiar la Apus, e necesar a schiţa istoria acestei religii, cum a început şi s'a lăţit ea.

Intemeitorul mohamedanismului fu Mohamed[1], un arab din tribul Coreişiţilor şi din cetatea Meca, situată în Arabia Fericită. Până la el arabii trăiau împărţiţi în triburi şi se deosebiau foarte mult în privinţa culturii şi a religiei; păgânism, iudaism, creştinism, găsise adepţi între ei. Dar cei mai mulţi arabi erau păgâni. In Meca aveau ca locaş sfânt Caaba, o zidire uriaşă, cubică, din petre necioplite, în care venerau ca Sfânta Sfintelor o piatră neagră („Keblah"). Paznicii acestui templu erau Coreişiţii, un trib din care

[1]. Unii autori bisericeşti şi profani, mai ales francezi scriu Mahomet (N. T.).

descindea şi Mohamed; ca atari ei se bucurau de mare consideraţie şi aveau multe privilegii.

Dintre Coreişiţi deci se născù în an. 571 Mohamed, (adică „Cel slăvit" cum şi-a zis el apoi, căci din naştere se numià Abul Casem Ibn Abdalah). In tenereţe s'a ocupat cu creşterea vitelor şi cu comerciul şi a făcut mai multe călătorii, în cari studià diverse religii, în special iudaismul şi creştinismul, căci în călătoriile sale venià în contact mai ales cu iudei şi cu creştini; dar el îşi formă şi idei religioase proprii. Inzăstrat cu o fantezie fecundă şi nervos până la spasmuri epileptice, Mohamed construi în sfârşit cu ideile sale religioase un sistem complet. Când erà ca de 40 ani, fantezia lui şi starea morbidă a nervilor îl vor fi împins a se sculà pela an. 611 în poporul său ca proroc inspirat de Dumnezeu. El pretindeà că Dumnezeu l'a învăţat prin organul arhanghelului Gavriil şi l'a trimis a restabili religia strămoşului Avraam, din care se trag arabii prin Ismail, fiul servitoarei sale Agar (Ἄγαρ); această religie au profesat-o ca proroci şi Moisi şi Iisus, dar iudeii şi creştinii au falşificat-o şi acum el, Mohamed, ca ultimul şi cel mai mare proroc e chemat a o rectificà.

Mohamed deci cerea a crede în Alah, unul Dumnezeu al strămoşului Avraam, şi în Mohamed, prorocul său cel mai mare şi cel din urmă. Multă vreme el cu descoperile lui nu află adepţi între arabii din tribul său, ba aceştià chiar voiră să-l ucidă. Deaceea Mohamed fugi în 16 Iulie 622 din Meca la Medina (adică cetate distinsă, cetatea Prorocului). Aici Mohamed, bărbat frumos şi elocvent, află curând aderenţi; în jurul lui se adunară mulţime de partizani însufleţiţi; el împresură cu dânşi în an. 629 Meca şi sili pe arabii din tribul său, până atunci necredincioşi şi inimici, a-l recunoaşte ca proroc trimis de Dumnezeu şi ca povăţuitor religios. După acest succes i-a fost uşor apoi a răspândi cu armele religia lui între ceialalţi arabi şi a converti la ea pe toţi arabii, aşà că în an. 632 muri ca proroc şi stăpânitor al arabilor. El numi religia fundată de dânsul „Islam" (devotare lui Dumnezeu, credinţă), iar pre adepţii săi îi numi „Moslem", „Muslim" (devotaţi lui Dumnezeu, credincioşi).

Invăţătura lui principală erà că Dumnezeu unul, în o persoană, se face cunoscut lumii numai din timp în timp prin profeţi, iară pentru ultima oră şi deplin prin Mohamed, însă n'are femee şi fiu, cum cred creştinii. Ceice cred în Dumnezeu şi păzesc poruncile lui vor primi ca răsplată în lumea viitoare cele mai desfătă-

toare plăceri cereşti, nu numai spirituale, ci şi senzuale, iar în lumea aceasta Dumnezeu a hotărît soarta fiecărui om şi orice ar vrea să facă omul nu poate să scape de dânsa.

Poruncile ce dă Dumnezeu la ai săi, pelângă porunca tăierii împrejur, sunt: a se închina lui Dumnezeu de 5 ori pe zi cu faţa spre Meca, a se curăţi prin spălări dese şi a se sfinţi prin post, mai ales în luna Ramasan sau Ramadan, în care Mohamed a primit descoperirea cea principală, a fi înduraţi, a face milostenii, şi de a se poate a merge cel pnţin odată în viaţă la Meca să se închine în Caaba, căci Mohamed a menţinut în religia *lui* acest locaş sfânt împreună cu piatra neagră, ce se zice căzută din cer, în sfârşit a se abţine de carne de porc şi de vin. Deàltă parte li-i permis a ţinea 4 femei ca soţii şi câte sclave au ca concubine. Fapta cea mai de merit este a lăţi credinţa, Islamul, ce Dumnezeu a descoperit prin Mohamed, a constrânge pe necredincioşi să o îmbrăţişăze şi la nevoie a jertfi chiar viaţa pentru credinţă, ceeace în orice caz va fi cu mult mai bine pentru un adevărat Musulman, căci el ştie că soarta lui pe pământ e hotărâtă mai d'înainte şi deci nu va scăpà de ea chiar de n'ar voi să-şi facă datoria de a lăţi credinţa cu foc şi cu fier, iară de va muri luptând pentru credinţă se va îndulci în Paradis de plăcerile cele mai mari.

Cu astfel de credinţă Mohamed însufleţi lesne pre adepţii săi a lăţi religia lui, aşa că ei întreprinseră pentru dânsa cele mai îndrăsneţe cuceriri în ţările vecine, cari erau slăbite prin frământări politice şi religioase.

Mohamed, prin religia ce a înfiinţat, uni pre arabi, formând din ei un popor cu aceeaş religie şi tendinţă politică, deci el fundă un stat arab. După moartea lui, au domnit în noul stat şi totodată au condus afacerile religioase califii adică „Locţiitorii" sau succesorii profetului. Aceştia erau dintâi din familia lui, mai apoi şi din alte familii, ce deveniră astfel la arabi familii domnitoare, dinastii. Aşa fu mai întâi la 661 dinastia Omaiazii (propriu zis Omejazii, după numele strămoşului lor Omeja, şef al Coreişiţilor înainte de Mohamed), apoi la 750 dinastia Abasizii (după numele strămoşului lor Abbas, unchiul prorocului).

Mohamed a dictat el însuş învăţăturile şi legile politice cele mai principale ale sale, iar fidelii săi le-au scris; însă tocma după moartea lui ele au fost culese ca sfânta Scriptură a mohamedanilor, aşa zisul Coran (carte de cetire) şi împărţite în 114 sure sau ca-

pitole[1]. Mai mulţi adepţi ai săi primiră pelângă acestea şi o tradiţie arabă a religiei sale, Suna (Ssunna); deaici le vine numele de Suniţi, iar ceice se hotărâră a păzi numai învăţătura lui dată în scris au fost numiţi Şiiţi (sectari), adepţi ai Şiei (Secesionişti). Dar Suniţii se despărţiră cu timpul în 4 mari şcoale sau secte, cari sunt: Sefiţii, Hanifiţii, Malichiţii şi Hanbaliţii, pecând Şiiţii degenerară în misticism; din această cauză s'a înfiinţat apoi în Arabia pela 1745 secta Vahabiţilor, care tindeà a restabili Islamul în puritatea lui originală.

Primii califi, succesorii lui Mohamed, au şi întreprins expediţii spre a lăţi Islamul şi a lărgi statul dincolo de confiniile Arabiei. Până la an. 640, pelângă Arabia, ei cuceriră spre miazănoapte Palestina şi Siria, iară spre miazăzi Egiptul, a cărui nouă capitală fu Cairo, fundată de dânşii. Creştinii şi iudeii au fost toleraţi cu numele, dar li se impuse o grea dare pe cap şi li se restrânseră diferite drepturi; religia şi uzurile lor erau dispreţuite, iar ei apăsaţi în multe privinţi, pecând ceice înbrăţişau Islamul, care măgulià senzualitatea brutală, atrăgând astfel populaţia plecată la plăceri grosiere, primiau tot felul de recompense, aşa în cât populaţia Palestinei, Siriei şi a Egiptului, dezbinată şi demoralizată, îmbrăţişă în massă mohamedanismul

După aceste ţări în primii 10 ani fu cucerîtă curând Persia şi anexată degrab la statul arab, aşa zisul Califat, sau la statul locţiitorilor, succesorilor Profetului. Dar în acest stat Persia deveni centrul şiiţilor opozanţi. După jumătatea sec. 7 Omaiazii se putură stabili cu reşedinţa în Damasc şi proiectară tododată a'şi întinde statul până la Constantinopole (660—676). Dar ei nu reuşiră, căci oraşul fu apărat cu aşa zisul „Foc grecesc", care făcea să se mistuie în flacări navele duşmane. Totuş au reuşit a se întinde până în Africa de miazănoapte-apus. In an. 707 toată Africa de miazănoapte era în mânile califilor, iar Biserica creştină frământată cum era, apuse cu totul în curând; un rest al ei se mai păstră până la 1160 în Cartagine, pecând mohamedanismul deveni religia naţională a maurilor (mauritani) şi a berberilor (barbari). Dintre aceştia maurii, numiţi şi beduini, dacă nu locuiesc în oraşe ci în deşerturi, sunt o parte arabi, stabiliţi în Africa de miazănoapte, iar o parte, locuitori ai Africei de

[1]. Sf. Scriptură a mohamedanilor a fost tradusă în limba franceză după textul arab de M. Kasimirski, interpret al Legaţiunii franceze din Persia, sub titlul: *Le Koran.* Paris 1855. Traducătorul scrie deasemenea *Mahomet.*

miazănoapte asimilaţi cu arabii, pecând berberii sunt locuitori ai Africei de miazănoapte.

Din Africa arabii fură atraşi în Spania prin luptele pentru tron ale Vizigoţilor, aici tot cu numele mauri (spanioleşte Moras) Supt Musa, guvernator maur, ei cuceriră curând toată Spania, afară de Asturia, un mic regat creştin din partea de miazănoapte-apus a ţării, care înlocui dela an. 739 statul vizigot. Astfel dela an. 711 Spania mai toată făceà parte din statul arabilor.

Incercarea lor de a cuceri şi statul Francilor a dat greş, căci Carol Martel, adică Carol „Ciocanul" ducele Francilor, îi bătù la Tours în 732. Arabii numiră pe creştinii din Spania Mozarabi, adică arabizaţi, iar nu arabi curaţi; tot din acest motiv şi Spania se numi Mozarabia, iar nu pentru că a fost cucerită de Musa, cum opinau odinioară unii autori. Spaniolii, aflându-se în împrejurări religioase normale când au fost cuceriţi, rezistară mai mult decât creştinii din Asia şi din Africa, supuşi dominaţiunii mohamedane, încercărilor de a fi atraşi la mohamedanism, pierdură însă independenţa lor ca stat şi orice influenţă în tot cuprinsul oblăduirii mohamedane. Totuş pela sfârşitul Periodului teritorul dominaţiunii creştine crescù, pecând al stăpânirii mohamedane se micşoră, din cauză că Spaniolii erau uniţi pecând maurii erau desbinaţi.

In an. 711 arabii atăcară din nou Constantinopole d'inspre Asia, dar şi acum au putut fi respinşi. Totuş ei întinseră dominaţiunea lor spre Răsărit până la confiniile Chinei şi ale Indiei. In acest mod arabii formară un stat arab-mohamedan, în care dela sec. 7 au înflorit şi stiinţile cu concursul unor învăţaţi creştini. Acest stat ameninţà teribil statele creştine limitrofe, deşi el s'a menţinut întreg numai până spre jumătatea sec. 8 supt Omaiazi cu reşedinţa în Damasc, iar apoi începu a se desmembra supt Abasizi, între cari Harun al Raşid (786—809) cu reşedinţa în Bagdad a fost un suveran glorios.

Omaiazii răsturnaţi formară dela an. 775 califate independente în Spania, apoi dela 909 Fatimizii, descendenţi din Fatma, o fiică a lui Mohamed, formară atari califate în Africa, Egipt şi Siria, după ei, guvernatorii din Persia, cari deveniră treptat independenţi etc. In sfârşit chiar trupele streine ale Turcilor, angajaţi în armată, începură a dominà pe califi şi în stat, precum şi în imperul roman trupele de mercenari germani dominau pe împăraţii romani, când puterea Romanilor erà în decadenţă. Guvernatorii se desfăcură unul după altul de

califii din Bagdad, până ce în sfârşit dela an. 1037 aşa zişii Turci selgiuci, succesorii lui Selgiuc (Seldgiuk), şeful trupelor turceşti († 1030) nunumai suprimară pe guvernatori, ci ca Sultani, adică mari seniori îşi însuşiră mai toată dominaţia ce rămăsese califatului, lăsând califului de Bagdad Arabia şi un teritor relativ mic în jurul Bagdadului.

Marele califat monarhic al arabilor fu deci înlocuit la miazănoapte-răsărit cu sultanatul turcilor selgiuci, pecând califatele arabilor şi maurilor, mai sus amintite, se susţineau în Siria, Egipt, Africa şi Spania, totuş încă dela 1031 califatul din Spania se desmembră în mai multe emirate (principate).

Dar pe timpul decadenţei şi desmembrării califatului arabii continuară cuceririle în Europa de miazăzi şi dela an. 713 supuseră Corsica, dela 720 Sardinia, dela 826 Italia de jos, dela an. 827 Sicilia, parte din ea numai provizor, iar cea mai mare parte, până în sec. 11. Dar în Spania sfera dominaţiunii lor se restrânse pela sfâşitul acestui Period, fiind în discordie.

In Asia, năvăliri pustiitoare, arabii mohamedani, a căror dominaţie fu inimică creştinilor pentru un timp, apoi perşii mohamedani, când ei deveniră independenţi de califi prin defecţia guvernatorilor persani, numiţi Safavizi, ca descendenţi din Safav (dela 872) şi succesorii lor Samaizi (dela an. 901), deasemenea mai târziu năvălirile turcilor selgiuci la începutul sec. 11, când ei înlocuiră pe Sasanizi: toate aceste împrejurări au adus mari daune Armeniei şi Iberiei sau Georgiei, care suferi chiar persecuţi sângeroase pentru credinţă. Din fericire ambele ţări trecură de sub dominaţiunea mohamedană sub a Bizantinilor creştini. Armenia, mai ales după jumătatea sec. 9, iar Georgia la începutul sec. 11 au respirat supt domnitori buni din familia vechilor regi armeni şi georgieni, supt Bagratizi sau Bragatunizi (descendenţi din Bagrat sau Bagratun, care fundă dinastia sa încă pela 150 a. Hr.).

Scriitori creştini din acest Period au dat apoi tuturor arabilor şi mohamedanilor în genere numele de Saracini (σαρακηνοὶ), nume al tribului arab, care erà cel mai învecinat în Asia cu fostul imperiu roman. Aceeaş extensiune s'a dat la Răsărit şi numelui de Agareni (Ἀγαρηνοὶ) dela Agar (Ἄγαρ), numele mamei lui Ismail.

In acest Period un popor nomad din India trecù prin Persia unii zic şi în Egipt, ceeace se contestă, dar incontestabil, în Armenia şi în Frigia. Aici el intrà în relaţii cu secta Atinganilor

('Αθίγγανοι, ceice se tem de atingere), sectă, ce se ivi tocmai atunci şi amestecà creştinismul cu multe practici păgâne. Sub acest nume fu cunoscut şi poporul în chestiune pela 810 până la Constantinopole; în Europa a trecut el tocmai prin sec. 14 mai mult cu numele de Ţigani, derivat din „'Αθίγγανοι; în Grecia şi în Europa de Apus Ţiganii se numiau „Egipteni" dela părerea eronată că sunt originari din Egipt[1]; în sfârşit în Francia, unde emigrară întâi din Boemia, s'a numit chiar boemiani „Bohèmiens".

B. *Statele Europei.*

Precum la Răsărit au avut loc prefaceri mari prin înfiinţarea statului arab, a principatelor arabe, ce se separară de el de prin jumătatea sec. 8 şi a statului selgiuc, ce pela şfârşitul Periodului înlocui statul arab în partea cea mai mare de teritor al lui: tot astfel în Europa se modifică simţitor harta politică în cursul acestui Period.

Aşa mai întâi Francii au fundat în Europa un imperiu, din care se formară state nouă. Apoi arabii au înaintat şi în Europa de miazăzi-apus. Deasemenea Slavii înfiinţară state numeroase, iar Ungurii sau Maghiarii, un stat maghiar. In sfrârşit normanii începură expediţii de cuceriri, aşa zisele marşuri de Vichingi (Wikingerfahrtren) ale germanilor scandinavi, dupăce formase state în ţara lor.

La Apus deci mai întâi statul Francilor deveni imperiu. Acest stat, încă din Periodul precedent, după mai multe desmembrări, restabilind dela an. 513 unitatea lui, avù un rol preponderant în Europa de apus: însă cu mult mai mare rol avù el în Periodul III (622—1504). Statul Francilor ajunse la această importanţă şi autoritate nu supt regii din Casa Merovingă, ci supt descedenţii celor mai mari demnitari dela Curtea lor, ai măieştrilor palatului lor (Majores domus), din familia zisă Carolingă. Intre aceştia încă dela începutul sec. 8 deveni celebru Carol Martel (714—741), dela care primi numele său dinastia carolingă; dar el avea demnitatea de Maiordom cu mult timp mai înainte. Fiul său Pipin cel Scurt sau cel Mic, urmând tatălui său în demnitatea de Maiordom al regelui şi în sfera de activitate influentă a acestei demnităţi, se putu azardà în an. 571 a detronà pe regele meroving Hilderic III cu consimţimântul clerului şi a nobililor şi a luà

[1]. Şi Românii li zic ironic: „Faraoni" (N. Tr.).

el însuş coroana de rege. Astfel statul Francilor obţinù o dinastie nouă, dinastia Carolingă. Supt Pipin (Pepin), care în an. 775 dobândi supremaţie şi în Italia, iar mai ales supt fiul său Carol cel Mare, care-i succedă în 768, s'a pus bază imperiului Francilor din apus. Carol cel Mare supuse dominaţiunii Francilor şi partea Germaniei, ce nu erà încă supusă, anume întâi (772—804) pe ferocii Saxoni şi ţările Germaniei de miazăzi răsărit, chiar populaţiile de Slavi limitrofi, apoi (791—796) pe Avari, cari dominase până atunci la Dunăre şi Tisa şi s'au stins în curând. Astfel Carol îş întinse statul său până la Tisa. Spre miazăzi a sfărâmat regatul Longobarzilor, dela cari Italia de miazănoapte se numi şi mai târziu Lombardia şi anexă la statul Francilor Italia de miazănoapte şi de mijloc, unde până spre capătul Periodului mai rămase supt administraţiunea Bizantinilor numai republica Veneţiei; aceasta se înfinţase în an. 697 pe teritor, până atunci supt stăpânirea Bizantinilor, iar ducatele Friaul, Spoleto şi Benevent erau încâtvà independente. Deasemenea Carol anexă dela 778, iar stabil dela 806 chiar un teritor din Spania de miazănoapte numit Comitatul Barcelona. Devenind astfel suveran peste cea mai mare parte din Europa apuseană, Carol cel Mare la începutul an. 800 (Naşterea Domnului 799), fu încoronat împărat roman de papa Leon III (795—846) în Roma, pe care Pipin, tatăl său, încă din 756, apoi el însuş în 774 o dăruise scaunului papal împreună cu un teritor dimprejur, spre a o stăpâni ca stat eclesiastic supt suveranitatea Francilor, dupăce alungase pe Longobarzii, cari năvălise în acel teritor, deoarece Pipin nu voise a luà în considerare protestele lui Constantin Copronim, împăratul bizantinilor (741—775), supt al cărui sceptru fusese până atunci acel teritor. Carol cel Mare se proclamă împărat al Romanilor în senzul, că el a restabilit fostul imperiu Roman de Apus, însă prin încoronarea lui de către papa a pus totodată bază credinţei, ce predominà în evul mediu, că papă era drept a conferi coroane. Dar fiul său, Ludovic Piosul (814--840), împărţi imperiul la cei trei fii ai sei în trei regate, regatul Francilor de apus, de răsărit şi de mijoc. In regatul de apus preponderà elementul roman, în cel de răsărit elementul, german, în cel de mijloc, un element mixt. Acest din urmă regat cuprindea şi Italia; teritorul lui din afară de Italia se mai numià Lotaringia, fiindcă veni supt stăpânirea lui Lotar I, fiul lui Ludovic. Aceste trei regate, prin desmembrări posterioare s'au circumscris apoi cu granițe naţionale. Astfel se înfiinţă regatul

Francilor, regatul Germaniei, cuprinzând cele 5 triburi germane; Francii (Salieni şi Ripuari), Alemanii (Şvabi), Bavarii, Saxonii şi Lotaringii. Intre aceste regate se susţinù încă 152 ani regatul Burgunzilor (Burgundia de Jos şi de Sus) sau regatul Arelate (Arles), cum s'a numit el dela capitala lui Arles (Arelate), ce fu anexată la Francia după jumătatea sec. 13. Dar şi regatul Burgund, unindu-se cu Germania, încetă a exista în 1032, rămânând în fiinţă numai Francia, Germania şi Italia.

Demnitatea imperială era unită în principiu cu stăpânirea Italiei. După stingerea Carolingilor italieni cu împăratul Ludovic II (850—875), fiu al lui Lotar I (840—855), demnitatea imperială trecù dela regat la regat. Aşa în an. 875—877 a fost împărat roman Carol II Pleşuvul, regele Franciei (840—877), în an. 881—887, Carol III Grosul, regele Germaniei, mai târziu şi al Franciei (885—887). Dar în an. 887 magnaţii Franci la adunarea din Tribur detronară pe împăratul caroling Carol III Grosul (881—887) ca incapabil; apoi în an. 911 chiar în Germania s'a stins întreaga dinastie carolingă cu succesorul lui Arnulf, rege (888—899) şi împărat (896—899), anume cu fiul său Ludovic Copilul (900—911), care muri la vârsta de 18 ani. Ea făcù loc în Germania casei domnitoare a Franconiei (Franciei răsăritene) supt Conrad I (911—918), apoi casei domnitoare a Saxoniei supt Enric I (919—936), Oton I cel Mare (936—973), Oton II (973—983), Oton III (983—1002), şi Enric II (1002—1024); dela an. 1024—1125 Germania avù iarăş regi din casa domnitoare a Francilor Salici, anume pe Conrad II (1024—1039), Enric III (1039—1056) Enric IV (1056—1106), şi Enric V (1106—1125). Dinastia Carolingă mai dură în Francia până la an. 987 cu slabi reprezentanţi; între aceştia au fost Carol III Simplul, care domni în an. 893—923 şi alţi 6 ani în închisoare, unde-l aruncară vasalii săi şi muri de supărare (929), fără să fi meritat supranumele de Simplul. Ultimul Caroling fù Ludovic V Leneşul, le Fainéant (986—987), care după o scurtă domnie muri, fără să fi atins vârsta de 20 ani. Dinastia Carolingilor stingându-se şi în Francia, veni în locul ei dinastia Capetingilor (987-1838), al cărei fundator fu Hugo Capet (adică Hugo cel cu glugă). Incă dela detronarea lui Carol Grosul începură lupte şi anarhie în Francia, Italia, încâtvà şi în Germania; în acest timp chiar Duci, ca Guido şi Lambert de Spoleto (891—898), Ludovic III de Burgundia de jos sau de Provence (901—905) şi Berengar de Friaul (915—924), avură dominaţiunea peste Italia precum şi

coroana imperială, numai puţin vânau această demnitate şi alţi, aşa dela 945 Berengar II, puternicul Conte de Ivrea. Dar însfârşit la 962 Oton I cel Mare regele Germaniei (936—973) din Casa de Saxonia alipi stabil de Germania regatul Italiei; iar demnitatea de împărat Roman, creată de Carol c. Mare, se numi acum imperiul roman—german, imperiul roman al naţiunii Germane. Totuş înainte de 1508 nici un rege al Germaniei nu se 'ntitulà „Împărat" până când nu era încoronat ca împărat de papa; deaceea luându-se titlul în acest sens strict, nu toţi regii Germaniei se numesc şi împăraţi. Apoi atât Francia, cât şi Germania şi Italia, nu erau state cu o autoritate centrală, absolut valabilă. In tot timpul Periodului au existat Duci, Conţi şi Baroni, cari puteau eludà autoritatea regală şi chiar o sfidau.

Ce priveşte Spania, statul Vizigoţilor, slăbit de luptele pentru tron, fu distrus în an. 711 de Mauri, cari invadară din Africa şi-l anexară la imperiul arabilor, iară dela 775 s'a fundat în locu-i un Califat propriu, califatul spaniol-maur de Cordova (Corduba). Sub dominaţie creştină rămase numai regatul Asturiei, ce s'a susţinut în Spania de miazănoapte-apus dela an. 739 ca rest din statul vizigot destrus. Insă la an. 1031 califatul maur din Spania s'a desmembrat în Emirate sau principate mici, rivale între ele şi puterea maurilor încă mai de timpuriu fu restrânsă de regatu creştin al Asturiilor. Din acesta apoi, cu cât s'a întins, se tot formară mai multe regate, ca Leon, Castilia, Pampeluna sau Navara şi Aragonia. Francii deasemenea şi-au întins dominaţiunea dincolo de Pirinei; Carol c. Mare fundă în an. 778, definitiv în 806, Comitatul Barcelona în Spania de miazănoapte-apus.

In Anglia, eptarhia anglo-saxonă făcù loc cu încetul unui singur stat englez, care ajunse la mare înflorire supt regele Alfred cel Mare (871—901). Picţii şi Scoţii deasemenea se uniră formând regatul Scoţiei. Numai în Irlanda existară continuu 5 regate, pe cari Anglia începu a le cuceri încă din acest Period.

Spre miazănoapte de Germania s'au format statele Scandinave, aşa dela veac. 9 mai întâi Norvegia şi Suedia, unde mai 'nainte domniau numeroase triburi independente. Norvegii colonizară în an. 867 şi Islanda, decurând descoperită, care curând ajunse la o cultură înfloritoare. Din Islanda fu descoperită pela an. 986 şi colonizată Groenlanda, ţară polară despre miazănoapte, ce ţinea de America; dar în sec. 15, ea fu părăsită.

Danezii, de aceeaş rasă cu Norvegii şi cu Suedii, urmară e-

xemplul de a forma state; astfel fu înfiinţat regatul Danemarcei, care supt Canut sau Cnut cel Mare 1014—1135 ajunse foarte puternic; el cuceri şi domină chiar Anglia şi Norvegia. Aceste 3 regate erau populate de Germanii dela miazănoapte, numiţi Normani. Ei unindu-se în regate mai mari li se părea că sunt captivi în ţară: deaceea căutară a'şi satisface firea lor răsboinică prin expediţii de pradă pe mare (piraterii). Astfel începură pirateriile sau marşurile răsboinice ale Normanilor (Vichingării) pe coastele Germaniei, Angliei, Franciei şi chiar ale Italiei. Dela sec. 8 până la al 11-lea Normanii au fost spaima ţărilor depe coasta Europei de apus. Dintre aceste ţări numai Germania nu mai fù atăcată de ei dela 891, când au fost învinşi de împaratul Arnulf. O parte dintre normani se stabili definitiv în Anglia, unde Danezii făcură dela sec. 9 dese invaziuni, pe cari numai Alfred cel Mare le-a stavilat pentru vre-o sută de ani. In an. 912 o altă parte dintre aceşti piraţi normani supt conducerea lui Rollo (Hrolf) reuşi a câştiga dela Carol III cel Simplu, regele Franciei (898—923), o făşie de teritor în Francia de miazănoapte, azi Normandie şi se stabiliră acolo; tot atunci căpetenia lor Rollo (Hrolf), care botezându-se primi numele Robert, obţinù şi mâna ficei regelui şi deveni ducele Normandiei.

La începutul sec. 11 Cnut sau Canut cel Mare, regele Danemarcei, cucerì Anglia (1916) şi o stăpâni împreună cu Danemarca şi Norvegia până la moartea lui (1035); dar la începutul Periodului IV Vilhelm Cuceritorul, descedent a lui Rollo din Normandia, cucerì Anglia şi fundă în ea o dinastie normandă, ce a durat 88 ani. Alţi normani încă din sec. 9 începură a face piraterii şi pe coastele Italiei de miazăzi. Ei respinseră în sec. 11 pe arabi şi pe bizantini şi se stabiliră acolo definitiv, luând captiv 1053 pe Papa Leon IX, care le opunea rezistenţă şi forţându-l a le dà ca feudă Italia de jos în schimbul unui tribut anual (dare feudală). Supt Robert Guiscard (1076—1085), sub suzeranitatea papilor şi prin favoarea lor se formă Ducatul norman al Italiei de jos sau al Apuliei şi Calabriei; iar supt fiul său Roger I, odată cu alungarea arabilor, s'a format un comitat norman al Siciliei; supt fiul acestuia Roger II ambele ţări s'au unit 1130—1134 în un regat, „Regatul Neapole şi Sicilia“ sau „Regatul ambelor Sicilii“.

Intre acestea în Europa de răsărit se formară state slave şi alte state nouă. Incă din Periodul precedent Slavii invadară din

partea de miazănoapte-răsărit a Europei spre miazăzi-apus, însă nu reuşiră a se organiză în state. Dar în acest Period, începând dela miazăzi, pe teritoriile dela Dunărea de jos spre miazănoapte şi miazăzi, unde locuiau descedenţii coloniilor romane, amestecate cu populaţiunea aborigină, adică Vlahii, Valahii (cum îi numesc Grecii, Slavii şi Germanii), sau Românii, cum se numesc ei însişi, s'a format dela an. 650 întâi spre nord de Dunărea, apoi dela 678 între Dunărea şi Em (Haemus, munte numit de Turci Balcan), un stat bulgar, originar slavo-turc sau slavo-fin, iar în urmă cu totul slavizat. Acest stat avea continuu răsboaie cu imperiul bizantin, făcându-i mari daune; astfel a fost întâiul stat bulgar cu capitala Preslav (aproape de Şumla) la răsărit, precum şi al doilea stat bulgar dela 971, cu capitala Ohrida sau Ahrida, la apus. Insă dela 971, statul bulgar pierdù mai întâi teritoriul său răsăritean în lupta cu împăratul bizantin Ioan Zimisces (969—976), apoi, după alte lupte vitezeşti ale ţarilor Samoil (977—1054) şi Ioan Vladislav (1015—1018), statul bulgar fu destrus de împăratul bizantin Vasiliu II Bulgarocton (ucigător de Bulgari 976—1025) şi teritorul său anexat la imperiul bizantin. Statul bulgar ocupând şi teritorul locuit de Valahi sau de Români, cum am amintit mai sus, istoria lui îmbrăţişază şi istoria Românilor din acel timp, ca popor, pe care l'a anexat şi dominat, popor cu civilizaţie mai veche, dar cu soartă mai puţin favorabilă.

Spre apus de Bulgaria, în Iliricul apusean, care după căderea imperiului roman de apus trecù supt Bizantini, chiar întâiul împărat bizantin din acest Period, Eracliu (610—941), fu silit a permite (634—638) Sârbilor şi Croaţilor, în strânsă afinitate unii cu alţii, să înfiinţeze state independente sub suzeranitatea Bizantinilor. Astfel s'au fundat principatele Serbia şi Croaţia; mai apoi Serbia se împărţi în Serbia şi Bosnia, iară în an. 1043 obţinù independenţa sub Ştefan Dobroslav, marele Jupan (principe) al ei. Croţia, independentă încă pela an. 900, câştigă şi Dalmaţia (partea de miazănoapte şi de mijloc a Dalmaţiei de azi) şi Slavonia şi înainte de capătul sec. 10 erà regat. Cel mai mare rege al ei Creşcimir Petar luă în an. 1052 şi titlul de „Rege al Dalmaţiei".

Spre miazănoapte de Croaţia, Slovenii sau Vinzii, cum le zic Germanii, fundară principatul vind Carantania (Carintia), pe care Carol cel Mare l-a supus Franciei ca Comitat vind. Acesta se compunea din Carintia, Craina, Stiria şi restul teritorului răsăritean dintre Sava şi Drava, adică Croaţia actuală de miazănoapte, căci el

trecù apoi la Croaţia şi Slavonia. Extremitatea de răsărit a acesteea adică Sirmiul de azi, se numia încă la Bizantini „Ţărişoara Francilor" (φραγκοχώριον).

Spre miazănoapte de Carantania se formă statul Moraviei Mari, compusă din 3 principate parţiale, sub suzeranitatea unui principe: Moravia proprie, Slovacia şi Moravia panonică sau sloveană între Drava şi Dunărea, pelângă lacul Blatna (Baloton la Unguri). Acest stat a jucat un rol însemnat în sec. 9; dar din cauza discordiei interne şi a atacurilor externe, el apuse la începutul sec. 10 (917) şi statele vecine împărţiră resturile sale. Spre miazănoapte-apus de Moravia se formă ducatul Boemia (Cehia) întâi sub suzeranitatea Germaniei, apoi sub a Moraviei şi în sfârşit Germania, luând în stăpânire Moravia proprie, Boemia trecù împreună cu aceasta iar sub suzeranitatea ei.

Spre miazănoapte de Boemia şi tododată spre răsărit de Elba se stabilise alte populaţiuni slave, dar Germanii limitrofi le-au supus. Abia la capătul Periodului (1047) ele fundară un stat propriu, Slavinia, care nu dură nici o sută de ani. Aceste populaţiuni, în ordine despre miazăzi spre miazănoapte, apoi despre răsărit spre apus sunt: mai întâi Sorbii (Sârbii de miazănoapte) în Lusacia, având ca triburi principale pe Lusaci şi Milţeni sau Daleminţi; apoi spre miazănoapte de Lusacia între Oder şi Elba aproape de Marea Baltică, Vilţii (Velatabii), numiţi mai târziu şi Liutiţi sau Leutiţi, cu triburile lor principale Hevelii lângă Havel şi Redarii; în sfârşit în Meclenburg şi în Holstein de răsărit, Obotriţii cu triburile lor principale Vagrii şi Drevenii. Toate aceste populaţiuni slave se numesc la Germani în decomun „Venzi", adică slavi. Statul Slaviniei se compunea numai din Vilţi şi Obotriţi, căci Sorbii căzură dela an. 928 definitiv sub dominaţiunea Germaniei.

Mai puternici decât aceşti slavi au fost vecinii lor Polonii sau Leşii (Lehii) cu Pomeranii (Pomorjani), vecini ai lor despre miazănoapte şi cu populaţiunile letice, în mare afinitate cu slavii, adică cu Prusienii (Porusi) şi Litvanii sau Litavii. Pela sfârşitul acestui Period, 1025, ducatul Poloniei, dela sec. 9 cu domnitori din Casa Piast, deveni regat supt Boleslav cel Viteaz (Chrobry, 992—1025) şi puterea lui crescù considerabil.

Statul rus se întindea dela sec. 9 spre miazănoapte de Polonia şi de teritoriile letone mai despre miazănopte, adică de Letonia propriu zisă şi Livlanda de miazăzi, în a cărei parte de miazănoapte, adică în Livlanda de miazănoapte sau în Estonia, Finlanda şi La-

ponia se stabilise Finii, trib tătar-mongol, venit din Asia. Statul rus sau ruso-slav fu fundat în an. 862, dar nu de un slav, ci de Ruric, un Vareg sau Varing, adică membrul unui trib de normani suedezi dela Marea Baltică, numit Rhos sau Rus, asociat prin jurământ cu mebrii din trib. Acest stat avù de capitală mai întâi Novgorod la miazănoapte, iar dela 882 şi Chiev la miazăzi. Pela sfârşitul sec. 10 statul rus deveni o monarhie puternică supt Vladimir cel Mare (980—1015) cucerind şi Litvania. Incă de timpuriu Ruşii au venit în contact şi cu statele vecine, purtând continuu răsboaie mai ales cu Bizantinii până supt Vladimir cel Mare. Dar pe atunci ei nu stăpâniau încă partea cea mai de miazăzi a Rusiei de azi. Acoló se stabilise Hazarii, popor de rasă turcă, ce veni dala Marea Caspică. Pela capătul Periodului (965—1016) Ruşii respinseră treptat pe Hazari în teritorul lor anterior, iar Pecenegii, Pacinachii, Pacinaţii sau Bisenii, de aceeaş rassă, cari se fixase la hotarăle lor, ocupară încă dela 870 teritorul lor apusean de până atunci şi erau, ca şi Hazarii, supărători statelor vecine.

Prin o parte din ţările menţionate veniră din Ural pela sfârşitul sec. 9 Ungurii sau Maghiarii, popor tătaro-mongol de aceiaş origină cu Finii, cu Bulgarii primitivi şi cu Turcii. Ungurii s'au stabilit apoi în Panonia veche şi pe teritoriile vecine despre miazănoapte şi răsărit precum şi în o parte a Daciei, între slavi şi Valahi sau Români. Supt Tuhut Ungurii fundară un principat în Transilvania, vechea ţară principală a Daciei, iar supt Arpad, un alt principat în Ungaria de azi, unind vechile teritorii ale Daciei, Panoniei şi altele mai depărtate. Pela începutul sec. 10 ambele aceste principate erau spaima ţărilor vecine, până ce Germanii supt Enric I la Merseburg, în an. 933 şi supt Oton I la Lehfeld lângă Augsburg în 955 bătură pe Unguri definitiv şi creştinismul începù a fi introdus la dânşii. Supt Ştefan cel Sfânt pela an. 1000 principatul lui Arpad fu proclamat regat, la care fù anexată curând (1002) şi Transilvania. O ramură secundară de Unguri erau Secuii, Siculi la latini, pe graniţile de răsărit ale Transilvaniei.

In sfârşit imperiul bizantin mergea încet dar sigur spre declin; toate popoarele dinprejur împresurau hotarele lui şi-i slăbiau forţa; aşa despre miazănoapte Ruşii, Hazarii, Pecenegii, Sârbii şi Croaţii, iară despre apus, Francii, mai târziu Arabii şi Normanii, mai ales în Italia; Arabii şi Turcii selgiuci despre miazăzi şi răsărit, în Africa şi Asia; apoi, lupte interne şi paralel cu ele demoralizarea:

în aceste împrejurări au fost aproape zădarnice campaniile victorioase ale unor suverani din dinastia Isavrilor (717—797) ca Leon Isavru (717—741) şi fiul său Constantin Copronim (741-775), precum şi sforţările împăraţilor din dinastia Macedonă (867—1037) şi anume Vasiliu Macedon (867—886) şi succesorii săi de mai târziu: Nechifor Foca (963—969), Ioan Zimisces (969—976), Vasiliu II Bulgarocton (976—1025), cari căutară a stavilà pentru un timp decadenţa internă şi cucerirä chiar teritorii, ce fusese pierdute mai demult.

CAPITOLUL I

Propagarea creştinismului

§. 110. Mersul ei în general

Creştinismul n'a făcut în acest Period mai nici un progres spre răsărit şi miazăzi din cauza dominaţiunii crescânde a mohamedanilor; din contră el suferi pierderi şi respingeri nu neînsemnate[1]. Numai spre apus şi miazănoapte el câştigă teren, prin convertirea tuturor Germanilor, Scandinavilor şi a majorităţii Slavilor şi a Ungurilor, înfipţi între slavi, precum şi a Hazarilor în parte, şi a Avarilor pentru un timp.

§. 111. a. Progrese neînsemnate şi pierderi mari ale creştinismului în partea despre răsărit şi miazăzi.

Spre răsărit numai nestorianii din Persia desvoltară oarecare activitate misionară. După un monument epigrafic din an. 781, descoperit de iezuiţi în sec. al 17-lea (1625) în China, dacă el e autentic, Iabbalah sau Olopuen, misionar nestorian, a obţinut în an. 636 permisiune dela guvernul chinez, a predicà liber acolo Evanghelia şi a fundà biserici. Dar după mărturii bune şi nesuspecte e mai sigur că în sec. al 8-lea Timotei patriarhul nestorianilor, a trimis misionari şi în ţările despre răsărit şi miazăzi, deci poate în China şi India. Totuş bisericile ce aceşti misionari fundară în China apuseră la urmă, poate mai ales din cauza puhoiului pustiitor a Mongolilor.

[1]. In acest Period s'au mai convertit la creştinism în imperiul bizantin locuitorii Laconiei meridionale, cunoscută de atunci sub numele de Maina în Peloponez, aşa dar Mainoţii, cari erau încă păgâni; ei îmbrăţişară religia creştină supt împăratul Vasiliu Macedoneanul la sfârşitul veac. al 9-lea. Vezi şi mai sus pag. 20 (N. Tr.).

Din contră, pierderile ce creştinismul încercă în cursul Periodului III în Asia şi mai ales în Africa din partea mohamedanismului, ivit de curând, au fost considerabile şi durabile. Califii şi guvernatorii lor, ce-i drept, nu prigoniau formal pe creştini, ca Romanii păgâni; dar supuneau pe toţi la o dare pe cap oneroasă, le restrângeau senzibil drepturile şi-i tratau cu dispreţ şi arbitrar, ameninţându-i cu foc şi cu sabie, arzând ori dărâmând bisericile lor şi prefăcându-le în geamii, suprimau instituţiile lor, îi jefuiau, dezonorau şi maltratau, căutând în tot chipul a-i desgustà de creştinism şi a-i forţà sau a-i atrage la mohamedanism. Aceste măsuri, precum şi soarta armelor favorabilă mohamedanilor, cari credeau că Dumnezeu le ajută a lăţi cu forţa dominaţiunea şi religia lor, au umplut de teroare pe creştinii din Asia şi Africa, demoralizaţi prin lupte politice şi religioase şi continuu ameninţaţi cu moarte, vexaţiuni şi dezonare. Deaceea ei treceau în masse la mohamedanism.

Astfel creştinismul depe teritorul Africei vechi apuse. Din biserica Africei odinioară aşa de prosperă nu mai rămase nici urmă; numai din biserica Cartaginei se mai menţinură urme până la an. 1160. In Egipt, Palestina şi Siria a rămas numai o umbră din biserica ce numără odinioară milioane de suflete. La începutul Periodului, înainte de a cuceri arabii ţările respective, patriarhia Alexandriei avea 110 eparhii, a Antiohiei 170 şi a Ierusalimului 95; după jumătatea Periodului patriarhia Alexandriei mai avea numai 40 eparhii, a Antiohiei 28 şi a Ierusalimului 15, cei mai mulţi mitropoliţi, unii din ei fără turmă. Pelângă aceasta populaţiunea creştină şi clerul în mare majoritate se contopi cu arabii; chiar pe scaunele patriarhale se suiră acum mai mult arabi decât Greci, în Antiohia încă dela sec. al 8-lea, în Alexandria dela sec. al 10-lea. Cel întâiu arab pe scaunul patriarhiei de Alexandria fù Eutihiu 933—940, numit din naştere Said Ibn Batrik. El a scris în limba arabă o cronică politică şi bisericească dela Facerea lumii până la an. 940[1]. Biserica ortodoxă din aceste ţări fù cea mai crud încercată. Aici Califii preferiau mai mult pe monofiziţi, iar în Persia pe nestoriani, căci aceştia nu erau suspecţi mohamedanilor şi urâţi în aşa grad, ca creştinii ortodocşi, aliaţi fireşti ai împăratului din Bizanţ. Din contră Copţii monofiziţi cu patriarhul lor au dat arabilor chiar ajutor a cuceri Egiptul în an. 640. Deşi creştinii trecură în masse la mohamedanism din cauză că erau ameninţaţi cu moartea, oprimaţi material şi

[1]. Vezi mai sus pag. 26 nota (N. Tr.)

moral de Califi şi de guvernatorii mohamedani şi mai mult încă din cauza slăbiciunei lor în credinţă şi a demoralizării decât din cauza persecuţiunilor sângeroase, totuş de aici nu urmează că creştinii n'au suferit şi persecuţii sângeroase. Califii fanatici şi tirani organizară mai multe şi mari persecuţii sângeroase, în cari mii de creştini ortodoxi au fost unii ucişi, unii traşi silnic la Islam şi mii de comunităţi creştine s'au stins. In special, cea întâi persecuţie au fost în patriarhia Antiohiei la an. 695, când însuş patriarhul Alexandru II muri martir; a doua şi a treia, în patriarhia Alexandriei la an. 743 şi 850, cea a treia lovind şi pe Copţi; a patra în toate cele trei patriarhate la an. 1015, când au murit martiri Dionisiu, patriarh de Alexandria şi Ieremia, patriarh de Ierusalim. Chiar în Spania, care erà guvernată mult mai uman, a murit martir în an. 859 Eulogiu, arhiepiscop de Toledo, pentru că botezase câţivà mohamedani.

Clerul, care nu puteà să nu combată mohamedanismul, ca religie falşă, a suferit în general dese persecuţii sângeroase. Erau timpuri când episcopii din Egipt, Palestina şi Siria trăiau numai fugari, iar scaunele lor erau prădate, sau rămâneau neocupate mult timp; aşa patriarhia de Ierusalim după an. 638 şi cea de Alexandria după an. 640, au fost vacante 70 ani, iar cea de Antiohia după 695, timp de 40 ani. Chiar dintre mireni, unii în timpuri de pace au fost pedepsiţi cu moarte sau schiloditi, pentru că combăteau mohamedanismul; aceasta s'a petrecut nu numai în Asia şi Africa ci şi în Spania. Stăpânitori mohamedani au dat îndemn de repeţite ori în sec. al 7-lea şi al 8-lea la persecuţiuni sângeroase contra creştinilor şi în Iberia sau Georgia.

§. 111. b. **Progresele creştinismului la apus şi la miazănoapte.**

A. Convertirea Germanilor.

Germanii încep a primi creştinismul în sec. al 7-lea, iar în sec. al 8-lea se fac toţi creştini. La începutul acestui Period puţini germani dela Rinul de sus şi dela Dunărea de sus erau creştini. Insă chiar de atunci misionari franci, britani, scoţieni şi irlandezi, iară după ei chiar englezi, lucrau cu zel pentru a conveti pe germani. In această privinţă, în special în Germania de miazăzi-apus, în Alemania sau Alamania, sunt renumiţi: Columban sau Columba cel tânăr, irlandez; acesta, după ce a predicat şi înfiinţat biserici în Burgundia timp de 20 ani (590-610), trecù predicând prin Ale-

mania în Italia, unde muri în an. 611; după dânsul e renumit dela an. 611 ucenicul său Gallus († 646), care fundă mănăstirea St. Gallen din Elveţia de azi, apoi Emmeran sau Emmeram, arhiepiscop franc, Rupert sau Ruprecht, episcop de Vorms şi Corbinian, eremit franc la sfârşitul sec. 7 şi începutul sec. 8 în Bavaria, Chilian, irlandez sau scoţian 685—689 în Turingia sau Frnconia de răsărit, Amandus, episcop misionar din Acvitania în an. 630, după el Eligiu, episcop franc în an. 650 şi după el Wilfrid (Wilfried), episcop anglo-saxon în an. 678, în sfârşit anglosaxonul Wilibrord, ca episcop de Utrecht la an. 690—739, în Germania de miazănoapte-apus, între Frizi.

Dar meritul cel mai mare şi definitiv pentru convertirea Germanilor e a lui Winfried (Wynfreth), monah anglosaxon, care mai târziu în an. 719 primi la Roma numele Bonifatiu sau Bonifaciu şi fu Apostolul Germanilor.

Născut în an. 673 sau 680 la Kirton (Crediton) el încercă în an. 716 a face prozeliţi în Germania între Frizi, aşezaţi spre răsărit de gurile Rinului; dar aici n'avu succes, căci păgânul Radbod, regele Frizilor se opunea energic la convertirea lor; deaceea căutând ajutor la autorităţi superioare s'a dus la Roma. Aici în an. 719 papa Grigoriu II îl destină ca misionar în Germania şi-i dădù recomandaţii la magnaţii franci. Acum cu reputaţie mai mare şi cu încredere în sine el se duse în Turingia 719—722, apoi din nou la Frizi şi în urmă la Hessa. In această ţară avù curând aşa succes, că mergând la Roma, putù da seamă că misiunea lui e încununată cu succes. Pe baza raportului său, în an. 733 papa Grigoriu II (715—731) îl hirotoni episcop al Germaniei fără scaun definitiv, deci episcop misionar (Episcopus regionarius). Intorcându-se la Hessa şi Turingia avù succese şi mai mari; cu deodeosebire, după ce la Gaismar (Geismar în Hessa) doborî fără nici un pericol un stejar consacrat zeului tunetului (Thor sau Thunar) şi construi din el o biserică, convingând astfel pe Germani (conform credinţei lor despre divinitate) că zeul lor e neputincios, iară zeul creştinilor e puternic, avù aşa de mare succes că în an. 732 papa Grigoriu III (731-741) îl făcù arhiepiscop al Germaniei întregi şi el putù începe a înfiinţa episcopii. Astfel Bonifatiu organiză biserica Germaniei cu 10—13 episcopii, dintre cari unele existau maidinainte, şi cu o arhiepiscopie, întemeiă mănăstiri, între cari una la Fulda, foarte celebră, ţinù sinoade, combătù pe misionarii franci, britani, scoţieni şi irlandezi, cari bazaţi pe drepturile lor anteri-

oare îi făceau opoziţie, când el voì a organiza biserica Germaniei, cum şi pre cei priviţi de el ca eretici, dar mai întâi de toate supuse scaunului din Roma biserica Germaniei, înfiinţată de dânsul, conform cu jurământul ce a depus când fu hirotonit episcop. In an. 745 un sinod din Franconia depuse pe Gewilieb episcopul de Mainz, şi cu această ocazie vechea episcopie de Mainz fu declarată arhiepiscopie şi oferită lui Bonifatiu. De atunci arhiepiscopia Germaniei a rămas stabil în Mainz, pe când înainte ea nu avea în Germania reşedinţă fixă. Papa Zaharia (741-752) confirmă acest aranjament al Franconilor şi Bonifatiu păstori încă 10 ani în Mainz; în sfârşit el reveni la planul său din tinereţe de a converti pe Frizi. După ce desemnă ca succesor pe ucenicul său Lul (Lullus) cu aprobarea papei Ştefan III sau II în ordinea de succesinue obişnuită (752—757), bătrânul Bonifatiu plecă iar la Frizi spre a sfârşi lucrul început odinioară. Acum în adevăr reuşi a boteză pe mulţi, dar păgânii cerbicoşi, cu atât mai surescitaţi, ţineau ferm la vechea lor credinţă. Intr'o zi, când Bonifatiu aşteptà pe Frizii de curând botezaţi spre a-i confirmà, îl atăcà o ceată de păgâni şi'l ucise împreună cu toţi cei 52 credincioşi, cari'l însoţiau; el suferi atacul fără a rezistà, oprind chiar şi pe soţii săi de a se apără. Astfel Bonifatiu muri martir la Frizi în an. 755, alţii zic în 754, după ce organiză biserica Germaniei şi o supuse Papii, protectorul lui. El fu un misionar foarte zelos şi plin de dragoste adevărată către creştinism şi către omenire, dar intolerant cu cei de alte opinii şi direcţii. Din această cauză avù continuu lupte cu adversari în activitatea lui de misionar. Unii din adversarii săi erau în adevăr cu credinţi rătăcite, dar alţii se opuneau numai ca biserica Germaniei să fie supusă scaunului din Roma; aşa făcù mai ales Adalbert sau Aldebert, un francon, Climent, un scoţian şi Virgiliu († 785) un irlandez, în urmă episcop de Salzburg.

Convertirea Germanilor, înfăptuită esenţial de Bonifatiu, fu desăvârşită apoi de Carol cel Mare, prin opera lui de civilizare, dar în interesul politicii sale de a mări puterea Francilor şi mai mult cu forţa şi cu vărsare de sânge, de cât cu mijloace morale. Aşa Saxonii, cari locuiau în Germania de miazănoapte între Rin şi Elba, rămăseseră neconvertiţi. Până la Carol cel Mare ei s'au opus dominaţiunii Francilor precum şi creştinismului. Carol c. Mare purtà cu ei războaie aproape continuu 772—804. Ei urîau creştinismul tot atât cât iubeau libertatea; dar Carol cel

Mare îi covârşi cu puterea lui, capiştea lor Irminsul sau columna închinată unui zeu Irmin fu destrusă încă din an. 772 şi rezistenţa lor înfrântă; însişi ducii lor Alboin şi Widukind primiră botezul chiar din an. 785; astfel Saxonii deveniră definitiv supuşi Francilor şi totodată creştini, cu toate că ei făceau revolte sângeroase, pentru cari erau pedepsiţi foarte aspru; aşa în an. 782 după revolta din Verden lângă Aller au fost decapitaţi 4500 de Saxoni.

A bis. Convertirea pentru un timp a Avarilor.

Carol c. Mare voi a răspândi creştinismul cu forţa chiar peste hotarele Germaniei, între Slavi şi între Avarii aşezaţi în Panonia veche. Slavii, cum se va vedea mai la vale, primiră parte din ei suveranitatea lui şi creştinismul; Avarii, deşi făcură tot aşa în an. 796—797 urmând exemplul lui Tudum, principele lor, însă începând în curând a se stinge (complet după an. 827), convertirea lor n'avù nici o importanţă.

B. Convertirea Scandinavilor sau Normanilor.

După ce Bonifatiu converti pe Germani cu predica, iară Carol c. Mare cu sabia, în curând se convertiră şi Scandinavii, adică Danezii, Norvegii şi Suedii, precum şi Islanzii. Ei începură a fi convertiţi în an. 826 de Harald, principe danez, care cerù şi obţinù ajutor contra rivalilor săi la tron dela Ludovic Piosul, împăratul Francilor. Harald, fie din convingere, fie spre a face pe plac lui Ludovic se boteză şi luă cu sine ca misionar pe Ansgar, monah franc. Acesta fu aşa de activ ca misionar între Danezi şi între ceialalţi Scandinavi, că în an. 831 papa Griporiu IV (827—844) şi împăratul îl făcură arhiepiscop de Hamburg. Dar peste puţin timp, în an 840 păgânii destrugând Hamburgul, în an. 849 scaunul arhiepiscopal fu transferat la Brema, ce erà reşedinţă de episcop. De atunci Brema fu reşedinţa arhiepiscopului de Hamburg. Pentru activitatea lui zeloasă, ca misionari între Danezi, Ansgar fu supranumit „Apostolul Nordului". Dar el şi ucenicii lui reuşiră numai a începe să cnovertiască pe Scandinavi. Aceştia se convertiră treptat după lupte şi reacţiuni mari, iară complet abia la sfârşitul Periodului, o parte din ei tocmai la începutul Periodului următor (1054—1453). Regele Canut sau Cnut cel Mare (1014—1053), se poate privi ca cel, care converti

complet Danemarca. Suedii se convertiră toţi de regele Inge tocmai spre sfârşitul sec. al 11-lea, iară Norvegii, de Olaf Haraldsen cel Mare sau cel Sfânt (1014—1030), contemporan cu Cnut. Din Norvegia fù convertită în an. 1000 şi Islanda, descoperită de Normani în sec. al 9-lea (867) şi colonizată de Norvegi; ea se constitui republică independentă. Din Islanda fù convertită Groenlanda, pe care o descoperiră Islanzii în an. 986 şi care face parte din continentul Americii. In Groenlanda încă se creà o episcopie în an. 1000, dar cu timpul şi anume dela începutul sec. al 15-lea comunicaţia, ce durase 400 de ani între Islanda şi Groenlanda, încetă din cauza gheţarilor îngrămădiţi între ele; mai apoi fù uitată chiar existenţa acestei ţări de gheaţă şi creştinismul se stinse în ea, aşa că tocmai în sec. al 18-lea fu readusă la creştinism. Nu puţin contribui la convertirea Scandinavilor împrejurarea, că compatrioţi de-ai lor, cari în expediţiile Normanilor s'au stabilit în Englitera şi Francia, îmbrăţişaseră creştinismul încă de mult timp; aşa făcură chiar dela începutul sec. al 10-lea colonii întregi de Normani, stabilite pe teritorul Engliterei şi tot de atunci coloniile, pe cari Rollo (Hrolf), ducele Normanilor, ca creştin Robert, le stabilise în Francia de miazănoapte în an. 912, în provincia numită dela aceste colonii Normandie.

C. Convertirea Slavilor până la jumătatea sec. 9-lea.

Slavii încep a se converti chiar dela începutul acestui Period (III), dar în număr mai mare tocmai dela jumătatea sec. al 9-lea. Spre capătul Periodului toţi erau creştini[1]. Creştinarea lor până la jum. sec. al 9-lea a mers astfel:

Incă din Periodul II, dela sec. 5 colonii numeroase de Slavi au pătruns în imperiul bizantin şi s'au susţiuut aici între creştinii cetăţeni ai imperiului, cu uzurile lor naţionale şi religioase. Ei pătrunseră şi mai departe până în Grecia. Aceşti Slavi curând apoi încep a se converti şi parte din ei chiar a se greciză, aşa că pela jumătatea sec. al 9-lea Slavii din cuprinsul imperiului bizantin se pot privi ca convertiţi şi parte din ei grecizaţi.

Intre acestea, dela Periodul III se formară pe teritoriul bizantin şi state slave, statul bulgar, sârb şi croat. Bulgarii, popor

[1]. O lucrare foarte bine documentată că creştinismul s'a răspândit la toţi slavii afară de Wenzi, ca şi la Unguri, de misionari din Constantinopole şi după ritul grec, a scris în limba polonă Wenceslas Alexander Maciejowski, tradusă în limba franceză şi tipărită la Berlin 1846 de Louis François de Sauvé cu titlu: „Essai Historique sur L'Eglise chrètienne chez les Slaves" (N. Tr.).

turco-slav, dar cu totul slavizat, după ce ocupară noile lor teritorii, dela an. 635 spre miazănoapte de Dunăre, iară dela an. 678 şi spre miazăzi de ea pe teritorii locuite mai mult de Valahi sau Români, curând intrară în duşmănie politică şi religioasă cu Bizantinii şi avură răsboaie crâncene cu imperiul bizantin şi cu creştinismul depe teritorul lor şi depe cel din afară de el.

Sârbii şi Croaţii la început, supt împăratul Eracliu (610—641), erau în bune relaţii cu imperiul bizantin. Eracliu dispuse a li se trimite misionari creştini din Roma, supt a cărei jurisdicţie bisericească se aflà teritorul lor (Iliricul), alipit atunci la imperiul bizantin. Incă dela începutul sec. al 7-lea misionari creştini predicară Evanghelia în Serbia, precum şi în Croaţia şi Dalmaţia; dar în an. 827 sârbii intrând în duşmănie cu bizantinii, alungară pe misionarii trimişi de împăratul bizantin şi creştinismul fù stârpit în Serbia. Tocmai dela an. 868 îl propagară din nou misionari din imperiul bizantin, după ce sârbii se împăcară cu acesta, supt împăratul Vasiliu Macedon (867—886).

In Croaţia şi Dalmaţia, unde, cum am spus, încă supt împăratul Eracliu predicau misionari din Roma, precum la Carantani (Sloveni sau Winzi), Moravi şi Cehi, pentru convertirea slavilor predicau Apusenii, în special papii, ducii Bavariei, regii Francilor şi episcopii din Acvileia, Salzburg, Passau şi Regensburg. Papii şi episcopii din Acvileia lucrau pentru răspândirea creştinismului mai ales între Slavii din Dalmaţia şi Croaţia; aici încă pela an. 670 primi botezul o mare parte din popor supt principele Porga. Ducii Bavariei şi episcopii de Salzburg lucrau în Carantania, iară regii Francilor cu episcopii de Salzburg şi Passau, în Moravia (Moravia proprie, Slovacia şi Moravia panonică) şi cu episcopii de Regensburg în Boemia la Cehi.

Se ştie că suveranii Francilor, începând cu Carol c. Mare, au întins supremaţia lor şi peste Slavii de Apus dela Marea Adriatică până la Marea Baltică şi totodată s'au silit a răspândi şi creştinismul între ei. Croaţii, Carantanii, Moravii, Cehii şi Wenzii (Sorbi, Wilţi şi Obotriţi) fură constrânşi treptat a recunoaşte supremaţia lui Carol c. Mare şi a primi misionari creştini în ţara lor. Creştinimsmul se răspândi mult în Croaţia şi ţările vecine. Mai ales in Carantania îl introduse dela an. 753 principele Ceitumar, educat ca creştin în Bavaria, aşa că pela jumătatea sec. al 9-lea Carantania se poate considerà convertită complet ca şi Croaţia şi ţările vecine.

Dar şi în Moravia dela an. 830 până la jumătatea sec. al 9-lea principii şi parte din popor s'au făcut creştini, urmând exemplul lui Privina principele Moraviei panonice († 860) şi anume se converti Marele principe Rastislav (Rastiţ), care se sui pe tron la an. 846 în locul lui Moimir, detronat.

Dintre Slavii stabiliţi spre miazănoapte de Moravia s'au convertit numai un mic număr de Cehi, aşa în an. 845 la Regensburg 14 căpetenii cu cetele lor, iar dintre Slavii stabiliţi spre miazănoapte de Boemia, Slavinii sau Wenzii, încă şi mai puţini. Slavii, între cari creştinismul fù introdus odată cu supremaţia Francilor, nu se puteau familiariza cu el, căci le venise cu dominaţiunea streină, şi-l priviau ca un element exotic, fiind propagat prin leturghia latină.

Slavii se convertiră mai lesne tocmai după jumătatea sec. 9, dela an. 863 încoace de misionari din Constantinopole, cu predică şi leturghie în limba slavonă, de astădată fără a fi subjugaţi politic. Această operă fù întreprinsă de fraţii Chiril şi Metodiu, numiţi Apostolii Slavilor; ei au venit spre acest scop în Moravia, au dat Slavilor un alfabet propriu şi le-au tradus cărţile biariceşti în limba slavă[1]. Tot din Constantinopole au fost convertiţi şi Hazarii în parte, şi încep a fi convertiţi Bulgarii.

D. Convertirea unei părţi dintre Hazari.

Hazarii, popor nu slav[2], stabilit în Chersonezul Tauric, azi Crimeia şi mai spre miazănoapte, au cerut misionari la Mihail III împăratul Bizantinilor (856—867). Mihail a trimis pe învăţatul Constantin Filozoful, numit ca monah Chiril. El avù bun succes după ce învăţă limba Hazarilor, însă nu putù converti tot poporul, căci odată cu creştinismul a pătruns acolo şi iudaismul şi mohamedanismul, cari împiedecară creştinismul de a se mai răspândi. Chiril va fi predicat între Hazari 3 sau 4 ani; în Cherson el găsi şi nişte relicvii, pe cari văzând cum toţi credeau că sunt ale lui Climent din Roma, le-a luat cu sine în patrie. Ce-i drept, după ştiri posterioare, se crede că Climent a murit martir în Cherson supt împăratul Traian (98—117). Creştinismul s'a susţinut între Hazari până la surparea statului lor (1016).

---

[1]. Comp. Cyrille et Méthode, étude historique sur la conversion des Slaves, par Louis Leger. Paris 1868 pag. 75 sc. (N. Tr.).

[2]. Unii zic că era de aceeaş rassă cu Bulgarii (N. Tr.).

E. Convertirea Bulgarilor.

Tot în acel timp, după un războiu dintre Bizantini şi Bulgari, sora lui Bogoris sau Boris, principele Bulgarilor, a fost dusă captivă la Constantinopole. Aici ea fu atrasă la creştinism şi primi botezul. Apoi Mihail III încheind pace cu Bogoris sau Boris I (852—888), sora principelui, acum creştină fu liberată şi se întoarse acasă. Ea luă cu sine şi un ieremonah, numit Metodiu; nu se ştie dacă acest Metodiu, care trăià la curtea lui Bogoris ca duhovnicul soră-sa, este identic cu Metodiu, fratele lui Chiril, mai târziu Apostolul Slavilor. Atât sora lui Bogoris cât şi duhovnicul ei se siliau a'l atrage şi pe el la creştinism; dar Bogoris rezistà până ce vederea unui tablou al Judecăţii de apoi, lucrat de Metodiu, precum şi o foamete mare în ţară, pe care o privi ca semn al urgiei cereşti, poate şi influenţa fraţilor Chiril şi Metodiu, Apostolii Slavilor, cari vor fi trecut în Moravia prin Bulgaria: aceste împrejurări l'au decis a se face creştin. Se povesteşte că Bogoris s'a dus la Constantinopole şi aici fu botezat de Fotiu, atunci Patriarh, iară naş a fost împăratul în persoană şi a pus lui Bogoris la botez numele Mihail. Dar unii istorici moderni sunt în dubiu că Bogoris s'a dus la Constantinopole şi că a fost botezat de însuş Fotiu; ei cred că botezul s'a putut săvârşi în Bulgaria de clerici delegaţi ai lui Fotiu şi că împăratul a fost naş probabil prin un reprezentant. După botezul său (864) Bogoris îşi propuse a introduce creştinismul şi între supuşii săi. Dar acest proiect întimpină mai ales din partea nobilimei o groaznică rezistenţă, ce merse până la revoluţie şi trebuì a fi reprimată cu forţa. După aceea Bogoris uşor făcù pe Bulgari a se converti prin preoţi greci. Astfel după jumătatea sec. al 9-lea Bulgarii intrară în rândul popoarelor crştine, şi între cele de sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopole[1].

Totuş în an. 866 papa Nicolaie I (858—864), care era în conflict cu împăratul Mihail şi cu Fotiu, datorită influenţei Apusului reuşi a deslipi pe Bulgari de biserica Constantinopolei. Bogoris intră în înţelegere cu Roma şi luă de aici episcopi latini, alungând pre cei greci. Dar după 3 ani (869—870) el nu mai suferi pre episcopii latini, îi depărtă şi revenind la patriarhul Constanti-

[1]. Comp. L. de Launay, La Bulgarie d'hier et de demain. Paris 1907 pag. 39 scv. (N. Tr.).

nopolei, primi un arhiepiscop grec. Mişcarea culturală, ce Chiril şi Metodiu produse de curând la Slavi, prin aflarea unui alfabet slav şi prin leturghie şi Biblie, traduse în limba slavă, o mişcare, despre care se va tratà mai pe larg în alt loc, află acum pământ bun la Bulgari, iară dela ei limba slavă ca limbă de cult fu primită şi de Vlahii sau Românii de sub dominaţiunea lor politică, apoi şi religioasă, ca locuind pe acelaş teritor. La început Românii se serviau în cult de limba latină, apoi dela an. 732 foarte probabil, de limba greacă, iară după aceasta de limba slavă. Această limbă produse la Bulgari o mişcare nu neînsemnată pe terenul literaturii religioase slave mai ales supt marele ţar Simeon I, care domni în anii 893—927.

Dar acest ţar între anii 893—896 făcù cu Formosus, papa Romei (891—896), un nou aranjament între Bulgari şi Roma. Ca consecinţă, supunând biserica Bulgară scaunului din Roma, ţarul primi corona de rege dela Formosus, în virtutea unui drept, ce toţi apusenii îl atribuiau Papii, după ce Leon III încoronase pe Carol cel Mare ca împărat Roman (800). Totuş succesorul ţarului Simeon, fiul său Petru (927—969), intră in înrudire cu împăratul Bizantinilor şi ca consecinţă biserica bulgară rupse legătura cu scaunul din Roma şi reînnoi legătura cu Biserica de Răsărit, acum însă ca arhiepiscopie autocefală iar nu subordinată ca mai înainte scaunului patriarhal. Arhiepiscopul, cel puţin supt ţarul Petru (927—969), avù reşedinţa în Silistria (Dristra, Durostor), nu în Preslava (Μαρκιανόπολις şi Μεγαλόπολις), capitala primului stat bulgar, iar cam dela an. 980, în Ohrida sau Ahrida (întâiul nume e bulgar, al doilea grec), capitala celui de al doilea stat bulgar. Dar în an. 971 Ioan Zimisces (Tzimisces), împăratul bizantin (969—976), cuceri partea de miazănoapte a Bulgariei şi o supuse canoniceşte Patriarhului de Constantinopole; apoi în 1015 împăratul Vasiliu II Bulgarocton (976—1025) ocupă şi Ohrida, fără a abrogà autocefalia bisericii bulgare în teritorul de jurisdicţie rămas dela an. 971 arhiepiscopului de Ohrida; în sfârşit dela an. 1019 Vasiliu subjugă pe Bulgari. De acum înainte până la an. 1186 istoria lor politică e absorbită în istoria imperiului bizantin.

F. Avântul ce luă creştinismul la slavi prin convertirea tuturor moravilor după jumătatea sec. IX şi prin uzul leturghiei slave la moravi şi la slavii de miazăzi.

Puţin înainte de an. 864, când se boteză Bogoris, principele

Bulgariei, anume în an. 855, Rastislav sau Rastiz, Marele duce al Moraviei (846—870), reuşì a scăpà de jugul Francilor. Atunci s'a decis de nu chiar a goni din ţară pe misionarii Francilor sau mai precis ai Germanilor, în cari nu avea încredere, cel puţin a-i face inofensivi şi a confià Grecilor convertirea completă a moravilor, mai ales că şi în statul grec se aflau slavi creştini, pe care-i păstoriau episcopii greci. Deci între anii 850-863 Rastislav se adresă împăratului Mihail III şi-i cerù misionari creştini, spre a putea convertí pe toţi supuşii săi, dar misionarii să ştie limba slavă, ca să înveţe pe popor creştinismul în limba slavă şi să-i permită a luà parte la cultul creştin, căci tocmai astfel de misionari îi lipsesc. In consecinţă Mihail III a trimis în Moravia pre cei 2 fraţi, numiţi mai sus, pe Chiril (Kyrillos) şi Metodiu, ca cei mai proprii pentru scopul, ce urmăria Rastislav. Aceşti bărbaţi poate vor fi luat cu sine şi ajutători, şi probabil să vor fi dus în Moravia prin Bulgaria, unde poate să fi exercitat oarecare înfluenţă şi asupra lui Bogoris, care curând apoi s'a decis a primi botezul.

Chiril şi Metodiu s'au născut în Tesalonic, oraş comercial, foarte renumit atunci, cu o mare populaţiune, amestecătură de Greci, de descendenţi ai coloniştilor Romani, numiţi atunci Vlahi, cari sunt Românii actuali şi de Slavi. Nu e sigur dacă Chiril şi Metodiu au fost greci, slavi, sau chiar români, dar atunci toţi îi credeau greci. Chiril se numià din naştere Constantin şi făcându-se monah îşi schimbă numele. Ambii fraţi fiind de familie distinsă, primiră educaţia în Constantinopole, câtva timp la Curtea imperială şi Constantin deveni aşa de învăţat, că fu supranumit „Filozoful"; el erà şi hartofilax al învăţatului patriarh Fotiu (858—867); Metodiu era funcţionar; însfârşit ambii fraţi se făcură monahi şi preoţi. Intre anii 856—860 Chiril, cum am spus, fu trimis la Hazari, iară Metodiu poate să fi fost ioromonahul, care trăià la curtea lui Bogoris, principele Bulgariei, înainte de convertirea lui, (864) spre care-l pregătia. Deci în an. 863 împăratul Mihail III trimite pre cei doi fraţi în Moravia, unde ei se vor fi dus prin Bulgaria şi aici vor fi întărit pre Bogoris în deciziunea de a se boteza.

Sosind ei în Moravia, principii: Kocel sau Hocel, fiul lui Privina din Moosburg lângă Blatna (Balaton) în Moravia panonică sau Slovenia, Svatopluc din Nitra (Nyitra) în Slovacia şi Rastislav din Velehrad (lângă Hradeşul ungar de azi) în Moravia proprie, precum şi poporul, îi primiră cu bucurie. Ei începură cu-

rând a predicà cu bun succes și continuară a lucrà cu mult zel și în vălmășeala continuă a răsboiului dintre Moravi și Germani. Leturghia slavă, pe baza căreea cei doi frați începură a predicà, a fost opera lor. Chiril alcătui un alfabet slav pe baza celui grec și servindu-se de el împreună cu Metodiu începură a traduce cărțile de ritual și Biblia din grecește în slavonește.

Despre locul și timpul în care ei începură această lucrare e contraversă. Unii susțin că Chiril s'a servit de alfabetul slav chiar în Constantinopole și vestea despre traducere, ce se răspândi mai întâi la slavii din imperiul bizantin, s'a dus în Moravia înainte de a fi mers acolo cei doi frați, așa că tocma pe baza acestei vești Rastislav a solicitat misionari slavi. Alții cred că Chiril a format alfabetul său chiar în Moravia, și anume mai întâi în Moravia panonică sau slovenică și făcând uz de el a început împreună cu Metodiu și cu ucenicii lor a traduce cărțile de ritual și Biblia.

Chiar privitor la alfabet e contraversă și anume, care din cele două alfabete existente la slavi e al lui Chiril, cel zis chirilic sau cel glagolitic? Unii susțin că Chiril a format un alfabet după modelul alfabetului uncial sau maiuscul al Grecilor, iar alfabetul glagolitic, ce imitează scrierea miniscul sau cursivă a Grecilor a fost inventat apoi de slavii de ritul latin, poate de preoții lor latini, spre a separà astfel pe slavii de rit latin de slavii de rit grec. Alții din contră susțin că Chiril a introdus alfabetul glagolitic, iar mai târziu slavii răsăriteni, cari sunt în comuniune de credință cu Grecii, au înlocuit scrierea glagolitică originală cu cea numită acum chirilică, mai apropiată de scrierea maiusculă sau uncială a Grecilor, sau, că originar au existat ambele scrieri paralel iar în urmă cea chirilică a predominat la Răsărit iar cea glagolitică la Apus.

Ori cum ar stà chestiunea, ritul grec și leturghia slavă făceau progrese răpezi, asà că chiar slavii convertiți în parte de Latini voiau acum să adopte ritul grec și leturghia slavă în Moravia precum și în Carantania, în Croația și în Dalmația. Pe când Sârbii, cari în an. 827 renegase creștinismul, văzând acum această formă națională a lui, înclinară a se converti din nou la creștinism, ceeace și făcură dela an. 868, cu concursul lui Vasiliu Macedon, împăratul Bizanțului (867—886).

Chiar dela început acțiunea lui Chiril și Metodiu stârni firește gelozia episcopilor de Salzburg și Passau și a misionarilor trimiși

de ei în Carantania şi în Moravia. Deaceea în an. 866 ei reclamară la Nicolae I, atunci papa Romei (858—867), că nişte monahi greci au venit în ţară şi seduc pre creştinii convertiţi de dânşii, aşa că misionarii latinì nu mai au nici o influenţă şi nu mai pot face nimic. Nicolae cită pe acuzaţi la Roma, prin Marele duce Rastislav, ca să se justifice. Ei s'au supus citaţiei, ştiind că sunt în circumscripţia scaunului Romei şi că între Răsărit şi Apus e conflict, deşì acesta câtuş de puţin nu ajunsese până la sciziune. Deci cei doi fraţi sosesc în Roma la începutul an. 868. Cu această ocaziune ei aduseră bisericii romane ca dar „Moaştele lui Climent din Roma", pe cari Chiril credea că le-a aflat în ţara Hazarilor. Nicolae I murise şi în locul său erà Adrian II (867—872). Personalitatea venerabilă a celor doi fraţi şi modul în care ei ştiură să apere ortodoxia lor, au făcut aşa impresie asupra papii, că-i achită voios şi cum Chiril muri curând în Roma, papa hirotoni pe Metodiu (869) arhiepiscop al Panoniei cu jurisdicţie peste întreaga Moravie şi peste ţările vecine ale slavilor încă neconvertiţi. Astfel Metodiu reveni victorios în Moravia, continuă a predica cu succese şi mai mari, deocamdată numai în Moravia panonică, fiindcă Moravia proprie erà implicată în un războiu, dar apoi şi în aceasta. El propagă creştinismul şi în Boemia, botezând poate în an. 874 mai întâi pe Borivoi, ducele Boemiei şi pe Ludmila soţia lui. Totuş unii, în timpul modern se îndoiesc despre botezul lui Borivoi[1]. Dar încă mai'nainte, în an. 870, Germanii luară captiv pe Rastislav, protectorul principal a lui Metodiu, trădat de nepotul său Svatopluc, şi orbindu-l a murit într'o mănăstire. Lui Rastislav îi succedă ca Mare principe Svatopluc. Acesta înclină în politica bisericească spre Apus şi spre Germani deşi curând după suirea lui pe tron căzù în captivitate la Germani şi avù cu ei repeţite răsboaie, până la moartea lui (894). Supt Svatopluc iar încep reclamaţii contra lui Metodiu şi a ucenicilor lui, că predică şi slujeşte leturghia în limba slavă şi e de o ortodoxie suspectă. Deci Metodiu fu nevoit a plecà din nou la Roma, unde papa Ioan al VIII (872—882) îl cită spre a se justificà, după ce arhiepiscopul de Salzburg îl maltratase, şi'l făcuse a îndurà şi o captivitate de $2^{1}/_{2}$ ani (871-873). Metodiu ştiù şi acum a se justificà strălucit, aşà că papa îl confirmă în demnitatea de arhiepiscop, însă, spre a concilià partida ger-

---

[1]. Discuţia în Louis François de Sauvé op. cit. pag. 192-205 (N. Tr.).

mană, îi dete un episcop sufragan sau subordinat[1], anume Viching, german de neam, cu reşedinţa în Nitra, tododată-i ordonă a citi evanghielia întâi latineşte şi apoi în limba slavă. Viching îi fu rival neobosit, îl săpă şi uză de influenţa, ce avea la Curtea lui Svatopluc, spre a slăbi autoritatea lui Metodiu şi a dispune pe Marele principe cu totul în favoarea cultului latin şi a leturghiei latine. Pe Metodiu îl mai acuză de arianism, fiindcă rostià Crezul, adică Simbolul credinţii fără adausul „filioque" şi nu voià nici c'un preţ a admite acest adaus, ce se făcuse în Spania la sinodul 3 din Toledo în an. 589 mai întâi contra arianilor, apoi intră în uz peste tot la Apus însă nu şi în Roma. Murind Metodiu în 885 ritul grec şi leturghia slavă pierdură pre susţinătorul lor în Moravia mare. Influenţa germană deveni din ce în ce mai decisivă şi Svatopluc prin instigaţiile lui Viching alungă pe ucenicii lui Metodiu[2]. Aceştia aflară în Bulgaria o primire amicală şi un teren de activitate nou şi liniştit pentru predică, leturghie şi literatură în limba slavă. Intre ucenicii lui Metodiu, alungaţi din Moravia, cei mai însemnaţi au fost: Gorazd, desemnat ca succesor a lui Metodiu în arhiepiscopie, Climent, Sava, Naum, Laurentiu şi Angelar. Cinci dintre aceştia, împreună cu Chiril şi Metodiu sunt veneraţi ca sfinţi la Bulgari şi anume: Gorazd, Climent, Sava, Naum şi Angelar, cu numele comun de Cei şapte Sfinţi.

Moravia fù treptat latinizată, iară leturghia slavă şi ritul grec au fost prigonite şi cu timpul suprimate. Lucrul acesta fù uşor, căci Moravia, după un răsboiu crâncen cu Germania, Boemia şi Ungaria a fost desmembrată (907). Moravia panonică şi Slovacia fù anexată la Ungaria, Moravia proprie la Boemia, trecând împreună cu aceasta sub suzeranitatea Germaniei. După jumătatea sec. al 10-lea ritul latin deveni predominant în Boemia, iară la sfârşitul acelui secol, în Ungaria. El fu şi mai consolidat în Mo-

---

[1]. Episcop sufragan (Episcopus suffraganeus) sau sufragan simplu (suffraganeus, derivat din suffragium, scoică de votare, scrutin, precum şi sprijin sau ajutor, ce se dă prin consimţire sau de voie) înseamnă propriu zis la Apus un episcop, care dă episcopului protos al său sprijin sau ajutor, şi prin deducţie, episcop sufragan sau Sufragan simplu, se numeşte la Apus ori care episcop din o ţară în relaţie cu un mitropolit, precum şi ori care episcop auxiliar (Coadjutor) în raport cu episcopul efectiv sau ordinar al Eparhiei numit Ordinarius.

[2]. Comp. Louis François de Sauvè op. cit. pag. 69 şi 215, unde ca ucenici ai lui Metodiu sunt numiţi: Gerard, morav de neam, apoi Climent, Laurentiu, Angelar şi ceilalţi (N. Tr.).

ravia, unde dela 1062 se creà o episcopie latină la Olmütz, iară leturghia slavă a fost cu totul oprită.

In Carantania, leturghia slavă, ce se introdusese pe când trăia Metodiu, fù suprimată lesne, ca eres; numai unii creştini din Istria se împotriviră cu îndârjire tendinţei de a li se sluji leturghia în limba latină.

Tot aşa se întâmplă în Croaţia şi Dalmaţia. Clerul latin din aceste ţări discredită leturghia slavă ca o innovaţie a 2 greci eretici şi papii proibiră de repeţite ori uzul acestei leturghii eretice. S'au ţinut şi 2 Sinoade la Spalato (925 şi 1259), cari condamnară leturghia slavă. Cu toate acestea Croaţii din Dalmaţia nu voiră toţi a renunţa la ea şi chiar papii posteriori nu o putură suprimà cu totul. Deaceea Innocenţiu IV (1243—1254) se decise în 1248 a permite carantanilor sau slovenilor din Istria şi Croaţilor din Dalmaţia uzul limbii slave în leturghie, căci ei nu voiau a renunţà la leturghia slavă; dar li s'a impus a se servi de ea traducând în limba slavă leturghia romană şi scriindu-o cu litere glagolitice. Astfel slavii de rit latin din unele comuni ale Dalmaţiei şi Istriei se servesc până astăzi de această leturghie slavă-glagolitică[1].

Dar, cu toate silinţele papilor şi ale Croaţilor vecini, mai târziu şi ale Ungurilor, Sârbii din ţinuturi, ce nu erau direct învecinate cu Dalmaţia şi Croaţia, au rămas fideli leturghiei slave, ritului grec şi Bisericii de Răsărit. Unii principi ai Serbiei, deşi făceau politică cu Apusul şi cu biserica latină, totuş n'au putut infiltrà în massa poporului simpatie pentru biserica Romei şi pentru leturghia ei. Până în sec. al 13-lea Serbia întreagă avù o singură episcopie cu reşedinţa în capitala Rasj sau Rassa (Ῥάσον, Rassia, Rascia, azi Novibazar); deaici şi Sârbii se mai numiră Rassi sau Rasci. Episcopia din Serbia sta sub jurisdicţia arhiepiscopului Bulgariei; iar Sârbii din alte părţi se ţineau de episcopiile greceşti sau bulgăreşti.

G. Convertirea Cehilor sau Boemilor.

Metodiu propagă creştinismul de rit grec din Moravia şi la Cehi. Deşi în Boemia creştinismul fu predicat pela jumătatea sec. al 9-lea de episcopi din Regensburg după ritul latin, când şi 14 nobili

[1]. Comp. Louis Leger, op. cit. p. 187, unde arată că aceşti slavi din Dalmaţia, Istria, Bosnia şi Serbia sunt în număr de 84, 319 şi fac parte din 4 dieceze. Id. Revue générale de Droit International public. Paris 1895 Tom. II' p. 92. (N. Tr.)

cehi se botezară cu suitele lor la Regensburg (845), totuş principele şi massa poporului erau păgâni. Dar Svatopluc, Marele principe al Moraviei (870—884), căsătorindu-se în an. 871 cu fiica lui Borivoi, ducele Boemiei, acesta s'a dus în an. 874 în Moravia la Curtea lui Svatopluc. Aici Metodiu îl atrase la creştinism. Borivoi se boteză şi se 'ntoarse în Boemia cu misionari din şcoala lui Metodiu. Exemplul său şi al Ludmilei, pioasa lui soţie, îl urmă şi o parte din popor. In timpul modern această ştire ca şi botezul lui Borivoi se priveşte ca neateastată. Se zice că mai târziu însuş Metodiu veni în Boemia şi organiză biserica din ea. Astfel se converti Boemia, dar numai parţial, căci restul din popor şi din oamenii Curţii erau încă păgâni, unii pe faţă, unii pe ascuns. Poate chiar Borivoi, de sigur însă soţia lui care trăi mult după dânsul, apoi fiii şi succesorii săi Spitihnev († 912) şi Vratislav († 926) susţinură creştinismul după puteri. Murind însă Vratislav ajunse la putere reacţiunea păgână. Ea câştigă în parte-i pe Boleslav cel Crud, fiul mai mic a lui Vratislav şi pe Drahomira muma lui, pecând Venceslav, fiul cel mai mare erà devotat creştinismului şi ştiinţii religioase în aşa grad, că părea mai propriu a fi preot decât principe. Ludmila, văduva lui Borivoi tot erà încă protectorul principal al crestinismului, dar ea fu ucisă din ordinul Drahomirei; aceeaş soartă avù şi Venceslav, ducele domnitor (935—936), fiind ucis de însuş fratele său Boleslav cel Crud. Astfel triumfând reacţiunea păgână, acum şi creştinismul începù a fi persecutat în Boemia. Dar Oton I cel Mare, regele Germaniei (936—673) bătù pe Boleslav deciziv (950) şi-l constrânse a recunoaşte supremaţia Germanilor şi tododată a proclamà creştinismul religiune de stat. Umilitul Boleslav fu silit a renunţà la păgânism şi a susţine creştinismul. Spre a face pe plac regelui Oton, se 'nţelege dela sine că el n'a mai susţinut creştinismul de ritul slav, ci pre cel de ritul latin. Fiul său Boleslav II cel Pios (967—909) susţinù şi mai mult creştinismul de rit latin. In an. 973 sau 975 Boemia obţinù şi o episcopie latină la Praga (ce deveni arhiepiscopie la începutul sec. al 15-lea), cu condiţie expresă de a suprimà definitiv aici leturghia slavă şi a o înlocui pretutindinea cu cea romană în limba latină. Această episcopie fu ocupată întâi de Dietmar sau Thietmar, un german. După 10 sau 12 ani de obscură păstorie a lui, fu numit episcop Voitech (983—997) un ceh devotat Germaniei şi bisericii romane; el luă numele german de Adalbert. Ca atare el susţinù energic ritul latin în Bo-

emia, iar prin autoritatea lui ierarhică avù mare influenţă asupra convertirii Ungurilor şi a consolidării creştinismului şi bisericii latine în Polonia, unde pe timpul său această biserică avea jurisdicţie legală. In an. 997 călători şi la Prusieni (Porusi), cari locuiau dincolo de Polonia, spre a predica creştinismul, dar ei l-au ucis. Leturghia slavă respinsă acum treptat prin politica Germaniei, a Ducilor cehi şi prin înfiinţarea episcopiei latine la Praga, acum şi prin activitatea lui Adalbert, ea fù şi mai respinsă prin sfaturile ce papii dădură Ducilor cehi de a adoptà numai leturghia romană şi a respinge pe cea slavă şi ritul grec, ce ar fi de origine eterodoxă. Incă în 1075 papa Grigoriu VII (1073—1085) dete astfel de sfaturi Curţii Boemiei şi reuşi a suprima leturghia slavă şi în Boemia. Dar cu toate proibirile papilor ritul grec se susţinu încă mai mult timp în unele mănăstiri şi capele de acolo, aşa în mănăstirea Sázava, fundată pela an. 1031.

H. Convertirea Polonilor.

Din cauza violenţelor, ce Ungurii, Cehii şi Germanii deslănţuiră în Moravia până ce au destrus-o în an. 907, creştinii moravi fugind în Polonia au dus acolo şi creştinismul încă în sec. al 9-lea şi începutul sec. al 10-lea. Dar Polonii toţi se convertiră după jumătatea sec. al 10-lea cu ocaziunea următoare: In an. 965 Micislav (Mieczyslaw), ducele Poloniei (963—992) se căsători cu Dubrava, fiica lui Boleslav I ducele Boemiei[1]; cum încă dela 950 creştinismul devenise religiune de stat în Boemia şi deci Dubrava era creştină, în an. 966 ea decise şi pe soţul său a se face creştin şi a proclamà creştinismul religiune de stat în Polonia. Astfel Micislav se boteză, urmându-i şi poporul său, care din ordinul său aruncă în Vistula pe toţi idolii, nu fără de regret şi lacrămi. La început în Polonia nu s'a introdus numai ritul latin şi leturghia din Roma, căci atunci Boemia încă nu era latinizată complet, deşi începuse latinizarea ei. Dar Dubrava murind curând Micislav se căsători cu o principesă germană. Şi dacă între acestea influenţa germană susţinea continuu în Boemia ritul latin şi leturghia romană, cu atât mai vârtos ea lucrà şi în Polonia spre a o latinizà treptat. Insă Polonia fù latinizată complet

[1]. Louis François de Sauvé op. c. pag. 138 zice că Micislav s'a căsătorit în an. 955, că soţia lui se numea *Dobrowka* şi că dela măritişul ei s'a introdus creştinismul în Polonia (N. Tr.).

tocmai sub Boleslav cel Viteaz (Chrobry 992—1025), fiul şi succesorul lui Micislav, care în ultimii ani ai domnii sale luà şi titlul de rege. După Boleslav a lucrat în acest sens mai ales Adalbert, episcop de Praga (983—997) şi împăratul Oton III (983—1002). In an. 1000 Polonia obţinù o episcopie proprie, latină în Gneza.

I. Primele încercări de a converti pe Venzi şi Prusieni.

Venzii, adică Sorbii, Vilţii şi Obotriţii începură a se familiarizà cu creştinismul dinspre Germania, Carol c. Mare (768—814) li trimise deacolea cei dintâi misionari. După dânsul Enric I (919—936) şi Oton I (936—973) regii Germaniei stăruiră a converti pe Venzi. In an. 968 Oton I fundă mai multe episcopii precum şi o arhiepiscopie la Magdeburg, ca acesta odată cu supremaţia Germaniei se răspândiască la Venzi şi creştinismul. Dar Venzii rezistară cu îndârjire şi în an. 983 supt Ducele lor Mistevoi respinseră supremaţia germană şi creştinismul dăstrugând şi Hamburgul. Numai Sorbii rămaseră dela an. 928 fideli supremaţiei germane. In 1019 Venzii alungară şi pe Mistislav principele lor, care era creştin. Abià la capătul Periodului prezent, începând dela an. 1047 Goceac (Gottschalk) principele Obotriţilor, educat în Germania, unind pe Venzii liberi în un stat (Slavinia), voi a-i converti pe toţi, dar în 1066 plăti cu moartea aceasta încercare, după ce domnise aproape 20 ani. Reacţiunea păgână l-a ucis şi a suprimat din nou creştinismul dintre Venzi. Tocmai în Periodul următor, în sec. al 12-lea ei s'au convertit definitiv, unii de Germani, unii de Poloni şi unii de Danezi, sub a căror dominaţiune căzură.

Am spus mai sus că Adalbert, episcop de Praga în an. 997 încercă din Polonia a converti şi pe Prusieni. Spre acest scop el s'a dus la dânşii, dar află acolo moarte de martir. Tocmai în sec. al 13-lea Prusienii fură supuşi cu armele, fură germanizaţi şi convertiţi.

Asupra convertirei Prusienilor şi a convertirei definitive a Venzilor, atinsă mai sus, vom reveni în Periodul IV (1054-1453).

L. Convertirea Ruşilor

Ruşii incep a se converti deasemenea în sec. al 9-lea pe timpul lui Chiril şi Metodiu, nu însă de aceştia, ci direct din Constantinopole. Dar cu avânt efectiv ei s'au convertit tocmai supt marele duce Vladimir cel Mare (980—1014).

Pela 866 Ascold (Oscold) și Dir, doi principi din Kiev, au plecat cu trupele lor pe corăbii ușoare spre Constantinopole și l-au împresurat[1]. Dar o furtună le sfărmă corăbiile și ei căzură în mânile Grecilor, care-i tratară umilitor. In starea lor de umilire ei au cunoscut creștinismul și au primit apoi botezul dela Fotiu, atunci patriarh. Acum ca creștini ei se întoarseră în patrie cu un episcop, trimis de Fotiu (858—867). Istoriografi greci narează, că de nu chiar acest episcop, negreșit unul trimis la Ruși mai apoi de Ignatiu, predecesor al lui Fotiu, revenit în scaun (847—858 și 867—874 sau 875), le-a predicat Evanghelia, după ce convinse pe Ruși, neîncrezători în divinitatea Evangheliei, prin faptul, că o evanghelie, ce el aruncă în foc din îndemnul lor, a rămas nearsă. Creștinismul a progresat negreșit în Rusia, anume în Chiev, reședința marelui duce. Totuș Marii duci precum și poporul în massă, erau încă păgâni. In Chiev se aflà o biserică catedrală deja supt Igor (912—945), care adesea avea răsboaie cu Grecii și făcea pace. Dar Olga, soția lui rămânând văduvă și fiind regenta Rusiei, se boteză la Constantinopole în an. 955, primind numele Elena. Intorcându-se în Rusia s'a silit până la moartea ei († 968) a răspândi creștinismul între Ruși, însă pe fiul ei Sviatoslav nu l-a putut decide a se boteză. Din contră atât el († 973) cât și fiul său Vladimir, au fost păgâni fanatici.

Vladimir, numit cel Mare (980—1014) în primii ani ai domniei sale repurtă o victorie asupra Haliciului. Atunci transportat de bucurie, voi să sacrifice lui Perun, marele zeu al Rușilor, un om. Sorțul de a fi sacrificat căzù pe Ioan, un tânăr creștin, ca și tatăl său Teodor. Acesta se sili acum în tot chipul a convinge poporul că e o nebunie să aducă asemenea jertfă și că Perun, idolul rusesc nu este nimica. Dar Vladimir ordonă a ucide pe tată și pe fiu, pe care în urmă biserica Rusiei îi serbà ca pe primii martiri cunoscuți la Ruși. Totuș Vladimir, care se zice că avea ca păgân vre-o 600 de femei, mai târziu cu mintea lui luminată veni la convingerea că Rușii cu religiunea lor sunt mai inferiori decât popoarele creștine deprinprejur și că numai creștinismul aduce civilizațiune. După cum spun cronicarii și în special Nestor († 1114) părintele istoriei Rușilor[2], Vladimir a trimis întâi delegați în alte țări

---

[1]. Louis François de Sauvé op. cit. pag 161 pune această invazie tot în an. 866, când Ascold și Dir s'au și botezat (N. Tr.).

[2] Cronica lui Nestor, în care se face mențiune și de Valahi, e tradusă în limba franceză și publicată în an. 1874 la Paris cu titlul „Chronique de Nestor" în 3 Tom. de Louis Leger, autorul scrierii sub titlul de „Cyrille et Méthode", citată mai sus. (N. Tr).

şi prin ei s'au convins despre valoarea creştinismului, a iudaismului, foarte răspândit atunci la Hazarii vecini şi a islamului, deasemenea răspândit acolo[1]. Abia atunci s'a decis a primi creştinismul de rit grec, de care delegaţii săi la Constantinopole au fost fascinaţi. Ei raportară că asistând acolo la leturghia greacă, li s'a părut că sunt în cer, iar nu în o biserică. Vladimir însă, orgolios cum erà, nu voi a se umili înaintea Grecilor cu rugăminte pentru botez şi pentru misionari pe cale paşnică. Deaceea înainte de an. 987 el porni cu răsboiu contra lor, le luă Chersonul, apoi trimise ambasadori la Constantinopole oferind pacea, dacă împăraţii Vasiliu II Bulgarocton (976—1025) şi Constantin VIII (976—1028) îi vor da în căsătorie pe Ana, sora lor, în care caz şi el e dispus a se face creştin şi a converti şi pe poporul său. Grecii bătuţi primiră propunerea bucuros şi trimiseră la Cherson pe principesa Ana, cu un mitropolit Mihail şi cu mult alai de clerici şi mireni. La Cherson Vladimir se boteză în prezenţa miresei sale şi se cunună cu dânsa. Din îndemnul lui se boteză şi armata. Deci s'a întors la Chiev. Aici Vladimir, cu numele din botez Vasiliu, transformat cu totul ca creştin, îndată depărtă pe cele 600 de femei şi ordonă a tăià în bucăţi pe Perun, şi a-l aruncà în Dnipru. După ce boteză pe fii săi, invită pe toţi locuitorii din Chiev a se adunà într'o zi la Dnipru, ca să se boteze. Ceice aveau a primi acelaş nume, fură puşi într'un rând şi aşa Mihail mitropolitul şi clerul său îi botezară pe toţi. Vasiliu, cu concursul unchiului său Dobrina şi al fiilor săi se sili a răspândi creştinismul şi afară din Chiev; el reuşi lesne în unele părţi, dar în alte părţi, cu mari lupte. După moartea lui († 1014), continuà această operă fiul său Iaroslav, care-i succedă ceva mai târziu la scaunul din Chiev ca mare principe şi singur domnitor (1019—1054). Iaroslav clădi măreţe biserici şi dete legi favorabile bisericii şi culturii, deaceea fu numit Iustinian al Rusiei. Prin silinţele lui Vladimir şi ale lui Iaroslav creştinismul se răspândi în Rusia aşa de departe, că la capătul Periodului puteau fi privite ca creştine provinciile Rusiei de la miazănoapte de Novgorod, ce se întind până la Volga şi mai ales până la Rostov. Spre capătul Periodului pelângă mitropolia de Chiev s'au fundat 6 episcopii în: Novgorod, Cernigov, Bielogorod, Vladimir Volinschi, Iaroslav şi Rostov. Vladimir cel Mare precum şi fiul său Iaro-

[1]. Nestor scrie că Vladimir însuş a avut discuţie cu dascăli mohamedani, iudei şi creştini. Vezi cap. XXXIX (N. Tr.).

slav au patronat nu numai creştinismul, răspândindu-l, ci şi cultura creştină, organizând şi dotând clerul, fundând şcoale şi constrângând pe supuşi a le frecventà. Biserica Rusiei deveni o mitropolie a patriarhiei de Constantinopole şi mitropoliţii săi cei mai mulţi au fost greci.

Misionari din Apus deasemenea au voit a lucrà la convertirea Ruşilor; aşà supt Olga şi după a ei cerere, de pela an. 955 Adalbert din Trier, mai târziu arhiepiscop de Magdeburg, care fu trimes de Oton I, regele Germaniei (936—973). Dar aceşti misionari n'au putut ajunge la nici un rezultat[1].

M. Convertirea Ungurilor.

Se poate admite că Ungurii s'au convertit într'un timp cu Ruşii. Se ştie că pela sfârşitul sec. al 9-lea (pela an. 890) Ungurii au venit în Ungaria de azi şi în Transilvania. Aici ei au trebuit să afle creştini între diferitele populaţiuni slave din Ungaria de Apus şi de miazănoapte, precum şi între Bulgari şi Români din Ungaria de răsărit şi din Transilvania, Dar ei detestau de mai 'nainte tot ce se numea cultură în jurul lor; din această cauză erau evitaţi cu eroare ca nişte năvălitori şi răpitori feroci. Precum la sfârşitul sec. al 5-lea şi începutul sec. al 6-lea Britannii, pe atunci creştini, dar seduşi şi subjugaţi de Anglo-saxonii păgâni, n'au stat în relaţii amicale unii cu alţii, astfel au trebuit să facă şi populaţiile creştine cu Ungurii dominatori ai lor. Ungurii n'au stat în relaţii amicale nici cu Germanii, Slavii şi Italienii vecini. Dar în sfârşit Germanii, bătând pe Unguri deciziv în două rânduri, în an. 933 şi 955, i-au umilit şi i-au dispus a fi mai sociali cu vecinii şi mai înclinaţi spre religiune.

Pela jumătatea sec. al 10-lea Ungurii mai întâiu cei din Transilvania, începură a face călătorii la Constantinopole. Aşà pela an. 950 Bulcsu, Bolosudes sau Bolusudes, principele ungurilor Transilvăneni s'a dus la Constantinopole[2]. Aici Ungurii nu pe nedrept erau cunoscuţi sub numele de „Turci", căci în adevăr ei sunt de origine turco-finică. Totuş Grecii primiră pe principe amical, îi făcură daruri şi el se boteză. Dar întorcându-se în ţară, el deveni iară crud şi păgân ca mai înainte. După dânsul s'a dus apoi

[1]. Comp. Louis François de Sauvé op. cit. pag 163. (N. Tr.)
[2]. Comp. Louis François de Sauvé pag. 80 scv. 90 scv. şi 221 scv. unde se pomenesc şi principii români Achtum de Morisena şi Menomorut ca creştini, dar el îi consideră slavi. (N. Tr.).

la Constantinopole Gyula sau Gylas, alt principe al ungurilor Transilvani, şi aici el deasemenea au fost primit cu onoruri şi s'a botezat. Insă Gyula, fiind dispus mai cu sinceritate pentru creştinism, luă din Constantinopole un episcop în persoana monahului Irotei. Dar pe unii Unguri i-au convertit şi episcopi bulgari cari păstoriau populaţiunea bulgară şi română a Transilvaniei, d. e. episcopul din Vidin. Intre acestea dela an. 972—997 domnià în Ungaria de azi Geisa (Gèza); el se căsători cu Sarolta (Scharolta) fiica lui Gyula, care erà creştină şi veni la Curtea lui Geiza cu preoţi creştini. Geiza rămase păgân până la sfârşitul vieţii; dar permise soţiei sale a ţinea preoţii şi religiunea ei, nu împiedecă propagarea acesteea, pentru care au putut lucrà aici la răsărit şi miazăzi chiar preoţi bulgari şi români, iar la miazănoapte preoţi din Slovacia şi la miazăzi-apus preoţi din Moravia panonică şi slovenică. Prin influenţa Germaniei Geiza permise şi lui Wolfgang, monah şvab, mai târziu episcop de Regensburg (972—994), lui Piligrim, un german, episcop de Passau (971—999) şi lui Adalbert, episcop ceh de Praga (983—997) a veni în Ungaria şi a predicà aici creştinismul. El însuş, chiar nefiind încă creştin, clădi biserici creştine, dar tododată şi capişti păgâne cu jertfe de idoli, zicând că e destul de avut ca să întreţină ambele culte. Fiul său Waic se căsători cu Gisela, o principesă germană, fiica lui Enric III Ducele Bavariei, fu botezat de timpuriu (995) probabil de Adalbert, luă din botez numele Ştefan şi după 25 de ani de domnie a tatălui său îi succedă la tron (997—1038). Răzămat pe Germania, Stefan se arătà foarte dispus pentru răspândirea creştinismului după ritul latin, deşi se menţinea încă şi ritul grec cu episcopiile şi mănăstirile sale, fiind introdus mai de timpuriu de misionari dela Răsărit.

Ştefan fundă o arhiepiscopie la Gran (Strigonium, Esztergom) şi pelângă ea alte zece episcopii şi patru abaţii mari (mănăstiri de rang ierarhic mai înalt) de rit latin, deasemenea a permis ca chiar pe timpul său să înceapă a fi latinizate treptat episcopii, mănăstiri şi populaţiuni de ritul grec, cum nu se putea astfel sub influenţa germană. Drept recompensă pentru aceasta împăratul Oton III (983—1002)[1], foarte favorabil ritului latin, cu consimţimântul papii Silvestru II (999—1001), îi conferi coroana de rege, iară papa-i mai dădù şi titlul de „Rege Apostolic", adică rege,

[1]. Otan III era frate cu Enric de Bavaria, socrul lui Stefan. (N. Tt.)

care răspândi și susținù creștinismul ca un Apostol, precum și drepturile de „Legatus natus" al papii, adică reprezentant cu pline puteri ale papii în Ungaria, și ca dar, o coronă sfințită de papa, celebra coronă a lui Ștefan. Această coronă s'a combinat mai tărziu cu altă coronă, purtând imagini și inscripții sacre grecești, pe care Geiza I (Gèza I) regele Ungariei (1074—1077), succesor a lui Ștefan o primi dar dela amicul său Mihail Duca, împăratul bizantin (1071--1078)[1]. Ștefan a supus dominațiunii sale și Transilvania (1002); urmarea fu, că și biserica ungară din Transilvania fu latinizată. Ritul grec, până atunci dominant aici, dispărù treptat, ca și din Biserica ungară a țării principale. Totuș în biserica ungară s'a păstrat încă mult timp urme de ritul grec. Chiar după an. 1204 papa Inocențiu III scrie lui Emmerich, regele Ungariei: „In statul tău este numai o mănăstire latină, pe când mănăstiri grecești sunt mai multe"; chiar dacă aceasta nu s'ar înțelege literal, totuș dovedește că existau atunci în Ungaria mănăstiri de ritul grec. In an. 1025 acelaș papă dă arhiepiscopului ungar din Kalocza instrucțiuni pentru mitropolitul latin, căruia să fie subordinată episcopia de ritul grec din țara fiilor lui Beleknese.

Ștefan, supranumit Sfântul, combătu din toată puterea păgânismul; dar supt succesorii săi, regii Petru (1038—1946) și Andrei I (1046—1060) păgânismul izbucni din nou cu furie la o parte din popor. El apuse cu totul tocmai la începutul Periodului următor (1054—1453); ultimile sale resturi au fost stârpite tòcma supt Bela I (1060—1063) și unele tocma sub Wladislav Sfântul (1077—1095).

CAPITOLUL II.

Constituția Bisericii sau organizarea ierarhică a ei.

§. 112. Cum s'a desvoltat ea în general.

Desvoltarea ierarhiei Bisericii în acest Period se caracterizează în general prin decadența sistemului sinodal și mitropolitan, precum și a unității și uniformității ierarhiei între Răsărit și Apus.

---

[1]. Comp. Louis François de Saùvé op. cit. p 196 unde se face obiecția: „Cum au găsit cu cale regii Ungariei a uni, nu se știe când, o coronă sfințită de papa, ca una trimisă de un împărat shismatic? El conchide că corona dela Constantinopole trebuie să fie anterioară celei dela Roma, deci va fi fost trimisă unui Geiza, rege ungur ortodox. (N. Tr.).

Instituția sinoadelor, în special a celor ecumenice și mitropolitane, au mers spre declin, iară organismul patriarhiilor și mitropoliilor s'au desvoltat unilateral, așa că mitropoliții pierdură mai toată influența; toate drepturile lor fură absorbite de patriarhi la Răsărit și de papi la Apus. Așa dar sistemul complex de mitropoliți și patriarhi făcù loc la Răsărit patriarhismului, iară la Apus papismului, cari dominau peste tot. Mai mult încă, la Răsărit sub direcția patriarhilor, în special a celui de Constantantinopole, iară la Apus sub direcția papilor începù în Biserică între partea ei de Răsărit și cea de Apus o sciziune, ce se împlini la sfârșitul Periodului (1054). Ca consecvență, concurând și cauze locale la Răsărit și Apus, începù în Biserică o organizare proprie fiecăreea din ambele părți și nu mai mult uniformă.

I. Ultima fază de desvoltare comună a ierarhiei la Răsărit și la Apus și curmarea ei.

§. 113. **Decadența sistemului sinodal și a celui mitropolitan. Desvoltarea legislației bisericești cum o cereau împrejurările.**

Sistemul sinodal, în special a sinoadelor ecumenice și mitropolitane, începù să decadă, cum am amintit. Numai în jumătatea întâi a Periodului s'au mai ținut 2 sinoade ecumenice, pe cari Răsăritul și Apusul le recunosc ca expresia unității Bisericii.

Astfel a fost Sinodul VI ecumenic, adunat la Constantinopole în an. 680 și numit al III din Constantinopole. Acest sinod fù convocat de împăratul Constantin Pogonat (πογονάτος) adică Bărbosul (668—685), asistând 174 episcopi, spre a curmà o nouă dispută dogmatică, ce se numi monotelită, adică disputa dacă Hristos nu are o singură voe. Această dispută începù din o nouă încercare de a împăcă pe monofiziți. Dar ocupându-se numai cu chestiuni de dogme, sinodul acesta ca și cel al V-lea ecumenic din an. 553, ținut în Periodul precedent, n'a dat nici un canon. Deci fiind nevoie de legiuiri nouă bisericești, spre a completà legislațiunea Bisericii, fù convocat după 12 ani, în 692 un nou sinod ecumenic supt împăratul Iustinian II Rinotmit (Ῥινότμητος) adică cel Cârn, căci, după ce domnise 10 ani, el fù răsturnat și i s'a tăiat nasul, însă după alți 10 ani veni din nou la tron, deci a domnit în două rânduri (685—695 și 705—711). Sinodul se ținù tot în Constantinopole, fiind față 227—240 episcopi și a dat 102 canoane. Fiind convocat spre a completà sinodul V și VI e-

cumenic, cari n'au dat canoane, sinodul acesta se numi deci Sinodul al 5-lea şi al 6-lea σύνοδος πενθέκτη, concilium quinisextum. Dar el se mai numi şi sinodul Trulan, fiindcă s'a ţinut în capela cu boltă a palatului imperial din Constantinopole zisă Trullos (ὁ τροῦλλος sau ἡ τροῦλλος boltă, cupolă). La Apus acest sinod se numeşte uneori sinodul 2 Trulan, iar nu simplu Trulan, fiindcă şi sinodul 6 ecumenic din an. 680—681 s'a ţinut în aceeaş capelă; dar adese mai ales la Răsărit el se numeşte simplu, sinodul VI ecumenic, căci e considerat numai ca continuarea sinodului al VI-lea din an. 680/681 şi la el au asistat mai mulţi Părinţi dela acest sinod. Intre cele 102 canoane ale sale, sunt unele, cari se pronunţă asupra diferinţelor existente între Răsărit şi Apus în favoarea celui dintâi; deaceea ele n'au fost agreate de Apuseni, mai ales celece vizeaze chiar uzuri din Apus. După lungi şovăiri, adică după ce le-a respins la început, şi apoi le-a admis cu restricţiune, în sfârşit dela sec. al 9-lea Apusul, deosebindu-se şi mai mult de Răsărit, au refuzat hotărât şi definitiv a recunoaşte sinodul acesta şi nu l-a admis ca sinod ecumenic. Răsăritul îl priveşte şi astăzi ca sinodul al V-lea şi al VI-lea ecumenic, nu tot astfel Apusul. Acesta l-a declarat ca sinod al Grecilor, sau, cum zic unii, ca sinod general al Grecilor, adică sinod la care au fost reprezentată Biserica *întreagă de Răsărit.*

Astfel Apusenii din capul locului n'au fost de acord cu Răsăritenii despre sinodul Trulan. Insă desacordul Romei n'a fost definitiv, căci după 100 ani aproape, adică în an. 787, ea nu mai contestă sinodul Trulan, iar diverginţa definitivă a ei cu Răsăritul despre acest sinod începù mai târziu; prin urmare Roma deasemenea recunoscù provizor Sinodul Trulan ca al VI-lea Sinod ecumenic. In adevăr, în an. 787, spre a curmà Iconoclasmul, adică disputa despre icoane, ce sguduise Biserica până atunci, se ţinù în nou sinod ecumenic, asistând peste 300 episcopi. Acest sinod, convocat de împărăteasa Irina (780—802) şi fiul ei minor Constantin VI (780—797) la Nicea (Νικαία), fù recunoscut de Biserica întreagă şi se numeşte sinodul VII ecumenic sau al II-lea din Nicea. Sinodul s'a pronunţat asupra disputelor despre icoane, ce frământară Biserica, dând şi 22 canoane.

Dar apoi nu trecù un secol şi începù discordia între răsăriteni şi apuseni, pentru că aceştia susţineau primatul de jurisdicţiune al Romei pecând cei dintâi îl respingeau, precum şi pentru alte diferende, în special pentru diferendul asupra dogmei des-

pre purcederea sfântului Duh şi asupra expresiei respective din Simbolul Credinţii. Urmarea fù că n'a mai putut aveà loc un sinod ecumenic al 8-lea, care să fie recunoscut constant de Răsărit şi de Apus. Aşa în an. 861 împăratul bizantin Mihail III (856—867) convocă la Constantinopole un sinod, destinat a fi ecumenic, spre aplanarea conflictului, ce se născù pentru scaunul patriarhal între Fotiu, care-l ocupà atunci (dela 858) şi Ignatiu, predecesorul său (847--858). Sinodul s'a ţinut în biserica sf. Apostoli, asistând 388 episcopi, inclusiv delegaţi ai Romei, cari aderară la deciziunile lui. După ce recunoscù canonică depunerea lui Ignatiu, pronunţată în an. 858 şi alegerea lui Fotiu, care i-a succedat, sinodul dădù şi 17 canoane. Dar apoi Roma n'a admis sinodul, Răsăritenii însişi nu-l priviră ca al 8-lea ecumenic, ci-l numiră simplu sinodul din biserica sf. Apostoli; el se mai numeşte şi sinodul întâiu—al doilea (πρωτοδευτέρα), fiindcă după cum se zice de ordinar, a ţinut şedinţe în două răstimpuri şi deci a fost convocat de două ori; se numeşte încă sinodul întâiu—al doilea din Constantinopole dela an. 861, numire ce în această ipoteză ar însemnà prima şi a doua sesiune a sinodului în chestiune, sau poate se numeşte aşa pentru că în biserica sf. Apostoli se mai ţinuse un sinod în 859, care dăduse aceleaşi hotărâri, iar sinodul din 861 fù privit numai ca comfirmând din nou acele hotărâri.

Trecând 8 ani, adică în an. 869, noul împărat Vasiliu Macedon (867—886) convocă un nou sinod la Constantinopole în biserica sf. Sofii, după ce în 867 depuse pe Fotiu şi restabili pe Ignatiu, ca manifestare că e de acord cu scaunul Romei, care încă din an. 863 luase aceeaş dispoziţie. La sinodul acesta asistară în prima şedinţă (869) numai 12 episcopi; tocma în ultima şedinţă (870) au fost faţă 112 episcopi; în el au dominat reprezentanţii scaunului Romei şi deaceea membrii săi s'au supus primatului de jurisdicţiune al Romei. Acest sinod în opoziţie cu cel din 861 declară pe Ignatiu patriarh legitim şi confirmă destituirea lui Fotiu, pronunţată de împărat. A dat apoi şi canoane, după textul latin 27 iară după cel grec numai 14 şi s'a proclamat sinod al 8-lea ecumenic. Insă trecând 10 ani, acelaş împărat Vasiliu, după ce în locul lui Ignatiu, care între aceste murise în 877 sau 878, reintegră pe Fotiu, convocà iarăş un Sinod sub preşedinţa lui Fotiu, asistând 383 episcopi, inclusiv delegaţi ai scaunului Romei. Sinodul se ţinù în an. 879—880 tot în biserica sf. Sofii, anulà pe cel precedent, dădù 3 canoane, dintre cari unul

declarà că scaunul de Constantinopole are drept de jurisdicţiune egal cu cel din Roma, fără prejudiciul primatului de onoare al scaunului Roman, sinodul apoi condamnà orice modificare la simbolul din Nicea şi Constantinopole, în sfârşit se proclamă pe sine al 8-lea ecumenic. Roma dintâi recunoscù acest sinod, însă curând (în an. 881 sau 882), văzând că n'a obţinut avantajele, ce le aşteptà, îl declară anulat numindu-l pseudo-sinod Fotian şi recunoscù pe cel din 869—870 ca legitimul sinod al 8-lea ecumenic. Răsăritenii însă recunoscură continuu ca anulat sinodul din an. 869—870 iară ca al 8-lea sinod ecumenic pe cel din 879—880.

Astfel Apusul se desbină de Răsărit în chestiunea despre sinodul ecumenic, ca şi în chestiunele despre primatul de jurisdicţiune al Romei, despre purcederea sf. Duh etc. Din acest timp sinoadele adevărat ecumenice de sine însişi au trebuit să înceteze, căci disputa între Răsărit şi Apus deveni tot mai acerbă, până ce aduse ruptura completă între ambele părţi (1054). Acum şi o parte şi alta începù a ţinea sinoade proprii; aceste sinoade fură numite ecumenice când la ele erà reprezentată partea respectivă întreagă, căci fiecare din cele două părţi ale Bisericii se considerà pre sine ca universală sau catolică, escluzând pe ceealaltă. Răsăritul încurând, adică la începutul Periodului următor (IV), chiar abandonă această denumire şi restrânse numărul sinoadelor la şapte, cele vechi, adevărat ecumenice, pecând Apusul n'a ezitat a numi ecumenice pre toate sinoadele generale, derijate dela scaunul Romei, deşi în ele erà reprezentat numai Apusul întreg, el n'a ezitat nici a spori dinceînce numărul acestor sinoade.

Paralel cu sinoadele ecumenice decăzură treptat şi sinoadele mitropolitane, pentrucă jurisdicţiunea şi autoritatea mitropoliţilor fu absorbită treptat la Apus de papi, ca de competinţa lor, iar la Răsărit de patriarhi, ca de competinţa lor. In locul acelor sinoade fură convocate treptat sinoadele papale din Roma şi cele patriarhale dela Răsărit, în special cele din Constantinopole, precum şi concilii de stat şi naţionale, adică sinoade la cari luau parte toţi episcopii din un stat, sau de o naţiune. La Apus apoi sinoadele fură înlocuite ca şi în Periodul II, cu adunări de stat, în cari episcopii şi afacerile bisericeşti aveau rol însemnat, aşà că ele se numiră şi sinoade, mai precis sinoade mixte, concilia mixta, căci la ele asista şi nobilimea.

Ce priveşte legislaţia Bisericii, la Apus, pelângă canoanele si-

noadelor şi decretele papilor din timpul anterior, în acest Period s'au privit treptat ca legi decrete papale, iară ca legi politice bisericeşti, pelângă cele vechi, încă şi regulamente emanate dela adunările de stat şi dela regi, în special capitaluriile Francilor, relative la Biserică (capitularia adică legi împărţite pe capitole).

La Răsărit, pelângă canoanele sinoadelor şi ale Părinţilor Bisericii, date până în sec. 9, s'au privit ca legi hotărârile Sinoadelor patriarhale din Constantinopole, iară ca legi politice bisericeşti, pelângă vechile constituţii şi novele, încă şi noile legi împărăteşti sau novele. Codicele de legi al lui Iustinian, întocmit în cea mai mare parte latineşte şi numit în evul mediu la Apus „Corpus juris civilis" a rămas continuu în vigoare la Apus; iară la Răsărit, pela sfârşitul sec. 9, când limba latină fu scoasă din administraţie şi din tribunale, el făcù loc unei legislaţiuni greceşti, pregătită mai întâi de Leon III şi Constantin V (717—741 şi 743—775), împăraţi din dinastia Isavră, apoi, de Vasiliu Macedon (867—885) şi de fiul său Leon Filozoful (886—912); acest din urmă o şi termină, codificându-o în 60 de cărţi. Acest codice de legi, în esenţă traducere grecească a codicelui Iustinian, iar în detalii prelucrare şi modificare a lui, primi numele: de „vasilicale", „βιβλία βασιλικά" sau simplu: „βασιλικὰ", adică legiuiri imperiale.

II. *Cum s'a desvoltat ierarhia diferit la Răsărit.*

§. 114. Desvoltarea ierarhiei şi a monahismului în biserica de Răsărit în genere.

Ce priveşte desvoltarea ierarhiei în acest Period în biserica de Răsărit, patriarhii centralizară în mâinile lor toată autoritatea ierarhică. Această autoritate, la patriarhii de sub dominaţiunea mohamedanilor, fu paralizată de mohamedani opresori şi prigonitori. Patriarhii supuşi lor, între cari cel de Alexandria, dela an. 995 nu mai avea reşedinţa oficială în Alexandria, ci în Cairo, noua capitală a Egiptului, precum şi mitropoliţii şi episcopii, puteau mai mult să vegeteze decât să administreze efectiv, cum s'a spus mai amănunţit în §. 111. Pecând în imperiul bizantin, paralel cu desvoltarea lui în general, patriarhul avea sub jurisdicţia lui 600 episcopi[1], erà expus însă la despotismul şi arbritra-

[1]. Comp. Pargoire, L'Eglise Byzantine de 527 à 847, Paris 1905 pag. 298 sev. unde arată anume numărul eparhiilor de sub jurisdicţiunea acestui patriarh (N. Tr.).

rul suveranilor, deși acestia erau fii bisericii. In adevăr, spre a ne opri la această parte a bisericii de Răsărit, cu cât slăbià imperiul bizantin, cu atât creștea capriciul împăraților în afaceri bisericești, în ele se vede cât erau de despoți suveranii bizantini cu biserica. De ordinar episcopii și patriarhii aveau numai alternativa, să se plece la voia împăratului sau să se expună la maltratări. Totuș în teorie se menținea principiul, că Dumnezeu a încredințat împăraților conducerea afacerilor politice, iar patriarhilor, afacerile bisericești ca celor 5 corifei ai bisericii, ca celor 5 simțiri ale corpului mistic a lui Hristos.

Am amintit mai sus că mitropoliții pierdură treptat autoritatea lor; iară cât despre episcopi în genere, sinodul Trulan hotărî canonic în an. 692, că ei nu mai pot fi căsătoriți și că clericul căsătorit, care va fi ales episcop, e dator cu consimțământul soției sale, a se despărți de dânsa și ea să se ducă la mănăstire; numai astfel un cleric putea fi hirotonit episcop. Aceleași dispoziții luase dejà împăratul Iustinian prin legi. In sec. al 9-lea era chiar uz în biserica de Răsărit, că un cleric, spre a fi hirotonit episcop, trebuia mai întâi a fi tuns monah. Iară pentru preoți și clerul inferior sinodul Trulan, confirmà dreptul de a fi căsătoriți, proibind episcopilor a cere, cum erà uz la Apus, celor ce se hirotoniau diaconi sau preoți, să fie celibatari; acestora li se cerea numai a contractà căsătoria înainte de a fi hirotoniți ipodiaconi.

Pecând titlul „πάπας", „Părinte" erà altă dată un titlu onorofic dintâi pentru toți episcopii, apoi pentru episcopii de Roma și de Alexandria, în acest Period întimpinăm numele παπᾶς, nume identic și cu aceeaș însămnare, numai cu alt accent, creat de limba greacă populară pentru preoți; iară limba slavă transformă acest nume în „pop", și cea română în „popă". Românii poate vor fi zis preoților așà cu mult înainte în corelație directă cu zicerea latină „papa", ce are aceeaș însemnare, poate chiar în amintirea numelui „papa" ce erà în uz pentru ceice serviau la jertfele de animale. Numele fiind mai popular, obținù mai târziu și o nuanță de dispreț.

Monahii dela Răsărit ajunseră în acest Period la mare influență în păstoria bisericii, din cauza decadenței clerului de mir, care fu neglijat în ce privește mijloacele de existență și mai vîrtos în ce privește cultura și disciplina, precum și din cauză că monahii erau mai proprii decât clerul de mir a rezistà la despotismul imperial. Ei deci câștigară și mai mare considerație, ca apărători

ortodoxiei, a drepturilor și a libertății bisericii. Datorită acestei considerații, ca rezultat al forței lor de rezistență la arbitrarul împăraților bizantini, monahii se substituiră clerului de mir în oficii, așa că dela sec. al 9-lea un cleric trebuià să se tundă monah, spre a putea fi episcop.

Apoi mănăstirile, în uzul vorbirei oficiale greco-romane se numiră σακέλλα (latin. sacella diminutiv din sacra) ca semnificare onorofică a calității lor de case sfinte; pe măsură ce considerația lor crescù, mănăstirile obținură în consiliul episcopal mai întâi la Constantinopole și un reprezentant propriu, care le supraveghia, cu numele de Sachelar (σακελλάριος Sacellarius[1]).

Intre monahi au ajuns la o considerație foarte mare coloniile de monahi dela muntele Athos, în peninsula Halcidică. Cel întâiu ascet, care se așeză în muntele Athos fu pela an. 867 monahul Ioan Colovul (Ἰωάννης κολοβός) adică cel schilod, Ciuntul. In curând ucenicii și următorii lui umplură muntele Athos. Impăratul Vasiliu Macedon i-a dăruit lui și sehastrilor lui tot muntele, care deci se numi sfântul Munte („τὸ ἅγιον ὄρος"). La sehastri se adauseră chinoviți, cari formară mănăstiri și pelângă mănăstirile mici se fundă și una principală, o Lavră. In sec. al 10 lea aceste colonii se făcură cunoscute prin disputele lor. Unele dintre ele practicau numai viața contemplativă și rugăciunea, iară altele și negoțul, agricultura, meseriile. Monahii de categoria întâi se numiră viețuitorii în liniște sau isihaști (ἡσυχασταί). In sec. al 10-lea împărații curmară disputa în favoarea monahilor activi. Dar pela jumătatea sec. al 11-lea au trebuit a se face restricțiuni monahilor dedați la negoț, căci căzuse în extrem și astfel preponderà isihasmul.

Viața monahilor în aceste mănăstiri deasemenea se desvoltă în două moduri ; Unii viețuiau în comun sau în chinovii, cum erà obiceiu și până atunci în mănăstiri, iară alții aveau proviziunea în comun și se adunau la rugăciune în comun, încolo fiecare viețuià în chilie după regula lui, după propria lui inspirație; astfel de monahi se numiau idioritmi, cu viața individuală, independentă. Curând și mănăsririle se deosebiră în chinovii (κοινόβια) și în mănăstiri idioritme (μοναστήρια ἰδιόρρυθμα).

De o deosebită considerație se bucurà și mănăstirea din muntele Sinai, închinată sf. Catarina sau Ecaterina (Αἰκαθαρινά, Αἰκατερίνη). Impăratul Iustinian (527—565) dejà fortifică această

[1]. Cf. Zhishman, Synoden u Episkopal-Ämter S. 103. Wien 1867 (N. Tr.).

mănăstire contra hoților, cari o prădau și o dotă suficent cu supuși spre apărare și întreținerea[1]. Din sec. al 7-lea, când Faranul' reședința episcopului Arabiei, fu distrus, mănăstirea sf. Ecaterina deveni și reședința acestui episcop, iară după jumătatea sec. al 9-lea superiorul mănăstirii erà tododată episcop de Sinai și de Faran.

§: 115. Biserica Bulgariei proclamată autocefală. Biserica Iberiei restabilită ca autocefală, iar Mitropolia din Cipru declarată arhiepiscopie (cu rang de mitropolit primat).

Pelângă patriarcate și pelângă bisericile autocefale din Period. II (312—622) se constitui în Periodul III (622—1054) încă o biserică autocefală, cea a Bulgariei, iară biserica Iberiei sau a Gruziei ori Georgiei, cum se mai numește acea țară, autocefală la capătul Periodului II, pierzând autocefalia la începutul Period. III o obținù din nou la sfârșitul acestui Period.

Biserica Iberiei, la început supusă patriarhiei de Antiohia, devenise autocefală pela capătul Period. II. Dar în an. 628 împăratul Eracliu smulse dela Perși pelângă alte trofee ale victoriilor lor anterioare și dominațiunea peste Iberia. Curând apoi țara devenind mai dependentă de imperiul bizantin, iară biserica ei expusă pericolului monofizitismului armenilor vecini; din aceste cauze arhiepiscopul sau catolicosul Iberiei fù supus din nou patriarhului de Antiohia. Tocma pela jumătatea sec. al 11-lea sau la capătul Periodului III, conform dorinții lui Bagrad sau Bagrat IV, regele puternic și progresist al Iberiei, fu acordată din nou și definitiv acestei Biserici autocefalia, de un sinod patriarhal al Antiohiei. Actul îl dresà Petru patriarhul Antiohiei, care se sui pe scaun în an. 1028 și viețui până după împlinirea shismei între Biserica de Râsărit și cea de Apus (1054).

Biserica Bulgară fu întemeiată prin convertirea bulgarilor de clerici din Constantinopole. Dela an. 864 când fu întemeiată, până la an. 866 ea fu supusă patriarhiei de Constantinopole. Dar se vede că Bogoris sau Boris se temea de influența Grecilor în țara lui, căci intrând în relație cu Apusul și cu Roma, el cerù dela papa Nicolae I (858-867) episcopi latini și obținându-i, alungă pe cei greci. Dar după 3 ani (869) își schimbă idea, alungă pe

---

1. Cf. Dr. Ștephan Schiwietz, Das morgenländische' Mönchtum, II-ter Band, Mainz 1913 S. 13 u ff. Autorul afirmă că biserica mănăstirii Sinai a fost închinată dintâi Maicii Domnului. Id. Pargoire op. cit. pag. 239 (N. Tr.)

episcopii latini (870) şi supuse din nou biserica Bulgară patriarhiei de Constantinopole. Roma credea că poate avea pretenţii asupra Bulgariei, fiindcă biserica Bulgară se aflà pe teritorul vechii biserici Dace a Iliricului, care a fost arhiepiscopie, adică biserică cu un mitropolit primat în Iustiniana Prima şi care împreună cu aceasta a fost destrusă prin invazià bulgarilor, păgâni şi feroci. Când apoi bulgarii deveniră creştini, papa le-a zis: „Vă aflaţi pe teritorul Iustinianei Prime, care a fost supus canonic Romei, fiindcă arhiepiscopul ei erà vicar al scaunului Romei. Patriarhul de Constantinopole din contră, pretindea jurisdicţiunea peste Bulgaria, fiindcă biserica Bulgară fu întemeiată de clerici din Constantinople, cum am amintit. Bulgarii găsiră deastădată mai justificată pretenţia Constantinopole şi în an. 870 se întoarseră dela Roma la patriarhia de Constantinopole, cum am spus. Totuş Roma reclamà Bulgaria continuu. Deci domnind în Bulgaria Simeon (893—927) fiul celebru a lui Bogoris, un principe capabil şi puternic, Roma'i oferì corona de rege, iară celui întâiu episcop bulgar, rang egal cu patriarhii şi demnitatea de arhiepiscop şi de vicar al scaunului Romei. Când un Carol cel Mare şi succesorii săi nu crezură umilitor a aceptà dela papa corona imperială, nici Simeon nu privi ca o înjosire a primi să fie declarat rege de papa şi astfel a supus papii Formos (891—896) biserica Bulgară (893—926); deci aceasta trecù iarăş la Roma. Dar în an. 932 (sau cum cred unii, chiar în an. 927), dupăce biserica Bulgară atârnă de Roma 40 ani, (eventual 35), Petru, fiul lui Simeon, reînnoind legătura cu Constantinopole prin însurătoare, respinse jurisdicţiunea Romei, iară patriarhul de Constantinopole recunoscù arhiepiscopului bulgar, de care atârnau canonic şi Vlahii sau Românii de supt sceptrul Bulgar, aceleaşi drepturi, pe cari după novela 11 a lui Iustinian le avuse arhiepiscopul de Iustiniana Primă (535—545), adică a fi autocefal şi coordinat cu patriarhii. Arhiepiscopii autocefali ai Bulgariei avură reşedinţa mai întâi în Silistria (Dristra, Durostor, bulgăreşte Silistra), şi apoi, (cam dela an. 934), în Ohrida sau Ahrida. Ei se intitulau uneori şi patriarhi, dar celelalte Biserici autocefale niciodată nu li-au recunoscut acest titlu, deşi unii autori pretind că chiar regele Simeon a proclamat patriarh pe arhiepiscopul Bulgar în an. 907 şi că Constantinopole a recunoscut patriarhia Bulgară în an. 932 (sau 927). Dar după succesele ce împăratul bizantin Ioan Zimisces (962—976) avù în răsboiul cu Bulgaria, Constantinopole recunoscù în ea dela an,

971 o simplă arhiepiscopie autocefală. Cât timp Bulgaria fu independentă, avea mai mult arhiepiscopi Bulgari, dar în an. 1019 împăratul bizantin Vasiliu Bulgarocton (976—1025) sfărâmând statul Bulgar, prefăcù Bulgaria în provincie bizantină; deşì drepturile arhiepiscopiei de Ahrida n'au fost atinse, scaunul arhiepiscopal fu ocupat acum mai mult de Greci, cum erà pela an. 1080 celebrul Teofilact „Bulgarul". El fu supranumit astfel numai pentru demnitatea lui de *arhiepiscop al Bulgariei*. Pelângă aceasta încă din an. 971, când Ioan Zimisces împăratul Bizanţului cuceri Bulgaria de răsărit, arhiepiscopul de Ahrida pierdù această parte din eparhia lui la Patriarhul de Constantinopole. Din contră, Biserica Serbiei îl recunoştea ca arhiepiscopul său.

Biserica autocefală din Cipru, la început mitropolie, apare acum ca mitropolie primată sau ca arhiepiscopie în senz mai distins, iar episcopiile acestei biserici devenirà mitropolii onorofice. Biserica autocefală din Cipru mai suferì o modificare, negreşit de o scurtă durată. In an. 647 Arabii mohamedani cucerirà Ciprul; iar în an. 678 împăratul Iustinian II, Rinotmit (685—695 şi 705—711) invită pe arhiepiscopul de Cipru, care până atunci avuse reşedinţa în Constanţia sau Salamina, capitala distrusă a ţării, să se strămute cu parte din populaţiune în Elespont, provincie din Asia Mică. Aici îi dete ca reşedinţă Neo-Iustinianopole şi dispuse ca sinodul Trulan din an. 692, confirmând autocefalia lui şi jurisdicţiunea peste Cipru, să-i subordineze şi provincia Elespont. Insă peste puţin timp arhiepiscopul şi compatrioţii săi întorcându-se la Cipru, se restabili vechea stare de lucruri. Arhiepiscopul însă avù ca reşedinţă alt oraş din Cipru, mai întâi Arsinoe (azi Marion), apoi pela jumătatea sec. al 8-lea Famagusta (Ammochostas), în sfârşit Leocosia (mai 'nainte Nikosia). Arhiepiscopul conservă titlul „Arhiepiscop de Iustiniana (Neo-Iustininopole) şi de Cipru", „Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης κύπρου", titlu obţinut încă dela strămutarea lui în provincia Elespont.

III *Cum s'a desvoltat ierarhia diferit la Apus.*

§. 116. Desvoltarea ei în general.

Din cele arătate până aici rezultă că ierarhia bisericii de Răsărit în linii generale nu s'a desvoltat fecund nici favorabil. Mai fecund şi mai strălucit în afară s'a desvoltat ierarhia bisericii de

Apus, care se aflà în un mediu general mult mai favorabil şi mai prosper; iar înlăuntrul ei se desinează umbre groase, atât în situaţia generală cât şi în istoria ierarhiei.

§. 117. Papismul.

a. Inălţarea papilor.

In Apus mai întâi papismul obţinù în acest Period o importanţă istorică universală. Pelângă împrejurările favorabile papismului încă din Periodul precedent se iviră acum alte cauze, ce dădură papilor o putere incontestabită peste toată biserica de Apus, precum şi o importanţă şi influenţă politică imensă. Aceste cauze sunt:

In sec. al 8-lea biserica papală a Anglosaxonilor aservi complet biserica Britannilor, a Scoţilor şi a Irlandezilor, cari nu erau supuse papii; apoi anglosaxonul Bonifatiu († 754 sau 755), Apostolul Germaniei, fundând biserica Germaniei, o supuse scaunului din Roma. De altă parte teoria despre patriarhi era dominantă atunci în Biserica întreagă; această teorie, considerà pe cei 5 patriarhi ca 5 corifei ai Bisericii; consecvent cu ea, toată puterea bisericii de Apus trebui deci a se concentrà în papa, care deveni astfel căpetenie necontestată a întregii biserici de Apus. El însă nu era satisfăcut cu această putere chiar în Periodul II (312—622), cu atât mai puţin acum. El voià să fie şi căpetenia bisericii de Răsărit, afirmând continuu că Petru, predecesorul său a primit dela Hristos puterea peste Biserica întreagă şi că toţi ceialalţi episcopi, inclusiv patriarhii de Răsărit sunt datori a-l privi ca centru, căpetenie, învăţător şi judecător al lor. Acest ţel i se părea realizabil mai vârtos acum, când ierarhia de Răsărit se afla în o stare dinceînce mai deplorabilă. Dar patriarhii dela Răsăritî deşi oprimaţi, n'au voit a cedà drepturile lor vechi de coordonare, ci mai vârtos se credeau egali cu patriarhul Romei. De aici se născură continuu conflicte şi în sfârşit, shisma între biserica de Răsărit şi cea de Apus (1054).

Pecând teoria generală despre patriarhi şi despre primatul Romei influenţà în favoarea puterii papii pe terenul bisericesc, o altă teorie influenţà în favoarea ei pe terenul politic. Episcopii Romei erau căpetenii eclesiastice ale întregului Apus; ca atari ei aveau influenţă şi asupra guvernelor politice din Apus. Deaceea s'a ivit în Apus teoria că Dumnezeu a instituit pentru guvernarea universului 2

autorităţi sau, cum zice Biblia, 2 săbii: una bisericească şi una politică; pe cea dintâi a încredinţat-o papilor, iar pe a doua regilor; dar că şi sabia politică e dată spre a susţine pe cea duhovnicească, deoarece papa o sfinţeşte şi încinge cu ea pe rege. Această teorie, construită de teologi din Roma, predomni în tot evul mediu.

Dar în prima parte a Periodului mai ales două împrejurări au dat scaunului Romei o importanţă fără seamăn în afacerile religioase şi politice din acest Period şi anume: alianţa strânsă a scaunului Romei cu familia puternică a Carolingilor Franci, apoi, punerea în circulaţie a unei colecţii de documente falşe, ce acreditau pretenţiile autoritare ale papilor; aceasta e colecţia de decrete zisă a lui pseudo-Isidor.

Ca o manifestare pentru recunoaşterea papii de căpetenie a tuturor Bisericilor s'a introdus o dare către papa, darea dinarului sf. Petru, la început un ban de argint de fiecare familie. Darea s'a introdus în sec. al 8-lea în Englitera, în sec. al 11-lea după exemplul Engliterii în Danemarca şi Polonia, în sec. al 12-lea, după exemplul Danemarcii, în Svedia, Norvegia şi Islanda. Ca dare de bună voe, dinarul sf. Petru se incasà şi în alte ţări.

a. Amiciţia Papilor cu Carolingii.

Papa erà căpetenie naţională în Italia încă de mult timp şi mai ales de când Italia căzù sub dominaţiune streină, dintâi sub dominaţiunea Goţilor, apoi a Grecilor şi în urmă a Grecilor şi Langobarzilor. Roma la începutul acestui Period se aflà sub septrul împăraţilor bizantini, agreabili Italienilor numai puţin timp după ce-i scăpase de jugul Ostrogoţilor (553), iar apoi detestaţi din cauza despotismului lor în politică şi în biserică şi mai ales pentru că erau Greci. Din contră papa erà Italian şi stà în fruntea Italiei decâteori aceasta întreprindea vr'o acţiune naţională. El erà chiar indicat pentru aceasta prin situaţia lui şi prin avuţiile bisericii din Roma, constând din latifundii, ce se numiau „Moştenirea sf. Petru", „Patrimonium Petri". Însă papii au trebuit să protejeze mai adese Italia bizantină contra Langobarzilor. Aceştia erau vecini răpitori şi lacomi, iar împăraţii bizantini, suverani despoţi; slabi în politica externă sau siliţi a se luptà în alte părţi, ei stăpâniau despotic Italia, dar nu o puteau apără de inimicii externi. Deaceea încă dela începutul sec. al 8-lea papii căutară protecţie în statul Francilor, însă nu la regii slabi

şi obscuri din dinastia Merovingă, ci la puternicul şi influentul Carol Martel „Maior Domus' (714—741), sau demnitarul cel mai înalt al Curţii lor. Astfel începù amiciţia papilor cu Carol Martel şi cu Carolingii, succesorii lui. Iar când Pipin cel Scurt sau cel Mic, fiul lui Carol Martel şi succesor al lui ca Maiordom, crezù că e timpul, a da jos de pe tron pe Childeric III, slabul rege Meroving, şi că poate să-i ia locul, scaunul Romei avù ocazie de a face lui Pipin un servìciu. Francii se înfiorau de sfinţenia jurământului dat Merovingilor, deaceea mai întrebară la Roma de se cuvine că unul se aibă titlul şi demnitatea, iar altul să poarte sarcina. Atunci papa Zaharia (741—752) răspunse, că cine poartă sarcina de rege se cuvine negreşit a purtà şi corona. Urmarea fù că în an. 751 Francii răsturnară pe Merovingi şi aduseră la tron pe Carolingi, cu Pipin (751—768). Din acest timp Carolingii priviră scaunul Romei ca o autoritate importantă pentru recunoaşterea lor ca suverani legitimi. Atât Pipin cât şi fiul şi succesorul său Carol cel Mare (768—844) se siliră a întări autoritatea scaunului Romei în statul Francilor şi chiar ei personal îi făceau mari onoruri.

Mai mult încă, Pipin îndată ce se sui pe tron aduse scaunului Romei ca remuneraţie chiar servicii reale şi iată cum : In an. 752 Aistulf, regele Langobarzilor, invadând pe teritorul bizantin al Ravenei, ameninţà Roma; atunci papa Stefan III sau mai obişnuit II (752—757) se adresà la Pipin, implorànd ajutor pentru mormântul sf. Petru. In an. 754 sau 755 Francii trec în Italia şi resping pe Langobarzi de pe toritorul Grecilor. Însă Pipin nu mai voi să restitue Grecilor teritorul ocupat dela Langobarzi, ci-l dărui sf. Petru de sufletul său şi al Francilor, fireşte ca proprietate supt sceptrul Francilor. Deaceea Roma îl proclamă Patriciu (protector al său). In zădar reclamară Grecii teritorul lor, acesta rămase proprietatea scaunului Romei, dar numai nominal ca *Patrimonium sancti Petri*, căci prin acest patrimoniu papa deveni principe secular.

După 20 ani Langobarzii atăcară acelaş teritor; atunci papa Adrian I (772—795) cerù ajutor la Carol cel Mare (768—814) fiul şi succesorul lui Pipin. In an. 774 Carol cel Mare s'a dus în Italia cu o armată puternică, goni din nou pe Langobarzi depe teritorul acum Patrimoniul sf. Petru şi sfărmă statul lor, proclamându-se rege al Langobarzilor. El însă confirmă donaţiunea tatălui său şi astfel obligă din nou scaunul Romei a fi recunoscă-

tor casei lui. Continuând planurile sale de dominaţiune cu succes strălucit, Carol cel Mare cuceri mai tot continentul Europei de apus, afară de Spania. Atunci el s'a dus la Roma de Crăciun în an. 799—800 şi cerù papii Leon III (795—816) a-l încoronà împărat al Romanilor, proclamându-se astfel ereditarul vechiului imperiu Roman. Acest act mări enorm autoritatea regilor Franci faţă de supuşii lor cât şi faţă de popoarele vecine, dar el mări considerabil şi autoritatea scaunului Romei, dând a se înţelege că numai voinţa acestui scaun a restabilit demnitatea de împărat, ce se desfiinţase, căci Carol cel Mare din mânele papii primi corona, cum au făcut apoi şi succesorii săi. Papa şi împăratul păreau acum doi aliaţi, cari dominà lumea şi dacă în afaceri politice împăratul era suzeran al papii, se părea dealtă parte că papa, ca căpetenia Bisericii, face pe cineva împărat în virtutea dreptului său de a-i conferi corona, pe care la caz i-o poate şi luà. Cu modul acesta se înţelege lesne că scaunul Romei obţinù o autoritate preponderentă. In cursul istoriei Periodului III şi în tot Periodul IV se va vedea cum vânau principii favoarea papii, când solicitau la el o coronă de rege, sau sperau a o primi dela dânsul, sau când voiau numai a fi recunoscuţi ca suverani legitimi.

b. Colecţia de decretalii a lui Pseudo-Isidor.

O altă cauză, ce lărgi sfera de influenţă a scaunului Romei în Periodul III, fù o colecţie de documente neautentice, admisă de toţi. Această colecţie apărù pela jumătatea sec. al 9-lea şi fù privită ca un codice de documente vechi autentice, pretinsele decrete (decretalia) ale lui pseudo-Isidor.

La Apus încă din Periodul II s'a format colecţii de canoane şi de decrete papale, cum făcù în special în Roma la începutul sec. al 6-lea Dionisiu cel Mic († pela 540), iar apoi, alţii în alte locuri. O asemenea colecţie de canoane şi decrete papale se făcù şi în Spania, pela sfârşitul sec. al 6-lea sau începutul sec. al 7-lea; ea fù atribuită mai târziu eronat lui Isidor, celebru şi erudit episcop de Sevila († 636). Dar pela jumătatea sec. al 9-lea au apărut în Francia mai multe colecţii de legi, plăzmuite de autori eclesiastici. Una din aceste fù şi colecţia, ce are de autor tot pe un Isidor, care in unele manuscripte se numi Isidor Mercator, iar în altele, Isidor Peccator, adică Păcătosul. El se numi Isidor spre a face să se creadă că colecţia provine dela celebrul Isidor de Sevila, căruia chiar a fost atribuită. Dar această colecţie, com-

pusă foarte probabil în arhiepiscopia de Mainz sau în cea de Reims, pelângă decretele și documentele juridice, ce se aflà în colecția spaniolă, zisă a lui Isidor și cunoscută mai dinainte, conține între altele și vre-o 100 de epistole-decrete papale falșificate; aceste au fost supozate papilor vechi, dela Climent I episcopul Romei (sfârșitul sec. 1) până la Damas I (365—384), papi, dela cari Dionisiu cel Mic (Exiguus) n'a aflat în Roma nici un decret. In aceste vre-o 100 decrete supozate vechilor episcopi ai Romei, falșificatorul s'a silit a exprimà idea, că din primele 4 secole, episcopul Romei a exercitat dreptul de legislator și judecător suprem în Biserică și că toate procesele episcopilor au fost de competința Romei, că clerul nu a fost supus jurisdicțiunii statului nici chiar în cauze civile, că laicii nu se cade a judecà pe preoți și mai multe alte asemenea pretenții.

Colecția are în precuvântare un pasaj împrumutat din scrierile lui Marius Mercator, autor latin din sec. al 5-lea († pela 451), dealtfel ea se bazează mai mult pe cea autentică din Spania, intitulată a lui Isidor, iar în realitate anonimă. De aici se poate deduce că pseudo-Isidor, împrumutând în precuvântare un pasaj din Marius Mercator, a găsit nimerit a combinà numele Isidor cu cel de Mercator și s'a numit Isidor Mercator, ca să nu fie luat drept Isidor de Sevila; mai târziu să crezù că autorul în semn de modestie s'a numit Peccator, și că în loc de Peccator copistul a scris din eroare Mercator, deaceea autorul fù transformat în Isidorus Peccator. Se mai poate presupune că un scriitor posterior a dat autorului numele Isidor Mercator, fiindcă a văzut un pasaj din Mercator în precuvântarea lui, ce în multe părți se concordă cu cea intitulată a lui Isidor, dela începutul sec. al 7-lea, pe când însuș falșificatorul se va fi numit — cum spun alte manuscripte — Isidor Peccator, titlu dn modestie, ce 'și dedeau atunci toți scriitorii și bărbații bisericești, titlu, sub care falșificatorul poate să fi voit a trece drept Isidor de Sevila.

Cu toate investigațiunile, nu s'a putut afla până acum cine este falșificatorul. S'au emis diferite ipoteze. Unii cred că falșul a fost comis chiar în Roma; dar alții în majoritate cred, că falșificatorul e din statul Francilor, fără a-i putea fixà personalitatea sau domiciliul. El va fi comis falșul cu intenția de a susținea independența clerului față de pretențiile autorității civile, și a face pe episcopi mai liberi față de mitropoliții lor, supunându-i direct Romei, așa dar a restrânge autoritatea mitropoliților și a centraliza în papi toată autoritatea peste episcopi.

Lipsind pe atunci senzul critic, această colecţie falşificată, deşi sporadic s'au ridicat obiecţiuni contra ei, a aflat aprobare generală şi toţi îi acordară crezare. Tocma în sec. al 16-lea şi 17-lea protestanţii şi-au câştigat meritul de a fi demonstrat complet falşificatele (în special David Blondel din Ţările de Jos, Geneva 1628). Teologii şi canoniştii Romei s'au silit întâi a susţine că decretele supozate sunt autentice, dar dovada falşului èrà evidentă şi irefutabilă, aşa că ei mai târziu cedară şi credeau suficient a spune că falşificatorul n'avù intenţie rea; prin falşul său n'a adus episcopului Romei nici un avantaj, deoarece el dejà posedà autoritatea pe care i-au atribuit-o falşele decrete. Poate să fie adevărat că el atunci posedà această autoritate în multe privinţi; totuş falşificatorul a contribuit în mare grad a o consolidá, atribuindu-i o origine cu mult mal veche şi afirmând că papii au exercitat-o în acest mod chiar dela început. Atribuind daci autorităţii Papii o origine din timpul primitiv al Bisericii se înlăturà de plano orice obiecţiunea contra ei.

b. Culmea puterii papale supt Nicolae I (858—867) şi decadenţa morală a scaunului papal în sec. X şi jumătatea întâia a sec. al XI.

In acest Period autoritatea papii atinse culmea supt Nicolae I (858-867), papă capabil, auster şi conştient de autoritatea lui. In an. 863 el ameninţă cu excomun'carea pe Lotar II regele Lotaringiei (855—369), frate cu împăratul Ludovic II (850—875), pentru că 'şi lăsase soţia legitimă şi se căsătorise adoua oară ilegitim şi a depus pe mitropoliţii Francilor, cari ca atari dăduse regelui sfat şi concurs; în an. 864 Nicolae a constrâns pe Hincmar, mitropolit de Reims, care se conducea de aceleaşi idei ca şi papa şi care apărà strict drepturile sale de mitropolit faţă de episcopi, a respectà drepturile papii, conform decretelor lui pseudo-Isidor. In sfârşit el voi să-şi ia rol de judecător suprem în diferendul dintre Ignatiu şi Fotiu, cei doi patriarhi de Constantinopole (861—863), dar prin aceasta, cum şi în an. 866 prin ocuparea Bulgariei, a cării convertire se făcù din Constantinopole în an. 864, deslănţui lupta durabilă ce în an. 1054 a produs shisma între Rasărit şi Apus.

Insă precum orice sforţare mare trebue să atragă după sine o slăbire proporţională, aşa puterea culminantă a scaunului Romei ajunse curând la decadenţă. Dela ultimele două decenii ale sec.

9-lea până spre capătul Periodului, scaunul Romei, tocma din cauza importanţei sale dirigente, ce erà seducătoare, căzù în mare dependenţă de partidele dominante în Roma şi ca consecvenţă, în o adâncă degradare morală, Această decadenţă începù cu ocazia următoare: Carol III Grosul (881—887), ultimul împărat Caroling din linia veche, erà aşa de incapabil că în sfârşit adunarea din Tribur îl detronă (887); atunci diverse partide din Italia şi din alte state, în special Ducii de Spoleto şi cei de Friaul, Marcgrafii de Ivrea, regii Germaniei şi Burgundiei, şi Conţii de Provence, toţi aceştia începură a-şi disputa demnitatea imperială şi sceptrul Italiei. In Roma deţineau puterea partidele nobililor; ele erau la guvern când una, când alta şi chiar la scaunul Romei alegeau bărbaţi de partid, fără a considera de sunt ei capabili sau vrednici. Urmarea fù că chiar în an. 882 papa Ioan VIII muri asasinat. In an. 896 papa Ştefan VII porunci a desgropa pe predecesorul său Formos (891—896) ca să fie adus înaintea lui spre a-l judeca, şi condamnându-l îl maltrată barbar. In an. 897 Ştefan VII însuş fu zugrumat de partida adversă. Dar timpul cel mai funest pentru demnitatea şi consideraţia scaunului Romei fu sec. 10, numit în general în istoria bisericii de occident „Secolul obscur". In jumătatea întâi a acestui secol domniau în Roma nişte femei, curtezane din o familie nobilă romană, anume Teodora, soţia lui Teofilact, un senator, cu fiicele ei Maròzia (Maria) şi Teodora a II-a sau cea Tânără. In curs de jumătate secol aceste femei râdicară la scaunul papal pe favoriţii, fiii şi nepoţii lor[1]. Martur al acestor cancanuri e pentru timpul său Luitprand, episcop de Cremona, admirator a lui Oton cel Mare, mort pela an. 972, deşi nu-i considerat ca de tot obiectiv şi sigur, El referă după senz următoarele: In an. 904 Maròzia avu fericirea de a râdica la scaunl papal pe favoritul ei Sergiu III (904—911). In an. 914 veni rândul Teodorei (poate a II-a); ea reuşi a face papă pe favoritul ei, arhiepiscopul de Ravena, Ioan X (914—928). Insă Maròzia dădù ordin a-l aruncà în temniţă, unde fu zugrumat şi ridică la scaunul papal pe Ioan XI (931—936), fiul ei dela papa Sergiu III. Ea avea şi un fiu legitim, pe Alberic; în an. 932 acesta uzurpă dominaţiunea în Roma şi până la moarte (954) a tiranizat pre fratele său vitrig şi pre papii următori. Apoi

---

[1]. Comp. Benjamin Gastineau, Les Courtisanes de l'Église, II-e édition Paris 1870. El spune că Teodora, muma, era nepoata papii Formos p. 33 (N. Tr.).

în an. 955 veni la scaunul papal fiul său Octavian, deci nepot al Maròziei, un băiat de 18 ani, luând numele „Ioan XII" (e primul caz în care un papă 'şi schimbă numele, când vine la scaun; dela sfârşitul sec. al 10-lea aşa cevà deveni regulă); în an. 964 Ioan muri desonorat, căci fu găsit mort în patul unei femei cu bărbat: deaceea legenda zice că diavolul i-a curmat zilele[2]. Timpul dela an. 904—964 se numeşte în istoria scaunului Romei Epoca Pornocraţiei (Domnia Curtezanelor).

Incă din an. 962 începu un reviriment, căci partida cea oprimată din Italia a recurs la Oton cel Mare, împăratul Germaniei (936—973). Acesta, mergând la Roma, alipi Italia şi demnitatea imperială de tronul regatului Germaniei, aşa că deacum înainte imperiul Roman deveni imperiu Roman al naţiunii germane, sau imperiu Romano-German.

Cu toate acestea Oton c. Mare şi succesorii săi încă n'au obţinut influenţă absolută în Italia şi în Roma. Ei avură a se lupta mult timp cu facţiunile nobililor; papii treceau când în partea împăraţilor când în a partidelor opuse, în fruntea cărora sta familia Crescenţiilor; din această cauză papii erau puşi şi scoşi când de Crescenţii, când de împăraţi, iară cei scoşi de Crescenţii suferiau şi moarte violentă. Această stare de lucruri începù a se ameliorà pentru puţin timp, când împăratul Oton III (983—1002) putù în sfârşit să vină în ajutor scaunului Romei. El ridică la scaunul papal pe Bruno, preot german, rudă cu el, erudit şi auster, luând numele Grigoriu V (996—999). Succesorul său, pus tot de Oton, fu Gerbert, francez erudit, preceptor al regelui, apoi arhiepiscop de Ravena, luând numele Silvestru II (999—1003). Grigoriu V fu cel întâiu german, şi Silvestru II, cel întâiu francez, pe scaunul papal. Insă după aceşti papi partidele iar începură a ridica la scaunul papal pe aderenţii lor; aşa făcù mai întâi Crescenţiu al II-lea şeful partidei romane, probabil fiul unui Crescenţiu I, care a fost executat în an. 998 de Oton III şi era fiu al Teodorei a II-a; apoi, dela 1012 partida familiei Conţilor de Tusculum, descendenţi ai Teodorei I-a sau celei Bătrâne. Dintre aceşti descendenţi fu şi Benedict IX (1033—1046), care se numia mai 'nainte Teofilact, nume de botez, ce se 'ntimpină de repeţite ori în familia lui. Partida tatălui său Alberic, Conte de Tusculum, îl ridică,

---

[2]. Comp. Mgr. Duchesne, les Premiers Temps de l'État Pontifical, Paris 1904, p. 338: „Une honnète femme n'etait pas en sûreté a Rome" (N. Tr.).

fiind abia de 12 ani, la scaunul papal, pe care-l desonoră până la extrem. El s'a distins prin o purtare de tot copiloroasă, erà frivol şi dedat la vicii; avea şi planul de a se căsători; în an. 1045 vândù demnitatea lui arhidiaconului Graţian, care ocupà scaunul cu numele de Grigoriu VI, dar i-o luă înapoi şi avù o purtare cu totul nedemnă de un cleric[1]. Intre anii 1045—1046, erau în Roma 3 papi deodată, căci încă din an. 1044 partida romană puse un antipapă, pe Silvestru III. Atunci răul ajunse culmea. Deaceea Enric III, regele Germaniei (1039—1056), trecù în Italia cu o armată puternică spre a stabili în sfârşit ordinea. In an. 1046 el ţinù un sinod în mijlocul armatei sale la Sutri, aproape de Roma, curând apoi altul în Roma; aceste sinoade au scos pe cei 3 papi, antipapii Silvestru III, Grigoriu IV şi pre papa legitim (?) Benedict IX. Atunci se suiră pe scaunul papal succesiv 5 episcopi germani, 3 dintre ei chiar în acest Period, anume: Climent II (1046—1047), care muri după un an, Damas II, care păstori şi mai puţin (1048), apoi Bruno, episcop de Toul, văr cu împăratul, luând numele Leon IX (1049—1054). Tot atunci italienii au fost obligaţi a jurà că nu vor consacrà nici un papă, fără consimţimântul împăratului şi patriciului Romei. Dela Leon IX, papă pus de împăratul Enric III însuş, ca şi cei doi predecesori ai lui, scaunul Romei începù a se ridicà durabil din letargia lui morală de peste un secol şi jumătate, cu însemnatul concurs a lui Hildebrand, ipodiacon foarte inteligent şi auster, mai târziu papă cu numele Grigoriu VII (1078—1085); dar tododată scaunul acesta ridică din nou tonul imperativ a lui Nicolae I (858—867) faţă de biserica de Răsărit, aşa că în ajunul morţii lui Leon IX shisma între Răsărit şi Apus, pe care o începù Nicolai I, se împlini definitiv.

c. Legenda despre papisa Ioana şi legenda analogă despre o femeie patriarh al Constantinopolei.

Decadenţa morală a scaunului Romei, în epoca Pornocraţiei, a dat ocazie a se ivi mai târziu legenda, că odată chiar o femeie căzută a reuşit a se urcà pe scaunul papal şi că a fost o dată

[1]. Cf. Duchesne op. cit. p. 355 scv.: „Le comte Alberic de Tusculum avait fait pape son fils Benoit IX âgé de douze ans, grace a la distributions de sommes d'argent considerables, crime de simonie qui, d'ailleurs, n'empêche pas Benoit IX d'être reconnu comme succeseur lègitimé de saint Pierre". Cf. Dom. R. Biron, Saint Pierre Damien, ch. III. p. 41—42, Paris 1908 (N. Tr.).

papă o femeie cu numele Ioana. Legenda poate se va fi ivit curând după jumătatea sec. al 11-lea, tocmai pecând scaunul Romei se ridicà din degradarea lui morală de până atunci, şi desigur erà în circulaţie pela jumătatea sec. al 12-lea. Propriu zis legenda se referia la sec. al 10-lea, dar fiindcă timpul, în care ea spune că s'a petrecut faptul, era prea bine cunoscut, va fi strămutat faptul în un timp anterior, în sec. al 9-lea şi în fine a stabilit arbitrar că faptul s'a petrecut în intervalul dintre Leon IV (847—855) şi Benedict III (855—858). Legenda spune că papisa a fost o fată din Mainz, sedusă de un peţitor, cu care a plecat apoi la Atena. Aici deveni foarte erudită şi fiind deghizată în bărbat s'a dus la Roma, unde declară că e originar din Anglia, intră în cler şi în sfârşit se sui pe scaunul papal cu numele de Ioan Anglicus VIII, păstorind $2^1/_2$ ani: dar în o procesiune, fiind surprinsă de dureri de facere, născù un copil şi muri imediat. In sec. al 13-lea legenda despre papisa Ioana se citea chiar în Cronici şi mai târziu papii însişi i-au dat crezare[1]. Deaceea se zice că Ioan XX (1276—1277) s'a numit Ioan XXI şi astfel papisa obţinù loc în şirul succesorilor lui Petru. Tocmai critica modernă (începând cu David Blondel, protestant din Ţările de Jos (1658) stabili că n'a existat atare papisă, mai întâi pemtru motivul, că între păstoria celor doi episcopi ai Romei, numiţi mai sus, s'au strecurat abia 2 luni, interval prea scurt pentru atare episod, apoi şi pentrucă, de s'ar fi petrecut aşa fapt, ar fi povestit despre el scriitorii din sec. 9, 10 şi 11; în special Grecii, cari chiar pe atunci aveau dispute cu Latinii, n'ar fi neglijat a le face imputări pentru acest fapt.

O legendă analogă despre scaunul patriarhiei de Constantinopole se află în o cronică italiană din an. 978. Legenda zice că în timpul cel mai apropiat de sinodul VII ecumenic (787) nepoata unui patriarh, îmbrăcată bărbăteşte şi trăind la unchiul ei, după recomandaţiunea lui i-a succedat în scaun, ocupându-l $1^1/_2$ ani pânăce descoperindu-se scandalul, ea fu scoasă. In an. 1053 papa Leon IX scrià lui Mihail Cerulariu, patriarhul de Constantinopole, că toţi cred că această legendă e adevărată, dar el din dragoste frăţească nu crede. Se pare că şi această legendă este

---

[1]. Benj. Gastineau op. c. după ce aduce toate considerantele contra şi pentru veracitatea istorică a faptului, deasemenea conchide la pag. 267: „Nous le croyons vrai“ (N. Tr.).

o satiră despre ierarhii fără demnitate şi bărbăţie, cum a fost cei din Constantinopole în prima fază a luptei pentru icoane.

§. 118. Treptele celelalte ale ierarhiei din Apus.

A. *Cardinali. Arhiepiscopi. Episcopi. Abaţi, precum şi instituţia beneficiilor bisericeşti.*

Puterea papii crescând extraordinar în acest Period, urmà necesar ca şi consiliul său, adică clericii cei mai apropiaţi, cu cari el se consulta, să devină un colegiu cu mare influenţă.

Consiliul episcopului Romei, sau spre a ne servi de numele originar, în uz pentru consiliul secret al împăraţilor Romani, consistoriul său, se compunea la început din o adunare de preoţi şi diaconi din Roma, ca simplu presviteriu. Dar după jumătatea sec. al 8-lea, când papa deveni şi principe lumesc, consistoriul papal se compunea din 7 episcopi, cei mai depelângă Roma, din presviterii proestoşi ai bisericilor parohiale (tituli) din Roma şi din diaconi, cari la început formau împrejurimea papii, şi unii din ei funcţionau ca directori ai diferitelor aşezăminte bisericeşti.

Acest consiliu papal, încă dela capătul Periodului III începù a fi numit colegiul cardinalilor. La început cardinali se numiau toţi clericii cu serviciu stabil în o biserică, clericii principali. Iară dela sec. al 10-lea se numiau astfel clericii principali dela bisericile catedrale, clericii din cari se compunea consiliul episcopului şi cari erau din clerul său catedral, din presviteriul său. Din acest timp şi la Roma episcopii, preoţii şi diaconii, cari compuneau consiliul papal, primiră titlul de „cardinalii papii", „Cardinales sedis apostolicae", „Cardinalii scaunului apostolic". Mai târziu titlul de Cardinal fu dat numai consilierilor papii. Fireşte, acest consistoriu papal obţinù considaraţie cu atât mai mare, cu cât mai mult crescù autoritatea papii. Chiar în Periodul următor (1054—1453), mai precis dela sec. al 13-lea, cardinalii, să fi fost ei numai preoţi sau diaconi, sta mai sus decât toţi arhiepiscopii.

Din contră, autoritatea arhiepiscopilor, cum se numiau la început numai mitropoliţii primaţi, iar în Apus, de timpuriu ici colo şi mitropoliţii proprii, diminuă mult, căci puterea mitropoliţilor fu absorbită treptat de papi, sinoadele mitropolitane deveniră din ce în ce mai rari, apelurile episcopilor şi reclamaţiile contra

acestora se făceau direct la papi. La aceasta contribui şi pseudo-Isidor (pela an. 850). Arhiepiscopii se deosebiau acum de episcopi mai mult curat numai prin rang şi prin şedere mai sus în adunările episcopilor, dealtfel erau priviţi numai ca locţiitori sau vicari ai papii. In zadar unii arhiepiscopi, ca Hincmar de Reims (845—882) apărau drepturile lor contra încalcărilor papii[1]. Ei deveniră în sfârşit aşa de dependenţi de Roma, că nimeni nu se mai privià ca arhiepiscop, dacă nu erà confirmat de papa, care-i trimitea semnul distictiv al arhiepiscopului, aşa zisul pallium; pentru acest semn mai târziu fiecare mitropolit era dator a vărsà la scaunul Romei o taxă mare; semnul era numai personal, nu se transmitea la succesor, deaceea purtătorul său se şi îngropa cu el. Arhiepiscopul la primirea paliului era dator încă a jura papii credinţă.

Paralel cu slăbirea autorităţii mitropoliţilor, crescù încâtvà autoritatea episcopilor; acum episcopii nu mai erau subordinaţi efectiv mitropolitului, odată superiorul lor apropiat şi imediat, ci în cele mai multe cazuri numai papilor, superiorii lor mult mai depărtaţi. Totuş faţă de mitropolit ei aveau datoria de suffragium, sub care se înţelegea votare în consilul mitropolitan, apoi şi orice ajutor frăţesc; deaceea se şi numiau sufraganii lui (Suffraganei), sau episcopi sufragani (episcopi suffraganei). Ei obţinură o autoritate mai mare în special prin scutirea clerului de înfăţişare la instanţe civile, ce se generalizà depe vrèmea lui pseudo-Isidor, precum şi o influenţă mai mare, fiindcă în statele Europei de Apus, ei începură a fi vasalii regilor, aşa dar se numărau între nobilii statului. Atunci erà timpul în care se desvoltă Feodalismul, adică instituţia, prin care regii oferiau nobililor moşii de ale statului ca beneficii sau feude (feuda, beneficia), pentru a căror posesiune şi uzufract ei se îndatorau a fi fideli regelui şi la caz de războiu a procurà un contigent de oaste. In acest mod s'au distribuit şi episcopilor moşii, aşa că şi ei participară la instituţia feudală de atunci şi la drepturile unite cu ea; în consecvenţă episcopii deveniră vasalii regelui, jurau fidelitate seniorului lor feudal, procurau contingente de ostaşi, pentru care el îi instituià posesori de bunuri feudale sau de beneficii „Beneficia". Această situaţie avea şi reversul ei. Pe episcopii nou aleşi odinioară superiorii lor e-

---

[1]. Comp. Louis Fr. de Sauvè, pag. 190, unde pelângă Hincmar, citează încă pe Claudiu, episcop de Turin, pe Agobard, episcob de Lyon, pe Raban Maur, arhiepiscop de Mainz şi pe patriarhul de Acvileia (N. Tr.).

clesiastici îi instalau în scaune (throni seu stalli, cuvânt latin medieval) prin predarea inelului şi a cârjei, insignii de episcop; aceastâ cerimonie se numià investitură, adică învestirea lor cu noua demnitate şi cu drepturile ei; acum însă episcopii nou aleşi primiau învestirura dela principe, deoarece ei erau tododată vasali şi instalarea în scaunul de episcop stà in legătură cu instalarea în beneficiu. Episcopii fiind deci vasalii principelui, acesta avea mare influenţă şi la ocuparea scaunelor episcopale; spre a'şi asigurà această influenţă după moartea episcopului principii de mai târziu luau în păstrare insigniile precum şi moşiile, pe cari apoi le oferiau succesorului său ca feude. Această influenţă avù de rezultat, că principii, uneori şi demnitarii Curţii, râdicau la scaunele episcopale numai favoriţi de-ai lor, din timp în timp chiar numai pe ceice plătiau gras. Astfel s'a introdus pretutindenea simonia la ocuparea demnităţilor eclesiastice. Nu rar ajungeau episcopi oameni, cari puteau fi buni de orice, numai de preoţi, nu. Tot aşà fu şi cu abaţii. Ei primiau feude în acelaş mod şi seniorii feudali aveau acelaş rol la instalarea lor. Relaţia dintre oficiile eclesiastice şi bunurile feudale s'a resfrânt şi în jos, aşa că toate serviciile eclesiastice primiră de-aici numele de „Beneficii" sau şi numele de: „slujbe oferite, dăruite", „Praebenda, Praebendae".

Spre a apăra drepturile moşiilor de beneficii eclesiactice, statul, iar pretutindenea mai întâi Carol c. Mare, institui advocaţi, sau oficiali eclesiastici; aceştia deveniră cu timpul mai mult tirani decât protectori. Dar deja Carol Martel (714—741) şi la început însuş Carol cel Mare aveau obiceiu a seculariza bunuri biserică pentru scopurile statului.

B. *Arhidiaconi. Canonici. Preoţi şi patroni parohiali.*

Episcopii din Apus, ca vasali ai statului, în acest Period aveau multe ocupaţiuni, unii chiar nu erau proprii pentru serviciul eclesiastic. Apoi uzul de a fi supliniţi în Francia cu horepiscopi, restabiliţi acum şi toţi arhierei sfinţiţi, se desfiinţă dela sec. al 9-lea, deşi sporadic el se menţinù până în sec. al 12-lea. Din aceste cauze arhidiaconii dela episcopii, chemaţi a suplini pe horepiscopi, acum iarăş desfiinţaţi, în toate atribuţiile lor afară de hirotonii, precum şi a reprezenta pe episcopi în toate afacerile de administraţie şi de judecată, câştigară mare influenţă. Episcopul încredinţa arhidiaconului său conducerea diecezei şi dacă

ea era întinsă, punea peste părţile mai depărtate alţi arhidiaconi sub direcţia arhidiaconului dela episcopie, aşa că în sfârşit diecezele se împărţiră în arhidiaconate. Arhidiaconatele se împărţiră apoi în cercuri mai mici numite arhipresbiterate sau decanate, pe cari le conduceau câte un preot, subordinat arhidiaconului din respectivul arhidiaconat, cu titlul de „Arhipresviter" sau „Decan". Arhidiaconul episcopiei conducea dieceza cu concursul unui consiliu, presviteriul, ai cărui membri erau numiţi ad hoc şi care la urmă primi numele de „Consistoriu".

Dar şi clerul dela episcopie, ca consiliu extraordinar şi superior al episcopului, începù acum a se deosebi de consiliile ordinare şi inferioare ale episcopului, de presviteriul restrâns sau de consistoriul cel cu membri numiţi ad hoc. Clerul catedralei primi în acest Period o organizare proprie, al cărei prim iniţiator fu în an. 760 Chrodegang, episcop de Metz (Mettis). Mai'nainte presviteriul sau consiliul ordinar al episcopului se compunea din tot clerul catedralei, acum însă acesta începù a funcţiona numai ca consiliu extraordinar şi superior, pecând cel ordinar şi inferior, numit consistoriu, se compunea din un număr mai mic de clerici, numiţi ad hoc.

Chrodegang întruni clerul catedralei sale, spre a vieţui în comun cu dânsul în casa episcopală; aceasta se numia domus episcopalis, dar şi simplu domus; de-aici şi biserica catedrală din apropierea ei primi acelaş nume, domus, cu toate că aceasta se numia astfel şi din alt punct de vedere, căci era casa lui Dumnezeu, domus Dei. Deci Chrodegang vieţui în comun cu clerul său, cum încă Augustin (430) vieţuise în comun cu clerul catedralei sale. Ei vieţuiau după o regulă sau canon, deaceea viaţa lor se numi „Viaţă canonică", iar ei înşişi se numiră: „Canonici ai catedralei", „Canonici ai domului". Ei se mai numiră colectiv şi „Capitul", „Capitul al catedralei", sau „Capitul al domului", fiindcă se adunau zilnic a citi şi a explicà un capitol din sf. Scriptură sau din operile sf. Părinţi, sau din canoane. Această organizare fù adoptată curând şi la alte episcopii, iar apoi regii Carolingi de mai târziu ordonară tuturor episcopilor a o adoptà aşa că toţi episcopii aveau pe lângă ei canonici, canonici ai domului. Acest mod de viaţă aflà imitatori şi la biserici, cari nu erau episcopale, dar aveau cler mai numeros. Clerul lor deasemenea se asocià câte odată a vieţui în comun; astfel şi la bisericile zise „colegiate" fiindcă aveau în serviciul lor un colegiu

de clerici, se înfiinţară capituli „colegiaţi" compuşi din canonici „colegiaţi"[1].

Canonicii dela catedrale sau dela domuri încetară de a mai face parte din consiliul restrâns al episcopului, dar obţinură curând influenţă în altă direcţie, adică în sfera activităţii episcopului. Aşa episcopul în unele chestiuni trebuia să aibă consimţimântul lor, iar în altele cel puţin să-i consulte, ceeace el nu era obligat a face faţă de consistoriu sau de noul sau consiliu restrâns, care era mai vârtos mandatarul său. Canonicii dela catedrale sau domuri administrau dieceza după moartea episcopului până venea succesorul şi aveau mare influenţă chiar în ce priveşte alegerea episcopului, până când seniorii feudali nu-şi atribuiră lor ocuparea scaunului de episcop. Deasemenea canonicii administrau împreună cu episcopul bunurile bisericii catedrale, deosebind o parte din ele ca bunuri episcopale şi o parte ca bunuri ale capitulului. Astfel Capitulii deveniră corporaţiuni cu averi proprii. Ei aveau deasemenea superiorii şi demnitarii lor: un decan, praepositus, un măiestru al şcoalei, scholasticus, adică învăţător al şcoalei Domului, etc. Cu timpul şi canonicii împărţiră între sine averea capitulului, obţinând astfel fiecare partea lui din averea capitulului, parte ce era unită cu demnitatea şi i se predà ca uzufruct sau ca praebenda. Canonicii deveniră acum clerici cu dotaţii sau cu venituri mari şi nu le mai convenia a vieţui în comun. Ei se adunau numai la consilii şi la serviciul divin în biserică, unde stau în cor (adică în spaţiul din faţa altarului, numit la apus chor), dar aveau locuinţi deosebite şi trăiau aşa de bine, că în curând cine nu era din familie nobilă nu mai putea obţine aceste demnităţi, pe cari le acaparară nobilii. Capitulii deveniră în sfârşit mai mult colegii de plasare pentru fii din case mari. Astfel erau mai ales capitulii dela biserica episcopiei sau dela dom. In opoziţie cu aceştia se formară mai târziu alţi capituli colegiaţl, cari menţinură vechea regulă canonică, ba chiar o mai înăspriră comparativ cu regula cea monastică. Astfel capitulii şi canonicii se deosebiră în două clase: capituli regulari cu canonici regulari (monahi) şi capituli seculari cu canonici seculari (de mir). Ca-

[1], Numele „Capituli colegiaţi" şi „biserici colegiate" se dau, după uzul de vorbire german, bisericilor parohiale mai importante şi clerului lor, constituit în colegiu canonic, iară după uzul de vorbire francez, atari biserici şi capitule se numesc „Églises collegiales" şi „Chapitres de collegiales", aşa dar „Biserici colegiale" şi „Capituli dela colegiale" în opoziţie cu biserici catedrale şi capituli catedrali Cf. Funk-Hemmer, Histoire de l'Eglise. Paris 1912 vol. I, p. 411 (N. Tr.).

nonicii bisericii catedrale sau ai domului se numesc și părinți dela catedrală sau dela dom (Domherrn), ca unii ce slujesc în biserica catedrală sau în dom; tot astfel canonicii colegiați se numesc părinți din cor (Chorherrn), pentru că fac serviciu la altarul bisericii colegiate și spațiul de lângă altar se numește la Apus chor.

Cât despre clerul inferior, în special despre cel ce păstoria parohiile, clerul rânduit la cura animarum, acest cler se numi după vocațiunea lui și „clerus curatus" cler al pastoriei sufletești, iară membrii săi se numiră „curati", adică pastori sufletești. Ei se numiau popular latinește și *papae* popi, părinți, adică părinți spirituali. Clerul acesta la Apus erà cu totul dependent de seniorii feudali, proprietarii bisericilor, deci patronii bisericilor de parohii. El se recrutà din clasa servilor, iară preotul dela capela Curții seniorului feudal stà chiar în rând cu slugile Curții. Se înțelege de sine că această situație nu contribuia a menține prestigiul și disciplina clerului, nici a ridicà nivelul culturii sale. Deaceea biserica se sili a ameliorà starea clerului prin legi și a ridicà prestigiul său prin regularea dreptului de patron al bisericilor. Totuș atunci numele „popă" încă nu avea senz de dispreț, ca dela sec. al 16-lea încoace; din contră era nume de cinste. Se știe că numele latin „papa", se dà mai întâi fiecărui episcop sau preot, ca părinte spiritual, apoi fù dat numai episcopului Romei, ca sinonim cu cel de: „Sfântul Părinte". Dar în însemnarea lui bisericească dela început, cuvântul „papa", „tată", a fost în popor sinonim și cu numele „preot"; tot așa fù și la Răsărit consecvent unei dezvoltări în sens cu totul paralel, despre care am amintit mai sus. Toate aceste nume date preotului fiind din limba vulgară, obținură cu timpul la Apus ca și la Răsărit senzul secundar al limbii vulgare și fine o nuanță de dispreț.

Pentru întreținerea clerului, statele, începând cu statul Francilor, au prevăzut riguros dela sfârșitul sec. al 9-lea o zăciuială, pe care parohiile o și achitau, pe când zăciuiala, ce Biserica impusese obligator dela sec. al 6-lea, nu era generală și nici nu se prea achità.

§. 119. Celibatul clerului (coelibatus) și monahismul la Apus.

I. Legile bisericii despre celibat au devenit în acest Period (III) legi generale pentru clerul din Apus, așa că dela ipodiacon

în sus nici un cleric nu putea fi căsătorit; iară căsătoria contractată de un atare cleric avea ca consecinţă juridică nu numai pierderea darului ci erà şi lovită de nulitate. Totuş în Francia, în biserica Britanniei, în Irlanda şi Scoţia, în Spania, supt regele Vitiza (601—610), care a permis expres clericilor a se căsători, iară mai ales în Lombardia, adică în partea centrală a câmpiei dela miazănoapte a Italici, numită aşa dela Longobarzi, cari o stăpânise odinioară, unde pentru aceasta se invocà şi libertatea bisericii sf. Ambrosiu, în aceste ţări clericii încă mult timp sė căsătoriau, desigur în contra canoanelor; deaceea superiorii şi chiar poporul de rând îi urmăriau în tot felul.

Un campion celebru al celibatului preoţilor, precum şi al disciplinei clerului în genere, a fost în Englitera Dunstan, arhiepiscop de Canterbury († 988). Pela capătul Periodului scaunul Romei crezù de datorie a aplicà riguros legile despre celibat, oprind pe creştini să asiste la leturghia săvârşită de preoţi căsătoriţi, sau să cheme atari preoţi spre a le face vre-un serviciu religios şi înfierând pe aceşti preoţi ca nicolaiţi, adică adepţi ai sectei gnosticilor eretici, numiţi astfel în anticitatea creştină şi defăimaţi pentru morala lor elastică. Insă contemporanii atestă şi desaprobă adese, că tocmai din acest motiv mulţi clerici, constrânşi la celibat, trăiau în concubinaj[1].

II. Mănăstirile se bucurau în acest Period de mare consideraţie şi la Apus. Aici deasemenea mănăstirile erau focare de cultură şi de virtute; de aceea principi, domni buni şi creştini pioşi le făceau multe danii, aşa că ele deveniră foarte avute. Aceasta a dat ocazie unor seniori feudali avizi a-şi însuşi averile mănăstireşti sau după expresia modernă a le seculariză (a le transformà în biserici laice). Chiar unii Carolingi, dinastie de altfel religioasă, urmând exemplul lui Carol Martel (714—741), bunul lor, considerau de predilecţie averile mănăstireşti ba chiar mănăstirile, ca proprietatea lor şi dispuneau de ele după plac. Adesea erau cazuri, când principele oferia o mănàstire, respectiv administraţia bunurilor ei, ca uzufruct unui favorit dintre laici, aşa zis abate laic. Atunci acesta locuia toată viaţa în mănăstire cu femeie şi copii şi servitori, cu cai şi câni de vânat, uzà de averea mănăstirii şi din timp în timp mănăstirile ajungeau ruini. De altă parte

[1]. Cf. Les inconveniens du celibat des prètres, fără nume de autor, Paris, 1790, în special pag. 235 scv. Cf. şi: Un Prêtré marié, par Albert Houtin, Paris 1908 (N. Tr).

în multe mănăstiri, mai ales în cele cu abaţi laici, disciplina monastică nu se mai observà. Deaceea la începutul sec. al 9-lea şi mai mult la sfârşitul acestui secol se ridicau din toate părţile voci pentru a restabili disciplina monastică şi a reformà mănăstirile. In Francia a întreprins această reformă la sfârşitul sec. al 9-lea (817) Benedict, abate de Aniane (Aniana), numit şi Benedict cel Tânăr, iară mai radical, la începutul sec. al 10-lea abatele Berno, venerat ca sfânt. In 910 acesta, asociat cu Vilhelm, duce de Acvitania, înfiinţă o mănăstire a lui la Clugny sau Cluny (Cluniacum) dându-i de rigoare în esenţă pravila lui Benedict cel Bătrân. De mănăstirea din Cluny se alipiră treptat alte mănăstiri, mai ales franceze, cari o priviau ca mănăstire mumă şi primiau dela ea superiori sau priori ai lor, recunoscând însă pe abatele de Cluny ca superior comun. Astfel se înfiinţă o asociaţie de mănăstiri sub conducerea mănăstirii din Clugny, aşa zisa Congregaţie din Cluny (Congregatio Cluniacensis). Ea regeneră monahismul şi cu el disciplina bisericească în genere. Pela sfârşitul Period. III mai 2000 mănăstiri erau în această Congregaţie. Un fiu al Congregaţiei Cluniacenze fù pela jumătatea sec. al 11-lea şi Hildebrand, ipodiacon din Roma supt Papa Leon IX (1048—1054), cu idei riguroase în cele bisericeşti, mai târziu papă cu numele Grigoriu VII (1072—1085). Cu aceestă Congregaţie stà în relaţii amicale toţi bărbaţii zeloşi pentru disciplina Bisericii şi datorită influenţii sale pela sfârşitul Period. III şi începutul Period. IV (1054—1453) chiar în Roma viaţa liberă şi fără nici un frâu a clerului făcù loc unei vieţi mai serioase.

In Italia deasemenea se simţi necesitate de o reformă a mănăstirilor ; din acest motiv se formară asociaţii de monahi cu scop de a vieţui după regule nouă. Astfel se înfiinţară la Apus diferite tagme de monahi. Până atunci monahismul apusean erà uniform, cum a rămas cel răsăritean până azi, şi vieţuià după o regulă comună, după regula lui Benedict de Nursia, pe care a adoptat-o şi Congregaţia din Cluny, dar o aplicà mai riguros. Din contră, după înfiinţarea asociaţiilor de monahi cu regule nouă, monahismul se împărţi în diferite ordine, sau tagme, aşa pelângă monahii, cari se ţineau de pravila lui Benedict, formând acum ordinul Benedictin, apar ordine nouă. In acest Period la vechiul monahism apusean, numit acum ordinul Benedictin, se alăturară provizor în Italia la începutul sec. al 11-lea două ordine mici, ambele în munţii Apenini. La început şi ele s'au ivit în formă

de simple congregaţii, ca cea din Cluny, dar mai târziu se desvoltară în asociaţii monastice independente, cu regule nouă. Ele se numiră după locul în care s'au înfiinţat; aşa cel întâi fù înfiinţat în Camalduli (1018) şi se numi ordin Camaldulens; cel al doilea, în Valumbrosa (1038); la început amândouă erau de eremiţi, treptat însă se asociară cu mănăstiri. Făgăduinţa lor de abstinenţă se întindea şi la plăcerile vieţii intelectuale şi la cele ale conversaţiei.

In acest Period un merit principal al mănăstirilor din Apus a fost, că ele conservau cultura superioară în aşa zisele scoale mănăstireşti, cât timp vechile şcoale laice au fost în decadenţă; această problemă şi-o însuşiră apoi Universităţile, ce se înfiinţară tocmai în Periodul următor (IV). Ca innovaţie înregistrăm însă, că monahii începură acum a se împărţi în clerici şi laici sau în părinţi (Patres) şl fraţi, fraţi laici (Fratres conversi, fraţi convertiţi la viaţa monastică). Deasemenea, la început unele mănăstiri, iar mai târziu după înfiinţarea congregaţii dela Cluny, aceasta fu scoasă cu toate filialele ei de sub jurisdicţiunea episcopului (exemptă) şi supusă direct jurisdicţiunii scaunului papal. In sfârşit înregistrăm ca innovaţie uzul, că unii părinţi făgăduiau şi proaduceau la mănăstire pe copiii lor minori; aceştia deci, aduşi aşa zicând ca un dar (oblati), erau închinaţi pentru totdeauna vieţii monastice.

CAPITOLUL III

Doctrina Bisericii.

A. Cum a fost ea deformată.

Eresuri şi Shisme.

§. 120 Introducere.

La începutul Periodului III (620—1054) cele mai multe eresuri şi shisme vechi dispăruse. Arianismul deasemenea dispărù curând; el se menţinuse în Spania până la sfârşitul Periodul II, până la an. 589, iară la începutul Periodului III, până la an. 670 în o parte dintre Longobarzi. Numai nestorianismul şi monofizitismul se susţinură în bisericile desbinate de biserica universală, şi anume nestorianismul în cea haldaică şi indică, iară monofi-

zitismul în bisericile Sirienilor, Copţilor, Abisinienilor şi Armenilor.

Dar în cursul Periodului se iviră eresuri şi shisme nouă, dintre cari cele mai însemnate sunt: la Răsărit monotelitismul, ivit în sinul partidei, care şi la începutul acestui Period tindea să împăce pe monofiziţi cu ortodocşii; apoi adoptianismul, o specie nouă de nestorianism în Spania, mai departe, paulicianismul sau neomaniheismul, o formă nouă de gnosticism şi eresurile mai mici în afinitate cu el; după acestea, aşa zisa iconomahie sau iconoclasmul, opoziţia cu forţa contra avântului ce luase uzul şi cultul icoanelor în biserică, apoi shisma mehianică din Constantinopole sau controversa pentru tolerarea adulterului, în sfârşit desbinarea din biserica catolică sau ortodoxă, adică shisma cea mare, ce durează şi astăzi între biserica de Răsărit şi cea de Apus. Răsăritenii numesc această shismă separarea culpabilă a bisericii apusene de cea de Răsărit, iară apusenii o numesc separarea culpabilă a bisericii răsăritene de cea „catolică", din Apus.

§. 121. Nestorianismul şi monofizitismul în continuarea lor.

Incă din Periodul II s'au înfiinţat biserici separate, aşa biserica nestoriană, ce se împarte în haldaică şi indică, deasemenea 4 biserici monofizite a Iacoviţilor, Copţilor, Abisinienilor şi Armenilor. Intre aceste biserici cea nestoriană se bucură de favoare deosebită la mohamedani, sub a căror dominaţiune erà teritorul ei principal.

Mohamedanii priviau pe nestoriani, ca pe creştinii cei mai apropiaţi de legea lor, căci nestorianii negau că sf. Fecioară este Născătoare de Dumnezeu, nu venerau icoane şi nutriau ură neîmpăcată contra creştinilor ortodocşi. Nestorianii erau şi preceptorii arabilor în cultura grecească, pe care o propagase şi la nestorieni filozofii păgâni ai Grecilor, refugiaţi în Persia după an. 529, când Iustinian le închise toate şcoalele[1]. Deci arabii, setoşi de cultură, au arătat nestorienilor multă bunăvoinţă. Astfel în acest Period biserica nestoriană a ajuns la o mare înflorire în raport cu celelalte şi s'a răspândit nu puţin. Până în an. 782 catolicosul ei avea reşedinţa tot în Ctesifon (oraş de lângă Se-

[1]. Comp. Étienne Chastel, Histoire de la destruction du paganisme dans l'empire d'Orient, Paris 1850, pag. 279 scv. (N. Tr.).

leucia, numit adesea și el „Seleucia"), iară mai târziu, luă reședința în Bagdat.

Mai favoriți decât ortodocșii supt domnia mohamedanilor au fost pentru câtvà timp și Iacoviții și mai ales Copții, aceşti din urmă până la an. 850. In an. 640 Copții supt patriarhul lor Veniamin dăduse concurs Arabilor a cuceri Egiptul și mai ales din timpul lui Veniamin au adus sub jurisdicțiunea bisericii lor pe Abisinienii vecinii cari ca stat erau încă independenți. Dar aceste biserici n'au ajuns la o deosebită înflorire. Pela jumătatea sec. al 11-lea patriarhul Copților luă reședința în Cairo, noua capitală a Egiptului. Pela an. 700 patriarhul iacoviților avea reședința la Guba în Mesopotamia, alte dăți, când în mănăstirea Barsuma lângă Malatia sau Meletina, când în mănăstirea Țafaran, numită și a sf. Anania, lângă Marde (mai târziu Mardin), timp mai îndelungat însă, là Amida (azi Diarbecr sau Car-Amid, adică Amida Neagră). Iară colegul său mai despre Răsărit, Mafrianul (Metranul) adică primatele Răsăritului, avea reședința sa la Tagrit.

Ultimele încercări ale împăratului Eracliu (610—641) de a împăcà pe monofiziții din Siria și Egipt, au dat greș, căci degenerară în monotelitism. Deaceea dela jumătatea sec. al 7-lea biserica ortodoxă n'a mai exercitat vre-o influență asupra acestor biserici și nici n'a mai încercat a le readuce în sinul său; ele fiind supt dominațiunea mohamedanilor, guvernul mohamedan se opunea la orice inlluență a imperiului bizantin asupra lor.

Pentru biserica ortodoxă a fost mai accesibilă cea armenească și în tot cursul Periodului au avut oarecare influență asupra acesteea. Grecii mai ales, iar din timp în timp și Roma, s'au încercat a împăca pe Armeni cu biserica ortodoxă. După cum avea influență mai mare în Armenia împăratul bizantin sau califul, erau și Armenii mai mult sau mai puțin dispuși a se împăcà cu ortodocșii. In cursul Periodului s'au întâmplat adesea că o parte din Armeni primia sinodul din Halcedon și din când în când avea un catolicos al ei ortodox, dar această situațiune erà pasageră, căci curând Armenii în unanimitate respingeau din nou acel sinod. Incercări mai mari de împăcare a făcut în sec. al 9-lea patriarhul Fotiu, când ocupà scaunul întâia oară (857—867). In an. 862 el primi dela catolicosul Zaharia un răspuns favorabil. Atari încercări a făcut după Fotiu și ucenicul său Nicolae Miticul, patriarhul Constantinopolei (901—907 și 912—925), iar pela

sfârşitul sec. al 10-lea (pela an. 991), şi monahul Nicon Penitentul (ὁ Μετανοητής † pela an. 998), un predicator grec. Acesta cutreierà toată Armenia spre a convinge pe armeni să primiască sinodul din Halcedon şi să revină în sinul bisericii ortodoxe. Din Apus, a scris armenilor cu aceeaş intenţiune Nicolae I papa Romei (858—867), contemporan cu Fotiu, în favoarea bisericii *sale*; reprezentanţi posteriori ai bisericii din Apus au continuat această corespondenţă. Totuş încă la sfârşitul Periodului III armenii perzistau în refuzul de a primi sinodul din Halcedon şi în separarea lor de biserică ortodoxă. Afară de uzul de a zice „Sfinte Dumnezeule (Trisagion) cu adausul „Celce te-ai răstignit pentru noi" şi a sărbà naşterea şi Botezul Domnului în una şi aceeaş zi, la 6 Ianuarie, cum făcea în anticitate biserica ortodoxă, armenii adoptară şi alte uzuri particulare; aşa ei aveau altă ordine de sărbători şi posturi, precum şl diferinţi mărunte în leturghie şi ierarhie. Ei nu amestecau vinul cu apă la leturghie, spre a simboliza prin unicul element fluid al euharistiei unitatea naturii lui Hristos după a lor afirmare, aveau preoţie ereditară, adică admiteau în serviciul biserici numai descendenţi din familii preoţeşti, pe cari îi puneau psalţi şi anagnoşti fără ai mai tunde şi hirotesi; din timp în timp aveau uzul mai iudaizant de a fierbe sau a frige în altar chiar cărnuri ca jertfe şi a da din ele cu deosebire preoţilor părţi determinate; mâncau ouă şi lapte Sâmbăta şi Duminica în Păresimi şi pela sfârşitul sec. al 9-lea adoptară încă uzul azimilor (τά ἄζυμα) în Euharistie, după ce apusenii introduseră acest uz treptat pretutindenea. Deaceea pe la an. 1053 Nechita Peptosul (Νικήτας Στηθάτος, Nicetas Pectoratus) polememist grec, combătea pre armeni ca şi pe Latini că sunt azimiţi.

Tendinţa de a împăcà cu biserica ortodoxă pe monofiziţi, între cari erau şi armenii, continuă şi în jumătatea 1-a a sec. al 7-lea dar în zadar. Ea provocă între ortodoxi un nou eres, numit monoteletism.

§. 122. Monoteletismul sau Monotelitismul (Μονοθελητισμός) şi Sinodul VI ecumenic.

Monoteletism se numeşte doctrina, ce profesează că în Hristos sunt două naturi, dar numai o unică voe divină-umană (ἕν θέλημα θεανδρικὸν) şi o unică energie sau lucrare divinăumană (μία ἐνέργεια θεανδρική). Acest eres s'a ivit din cauza următoare:

Precum se ştie, împăratul Eracliu (610—641) avù un răsboiu îndelungat şi crâncen cu Perşii (supt regele Hosroe II); atunci s'a convins Eracliu cât sunt de periculoşi monofiziţii, cari uriau imperiul şi biserica imperiului bizantin: deaceea voì a-i împăcà prin toate mijloacele posibile. In an. 622 Eracliu plecând contra Perşilor prin Armenia Mică şi Siria, câţivà şefi monofiziţi i-au sugerat idea că ei şi toţi monofiziţii moderaţi ar cădea de acord cu sinodul din Halcedon şi cu biserica greacă dacă Grecii ar voì se conceadă, că în Hristos sunt două naturi, dar nu şi două voinţi şi două energii, ci numai o voinţă şi o energie. La întoarcere, împăratul se consultă despre aceasta cu Serghiu, patriarhul Constantinopolei (610—638) şi cu alţi teologi, între cari şi cu învăţaţii episcopi Kir (Κῦρος, Cyrus) de Faze (Phasis) în Holcida şi Teodor de Faran în Arabia, cari ştiau părerile monofiziţilor. Ei deci opinară că s'ar putea concede, fără nici un prejidiţiu pentru dogma ortodoxă şi pentru definiţiunile sinodului din Halcedon, cum că în Hristos sunt două naturi, dar numai o voe şi o energie, findcă voea umană şi energia umană sunt absorbite cu totul în voea divină şi în energia divină. Spre a realizà împăcarea proiectată, Kir episcopul Fazei fu ales în an. 630 patriarh de Alexandria. Aici el începù acţiunea de împăcare în aparenţă, şi pe baza teoriei menţionate a monofiziţilor moderaţi reuşì în an. 633 a împăca în aparenţă pe aşa zişii severiani sau theodosiani, unindu-i cu biserica ortodoxă. Dar ortodocşii riguroşi priviră faptul acesta ca trecerea ortodocşilor la monofiziţi. Sofroniu, monah erudit din Ierusalim, ruga în genunchi pe patriarhul Kir a nu susţinea asemenea teorie şi a nu primi asemenea unire, căci ea este o trădare a ortodoxiei, ca una ce admite indirect monofizitimul. Kir trimişe pe monah la Serghiu în Constantinopole; monahul s'a dus acolo şi exprima aceleaş temeri, dar Serghiu îi porunci să tacă. Monahul s'a întors deci în patrie şi păzi tăcerea; dar în acelaş an el fu ales patriarh de Ierusalim şi atunci fu de idee, că nu mai trebue să tacă ci să vorbiască. Deci în an. 634 înştiinţând pre toţi patriarhii şi episcopii de pretutindeni despre alegerea lui la scaunul patriarhal de Ierusalim prin o enciclică, luă şi apărarea dogmei că în Hristos sunt nu numai două naturi, ci şi două voinţi şi că teoria contrară este un eres. Serghiu aflând că Sofroniu fu ales patriarh se'ngrozi şi căuta un aliat. El se adresă la Onoriu, patriarhul Romei (625—658) cu o epistolă, în care exprima părerea că foarte bine ar fi a nu disputa de sunt în

în Hristos 2 lucrări sau *una* singură, dar în tot cazul e necesar a susţine doctrina, că în El este o *unică* voe, altfel ar trebui a concede că Hristos are şi o voe de a păcătui, cum avem şi noi oamenii. Onoriu se uni şi el cu părerea lui Serghiu, că în Hristos este o *unică* voe divină, în care cea umană e cu totul absorbită.

Curând apoi Ierusalimul (637), Siria întreagă (638) şi Egiptul (640) căzură supt arabi şi mohamedani, aşa că împăcarea aparentă, ce Kir înfăptui între monofiziţi şi biserica ortodoxă, deveni imediat iluzorie, din cauza opunerei guvernului mohamedan. In an. 638 împăratul Eracliu, cu consimţimântul lui Serghiu, care erà încă în viaţă, dar muri curând, crezù de trebuinţă a da un edict, Ectesis (Ἔκθεσις, Esplicaţiune). Edictul interzise disputa, dar todată declarà espres că în Hristos nu poate fi decât o unică voe. Ortodocşii riguroşi au respins edictul, mai ales cei din Roma, căci succesorii lui Onoriu nu admiteau absolut opinia lui. Ortodocşii din Africa se pronunţară şi ei contra edictului. Cu Africanii se asocià şi egumenul Maxim, teolog însemnat din Constantinopole şi ortodox riguros, care se stabilise la ei. Incă din an. 633 Maxim lucrase cu Sofroniu în Alexandria, iar în an. 645 ţinând în Africa, probabil în Cartagine, o conferinţă publică, a convertit pe succesorul lui Serghiu, pe Pir (Pyrrhus 638—641); care, scos din scaun după o criză dela Curte (641), venise ca expatriarh în Africa; negreşit însă mai târziu el fù iarăş monotelit sau monotelet (μονοθελήτης) şi după moartea lui Pavel II succesorul şi coreligionarul său, reveni la scaunul de patriarh, însă muri după câteva luni şi-i succedă Petru II, tot monotelit. In an. 647 Maxim obţinù a fi convocat în Africa un sinod general, care condamnă monotelitismul; apoi s'a dus la Roma, unde supt papa Teodor I (642—649) lucrà deasemenea cu succes contra monoteliţilor. După zece ani dela ieşirea edictului, împăratul Constant II (641—668), nepot şi succesor a-l lui Eracliu, fù nevoit a-l revocà şi a da în loc alt edict dogmatic, numit Tipos (Τύπος, normă). In acest edict el retractà teoria că în Hristos este o unică voinţă, dar interzise absolut a disputà de sunt în Hristos două voi sau o *unică* voie. Ortodocşii privirà acest edict ca o proibire de a predica doctrina ortodoxă şi se plângeau că Eracliu în Ectesis a lăsat lui Hristos cel puţin o *unică* voe, dar în Tipos nu-i se lasă nici una.

Contra Tipos-ului s'a declarat cu deosebire Martin I papa Romei (649—655) şi l-a condamnat în un sinod propriu ţinut în

biserica Lateran, o biserică zidită lângă palatul odinioară, imperial, iară dela Constantin cel Mare, palat papal, numit Lateran. Sinodul amenință cu excomunicare pre ceice vor admite Tipos-ul, iar Maxim, care înduplecase pe papa la pasul acesta, făcea cauză comună cu el chiar în public. Urmarea fù că în an. 653 tiranul Constant II ordonă a fi aduși amândoi legați la Constantinopole, unde au fost dați în judecată, condamnați și maltratați în mod barbar, în sfârșit exilați. Martin I murì la Cherson în an. 655 de rigorile exilului, iară Maxim, după ce-i tăiară limba și mâna dreaptă, pentru care fù supranumit Mărturisitorul, muri în an. 662 exilat între Lazi. Aceeaș soartă avură și doi ucenici ai lui Maxim, ambii cu numele Anastasiu. Cu asemenea măsuri liniștea nu fù stabilită efectiv, ci numai în aparență. Ortodocșii, între ei și patriarhii de Constantinopole, succesori ai lui Petru (652—664), nu cedară în realitate. Deaceea succesorul lui Constant († 668) împăratul Constantin Pogonat (adică Bărbosul 668—685), în an. 680 crezù de trebuință pentru curmarea disputei a convocà un sinod ecumenic la Constantinopole. Sinodul s'a ținut în capela cu boltă (τροῦλος) a palatului imperial și este al VI-lea ecumenic sau al 3-lea din Constantinopole (680—681). Agaton episcopul Romei (678—681), după ce ținù un sinod în Roma, trimise delegați la acest sinod. Patriarhii de Răsărit deasemenea au asistat la el unii personal, unii prin delegați. De toți au fost față 174 episcopi. Ei examinară teoria monotelită și o respinseră ca eres, apoi definiră doctrina ortodoxă astfel: In Hristos sunt două firi, precum și două voințe, unite între sine neîmpărțit și neschimbat, nedespărțit și neamestecat; dar voia umană și lucrarea umană sunt subordinate în totul voii divine și lucrării divine. Sinodul a dat anatemei pe monoteliți, căci ei nu voiră a retractà teoria lor și a scos din scaun pe căpetenia lor Macariu, patriarh de Antiohia, ca monotelit.

Astfel fù condamnat monoteletismul și stârpit în imperiul bizantin și în alte state. Numai în patriarhia de Antiohia, unde în locul lui Macariu cel scos fù pus un patriarh ortodox, monoteliții se menținură pe muntele Liban; aici ei aveau ca centru mănăstirea sf. Maron și un patriarh monotelit cu titlul „de Antiohia". De aici li s'a dat numirea de maroniți; ei perzistară în monoteletism până în sec. al 12-lea. Pela sfârșitul acestui secol în an. 1182 sub influența Cruciaților, sub a căror dominațiune erà Siria, maroniții începură a se uni cu Roma; ei în prezent nu mai

sunt monoteliţi, ci răsăriteni din Siria, uniţi cu Roma, dar au conservat numele de „Maroniţi", ce în sine nu e etertodox; ei totodată afirmă că niciodată n'au fosi monoteliţi.

In imperiul bizantin monoteletismul se mai agita odată sub Filipic Bardan, uzurpator al tronului imperial (711—713). El tindea a restabili cu forţa monoteletismul şi în an. 712 află din nefericire destui episcopi, spre a anulà deciziunile sinodului al VI-lea ecumenic şi a declerà monoteletismul ca dogmă ortodoxă, restabilită. Dar Filipic a domnit prea puţin timp spre a cauzà daune durabile. După răsturnarea şi moartea lui, toţi ceice consimţise cu el, sau primise a fi monoteliţi de frica lui, sau căit şi au revenit la credinţa ortodoxă, de sigur nu fără a lăsà o pată de slăbiciune şi lipsă de caracter pe fruntea episcopilor răsăriteni de atunci.

Observaţiune. Sinodul VI ecumenic din 680—681 a condamnat monoteletismul ca eres. Atunci pe lângă reprezentanţii răsăriteni ai acestui eres, ca Serghiu, Kir, Teodor, autorii lui, şi ca Pir succesorul lui Serghiu (638—641 a doua oară 655), apoi Pavel (641—652) Petru (652—664) ş. a. fù dat anatemei ca eretic şi Onoriu episcopul Romei, care declarase că e de acord cu teoria lui Serghiu. Contra acestei condamnări Roma n'a cutezat a protestà, din contră papa Leon II (682—683) aderà la ea. Mai târziu partizanii Romei, parvenind treptat a afirmà, că episcopul Romei niciodată n'a şovăit nici n'a rătăcit, s'au încercat a spălà pe Onoriu de pata aceasta. Chiar în timpul recent, dela an. 1870, când s'au proclamat dogma despre infailibilitatea papilor în chestiuni de credinţă, catolicii romani cei mai zeloşi şi-au impus sarcina de a achità pe Onoriu de eres; ei declară că Onoriu n'a fost eretic şi sinodul al 6-lea ecumenic l'a condamnat numai pentru că nu şi-a făcut datoria de a se ridicà deciziv contra eresului. Dar acestea sunt subterfugii; Onoriu fără de îndoială a fost condamnat ca eretic. Biserica de Constantinopole s'a silit şi ea a salvà nu onoarea lui Serghiu, patriarhul ei, ci pietatea pentru cântarea Acatistul (ὕμνος ἀκάθιστος), care a fost compusă de dânsul şi întrase în uz pretutindenea; ea deci a trecut acest imn pe numele lui Gheorghe din Pisidia, atunci diacon în Constantinopole, un scriitor de cântări ortodox şi ireproşabil.

§. 123. **Pavlicianismul şi eresuri mici în afinitate cu el.**

Pe când înfloria monotelitismul în imperiul bizantin, adică pela

an. 657, supt împăratul Constantin II (641—668), s'a ivit un nou eres la frontiera de miazăzi-răsărit a imperiului, mai precis la frontiera Asiei Mici despre Siria. Acest eres numit pavlicianism (παυλικιανισμός) este o formă nouă de gnosticism și maniheism ; de aceea scriitorii din sec. al 9-lea numesc pavlicianismul și neomaniheism. Pela jumătatea sec. al 8-lea Ioan Damaschin, învațător al bisericii, vorbind despre eresul doxariilor (δοξάριοι, cei sumeți) sau al aposhistilor (ἀποσχισταὶ, ceice se separă, adică, de ierarhia Bisericii), prin aceștia înțelege curat pe pavliciani[1].

Pavlicianismul s'a ivit și desvoltat în modul următor: Pela 657 Constantin, un gnostic sau maniheu, mai probabil marcionit din Mananalis lângă Samosata, se aprofundă în studiul epistolelor sf. Apostol Pavel, pe cari împreună cu evanghelia dela Luca marcionții le considerau ca adevărata sf. Scriptură. Prin studiul acesta Constantin se întări, nu se știe cum, în principiile gnostico-maniheice ; iar de altă parte îi veni idea de a readuce biserica la simplitatea ei din timpul Apostolilor, cum și-o repiezenta el, după felul său de a înțelege scrierile sf. Apostol Pavel, cu alte cuvinte a restabili biserica sf. Pavel. El întemeia la Chibosa (Kibossa) în Armenia Mică o biserică, pe care o numi „Macedonia" cu alusie la bisericile din Macedonia, cari erau foarte fidele sf. Pavel. Iar el își luă numele de „Silvan", al unui soț ostenitor cu sf. Pavel. In curând reuși a întemeia și alte biserici de acest fel în imperiul bizantin precum și în Armenia Mare. Membrii acestor biserici profesau un amestec de doctrini și principii pretinse ale sf. Apostol Pavel, în realitate ale maniheilor-gnostici ; ei se numiau creștini și catolici pe sine, iar pre ortodocși îi numiau Romani. Ortodoxii le ziceau Pavliciani (παυλικιανοί, Pauliciani) pentru că li era vorba numai de biserica lui Pavel, de „ἐκκλησία παυλική".

Pavlicianii profesau doctrina despre cele două principii, un Dumnezeu bun și unul rău și despre lupta continuă dintre ambii în lume. Dar pavlicianii își dădură și o organizație bisericească pretinsă dela Pavel; în ea prepondera rugăciunea, se'nlătură iererhia și ceremoniile religioase ; chiar botezul și euharistia se admiteau numai în senz spiritualist. Ei respingeau deasemenea orice practici exterioare ale bisericii, în special postul, monahismul, venerarea Maicii Domnului și a Sfinților, a crucii, icoanelor și a relicviilor.

---

[1]. Despre aposhisti se face menţiune încă pe timpul împăratului Iustinian, ca despre niște sectari noi; cf. Isambert op. cit. p. 430 (N. Tr.).

Pavlicianii se înmulţiră curând aşa că umplură Armenia şi Pontul. Ei aveau de căpetenii numai bărbaţi, cari-şi da nume ca ale ucenicilor şi soţilor sf. Apostol Pavel, aşa Silvan, apoi Tit, Timotei. Epafrodit, Tihic, etc. Impăraţii tratară de regulă sever pe pavliciani; numai Isavrii iconoclaşti (717—780) i-au tolerat, pentru că şi ei detestau cultul icoanelor, însă nu şi împăraţii iconoclaşti din sec. al 9-lea, mai precis cel întâi dintre ei, Leon Armeanul (813—820). In intervalul anterior primei persecuţii iconoclaste, supt împăratul Constantin Pogonat, în an. 685 Silvan din ordinul împăratului a fost ucis cu pietre; dar el suferi moartea cu atâta sânge rece, că Simeon, ofiţerul imperial, care comandà execuţia, cuprins de admirare deveni pavlician şi-i succedà cu numele Tit, totuş în an. 690 fù şi el executat supt împăratul Iustinian II Rinotmit. Gegnesiu, succesorul lui Simeon, luă numele de Timotei şi obţinù toleranţă dela împăratul Leon Isavru (714—741). Dar mai târziu apar între ei şi căpetenii, cari căzură din nou în antinomismul gnosticilor vechi (despreţul moralei), aşa, pela sfârşitul sec. 8 (775-801) mai ales un anume Baan (Baanes), care deaceea fu numit „cel Murdar", „ὁ ῥυπαρὸς". Contra acţiunii lui distrugătoare de moravuri lucrà apoi cu succes austerul Serghiu, supranumit Tihic (801—834). Cele mai aspre măsuri contra pavlicianilor a luat împărăteasa Teodora, care patronà cultul icoanelor. In an. 842 ea stinse definitiv iconoclasmul şi voi a stârpi şi pe pavliciani. Teodora îi tratà cu atâta cruzime, că ei în desperare luară armele, apoi se strămutară depe teritoriul bizantin stabilindu-se la hotarăle lui în Arabia. De aici infestau continuu Asia Mică, spre a-şi răzbuna contra Bizantinilor. In an. 871 împăratul Vasiliu Macedon înfrânse cerbicia lor; însă tocma pela an. 970 împăratul Ioan Zimisces (Ἰωάννης Τζιμίσκης 969—976) reuşi a face pace cu ei definitiv. De atunci ei s'au strămutat în Tracia la Filipopole, cu condiţiune ca în schimbul libertăţii religioase, ce li se acordà să apere cu fidelitate graniţile imperiului despre Bulgarii vecini. Din Filipopole secta aceasta se răspândi treptat în ţările vecine ale Răsăritului, în Tracia de răsărit cu numele de evhiţi sau masalieni (rugători), ce-l avù o sectă veche, foarte aplicată la rugăciune, apoi în Asia Mică cu numele de Fundagiagiţi (φουνδαγιαγίται), ce se derivă din funda (φοῦνδα, sac) şi însemnează poate „purtători de sac", „rugători". Secta se răspândi şi spre Apus departe, până in Francia. Pela începutul sec. al 11-lea, aşa dar încă nu chiar 50 ani după strămutarea lor în Tracia, membri ai

acestei secte, se aflau cel puţin sporadic şi în Francia. In secolele următoare secta formă ramuri nouă în răsăritul Europei (aşa în Tracia cu numele de euhiţi, în Bulgaria şi în ţările Serbiei, cu numele slav de bogomili) şi chiar în Apus (aşa în Croaţia şi ţinuturile vecine, precum şi în Italia de miază-noapte, cu numele romanic de patareni, iar în Francia de miazăzi cu numele de Cathari). Prin sec. al 17-lea mai erau încă resturi de pavliciani pelângă Filipopole.

Dar, lucru ciudat, în sec. al 9-lea nu se mai ştia originea numirei pavlicianilor; din această cauză scriitori de atunci derivau numele de „παυλικιανοί, *puvliciani* dela 2 fraţi Pavel şi Ioan, Παῦλος καί Ἰωάννης, fii unei maniheene numită Calinica; ei ar fi fost căpetenii ale sectei. Dar această opinie nu ei fundată, chiar dacă secta va fi avut ca şefi doi fraţi cu atari nume.

In oare care afinitate cu pavlicianii sta 2 secte mici. Tondraciţi din Armenia şi Atinganii din Frigia, deasemenea forme nouă, de gnostici şi manihei; dar aceste secte contopiau creştinismul cu parsismul, sau cu cultul soarelui sau al focului. Adepţii sectei celei din Armenia se numiau la început „Fii soarelui" sau Arevurzi (ἀρεβοῦρδοι), iar mai târziu Tondraciţi, dela târgul Tondrac (Thondrak); pela an. 1002 chiar un mitropolit armean Iacov din Harc (Harkh), fù apostol şi martir al doctrinii lor[1]. Secta din Frigia, unde se stabilise din vechime iudei mulţi, unià maniheismul şi parsismul, sau cultul soarelui sau al focului, cu gnosticismul ebionitic şi iudaizant; adepţii săi se numiau „Atingani", poate fiindcă după uzul iudaic nu se atingiau (οὐκ ἐθίγγανον) de multe lucruri, cari pentru ortodocşi erau curate, iar pentru dânşii necurate, aşa dar „Ceice se tem a atinge". Atinganii erau cunoscuţi pela an. 810 şi cu ei sta în legătură un popor nomad din India, care emigrase din patria lui prin Persia venind în Armenia şi Frigia, mai târziu a emigrat şi în Europa, răspândindu-

[1]. Pela jumătatea sec. trecut un călător prin Armenia spre Persia spune că această sectă exista atunci cu numele de Ierizi; că chiar dela ivirea lor, aceşti sectanţi, negând nemurirea sufletului, providenţa dumnezeiască şi respingând sacramentele, au fost loviţi cu excomunicare de patriarhul Armeniei şi urmăriţi apoi cu fer şi cu foc. Târgul Tondrac fu prefăcut în cenuşă şi toţi cei dintre Ierezi, cari cădeau în mânele Armenilor şi nu voiau să se lepede de dogma lor erau ucişi fără milă. Totuş ei s'au menţinut. Cf. H. Marmier, Du Danube, au Caucase. Paris 1854 pag. 325 scv. (N. Tr.).

se mai mult în ţările dela Dunărea de Jos[1]. Acesta e poporul Ţiganilor, numiţi aşa în Europa răsăriteană şi centrală, probabil pentru că în sec. al 9-lea au fost în contact cu secta de creştini eretici a Atinganilor.

§. 124. Adopţianismul.

Acest eres avù de autor pe un anume Migeţiu (Migetius), din Spania, ţinutul Sevilei pela an. 780. Migeţiu gândind a face dogma despre sf. Treime mai puţin repugnabilă pentru Mauri mohamedani, susţinea o nouă formă de sabelianism, care negà că Dumnezeu este cu adevărat în trei persoane. Contra lui se pronunţă Elipand (Elipandus), arhiepiscop de Toledo, dar Elipand căzù în alt extrem, adică în o formă nouă de nestorianism sau în aşa zisul adopţianism (adoptianismus). Acesta profesà că Hristos numai ca Logos este fiul adevărat a lui Dumnezeu, iar ca om este numai fiu adoptiv a lui Dumnezeu. Vedem aici în realitate o nouă formă de nestorianism, căci în adevăr adopţianismul separà în Hristos pe om de Dumnezeu, cácum ar fi două persoane. Curând apoi şi Felix, episcop de Urgelis (Urgellis) din districtul Barcelona adoptà acest eres, pe care alţi episcopi îl susţineau cu tenacitate şi-l propagau. Elipand era supus maur, iară Felix supus franc. Ei au atras în partea lor şi pe alţi episcopi crezând ferm în ortodoxia doctrinei lor, aşa că o prezentară şi regelui Carol cel Mare spre confirmare. Dar papa Adrian I (786) precum şi sinoadele france din Regensburg (792), Francfurt (794) şi Aachen (798) condamnară unanim această doctrină. Alcuin († 804), celebru teolog al Curţii lui Carol cel Mare, prin diferite scrieri s'a silit a readuce pe ambii episcopi la calea cea dreaptă. In an. 798 episcopul Felix, supus franc, fu înduplicat a se retractà, dar arhiepiscopul Elipand supus maur, perzistà cu îndârjire în doctrina lui, fără a mai afla aderenţi la ea, aşa că după moartea lui († pela an. 800) adopţianismul apuse ca şi acest arhiepiscop, autor al său.

§. 125. a. Iconoclasmul sau lupta contra icoanelor. Sinodul VII ecumenic.

Mult mai ruinătoare, deşi trecătoare, a fost lupta ce izbucni

[1]. Despre Ţiganii din Valahia a scris, de acord cu cele spuse mai sus în privinţa originii lor, principele Anatole Demidof pela an. 1837 în: „Voyage dans la Russie méridionale, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, Paris 1854 pag. 148. Numărul lor se urcà atunci la peste 5000 (N. Tr.).

în imperiul bizantin pela începutul sec. al 8-lea. Această urgie contra icoanelor porni dela însişi împăraţii bizantini de atunci; ei continuară a prigoni icoanele mai mult de 100 ani, cu întreruperi. Intre aceşti împăraţi, cel întâi fu Leon III Isavrul (714—741), ostaş energic dar incult, un parvenit viteaz. Edictele sale contra cultului icoanelor încep din an. 726. Despre motivul acestei măsuri sunt diferite versiuni la contemporani[1]. Probabil că au fost mai multe motive conexate. Mai întâi chiar între teologi vor fi fost unii, cari ca şi câţiva învăţători şi scritori din Biserica veche, nu erau de acord cu uzul icoanelor religioase şi mai vârtos cu cultul lor, răspândit în tot Răsăritul, nu însă şi în Apus. Intre ei erau atunci episcopii din Asia Mică: Constantin al Nacolii, Toma al Claudiopolei şi Teodosiu al Efesului. Această opinie în defavoarea iconelor a trebuit să fi provenit şi din reproşurile ce mohamedanii şi pavlicianii făceau Bisericii ortodoxe pentru cultul iconelor, acuzându-o pe faţă de idololatrie. Inarmaţi astfel, adversarii cultului iconelor vor fi invocat şi scriitori vechi, cari au fost contra cultului icoanelor, vor fi invocat autorităţi până şi din Testamentul vechiu, care li se părea că prin porunca a 2-a a Decalogului oprea direct cultul icoanelor.

Stând în contact cu atari teologi, fiind adese chiar în poziţie de a auzi singur reproşurile mohamedanilor şi pavlicianilor, Leon, cu judecata lui simplă de soldat s'a decis uşor a admite, că cultul icoanelor este o întoarcere la idololatrie. Deaceea în an. 726 începu lupta contra icoanelor dând ordin a le rădica în biserica mult mai sus, ca poporul să nu le sărute sau să se închine la ele. Fireşte că ordinul acesta fu contrazis de Gherman I, patriarhul Constantinopolei (715—730), precum şi de tot clerul şi poporul. Impăratul iritat că e contrazis a dat edicte dinceînce mai severe contra icoanelor, iar în an. 730 ordană a scoate icoanele din biserici. Patriarhul Gherman precum şi patriarhul Romei, papa Grigoriu II (715—731) încercară a face pe împărat să revoce ordinul, zicând că atare ordin, chiar de ar fi just, nu e de atribuţie lui, ci de a ierarhiei sau de a unui sinod etc[2]. Dar în zădar;

[1]. Cf. P. Louis Maimbourg, Histoire de l'hèrèsie des Iconoclastes, Paris 1683, Tome I p 16 scv. El raportează că comploturi contra cultului icoanelor au început încă din an. 686, din partea jidovilor. Chestiunea e tratată din un punct de vedere mai complex în Paparrigopoulo; „Histoire de la civilisation hellénique" Paris 1878 pag. 182 scv. (N. Tr.).

[2]. Autenticitatea epistolelor lui Grigoriu II e contestată cu dovezi solide în scrierea: „Der Bilderstreit, von Dr. Karl Schwarzlose, Gotha, 1890 pag. 113—121 (N. Tr.).

împăratul nu cedà, ci, pe baza teoriei în vigoare că şi demnitatea imperială este un fel de preoţie, a zis: „Sunt împărat şi preot" (Βασιλεύς εἰμί καί ἱερεύς). Atunci patriarhul Gherman s'a demis din demnitatea lui în an. 730 şi împăratul înălţă la scaunul patriarhal pe Anastasiu, singhelul patriarhului Gherman, un monah flexibil.

Deci, cu consursul noului patriarh (730—754) şi al episcopilor, cari de mai înainte aveau această opinie, sau vor fi fost câştigaţi acum pentru dânsa, fiind dată lipsa de caracter cam frecventă atunci în imperiul bizantin, cu suverani despotici, începù prigonirea icoanelor (ὁ εἰκονοκλασμός). Se dădură ordine a le scoate cu forţa şi a le sfărâma sau a le arde. Asemenea ordine pentru înlăturarea icoanelor s'au dat în tot imperiul şi în Italia, de supt sceptrul bizantin, afară de partea ocupată de Langobarzi. Dar poporul se împotrivi la aceste ordine şi deaici începură încăierări. In Constantinopole un soldat, care avea ordin a da jos de deasupra porţii palatului imperial o icoană a Mântuitorului, foarte venerată de popor, purtându-se brutal în împlinirea ordinului fu sfâşiat de popor. In insulile Ciclade izbucni o revoluţie, un anume Cosma se declară împărat şi plecă spre Constantinopole, dar fu învins şi executat. In Italia poporul se revoltà contra împăratului aşà, că a călcat în picioare statua lui şi era să aleagă alt împărat dacă nu intervenia papa Grigoriu III, care în an. 731 succedă lui Grigoriu II[1]. Impăratul care se sprijinia pe armată, devotată lui, nu s'a intimidat ci continuà opera lui cu forţă şi îndârjire. Grigoriu III (731—741) ca şi predecesorul său i-a scris şi i-a demonstrat cu multă francheţă că întreprinderea lui e o crimă, dar în zădar. Impăratul îşi răzbună contra papii luându-i moşiile şi veniturile din Italia de Jos precum şi Iliricul răsăritean, teritorii, ce până atunci au fost amândouă sub patriarhia Romei, deşì în Italia de Jos locuitorii erau în majorirate greci. Leon III trimise în Italia şi o flotă, dar ea fu sdrobită de furtuni. Ioan Damaschin, teolog celebru din imperiul mohamedanilor vecini, ridicà vocea contra fanatismului şi a violenţei împăratului. Poporul urià aşa de rău pe iconoclastul Leon III că în an. 741 după moartea lui se revoltà contra fiului său Constantin

---

1. Comp. H. Hubert. Etude sur la formation des États de l'Église: Les papes Gregoire II, Grègoire III, Zacharie et Étienne II et leurs relations avec les empereurs iconoclastes (726—757). Revue historique (Tome XIX. 1899), Paris. Cf. Paparrigopoulo, op. cit. pag. 195 scv. (N. Tr.).

Copronim, care era de aceaş socotinţă şi rîdicà la tron pe cumnatul său Artabást (Artabasdus), amic al icoanelor. Dar Constantin era abil în răsboiu ca şi tatăl său şi se bucurà de devotamentul armatei aşà că birui pe Artabast, îl orbi şi ocupă tronul (742—775). Impăratul îşi răzbună şi contra patriarhului Anastasiu, care cedase în faţa revoltei opiniei publice, precum şi contra celorce participară la revoltă. Din porunca lui Constantin, Anastasiu fu biciuit, orbit şi purtat prin cetate călare pe un asin, cu faţa la spatele lui, însă fu lăsat în scaunul de patriarh.

Constantin a persecutat icoanele mai fanatic de cât, tatăl său deaceea amicii icoanelor l-au poreclit *Copronim* (κοπρὸνομος) „Cel cu numele de gunoiu" (derivat din κόπρος). Intre dânşii circula legenda că el ca copil ar fi făcut necurăţie în apa botezului şi astfel încă de atunci a fost semn, că el în vârsta mai matură va profana creştinismul şi Biserica. Impăratul şi-a propus a ex-termina cultul icoanelor; în această direcţie a lucrat în tot timpul lungii sale domnii, ce n'a fost fără succese în răsboiu cu inimicii externi, exceptând numai pe Longobarzi; mai mult încă, el voia să vadă cultul icoanelor şi condamnat. Deaceea după moartea lui Anastasiu şi înainte de a fi ales succesorul acestuia, în an. 754 Constantin convocă un sinod, pe care-l declarà ecumenic, deşi la acest sinod au existat numai episcopi răsăriteni din imperiu. Deci se adunară la Constantinopole 338 de episcopi, unii câştigaţi pentru scopul său, unii inofensivi; ei declarară uzul şi cultul icoanelor idololatrie, opusă direct poruncii a 2-a a Decalogului şi introdusă în Biserică de satana. Sinodul a dat anatemei pe ceice apărau cultul icoanelor, aşa pe Grigoriu II şi III, episcopii Romei, şi pe Ioan Damaschin, celebrul teolog din Ierusalim; acesta se numea arăbeşte *Manzur*, deaceea iconoclaştii sub pretext că n'ar fi grec adevărat l'au numit în derâdere „Manzir (Μάνζηρος, Bastard)" cum numi Talmàdul pe Mântuitorul; ei voiau astfel a-i reproşà că, deoarece e supus al imperiului Arabilor mohamedani, imperiu ilegitim, în ochii Bizantinilor, ilegitim îşi arogă dreptul de a învăţà pe teritorul Bisericii adevăraţilor greci sau bizantini. După aceea împăratul numi patriarh pe un anume Constantin, un monah, care deasemenea fu unelta lui flexibilă; totuş în an. 766, după ce i-a adus servicii ca patriarh 12 ani, l-a executat. Pe viitor se interzicea chiar facerea icoanelor. Impăratul ordonă a se publica deciziunile sinodului în tot imperiul şi chiar forţà pe cetăţeni a jurà că vor păzi

cu credinţă aceste deciziuni şi nu vor mai cădea în „idololatria" cultului icoanelor. Supuşii săi în majoritate ascultară de formă, dar în taină cei mai mulţi dintre aceştia practicau cultul icoanelor. Clerul părăsise lupta; numai un mic număr de eclesiastici continuară opoziţia în favoarea cultului icoanelor, dar în schimb erau prigoniţi la extrem; în fruntea acestora stăteau cu deosebire monahii, cari au opus o rezistenţă fermă contra deciziunilor sinodului din an. 754 şi contra violenţelor împăratului. Ei deci fură maltrataţi în toate chipurile. Unora li s'au scos ochii, li s'au tăiat urechile şi nasul, li s'au ciuntit mânile, li se ungea barba cu răşină şi-i dà foc, altora li se spărgea capul cu icoane.

Constantin voi a stârpi chiar monahismul; el deci impuse monahilor a se căsători, de asemenea porunci a fugări pe stradele Constantinopolei monahi, cu câte o femeie la braţ. Mănăstirele lor fură transformate în căzărmi sau în grajduri. El trată fără cruţare toate tezaurile de pictură religioasă, porunci a destruge tablourile cele mai frumoase din biserici şi ici colo le înlocui cu scene de vânătoare. Un martir celebru din timpul acesta fu Stefan cel Nou (ὁ Νέος), care după multe chinuri a fost ucis.

Insă şi Biserica întreagă, afară de cea servilă din Constantinopole, protesta contra pseudo-sinodului din an. 754 şi a violenţelor împăratului. In fruntea ei erau episcopii Romei, mai întâi papa Stefan II sau III, (752—757), pe timpul căruia se ţinù sinodul din Constantinopole şi patriarhii de Răsărit, de sub sceptrul mohamedan; aceştia se ridicară deasemenea prin sinoade şi prin scrieri contra adunării dela Constantinopole şi contra conduitei împăratului. Papii Romei indignaţi la extrem, nu puţin şi din cauză că în an. 732 Leon Isavru, spre a pedepsi scaunul Romei pentru atitudinea lui în lupta contra icoanelor, i-a luat moşiile şi veniturile din Italia de Jos, precum şi jurisdicţia canonică asupra Italiei şi Iliricului răsăritean: din aceste cauze papii deslipiră acum de imperiul bizantin chiar Roma şi celelalte posesiuni bizantine din Italia centrală şi le luară sub a lor stăpânire cu concursul Francilor şi sub suzeranitatea lor[1]. In adevăr, chiar pe timpul sinodului din an. 754 şi din nou în an. 756 Longobarzii invadară pe teritoriul bizantin al Italiei; atunci papa Ştefan, neputând aştepta ajutor dela Constantinopole, cerù ajutor la Pipin cel Scurt, regele Francilor. Acesta smulse dela Longobarzi Italia Centrală a Bizantinilor şi o

---

[1]. Cf. Louis Maimbourg op. cit. Tom. I, Livre second p. 185 scv. şi Tome II, Livre quatriéme pag. 59 scv. Id. H Hubert, op. cit. (N. Tr.).

hărăzi scaunului Romei sub suzeranitatea Francilor aşa că supt stăpânirea împăratului bizantin rămase numai Italia de Jos; din această cauză împăratul a trimis o deputaţie la Pipin în an. 757, dar în zădar. La moartea lui Constantin Copronim în an. 775 victoria iconoclastilor părea decisivă în imperiul bizantin; afară de monahi, cari rezistau continuu, se părea că amicii icoanelor s'au stins. Fiul şi succesorul său, Leon IV Hazarul (775—780), numit aşa pentru că avù de mumă o principesă hazară, credea sigur că cultul icoanelor e stârpit. Insă după 5 ani de domnie află icoane chiar la căpătâiul soţiei sale Irina. Făcând o perchiziţie severă la Curte află şi alţi cinstitori de icoane pe ascuns. Împăratul înfuriat îi pedepsi, începând chiar cu soţia lui şi mai ales cu demnitarii Curţii; curând însă muri, poate otrăvit. Irina soţia lui deveni regentă în numele fiului său minor Constantin IV Porfirogentul (πορφυρογέννητος), adică cel născut în purpură sau pe când împărăţià tatăl său (780—797). Cinstitorii icoanelor nici acum nu cutezară a ieşi la iveală, cu toate că împărăteasa cinstia icoanele. Ei se temeau de armată, ce consistà aproape exclusiv din iconoclaşti şi chiar credea că victoriile împăraţilor iconomahi trebuie să fie datorite meritului lor, că au stârpit idololatria şi astfel s'au făcut vrednici de ajutorul lui Dumnezeu, ca şi regii din Iuda, cari au combătut idololatria şi deaceea Dumnezeu le-a răsplătit cu victorii şi domnie lungă. Dar cinstitorii icoanelor, ne mai fiind terorizaţi de sus, se deşteptară din letargie treptat; în an. 784, Pavel patriarh de Constantinopole (780-784), s'a decis a se demite din demnitatea lui şi a intrà într'o mănăstire, declarând expres că face aceasta mustrat de ştiinţă, pentru că s'a purtat ca un câne fără glas şi a lăsat lupii să risipească turma încredinţată lui. Gestul patriarhului a produs adâncă mişcare în tot imperiul; acum începu discuţia pe faţă despre nenorocita iconomahie, despre sciziunea dintre patriarhia Constantinopolei şi celelalte patriarhate din cauza cultului icoanelor şi despre necesitatea de a se aduce chestiunea aceasta spre rezolvare într'un sinod adevărat ecumenic[1].

In locul lui Pavel fù ales patriarh, cu consimţimântul împărătesei, Tarasiu, care erà secretarul ei şi încă laic (784—804). El putù declarà în faţa a tot clerul şi poporul adunat, că acceptă demnitatea de patriarh numai cu condiţiunea, de a i se promite

---

1. Cf. Bréhier, La Querelle des images, Paris 1904 p. 24 sev. Id. Maimbourg, op. c. Livr, troisième pag. 285 sev. (N. Tr.).

convocarea unui sinod ecumenic, care să facă a încetà desbinarea Bisericii pentru că s'a suprimat în mod unilateral cultul icoanelor. Având consimţimântul adunării, Tarasiu imediat luă dispoziţiuni a se convocà un sinod ecumenic în chestiunea icoanelor. Au fost convocaţi la sinod în Constantinopole patriarhii de Răsărit, Adrian I papa Romei (772—795), precum şi episcopii din imperiul bizantin. In adevăr s'au şi adunat în Constantinopole episcopii din această patriarhie, cu delegaţi ai Romei şi ai patriarhilor de Răsărit, supuşi mohamedanilor. In an. 786, când erà să se deschidă sinodul, diferiţi iconoclaşti se aliară cu garda imperială, care împresură biserica turbulent, aşa că din această cauză sinodul a trebuit închis şi amânat. Insă Irina găsi mijloc a se desface de garda ei prin o stratagemă; sub oarecare pretext ordonà gardei a face un marş în Asia Mică, unde alt corp de ostaşi o dezarmà şi o licenţià. Deci în an. 787 fù convocat un nou sinod la Nicea, ca al VII ecumenic şi al 2-lea Nicean. Sinodul fù prezidat de patriarhul Tarasiu, luând parte peste 300 episcopi; ultima şedinţă se ţinù la Constantinopole. In acest sinod au luat parte pentru prima oară, cu vot consultativ şi monahi distinşi pentru meritele lor în chestiunea icoanelor, însă vot decisiv avură numai episcopii.

Chestiunea icoanelor s'a discutat pe baza sf. Scripturi şi a Tradiţiunii, adică a doctrinei sf. Părinţi; s'a anulat deciziunea pseudosinodului din an. 754, s'au combătut motivele ei; iar episcopii cari luase parte la acel pseudosinod, recunoscând greşala şi cerând iertare, au fost iertaţi toţi, deşi monahii murmurară contra acestei măsuri. Invăţătura ortodoxă despre cultul icoanelor s'au definit astfel: Este permis şi chiar util şi bine plăcut lui Dumnezeu a face icoane religioase şi a le venerà, dar această venerare să fie numai cinstire (τιμητική, προσκύνησις), iar nu adorare (ἀληθινὴ λατρεία), căci aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu; apoi cinstirea icoanelor e numai relativă (σχετική), căci respectăm icoana numai pentru că ea reprezintă o persoană sfântă. Sinodul a dat şi 22 de canoane, cele mai multe cu scop de a remedia sacrilegiile, ce iconoclaştii au comis pe toate terenurile vieţii religioase şi a restabili vechea rânduială în Biserică.

Deciziunile acestui sinod au fost admise pe dată în Italia, şi în patriarhatele de Răsărit, însă nu tot aşa în statul Francilor supt Carol cel Mare (768—814); aici ele întâmpinară o rezistenţă îndârjită şi iată pentru ce: Papa Adrian I a trimis în Francia de-

ciziunile Sinodului VII ecumenic în o traducere evident rea; ele n'au fost agreate nici de Carol c. Mare, ofenzat pentru că s'a ţinut un sinod ecumenic fără a consimţi şi a participà şi el, nici de episcopii şi teologii săi, cari până atunci considerà icoanele numai ca un mijloc intuitiv şi ca ornamente, iar nu şi ca obiecte de cult. Deaceea în an. 790 Carol cel Mare ordonă a se compune sub numele său'o întimpinare, cunoscută cu titlul de; Patru cărţi ale lùi Carol (Quattuor libri Carolini). Intimpinarea susţinea că icoanele nu trebue a se desfiinţa, dar nici a fi venerate, căci se cuvine a venerà numai crucea, sf. vase, evanghelia şi relicviile. In an. 794 la un sinod în Francfurt şi episcopii franci se declarară contra; ei repudiară şi pe iconoclaşti şi cultul icoanelor, însă confundau venerarea lor cu adorarea lor. Papa Adrian I se sili a aduce pe Franci a dreapta socotinţă, totuş ei continuară şi la inceputul sec. al 9-lea opoziţia contra deciziunilor sinodului VII ecumenic. In an. 821 supt Ludovic Piosul (814—840) un sinod din Paris se pronunţă în acelaş mod. Mai mult încă, atunci chiar între episcopii franci se aflau iconoslaşti; aşa Claudiu episcop de Turin (820—829), era un iconoclast decis; deaceea contra lui se şi ridicară ceialalţi episcopi şi teologi franci; deasemenea Agobard arhiepiscop de Lyon (816—840) nu erà favorabil uzului icoanelor. Tocma dela jumătatea sec. al 9-lea a dispărut în statul Francilor aversiunea contra Sinodului VII ecumenic şi contra cultului icoanelor.

Dar încă înainte de a recunoaşte statul Francilor sinodul VII ecumenic, iconoclasmul izbucni din nou la Răsărit. La aceasta va fi contribuit nu puţin faptul că după Sinodul VII ecumenic, Constantin VI (780—797), care nu avea calităţile moşilor săi, fiind răsturnat de maica lui Irina, ea continuă a domni singură (797—802) şi astfel dinastia Isavrilor s'a stins. Atunci soarta armelor părăsi imperiul bizantin, pe când supt împăraţii iconoclaşti, primii Isavri, ea îi surideа cel puţin la răsărit. Această schimbare a soartei fu cauza, că iconoclaşti secreţi, mai ales din armată, declarau că trebuea să se întâmple astfel; restabilirea „idololatriei" a atras mânia lui Dumnezeu. Deci în an. 813, după împăraţii Nichifor I (Νικηφόρος 802—811) şi Mihail Rangabe (Ῥαγκαβέ, 812—813), armata ridică din nou la tron un soldat, pe Leon Armeanul. Atunci începù iarăş iconoclasmul. Leon V Armeanul (813—820) a pretins patriarhului Nichifor (Νικηφόρος, 806—815) să lepede din nou icoanele, dându-i a înţelege că aşa

reclamă poporul. Nichifor însă refuză; deaceea în an. 815 el fu scos din scaun şi în loc fu pus patriarh Teodor Casiterà (Κασσιτερᾶς 815—821), care cedă pretenţiunii împăratului. S'au mai găsit încă şi alţi episcopi gata a fi de idea împăratului. In zadar îi combătea fostul patriarh Nichifor, care erà în exil († 828) şi deaceea fu numit Mărtutisitor; în zadar luptà alăturea cu el şi Teodor Studitul († 862), egumen celebru, învăţat şi auster. Ei amândoi şi alţi mulţi bărbaţi de socotiinţa lor au trebuit să sufere cele mai crunte maltratări. Cultul icoanelor fu abolit din nou şi partizanii lui persecutaţi. Se produse deci o nouă sciziune între patriarhia de Constantinopole şi celelalte patriarhate dela Apus şi Răsărit. Leon Armeanul avù de succesor pe Mihail II Bâlbâitul (Τραυλός, Balbus 820—829). Acesta permise uzul privat al icoanelor, iar fiul său Teofil (829—842) continua politica intolerantă a lui Leon Armeanul, prevăzând pedepse mari chiar pentru ceice făceau icoane. Pe scaunele de episcopi, în special pe cel de patriarh, se aflau iconoclaşti, unii chiar fără nici o cultură teologică.

In an. 842 murind împăratul Teofil, în numele fiului său minor Mihail III (842—868) deveni regentă soţia lui Teodora (842—856). Acum tot o împărătească opri iconoclasmul şi permise amicilor cultului icoanelor a râdica liber glasul. Ca la un semnal se râdicară partizanii cultului icoanelor şi toţi iconoclaştii amuţiră. In locul patriarhului iconoclast Ioan VII Lecanomantis (834—842) fu ales Metodiu (842—847), care suferise mult înainte pentru cultul icoanelor, deaceea primi şi numele de Mărturisitorul („ὁ Ὁμολογητής); episcopii iconoclaşti deasemenea au fost scoşi din scaune. In an. 842, la un sinod din Constantinopole, Metodiu a condamnat din nou iconoclasmul, a proclamat solemn sinodul VII ecumenic continuu în vigoare, a permis a se aşeza iarăş icoane prin biserici şi la 19 Fevruarie 843, în Duminica întâi a marelui post a sărbat noul triumf asupra iconoclasmului, hotărând totodată ca această Duminică să fie sărbată în fiecare an, ca Duminica Ortodoxiei (ἡ κυριακὴ τῆς ὀρθοδοξίας). Astfel fu sfârşită lupta contra icoanelor, pe care numai împăraţii o începuse din nou şi o susţinuse prin terorism. Iconoclaştii de astădată au fost învinşi definitiv.

Dar iconoclasmul a produs marî ruini în Biserica bizantină; el a favorizat enorm despotismul şi tirania împăraţilor bizantini. In această privinţă împăratul Constantin Copronim (743—775) a fost

cel mai detestabil. Precum am spus, el a tratat cu cruzime chiar ierarhi, cari nu-i făceau opoziţie şi nu erau partizani icoanelor. Aşa în an. 743 el ordonă a orbi, a batjocuri în public şi a maltrată pe patriarhul Anastasiu (736—754), cel pus de tatăl său, om flexibil şi nehotărît, pentru că în an. 741 nu avuse destulă energie a rezista urzupatorului Artabast (Artabasdus); mai mult încă, chiar pe Constantin, patriarhul succesor lui Anastasiu (754-766), pus de el însuş imediat după sinodul din an. 754, deasemenea unelta lui, în an. 766 l'a maltratat în modul cel mai derizor şi mai crud, ca pe un serv nu destul de credincios. apoi l'a executat. Despotismul şi tirania împăraţilor iconoclaşti au alimentat lipsa de caracter a clerului din Biserica bizantină şi mai mult decât erà ea deja în monoteletism. Acest cler se orientà după jocul politicei dela Curte şi erà când *pentru* un principiu, când *contra* lui, şi mai vârtos când *pentru* o persoană, când *contra* ei, spre marea daună a Bisericii de Răsărit şi spre marea scădere a consideraţiunii sale la compatrioţi şi la străini.

§. 125. b. **Shisma mihiană sau controversa din cauza tolerării adulterului** (μοιχείας).

Timpul dintre prima şi a doua fază a iconoclasmului nu fu mult mai favorabil pentru întărirea Bisericii bizantine. In acest timp (787—815), avù loc o contraversă, ce zgudui Biserica din Conştantinopole şi anume contraversa zisă mihiană, sau din cauza tolerărei adulterului, (μοιχειανισμός)[1]. Campionii acestei contraverse au fost întâi 795—797 apoi 808—811 o mare partidă de monahi riguroşi, sub conducerea igumenului Platon din Sacudiu şi a nepotului său Teodor, învăţatul egumen din mănăstirea Studion (✝ 826), cel amintit mai sus ca Mărturisitor în faza a doua a iconoclasmului. Ei combătură pe patriarhii Tarasiu (784—806) şi Nichifor Mărturisitorul (806—815). Obiectul controversei a fost următorul: In an. 795 împăratul Constantin VI (✝ 797), fiul împărătesei Irina (✝ 803), lepădă pe prima lui soţie Maria şi încă trăind ea, luă în căsătorie o adoua soţie, numită Teodota. Iosif, preotul Curţii, binecuvântă această căsătorie, pe care patriarhul Tarasiu avu numai curajul a o desaprobà; dar monahii riguroşi o declarară adulter (μοιχεία). Deşi aceasta le-a atras o persecuţie crudă, ei acuzară pe Tarasiu de eres, anume că ar tolerà adulterul şi n'au mai

[1]. Cf. Maimbourg op. cit. Tom. II pag. 11 sev. (N. Tr.).

voit a sta în comuniune bisericească cu el, până ce patriarhul se mărgini a opri de preoţie pre Iosif după moartea împăratului. Tot astfel au tratat aceşti monahi apoi pre patriarhul Nichifor Mărturisitorul, care încă de mai 'nainte-şi atrăsese disgraţia lor, pentru că a fost râdicat la scaunul patriarhal ca laic cum fusese şi Tarasiu, predecesorul său. In an. 808 patriarhul Nichifor, după dorinţa împăratului Nichifor I (802—811) iertă pre Iosif, preotul Curţii. Acum monahii nu se liniştiră până ce patriarhul nu opri din nou pre Iosif, după moartea împăratului. In această contraversă Teodor Studitul căută sprijin la papa Leon III (795—816) şi exaltă fără nici o rezervă autoritatea scaunului Romei. Catolicii romani adese invoacă laudele lui în mod falş ca dovadă, că pe atunci întreaga Biserică de Răsărit ar fi recunoscut primatul de jurisdicţiune al Romei.

§. 126. **Shisma cea mare între Biserica de Răsărit şi cea de Apus.**

Abia se uscase ranele, ce iconoclaştii făcură Bisericii, când izbucni o luptă nouă, cu urmări şi mai deplorabile, adică shisma, ce durează şi azi, între Biserica de Răsărit şi cea de Apus. Încă din an. 853 s'a pus bazele acestei shisme, dar formal ea izbucni în an. 867, supt papa Nicolae I (858—867) şi Fotiu patriarhul Constantinopolei (858—867 şi 877—886); shisma se'mplini definitiv în an. 1054 supt papa Leon IX (1048—1054) şi patriarhul Mihail Cerulariu (Μιχαὴλ Κηρουλάριος, 1043—1058)[1].

Această schismă cu drept cuvânt se poate numi „cea mare". Dar la Apus se numeşte astfel altă shismă mare Apuseană, ce avù loc mult mai târziu, adică shisma din însaş Biserica de Apus 1378—1417, când scaunul papal avù 2 papi şi dela 1409 chiar 3 tot într'un timp, excluzându-se unul pe altul.

A. Cum s'a urzit shisma în cursul secolelor anterioare jumătăţii 2 a sec. 9, când a izbucnit ea.

Mobilul imediat al shismei dintre biserica de Răsărit şi cea de Apus a fost disputa, ce începù în an. 860, între Roma şi Constantinopole asupra chestiunii: „Cine e patriarh legitim de Constantinopole? Ignatiu cel scos în an. 858 sau Fotiu cel pus în an. 858?" In această dispută Roma pretindea pentru sine dreptul de instanţă supremă şi fără apel în biserica întreagă. Dar Ră-

---

[1]. Izvoare vezi mai jos la aliniatul B. (N. Tr.).

săritul îi contesta dreptul acesta. Shisma însă a fost urzită cu mult mai 'nainte.

Cauzele din cari s'a urzit shisma sunt complexe[1]).

Mai întâi pretenţia, ce biserica Romei făceà expres încă în Periodul II (312-622), de a fi considerată ca legislator, învăţător şi judecător suprem în biserica creştină. Ea reuşi a fi recunoscută astfel în Apus şi voià ca şi Răsăritul să o recunoască de atare ; dar Răsăritul se opunea recunoscându-i numai primul rang între bisericile patriarhale nu şi un drept de supremaţie asupra lor ; cevà mai mult, Răsăritul reclamà că şi biserica Romei ca şi oricare altă biserică trebue să se supună adunării tuturor episcopilor. Sciziunea deci erà inevitabilă, indiferent de timpul în care avea să izbucnească.

Apoi rivalitatea între Roma şi Constantinopole, după ce biserica din Constantinopole fu proclamată patriarhie, deci între Roma veche şi cea nouă, Apusul stând în partea Romei iar Răsăritul în a Constantinopolei.

Deasemeni o tensiune din ce în ce mai încordată între Răsărit şi Apus din punct de vedere naţional şi politic. Italienii uriau pe Greci snb a căror dominaţiune despotică se aflau dela Iustinian (†565) ; iară Grecii ca naţiune dominantă, tratau pe Italieni cu dispreţ. Afară de aceasta Grecii, considerându-se peste măsură de civilizaţi, numiau pe Apuseni barbàri ; Apusenii ofensaţi pentru aceasta, aveau şi ei motiv a dispreţui pe Greci, cari deveniau din ce în ce mai corupţi. Incordarea se mai întărì şi din cauză că în 754-756 Francii, chemaţi în ajutor de papa, au smuls dela Greci Italia centrală, posesiune bizantină, pe care Grecii o lăsară fără apărare contra invaziunii Longobarzilor ; ea veni acum ca *Patrimonium Petri* direct sub stăpânirea papii şi indirect supt a Francilor ; această situaţie nu se mai modifică în toată ambasada şi prezentele, ce în an. 757 Constantin Copronim, împăratul bizantin, trimise lui Pipin, regele Francilor. Grecii fură surescitāţi la culme după jumătate de secol, adică în iarna anu-

1). Cf. Paparrigopoulo, Histoire de la nation greque, Tome III p. 325 şi Tome IV p. 380. Id. Histoire de la Civilisation Hellenique Paris, Hachette 1878 p. 311 scv. 320 scv. Id. Tournebize, L'Église grecque ortodoxe et L'union, Premiére Partie, Paris Bloud 1901 pag. 13 scv. La pag. 34 n. 3 e citată şi scrierea lui L. Bréhier, intitulată : *Le Schisme Oriental du XI-a siècle*, pe care Tournebize o consideră foarte serioasă din punct de vedere istoric, iară noi o recomandăm în deosebi pentru bogăţia izvoarelor de mâna întâi, ce conţine v. pag. I XVI (N. Tr.).

lui 799-800, când papa Romei restabili în persoana lui Carol cel Mare vechea demnitate de împărat roman al Apusului, eclipsând astfel splendoarea imperiului bizantin, singurul imperiu existent în felul său de $3^1/_4$ secole.

Altă cauză a fost că Apusul din ce în ce se tot emancipà de Răsărit pe terenul eclesiastic și între Răsărit și Apus încep a se ivi diferinți în dogme, cult și disciplină. Răsăritul stabili ca criteriu pentru aceste diferinți, doctrina sf. Părinți de Răsărit și canoanele răsăritene în vigoare din antichitate, pe când Apusul credea că se poate abate dela acestea, iară papa, patriarhul Romei căpetenia Apusului se pretindea mai presus de ele și singur competent a învăță, a legifera și a judecà în Biserică. Aceste diferinț între Răsărit și Apus pe teren dogmatic au fost puse în relief ș criticate de Răsăriteni pentru prima oară în dogma despre purcedarea sf. Duh și în textul relativ al simbolului din Nicea-Constantinopole la jumătatea sec. 7, cu ocazia epistolei sinodale, c(Martin I, episcopul Romei (649-653), a scris în a. 649 asupra disputei monotelite, acea epistolă conținând mărturisirea că sf. Duh purcede din Tatăl și din Fiul. Iar diferințile în chestiuni de organizare bisericească și cult au fost sulevate și atăcate la sinodul Trulan din 692. Așa când la jumătatea sec. 7 epistola sinodală a papii Martin I (649), a dat ocazie Răsăritenilor a semna la doctrina apuseană că Sf. Duh purcede și din Fiul, nu din Tatăl numai, Maxim Mărturisitorul (†662) teolog oriental în strânsă alianță cu Apusul din cauza disputei monotelita și-a dat multă silință a liniști pe Răsăriteni despre acea doctrină, interpretând artificial doctrina apuseană. După un secol, adică pela jumătatea sec. 8. combătù această doctrină, fără a numi pe Apuseni, sf Ioan Damaschin († 749 după constatări recente). Pela începutul sec 9 pela 800) Grecii din Ierusalim acuzau de eres pe monahii latini de acolo, când îi auziră zicând simbolul credinței cu adausul: „și dela fiul", („filioque") pe lângă mărturisirea că sf. Duh purcede „din Tatăl" („a patre"). Celelalte diferinți au fost înregistrate în an. 692 la sinodul Trulan. Impăratul Iustinian II Rinotmi a convocat acest sinod în prima lui domnie (685-695); la sinod s'au adunat 227-240 de episcopi, inclusiv și unii, care se numiau de legați ai scaunului Romei. Sinodul trebuià să dea canoane nouă ce se credeau foarte necesare; în adevăr el a și dat 102 canoane. Dar aceste canoane, recunoscute ecumenice la Răsărit, nu erau de natură a fi recunoscute lesne ca atari și la Apus, fiindcă

ele respingeau unele regule şi uzuri apusene şi în anumite puncte jigniau ambiţiunea Romei. Aşa canonul 2 fixând lista canoanelor, ce trebuiau a servi de normă pentru întreaga Biserică, numără 85 canoane apostolice, pecând Apusul admisese în colecţiile sale numai 50; apoi cità canoanele sinoadelor ecumenice şi canoanele, admise ulterior ca normă generală şi date în mai multe sinoade particulare ale Grecilor din Periodul II, adică în sinoadele dela Anghira, Neocesaria, Gangra, Antiohia, Laodicia şi în un sinod din Constantinopole, precum şi canoanele date în sinodul apusean din Sardica şi canoanele sinodului din Africa dela an. 390, pe cari le-a confirmat sinodul Cartaginean din a. 419 adăugând la ele şi pe ale sale; în rând cu aceste canoane a fost pus ca valabil şi canonul sinodului din Cartagine, ţinut supt Ciprian în 256, relativ la botezul ereticilor, canon pe care Roma nu l-a admis niciodată şi care a fost de mult abrogat în tot Apusul, chiar pe teritorul african; în sfârşit cità ca canoane în vigoare pentru toată biserica şi regulele date de mai mulţi Părinţi greci, dar nici una de vreun episcop al Romei, pe când în Apus toţi puneau epistolele-decrete ale papilor în rând cu canoanele şi acele epistole aveau autoritate cel puţin egală, de nu mult mai mare, comparativ cu regulele dela Răsărit ale unui Vasiliu, Atanasie, Chiril cel Mare ş. a. Deci canonul al 2-lea al sinodului Trulan, nu putea fi agreat în Roma şi în tot Apusul. Tot atât de neplăcut a trebuit să fie în Roma can. 36, care stabili din nou ordinea de înainteşedere a scaunelor patriarhale astfel: 1. Roma, 2. Constantinopole, 3. Alexandria, 4, Antiohia, 5. Ierusalim. Această ordine erà foarte neplăcută scaunului Romei. Sinodul însă a condamnat deciziv şi unele uzuri din Apus. Aşà el opri a posti Sâmbăta, uz general în Apus, apoi şi uzul de a mâncà sânge şi animale sufocate, ceeace erà permis în Apus; opri deasemenea a mâncà ouă şi lapte în postul mare, cum erà uzul în Apus; opri încă a zugrăvi pe Mântuitorul ca miel, cum se făcea în Apus; apoi a impus episcopilor obligaţia de a renunţa la viaţa conjugală, dar a confirmat învoirea preoţilor de a fi căsătoriţi, dacă se căsătorise inainte de a fi hirotesiţi ipodiaconi; chiar a interzis cu sancţiune penală a se cere cuivà la hirotonie să promită a trăi în celibat; acest uz interzis fu numit expres uz apusenesc.

Deşi la Sinod au fost prezenţi şi reprezentanţi din Apus, ba chiar unii, care se numiau delegaţi ai scaunului Romei,

lesne se înţelege că în Roma, Serghiu I, papa de atunci (687—701), a respins canoanele acestui Sinod papi, posteriori însă au fost convinşi de Iustinian al II-lea în a doua lui domnie (705—711) a admite Sinodul şi canoanele lui, excluzând probabil pe cele desagreabile apusenilor. Papa Adrian I (772—785) trimiţând delegaţi la Sinodul VII ecumenic (787), în epistola lui către acest Sinod chiar a recunoscut expres aceste canoane ca ale Sinodului VI; tot aşa le recunoscù şi Sinodul VII ecumenic în deciziunile *sale*. Dar papi posteriori s'au ferit a recunoaşte ca ecumenice aceste canoane şi dela papa Nicolae I (858-867), când începù criza între Roma şi Constantinopole, Apusenii au respins canoanele trulane pur şi simplu, ca privind numai pe răsăriteni, pe când biserica de Răsărit le recunoaşte şi le respectă şi astăzi drept canoane ecumenice.

Nu de puţină importanţă au fost şi discordiile bisericeşti dintre Răsărit şi Apus, ce dăinuiau din timpul controverselor monofizite, monotelite şi iconoclaste. O discordie durabilă de felul acesta produse în special măsura, ce Leon Isavru a luat în an. 732, când bântuia iconoclasmul, de a confiscà moşiile şi veniturile scaunului Romei din Itatlia de Jos şi de a trece la scaunul Constantinopolei jurisdicţia, ce Papa avea până atunci peste Italia de Jos.

Astlel era situaţia, când după jumătatea sec. al 9-lea (863), izbucni între Roma şi Constantinopole disputa, ce fu mobilul imediat al shismei. Această dispută provini din o altă dispută, ce începù dela an. 858, în chestiunea: Cine este patriarhul legitim al Constantinopolei? Fotiu sau Ignatiu? In desbaterea aceasta Roma voi să fie judecător suprem şi fără apel, dar se izbi de rezistenţa Răsăritului.

B. Mobilul imediat al shismei şi izbucnirea ei după jumătatea sec. al 9-lea.

Impărăteasa Teodora, care, precum se ştie, restabili în an. 842 cultul icoanelor, domni încă mult timp ca regentă în numele fiului său minor Mihail III. Murind patriarhul Metodiu (847) ea făcù a fi ridicat în scaunul patriarhal Ignatiu, descedent din o familie imperială, care după detronarea ei a fost relegată într'o mănăstire, adică fiul împăratului Mihail Rangabe (Ῥαγκαβέ, 811—813). Ignatiu era un bărbat foarte demn, însă prin asprimea lui şi-a făcut în cler inimici între alţii şi pe Grigoriu Asbesta (Asbestas), arhiepiscopul Siracuzei. Asbest era sub jurisdicţia patriarhiei de

Constantinopole și hirotonind episcop în Sicilia pe un cleric din Constantinopole fără învoirea lui Ignatiu, acesta l'a scos, el însă a apelat. Ignatiu mai avea inimici și la Curte. In an. 857 Mihail fu declarat major, el luă deci frânele guvernului și pe unchiul său Barda (Bardas) ca coregent. Insă Mihail făcea numai orgii și copilării, așa că fu poreclit „Bețivul". Cu camarazii săi de petreceri împingea sburdălniciile până a parodia în alaiuri pe strade ceremonii religioase și chiar leturghia. Barda ce-i drept era bărbat iubitor de științi și le patronà, dar domnia arbitrar și căzù în prepus că ar avea relații incestuoase cu nora lui văduvă. Deaceea patriarhul îi făcea reproșuri și în an. 858 la sărbătoarea Epifaniei îl opri dela sf. Impărtășire. Curând apoi Mihail și Barda au pretins patriarhului să tundă în monahism pe muma și surorile împăratului fără voia lor, cu scop de a le face inofenzive. Dar patriarhul a refuzat. Atunci ei l'au dat în judecată producând diferite acuzațiuni contra lui, l'au depus și l'au exilat. Ca succesor al său prin influența Curții fu ales Fotiu, laic investit cu titlul; „Șef al Gardei (πρωτοσπαθάριος)". „Prim secretar de Stat (πρῶτος τῶν σεκρέτων)", și „Senator de I Rang (πρωτοβουλευτής, ἐν τοῖς πρώτοις τῆς συγκλήτου βουλῆς"), un bărbat stimat de toți pentru talentele și erudiția lui[1]. Astfel în an. 858 Fotiu ajunse patriarh. El mai întâi fu tuns monah, apoi în 5 zile consecutive arhiepiscopul Siracuzei, mai sus numit, îl consacră lector, ipodiacon, diacon, preot și episcop. Fotiu era un bărbat cu totul ireproșabil; alegerea lui însă a trebuit să nemulțămească pe amicii lui Ignatiu. Ei deci, în frunte cu Mitrofan, mitropolit al Smirnei, declarară că Ignatiu a fost scos ilegitim și că Fotiu e un uzurpator. O mare dușmănie se încinse între ignatieni și fotieni; din această cauză unii pe alții s'au dat anatemei și s'au scos din scaune, ignatienii în biserica sf. Irina, iar fotianii în biserica sf. Apostoli. In sfârșit Fotiu rugă cu inzistență pe împărat a convocà un sinod ecumenic, care să rezolve disputa. Mihail III consimți și convocă un sinod, invitând și pe patriarhii de Răsărit și pe papa Nicolae I (858-867). Dar Nicolae I, personal bărbat foarte abil, era cu totul dominat de idea papală, mai vârtos că tocmai atunci apăruse de-

---

[1]. O scriere bine documentată despre Fotiu, cu cel mai complet aparat de izvoare, a dat în an. 1900 St. Aristarh, Mare Logofăt al patriarhiei de Constantinopole sub titlul: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φωτίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, λόγοι καὶ ὁμιλίαι Două Tomuri, Constantinopole. In Tom. I Introducere, tratează în extens și despre Shismă (N. Tr.).

cretele lui pseudo Isidor, era deci pe timpul, când prepondera la Apus idea despre primatul de jurisdicţiune al episcopului Romei. Deaceea Nicolae profită de ocazie îndată, spre a face valabilă această idee şi la Răsărit; deci trimise la sinodul convocat aici 2 episcopi, ca delegaţi ai săi, dar cu instrucţiuni, în virtutea cărora el figurà ca unicul judecător suprem în chestiune, nu ca primul membru al sinodului. El adause şi admonestări presumtioase către Fotiu şi cătră împărat, între altele şi admonestarea, ce papa Adrian a făcut în an. 786 lui Tarasiu, că se ridicase ca laic în scaunul patriarhal. Ignaţianii spun că Fotiu şi Curtea au primit cu mare distincţiune şi cu daruri pe delegaţii papii, voind a-i face prieteni. In an. 861 sinodul se întruni la Constantinopole în biserica sf. Apostoli; au fost 318 episcopi. Acest Sinod se numeşte întâiu al doilea din Constantinopole (σύνοδος πρωτοδευτέρα), pentru că a durat o sesiune şi după aceea încă una, sau pentru că fu conexat cu sinodul ţinut în an. 859 în aceeaş biserică şi a decis în acelaş sens. El e cunoscut şi pentru cele 7 canoane, ce a dat şi sunt valabile în toată biserica de Răsărit. In acest sinod deci s'a dezbătut cazul lui Fotiu şi a lui Ignatiu; după ce ascultă marturi şi examină acte, sinodul incluziv delegaţii papii declarară că Ignatiu e scos legal, iar Fotiu ocupă legal scaunul patriarhal. Totodată înlătură cu politeţă admonestările şi pretenţiile, ce papa făcuse împăratului şi lui Fotiu. Dar ignatienii apelară pe dată la papa Nicolae prin o deputaţiune, cerând la el dreptate cu mare umilinţă. Poate că Nicolae din sentimentul lui de dreptate se va fi pronunţat în chestiune, de sigur însă că apelul umilitor al ignatienilor şi în opunere cu el atitudinea lui Fotiu şi a sinodului, care a respins deşi cu politeţă pretenţiile papii, nu puţin vor fi contribuit că în an. 863 Nicolae, după ce delegaţii săi s'au întors şi i-au prezentat raport, îi pedepsi cu scoatere din scaune pentru că au depăşit împuternicirea ce aveau, respinse deciziunile sinodului, se pronunţă pentru Ignatiu şi scoase pe Fotiu. Rolul de judecător suprem ce-şi arogà Nicolae şi deciziunea aşa de neplăcută în o chestiune, în care el fusese chemat ca judecător egal iar nu suprem, a produs ofenză în Constantinopole; decizia lui considerată ca nevalabilă fu ignorată; mai mult încă, împăratul Mihali III a răspuns papii cu vehemenţă şi cu dispreţ, iar în an. 865 şi Nicolae scrise nu mai puţin dârz împăratului, care demult nu mai avea dominaţiune în Roma şi în Italia de mijloc şi de miazănoapte. Fotiu nu mai re-

veni asupra chestiunei până în an. 866, când Nicolaie prin răpirea Bulgariei dădù o nouă lovitură bisericii de Răsărit și în special patriarhiei de Constantinopole.

Se știe că Bulgarii au fost convertiți în an. 864 de clerici din Constantinopole și au primit preoți greci, cari se completeze convertirea Bulgarilor și să organizeze biserica lor. Insă probabil că adversari ai Constantinopolei făcură pe Bogoris sau Boris bănuitor; el deci se temù că Grecii vor profità de dependința lui bisericească și-l vor face să depindă de Costantinopole și sub raportul politic; destul că Boris, nu fără instigația agenților din Apus, intrà curând în comunicație cu Nicolae și-i făcù 105 întrebări despre religiune, totodată îl rugà să-i trimită el episcopi spre a organizà biserica Bulgară. Puțin timp mai 'nainte Bogoris primise o epistolă cu instrucțiuni dela Fotiu, acum primi atare epistolă dela Nicolae, care-i răspundea la cele 105 întrebări și-i trimise episcopi spre a organizà biserica Bulgariei ca filială a Romei. Sosind aceștia în Bulgaria, preoții greci fură trimiși cu injurii la Constantinopole și în osteneala lor au intrat acum episcopii latini spre a organizà biserica bulgară după ritul latin, neuitând în acelaș timp a discreditá pe Greci la Bulgari cum făcuse și Nicolae însuș. Ei spuneau Bulgarilor între altele că preoții greci nu sunt adevărat preoți, căci se căsătoresc, ceeace nu-i ertat unui preot adevărat; li mai spuneau că taina sf. Mir nu poate fi slujită de preoți, ci numai de episcop și deci pecetluiau din nou pe cei pecetluiți de preoți greci. In an. 866, când preoții greci se întoarseră din Bulgaria și se auzi în Constantinopole cum s'au purtat în Bulgaria Nicolae și episcopii săi, Grecii fură cuprinși de o mare indignare și Fotiu o exprimă prin o enciclică contra Latinilor[1]. Adversarii apuseni ai lui Fotiu, contemporani cu el spun, că în o epistolă trimisă în Bulgaria făcea Latinilor diverse enreproșuri, între altele și că clericii lor își rad barba. Dar în Enciclică Fotiu acuză pe Latini că au năvălit în biserica bulgară ca niște tâlhari și au prădat-o. Ii mai acuzà: 1. Că postesc Sâmbăta 2. Că despart săptămâna 1-a a Păresimei de restul ei, mâncând în acea săptămână încă lapte, brânză etc. și îmbuibân-

[1]. E tradusă românește și tipărită în sf. episcopie a Buzăului la 1832 de Grigoriu mitropolitul Ungrovlahiei cu titlul: „A lui Fotie, patriarhul Constantinopolei, Epistolie de obște către scaunele arhieraticești ale Răsăritului și două cuvinte dovedіtoare pentru purcederea sf. Duh, ale sf. Grigorie Palama, arhiopiscopul Tesalonicului" (N. Tr.).

du-se în tot felul, probabil el gândea că Apusenii încep Paresimea de Mercuri, nu de Luni, deaceea le făcea această acuzare, 3. Că disprețuesc și resping pe preoții bătrâni dela Răsărit, cari trăesc în căsătorie legitimă, pe când preoții lor trăesc în concubinaj și în desfrânări, 4. Că nu recunosc pecetluirea cu sf. Mir oficiată de Preoți și 5. lucrul cel mai nelegiuit, falșifică simbolul prin explicații și adause eronate, învățând ca sf. Duh purcede și din Fiul, nu din Tatăl numai, așa dar, din două principii. In enciclica sa Fotiu invită la un sinod în Constantinopole pe patriarhi, arhiepiscopi și episcopi răsăriteni spre a dà o sentință asupra acestor necuvinți și cu cât mai curând cu atât mai bine, a stabili ordinea în această privință. In adevăr, în anul următor 867 s'a adunat în Constantinopole un sinod numeros, care a respins inovațiile Latinilor semnalate de Fotiu și le-au declarat eterodoxe, iar Nicolae fù declarat scos din scaun și excomunicat. Această sentință fû trimisă prin organul împăratului Mihail la Ludovic II, împăratul de Apus (855—875), ca și el să o accepte și să o execute. Dar înainte de a ajunge sentința la Apus papa Nicolae murise și în an. 867 îi succedă Adrian II (867—872). Totuș enciclica lui Fotiu aflase pe Nicolae încă în viață și el o comunicase degrab episcopilor Franci spre a lua cunoștiință de ea și a combate pe Greci. Episcopii Franci erau atunci cei mai învățați la Apus și mai ales ei apărau doctrina despre purcederea sf. Duh din Tatăl și din Fiul, precum și adausul: „filioque" la simbol. In adevăr, mai mulți teologi Franci (episcopi și monahi) se ridicară contra Grecilor cu scrieri polemice, în cari ei se sileau a răsturna acuzările Grecilor și în schimb îi acuzară de eterodoxii numeroase, ce-i apăsau în aparență, dar în realitate nu-i atingeau.

Indată ce ambele părți declarară astfel răsboiu între Biserica de Apus și cea de Răsărit, acuzându-se reciproc de eterodoxii intolerabile, se întâmplă în Constantinopole o catastrofă și după ea o schimbare bruscă a întregii situațiuni.

Mihail III desgustat de Barda, unchiul său, încă în an. 866 porunci a-l ucide și luă ca coregent pe Vasiliu Macedon, ministru al palatului. Vasiliu, temându-se de Mihail, să nu-i răpue și lui zilele, sau poate tinzând a domnì singur, în an. 867 ordonă a ucide pe Mihail și se declară singur împărat (867—886). Autori, chiar adversari ai lui Fotiu, spun indecomun, dar Apuseni moderni pun în dubiu spusa lor, mai ales că Fotiu nu amintește nimic, ei spun, că Fotiu a oprit dela sf. Impărtășire pe

Vasiliu, până ce va face penitenţă. Infuriat de aceasta, sau, dacă faptul că fù oprit dela sf. Impărtăşire nu e real, temându-se de Fotiu, pe care Mihail îl înălţase la scaunul patriarhal, ca de un amic al împăratului ucis, căruia-i datorià recunoştinţă, declară pe Fotiu scos din scaun şi-l trimise în exil, rechemând pe Ignatiu, pe care Mihail îl scosese şi deci desigur nu-i păstra amintire bună şi conştinţa nu-i impunea vre-o obligaţiune către dânsul. Spre a putea legitima această schimbare bruscă, Vasiliu degrab se adresă la scuunul Romei, cu declarare, că a executat sentinţa dată de Nicolae contra lui Fotiu scoţându-l şi restabilind pe Ignatiu, patriarhul legitim, după sentinţa lui Nicolae, dar adause că e necesar a sancţionà solemn acest act şi deaceea rugă pe Adrian II a trimite delegaţi la un sinod ecumenic ce el, —Vasiliu—convoacă la Constantinopole, spre a restabili şi pacea între Răsărit şi Apus, perturbată supt predecesorul său. Adrian II profită bucuros de ocaziunea, ce i se oferi, spre a repeţi acum cu mai mare perspectivă de succes încercarea nereuşită a lui Nicolae I relativ la biserica Grecilor şi a afirmà autoritatea scaunului roman la ei chiar din a lor îndemn. Deci adună în Roma un sinod, care comparà sinodul ţinut în an. 867 în Constantinopole cu sinodul tâlhăresc din Efes, iar pe Fotiu, cu Dioscur, rosti anatema asupra lui Fotiu, iar pe ceialalţi membri îi declară numai scoşi din scaun, de se vor supune, iar de nu, şi ei sunt excomunicaţi. După aceea degrab trimise delegaţi la sinodul ecumenic, ce se pregătià în Constantinopole. Totuş le a dat instrucţii exprese că la sinod n'au să facă altăcevà decât să publice solemn sentinţa de condamnare, dată în Roma contra lui Fotiu, să reintegreze pe Ignatiu solemn în numele şi din ordinul Romei, iar în sinod să nu fie admis nimenea, de nu va recunoaşte după o formulă anume, autoritatea şi precăderea şi rangul neasemănat al bisericii Romei. In acelaş an delegaţii papii şi sosiră în Constantinopole. Aici, ignatienii, cari de mai'nainte căzuseră la picioarele papii, precum şi Curtea şi împăratul, care deasemeni avea interes a-şi asigurà alianţa papii contra fotianilor foarte numeroşi, au primit pe delegaţii papali cu cele mai mari onoruri, neuzitate până atunci. Iar delegaţii s'au condus conform onorurilor, ce li s'au făcut şi luară curând atitudine de dictatori.

Deci fu adunat acum aşa zisul sinod ecumenic şi deschis în biserica sf. Sofii, sub preşedinţa delegaţilor papii. Dar el s'a deschis cu un număr de membri extraordinar de mic, căci numai

câţivà episcopi, vreo 12 cu Ignatiu în frunte s'au pretat a subscrie formula şi astfel a intrà în Sinod. Numărul lor crescù abià treptat, mai ales prin faptul că Ignatiu, în locul fotianilor scoşi, consacrà noi episcopi şi-i introducea degrab în sinod. Până în an. 870 când el fu închis, numărul episcopilor abià s'a urcat la 102. Fotiu fu citat si tratat foarte sever. El însă păstra o atitudine demnă şi liniştită; la întrebările, ce i se puneau, tăcea, sau răspundea cu cuvinte caustice din sf. Scriptură, aşa că tăcerea ca şi ıăspunsurile lui exasperau pe delegaţii papii. Partizanii lu Fotiu deasemenea aü fost constanţi cei mai mulţi. Instrucţia în întregul ei avea de scop numai a constata că la sinoadele din an. 861 şi 867 Fotiu ar fi manevrat cu marturi şi delegaţi falşi, precum şi cu tot felul dn falşificări şi trucuri, pentru cari scaunul Romei îl declarase scos şi excomunicat. Acum se declară solemn că a manevrat astfel şi sinodul acceptă. Toate invectivele şi numirele de eretici câte s'a putut inventa fură devărsate asupra lui Fotiu; el fu lovit cu toate anatemele. Dar controversele dogmatice, disciplinare şi rituale, ce reclamau o soluţiune în interesul păcii Bisericii întregi nici nu s'au pomenit. La sfârşit sinodul a dat 14 canoane, după actele Grecilor, 27 după Latini, unele din ele cu tendinţa vădită de a face indiscutabilă autoritatea papii la Răsărit. Ignatiu, împăratul şi membrii sinodului au primit totul. Insă când fu vorba de a subscrie actele, ignatianii începură a regreta că în dorinţa de a strivi pe Fotiu sau dat în mânile Latinilor. Ei deci începură a reproşà împăratului şi lui Ignatiu, că au redus biserica greacă a fi sclavă bisericii Romei. Actele se subscriau cu imputări reciproce; părţile se acuzau una pe alta de falşificare, căci Latinii retuşaşe textul în favoarea lor, iară Grecii se siliau a ieşi din impas cât mai facil prin textul lor. In sfârşit s'au subscris actele şi erau acum în mânile delegaţilor, dar şi aşa Grecii le-au substras. Fireşte delegaţii făcură mare sgomot, ameninţând că vor anula totul; împăratul şi Ignatiu reuşiră a căpăta actele substrase şi a le restitui. Astfel s'a închis sinodul, care-şi dete numele pompos de sinodul VIII ecumenic, deşi el la deschidere fu compus numai din 12 episcopi şi chiar la închidere abia au fost 102, cu toată sporirea continuuă a numărului membrilor.

După sinod s'a născut un incident şi mai mare între delegaţii Romei şi Răsăriteni din cauza Bulgariei. E probabil că Bulgarii se săturase de episcopii latini şi de ritul latin şi trimisese soli la Constantinopole

să întrebe sinodul adunat aici, de care patriarhie depind ei canonic? Sinodul acum fiind închis, împăratul convocă la sine pe delegații Romei, pe Ignatiu și pe reprezintanții patriarhilor de Răsărit, ca să dea Bulgarilor răspuns la întrebarea lor. Delegații Romei fură foarte indignați că Bulgarii au cutezat a face această întrebare, dar ziseră că e lesne a li se răspunde la întrebare. Deci au răspuns Bulgarilor: „Sunteți pe teritorul Iliricului de altă dată, care până la Leon Isavru depindea de patriarhia Romei și acest iconoclast l-a smuls dela scaunul Romei". Dar Răsăritenii explicau altfel chestiunea; prin întrebări puse Bulgarilor au demonstrat că Bulgarii năvălind pe teritorul bisericii Iliricului și cucerindu-l ca păgâni, au destrus această biserică; deci fù neceser a se înființa o Biserică cu totul nouă; aceasta și fu înființată de misionari din Constantinopole, prin urmare ea fiind înființată din Constantinopole, depinde de Constantinopole. Astfel au decis reprezentanții patriarhilor de Răsărit și Bulgarii s'au unit cu această deciziune. Delegații Romei plecară spre patrie protestând și amărâți, iară pe cale fiind atăcați de pirați au pierdut și actele sinodale; numai Anastasiu, bibliotecar al Romei († 886 după autori vechi, † 874 după moderni), care fusese și el la Constantinopole ca ambasador al împăratului Ludovic și se întoarcea pe altă cale, au adus la Roma actele grecești și o traducere latină a lor. Deci Bulgarii trimeseră pe episcopii latini la urma lor în acelaș mod injurios cum trimisese cu 4 ani înainte pe preoții greci. Ignatiu, de altfel atât de supus Romei, hirotoni Bulgarilor un arhiepiscop grec și-l trimise la ei. Roma făcù Bulgarilor și lui Ignatiu fel de fel de remonstrări, amenință pe Ignatiu cu scoaterea din scaun. Totul a fost în zadar. Bulgarii precum și Ignatiu n'au cedat. Atunci Roma declară pe Ignatiu scos și excomunicat, dacă până la un anumit termin nu va retrage din Bulgaria pe arhiepiscopul grec și clerul său. Dar în an. 877 sau 878, înainte de expirarea acestui termen, Ignatiu muri fără să fi dat curs ordinului Romei.

Acum urmă o nouă schimbare bruscă a situațiunii.

In urma sinodului din an. 869—870 Fotiu avuse a suferi exil îndelungat și tratament rău; dar în sfârșit intrà din nou în grația împăratului; acesta îl chemase la palat și-l numi preceptor al ambilor săi fii; Fotiu se'mpăcase și cu Ignatiu; deci în an. 877 murind acesta, împăratul ridică din nou pe Fotiu la scaunul patriarhal cu consimțimântul întregii ierarhii; numai câțivà

ignatieni ireductibili, ca mitropoliţii Mitrofan (Μητροφάνης) de Smirna şi Stelian (Στυλιανός, Stylian) de Neocesaria nu încetară de a urî pe Fotiu. Văzându-se iarăş patriarh, Fotiu avù mai întâi grija de a cere împăratului revizuirea procesului său din an. 869—870. Spre acest scop obţinù a fi convocat în Constantinopole un sinod, constituit în mod identic cu cel din an. 869—870. Pe scaunul Romei era atunci Ioan VIII (872—882). Acesta înclină la împăcare cu Fotiu, mai ales de când Ignatiu şi partizanii lui se arătase aşa de puţin recunoscători cătră Roma. El mai vârtos credea că dela Fotiu, care avea interes a se împăcà cu Roma, va puteà dobândi pe cale amicală şi ceeace Ignatiu refuză după ce fusese confirmat în scaunul patriarhal. Aşa dar Ioan se grăbì a trimite delegaţi la Constantinopole, ba chiar a recunoaşte pe Fotiu patriarh legitim şi a ameninţà cu escomunicare pe cine n'ar voì să-l recunoască. Totuş a pretins lui Fotiu a-şi cere iertare dela scaunul Romei, a-i recunoaşte autoritatea şi mai ales a restituì Bulgaria. Delegaţii Romei sosiră la Constantinopole şi sinodul s'a ţinut în an. 879—880 în biserica sf. Sofii supt preşedinţa lui Fotiu. La acest sinod au luat parte 383 de episcopi. Sinodul cu consimţimântul delegaţilor Romei declară pe Fotiu patriarh legitim, ba chiar anulă tot ce s'a făcut contra lui mai nainte, şterse Sinodul din 869—870 depe lista sinoadelor şi în locul lui proclamă ca sinodul al VIII ecumenic pe celce se ţinea acum; sinodul mai declară că trebue a conserva simbolul aşa cum l'a stabitit sinodul din Nicea şi Constantinopole şi că orcine va face vre-o modificare la el să fie pasibil de excomunicare. Zaharia, mitropolit de Halcedon, care împreună cu Procopiu, mitropolit de Cesaria au fost purtătorii de cuvânt ai acestui Sinod, pronunţă un engomiu strălucit la adresa lui Fotiu. In sfârşit sinodul a dat 3 canoane. In cel dintâi se recunoscù că scaunul Romei şi al Constantinopolei sunt coordonate şi că un răsăritean excomunicat în Constantinopole să fie considerat astfel pretutindenea, tot astfei un apusean excomunicat în Roma să fie considerat ca atare pretutindenea, dar fără prejudiţiul puivilegiilor şi precăderii scaunului Romei. Sinodul rosti şi anatemà contra celuice n'ar voi să recunoască pe Fotiu patriarh legitim şi s'ar opune deciziunilor prezente. Toate acestea s'au făcut cu consimţimântul prevenitor şi al delegaţilor Romei, în aşteptare, că drept recunoştinţă Fotiu va cere iertare scaunului Romei şi va recunoaşte autoritatea lui superioară sau cel puţin

va restitui Bulgaria. Dar Fotiu n'a voit a cere iertare, nici a rècunoaşte autoritatea de supremaţie a Romii, cu toate că a trimis la Roma o epistolă foarte reverenţioasă[1]. Ioan VIII nu prea fu mulţumit cu acest rezultat; el a scris curând lui Fotiu că se aşteptà la mai multă umilinţă dela dânsul; totuş recunoscu sinodul şi ameninţă şi din parte-i cu excomunicare pe celce nu l-ar recunoaşte, crezând că astfel poate sperà cu siguranţă a redobândi Bulgaria. In o altă epistolă către Fotiu, Ioan condamnă chiar adaosul „filioque" la simbol, declarând că biserica Romei n'a admis acest adaus şi că va luà toate măsurile necesare spre a-l înlăturà din alte biserici apusene, dar că lucrul se poate face numai treptat şi cu menajare. Cei mai mulţi autori romani din timpul modern consideră această epistolă ca o plăsmuire a lui Fotiu. Dar făcând abstracţie, că unii catolici romani, d. e. Pichler (în „Istoria despre separarea Bisericii") declară că epistola este autentică, ea e de acord cu procedura ulterioară al lui Ioan VIII în special cu consimţirea lui la toate deciziunile sinodului, dată negreşit pe motiv că a luat spre cunoştinţă actele sinodale, între cari erà şi canonul ce condamna orice adaus la simbol; epistola e de acord încă şi cu opinia dogmatică a unui alt scriitor contemporan din Roma, Anastasiu Bibliotecarul, care erà destul de distins, pentru că în 855 o partidă din Roma voi să-l aleagă papă, deşi el a trebuit să cedeze faţă de candidatul opus, papa Benedict III (855—858). După opinia lui Anastasiu, purcederea sf. Duh şi din Fiul, cum învaţă Apusenii, nu are a se înţelege despre purcederea eternă, ci numai despre trimiterea temporală, opinie ce fu exprimată încă dela jumătatea sec. al 7-lea de Maxim Mărturisitorul († 662); în sfârşit epistola mai e de acord şi cu faptul că adausul „filioque" la simbol deveni la Apus din ce în ce mai general cu concursul lui Carol cel Mare, pe când în Roma papa Leon III îl respinse deciziv în an. 809, dând sfat ca şi biserica Francilor să-l înlăture din nou, cu toate că Leon învăţà ca şi toţi cei din Apus că sf. Duh purcede şi din Fiul nu din Tatăl numai. Tocma după 100 ani dela epistola în chestiune, în an. 1014 prin influenţa lui Enric II, împăratul german al Romei (1002—1024) adausul „filioque" la simbol fu introdus legitim şi în Roma supt papa Benedict VIII (1012—1024). Insă chiar dacă e-

---

1. Cât priveşte afacerea Bulgariei, Fotiu a scris papii, că e de rezortul împăratului sau că Bulgaria se cuvine împăratului, cum citim în Pidalion, la prologomena acestui sinod (N. Tr.).

pistola n'ar fi autentică, sinodul din Constantinopole din an. 879-880 şi Ioan VIII, celce a admis deciziunile lui, care între altele accentuau şi proibirea de a se modificà simbolul din Nicea şi Constantinopole, precum şi drepturile egale ale scaunului din Roma şi Constantinopole, aplanară de fapt şi diferenţa principală în dogmă şi în ierarhie, ce dăinuia între Greci şi Latini.

Dar Ioan văzù foarte curând că s'a înşălat în speranţa lui despre Bulgaria. Grecii nu voiră a ceda Bulgaria; despre aceasta s'a convins Ioan îndată ce trimise expres la Constantinopole pe delegatul său, episcopul Marin, un inimic personal a lui Fotiu şi unul din delegaţii papii la sinodul din an. 869—870, când Fotiu a fost scos şi excomunicat. Atunci Ioan înfuriat, suindu-se pe amvonul bisericii sale cu evanghelia în mână, declară în an. 881 că anulează tot ce s'a făcut la sinodul din an. 879—880, că restabileşte sinodul din an. 869—870, că scoate din scaun pe Fotiu şi-l excomunică, precum şi că toţi cei hirotoniţi de Fotiu sunt ilegali şi scoşi din preoţie. Astfel papa anulă el însuş sinodul, pe care mai'nainte îl recunoscù şi ameninţase cu anatema pe oricine nu-l va recunoaşte. El deci reînnoì sciziunea.

Succesorii lui Ioan VIII, sus amintitul Marin (882—884) inimic personal a lui Fotiu şi fost delegat papal, Adrian III (884—885) şi Ştefan V (885-891) călcară pe urmele lui Ioan VIII. Ei deasemenea declarară că Fotiu e scos şi excomunicat şi că sinodul din an. 879 este pseudo-sinod fotian. Unii autori cred că papa, care procedă astfel pentru prima oară, a fost Marin în an. 882 iar nu Ioan VIII în an. 881. Totuş la Răsărit nimeni n'a dat atenţie acestor excomunicări si dictări ale Romei. Sinodul din an. 869—870 fù considerat continuu ca anulat, iar cel din an. 879—880 recunoscut continuu ca Sinodul al VIII-lea ecumenic, deasemenea şi Fotiu, ca legitimul patriarh. El a rămas nesupărat în scaun până ce se sui pe tron un alt împărat. Vasiliu Macedon († 886) avù de succesor pe fiul său Leon VI Filozoful sau Inţeleptul, cum se mai numeşte el abuziv; acest împărat s'a distins prin erudiţie şi lucrări literare şi fusese instruit de Fotiu. Leon deci nu putea suferi ca patriarh pe Fotiu, care-i era superior în talente: deaceea îl acuză şi-ar fi propus a'l trădà; instrucţia achită pe Fotiu de orice culpabilitate, totuş Leon nu voi a-l lăsa patriarh, ci-l trimise la o mănăstire. Obosit de lupte şi devotat literaturii, vieţui încă până la an. 891, zic autori vechi, iar alţii posteriori zic până între anii 891-898 fără a fixà anul; cercetările moderne sta-

bilesc an. 897 ca an. al morţii sale[1]. Intre aceste Leon VI Filozoful înălţă la scaunul de patriarh pe fratele său principele Ştefan (886—893), care deşi în primii ani ai adolescenţei (era de 16 ani), totuş avea educaţie religioasă şi era foarte pios; Fotiu îl hirotonise diacon. Scaunul Romei şi unii ignatianii implacabili s'au bucurat foarte mult de depărtarea lui Fotiu şi au consimţit îndată la ea; a fost o satisfacfie pentru dânşi a vedea pe Fotiu sfârşindu-şi zilele în exil şi în mănăstire.

Noul patriarh însă fusese hirotonit diacon de Fotiu, deaceea scaunul Romei n'a fost tocma mulţumit de alegerea lui; după idea celor din Roma, Fotiu nu mai avea drept a hirotoni, ca unul ce fusese scos de Roma şi în virtutea sentinţei Romei toţi cei hirotoniţi de dânsul erau scoşi. Fireşte, scaunul Romei şi Ignatianii implicabili, în frunte cu Mitrofan al Smirnei şi cu Stelian al Neocesariei vedeau în scoaterea lui Fotiu a doua oară de împăratul Leon Filosoful numai executarea sentinţei rostite de Ioan VIII; afară de aceasta la Apus, pe baza mărturiei acestor adversari ai lui Fotiu se susţine până azi opinia că Fotiu a fost un perturbator al păcii, un intrigant şi un făţarnic nonplus ultra şi că asupra lui apasă mare responsabilitate[2]; din contră în Constantinopole şi în tot Răsăritul oricât se obişnuise lumea a se prosterna la voia împăratului, toţi continuară a privi ca hirotoniţi legitim pe cei hirotoniţi de Fotiu şi deci ca nemeritând a fi scoşi, deasemenea toţi păstrau cu pietate amintirea lui Fotiu.

Deci sciziunea între Biserica de Răsărit şi cea de Apus n'a încetat prin scoaterea lui Fotiu a două oară de către împărat şi prin dorinţa împăratului şi a ignatienilor implacabili, ca scaunul Romei să fie mulţumit de ei. Sinodul din an. 879—880 era respectat de Răsărit ca sinodul al VIII-lea ecumenic, pe când la Apus acest sinod era defăimat ca pseudo-sinod fotian. Sinodul din an. 869—870 erà anulat la Răsărit, pe când la Apus era privit ca sinodul al VIII-lea ecumenic. Orice adaus la simbol era osândit cu anatema la Răsărit, pe când la Apus adausul „filioque" s'a răspândit din ce în ce mai mult şi în sfârşit în an. 1014 supt papa Benedict VIII fù admis solemn şi în Roma. Până

---

[1]. St. Aristarh, op. cit. tom, I p. 152 fixează data morţii lui Fotiu la începutul an. 898 şi anume la Fevruarie 6 (N. Tr.).

[2]. Dar Apuseni vestiţi se pronunţă în mod elogios despre Fotiu, aşa iezuitul *Lapôthre*, cardinalul *Hergenroether*, Vechii catolici prin organul lor de publicitate din Berna, Protostantul I Baletta din Londra ş. a. Cf. Aristarh, op. cit. pag 59, 140 et pass (N. Tr.).

în acest an la Roma se menţinù ferm deciziunea, ce papa Leon III luă cu ocaziunea sinodului din Aachen (Aquisgranum), care sub autoritatea lui Carol cel Mare primi adausul „filtoque" la simbol. In opoziţie cu acest sinod papa declară că voeşte a fi păstrat simbolul fără modificare. Spre acest scop el ordonă a se aşezà în catedrala lui două table de argint, pe cari fù săpat simbolul fără adaus, iar dedesupt inscripţia: „Haec Leo posui amore et cautela ortodoxae religionis, Eu Leon am pus aceste table din dragostea şi solicitudinea ce am pentru credinţa ortodoxă".

Patriarhul Stefan, principe imperial (886—893) şi succesorii săi Antoniu Cauleaas (893—901), ambii patriarhi foarte pioşi, dar flexibili cum voia împăratul, au stat în relaţie amicală cu scaunul Romei, tot aşa împăratul şi ignaţianii implacabili, cari căutau colectiv acolo sprijin contra opiniei bisericii de Răsărit întregi, simpatică lui Fotiu. Totuş nu s'au ajuns la un acord efectiv în Biserică[1]. Din contră, după un armistiţiu fără sinceritate şi provizor, izbucniră curând chiar conflicte noi, mai ales că pela an. 893—896 supt Stefan şi Antoniu, obscurii patriarhi amintiţi acum, scaunul de Constantinopole pierdù din nou biserica Bulgară, ce trecù la Roma în baza unui acord între Simeon (888—927) principele Bulgariei şi papa Formos (891—896). Această pierdere nu o va fi putut suportà mai târziu cu aceeaş nepăsare ca cei doi predecesori, Nicolae Misticul, patriarh energic (901—907 şi 912—925), ucenic al lui Fotiu. In adevăr, dela an. 927 sau 932 veni iar rândul Romei a se lamentà că biserica Bulgară a respins jurisdicţia Romei pentru a doua oară şi de astădată definitiv prin influenţa Constantinopolei, după ce Petru, regele Bulgariei (927—969) să căsători cu o principesă greacă. De aici o inimiciţie surdă, ce a trebuit să se alimenteze din nou când de o parte când de alta.

C. Shisma se tot afirmă în sec. X şi jumătatea întâia a sec. XI.

Conflictele ulterioare cele mai acute se iviră chiar supt Leon VI Filozoful (886—912). El se căsătorise de 3 ori, dar nici din o căsătorie nu avù copii. Din această cauză în an. 905 voi a se căsători din nou, după ce Zoe, soţia lui a patra în perspectivă, îi

[1]) Chiar adversarul cel mai mare a lui Fotiu şi aliatul papilor, împăratul Leon Filozoful, a combătut vechement adausul „filioque", ca o hulă contra sf. Duh şi învăţătură prin care Roma caută să înşale pe credincioşi. Tot aşa M. Psellos pe vremea lui M. Cerulariu. Cf. Bréhier op. cit. pag. 12 şi 134 s. (N. Tr.).

născuse un fiu. A patra căsătorie erà permisă la Apus, iar la Răsărit chiar a 3-a căsătorie se 'nvoià foarte cu greu, a 4-a era cu totul interzisă. Leon însuş confirmase acest impediment matrimonial al bisericii de Răsărit. Nicolae Misticul, patriarh dela an. 901, un bărbat foarte demn şi respectat, declarà împăratului că numai un sinod ecumenic i-ar puteà permite a se căsători a patra oară. Impăratul invită degrab în an. 905 la un atare sinod pe episcopii din imperiu, pe ceialalţi patriarhi de Răsărit şi pe papa Romei, cu care erà în bune relaţiuni încă din an. 886, cànd a scos pe Fotiu. Dar împăratul nu avù pacienţă să aştepte până se va întruni sinodul, ci în an. 906 a pus pe un preot al Curţii (Toma) să-l cunune clandestin. Aflând aceasta patriarhul, a oprit de preoţie pe Toma şi a interzis împăratului şi soţiei sale cei nouă, Zoea, intrarea în biserică, până ce se va pronunţà sinodul asupra cazului. Insă curând după aceea sosiră în Constantinopole delegaţii papii Sergiu III (903—911), primul papă din timpul când în Roma domniau Curtezane. Cum au sosit, ei nu mai aşteptară a se întruni sinodul, ci în an. 907 în numele scaunului din Roma au declarat valabilă căsătoria împăratului şi scos din scaun, respectiv excomunicat oricine s'ar împotrivi la aceasta, în primul loc Nicolae Misticul. Impăratul profită de ocaziune spre a se desface de Nicolai, care-i devenise neplăcut. Deci sub cuvânt că e condamnat îl trimise în exil şi ridică la scaunul de patriarh pe singhelul Eutimiu, care se arătă docil şi voi să confirme a 4-a căsătorie a împăratului. Din această cauză în Constantinopole să născù o sciziune. In adevăr s'au găsit şi persoane, cari de hatârul împăratului trecură în partea lui şi a patriarhului său Eutimiu (907—912) şi se numiră Eutimieni; dar în opoziţie cu ei erau persoane de opinie mai riguroasă, cari luară apărarea venerabilului Nicolae, cel scos în mod ilegal şi degrădător; deaceea nu voiră a recunoaşte pe Eutimiu şi reproşară acerb scaunului din Roma pentru că contribuise la scoaterea lui Nicolae. Mai apoi împăratul însuş fù cuprins de remuşcări pentru nedreptatea, ce făcuse lui Nicolae şi în an. 912, când muri, declară în public căinţa lui şi dispuse ca Nicolae să fie reintegrat.

Incă în an. 912 Nicolae cel scos mai 'nainte fù reintegrat supt Alexandru, fratele lui Leon VI Filozoful, care domni un an ca tutor cu puteri ilimitate al lui Constantin VII Porfirogenit (Porphyrogenitus sau Porphyrogennetus), fiul lui Leon VI, moştenitorul tronului, apoi până la an. 919 ca coregent, iar Eutimiu a

trebuit să se retragă, nu fără a fi fost maltratat; cu toate acestea el avù încă partizani până în an. 920, când se ţinù la Constantinopole un sinod propriu sub preşedinţa lui Nicolae Misticul († 925). Cu consimţimântul lui Constantin Porfirogenit (Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, 912—959), fiul lui Leon, acum singur împărat, care după exemplul tatălui său a dat şi scrieri literare ca erudit, sinodul a declarat că a 4-a căsătorie ne e permisă, declarare la care au aderat şi partizanii lui Eutimiu cel retras. Această deciziune fu comunicată cu reproşuri în conformitate şi scaunului din Roma, ai cărui delegaţi fuseră prezenţi. Decretul sinodal, ce confirmă interzicerea căsătoriei a 4, primi numele de „Tomul unirii" („Τόμος ἑνώσεως, tomus unionis"), fiindcă în această ocaziune s'au unit cu Nicolae Misticul şi Eutimienii; dar tocma patriarhul Polievct (956—976) reuşi a-i împăcà complet introducând în diptihe numele lui Eutimiu.

Prin tomul unirii fu semnalat un punct nou de diferinţă între Răsărit şi Apus, căci Biserica Romei perzistă în a recunoaşte căsătoria a 4-a ca permisă. Iar controversa aceasta, ce fu numită Controversa tetragamică, apoi împrejurările şi tonul în care s'a tratat, au fost un nou ghimpe în inimile Răsăritenilor contra Apusenilor şi viceversa. Am amintit mai sus, cum in an. 932 (unii zic în an. 927) Constantinopole irită foarte senzibil scaunul Romei, smulgând iarăş dela el Bulgaria, cu ocaziunea căsătoriei lui Petru, regele Bulgariei, cu fiica unui împărat Grec. Roma în an. 933 se amestecă din nou în certele din Constantinopole pentru scaunul de patriarh şi-şi atrase din nou ura Răsăritului.

Faptul e următorul:

Impăratul Roman I (Ῥωμανός, 919—944) succesor a lui Alexandru, coregentul sus amintit a lui Constantin Porfirogenit, voì a imità pre Leon Filozoful şi a ridica în scaunul de patriarh din nou un principe, pe fiul său Teofilact. După ce depărtă pe bătrânul patriarh Trifon (928—931), Roman cu consimţimântul şi concursul papii Ioan IX (931—936) ridică în scaunul de patriarh pe principele Teofilact (933) şi delegaţii papii îl consacrară. Principele era un adolescent abià de 16 ani. Patriarhul Ştefan, frate cu Leon, încă fu adolescent în timpul său (886—893), dar un adolescent cu educaţie religioasă şi foarte pios, pecând patriarhul Teofilact era un tânăr foarte sburdalnic, bun pentru orice, afară de preoţie. Amator de cai şi călăreţ pasionat, el a fost un patriarh nemaipomenit de rău în Constanti-

nopole. Acest patriarh, impus Constantinopolei cu concursul Romei mânji scaunul patriarhal 23 ani şi fu demn de papii contemporani ai Romei, din timpul Pornocraţiei. Teofilact a mers cu sburdăciunile aşa de departe, că slujind odată în biserică şi primind veste că iapa lui favorită a fătat un mânz, s'a desbrăcat de veşminte în mijlocul leturghiei şi a fugit la grajd. In an. 956 muri de o emoragie, trântit de cal pecând călăriă în goana cea mare, fiind abiă de 39 ani.

După moartea lui Teoofilact, scaunul patriarhal de Constantinopole intră în desacord dinceînce mai mare cu Roma şi cu tot Apusul. Patriarhii Nicolae II Hrisoverghi (984—995) şi Sisiniu II (995—998) au rostit în an. 985 şi 996 anatema asupra tuturor scrierilor contrare lui Fotiu şi altor predecesori ai lor, anatemă ce ţintea evident în Biserica de Apus şi în Ignatienii ireductibili; mai mult încă, patriarhul Sisiniu II şi succesorul său Serghiu II Manuelitul (999—1019) au reînnoit chiar enciclica lui Fotiu contra Latinilor, publicându-o din nou sub numele lor. In an. 1014 prin stăruinţa împăratului Enric II (1002—1024) papa Benedict VIII (1012—1024) a admis şi în Roma adausul „filioque" la Simbol. Niciun papă nu sancţionase încă introducerea lui în Roma. Atunci numele papii, patriarhul de Apus a fost şters din diptihe în tot Răsăritul, conform deciziunii unui sinod din Constantinopole supt Serghiu II.

Autori din Apus[1] spun că Vasiliu II Bulgaroctón (976—1024), care avù de coregent pe fratele său Constantin VIII, mort la 3 ani după dânsul, căută amiciţia papii pentru planuri deale sale în Italia de Jos; deaceea se gândi a împăca scaunul Romei cu cel de Constantinopole. Spre acest scop în an. 1024 ar fi trimis noului papă Ioan XIX (1024—1033) între alte daruri şi o mare sumă de bani, ca papa să se decidă a recunoaşte pe patriarhul de Constantinopole coordinat cu sine, fără prejudiţiul primatului de onoare, cum definise sinodul din an. 879—880, sau în terminul diplomaţiei, a recunoaşte pe patriarhul de Constantinopole patriarh ecumenic în Răsărit, cum este papa 'n Biserica întreagă. Atunci era patriarh în Constantinopole Eustatiu (1019—1025), bărbat demn şi dispus la împăcare. Acei autori spun apoi că Ioan XIX, fascinat de scumpele daruri, fu dispus chiar a satisface dorinţa împăratului, dar se izbi de o teribilă indignare, ce manifestă Apusul, îndată ce a prins de veste, aşa că trebui să re-

1. Aceşti autori sunt Raul Glaber şi Hugo de Flavigny, ambii cronicari. Cf. Bréhier, op. cit. pag. 8 scv.

nunțe la proectul său și încercările de împăcare ale Grecilor au rămas zadarnice. Faptul poate să fie adevărat, dar el poate și să nu fie, fiindcă Răsăritenii nu fac nici o mențiune despre această încercare[1]. Sigur este că atmosfera generală între Răsărit și Apus deveni dinceînce mai tulbure și mai încărcată.

Această stare a spiritelor proveni și din cauzele următoare: Răsăritenii acum au cunoscut că Apusenii au și uzul de a săvârși Euharistia cu azime (τὰ ἄζυμα), uz ce cu încetul deveni la ei general dela sec. al 9-lea împreună cu părerea că Hristos a săvârșit Cina lui depeurmă cu azime. Acest uz aflǎ imitatori și la Răsărit pe Armeni, cari de predilecție înmulțiau diferințele dintre ei și biserica greacă. El a produs în biserica greacă mare scandal, ca un „Iudaism reînnoit" mai ales pentru că în antichitatea creștină ebioniții, iudaizanți extremi, aveau acest uz. Chiar la începutul sec. al 11-lea Leon, mitropolit rus († 1008), a atăcat acest uz în un tratat adresat cătră Latini, dar scris în limba greacă[2].

Răsăritenii au cunoscut deasemenea și i-a prins mirarea că Apusenii, conform unui uz existent la ei încă de pe timpul lui Augustin († 430), în postul mare, ca timp de penitență, suspendau cântarea „Aliluia הַלְלוּיָה", adică „Lăudați pre Domnul" ca o cântare de veselie pe când în Biserica de Răsărit cântarea „Aliluia" era în uz în tot cursul anului bisericesc, cum erà ea și în Testamentul vechiu.

D. Implinirea shismei 1054.

După jum. sec. 11 se ivi curând un nou conflict acut între Răsărit și Apus. In an. 1053 Nechita Pieptosul (Νικήτας Στηθάτος, Pectoratus) eruditul monah studit din Constantinopole, a scris cărți polemice contra Latinilor. Patriarhul de atunci Mihail Cerulariu (Μιχαήλ Κηρουλάριος, 1043-1058) mai puțin erudit, cu colegul său Leon de Ah-

---

[1]. Altfel raportează faptul Louis Fr. de Sauvé op. c p. 185 și 285. El scrie că papa Ioan XVIII, îngrijat de dificultățile, ce tendința de expanziune a Romei întîmpină în Rusia, a voit a readuce în Biserică starea de lucruri primitivă și a se împăca cu patriarhul de Constantinopole: dar o scrisoare, ce episcopii din Francia i-au trimis în an. 1024 l-a silit a părăsi această idee (N. Tr.).

[2]. Scrierile polemice vechi ale Rușilor de rit grec contra Latinilor le-a cercetat și publicat învățatul rus Pavloff în un tratat cu titlu: Privire istorică și literară asupra vechii polemici a Rușilor în contra Latinilor (e critica unei scrieri a lui Popov despre această chestiune). Scris rusește. Saint-Petersbourg 1876. Citat de Bréhier op. cit. pag. XIV n. 2. Cf. și Funk-Hemmer op. cit Tom. 1 pag. 407 nota (N. Tr.).

rida, Arhiepiscop autocefal al Bulgariei deasemeni erau combativi. Polemic pasionat contra Latinilor, Leon arhiepiscopul bulgar a scriś în acelaş timp o epistolă cătră Ioan, episcop latin de Trani, în Apulia. In acea epistolă Leon aducea Latinilor acuzaţiunile următoare: 1. Săvârşesc Euharistia cu azime şi introduc astfel în Biserică uzuri iudaizante, 2. Postesc Sâmbăta, 3. Mănâncă sânge şi animale sufocate şi 4. Suspendă cântarea „Aliluia" în Marele post. Această epistolă căzu şi în mânile lui Leon IX papa Romei (1048—1054) şi tododată i se raportă, evident cu exagerări, că Mihail Cerulariu din cauza uzului azimelor e intolerant mai ales contra Latinilor şi a închis bisericile lor din Constantinopole, iară pe călugării latini i-a gonit din mănăstirile, ce aveau ei în Constantinopole şi prinprejur; ceva mai mult, la o aseminea ocaziune sachelarul Nichifor (Νικηφόρος) ar fi călcat în picioare azimele. Atunci Leon IX a scris lui Cerulariu o epistolă severă; fără să-şi dea osteneală a justificà prin ea uzurile Apusenilor, ce erau atăcate, sau a dovedì că Cerulariu a fost incorect, Leon îi reproşà că el, ca şi Leon de Ahrida, are cutezanţa de a dà lecţii papii, care-i este mult superior şi că se revoltă contră autorităţii papii, căruia nimeni nu cutează a i se opune. In sfârşit îl ameninţă cu soarta lui Lucifer, căpetenia duhurilor răle. I-a trimis şi o copie de pe documentul apocrif al daniei lui Constantin cel Mare, comunicându-i tododată legenda din Apus, că puţin timp înainte de sinodul VII ecumenic (787) o femeie a fost patriarh de Constantinopole 1½ ani. Tot în acest senz a scris Leon şi celorlalţi patriarhi din Orient, îndemnându-i a nu face cauză comună cu Cerulariu.

Intre aceste Constantin IX Monomah, împăratul Bizanţului (1042—1054) se aflà în o situaţie foarte critică din cauza inimicilor externi mai ales în Italia de Jos, ce încă tot depindea de imperiul sàu. In această situaţie având nevoe de sprijinul papii se silià în tot chipul posibil a face o împăcare, cum autori apuseni spun că ar fi încercat în an. 1024 şi Vasiliu II Bulgarocton, însă fără rezultat. Deci Constantin căutà a calmà pe Cerulariu, iar de altă parte rugà pe papa a trimite delegaţi la Constantinopole spre a se ajunge la un acord în ce priveşte diferinţele existente între Biserica de Răsărit şi cea de Apus. Insă papa n'a fost abil în alegerea delegaţilor. El trimise în fruntea acestora pe cardinalul Humbert, care avea contra Grecilor idei preconcepute şi erà foarte pornit contra lor. Humbert acuză pe Răsăriteni că sunt

manihei, donatişti, nicolaiţi şi macedonieni, deasemenea, că au falşificat simbolul, în care dela început s'ar fi aflat adausul „filioque", îi mai acuză şi de alte abuzuri[1]. Cum a sosit în Constantinopole el publică polemici acerbe contra Grecilor şi mai ales contra lui Cerulariu, Leon de Ahrida şi Nichita Pieptosul, asupra căruià devărsà cele mai vulgare invective. Impăratul, foarte preocupat de un acord, se purtà cât se poate de curtenitor cu Humbert şi cu ceialalţi delegaţi ai Romei; s'a dus în persoană cu ei la Nichita Pieptosul şi inzistă pe lângă dânsul, pânăcând acesta—după spusa lui Humbert—în interesul păcii a dat în foc scrierile sale polemice contra Latinilor; însă Grecii spun că în adevăr lui Nichita i s'a sugerat această idee, dar el n'a cedat. Humbert voì să trateze în acelaş mod şi cu patriarhul Cerulariu; dar acesta nu s'a pretat a intrà în tratative cu el. Cerulariu declară că va discutà cu Latinii numai într'un sinod, căci Latinii voesc numai a învăţa pe alţii, dar nu admit ca să-i înveţe nimenea; deci refuză a mai primi pe delegaţii papii, înainte de a se întruni sinodul. Din această cauză Humbert, iritat peste măsură, a compus în latineşte un libel, în care după imputări vehemente, rosti anatema asupra lui Mihail Cerulariu şi asupra tuturor celor de socotinţa lui. Cu acel libel în ziua de 16 Iulie delegaţii papii s'au dus în biserica sf. Sofii, unde erà adunat cler şi popor, au pus libelul pe sf. Masă şi au eşit scuturând la uşele bisericii praful de pe picioare şi strigând: „Dumnezeu să vadă şi să judece!".

Astfel ei lăsară în biserică nedomiriţi pe Greci, cari nu înţelegeau ce va să zică aceasta şi după 2 zile plecară. Impăratul însă tot sperà să-i cheme înapoi. Dar când clerul şi poporul află că libelul pus pe sf. Masă erà o sentinţă de excomunicare, plină de injurii, i-a cuprins o groaznică indignare, ce înspăimântă chiar pe împărat; el căutà să se justifice, asigurând că de i s'ar fi denunţat faptul şi de s'ar fi putut, fără a jigni dreptul solilor, ar fi aplicat pedeapsa meritată delegaţilor, cari acum fugise. Dar Cerulariu degrab a convocat un sinod şi acesta declară că anatema din acel libel de excomunicare cade pe capul celor ce au rostit-o. Cerulariu apoi publică decretul sinodului în o enciclică. El a reprodus în enclicică acuzaţiile, ce Fotiu a făcut Latinilor in enciclica lui şi Leon de Ahrida, în epistola lui cătră Ioan, e-

---

[1]. Comp. Paparrigopoulo, op. cit. p. 322 scv. (N. Tr).

piscopul de Trani, mai adăugând și altele. Acum Cerulariu îi mai acuză că episcopii lor poartă inele și se duc la răsboiu, că preoții lor își rad barba (Apusenii spun că și Fotiu le-a făcut această imputare), că monahii lor mănâncă carne (monahii răsăriteni nu mâncau), că Apusenii în zile de post mănâncă lapte și ouă, că botează cu o singură cufundare, că la ei se pot căsătorì 2 frați din o familie cu 2 surori din altă familie și altele asemenea[1].)

Prin acest succes contra papii și a delegaților săi Mihail Cerulariu triumfă și contra împăratului Constantin IX Monomah († 1054), care din motive politice fusese îngăduitor cu ei; apoi dădù concurs la detronarea împăratului Mihail IV Stratioticul (1057); dar când amenință cu detronare și pe succesorul acestuia Isac I Comnen, căruia nu voia a-i cedà în insignii de demnitate imperială, în an. 1058 Isac l-a scos din scaun și în an. 1059 muri în exil. Totuș moartea lui n'a schimbat cât de puțin situația. Ce-i drept unii episcopi și teologi dela Răsărit erau de opinie că nu toate diferințile semnalate de Cerulariu sunt așa de grave, spre a se face Latinilor reproșuri pentru ele, sau chiar a se desbina de dânșii. Dar între Răsăriteni nu erà nici o divergință despre unele puncte, așa d. e. despre dogma purcederei sf. Duh și mai ales despre adausul „filioque" la simbol. Unul din episcopii și teologii moderați fù și Petru, atunci patriarh de Antiohia. El în epistola către Cerulariu declară că nu consideră grave și de condamnat toate innovațiile Latinilor, dar înțelege prea bine că nu poate fi vorba de o comuniune cu ei cât timp mențin adausul „filioque" la simbol. El mai declară că și în patriarhia lui numele papii nu se mai pomenește, deși cu 45 ani înainte se pomenia încă la Antiohia ca și la Constantinopole. Răspunzând apoi lui Dominic „Patriarh" de Acvileia, care se plângea de intoleranța Bisericii de Constantinopole în chestia azimilor, Petru 'și exprimă surprinderea, că Arhiepiscopul de Acvileia se intitulează patriarh, de oarece sunt numai 5 patriarhi, cari sunt așa zicând cele 5 simțiri ale Bisericii; el desaprobă deasemenea și noul uz de a săvârși Euharistia cu azime, în opoziție cu tradiția Bisericii antice. Despre diferințile dintre Biserica de Răsărit și

[1]. Cf. Carte sau Lumină cu drepte dovediri despre Vavilonul cel tăinuit, carele este la Râmleani a celui dintre sfinți Părintelui nostru Nil, arhiepiscopul Solunului, tipărită în sf. episcopie a Râmnicului, 1760. In această scriere se mai aduc papiștilor și alte vini. Vezi p. 19 scv. (N. Tr.).

cea de Apus s'a exprimat după Petru tot atât de moderat şi renumitul teolog grec Teofilact „Bulgarul", arhiepiscop de Ahrida, care înfloria între anii 1080—1107. Aşa dar deşi nu toţi Răsăritenii aveau exact aceleaşi opinii despre Latini ca Cerulariu, totuş Răsăritul întreg a considerat pe Latini demni de a fi excluşi din comunitatea Bisericii. Din partea lui Apusul întreg menţinù purcederea sf. Duh din Tatăl şi din Fiul, primatul de jurisdicţiune al papii şi anatema rostită asupra lui Fotiu, a lui Cerulariu şi a partizanilor lor, cari în punctele principale de diferinţe sunt toţi Răsăritenii; până astăzi Apusenii pretind că Fotiu este provocatorul shismei, şi ca atare singur culpabil, un intrigant şi făţarnic, iară că Cerulariu este celce a completat-o şi ca atare singurul responzabil, un spirit mărginit şi orgolios. Ambele părţi adverse s'au acuzat reciproc de shizmă şi de eteredoxie Apusul a acuzat Răsăritul totdeauna mai mult pentru shismă, iară Răsăritul a imputat Apusului mai mult eterodoxia. Apusul numi îndecomun pe Răsăriteni în mod mai intolerant şi „Shismatici", iară Răsăritul numi pe Apuseni în mod mai tolerant numai Latini ca şi până atunci. Deasemenea fiecare parte adversă se pretindea în mod esclusiv singura catolică sau ortodoxă, deşi în Apus a fost în uz preponderant expresia dintâi, iar în Răsărit această din urmă. Astfel s'a pecetluit shizma între Biserica de Răsărit şi cea de Apus şi durează de atunci până astăzi.

Dacă stăm însă pe terenul istoric obiectiv, sau dacă voim a lăsà numai Capului divin al Bisericii sentinţa în procesul dintre Biserica de Apus şi de Răsărit, cum s'a exprimat şi Ciprian, comform preceptului creştin al dragostei către aproapele, la sinodul III din an. 256 despre controversa în chestiunea botezului ereticilor, zicând: „Să aşteptăm toţi judecata Domnului nostru Iisus Hristos", „Expectemus universi iudicium Domini nostri Iesu Christi", — în acest caz una din părţi se va numi mai just şi mai demn „Biserica catolică romană" iară ceealaltă: „Biserica catolică greacă" sau „Biserica catolică de Răsărit". Dar Biserica catolică romană pretinde că ea singură este: „Biserica catolică"; această numire chiar a intrat în uz şi deaceea au adoptat-o incoscient şi cei, pentru cari ea este o ofensă; Biserica catolică romană apoi contestă Bisericii catolice de Rasărit şi dreptul de a se numi „Biserica Ortodoxă" cum e uzul la Răsărit; ea numeşte „Catolici greci" sau „Catolici răsăriteni" numai pe creştinii greci sau resăriteni, cari s'au unit cu dânsa sau mai corect

s'au supus ei. Aşa dar, pecând în ţările protestante numele de „catolic grec" e sinonim cu cel de „ortodox răsăritean" în senzul Răsăritenilor, în ţările catolice romane numele de „catolici greci" e sinonim cu cel de „Greci uniţi". Grecii sau răsăritenii uniţi cu Biserica catolică romană s'ar putea numi corect catolici-romani de rit grec sau răsăritean, iară catolicii romani cei genuini spre distingere de cei de rit grec se vor numi: „Catolici romani de rit latin". De această opiniune a noastră sunt şi unii statistici catolici romani[1]. Ei deosebesc pe catolicii romani în catolici romani de rit latin, grec, armean, sirian, maronit, haldaic etc.

CAPITOLUL IV.

Doctrina Bisericii.

B. Cum a fost ea definită.

Dogme şi Teologumena (opinii teologice).

§. 127. Definiţiuni dogmatice ale Bisericii, în vigoare la Răsărit şi la Apus.

Istoria dogmelor din Periodul III (622—1054), înregistrează *un singur* articol important, pe care l-a definit solemn Biserica universală adică şi cea de Răsărit şi cea de Apus. Acest articol fu stabilit în opoziţie cu un eres nou, ce se ivi din condesceanţa către monofiziţi, sau cu Monoteletismul, care profesà în Hristos două firi, dar *o singură* voe (θέλησις) şi o singură energie sau o lucrare (ἐνέργεια). In contra Monoteliţilor Biserica a susţinut, a desvoltat şi definit că în Hristos sunt două firi, precum şi două voi şi două lucrări, dar voia umană şi lucrarea umană se subordinează cu totul voii divine şi lucrării divine. Această dogmă s'a definit solemn la sinodul VI ecumenic (680—681.) La sinodul VII ecumenic sau al 2-lea din Nicea (787) contra iconoclaştilor s'a mai dat o definiţiune solemnă despre uzul icoanelor şi cultul lor; dar în senzul ei strict, această definiţiune se referă în prima linie la cult iar nu la dogme.

§. 128. Dogma din Apus despre purcederea sf. Duh „din Tatăl şi din Fiul". Adausul „filioque" la Simbol.

Pe lângă definiţiunile, ce sunt comune Bisericii de Răsărit şi de Apus, mai vedem că se produc şi antiteze pe terenul dogmatic între Răsărit şi Apus. Răsăritul crede că sfinţii Părinţi şi

[1]. Apuseni riguroşi contestă şi denumirea „Biserica de Răsărit". Cf. Ad. D'Avril, Documents relatifs aux Eglises de l'Orient. Paris 1885 pag. 6. (N. Tr.).

sinoadele ecumenice au desvoltat complet învăţătura Bisericii şi deci că ea nu mai are nevoe de nici un adaus. Satisfăcut cu definiţiile dogmatice ale Bisericii vechi şi ale sinoadelor ecumenice Răsăritul le menţinù ferm şi numi regula aceasta „Ortodoxie". Apusul din contră, pelângă definiţiile dogmatice ale Părinţilor vechi şi ale sinoadelor ecumenice a continuat a dà încă definiţii dogmatice nouă şi a crea dogme; dar prin aceasta a deviat dela învăţătura Bisericii universale şi a provocat dispute dogmatice între Răsărit şi Apus, precum şi controverse chiar între teologii din Apus.

O dispută dogmatică între Răsărit şi Apus s'a născut cu deosebire din cauza doctrinei despre purcederea sf. Duh, Răsăritul menţinù ferm cuvintele sf. Scripturi, după cari sf. Duh purcede din Tatăl, precum şi cuvintele din simbolul Nicean-Constantinopolitan, cari sunt de acord cu textul sf. Scripturi şi spun că sf. Duh purcede numai din Tatăl, menţinù deaseminea şi doctrina identică a tuturor Părinţilor dela Răsărit şi a celor vechi dela Apus chiar. Din contră Apusul în acest Period se uni treptat cu teoria lui Augustin († 431), care depăşià doctrina de mai sus şi afirmà că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul; însă Apusul acum nu mai considerà această teorie ca o simplă opinie teologică (θεολογούμενον), ci ca articol de credinţă şi o declarà dogmă. Aceasta s'a făcut încă din Periodul precedent (312—622) în Spania. Autori *vechi* spun că sinodul din Toledo (Toletum) la an. 477 în opoziţie cu arianii vizigoţi, cari credeau că Fiul e maipejos de cât Tatăl, a decis a mărturisi neapărat că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul; dar autori *moderni* susţin că această credinţă fù exprimată mai întài în o mărturisire, pe care Pastor, episcop de Palentia pela an. 450, o compuse contra priscilianiştilor şi pe care o admise toată Biserica Spaniei; pe lângă mărturisirea lui Pastor apoi sinodul din Toledo la an. 589 a mai decis a primi neapărat această credinţă şi în simbolul Nicean-Constantinopolitan, adăugându-se la mărturisirea că sf. Duh purcede din Tatăl „a patre" cuvintele: „şi din Fiul", „filioque", pentru ca şi în acest simbol să fie mărturisirea, că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul. In acest Period (III) şi scaunul Romei a profesat solemn teoria că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul, prin epistola sinodală a papii Martin I din an. 649, iar decizia de a se primi în simbol adausul „şi dela Fiul", „filioque" avù ecou şi în alte părţi, mai ales în Francia supt Carol cel Mare (768—814).

Aici mai întâi în an. 796 la sinodul din Friaul (Forum Iulii) Paulin, arhiepiscop de Acvileia, susţinù a se intercalà acest adaus în simbol, apoi şi în an. 809 un sinod din Aachen (Aquisgranum) a decis ca întreaga biserică a Francilor să primească neapărat adausul „filioque" în simbol. Delegaţi ai împăratului au fost însărcinaţi a aduce această decizie şi la cunoştinţa papii Leon III (775—816). Auzind aceasta, Leon declară că ce se atinge de doctrină şi el este de aceeaş opinie, dar nu crede că ea s'ar putea primi ca dogmă în simbol, deci protestà contra primirii adausului „filioque" în simbol, recomandând Francilor a esclude adausul acesta. Spre a face protestul său şi mai ponderos, Leon ordonă ca simbolul, aşa cum l-a stabilit sinodul din Nicea şi Constantinopole, să fie săpat pe două plăci de argint şi să se aşeze în biserica sf. Petru din Roma scriind supt ele: „Haec Leo posui amore et cautela ortodoxae religionis", „Eu, Leon, am pus aceste plăci din dragostea şi solicitudinea ce am pentru credinţa ortodoxă"[1]. In adevăr, la Roma cel puţin în biserica catedrală simbolul s'a menţinut fără adausul „filioque" până în an 1014, deşi doctrina că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul erà familiară chiar în Roma şi adausul „filioque" la simbo se răspândise tot mai departe la Apus. In sec. al 9-lea clerici germani din Moravia deasemenea susţineau acest adaus; iară pe Metodiu, Apostolul Slavilor, care în an. 863—885 se opunea la acest adaus, ei îl numiră arian, fiindcă „filioque" s'a introdus contra arianilor în Spania.

Dar în contra acestui adaus, precum şi contra teoriei transformată în dogmă că sf. Duh purcede din Tatăl şi din Fiul, Răsăritenii s'au opus dela an. 649 din ce în ce mai decisiv, îndată ce luară cunoştinţă despre aceasta din epistola sinodală a papii Martin I (649—653), deşi Maxim Mărturisitorul († 662), teolog foarte respectat între Răsăriteni şi în strânsă amiciţie cu Apusul, s'a silit a-i linişti; deasemenea s'au opus ei pela an. 800 când pentru acest adaus monahii latini depe muntele Maslinilor din Ierusalim şi-au atras acuzare de eres şi s'au plâns la Carol cel Mare. Iară la an. 867 sinodul din Constantinopole sub preşedinţa lui Fotiu condamnă solemn adausul precum şi teoria. In sfârşit sinodul din Constantinopole din an. 879—880 condamnă solemn cel puţin orice adaus la simbolul din Nicea şi Constantinopole.

---

[1]. Ioan Vecu (βέκκος) patriarh unit de Constantinopole (1275—1282) afirmă că pe timpul lui se păstrau încă în biserica sf. Petru din Roma aceste două plăci. Citat de P. S. Hrisostom, actual mitropolit al Atenei (N. Tr.).

De aici s'a născut una din cauzele principale al shismei dintre Răsărit şi Apus[1]. Anastasiu Bibliotecarul din Romă şi chiar papa Ioan VIII, contemporani cu Fotiu, sunt încă în contra adausului, precum se vede din istoria shismei şi mai ales a sinodului din an. 879—880. Dar în sfârşit dela an. 1014 adausul este primit în simbol şi la Roma prin o deciziune a papii Benedict VIII, după ce interveni pe lângă el în acest sens Enric II împăratul Germaniei (1002—1024).

§. 129. Controverse despre sf. Euharistie şi controversa reînnoită despre predestinaţiune la Apus.

Pe lângă disputa despre purcederea sf. Duh, între Biserica de Apus şi cea de Răsărit au fost încă două controverse importante în Biserica de Apus. Cea dintâi se referià la modalitatea prefacerii în Euharistie, iară ceealaltă, la doctrina despre predestinaţiune; această din urmă e reînnoirea controversei din sec. 5 între augustinism şi antiaugustinism.

Controversa euharistică fù provocată în an. 831 de eruditul Paschasiu Radbert († 865), monah franc, apoi abate la Corbie (Corbia). In o scriere „De corpore et sanguine Domini" Pashasiu învăţă despre modul în care pânea şi vinul se prefac în Euharistie aşa: Chipul pânii şi al vinului subsistă, dar sub acest chip ni se dă trupul lui Hristos, care s'a născut din sf. Fecioară; deci cu acest trup ne cuminecăm în sf. Euharistie. Toţi erau de acord demult, că în Euharistie pânea şi vinul se prefac în adevăratul trup şi sânge a lui Hristos, dar nu intrase în amănuntele acestei prefaceri, nici ale calităţii trupului şi sângelui Domnului. Deaceea scrierea lui Pashasiu, intrând în amănunte, s'a părut prea materială; iar în an. 844, când el o publică din nou şi o dedică împăratului Carol Pleşuvul, a produs îndoeli la alţi teologi cari credeau mai convenabil a nu intra în amănuntele prefacerii, ca una ce e mister, declarând că în Euharistie trupul şi sângele lui Hristos e identic cu trupul său cel real numai în esenţă, sau în natura lui. Din acest punct de vedere deci au combătut teoria

---

[1]. E cel puţin surprinzătoare deci afirmaţiunea abatelui Duchesne, că shisma avù ca punct de plecare nişte simple confusiuni (malentendus), lesne de înlăturat. Cf. *Églises Séparèes*. Paris 1896, scriere citată şi de *Loisy* în cartea lui cu titlul: l'Évangile et l'Église Paris 1901. pag. 144. Scrierea lui Duchesne are şi alte lacune. Cf. Revue Encyclopèdique pe an. 1896 pag. 595. Paris.

lui Pashasiu atât Raban Maur (Rhabanus), erudit abate de Fulda, mai târziu arhiepiscop de Mainz († 856), cât şi Ratramn (Rathramnus), monah franc din Corbie († 868), cunoscut deasemenea ca teolog erudit. Mai în detaliu combătù această teorie celebrul dar şi zănaticul Erigena (Eriugena) Scot († după 877), originar din Anglia, pe atunci vieţuind în Francia. Dar el abandonà şi doctrina despre prefacere, profesată până atunci de Biserica întreagă, declarând că în Euharistie trupul şi sângele lui Hristos trebue a se privi mai mult simbolic, adică pâinea şi vinul ar fi mai mult semne de amintire ale trupului şi sângelui lui Hristos şi simbole despre prezenţa lui spirituală în Euharistie. Totuş lumea erà obişnuită cu eterodoxiile lui Erigena şi opiniile celorlalţi teologi nu diferiau mult între sine. Deaceea controversa încetă curând dela sfârşitul sec. al 9-lea până la jumătatea sec. al 11-lea. Atunci însă ea începù din nou. Intre acestea teoria lui Pashasiu devenise generală, îndoelile anterioare în privinţa ei încetase şi ea se considerà acum cu totul cuviincioasă. Ba unii susţineau până şi stercoranismul (dela stercus gunoiu, materii fecale), profesând că în Euharistie adevăratul trup şi adevăratul sânge al Domnului e supus după cuminecătură procesului digestiei. Contra acestei teorii se ridică dela an. 1031 numai Berengar (Berengarius), canonic şi scolastic al domului din Tours (Touranes), mai târziu arhidiacon în Angers (Andegavum). El adoptà în câtvà teoria lui Erigena, susţinând ca şi acesta, că Hritos e prezent în Euharistie mai mult spiritual şi că ne cuminecăm cu trupul şi sângele lui Hristos mai mult în mod spiritual, iar nu cu însuş trupul, care s'a născut din sf. Fecioară. Dar când această teorie deveni cunoscută, a produs un foarte mare scandal şi dela an. 1046 o combătură şi condamnară nu numai diferiţi teologi, ci şi sinoade întregi. In special dela an. 1050 o cămbătù Lanfranc († 1089), abate şi profesor la Bec (Beccum) în Normandie, mai târziu arhiepiscop de Canterbury (Cantuaria), precum şi mai multe sinoade din Francia şi Italia, până ce în sfârşit se pronunţă contra lui Berengar şi Roma, condamnând teoria lui. El de repeţite ori fu constrâns a mărturisi doctrina ortodoxă, când în forma ei mai îndulcită, când în cea mai strictă, dar retractà continuu această mărturisire, revenind la vechea lui teorie. Totuş el personal fu susţinut de protectorul său Hildebrand, cardinal (1049—1073) şi chiar ca papă, Grigoriu VII (1073—1085), aşa că în an. 1088 Berengar muri în pace şi în comuniune cu Biserica. Dar sinoa-

dele, condamnând teoria lui, au explicat mai corect teoria lui Pashasiu şi acum toţi încep a profesà că în Euharistie substanţa pânii şi a vinului să preface în substanţa trupului şi a sângelui Domnului, această prefacere e deci o prefacere a substanţei, o transubstanţiaţie; deatunci terminul acesta s'a introdus în tot Apusul şi dela sec. al 15-lea el a fost adoptat şi là Răsărit. Din contră cu nedrept afirmă unii teologi şi istorici protestanţi, că abià Paschasiu ar fi introdus doctrina despre prefacerea elementelor în Euharistie; afirmarea lor e injustă, pentrucă Biserica veche a profesat această doctrină, iar Pashasiu numai a precizat-o subtil, intrând în detalii.

II. Controversa reînnoită despre predestinaţiune a fost de scurtă durată. Ea fù provocată de Gotşalc (Gottschalk, Gotteschalcus), un monah persecutat şi oprimat din o nobilă familie germană, fiu al contelui Berno din Saxonia. Gottschalk s'a născut la începutul sec. al 9-lea şi părinţii l-au închinat încă de prunc mănăstirii, cum era uz atunci. Cei închinaţi mănăstirii din pruncie se numiau „oblati", „aduşi ca dar". Insă Gottschalk, ajungând în vârstă, se simţi foarte nemulţumit că l-au închinat mănăstirii şi cerù să fie dispenzat. In an. 829 un sinod îi acordă dispenza. Dar în an. 830 abatele Raban Maur, cu aprobarea împăratului Ludovic Piosul (824—850), costrânse pe Gotşalc a rămânea credincios votului părintesc. El fu trimis apoi dela mănăstirea Fulda din Germania în Francia, la mănăstirea Orbais (Orbiacum), pendintă de episcopia Soissons (Augusta Suessionum). Gotşale, spre a aflà mângâiere pentru soarta lui, se devotă la studiul lui Augustin şi deveni astfel augustinist, adică susţineà teoria că Dumnezeu din eternitate a predestinat pe unii la fericire necondiţional, adică fără a lua în considerare purtarea lor, iar pe alţii, la condamnare numai în considerarea purtării lor viitoare; apoi, că Dumnezeu nu voeşte ca toţi oamenii să se mântuiască şi că Hristos n'a murit pentru toţi oamenii. Acelaş Raban Maur, fost abate, acum arhiepiscop de Mainz (Moguntia, Moguntiacum 847—856), făcù în an. 848 contra lui Gottschalk act de acuzare şi în an. 849 atrase în contra lui şi pe Hincmar, arhiepiscop de Reims (Remi, 845—882), în a cărui dieceză erà mănăstirea Orbais. Ambii arhiepiscopi deci condamnară pe Gottschalk ca eretic. Ioan Erigena (Eriugena) Scot, care vieţuia (845—877) la Curtea lui Carol Pleşuvul, deşi singur nu tocmai ortodox, s'a declarat deasemeni contra lui Gottschalk, fără ca să fie de a-

cord cu Raban Maur şi cu Hincmar de Reims asupra doctrinei respective. Dar renumitul teolog Ratramn (Rathramnus), monah din Corbie, Remigiu arhiepiscop de Lyon ş. a. n'au privit pe Gottschalk tocma culpabil, aşa că unii l-au condamnat ca eretic, iar alţii l-au apărat. In an. 868 Gottschalk, care a rămas în mânele acuzatorilor săi, muri în carcerea mănăstirii, alienat şi excomunicat, dar n'a voît a retractà teoria lui. După mai multe sinoade contradactorii controversa între acuzatorii şi apărătorii lui se sfârşi în an. 869 la sinodul din Tousi (Toucy) lângă Toul (Tusiacum apud Tullum), prin o formulă conciliantă, care fu însă cu preponderanţă antiaugustinistă.

CTPITOLUL V,

Doctrina Bisericii.

C. *Cum a fost ea dată în lucrări stiinţifice.*

Ştiinţa şi literatura religioasă.

§, 130. Introducere.

Atât la Răsărit cât şi la Apus epoca de înflorire a ştiinţii şi literaturii religioase din Periodul II (312—622) trecuse demult. Periodul III (622—1054), cu care ne ocupăm, e mult inferior Periodului II sub raportul ştiinţii şi literaturii religioase. Totuş la Răsărit ca şi la Apus n'au lipsit bărbaţi erudiţi în Biserică precum şi producţii literare în teologie.

Promotori ai ştiinţii şi literaturii au fost: între Bizantini, cu deosebire Barda, asociat la tron cu împăratul Mihail III (855-866), apoi Vasiliu Macedon, împărat (867—886], fiul său Leon Filozoful (886—912) şi nepotul său Constantin Porfirogenit (912—959), în sfârşit între Bulgari, ţarul Simeon (893—927)[1]; la Apus, între Franci, Carol cel Mare (768—814), fiul său Ludovic Piosul (814—840) şi nepotul său Carol Pleşuvul (840—877); între Englezi Alfred cel Mare (871—900).

Dintre aceştia, Leon Filozoful, Constantin Porfirogenit, Simeon şi Alfred cel Mare au dat şi lucrări literare.

Creştinii nu voiră a fi maipejos de Arabi, cari pe baza stiudului diligent a vechii literaturi greceşti făcură mari progrese în ştiinţă şi literatură. La Apus cu deosebire în Francia a lucrat mult pentru progresul ştiinţii şi literaturii religioase, dela Ca-

---

[1]. Cf. Paparrigopoulo, op. cit. pag. 272 scv. et pass. (N. Tr.).

rol cel Mare cu deosebire şcoala palatului (schola palatina), care fără îndoială a existat mai de timpuriu la Curtea regală, precum şi şcoalele dela catedrale şi mănăstiri, pe cari toţi episcopii şi toate mănăstirile aveau obligaţiune de ale înfiinţa. In aceste şcoale se predà cultura generală prin studiul celor şapte aşa zise arte liberale, adică Trivium sau gramatica, retorica şi dialectica (arta de a discuta, logica) şi Quadrivium sau aritmetica, geometria, astronomia şi muzica; iară teologia se preda prin studiul sf. Scripturi şi al literaturii creştine. In Anglia a înfiinţat aseminea şcoale cu deosebire Teodor din Tars († 690), erudit monah grec, pe care în an. 668 papa Vitalian l-a trimis acolo, ca arhiepiscop de Cante bury; Teodor şi în alte privinţi a fost o autoritate capitală în biserica Angliei. Dar, după exemplul gotului Ulfila († 380 sau 383), ce nu mai avù imitatori în Periodul II, tocma acum începù la Apus a se întrebuinţa în literatura religioasă şi limba naţională paralel cu cea latină dominantă, pe când la Răsărit chiar dela început au intrat în uzul literaţurii religioase alături cu limba greacă şi limbile naţionale; ele au fost în uz şi în Periodul acesta, acum cu deosebire limba slavă, cea iberiană sau georgiană, cea armeană, siriană şi arabă. La Apus în acest Period, dela sec. al 7-lea Anglosaxonii, iară dela sec. al 9-lea Germanii s'au servit de limba naţională mai întâi spre a compune versuri religioase pentru popor, scriind opere, cum sunt în limba germană epopeele lui Hristos din sec. al 9-lea: „Heliand" (Mântuitorul) şi „Krist" (Hristos).

§. 131. Scritorii cei mai însemnaţi ai Bisericii de Răsărit.

In sec. 7, 8 şi 9 sau distins în Biserica greacă mai întâi numeroşi imnografi sau scriitori de cântări bisericeşti. Cei mai renumiţi sunt;

1. Serghiu, patriarhul de Constantinopole (610—638). In an. 636, cu ocazia salvării Constantinopolei din mânile Avarilor, el a compus imnul de laudă şi de mulţumire către Născătoarea de Dumnezeu, numit Acatist (ὕμνος 'Ακάθιστος, pentru că în timpul cântării lui nu era permis a şedea). Dar fiindcă Serghiu a fost şi unul din autorii monoteletismului, nu s'a mai permis ca imnul Acatist să poarte numele lui, ci trecù sub numele diaconului său Gheorghe de Pisidia, deci:

2. Gheorghe de Psidia, diacon al sus numitului Serghiu, patriarhul de Constantinopole (610—638). Deşi pe nedrept e dat ca autor al Acatistului, totuş el a fost un poet talentat şi productiv[1].

[1] Cf. Pargoire op. cit. p. 251, 325 et pass. (N. Tr.).

3. Sofroniu, patriarh de Ierusalim (634—638).

4. Andrei, episcop al Cretei (711—720), autorul imnului de pocăinţă, ce se cântă în săptămâna a 5-a a postului mare şi se numeşte „Canonul cel Mare".

5. Cosma Melodul (ὁ Μελωδός) sau Cântăreţul, dela an. 743 episcop de Maium în Fenicia, frate adoptiv cu Ioan Damaschin şi coleg de mănăstire al acestui ieremonah celebru din Ierusalim. Ioan trebue menţionat şi aici, ca unul ce a compus şi imnuri; dar despre el va fi vorbă mai departe, căci e distins şi pe alte terenuri literare.

6. Teofan Scrisul (ὁ γραπτός), pe care Teofil, împăratul iconoclast (829-842) l-a ars cu fier în frunte; dela an. 843 Teofan a fost arhiepiscop de Nicea.

7. Iosif (ὁ ὑμνογράφος) scriitorul de cântări (†883), un ieromonah din Constantinopole, propriul autor al Triodului (Τριῴδιον, carte de cântări în 3 ode), ce conţine cântări pentru postul mare; unii istorici moderni atribue pe nedrept această carte lui Sofroniu, patriarh de Ierusalim.

După desvoltarea ce luă literatura religioasă la Greci încă din Periodul precedent (II), începe în ea a se construì teologia speculativă (metafizică) pe baza fitozofiei lui Aristotel; iar dealtă parte scrierile lui Pseudo-Areopagitul devin surse favorite pentru o teologie mistică; deasemenea intră în uz şi Florilegii (bucăţi alese) de dogmatică şi morală, culese din sfânta Scriptură şi din operile Părinţilor vechi. Intre reprezentanţii acestei literaturi merită a fi numiţi următorii:

1. Cel mai însemnat scriitor al Bisericii de Răsărit în sec. al 7-lea e Maxim Mărturisitorul *(ὁ ὁμολογητής)*; el înflorià pela jumătatea sec. al 7-lea şi încă dela an. 633 fu campionul ortodoxiei, cu deosebire în aşa zisa dispută monotelită; dar pentru aceasta Constant II, împărat monotelit (641—668) l-au maltratat cu cruzime. Maxim a fost mai întâi secretar al împăratului Eracliu, apoi pela an. 630 monah şi curând egumen (ἡγούμενος). Impăratul Constant II i-a tăiat limba şi mâna dreaptă, pentru că Maxim combătea verbal şi în scris dogmatica imperială. El muri în 662 la Colhida de rigorile exilului, de acea fu numit Mărturisitor. Erà din Constantinopole, dar a petrecut cel mai mult timp al vieţii în Africa şi Roma, unde în asociaţie cu bărbaţi bisericeşti din localitate a combătut monotelitismul. In an. 653 fu dus deacolo legat împreună cu papa Martin I la Con-

stantinopole şi mai târziu exilat. Maxim erà în ştiinţă mare admirator a lui Aristotel, dar şi a lui Dionisiu Areopagit, aşa că el fu în acelaş timp teolog speculativ şi mistic, distingându-se pe ambele terenuri.

2. Din sec. al 7-lea, Sofroniu de Ierusalim, amintit mai sus ca autor de imnuri, a fost şi scriitor polemic în contra monoteliţilor, omilet şi aghiograf. Pelângă el se mai pot numi următorii:

a. Ioan Scărariul (Κλίμακος, Scalarius), adică autorul „Scării", igumen foarte venerabil al muntelui Sinai. După cercetări recente el muri în an. 649, nu în an. 600 cum se credea odinioară. Ioan, fu numit „Scărariul" pentru că a scris „Scara" (Κλῖμαξ, Scala) o carte ascetică foarte citită, ce se mai numeşte Scara paradisului (Scala paradisi). In această carte Ioan tratează despre 30 de exerciţii ascetice, ca trepte ale scării, pe care monahul se urcă până la culmea virtuţii.

b. Anastasiu Sinaitul († după an. 700), autor a numeroase scrierii. Intre aceste se disting: „Călăuza" (ὁδηγός) în combaterea monofiziţilor, apoi, „Invăţătura sf. Părinţi despre întruparea Cuvântului", florilegiu dogmatic, cu conţinut fecund şi de mare valoare, scris contra monofiziţilor şi monoteliţilor. Insă fondul acestei scrieri poate să fie a unui alt Anastasiu, adică a lui Anastasiu apocrisiarul Romei (†666), unul din cei doi Anastasii, cari au fost ucenici şi soţi de suferinţi ai lui Maxim Mărturisitorul[1].

3. Ioan Damaschin. Aceasta fu cel mai mare teolog de Răsărit în sec. al 8-lea. Născut în Damasc, el a trăit acolo partea cea mai mare a vieţii, deaici şi supraumele său istoric „Damaschin". Mai târziu admiratorii lui i-au dat încă numele onorofic Hrisoroas (χρυσοῤῥόας, râu de aur), pentru strălucita lui elocvenţă. In vârsta matură el fu, ca şi tatăl său, mare demnitar civil al Califului de Damasc, însă mai târziu a demisionat, poate ca suspect că ar conspirà cu imperiul bizantin contra Califului, poate şi numai de pietate, lepădându-se de lume. Deci vieţui apoi ca monah în mănăstirea sf. Sava delângă Ierusalim. Mai demult se credea că el a murit după an. 754 şi înainte de 787; dar scriitori moderni opinează că el a murit înainte de an. 754; astfel anul morţi sale fu necunoscut până în timpul recent; a-

---

[1]. Unii autori consideră pe Anastasiu Sinaitul identic cu Anastasiu, patriarhul Antiohiei de pe vremea împăratului Iustinian. Aşa *Maimbourg* în cartea lui despre sf. Grigoriu c. Mare. pag. 23 sev. şi 121 sev. carte citată mai sus (N. Tr.),

cum însă e stabilit că a murit în an. 749. Biografia lui fu scrisă tocma în sec. al 10-lea şi are multe părţi legendare. El fu teolog aristotelic însemnat şi scriitor productiv. Opera lui capitală este „ἀκριβής ἔκδοσις (sau ἔκθεσις) τῆς ὀρθοδόξου πίστεως" accurata expositio orthodoxae fidei", „Tratat precis despre credinţa ortodoxă" în 4 cărţi. E primul sistem complet de dogmatică în întreaga Biserică. Autorul a extras doctrina Părinţilor vechi şi i-a utilizat în opera lui ca sistem de dogmatică, cu atâta competinţă, că opera fu un manual de dogmatică foarte apreciat nu numai la Răsărit ci câtva timp şi la Apus, cu toate că în el se combat indirect unele opinii teologice din Apus aşa d. e. doctrina despre purcederea Sf. Duh. Celebre sunt şi 3 apologii ale sale „λόγοι ἀπολογητικοί" în favoarea cultului icoanelor. In ele sunt combătuţi cu mult zel şi talent iconoclaştii, cari şi-au răzbunat declarând pe Ioan eretic în an. 754 la sinodul lor din Constantinopole, dar Ortodocşii în an. 787 la sinodul VII ecumenic l-au apărat, proclamându-l mare apărător al cultului icoanelor. El a mai scris „Paralele sacre", „Ἱερὰ παράλληλα", (sacra parallela)" un florilegiu voluminos de dogmatică şi morală. Ioan Damaschin e considerat în decomun şi ca inventatorul celor 8 glasuri ale Bisericii de Răsărit, însă pe nedrept; el poate le va fi aranjat. A scris şi parte din cântările Bisericii, spre a să cântà pe cele 8 glasuri, ce se repet regulat în cursul anului bisericesc. Colecţia acestor cântări existente de mai 'nainte, dar augumentate de el se numeşte Octoih (ἡ ὀκτώηχος scil. βίβλος), sau Cartea de cântări pe cele opt Glasuri. El a compus şi multe cântări la sărbătorile Bisericii[1].

4. Teodor Studitul, egumen al mănăstiri Studiţilor din Constantinopole şi contemporanul său Nichifor Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolei (Νικηφόρος Ὁμολογητής, 806—815); ambii sunt teologi însemnaţi şi scriitori ai Bisericii dela sfârşitul sec. al 8-lea şi începutul sec. al 9-lea. In an. 815 Leon Armeanul i-a scos pe amândoi, i-a exilat şi maltratat, de oarece ambii au luat parte la disputa despre icoane în a doua fază a ei şi au trebuit să sufere persecuţii din parte iconoclaştilor. Teodor Studitul († 826) a fost un teolog foarte capabil şi instruit în filozofie; el este unul din rigoriştii biserceşti şi un engomiast al bisericii Romei, pe care o chemà în ajutor, văzând în ce criză şi degradare se aflà pe tim-

[1]. Comp. V. Ermoniu, S. J. Demascène, Paris 1904. Id. Pargoire op. cit. p. 249 sev. et pass. (N. Tr.).

pul său biserica de Constantinopole. Nichifor († 829) a fost şi istoric; el se numără ca atare între cronicarii Bizantini.

5. Fotiu, patriarh de Constantinopole, este cel mai mare scriitor al Bisericii din sec. al 9-lea, precum şi din tot timpul Periodului III. El a fost întâi un savant admirat şi demnitar înalt al Curţii, apoi supt împăratul Mihail III fù ales ca laic patriarh în locul lui Ignatiu, scos din hatârul Curţii (858). Cât a stat în scaun avù să înfrunte multe lupte atât cu adversari dintre compatrioţii săi, ca Ignatiu, cât şi cu scaunul Romei. In cursul acestor lupte, în an. 867 împăratul. Vasiliu Macedon l-a scos din scaun, iar în an. 877—878 acelaş împărat l-a reintegrat în demnitatea lui; în sfârşit în an. 886 fiul lui Vasiliu şi elevul lui Fotiu, împăratul Leon Filozoful l-a scos din nou în favoarea fratelui său Stefan şi la relegat într'o mănăstire. Aici şi muri în an. 891 după date vechi, iar după cercrtări recente în an. 897 Februarie 6[1]. In timpul său începù schisma între biserica de Apus şi cea de Răsărit; însă ea nu începu din vina lui, cum zic catolicii romani, căci el trebui numai să primească lupta, la care l-a provocat papa Nicolae I (858-867). Fotiu a scris:

a. Miriovivlon „Μυριόβιβλον" (Bibliotheca, numită şi Codex sau Codices). Această operă conţine dări de seamă despre 279 opere, unele teologice, altele de conţinut variu, pe cari le-a citit el, dând pe scurt conţinutul lor cu notiţe istorice, literare şi critice, atât de complete, că ele nu mai lasă nimic de dorit.

b. Sintagma (σύνταγμα) este a doua operă principală, ce s'a conservat sub numele lui Fotiu, dar fondul ei provine dela un autor anterior. Sintagma este un manual compus din 2 părţi: un manual sistematic de legi şi canoane, numit Nomocanon (νομοκάνων) şi o colecţie cronologică de canoane, numită Sinagogi (συναγωγή). In Nomocanon sunt adunate sistematic toate canoanele sau articolele de legi pur bisericeşti, ce stau în concordanţă după obiectul lor, precum şi legile imperiale, ce se referă la Biserică şi se numesc propriu legi (νόμοι); cele dintâi sunt citate numai cu titlul lor special, iar legile şi după conţinut; numai în Sinagogi sau în colecţia de canoane e citat textul întreg al canoanelor sf. Apostoli, al canoanelor sinoadelor ecumenice, ale sinoadelor

---

1. Cf. St. Aristarh. op. cit. Introducere, p. 153. Tot acest autor la pag. 6 citează şi „Istoria lui Fotiu" de V. Lucaci, tipărită la Baiamare în an. 1893. Id. Paparrigopoulo, op. cit. p. 248 sev. Id. Jager, Histoire de Photius. Ed. 2 Paris 1854. (N. Tr.)

particulare sau locale şi ale diferiţilor sf. Părinţi, pe cari în Nomocanon *le-a indicat* cu titlul lor simplu. Fotiu are meritul de a fi completat această sintagmă, care în fondul ei este opera unui autor necunoscut din sec. 7.

c. Amfilohia „Ἀμφιλόχια" o colecţie de lucrări teologice, numită astfel pentru că Fotiu a dedicat-o lui Amfilochiu „frate" spiritual al său şi mitropolit de Cizic ; ea conţine răspunsuri la 300 intrebări din teologie şi filozofie. Fotiu a mai scris :

d. Istoria Neo-maniheilor sau a pavlicianilor. In sfârşit.

e. Cărţi polemice contra Latinilor, epistole şi

f. Un Lexicon grecesc, lucrare de filologie nu de teologie[1].

6. Impăratul Leon Filozoful (886-912) şi fiul şi succesorul său Constantin Porfirogenit (născut 905, împărat 912-959), au dat şi scrieri religioase ; în special Leon a scris Omilii, aghiografii şi imnuri, iar Constantin a descris cerimonii bisericeşti în opera lui principală : Despre cerimoniile Curţii bizantine.

7. Simeon Metafrast, foarte probil una şi aceeaş persoană cu cronicarul Simeon, Magistru şi Logofăt (Μαγίστρος καὶ λογοθέτης) El s'a distins ca aghiograf, după scriitori mai vechi, pe cari i-a completat cu înflorituri poetice ; aghiografiile sale datează poate tocma dela an. 970, iar nu dela 900, cum se credea mai demult.

8. Suida (Σουΐδας), pela 950, probabil cleric, încolo nu se ştie nimic despre viaţa lui ;propriu zis el nu este scriitor bisericesc, ci autorul unui mare Lexicon verbal şi real, în limba greacă ; dar această lucrare este importantă pentru istoria bisericii şi literatura religioasă, cum şi pentru a pricepe pe această din urmă.

9. Ecumeniu, episcop de Trica (Tricca în Tesalia) ; după opinia admisă despre timpul în care a trăit el, pela 990 erà cunoscut ca exiget, deşi multe lucrări sub numele lui sunt de autenticitate dubioasă ; el însuş nu e original, ci în cele mai multe lucrări se bazează pe Ioan Hrisostom şi pe Teodorit al Cirului. Unii cred că Ecumeniu a vieţuit pe la 600[2].

10. Simeon cel Nou născut în a. 1025 ; de pela jumătatea sec. 11 deveni renumit pe terenul teologiei mistice. Pentru profunzimea învăţăturii sale despre Dumnezeu şi despre Cuvântul lui Dumnezeu (ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος) misticii i-au dat numele onorific

---

[1]. St. Aristarh op. cit. publică discursurile şi omiliile lui Fotiu, cu note istorice, filologice şi critice foarte erudite. (N. Tr.).

[2]) Aşa crede şi Pargoire op. cit. pag. 251. In timpul recent s'a găsit o nouă lucrare a lui: Comentar la Apocalips ; un atare comentar a dat şi Andrei din Cesaria Capadociei pela an. 700. Cf. Pargoire op. cit. p. 251. E tradus româneşte, dar în manuscript la Academia Română. (N. Tr.).

de „Teologul“, pe care-l obținu mai întâi sf. Ioan Evanghelistul, apoi și sf. Grigoriu de Nazianz († c. 390), Părinte al Bisericii. Dar spre deosebire de acești vechi purtători ai titlului onorific de teolog, Simeon fu numit „Noul Teolog“. El a fost monah, apoi igumen al mănăstirii sf. Mamant din Constantinopole și ucenic al lui Simeon cel bătrân sau Simeon Studitul. A murit tocma după 1092, deci intră mai mult în Periodul următor (IV).

11. Nechita Pieptosul (Νικήτας Στηθάτος Nicetas Pectoratus), monah al mănăstirii Studion din Constantinopole; pela jumătatea sec. 11 a scris tratate polemice contra Latinilor și Armenilor. Prin polemica lui contra Latinilor Nechita intră în conflict cu cardinalul Humbert. El are și mai multe scrieri pe terenul ascetic și mistic; în mistică a fost aderent însuflețit a lui Simeon „Noul Teolog“ atunci fiind încă tânăr.

In acest period pe lângă Greci au scris contribuțiuni la literatura bisericească Arabii, apoi Slavii și Iberienii sau Georgienii.

Arabii din patriarhia de Alexandria, Antiohia și Ierusalim în acest Period de dominațiune politică a arabilor încep a se afirma mai mult decât în trecut. Intre ei s'a distins mai ales Eutihiu (arăbește: Said Ibn Batrik), primul patriarh arab de Alexandria; el ocupă scaunul patriarhal între anii 933—940. A scris în arăbește o operă cu titul: „Șirag de Perle“. Ea este o istorie politică și bisericească în formă de cronică, dela Facerea lumii până la an. 940.

Slavii avură ca inițiatori clasici ai literaturii lor pe Chiril și Metodiu. Aceștia cu ucenicii lor au pus bazele literaturii slave. Opera lor a fost continuată mai întâi la Bulgari. Literatura slavă după Chiril și Metodiu avu reprezentanți mai întâi între Bulgari, pentru că în an. 885, după moartea lui Metodiu, ucenicii săi, alungați din Moravia, aflară azil în Bulgaria, iară cu deosebire dela sfârșitul sec. al 9-lea și începutul sec. al 10-lea avură ca protector zelos pe Simeon, domnitor, principe, mai târziu rege sau țar al Bulgariei (893—927). Biserica bulgară venerează până astăzi pe cei doi Apostoli ai Slavilor împreună cu 5 ucenici ai lor adică cu Climent, Gorazd, Naum, Anghelariu și Sava, sub numele de „Cei șapte Sfinți“. Țarul Simeon însuș a colaborat la lucrări literare[1], pe cari după el le-a continuat Episcopul Climent, e-

[1]. Simeon a scris cu mâna lui „Cartea de aur“ sau o culegere din cuvântările sf. Ioan Gurădeaur. Cf. Paparrigopoulos, op. cit. aici la pag. 383. O atare carte e tradusă și românește cu titlul de „Mărgarintul“ (N. Tr.).

piscopul Constantin, ieromonahii Grigoriu şi Hrabr, preotul Ioan exarhul şi preotul Cosma. Dar îndeletnicirea lor principală a fost a traduce cărţi greceşti şi a le prelucrà şi deci continuară activitatea literară a Apostolilor Slavilor, cari deasemenea au trebuit a se mărgini a traduce din greceşte pentru Slavi cărţile de ritual şi Biblia. O activitate identică au desfăşurat în acest Period şi scriitorii iberieni sau georgieni.

Intre eterodocşii din Răsărit Armenii s'au distins prin o activitate literară demnă de amintit. Ei aveau o treaptă de preoţi cu instrucţiune mai superioară, pe aşa numiţii Vardapet sau Vartabet. In acest Period reprezintanţi principali ai literaturii armene au fost, Ioan, patriarh sau catolicos din Oznan (718—729) şi Stefan, arhiepiscop de Siunic (tot din sec. 8)[1]. Iar la Sirienii monofiziţi s'au distins ca scriitori cu deosebire Iacov, episcop de Edesa († 708) şi Gheorghe, episcop al Arabiei († 724).

§. 132. Scriitorii bisericeşti mai însemnaţi la Apus.

1. Isidor arhiepiscop de Sevila † 636, pe care Latinii îl venerează ca sfânt. El a fost cel mai erudit scriitor din timpul său; a desfăşurat o activitate literară foarte fecundă şi varie, ce îmbrăţişează atât teologia, cât şi celelalte ştiinţi. Opera lui principală este o Enciclopedie generală cu titlu: „Libri originum seu etymologiarum", „Cărţi despre origini sau etimologii". Pe lângă ea merită amintire şi scrierea: „Libri officiorum", „Cărţi despre datoriile preoţilor" un manual de teologie practică. Lui s'a atribuit falş aşa numita collectio Hispana canonum et decretalium, o colecţie de canoane şi de decrete papale, compusă pe timpul său; această colecţie servi de bază în sec. al 9-lea la partea autentică din colecţia lui Pseudo-Isidor.

2. Beda Venerabilul † 736 abate şi profesor de teologie în Anglia; el fù scriitor tot aşa de fecund cum a fost în Spania Isidor de Sevila, cu un secol înainte. Beda e celebru mai ales prin a lui: Istoria Bisericii Anglosaxonilor.

3. Alcuin, anglosaxon, a trecut ca savant la an. 781 în Francia; aici el conducea instrucţia şi producţiunile literare la Curtea lui Carol cel Mare. Dela an. 796 fù egumen (avă) mânăstirii sf. Martin de Tours şi încă dela an. 781, director al şcoalei Pala-

---

[1]. Cf. C. Fr. Neumann, Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, citat de Louis Fr. de Sauvé, op. cit. p. 206 (N. Tr).

tine (şcoala dela palatul regal). Alcuin muri în an. 804 după ce formase un număr mare de ucenici.

4. Paul Diaconul sau Paul Varnefried † 795, langobard; el s'a distins ca istoric, poet şi omilet, ca omilet mai ales prin „Omiliarul" său, o colecţie de predici formată din sf. Părinţi, după îndemnul lui Carol cel Mare.

5. Agobard, Arhiepiscop de Lyon † 804 şi

6. Claudiu, episcop de Turin † 839; ambii sunt cunoscuţi ca teologi în direcţie foarte liberă, aproape rationalistă, cel întâi şi ca amic de tot problematic al icoanelor; iară Claudiu erà chiar iconoclast.

7. Raban Maur (Rhabanus) născut în an. 776 la Mainz, † 856, ucenic alui Alcuin; a fost profesor şi egumen în mănăstirea Fulda, mai târziu (dela an. 844) arhiepiscop în oraşul său natal. El a cules din sf. Părinţi cu deosebire explicaţii la sf, Scriptură.

Pe lângă dânsul, ca contemporani de aceeaş valoare, au mai fost:

8. Monahul Ratramn (Rathramnus † 868 şi

9. Abatele Pashasiu Radbert † 865. Cel întâi cultivà teologia în direcţie liberă, acest din urmă, în direcţie mai pozitivă, dar ambii au jucat un rol principal în controversele timpului lor.

10. Ioan Erigena (Eriugena) Scot, engles de naştere; el a fost la Apus cel mai erudit dar şi cel mai etorodox teolog din acest Period. După o profesură strălucită de mai mult timp la Curtea lui Carol Pleşuvul (843—877), făcându-şi inimici pe teologii deaici, unii sunt de opinie că a murit îndată după Carol Pleşuvul († 877), dar e mai probabilă ştirea, că Alfred cel Mare l-a chemat în Anglia ca profesor şi abate, că s'a stins acolo silnic pela an. 890. Unii zic că ucenicii săi revoltaţi de eterodoxiile, ce profesà, l-ar fi asasinat cu pumnalele; alţii spun că monahii, pe cari-i conducea ca avă, l-ar fi ucis de necaz că era prea sever. Erigena înţelegea foarte bine limba greacă, lucru rar între apuseni pe atunci şi erà versat în teologia speculativă a lui Origen, precum şi în cea mistică a lui Pseudo-Dionisiu Areopagit; însă fu şi original în destul spre a compune lucrări proprii de teologie speculativă, ce în multe privinţi trebue a fi privite negreşit ca eterodoxii panteiste şi raţionatliste. Opera lui pincipală este o scriere în 5 cărţi despre împărţirea substanţelor

„de divisinae naturae". El a tradus latineşte şi scrierile lui Pseudo-Areopagitul şi le-a făcut cunoscute astfel la Apus.

Din sec. al 9-lea merită a mai fi numiţi:

11. Haymo, episcop de Halberstadt † 853 şi

12. Anastasiu, bibliotecar în Roma şi în an. 855 antipapă; autori vechi spun că acesta a murit în an. 886, iar cei moderni, în an. 879. Ambii au scris istorii bisericeşti.

13. Enea (Aeneas), episcop de Paris † 860 scriitor polemic contra Grecilor; a scris: „Liber adversus decem obiectiones Graecorum".

In sec. 10, „secolul obscur" nu aflăm nici un scriitor distins, deşi n'au lipsit cu totul unii notabili; ca atari sunt:

14. Rateriu episcop de Verona, mai târziu de Liège (Lüttich) † 974, moralist şi censor aspru şi

15. Gerbert, frances, care deveni papă, cu numele Silvestru II (999—1003); mai întâi a fost profesor la şcoala din Reims şi preceptor împăratului Oton III (983—1002), după aceea arhiepiscop de Reims, de unde trecù la Ravena; bărbat cu o vastă şi varie erudiţie profană, pentru care poporul l-a numit vră- or.

16. Humbert, cardinal roman († 1061), s'a remarcat pela jumătatea sec. al 11-lea ca polemic aprins şi extrem contra Grecilor[1]; a combătut pe Nichita Pieptosul, polemic grec. In an. 1054 Humbert prin violenţa şi aroganţa lui a pecetluit shisma între Biserica de Răsărit şi de Apus.

Ca scriitori teologi pela jumătatea sec. al 11-lea sunt remarcabili în fine:

17. Lanfranc, francez † 1089, mai întâi avă şi profesor de religie cu multă reputaţie la Bec (Beccum din Normandie), apoi (dela an. 1070) arhiepiscop de Canterbury (Cantia, Cantuaria din Anglia) şi

18. Petru Damiani † 1072, Cardinal, episcop de Ostia, admirator al austerului şi respectatului cardinal, diaconul Hildebrand, care fu mai târziu papa Grigoriu VII şi ca şi acesta zelos pentru disciplina bisericească. Damian a scos şi o carte celebră: „liber Gomorrhianus" în care atacă clerul din timpul său pentru decadenţa lui morală.

---

[1]. Cf. Bréhier, Histoire du Schisme etc. pag. 87. v. şi p. 25 (N. Tr.).

CAPITOLUL VI.

Cultul. Pietatea şi moravurile creştinilor. Disciplina Bisericii.

§. 133. Cultul.

A. Desvoltarea cultului uniform la Răsărit şi Apus.

In acest Period cultul deasemenea s'a desvoltat la Răsărit şi Apus uniform precum şi diferit. La Apus unde împrejurările politice au fost mai favorabile, cultul s'a desvoltat mai fecund decât la Răsărit, unde situaţia deveni din ce în ce mai deplorabilă.

Cultul s'a desvoltat uniform la Răsărit şi Apus mai întâi ce priveşte uzul icoanelor. In Periodul prezent acest uz devenì dinceînce mai general; el însă progresà mai repede şi în proporţii mai mari la Răsărit decât la Apus. Aşa la Răsărit în sec. al 8-lea cultul icoanelor erà deplin desvoltat, pe când în Apusul depărtat sau în Francia chiar la începutul sec. al 9-lea icoanele se priviau numai cu ornamente în biserici şi ca mijloace de instrucţiune şi monumente religioase. Dar extremul Apus ajunse treptat a egalà Răsăritul în privinţa cultului icoanelor, aşa că acesta cu toate formele lui externe deveni asemenea celui dela Răsărit. Insă tocma la Răsărit uzul şi cultul icoanelor nu s'a desvoltat fără a întimpinà provizor o mare rezistenţă; la începutul sec. al 8-lea izbucni la Răsărit, precum am amintit, o reacţiune foarte puternică în contra desvoltării cultului icoanelor, aşa zisul Iconoclasm, care durà $1^1/_4$ sec. (724—842) cu o întrerupere de 35 ani (780—815); frământările lui s'au repercutat şi la Apus, însă mult mai slab.

In acest Period încetă treptat şi uniform la Răsărit şi la Apus uzul vechiu al Bisericii ca toţi credincioşii să se cuminice la sf. leturghie; asest uz nu se mai putea menţine acum, dat fiind că crestinii erau în foarte mare număr; afară de aceasta înmulţindu-se treptat şi creştinii indiferenţi s'a constatat că mulţi mergeau la cuminecare nepregătiţi şi nedemni. Deaceea s'a făcut uz a fi primiţi la cuminecare numai ceice s'au pregătit, iar ceialalţi azistenţi, ca semn că sunt în comuniune cu Biserica, să guste fiecare câte o părticică din pânea binecuvântată simplu, iar nu din pânea euharistică. La Răsărit acest uz s'a păstrat până azi la Apus, el se mai ţine numai pealocuri. Pânea binecuvântată s'a

numit eulogie (εὐλογία binecuvântare, la Răsărit încă şi Antidoron (ἀντίδωρον, prinos în loc de sfintele daruri), sau anaforă (ἀναφορά, prinos, anafură); mai'nainte sub ambele numiri εὐλογία şi ἀναφορά se înţelegea şi Euharistia, jertfa cea reală, iar mai apoi s'a numit aşa numai pânea rămasă neîntrebuinţată dela săvârşirea tainei. De altă parte acum sf. cuminecătură începù a se dà aşa, că credincioşii primiau trupul Domnului direct în gură, nu ca mai 'nainte în palmă. Spre acest scop la Răsărit, iar la inceputul Periodului şi la Apus, mai ales în Spania, pânea euharistică se punea în vinul euharistic („communio intincta") şi se dà ambele deodată cu o linguriţă, cum va fi fost uzul mainainte pentru copii.

In acest Period fu deasemenea uz comun la Răsărit şi Apus a săvârşi leturghia şi fără a asistà credincioşi, nu ca mainainte numai fiind faţă adunarea creştinilor; astfel pelângă leturghii săvârşite în public se slujiau şi Leturghii „private", cum e zic la Apus.

Cât priveşte formularele leturghiei, la Răsărit leturghia din Constantinopole sau a sf. Ioan Hrisostom şi leturghia sf. Vasiliu înlocuiră dela jumătatea sec. al 8-lea leturgia din Ierusalim sau a sf. Iacov chiar în Ierusalim, exceptând o zi pe an, ziua sf. Iacov; apoi în Egipt Ortodocşii se serviră de leturghia din Alexandria sau a sf. Marcu dinceînce mai rar până în sec. al 12-lea, când ea eşi cu totul din uz. La Apus leturghia din Roma se răspândì dinceînce mai mult şi dela sfârşitul sec. al 8-lea ea fu introdusă cu deosebire în Anglia şi în Francia, unde Carol c. Mare fu promotorul ei. Carol c. Mare ca şi papa Nicolae II (1058-1061) şi alţi din Periodul următor (IV) voiau a introduce şi în Milan leturghia din Roma, dar Milanezii n'au consimţit niciodată a fi privaţi de leturghia sf. Ambrosiu. Deasemenea leturghia veche din Spania sau leturghia „mozarabică" au fost în uz în toată Spania, până la începutul Periodului următor sau până la papii Alexandru II (1061—1073) şi Grigoriu VII (1073—1086). Din contră, leturghia Slavă sau leturghia din Constantinopole, tradusă slavoneşte de Chiril († 869) şi Metodiu († 885), Apostolii Slavilor, fu tolerată în bisericile Slavilor de apus, supuşi Romei, numai de papii Adrian II (867—872) şi Ioan VIII (872—882), iară papii posteriori şi sinoadele, d. e. două sinoade din Spoleto în an. 925 şi 1059 au interzis-o. In locul ei s'a menţinut după Periodul III leturghia Romană în traducere slavă numai la o parte dintre Slavonii din Istria şi dintre Croaţii din Dalmatia.

Muzica bisericească încă mai de timpuriu s'a fixat pe 8 glasuri (ἦχοι, toni), cari pătrunsese şi în Occident. Aici la sfârşitul Periodului precedent Grigoriu cel Mare le-a dat o normă, iar la Răsărit în Periodul prezent le-a dat regule nouă Ioan Damaschin († 749 după cercetări recente). Dela cele 8 glasuri primi numele de „Octoih" („ἡ ὀκτώηχος") sau cartea celor 8 glasuri) colecţia principală de cântări dela Răsărit, ce se cântă peste an în fiecare săptămână şi zi, repeţindu-se succesiv. Aceste glasuri s'au fixat în scris prin semne sau note, ce consistă din cârlige, puncte şi arcuri în diferite forme. La Răsărit această notaţiune se numì mai târziu Semiografie (σημειογραφία), iar la Apus Neume, neumata sau neumae (dela τά νεύματα) poate spre a conservà numirea veche a lor dela Răsărit.

Cu deosebire la Răsărit s'a desvoltat un sistem complex de imnuri bisericeşti în genuri şi cu numiri diferite, căci în Periodul III Răsăritul avù o literatură abundentă de imnuri, cum am văzut în istoria literaturii religioase. Imnul cel mai caracteristic şi totodată cel mai exemplar al unei sărbători se numi canon (Κανών, normă, imn normativ). La Răsărit deosebit de căntările din Octoih, s'au format şi alte colecţii de imnuri speciale pentru fiecare zi a lunii şi pentru sărbătorile anului bisericesc. Astfel de colecţii mai însemnate sunt: Mineile (τά Μηναῖα) ce conţin imnurile şi cetirile *speciale*, pentru fiecare zi a lunelor anului; Triodul (Τριώδιον) sau cartea de imnuri şi cetiri pentru postul mare; ea se numeşte Triod, pentru că are canoanele compuse numai din trei ode, pecând de obiceiu canoanele se compun din nouă ode; apoi Penticostarul (πεντηκοστάριον) sau carte de imnuri pentru timpul dela Paşti până la Cincizecime; Psaltirea (ψαλτήριον) sau cartea psalmilor pentru cultul divin; psalmii adunaţi în ea sunt împărţiţi în 20 Catisme (Καθίσματα), adică citiri în biserică, pe timpul cărora se şede; Orologiul (ὡρολόγιον) adică cartea ceasurilor; ea cuprinde rugăciunile rânduite pentru fiecare timp al zilei s'au pentru ceasurile canonice; Euhologiul (Εὐχολόγιον) s'au molitevnicul, e cartea de rugăciuni a preotului; ea cuprinde rugăciunile sf. leturgii şi ale tuturor sf. Taine şi ierurghii (ἱερουργίαι, εὐχολογίαι), întrunìte în un singur volum, s'au despărţite în 2 cărţi, din care una este cartea de Leturghii sau Leturghierul (λειτουργικόν), iar a doua este cartea Tainelor şi a ierurghiilor sau Euhologiul propriu zis (Εὐχολόγιον). Vieţile sfinţilor, ce se citesc în Sinaxă (σύναξις) adică înaintea creştinilor adunaţi la cultul divin, cu deosebire la cel săvârşit

în public, deaseminea s'au adunat în aşa zisele Minologhii (Μηνολόγια) adică colecţii de vieţile sfinţilor, aşezate după lunele calendarului; ele se numesc şi sinaxare (συναξάρια), fiindcă se citesc în Sinaxă (σύναξις) sau în adunările dela cultul divin; dar aceste sinaxare s'au introdus şi în Mineie, despre cari e vorba mai sus, adică în colecţiile generale de imnuri şi cetiri pe fiecare lună de peste an; deaceea Mineile se mai numesc şi Minologhii[1].

In sfârşit în acest Period la Răsărit, precum şi la Apus s'au introdus uzul clopotelor, ca semnale pentru începutul serviciului divin şi pentru actele lui importante. Spre a deştepta atenţiunea la aceste acte se întrebuinţà mainainte Toaca, adică lovirile de ciocan în o scândură de lemn sau placă de fier (σήμαντρα, ἁγιοσίδηρα), ori trâmbiţa (σάλπιγγες) ori alergători bisericeşti (θεόδρομοι) cari chemau pe credincioşi la serviciul divin[2]. In locul acestora au intrat în uz clopote, pentru cari se construiră lângă biserici clopotniţe; din Italia, uzul lor dela sec. 7 deveni general la Apus, iar dela sec. 9 şi la Răsărit, după ce pe la an. 865 Ursu, Dogele (dux) Veneţiei, care era sub sceptrul Bizantinilor, a trimis împăratului Mihail III ca dar 12 clopote pentru biserica sf. Sofii din Constantinopole. Se zice că clopotele au fost introduse în biserică pentru prima oară de Paulin, episcop de Nola († 431) din Campania, şi s'au numit latineşte nolae sau campanae, tocma pentru că ar avea origina din Nola Campaniei şi că de aici ar derivà şi numirea de Καμπάναι dată lor de Greci, pelângă cea de Κώδωνες; dar această părere nu se bazeaze pe nici o mărturie; alţii zic că clopotele au fost introduse mai întâi de papa Sabinian (604—606). La Răsărit însă chiar după introducerea clopotelor s'au menţinut mai mult sau mai puţin şi uzul toacei de lemn sau de fier. La Apus au intrat în uz mai târziu şi clopoţele şi sonerii chiar în interiorul bisericii, spre a deşteptà atenţia la actele cele mai importante ale sf. leturghii.

In general bisericile la Răsărit şi Apus aveau aceeaş arhitectură ca şi în Periodul II; totuş dela sec. 8 la Apus, mai ales în Lombardia şi ţările vecine, iară dela începutul sec. 11 şi dincoace de Alpi, stilul basilicelor începù a se transformà în aşa numitul

[1]. Cf. Pargoire op. cit. pag. 331 (N. Tr.).

[2]. Semnalul în uz pentru sinaxă, dat cu trâmbiţa precum şi cu lovire de ciocan în scânduri de lemn, sau în plăci de fier, sau chiar în uşa chiliilor, e atestat în sec. al 4-lea atât de sf. Pahomie cel mare în Pravila lui, cât şi de sf. Cassian în Aşezăminte. Cf. *Schiwietz* op. cit. I p. 202 not. (N. Tr.).

stil romanic, sau în un stil desvoltat din cel roman, precum s'au desvoltat limbele romanice din cea romană. Pentru bisericile în acest stil se construià mai întâi o deosebită despărţitură între absidă şi navă, aşa numitul hor („Chor") sau o despărţitură încăpătoare pentru altar şi chiar pentru mai multe altare şi pentru cler, sub care se aflà adese ori şi o criptă pentru morţi şi care, dacă biserica primià forma crucii, făceà ca această formă să fie forma crucii latine, adecă cu braţul cel de jos mai lung decât celelalte trei braţe. Apoi acoperişul basilicii în formă de coamă obţinù acum preste dânsul turle sau turnuri (pentru clopote), ce în stilul basilicelor erau construite izolat lângă biserică. Tavanul interior al bisericii, originarminte plan, fù înlocuit mai târziu cu bolte, în formă de semielipse şi mai târziu în formă de cruci; laturile zidurilor aveau peste tot decoruri mai bogate, iar cu deosebire la bolte, cornişe, fereşti şi uşi se practicau arcuri rotunde şi mai ales la intrări se practicau portale cu arcuri rotunde şi cu o bogată ornamentaţie.

Acest stil arhitectonic se numeşte şi stil al arcului rotund. El domnià până pela an. 1250 şi făcù loc stilului gotic, după ce formase acum de pe la anul 1175 un stil de tranziţie la acesta cu întrebuinţarea de arcuri ascuţite.

B. Sărbători şi posturi la Răsărit şi Apus, unele comune, altele diferite.

In acest Period la Răsărit şi la Apus sărbătorile şi timpurile sacre în genere s'au înmulţit. Aşa s'au mai adaus unele sărbători ale Maicii Domnului, în special în sec. 7 sărbătoarea Naşterea Maicii Domnului, iar în sec. 8 la Răsărit, mult mai târziu şi la Apus sărbătoarea Intrarea în biserică a Maicii Domnului (τά εἰσόδια τῆς θεοτόκου). Tradiţiunea şi Protevanghelia lui Iacov spun că părinţii sf. Fecioare au închinat-o ca pruncă în serviciul Templului din Ierusalim. La Răsărit deveni sărbătoare însămnată Inălţarea sf. Cruci, ce s'a sărbat cu mare solemnitate la 14 Septembrie an. 629, apoi se sărbà în fiecare an pretutindenea, cu toate că la Răsărit şi până atunci încă din sec. 4 se sărbà la 14 Septembre ziua sf. Cruci (σταυρώσιμος ἡμέρα) în amintirea aflării lemnului sf. Crucii şi a înălţării sale pentru prima oară. La sărbarea din an 629 a dat ocazie următorul concurs de evenimente: In an. 614 Hosroe sau Hosru II, regele Persiei (590—628), având un răsboiu crâncen cu împăratul Eracliu (610—640), luà Ierusalimul şi între alte prăzi a dus în Persia şi sf. Cruce, pe

care tradiţia zice că în an. 326 a aflat-o împărăteasa Elena, muma lui Constantin cel Mare şi a pus-o în Ierusalim. Mare întristare a cuprins pe Bizantini în an. 614, căci ei venerau sf. Cruce şi ca un palladiu, sau relicvie protectoare a imperiului. Dar după mulţi ani de luptă soarta armelor s'a întors în favoarea lui Eracliu; el intră victorios în Persia, umili pe Perşi la extrem şi în an. 628 le luă înapoi şi Crucea; aceasta fù înălţată solemn întâi la Constantinopole, apoi în 14 Septembrie an. 629 la Ierusalim, în locul ei primitiv, adică în biserica sf. Mormânt. Atunci s'a decis ca pe viitor această zi să se sărbeze în fiecare an, ca sărbare de bucurie, căci ea amintea înălţarea din nou a Crucii, recucerită dela Perşi, cari o luase pradă, dar şi ca zi de post, cum e convenabil pentru sărbarea Crucii, ce reînnoeşte continuu amintirea de moartea lui Hristos pentru păcatele noastre. Această sărbătoare fù adoptată şi la Apus, pe lângă sărbarea aflării sf. Cruci din 3 Mai, întrodusă aici încă dela sfârşitul sec. 6.

Altă sărbătoare introdusă la Răsărit cu o deosebită ocaziune este Duminica Ortodoxiei (prima Duminică din postul mare); ea se sărbează din an. 843. In acest an iconoclasmul a fost învins definitiv. Această victorie se celebrà în prima Duminică a postului mare sau a Paresimii (Τεσσαρακοστή, Quadragesima, prin introducerea din nou a icoanelor cu solemnitate în biserică supt împărăteasa Teodora şi patriarhul Metodiu Mărturisitorul); atunci s'a hotărât ca această zi să se sărbeze în toţi anii în amintirea victoriei Ortodoxiei contra adversarilor ei; deaceea se şi numi „Duminica Ortodoxiei".

La Apus dela sfârşitul sec. 10 s'a adaus sărbătoarea „Sufletelor tuturor celor morţi" la 2 Noembrie, după sărbătoarea „Tuturor Sfinţilor" din 1 Noembrie, ce devenise generală dela începutul sec. 9, cutoatecă la Roma dela an. 610 exista sărbătoarea „Tuturor Sfinţilor" în 13 Mai; în Biserica de Răsărit s'au introdus încă de mainainte „Sâmbetele morţilor", iară dela sec. 4 şi sărbătoarea „Tuturor Sfinţilor" în prima Duminică după Cincizecime ca „Duminica tuturor Sfinţilor".

Posturile deasemenea s'au mai desvoltat, ce priveşte timpul lor. La Răsărit şi Apus încă din Periodul precedent posturile primise forma lor în tocma ca astăzi; aşa erà postul Paştilor, postul Crăciunului, postul sf. Apostoli şi postul Sântă-Măriei, la Apus şi postul Anotimpurilor. Postul Paştilor, al Crăciunului şi al sf. Apostoli, la care se adăugi numai ca completare postul

Sântă-Măriei, primiră la Răsărit numele de „Cele trei Paresimi“ (τεσσαρακοσταί). Iar în special a 5-a săptămână din postul Mare obţinù o mai mare importanţă. Mai întâi Sămbăta acestei săptămâni deveni o sărbătoare a Maicii Domnului, pentru că în an. 626 cetatea lui Constantin a fost izbăvită de un mare pericol, fiind împresurată de Avari şi Perşi. Sărbarea începea din seara precedentă cu privighiere sau denie şi cu cântarea Acatistul (Ἀκάθιστος ὕμνος), pe care Serghiu patriarh de Constantinopole (620—638) l'a compus în lauda Maicii Domnului şi mai târziu Serghiu, fiind descreditat, imnul s'a atribuit diaconului său Gheorghe Pisidul. Depe timpul sinodului VI ecumenic (680—681) a devenit apoi o zi însemnată şi Joia precedentă, ca prima zi din ultima decadă (cele din urmă zece zile) a postului mare propriu zis, ce încetează în Sâmbăta Floriilor ; această Joi avea să învăpăieze din nou zelul pentru pocăinţă şi deaceea sărbarea ei începea tot din seara precedentă cu denie şi cu citirea „Canonului celui Mare“, compus de monahul Andrei, contemporan cu Sinodul VI ecumenic, iară mai târziu mitropolit al Cretei († nu înainte de 726).

După modelul Acatistului Maicii Domnului s'au compus şi introdus apoi cântări de acest fel şi spre lauda Mântuitorului şi a unor Sfinţi, deasemenea, Cântări de rugăciune sau Paraclise (παρακλήσεις) ale Născătoarei de Dumnezeu, Ingerului păzitor şi ale altor Sfinţi. Ele se numesc şi Canoane paraclitice (κανόνες παρακλητικοί) sau simplu canoane (κανόνες).

C. Desvoltarea Cultului la Apus, diferită de a celui Răsăritean.

La Apus cultul în unele puncte primi o desvoltare diferită de a celui răsăritean ; din această cauză se iviră chiar dispute între Răsărit şi Apus. Aşa mai întâi s'au introdus în leturghie azimile, deşi în Periodul precedent Apusul ca şi Răsăritul săvârşia leturghia cu pâne dospită ; deaceea la Apus pânea euharistică se şi numia din timp în timp fermentum (pâne dospită). Această innovaţie se făcù din cauză că din ce în ce mai mulţi teologi apuseni opinară că Mântuitorul a luat ultima Cină cu ucenicii în 14 Nisan, deci în ziua când pânea dospită erà deja înlăturată şi deaceea Mântuitorul s'a putut servi numai cu pâne nedospită, numită azime (τὰ ἄζυμα). Nu e probabil că acest uz s'ar fi răspândit încă din sec. 8 şi că unii apuseni, d. e. Alcuin († 804) l'ar fi apărat, iar unii răsăriteni d. e. Ioan Damaschin († 749 după cercetări recente) l'ar fi combătut. Abià în sec. 10, după moar-

tea lui Alcuin aflăm urme sigure despre acest uz; el însă deveni general în Apus la sfârşitul Periodului şi precum Apusenii îl apărau, astfel îl combăteau Răsăritenii, afară de Armeni, cari-l adoptase dela Apuseni, spre a mai spori diferinţele între ei şi Greci; deaceea Grecii acuzau pe Apuseni şi pe Armeni de practici iudaizante şi-i numiau în deriziune iudaizanţi şi azimiţi (Ἰουδαΐζοντες, ἀζυμῖται) Azimile primiră curând formă de turte rotunde, mici şi subţiri, ce dela uzul lor în sacrificiul liturgic s'au numit oblate (oblata, proaduceri). La cuminecătură credincioşii primiau întâi în gură oblata consacrată, apoi păharul[1].

In Apus s'au mai introdus apoi uzul de a se sluji în aceeaş zi mai multe leturghii sau Mise (missae), cum s'au numit ele de obiceiu, deasemenea şi uzul de a se zidi mai multe altare prin biserici, aşa că în aceaş biserică şi în aceaş zi se puteau săvârşi mai multe leturgii succesiv pe un *singur* altar, sau deodată pe mai multe altare; în acest din urmă caz numai una se slujà cu glas, iar celelalte în taină. Deasemenea s'a făcut uz ca un preot să slujiască in aceeaş zi chiar 3 leturghii, uz nou şi strein la Răsărit. Tot aşa fù şi uzul muzicii instrumentale în biserică. La acest uz a dat ocazie orga (ὄργανον), primită dela Răsărit, unde ea se întrebuinţà numai pentru cântece lumeşti. In an. 757 Constantin Copronim a trimis prima orgă lui Pipin cel Scurt, regele Francilor, pe care voià să-l decidă a-i restitui posesiunile bizantine din Italia, luate de Franci dela Longobarzi. Orga plăcù apusenilor aşà, că dela sec. al 10-lea ei începură a o întrebuinţà în toate bisericile spre lauda lui Dumnezeu şi a o rezervà de preferinţă numai pentru acest uz. In sec. al 10-lea monahul Hukbald din Flandra († 930) perfecţionă cântarea pe mai multe voci, iar în sec. următor monahul Guido d'Arezzo, din Italia († 1050) inventă sistemul notaţiunii liniare[2]; dar Răsăritul a păstrat continuu cântarea pe o voce şi notaţiunea veche a neumelor (νεύματα) sau semiografia (σημειογραφία)[3].

Alte diferinţi în cult s'au desvoltat mai mult în acest Period (III), căci în sine ele datează încă din Periodul II, ba unele chiar

[1]. Acest uz îl păstrează şi astăzi vechii catolici (N. Tr.).

[2]. Acest monah a dat notelor numirile de: *do* re mi, fa etc. cu deosebire că pe *do* îl numia *ut* şi numele fiecărei note fu pus pentru memorie ca acrostihul unei rugăciuni către sf. Ioan Botezătorul, patronul psalţilor, în modul următor: *Ut* queant laxis, rezonare fibris, mira gestorum, famuli tuorum etc. Cf. Revue Encyclopédique Paris 1897 pag. 398, scv. un articol interesant despre cântările religioase cu titlul de: „La musique d'Église"

[3]. Cf. Melhisedec, Ep. Rom. Memoriul p. cânt. bis. Buc. 1882 (N. Tr.).

dela sfârşitul Periodului I. Aşa statuele încă din Periodul I se văd sporadic în Biserica de Apus. Acum acest uz se răspândì, pecând Biserica de Răsărit repugnà continuu statuile, ca amintiri de idolii păgânilor.

Incă de timpuriu adică dela jumătatea a doua a sec. al 6-lea s'a făcut uz la ortodocşii din Spania în opoziţie cu arianii a boteză cu o singură cufundare, spre a invederà astfel că Tatăl, Fiul şi sf. Duh sunt de *o unică* fiinţă; dar acest uz fu desaprobat de Martin, mitropolit de Bracara (Braga † 580), care declară că e uz sabelianist, pecând Grigoriu cel Mare (590—604) declară că e permis din cauza arianilor. Acum acest uz se răspândì din Spania peste tot Apusul, deşi nu fù predominant, nici tot atât de frecvent pretutindenea. Răsăritul privì uzul acesta ca evnomianism şi ca o cauză de invaliditate a botezului, căci şi evnomianii pe timpul lor botezau cu o singură cufundare, iară Biserica a considerat invalid botezul lor. Deasemenea acum la Apus toţi episcopii şi-au rezervat ca drept propriu al episcopului administrarea tainei Confirmării, pe care preoţii nu mai aveau voe a o administrà. La Apus dela sec. al 9-lea Hirotonia (ordinatio) nu s'a mai săvârşit prin simplă punerea mânelor, ci şi prin ungerea cu Hrismă a capului şi mânelor la episcopi, iar la preoţi numai a mânelor, o imitaţie a ritualului mozaic pentru hirotonia preoţilor; apoi se hirotoniau deodată mai mulţi episcopi, preoţi si diaconi. Acest uz deasemene a fost adoptat de Armeni, cari, ţinându-se şi mai strict de litera ritualului mozaic, au introdus la hirotonie ungerea capului şi a degetului celui mare cu Hrismă, precum şi consacrarea mai multor preoţi şi diaconi la aceaş liturghie. Incă din Periodul II în Apus hirotoniile să făceau la sărbători mari, ce aveau priveghiere, şi mai ales în noaptea Paştilor şi a Crăciunului. Acum s'au stabilit în sfârşit ca termine pentru hirotonii de preoţi posturile quatembrale, iar pentru hirotonii de episcopi, sărbătorile întru amintirea sf. Apastoli.

Postul Sâmbetei încă din Periodul II erà general la Apus, iar în Periodul III se întări pretutindeni, pecând Răsăritul îl considerà interzis de sf. Apostoli, cum spune Canonul 66 apostolic, unul din cele 85 canoane apostolice ale Răsăritului, care însă nu figurează între cele 50 ale Apusului. Din istoria Shismei sunt cunoscute şi alte mici diferinţi între Apus şi Răsărit pe terenul cultului şi pe alte terenuri în atingere cu el, diferinţi ce pricinueau scandal la Răsărt.

Intre aceste diferinţi nu se află şi uzul, introdus la Apus dela an. 993, când un sinod din Lateran proclamă canonizat pe Ulrick, episcopul de Augsburp (✝ 973), anume uzul de a se rezervà scaunului Romei dreptul de a canoniza Sfinţi, drept, pe care mai'nainte l-au exercitat la Apus sinoade de toate gradele şi din toate Bisericile, ba chiar şi episcopi singuri[1].

§. 134. Pietatea şi moravurile creştinilor. Disciplina Bisericii.

In acest Period (III) pietatea şi moralitatea la Răsărit şi la Apus avù a înfruntà multe dificultăţi şi circumstanţe adverse. La Răsărit, la Greci, disputele dogmatice, mohamedanismul agresiv cu devastările şi acţiunea lui demoralizatoare asupra creştinilor de sub dominaţia lui, calamităţile ce veniau din toate părţile peste imperiul bizantin, dar şi despotismul împăraţilor bizantini însişi faţă de Biserică, toate acestea au fost în detrimentul pietăţii şi moralităţii, sau a vieţii morale[2]. Tot astfel au fost la Slavi şi în Apus la Germani şi Slavi barrbaria încă feroce a popoarelor nouă, ce intrară aici pe scena istoriei politice şi bisericeşti. Din această cauză disciplina Bisericii a trebuit a se mai atenuà şi a ţinea seamă de slăbicunile şi credinţele epocei şi ale popoarelor sale; dealtă parte Biserica însaş nu s'a putut feri de influenţa nefavorabilă a spiritului timpului. Acest fenomen se vede la Apus din numeroasele cărţi de penitenţă (Paenitentialia, Libri paenitentiales), compuse în cursul Periodului spre orientarea preoţilor, cari administrau taina pocăinţei. Intre aceste cărţi cea mai veche şi mai celebră este cartea de penitenţă, publicată sub numele lui Teodor, arhiepiscop de Canterbury (✝ 690), grec din Tars cu mare reputaţie şi venerat ca sfânt; această carte conţine şi particularităţi, pe cari Răsăritul nu le cunoaşte. Aşa po-

---

[1]. Alţi autori afirmă că abià dela sec. al 12-lea acest drept al episcopilor au fost uzurpat de papi şi anume supt papa Alexandru III la 1171 (N, Tr.).

[2]. Totuş chiar în acest Period nu lipsesc exemple strălucite de pietate şi moralitate. Citām aici între altele pe Antuza, fiica lui Constantin Y Copronim, pe care biserica o venerează ca sfântă (Prologu de Neamţu din 1855 pe 12 Aprilie) Devotându-se vieţii monastice, Antuza afectă avutul ei la costruirea şi întreţinerea unui azil de orfani şi de copii găsiţi, de cari s'a ocupat toată viaţa, ca o adevărată mumă. Comp. şi Pargoire, op. cit. p. 324 şi 362 scv. Viaţa Teofanei, soţia împăratului Leon VI Filozoful, pentru virtuţile ei, stârnia interes şi admiraţie până şi între domniţele din Muntenia Vezi mai sus la pag. 226 nota. Id. Lecky Sittengeschichte Europas von Augustus bis Karl dem Grossen 2-ter Bd. pag. 172. Leipzig 1879. Dupa Lecky în acest Period piietatea şi moravurile creştine se disting prin o dărnicie fără seamăn către mânăstiri şi aşezăminte de binefaceri (N. Tr.).

poarele germanice, dominante la Apus, aveau încă din păgânism credinţa, că se pot expià cu bani cele mai mari crime; ele deci admiteau răscumpărări de pedepse, aşa zise redempţiuni; mai credeau, că cine e mai tare are dreptul a tratà după plac pe cel slab, sau că dreptul pumnului este un drept firesc; în sfârşit credeau că în luptă Dumnezeu intervine făţiş şi direct în favoarea celui drept, aşa că prin o judecată a lui Dumnezeu, prin un „Ordal" adică judecată în sens special al cuvântului, se poate aflà care parte are dreptate. Deci aceste şi alte asemenea credinţi din păgânism au influenţat asupra moravurilor creştine şi asupra disciplinei Bisericii. Mai întâi şi epitimiile bisericeşti au fost supuse dela început unei răscumpărări, iar dela începutul sec. al 11-lea şi unei reduceri sau aşa numitei indulgenţe. Un creştin, căruia Biserica pentru ispăşirea păcatelor lui îi da ca epitimie cu deosebire excluderea dela sf. Cuminecătură, precum şi post şi rugăciuni, se putea răscumpăra de acest canon dând bani, după taxe stabilite, pentru scopuri pioase, s'au făcând în schimb milostenii, pelerinagii şi alte fapte bune, aşa că în un mod s'au altul dobândia o reducere a epitimiei. Această reducere se numi indulgenţă şi curând i se atribui chiar putere de a îndulci pedepse dumnezeeşti pentru păcate (însă numai pedepse ce nu sunt veşnice). Astfel au intrat în disciplina Bisericii de Apus reducerile s'au indulgenţele, ce jucară în Periodul următor (IV) foarte mare rol. Fireşte la început şi în teorie ele se acordau, dacă celce le cerea dovedià mai întâi căinţă sinceră şi îndreptare. Dealtfel şi la Răsărit erau în uz asmenea indulgenţe sau reduceri de „canon (κανών)" sau de „epitimie (ἐπιτιμία)", cum se numia pedeapsa impusă pentru păcate, dar ele au provenit numai din îndulcirea progresivă a discipinii penitenţei şi nu aveau caracter de redempţie, cu atât mai puţin însemnarea de a îndulci înseşi pedepsele divine pentru păcate.

Dela anul 1040 Biserica de Apus, mai întâi în Francia, începù a restrânge efectiv dreptul pumnului sau dreptul de luptă, excluzând dela el unele intervale de timp, ca timpuri sacre şi impunând în aceste timpuri un armistiţiu canonic aşa numit „Pacea lui Dumnezeu, Treuga Dei", căci cuvântul neolatin „treuga" derivat din cuvântul german „Treue" însemnează pace, pe care ambele părţi trebue să o păstreze cu fidelitate, deci armistiţiu canonic. Spre acest scop Biserica întrerupse în special a profanà prin luptă mai întâi intervalul de

miercuri seara până luni dimineaţa, ca timp al Patimilor şi al Invierii Domnului, apoi şi toate sărbătorile şi posturile. In cursul Periodului IV şi până la sfârşitul sec al 15-lea „Pacea lui Dumnezeu" a fost în Apus singurul mijloc probat, de a pune stavilă dreptului pumnului sau luptelor dintre cavaleri. Biserica de Apus se sili a rezistà şi credinţii populare, răspândită în tot Apusul, credinţă din care au provenit aşa zisele ordale. Neputându-o suprimà, Biserica admise în câtvà această credinţă şi primi între legile sale ordalele cu anumite condiţiuni şi pentru un timp. Intre ordale sau judecăţi, ce Dumnezeu pronunţă, erà mai întâi duelul, apoi şi alte probe de drept sau de constatare; aceste erau diverse şi anume: proba focului, a apei, a crucii şi a cuminecăturii sau în locul acesteea, proba gustării din părticelele sfinţite (judicium offae) şi proba sângelui s'au a targii (judicium feretri)[1]. Barbaria timpului reclamă apoi a aplica cu mare solicitudine disciplina bisericească: deaceea dela sec. 8 Biserica prin legi a recomandat de repeţite ori episcopilor a inspectà în tot anul diecezele lor şi cu această ocazie a judecà în fiecare comună cazuri de disciplină bisericească., pe lângă cari principii din partea lor trimiteau în judecata episcopilor şi delicte, ce nu erau pur bisericeşti. Urmarea fu că episcopii în inspecţii canonice ţineau sinoade judecătoreşti (judicia synodalia); la acestea asistau 7 marturi juraţi, pe cari episcopul îi cerea dela Comună şi cari aveau să descopere delictele comise, precum şi se conlucre la darea sentinţii asupra lor; ei se numiau marturi sinodali (testes synodales), sau şi compunători de sentinţe (scabini synodales); in aceste judecăţi se aplicau culpabililor diverse pedepse bisericeşti, prevăzute în cărţi de penitenţe, ce erau compuse spre acest scop; apoi pedepsele negreşit se puteau commutà prin indulgenţe şi amende băneşti, iară la sfârşitul Periodului ele chiar se puteau reduce prin indulgenţe. Pe când o-

[1]. Proba focului erà: A ţinea mâna câtvà timp în foc, sau a apucà cu mâna goală un fier înfocat; a trece prin foc numai îu cămaşă, sau a merge desculţ pe un fier înfocat.

Proba apei erà: A scoate cu mâna cevà din un vas plin cu apă, fierbe, deci numele de proba scoateri din cazan, sau a se cufundà în apă cu mânele şi picioarele legate fără a se înnecà.

Proba cuminecăturii şi proba gustării sfinţite erà: A nu cădea mort la moment sau nu mult timp după ce a cutezat a se cuminecà, sau a gustà din părticelele sfinţite ca dovadă de nevinovaţie.

Proba sângelui sau a targei era: A se atinge de cadavrul unui mort, pentru a cărui ucidere e suspect, fără a sângerà rana mortului sau fără a ieşi spumă din gura lui.

ficiul de arhidiaconat erà în floare, arhidiaconii pertractau în locul episcopilor dinceînce mai multe. de aceste procese sinodale, cari în sfârşit au rămas excluziv de atribuţia lor.

Une ori se impuneau şi mijloace foarte severe, spre a face pe creştini să asculte de Biserică, excomunicările devenind insuficiente spre acest scop; ce-i drept în acest Period excomunicarea erà combinată cu excluderea din orice legături sociale şi chiar puterea civilă o susţinea prin măsuri coercitive, totuş unii o sfidau. Devenind astfel ineficace excomunicarea, se prevăzù un mijloc nou de constrângere şi anume Interdictul. Acesta se rostià asupra locului sau a ţării, în care se aflá celce sfida excomunicarea. Interdictul consistà în a opri pe locul sau teritorul respectiv toate serviciile bisericeşti, afară de botez şi afără de înmormântarea preoţilor şi a pruncilor până la vârsta de 2 ani, precum şi orice pompă. Efectul interdictului erà deciziv; nici o localitate şi nici o ţară nu-i rezista mult timp, aşa că în faţa acestei măsuri coercitive chiar excomunicaţii cei mai rabeli trebuiau să se încline. Interdictul deveni ineficace tocma în timpul modern.

Viaţa clerului şi disciplina lui decăzù mult din cauză că principii, seniorii feudali şi favoriţii lor procedau arbritrar şi adese prin simonie la ocuparea definitivă sau la ţinerea vacantă a demnităţilor superioare din Biserică. In această privinţă făcuse un început însuş majordomul Carol Martel (714—741), punând episcopi şi egumeni improprii sau numind la episcopii şi mănăstiri vacante laici, ca locţiitori de episcopi şi abaţí, spre a administra averile şi a trage uzufructul lor. Alte cauze au mai fost educaţia şi cultura insuficientă a clerului inferior, negligenţa în alegerea, conducerea şi supravegherea lui, nu mai puţin şi faptul, că clerul luà parte la serviciul militar în războiu şi la alte servicii de vasali; în sfârşit, ca consecvenţă a stării morale generale, înmulţirea contravenţiunilor la legea celibatului, ce erà în vigoare de drept în Biserică, preoţii căsătorindu-se ilegitim sau trăind chiar în concubinaj. Pornocraţia Romei din sec. al 10-lea, „secolul obscur", n'a putut decât să încurajeze atari abuzuri, Din aceste cauze la sfârşitul Periodului prezent (III) şi la începutul Periodului IV bărbaţi zeloşi de a reformà starea Bisericii acuzau clerul de „eresul Nicolaiţilor". In contra acestui din urmă abuz încă dela an. 760 a luptat instituţia canonicilor cu viaţă comună, ce avù de iniţiator pe Hrodegand, episcop de Metz († 768) şi apoi dela

an. 910 congregaţiunea din Clugny cu numeroasele ei filiale, iară în sec. al 10-lea şi începutul sec. al 11-lea mai mulţi episcopi, doritori de reformă; între aceştia sunt remarcabili cu deosebire Dunstan, arhiepiscop de Canterbury († 997), Petru Damiani, cardinal († 1075), cu scrierea lui „Liber Gomorrhianus" din an. 1048, Hildebrand, energic şi influent diacon din Roma, mai târziu papă, numit Grigoriu VII (1073—1085), în sfârşit în timpul de tranziţie dela Periodul III la cel următor (IV), o partidă formată în poporul de jos din Milan, pe care adversarii o numiră „Pataria" adică „Rufoşi", în fruntea căreea între alţi clerici era şi Anselm, mai târziu papă, numit Alexandru II (1061—1073),

Beroniu († 1607), istoric al Bisericii romane, dă ştirea, pe care o înregistrară şi alţi istorici posteriori, că în anul 1000 şi în ajunul lui a fost o panică generală, că atunci avea să fie sfârşitul lumii. Ştirea aceasta, dacă ar fi exactă, ar servi şi ea ca ilustraţie despre starea pietăţei şi a moravurilor creştine din acest timp[1].

Notiţă biografică. Smeritul traducător al acestei cărţi s'a născut în anul 1858, luna August, ziua 12 sau cu trei zile înaiutea Sântămăriei, cum îi spunea muma sa, Ecaterina preoteasa, născută Vrabie din părţile Bărladului. Celedintâi cunoştinţi de carte le-a dobândit în satul său natal, Trohanul, plasa Racova judeţul Vaslui, la dascălii bisericii, al cărei preot slujitor erà tatăl său, preotul Miron Iconomul. A trecut apoi clasele primare la şcoala din târguşorul Pungeşti şi la şcoala din urba Vaslui. In anul 1870 Septemvrie a dobândit prin concurs o bursă la seminarul din mănăstirea Socola, din jos de Iaşi, iar în anul 1877 Iunie a terminat cursul învăţăturilor seminariale. In anul 1879 s'a căsătorit şi în acelaş an Aprilie 24 a fost hirotonit diacon, apoi la 26 Mai acelaş an, preot pe seama bisericuţii din satul, unde s'a născnt, în locul tatălui său, care încetase dm viaţă la 1874 Noemvrie 5, după ce slujise ca diacon şi preot la aceaş biserică 44 de ani şi fusese hirotonit precum şi hirotesit duhovnic şi iconom de fericitul întru pomenire P. S. episcop al Huşilor, Sofronie, fiind atunci de faţă şi tinerelul arhimandrit al Slatinei Calinic Miclescu, mai târziu mitropolit al Moldovei, după unchiul său Sofronie şi apoi mitropolit primat al României.

Dar curând după ce primi sfântul dar al preoţiei, traducătorul rămânând văduv, anume în anul 1880 Mai 19 şi peste patru luni nu deplin, adică în 4 Septemvrie, încetând din viaţă şi muma sa, a lăsat în locul său ca slujitor al bisericii la casa părintească înzestrată cu de toate ale gospodăriei, acarete, grădini, ceier,

[1]. Cf. Lectures Pour Tous, Paris 1901 pag. 316 sev.: La Fin du Monde attendu au Moyen Age (N. Tr.).

vie, cu pământ arabil, fâneţe şi pădure, cu heleşteu de peşte şi cu moară de apă lângă râuşorul Racovei, pe fratele său mai mare, preotul Dumitru Mironescu, care slujeşte la acea bisericuţă lângă mormintele părinteşti până în prezent, iar el a plecat să-şi completeze cunoştinţile teologice mai întâi la Bucureşti, unde chiar pe atunci se înfiinţase facultatea de Teologie, iar apoi în anul 1882 Septemvrie, la Cernăuţi, unde încă dela 1875 funcţiona o facultate de teologie, ce devenise un luminos focular de învăţământ teologic. Dela 1882 şi până la sfârşitul lui Iunie 1886 a frecventat cursurile facultăţii precum şi cursuri la facultatea filozofică şi juridică a universităţii din Cernăuţi, depunând regulat examenele semestriale, iar la sfârşitul anului II academic, examenul întâi de stat, apoi la sfârşitul anului IV academic examenul II de stat; ca téză a scris din exigeză despre Ispitele lui Iisus; astfel a obţinut gradul de licenţiat în teologie şi în primele zile ale lunii Iulie a depus cu succes şi primul examen de doctorat. Acest succes îl datoreşte şi încurajării, ce avù din partea I. P. S. Mitropolit Primat Calinic Miclescu, de care pomeneşte mai sus şi care s'a dus către Domnul în 14 August 1886. Intorcându-se în ţară, a fost numit pe ziua de 1 Iulie spiritual al Internatului teologic depelângă facultatea de teologie din Bucureşti şi curând apoi director al acestui internat în locul P. S. Dr. Gherasim Timuş. In 27 Octomvrie 1886 a fost hirotesit duhovnic de P. S. Inocenţiu Ploeşteanu, locotenent de Mitropolit. In Decemvrie 1886 depunând şi examenul II de doctorat a fost promovat îndată la gradul de Doctor în teologie şi la începutul anului 1887 numit profesor de Morala creştină la Facultatea teologică din Bucureşti In an. 1887 Iunie 7 a fost prohirisit iconom stavrofor de mitropolitul Iosif Ghiorghian. In 1893 Iunie a fost numit locţiitor al episcopului de Râmnic P. S. Ghenadie Enăceanu, care obţinuse concediu pentru cauză de boală. In anul 1895 Ianuarie 27 a fost ales arhiereu cu titlul de Craioveanu şi la 30 ale aceleeaş luni, ziua sf. Treiierarhi a fost tuns monah în biserica sf. Nicolae dela Mănăstrea Cernica, primind numele de Atanasie, în locul numelui Alexandru din sf. Botez, iar în 5 Fevruarie fu hirotonit Arhiereu. In Decemvrie 1897 a fost numit din nou locotenent al episcopului Ghenadie Enăceanu, a cărui boală agravându-se, plecă în străinătate unde şi încetă din viaţă la Neapole.

In anul 1898 Martie 12 din locotenent de episcop a fost ales episcop al Râmnicului, de unde peste 11 ani de păstorie a trecut la Bucureşti, fiind ales în 1909 Fevruarie 5 mitropolit al Ungrovlahiei şi primat al României. La 1911 Iunie 30 s'a retras din acest scaun şi în timpul de faţă vieţuieşte la sf. Mănăstire Cernica, metania sa, îndeletnicindu-se cu citirea scripturilor, slujind lui Dumnezeu ziua şi noaptea împreună cu soborul mănăstirii şi rugându-se pentru pacea şi bunăstarea sf. Biserici, precum şi pentru întărirea şi mărirea patriei.

LISTA CRONOLOGICĂ A IMPĂRAŢILOR ROMANI dela victoria creştinismului până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit şi una de Apus.

1\. Constantin c. Mare an. 313—337

2.	Constantin II an.	337—340	7.	Valentinian I	364—375
3.	Constant	337—350	8.	Valent	364—378
4.	Constanţiu	337—361	9.	Gratian	375—383
5.	Iulian Apostatul	363[1]	10.	Valentinian II	375—392
6.	Iovian	364	11.	Teodosiu c. M.	379—395

Impăraţii romani

	la Răsărit	Anii		la Apus	Anii
1.	Arcadiu	395—408	1.	Onoriu	395—423
2.	Teodosiu II	408—450	2.	Ioan, uzurpator	423—425
3.	Marcian	450—457	3.	Valentinian III	425—455
4.	Leon I	457—474	4.	Avitus	455—456
5.	Leon II	474	5.	Maiorin	457—461
6.	Zenon	474—491	6.	Sever	461—465
			7.	Ricimer	465—467
			8.	Antemiu	467—472
			9.	Olybriu	472
			10.	Glyceriu	473
			11.	Iuliu Nepos	474
			12.	Romulus Augustulus	475

Impăraţii bizantini

		Anii			Anii
1.	Vasilisc, uzurpator	476—477	10.	Constantin III	641
2.	Anastasiu I	491—518	11.	Eracleona	641
3.	Iustin I	518 527	12.	Constant II	641—668
4.	Iustinian I	527—565	13.	C-tin IV Pogonat	668—685
5.	Iustin II	565—578	14.	Iustinian II Rinotmit	685—695
6.	Tiberiu II	578—582	15.	Leontiu	695—698
7.	Mauriciu	582—602	16.	Tiberiu II	698—705
8.	Foca	602—610	17.	Iustinian II (a 2-a o.)	705—711
9.	Eracliu	610—641	18.	Filipic Bardan	711—713

[1] Unde e numai un număr, însemnează că împăratul respectiv a domnit până la acea dată.

		Anii			Anii
19.	Anastasiu II	713—716	35.	Leon VI Filozoful	886— 912
20.	Teodosiu III	716	36.	Alexandru	912— 913
21.	Leon III Isavrul	716—741	37.	C-tin VII Parfirog.	912— 959
22.	C-tin V Copronim	741—775	38.	Roman I Lecapen	920— 944
23.	Leon IV Hazarul	775—780	39.	Roman II	959— 963
24.	Constantin VI	780—797	40.	Vasiliu Balgaroct.	963—1025
25.	Irina	780—802	41.	Constantin VIII	963—1028
26.	Nichifor I	802—811	42.	Nichifor II Foca	963— 969
27.	Stavrachi	811	43.	Ioan I. Zimisces	969— 976
28.	Mihail I Rangabe	811—813	44.	Roma III Arghir	1028—1034
29.	Leon V Armeanul	813—820	45.	Mihail IV Paflag.	1034—1041
30.	Mihail II Bâlbâitul	820—829	46.	Mihail V Calafat	1041—1042
31.	Teofil	829—842	47.	Zoe	1042– 1050
32.	Teodora	842—856	48.	Teodora	1042—1056
33.	Mihail III Bețivul	842—867	49.	C-tin IX Monom.	1042—1055
34.	Vasiliu I Macedon.	867—886			

Impărații noului imperiu roman de Apus.

		Anii			Anii
1.	Carol c. Mare	800—814	11.	Ludovic III Provence	901—902
2.	Ludovicul I Piosul	814—840	12.	Conrad I	911— 918
3.	Lotar I	840—855	13.	Berenger de Friaul	915— 924
4.	Ludovic II	850—875	14.	Enric I	919— 936
5.	Carol II Pleșuvul	875—877	15.	Oton I c. Mare	936— 973
6.	Carol III Grosul	881—887	16.	Oton II	973— 983
7.	Guido de Spoleta	891—893	17.	Oton III	983—1002
8.	Lambert de Spoleto	892—898	18.	Enric II	1002—1024
9.	Arnulf	896—899	19.	Conrad II	1024—1039
10.	Ludovic III Copilul	900—911	20.	Enric III	1039—1056

LISTA CRONOLOGICĂ A EPISCOPILOR ŞI PATRIARHILOR

Romei şi Constantinopolei dela victoria creştinismului până la desbinarea lui în o biserică de Răsărit şi una de Apus

a. Episcopii și papii Romei.

		Anii			Anii
1.	Silvestru I	314—335	8.	Inocențiu I	401—417
2.	Marcu	336	9.	Zosim	418
3.	Iuliu I	337—352	10.	Bonifaciu I	422
4.	Liberiu	356		Eulaliu	418—419
	Felix II[1]	355 - 365	11.	Celestin I	422—432
5.	Damas	366—384	12.	Sixt III	440
	Ursin	366—367	13.	Leon I	440-461
6.	Siriciu	384—399	14.	Ilariu	468
7.	Anastasiu I	401	15.	Simpliciu	483

[1]. Numele fără număr ordinar sunt de papi pretendenți sau de antipapi.

	Anii
16. Felix II (III)	483—492
17. Gelasiu	496
18. Anastasiu II	498
19. Simac	514
Laurentiu	498—505
20. Hormisda	514—523
21. Ioan I	526
22. Felix III (IV)	530
23. Bonifaciu II	532
Dioscor	530
24. Ioan II	533—535
25. Agapet I	536
26. Silveriu	537
27. Vigiliu	555
28. Pelagiu I	556—567
29. Ioan III	574
30. Benedict I	575—579
31. Pelagiu II	590
32. Grigoriu I c. Mare	604
33. Sabinian	606
34. Bonifaciu III	607
35. Bonifaciu IV	608—615
36. Deusdedit	618
37. Bonifaciu V	619—625
38. Onoriu I	638
39. Severin	640
40. Ioan IV	642
41. Teodor I	649
42. Martin I	653
43. Eugeniu I	654—657
44. Vitalian	672
45. Adeodatus	676
46. Donus	678
47. Agaton	681
48. Leon II	682—683
49. Benedict II	684—685
50. Ioan V	686
51. Conon	687
Teodor	687
Pascal	687—692
52. Sergiu	687—701
53. Ioan VI	705
54. Ioan VII	707
55. Sisiniu	708
56. Constantin I	708—715
57. Grigoriu II	731
58. Grigoriu III	741

	Anii
59. Zaharia	741—752
Ştefan	752
60. Ştefan II	752—755
61. Pavel I	767
62. Constantin II	768
63. Filip	768
64. Ştefan III	768—772
65. Adrian I	795
66. Leon III	816
67. Ştefan IV	817
68. Pascal I	824
69. Eugeniu II	827
70. Valentin	827
71. Grigoriu IV	827—844
Ioan	844
72. Sergiu II	844—847
73. Leon IV	855
74. Benedict III	858
Anastasiu	855
75. Nicolai I	858—867
76. Adrian II	872
77. Ioan VIII	882
78. Marin I	884
79. Adrian III	885
80. Ştefan V	891
81. Formos	896
82. Bonifaciu VI	896
83. Ştefan VI	897
84. Roman	897
85. Ioan IX	898—900
86. Benedict IV	903
87. Leon V	903
88. Hristofor	904
89. Sergiu III	911
90. Anastasiu III	913
91. Lando	914
92. Ioan X	928
93. Leon VI	929
94. Ştefan VII	931
95. Ioan XI	936
96. Leon VII	939
97. Ştefan VIII	942
98. Marin II	946
99. Agapet II	955
100. Ioan XII	963
101. Leon VIII	965
Benedict V	964

	Anii		Anii
102. Ioan XIII	965—974	111. Sergiu IV	1009—1012
103. Benedict VII	974—983	112. Benedict VIII	1024
104. Ioan XIV	984	Grigoriu	1012
105. Bonifaciu VII	985	113. Ioan XIX	1024—1035
106. Ioan XV	996	114. Benedict IX	1043
107. Grigoriu V	999	Silvestru III	1044
Ioan XVI	997— 998	115. Grigoriu VI	1045—1046
108. Silvestru II	999—1003	116. Climent II	1047
109. Ioan XVII	1009	117. Damas II	1048
110. Ioan XVIII	1003—1009	118. Leon IX	1054

b. Episcopii și Patriarhii de Constantinopole.

	Anii		Anii
1. Mitrofan I	305—325	33. Mina	536—552
2. Alexandru	325 ?—340	34. Eutihiu I (întâia oară)	565
3. Pavel I (întâia oară)	341	35. Ioan III	577
4. Euseviu	342	36. Eutihiu I (a doua oară)	582
5. Pavel I (a doua oară)	344	37. Ioan IV	595
6. Macedoniu I (întâia oară)	348	38. Chiriac II	606
7. Pavel I (a treia oară)	350	39. Toma I	607—610
8. Macedoniu I (a 2-a oară)	360	40. Serghiu I	638
9. Evdoxiu	369	41. Piru (întâia oară)	641
10. Dimofil	379	42. Pavel II	652
11. Evagriu	379	43. Piru (a doua oară)	652
12. Grigoriu I	381	44. Petru	652—664
13. Maxim I	381	45. Toma II	665—668
14. Nectarie	381—397	46. Ioan V	674
15. Ioan I	398—404	47. Constantin I	676
16. Arsaciu	405	48 Teodor I (întâia oară)	678
17. Atic	406—425	49. Gheoghe I	683
18. Sisiniu I	427	50. Teodor I (a doua oară)	686
19. Nestoriu	428—431	51. Pavel III	693
20. Maximian	434	52. Calinic I	705
21. Proclu	448	53. Kir	711
22. Flavian	449	54. Ioan VI	715
23. Anatoliu	458	55. Gherman I	730
24. Ghenadiu I	481	56. Anastasiu	754
25. Acachiu	489	57. Constantin II	766
26. Fravita	490	58. Nichita I	780
27. Eufimiu	496	59. Pavel IV	784
28. Macedoniu	511	60. Tarasiu	806
29. Timotei I	511	61. Nichifor I	815
30. Ioan II	520	62. Teodot I	821
31. Epifaniu	536	63. Antoniu I	832
32. Antim I	536	6 . Ioan VII	842

	Anii		Anii
65. Metodiu I	842—846	77. Teofilact	933—956
66. Ignatiu (întâia oară)	857	78. Polievct	970
67. Fotiu („ „)	867	79. Vasiliu I	974
68. Ignatiu (a doua oară)	878	80. Antoniu III	980
69. Fotiu (a doua oară)	886	Vacant	980—984
70. Ştefan I	893	81. Nicolae II	984—995
71. Antoniu II	895	82. Sisimiu II	998
72. Nicolae I (întâia oară)	906	83. Serghiu II	999—1019
73. Eutimiu I	911	84. Eustatiu	1025
74. Nicolai (a doua oară)	925	85. Alexiu	1043
75. Ştefan	928	86. Mihail I Cerulariu	1058
76. Trifon	931		

Excurs. Gândindu-mă la trecut am dat în cartea vieţii mele peste amintiri, ce pot avea loc aici, nu spre laudă, căci sf. Apostol Pavel, vasul alegerii, ne învaţă a nu ne lauda fără numai întru neputinţele noastre.

După numirea mea în postul de spiritual al internatului facultăţii de teologie din Bucureşti, pelângă exhortaţiile ce ţineam înaintea studenţilor asupra datoriilor lor din prezent şi viitor, încercam a scri şi lucrări de literatură. La aceasta 'mi da îndemn şi frumoasa bibliotecă a P. S. Gherasim Timuş, directorul internatului. Cum îmi erau vii în amintire cursurile, ce ascultasem la universitate despre diferitele sisteme filozofice şi cum atunci era de modă la noi filozoful german Schopenhauer, ai cărui admiratori erau atinşi ironic chiar în parlament şi cum încă fiind în seminar, transcriam în 1871 Aforismele sale despre înţelepciunea în viaţa, ce apăreau succesiv în revista „Convorbiri Literare“, scoasă atunci în Iaşi, m'am apucat a scri ceva despre pesimism şi raportul său cu religiunea. Terminând încercarea aceasta am cetit-o P. S. Ghenadie Enăceanu, ctitor atât al revistei Biserica Ortodoxă Română, cât şi al Tipografiei Cărţilor Bisericeşti, fiind atunci (1886) Directorul ambelor instituţiuni culturale.

Incercarea mea plăcu P. S. Ghenadie, care deatunci m'a onorat cu o statornică prietinie până la sfârşitul vieţii sale şi mi-o ceru să o publice în Revistă. Această primă încercare de literatură a mea văzu lumina tiparului tocmai acum patruzeci de ani. După ea urmară şi altele tot în „Biserica Ortodoxă Română“, dar ceva mai târziu, adică dela anul 1887 înainte. Cauza fu că pe lângă postul dela internat am fost chemat la începutul anului scolar 1886—1887 a suplini la catedra de filozofie, omiletică şi patrologie dela seminarul central din Bucureşti pe titularul ei P. S. Ghenadie Enăceanu, care fu curând ales episcop al Râmnicului.

Dela 1 Ianuarie 1887 am ocupat catedra de teologie morală la facultatea teologică. In cursul anului consiliul profesoral preocupat de situaţia

încă nesigură a facultății, după mai multe consfătuiri, în o ședință dela Iuinie acel an a decis a se face și înainta locului competent un memoriu pentru organizarea facultății și m'a delegat pe mine cu facerea memorului.

La începutul anului academic 1887—88 memoriul fiind terminat a fost prezentat învățatului și destinsului bărbat de stat D. Sturdza, atunci ministru al Instrucțiunei. D-sa luând în considerație deziderantele din acel memoriu a și înscris în budgetul anului 1888—89 credite pentrn înființarea catedrelor de Drept bisericesc și de Teologie practică; iar eu am predat gratuit acest din urmă curs în anul academic 1887—88, până ce fu numit un suplinitor.

In anul 1888, lunile de vacanță, am făcut împreună cu colegii mei dela facultate D-r Gherasim Timuș și Const. Erbiceanu o călătorie la Constantinopole și Sf. Munte, despre care am scris mai multe articole în revista „Biserica Ortodoxă Română" pe lunile dela sfârșitul anului 1888 și începutul anului 1889. In acest an prin Martie am fost invitat de P. S. Melhisedec, învățatul episcop al Romanului, să traduc după Münchener Zeitung un articol despre *Döllinger*, adversarul ireductibil al dogmei papale despre infailibilitate. Tot atunci am publicat în „Biserica Ortodoxă" recensii despre câteva lucrări de morala creștină, scrise de D-r Emilian Voiutschi, profesor la facultatea din Cernăuți și de August Scriban fost profesor la seminarul Veniamin din Iași.

In an. 1890 înființându-se societatea culturală a preoților din Capitală, cu numele de „Amvonul Român" pentru ținere de conferințe cu subiecte religioase, morale și naționale, spre instrucțiune reciprocă am inaugurat în calitate de prezident această întreprindere culturală cu o conferință, tratând despre: Viața modernă în raporturile ei cu religiunea și biserica. La începutul anului 1891 societatea Amvonu a scos revista „Amvonul" al cărei prim articol conținând programul revistei a fost redactat de mine sub titlul de „Plinirea Timpurilor". Acea revistă a propagat între altele și îmbunătățirea soartei clerului de mir, ce avu de rezultat legea clerului mirean din 1893. In acest an, în care am fost numit și profesor definitiv, am publicat în revista Biserica Ortodoxă un mic studiu despre principiile moralei creștine în general comparativ cu morala evoluționistă, pe care am scos'o și separat cu titlul de „Etica evoluționistă și etica creștină". Curând apoi am dat la tipar și parte din cursul meu dela facultate, ce apăru în anul 1895 cu titlul: Manual de Teologia Morală. In anul 1896 am scos un mic volum cu titlul: „O călătorie în Orient" ce'i reeditarea articolelor respective din revista „Biserica Ortodoxă".

In anul 1898, după ce am fost ales episcop al Râmnicului, regretatul Sp. Haret, atunci ministru al Instrucțiuni, venind cu un proect de lege asupra învățământului secundar, am stăruit a se preda religiunea în toate școalele secundare și în toate clasele. In acest scop am publicat o broșură cu titlul: „Noua Lege a intrucțiunei și Religia în școalele secundare". La sfârșitul acelui an am inaugurat deschiderea Ateneului din Râmnicul Vâlcea cu o conferință despre Religie și binefacere. Am ales acest subiect sub impresia înființării Societății din Capitală „Pâinea zilnică", ce răspunde așa de bine preceptelor evangheliei de a ajuta pe săraci.

In anul 1899 având în vedere că principele Carol intra la Octomvrie

în al şaptelea an al vârstei şi dupăce sf. Sinod a decis a se prezenta cu aceea ocaziune o carte de rugăciuni, la a cărei întocmire am luat şi eu parte ca membru în comisiunea respectivă, m'am decis a publica o cărticică de precepte morale din cele mai simple şi la timp am prezentat Şefului familiei regale cărticica cu titlul: „Morala pentru Copii" şi cu următorul autograf în acrostih:

Copil iubit al ţării, în care ai să domneşti
August vlăstar al Casei regale româneşti
Râvneşte, caută, află şi fă ce este *bine*
O naţie întreagă aşteaptă de la Tine
La glorie ca Unchiu-Ţi să o duci şi la *Unire.*

Această din urmă aşteptare este acum fapt. O de s'ar înfăptui la timp şi ce mai stă scris în autograf!

La sfârşitul anului 1899 am publicat anuarul episcopiei Râmnic pe 1900 şi tot atunci am isprăvit de tradus cartea cu titlul: „Sfântul Atanasie cel Mare" pe care mi'l alesesem ca model încă dela călugăria mea. Această carte am publicat-o în 1900, când în colaborare cu P. S. Gerasim episcopul Argeşului am tradus întâia oară cartea de faţă publicând-o în 1900/1901.

La an. 1904 am revizuit şi publicat împreună cu D-r Gherasim Ţimus episcopul Argeşului un manuscript al mitropolitului Veniamin, întru pomenirea unui veac dela înfiinţarea seminariului Veniamin din Iaşi. Lucrarea a apărut în acelaş an în 3 mari volume cu titlul: Trimiterile cele patrusprezece ale slăvitului apostol Pavel, cu o precuvântare în fruntea Volumului I scrisă de mine şi cu indice alfabetice ale cuprinsului la sfârşitul fiecărui volum, făcute de mine.

La sfârşitul anului 1904 Societatea „Leagănul sf. Ecaterina" din Capitală, hotărând a ţine o serie de conferinţe pentru instrucţia pe cât posibil în familie a copilelor din înalta societate, am inaugurat aceste conferinţi cu o dizertaţie despre Veniamin mitropolitul Moldovei. Dizertaţia s'a publicat pe scurt în ziare iar mai pe larg în revista Vâlceană „Cuvântul Adevărului".

In an 1906 cu prilejul sărbătorilor iubileului de 1800 ani dela cucerirea Daciei şi a împlinirii a 40 de ani de domnie a regelui Carol am ţinut o conferinţă la secţiunea culturală a expoziţiei naţionale de cuprins arheologic creştin şi naţional, descriind un antimis din timpul lui Matei Vodă Basarab.

In acelaş an am scris ajutat de mai mulţi subalterni dela episcopie şi am publicat: Istoricul eparhiei Râmnicului, scriere festivă, cu o dedicaţie M. S. regelui Carol.

In an. 1908 când cu răscoalele ţărăneşti am dat o carte păstorală despre paza legilor, ce s'a citit prin biserici şi s'a afişat.

Am amintit aici mai sus revista „Cuvântul Adevărului". Infiinţată încă dela începutul anului 1902 de un grup de clerici însufleţiţi de cele mai curate dorinţi despre stări mai bune în Biserică, această revistă a urmărit, aşa zicând, pas cu pas activitatea mea păstorală şi culturală, până la anul 1909. Fiind ales atunci mitropolit primat am dat o carte păstorală *despre datoria creştinească de a merge la sfânta biserică*, şi curând apoi câteva altele.

Dar închieiu micul excurs cultural aici, pentrucă spaţiul nu'mi ajunge ca să'l continuu şi pentrucă pomenind chiar acum despre datorie, găsesc nimeritt a sfârşi excursul acesta cu cuvintele piosului filozof german Leibnitz, amplificate la o mare sărbare culturală din Iaşi de fericita întru pomenire Regina noastră *Elisaveta*: „In această lume nu este decât o fericire: *datoria*". Mă 'ndeamnă să sârşesc astfel şi moto pus de autorul acestei cărţi în fruntea precuvântării sale dela Volumul I: „Făcut-am ce-am putut, să facă alţii mai mult şi mai bine".

Sfânta atmosferă de pace, de linişte şi de amintiri pioase, ce respir îu sinul mănăstiri lui Cernica Vornicul, imi dă de multe ori îndemn să zic după Psalmistul:

Când ai pre Domnul pururi în cuget şi în fapt
Ai tot, ce-adesea n'are nici celce-i împărat.

✝ **Athanasie**
fost mitropolit Primat al Romaniei

10 Decemvrie 1926.

INDICE ALFABETIC

AL CUPRINSULUI VOLUMULUI II

a. *Periodul II*

( )

b. *Periodul III*

INDREPTĂRI

Pagina	Rândul	'n loc de	Citește
11	4 de jos not.	religeuse	religieuse
17	4 de jos not.	reconstitiurea	reconstituirea
49	19 de sus	episcooii	episcopii
„	„ de sus	responsabilie	responsabili
51	3 de jos not.	împratul	împăratul
54	1 de sus	anterioare	interioare
63	1 de sus	retituie	restitue
121	11 de jos	Ieronini	Ieronim
163	14 de sus	Oranje	Orange
168	13 de jos	341	431
173	1 de sus	apolagetice	apologetice
„	8 de jos not.	atribuia	atribuie
174	20 de sus	scrieaile	scrierile
176	13 de jos	polemeice	polemice
293	4 de jos not.	Reini	Rein —
197	7 de jos not.	Ocident	Occident
239	7 de jos not.	Dehl	Diehl
276	12 de sus	Capitaia	Capitala
303	3 de jos	ca	cu
313	5 de sus	a	A
318	18 de sus	b	B
358	11 de jos	προσκύησις	προσκύνησις
415	9 de jos	1908	1907
416	6 de sus	sârsesc	sfârșesc
416	9 de sus	îu	în